

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

H. P. BERTHELSEN

ELTANG, N. BJÆRT OG
S. VILSTRUP SOGNE

KOLDING
KONRAD JØRGENSENS BOGTRYKKERI
L. FUGLSANG
1955

**ELTANG, N. BJÆRT OG
S. VILSTRUP SOGNE**

H. P. BERTHELSEN

ELTANG, N. BJÆRT OG S. VILSTRUP SOGNE

KOLDING
KONRAD JØRGENSENS BOGTRYKKERI
L. FUGLSANG
1955

Vignetterne er af Ludv. Steensen.
Eltangaard Sølvstykke ved Nationalmuseets Fotograf,
Niels Elsving. De øvrige Billeder efter Fotografier
af H. K. Griis, Lærer J. J. Jensen m. fl. Omslags-
billedet er et Sølvkrus fra 1734 stammende fra
»Buhlseje«, N. Stenderup. Ejers af Henry H. Buhl.

FORORD

I 1944 samledes nogle historisk interesserede Mænd i Sogneraadstuen i Bjært for at drøfte Mulighederne for at faa udarbejdet og udgivet en Bog om Eltang og N. Bjært Sogne. Det var Gaardejerne Jørgen Nielsen og H. H. Buhl af Bjært, Andreas Flensburg af N. Stenderup, Christen Dahl og nu afd. Carl Bjerresgaard af Eltang, Sogneraadtsformand Kr. Bertelsen af Lilballe, Lærer J. J. Jensen, Strandhuse, og Lærer H. P. Berthelsen, da i Kolt ved Aarhus, nu Ravnsbjerg, Eltang. Det vedtoges, at de 7 førstnævnte skulde danne et Udvalg til Sagens Fremme. Bl. a. ved at indsamle nogle Penge til Udarbejdelsen. Siden hen skulde det saa prøve at finde Udveje til Udgivelsen. Indsamlingen lykkedes godt, og da Udarbejdelsen nærmede sig Afslutningen, paatog Sogneraadet sig det økonomiske Ansvar for Trykning og Udgivelse paa den Betingelse, at S. Vilstrup Sogn ogsaa kom med, saadan at Bogen kom til at omfatte hele Eltang-Vilstrup Kommune. Gdr. Anker Juul af Vilstrup indtraadte samtidig i det historiske Udvalg. —

Som Bogens Redaktør, og som den, der har skrevet det meste af den, skal jeg her bringe de mange, der paa forskellig Maade har bidraget til dens Virkeliggørelse, en Tak for Hjælp og Støtte. Først skal jeg paa Udvalgets Vegne takke de Folk, der har ydet et Pengebidrag til Dækning af de med Udarbejdelsen forbundne Udgifter, og dertil føje en Tak til Sogneraadet, der har bragt Udgivelsen over det døde Punkt. Paa egne Vegne takker jeg de mange, der har hjulpet og opmuntret mig. Her maa jeg nævne det historiske Udvalgs Medlemmer, men allermost min utrættelige og enestaaende Medarbejder, Ekspeditionssekretær H. K. Griis i København, en Ætling af »de Griiser« i N. Bjært. Desuden Fru Birgitte Sandager i Bjært, Læge Mogens Seidelin i Odense, Lektor Fr. Orluf i Vejle, Landsarkivar C. Lindberg Nielsen m. fl. —

Bogen er skrevet for Folk her i Kommunen samt for de, der paa en eller anden Maade føler sig knyttet til Sognene her. Antagelig vil en og anden finde noget i Bogen, der synes for udførligt eller for kortfattet behandlet, men en Sognebogsforfatter er ude for flere Ting. Materialet kan, ligesom hans Evner til at finde og behandle det, svigte. Og der er jo ogsaa Grænser for, hvor stor en saadan Bog maa blive for ikke at blive for dyr. Stoffet maa begrænses, ligesom der maa tages Hensyn til de stedlige Forhold og Omstændigheder saavel som til de Ønsker, Lærerne maa formodes at have. Jeg er klar over, at der trods al Omhu vil være Fejl at finde i den som i alle saadanne Arbejder. De kan ikke helt undgaas.

H. P. B e r t h e l s e n.

INDLEDNING

Eltang, Vilstrup og N. Bjært Sogne i Brusk Herred, nu Eltang-Vilstrup Kommune, grænser mod Nord til Smidstrup og Viv Sogne, mod Vest til Almind og N. Bramdrup Sogne, mod sydvest til Kolding, mod Syd til Kolding Fjord, mod Øst til Kolding Fjord, Gudsø Vig og Taulov Sogn, og mod nordøst til Herslev Sogn.

I Eltang og N. Bjært Sogne er Terrænet med Undtagelse af den vest- og nordvestlige Del af Eltang Sogn, Lilballe Omraadet, der nærmest er fladt, stærkt bakket og præges af 3 store Dalstrøg:

Strandhusedalen, der fra Kolding Fjord gaar op til den gamle Kirkevej fra N. Bjært til Eltang Kirke.

Eltangvigdalen, der fra Kolding Fjord gaar op til Kolding—Snoghøj Landevejen Nord for Bjært By, hvorfra den fortsætter til Dyndmose.

Gudsø-Eltangdalen, der fra Gudsø Vig gaar om gennem Eltang By til Dyndmose, hvor den mødes med Eltangvigdalen. Gudsø-Eltangdalen er den største med Udløberdale i vest- og nordvestlig Retning i Eltang og Vilstrup Sogne. Den største af disse danner Grænse mellem Eltang og Vilstrup Sogne.

Det meste af N. Bjært Sogn rejser sig som en vældig Bakke med Kirken og Byen øverst oppe paa Toppen, indrammet af Kolding Fjord, Strandhuse- og Eltangvigdalen. Mellem Eltangvigdalen, Gudsø-Eltangdalen og Gudsø Vig hæver der sig et andet stort Bakkedrag, hvorfra den lave, skovbevoksede Halvø, *Hovens*, skyder sig ud mellem Gudsø Vig og Kolding Fjord. Fra dette Bakkedrag, hvis højeste Punkt er *Galgebanke*, 54 m, ser man de store Bakkepartier, som, furet af skovklædte Udløberdale, fra Gudsø-Eltangdalen hæver sig mod Vest med N. Stenderup By og Eltang Kirke øverst oppe.

Vilstrup Sogn hæver sig i sydøst op fra Gudsø-Eltangdalen og fra Elbodalen, og Terrænet er stærkt stigende og kuperet til op mod Vilstrup By, hvor det bliver jævner for derefter at stige igen, indtil det i Vilstrup eller Landerup Skov naar en Højde paa 73 m over Havet. Vilstrup Sogn er skilt fra Eltang Sogn ved den dybt udskaarne *Stenderup Hule*, den største af Udløberdalene fra Gudsø-Eltangdalen.

Et overmaade smukt og rigt afvekslende Landskab med Fjord og Vig, Bakker og Dale, større og mindre Skove og Skovpartier og levende Hegn.

— — —

Kirkeligt har Eltang og Vilstrup Sogne hørt sammen fra gammel Tid med Præsten boende i Nr. Stenderup. Eltang var Hoved- og Vilstrup Annexsognet. I 1889 fik Nr. Bjært sin egen Kirke. Omkring Aarhundredskiftet opstod der en Strid om, hvorvidt Vilstrup eller Bjært med Strandhuse skulde skilles ud fra Eltang-Vilstrup Pastorat og have egen Præst. Til at begynde med saa det ud til, at Vilstrup vilde blive skilt ud; men det blev Bjært, der sejrede tilsidst. I 1924 blev Bjært et Pastorat med egen Præst og blev samtidig et Sogn.

1841 blev Eltang og Vilstrup lagt sammen som Eltang-Vilstrup Kommune, hvortil N. Bjært Sogn ogsaa hører.

Eltang, Bjært og Vilstrup Byer er de ældste i Kommunen og er sammen med Strandhuse og Nyby, der nu er vokset helt sammen, de største samlede Bebyggelser. Lilballe, Nr. Stenderup og Skovsgaarde er yngre og en Del mindre. Der findes ingen Herregaarde eller andet tilsvarende i Kommunen. Det store Julemærkesanatorium ligger i N. Bjært Sogn og Skolehjemmet Landerupgaard i Vilstrup Sogn.

1801 var Folketallet i Eltang Sogn 833 og i Vilstrup Sogn 241. I 1925 i Eltang Sogn 700, i N. Bjært Sogn 1112 og i Vilstrup Sogn 564. I 1950 i Eltang Sogn 639, i Vilstrup Sogn 588 og i N. Bjært Sogn 1286 (180 Børn paa Julemærkesanatoriet er ikke medregnede).

Arealet er: Eltang 1722 ha, Vilstrup 1153 ha og N. Bjært 1106 ha.

KIRKE OG SKOLE

1. ELTANG KIRKE

Oppe paa en af de store Bakker i den gamle Israndslinje staar *Sankt Stefans Kirken*,¹⁾ som i c. 700 Aar har været Eltang Sogns og indtil 1889 ogsaa det nuværende N. Bjært Sogns Kirke. Den staar som det stedlige, synlige Minde om det store Kirkebyggeri i Danmark omkring Aar 1200; Vidnesbyrdet om, at da var Kristendommen helt rodfæstet i vort Folk. Kampestenene i dens ældste Murværk, samlet ude fra Sognets Marker, taler til os i Dag om det store Arbejde, Eltangfolkene da gik i Lag med.

Eltang Kirke bestaar af Kor og Skib, Taarn mod Vest og Vaabehus mod Syd. Kor og Skib er i romansk Bygningsstil fra omkring Aar 1200 og er af raa Kampesten med Kvadre i Sökkelen og paa Hjørnerne. Norddøren (den gamle Kvindeindgang) er tilmuret; men i denne Mur er der indsat et Vindue, antagelig for at faa Lys ind, da det nu fjærnede Pulpitur blev sat op i 1686. To af de ældste Vinduer i Nordsiden er bevarede. Taarnet er bygget til i Slutningen af Middelalderen. Det har Saddeltag, hvælvet Underrum og Spidsbue ind til Skibet. Paa dets Vestside staar der 1788. Dette Aar fik det en Hovedstandsættelse, som det trængte haardt til. Medens det oprindeligt har været opført af Munkesten, blev hele Vestsiden og store Dele af Syd- og Nordsiden i 1788 udvendigt genopført af almindelige Mursten. Vaabehuset er af Munkesten og har Blendinger ligesom Vaabehuset i Vilstrup. Det har Tegltag, medens det øvrige af Kirken er tækket med Bly.

Altartavlen er i Renæssancestil med et Maleri: Kristus i Getsemane, malet 1877 af C. A. Schleisner. Efter Overleveringen skal der før have været en anden Altartavle, der brændte, fordi man havde glemt at slukke Alterlysene. For faa Aar siden, da Østgavlen blev repareret, fandt man forkullede Trærester inde i Muren. De maa stamme fra denne Brand. Overleveringens Rigtighed om en anden Altartavle bevises af Præsteindberetningen 1768,²⁾ der siger, at den daværende Altartavle havde Malerier, forestillende Kristus med Korset, Moses med Lovens Tavler og Nadveren. Da den øverst oppe bar Gyldenstjernerne Vaaben og

Initialerne E. G. S., har det nok været Ebbe Gyldenstjerne, der var Lensmand paa Koldinghus 1649—51, der har skænket den til Kirken.³⁾ Kalk og Disk skal være bekostet af Kirken i 1682.⁴⁾ De blev ødelagte i 1804. Derom giver Indskriften paa Kalken god Besked: Denne Kalk og Disk, som ved Degneboligens Ildebrand blev forbrændt, er paa Kirkeejeren Th. Flensburgs Bekostning omgjort 1804.

En Sølvkande blev 1939 skænket til Kirken af Toldvagtimester Martin Thomsen, Kolding. To svære Bronzelysestager paa Alteret bærer Indskriften: Til Minde om N. Th. Flensburg og Hustru Louise Flensburg, f. Harboe. 1934. En syvarmet Lysestage er 1932 skænket af Anna Frydendall, Lilballe.

Prædikestolen er i Renæssancestil og skal være sat op, medens Casper Markdanner var Lensmand paa Koldinghus, og Hans Christensen Kolding var Kirkens Præst,⁵⁾ d. v. s. i Tiden mellem 1588 og 1617. Efter førnævnte Indberetning af 1768⁶⁾ havde den Billeder af Evangelisterne. Disse maa siden være bleven malede over.

Døbefonten er en romansk Granitfont med Rundbuefrise. I Skibet hænger et stort Krucifiks paa Sydveggen. Loftet, der skal være lagt op i 1607,⁷⁾ er af Brædder, der er sømmet fast paa Undersiden af de svære Egebjælker. Det er malet over med en trist og udflydende, nærmest graalig Farve. Før i Tiden har det haft en anden Farve og havde Dekorationer eller Ornamenter, der har givet Rummet et andet Præg.

Et Missive 15.3.1641⁸⁾ beretter, at Sognemændene i Eltang har ansøgt Kongen om Lov til at beholde de Penge, som Kirken har sparet op, samt de Penge, der fremtidig maatte blive sparet op, til Forbedring af Kirken. Det var ellers saadan, at de opsparede Midler skulde afleveres til fattige Kirkers Udbedring. Sognemændene havde forestillet Kongen, at der ikke var Plads i Kirken til Stolestader for Folkene fra Strandhuse, medmindre der blev bygget et Kapel. Kongen bevilgede Andragendet; men der blev ikke bygget noget Kapel. Antagelig har man i 1686 foretrukket at bruge Pengene til det Pulpitur, der da byggedes i Barokstil. En Egetavle fra dette Pulpitur hænger nu i Vaabenhuset og fortæller, at det blev sat op i 1686 »udi hæderlig Mands Hr. Peder Clausen Emmerleffs Tid«, da »Hans Bertelsøn i Eltang og Jens Jepsen i Lilballe« var Kirkens Værger.

Naar Indberetningen af 1768 taler om det gamle og det nye Pulpitur, maa det gamle være bleven udvidet kort før 1768. Det strakte sig i 1768 i Syd—Nord og Vest—Øst (ind mod Taarnet og langs med Skibets Nordvæg). Saaledes husker de ældre det endnu. I 1768 havde det 16 Stole for Mænd og 6 for Kvinder, ialt for 146 Personer, saa helt lille var det ikke. Men da Kirkegangen i de Tider var tvungen, var der Brug for megen Plads. Opgangen til det var først inde i Kirken, senere ude fra Vaabenhuset, hvor den kan spores endnu. Desuden var der ad en Trappe en

Opgang til det udefra paa Skibets Nordside, hvor Døren endnu sidder tilbage.

I et Bilag til en Indberetning 1690⁹⁾ ses det, at hver Ejendom og Husstand havde sine bestemte Stole og Pladser i Kirken. I den første Mandsstol paa »dend søndre Side« havde Selvejerne Hans Bertelsen af Eltang og Jesper Madsen Beck af Stenderup henholdsvis »det 1. Sted« og »det 2. Sted«; i den 8. Stol »Bag Kirkedøren« havde Leutnant Beck fra Gaard Nr. 3 i Bjært det 1., og Hans Hansen den Ældre fra Gaard Nr. 1 i Eltang det 2. Sted. Den første Kvindestol paa »dend nordre Side« var Præstekonens, og den anden var for »Leutnantens i Bjert« og Jens Jepsens Kone i Lilballe. Gaardenes Hus- og Tjenestefolk havde deres Pladser langt nede i Kirken eller paa Pulpituret. Strandhusefolkene sad langt nede, og der var ikke Siddeplads til dem alle.*) Mærkeligt nok var der enkelte Mandsstole paa Nord siden og enkelte Kvindestole paa Sydsiden. Fortegnelsen er meget indgaaende; men det var nødvendigt at have Orden i Sagerne for at undgaa Strid om de mere anselige Pladser — særlig paa Kvindesiden! Det udartede flere Steder til Haandgribeligheder, saa Degnen og Præsten maatte gribe ind.

Orgelet opstilledes i 1914 for Midler fra en Sogneindsamling. Lysekronerne er skænkede af Fru Christiansen, Vejle, en Datter af Lærer Nielsen ved Kirkeskolen. Egetræs Kirkebøssen har oprindeligt staaet ude ved Vaabenhusets Yderdør, men var bleven kasseret og lagt paa Loftet. Pastor Schaarup foranledigede, at den blev gjort i Stand og taget i Brug igen i Stedet for en af de sædvanlige kedelige Blikbøsser.

Ude i Vaabenhuset staar der to store Gravsten. Den ene har ligget over en Selvejer og hans Hustru, der er begravede inde i Kirken under Midtergangen omtrent ud for Prædikestolen. Der laa Stenen over dem, indtil den i 1926, da Varmeapparatet blev stillet op, blev flyttet ud i Vaabenhuset.¹⁰⁾ Paa Stenen staar: »Herunder leger begravet erlig agt og velforstandige Mand: Christen Jørgensen Bul, som døde i Lilballe den 6. Augusti Aar 1652 med sin kiere Hustru Berthe Hansdatter, som salig hensof i Herren Anno 1657 den 17. Jan. Gud gifve D: en gledelig Opstand . . .«. Indskriften er ikke fuldført, skønt der er Plads nok. Maaske har Krigen 1657 hindret det. I Hjørnerne ses de 4 Evangelisters Symboler og foroven og forneden Kristi Monogram.

Den anden Gravsten er over Provst Jørgen Hansen Seidelin og hans Hustru. Indskriften, der delvis er ulæselig, nævner de vigtigste Data i Provstens Liv og slutter: »I Guds Riges Herlighed — Er os og bered et Sted --- Ved vor Frelsers Blodigsved — Ham ske Tak i Evighed.«

Provsten og hans Hustru ligger begravede omtrent øverst oppe paa

*) Og 3 af de ringeste Stolerækker paa Pulpituret »er hidindtil udi Flæng indtagne af Strandhuse Folk, Ryttere eller Tjenestefolk, som enhver kunde være først færdig«, altsaa af de, der kom først.

den nordøstre Side af Bakken paa Kirkegaarden. Her laa Stenen over dem. Men Børnene fra Kirkeskolen brugte den som Glidebane, naar det var Frostvejr, og det gik ud over Indskriften. Den blev saa flyttet ind i Vaabenhuset.

I Vaabenhuset hænger der en Montre med en Kaarde og et Par Sporer. Overleveringen siger, at disse Ting er fundne i en Mose og skal have tilhørt en svensk Officer, der en Nat red ud i Mosen og gik til Bunds. Jeg tvivler, fordi Genstandene er for lidt medtagne efter det lange Ophold i Mosen. Nu efter sidste Krig har der dannet sig en Legende, gaaende ud paa, at Tingene har tilhørt en svensk Officer, som Folk indenfor den Tids Modstandsbevægelse havde slaaet ihjel. Nej, den gamle Kirkebog fra 1682 sætter os sikkert paa det rette Spor, naar den beretter: »Den velædle og velmandhaftige Ritmester, Jens Thomsen, som ved en uformodentlig Død aftakkede denne Verden, da han den 21. November om Aftenen sildig vilde ride fra Gudsøe her til Stenderup Præstegaard, blev begravet udi Eltang Kirke Tirsdagen d. 5. December, 58 Aar gammel.« Det er nok hans Kaarde og Sporer. De laa efter en gammel Mands Ud-sagn¹¹) paa Kirkeloftet, hvor denne Mands Svoger fandt dem og anbragte dem i en Montre oppe i Koret, hvorfra de siden flyttedes ud i Vaabenhuset.

I Kristian d. 4. Tid blev Vaabenhuset brugt til Opbevaring af Landmilitiets Geværer. Lensregnskabet 1615—16 fortæller, at der i Eltang Kirke blev gjort et Skab dertil af Fyrsparrer, Deller og Lægter, 6 Alen højt og ungefær 10 Alen bredt, og det blev hæftet paa Muren. Man turde ikke af Hensyn til Kongens dyrebare Vildt lade disse Landsoldater, der normalt maatte møde til Eksercits hver Søndag Formiddag, faa Geværerne med hjem.

Kirkeklokken har følgende Lødskrift:

H * B * W * B * H * N * T * MATTIAS BENNINCH * ME *
FECIT ANNO DOMINI 1588 † SIDEUS PRONOBIS * QVIS * CONTANOS *

H. B. W. maa være *Hr. Bertel Wintersøns* Initialer. Han var Præst her 1586—88. B. H. er Herredsfoged *Bertel Hansen* af Eltang, og N. T. er antagelig *Niels Tuesen* af Bjært, der nævnes i Jordebogen 1573. De to sidste har været Kirkens Værger. Derefter følger: »Mattias Benninch gjorde mig Aar 1588. Hvis Gud er for os, hvem kan da være imod os.« (Jvf. Romerbrevet 8,31.) Mattias Benninch var en Klokkestøber fra Lübeck, der har støbt mange Klokker her i Danmark, bl. a. ogsaa til Gjesten, Smidstrup og Egtved Kirker.

Paa Kirkegaarden findes Gravstene over Præsterne Flensburg, K. P. Lind og Boesen, og over Evald Tang Kristensens Fader, der var Lærer i Bjært. Desuden over Folk af Slægterne Buhl og Kyed.

Ved Reformationen kom Eltang Kirke ind under Kronen. 17. Juni

1670 blev Eltang Sognekald perpetueret (varigt henlagt) til Ribe Bispegaards Vedligeholdelse. Men Varigheden blev kort, for 19.3.1687¹²⁾ fik Justitsraad V. Mule og Generalfiskal Jørg. Landorph imod at afstaa en Fordring, de havde paa Kronen paa 20.468 Rdl., blandt meget andet Gods omkring i Landet ogsaa Eltang Kirke med Tienden, jus patronatus (Kaldsretten), en Gaard og andet til Kirken hørende Jord. Kirkens Tiende var 37 Tdr. 3 Skpr. Kirkeskylden 8.3.3.1.

Kristian d. 5. havde laant den nævnte Sum af de to Herrer og betalte den med Jordegods, Tiender o. a. Han fulgte her den Skik, som hans Fader, Frederik d. 3., havde maattet slaa ind paa, da han efter Svenskekrigen savnede rede Penge til at betale med: Kreditorerne maatte tage Krongods i Stedet for. Bispem i Ribe fik som Erstatning et Par vestjydske Kirker til sin Gaards Vedligeholdelse.

Mule og Landorph solgte senere Eltang Kirke til Kancelliraad Daniel v. Ahlefeldt til Baadesbygaard. Han videresolgte den i 1708 til Chr. C. Bircherod, Fraugdegaard, for 2800 Rdl.¹³⁾ 1715 solgte Bircherod den til Krigskommissær, Amtsforvalter for Riberhus Amt, Jens Duche, for 3900 Rdl.¹⁴⁾ Her er der et Hul i Ejerrækken, men meget tyder paa, at Kronen har generhvervet Kirken før 1719, i hvert Fald inden 1726. Ved den store Krongodsauktion i 1765 blev den solgt til Justitsraad P. Saxesen for 7000 Rdl., hvoraf det halve blev staaende som 1. Prioritet at forrente til Kongens Kasse med 4 % p. A. Med Kirken fulgte hele Tiden Kaldsretten, Tienden og Kirkejorden, der bestod af Kirkens Ottings Gaard i Lilballe med Htk. 2.5.2.2 og noget Jord i Bjært med Htk. 0.6.2.1.¹⁵⁾

1769 solgte Saxesen Kirken til Materialforvalter Chr. V. Lund for 7000 Rdl.¹⁶⁾ Han solgte den 1771 til Kammerraad Hans Andersen Møller i Kolding for 6055 Rdl.¹⁷⁾ Da det kort efter opdagedes, at Møller, der var Amtsforvalter, havde Underskud i de ham betroede Kasser, blev hans Ejendomme konfiskerede og solgte. Ved en Auktion 22.9.1773 købte Kammerraad Søren Fogh Kirken i Eltang, med hvad der hørte til den, for 7200 Rdl. 1777 afhændede han den for den samme Pris til Kancelliraad, Borgmester i Horsens, Andreas Flensburg,¹⁸⁾ hvis Enke i 1792 skødede den til Sønnen, Sognepræst Thomas Flensburg i N. Stenderup. Hans Efterslægt havde den til 1924, da den overgik til Menigheden. Men da var Kirkejorden forlængst solgt fra den.

2. VILSTRUP KIRKE

Dens Beliggenhed synes mærkelig. Før Bebyggelsen af Vestermarken for c. 100 Aar siden laa den helt ene, over en km Vest for Vilstrup By. Sagnet fortæller, at man, da den skulde bygges, ikke kunde enes om, hvor den skulde ligge. Man bandt da to Stude sammen og lod dem gaa, som de vilde; men der, hvor de lagde sig til Hvile den første Nat, skulde

Kirken rejses, hvad den da ogsaa blev. Man vilde paa denne Maade lade Gud bestemme, hvor Kirken skulde staa, idet man mente, at han vilde lede Dyrene til det rette Sted. Lignende Sagn kendes ogsaa fra andre Steder.

Saa er der dem, der ganske nøgternt formoder, at man har lagt Kirken saa centralt som muligt for Vilstrup By, Landerupgaard og for Præsten. Men det er ogsaa muligt, at den er rejst ved en forlængst forsvunden Bebyggelse, der har ligget et Sted tæt ved Kirken. Et Dokument fra 1329 taler om en Gaard i Lykholm i Vilstrup Sogn.¹⁹⁾ Maaske er Lykholm den Landsby, som Kirken blev bygget ved.

Vilstrup Kirke er jævaldrende med Kirken i Eltang og stammer fra Tiden med det store Kirkebyggeri omkring Aar 1200. Den bestaar af Skib og Kor, Taarn mod Vest og Vaabenhus mod Syd. Skib og Kor er i romansk Stil, bygget af Kampesten ude fra Markerne, med Dobbelt-sokkel og tilhuggede Kvadre i Hjørnerne. Den gamle, smukke Korbue er godt bevaret. Norddøren, den gamle Kvindeindgang, samt de gamle, højtsiddende Vinduer paa Nordsiden af Skib og Kor ses at være til-murede. I Koret og Skibet er der fladt Loft, medens Taarnet har hvælvet Underrum med Spidsbue ind til Skibet. Taarnet, der er bygget til sidst i Middelalderen, har oprindelig været bygget af Munkesten; men det ses, at det siden hen udvendigt er blevet repareret med almindelige Mursten. Det er for lavt i Forhold til Skibet og har oprindelig været højere. Vaabenhuset, der har Blendinger, er af Munkesten og maa være rejst samtidig med Taarnet.

Altertavlen har et Billede af Nadveren. Efter Traps Danmark, der her henholder sig til Pontoppidans »Danske Atlas«, skal den være skænket til Kirken af Kaptajn Sigvard Lützow, der fra c. 1670—80 boede paa Landerupgaard. Det er dog et Spørgsmaal, om det er rigtigt. I sin Indberetning til Biskop Jørg. Block i Ribe i 1768²⁰⁾ siger Provst Seidelin, at Altertavlen i Vilstrup Kirke er malet i røde, grønne og hvide Farver og har Billeder af Adam og Eva, der spiser den forbudne Frugt, og af Kristus paa Korset. Det maa være denne Altertavle, som Kaptajn Lützow har skænket; men om det er den, der nu findes i Kirken, kan jeg ikke sige. Dens gamle Billeder er i hvert Fald forsvundne. Det nuværende Billede forestiller Nadveren.

Prædikestolen med Billeder af de 4 Evangelister skal Kaptajn Lützow ifølge Pontoppidan ogsaa have skænket. Døbefonten er en romansk Granitfont. Daabsfadet med den norske Løve i Bunden skal stamme fra Tronheims Domkirke, men det har sikkert intet paa sig. Kalk og Disk af Sølv skænkede Sognepræsten, Peder Clausen Emmerleff, til Kirken i 1717. De bærer hans Navn og har en latinsk Indskrift.

Koret er tækket med Bly, det øvrige af Kirken med Tegl. Den er ikke saa vel vedligeholdt som Eltang Kirke. Der er mærkeligt nok ingen pri-

vale, der har skænket eller ofret noget paa den i de sidste 250 Aar. I den Retning er den et helt Modstykke til N. Bjært Kirke.

Udvendig ved Vaabenhusedøren er der indmuret 3 Sten med Figurer. De stammer fra den katolske Tid. To af dem er vendt paa Hovedet, saa det er svært at se Figurerne. De er muligt gamle Gravsten inde fra Kirken. Klokken hænger i et Træstativ ved Kirkens Østgavl. Øverst paa den staar der: Gud alene Æren. Støbt af P. Petersen, København Anno 1803. Og paa Siden: Omstøbt paa Kirkeejeren Sognepræst Th. Flensburgs Bekostning 1803. Den har været omstøbt før. Det var i Frederik d. 2. Tid. Kirken havde da 2 Klokker. Den mindste tog Kongen til Slotskirken. Samtidig (1579) fjærnedes noget af Kirkens Blytag, som Kolding By fik. Til Gengæld leverede Byen 1000 Tagsten til Kirken og lod den store Klokke omstøbe og satte Frederik d. 2. Vaaben paa den. I 1660 blev der igen taget Bly af Vilstrup Kirke til Slotskirken, og i Stedet blev der lagt Tagsten op.

Paa Kirkegaarden er der et Mindesmærke over 3 danske Soldater, der faldt her i Sognet, da Danskerne under Kampen ved Gudsø d. 7. Maj 1849 trak sig tilbage mod Fredericia.

Vilstrup Kirke kom ved Reformationen i Kronens Eje, indtil den i 1765 med Tiende, Kaldsret og et Stykke Kirkejord paa den store Kronogodsauktion blev solgt til Overauditør Søren Hansen Seidelin for 1450 Rdl. Han solgte den i 1780 til Borgmester Andreas Flensburg i Horsens for 3400 Rdl. De nærmere Omstændigheder ved denne Handel bliver omtalt senere. 1792 overdrog Andreas Flensburgs Enke Kirken til Sønnen, Sognepræst Th. Flensburg, N. Stenderup, som 1810 indbetalte Kongens Prioritet i Kirken, 727 Rdl., til den kgl. Kasse i Sedler, hvis Værdi allerede da var dalet en Del. Kirken var derefter i Flensburgslægtens Eje til 1930, da Menigheden overtog den. Kirkejorden, Matr. Nr. 3, var i 1855 bleven solgt til Mikkel Iversen paa Ravnsbjerg, Vilstrup Vestermark.

3. PRÆSTERNE I ELTANG-VILSTRUP

Hos Sognepræsten til Eltang-Vilstrup har der for lang Tid siden ligget nogle Dokumenter fra Tiden 1484 til 1523, omhandlende en Strid om Brugsretten til noget Jord ved Eltang Kirke. Disse Papirer er forlængst forsvundne; men Bispens i Ribe havde forinden faaet en Afskrift af dem, der nu findes i Landsarkivet i Viborg.²¹⁾ Efter den kan man danne sig et Billede af Stridens Gang, dens Aarsag og Udfald.

Der er først to Tingsvidner fra Brusk Herredsting i 1484. Det første har ganske vist Aarstallet 1417; men det er tydeligt nok, at Afskriveren har skrevet forkert. Det maa være fra 14. April 1484. Det andet er fra 1. Maj s. A.

Paa Tinget d. 14. April fører *Matthis*, Sogndegn ved Eltang Kirke,

først 6 Vidner paa, at den Jord »fra den dige, som ligger østen ved Kirken, til den østre Kirkeslette, det er rette degnebyggested, som ligger norden under kirken«. Endvidere vidnede de, at de havde kendt to Degne, Niels og Hendrich, der boede paa dette »byggested« og havde Jorden dertil. Dette sluttede 2 andre Vidner sig til. Deres Forældre havde nemlig fortalt dem det samme, som de 6 nu havde vidnet. Men denne Vidneførsel har ikke været god nok, for d. 1. Maj, »Walburgi Dag«, er Matthis Degn igen paa Tinget. Denne Gang med flere Vidner, og Jordstykkernes Beliggenhed og Grænser beskrives nøje. Der var 3 Tofter og 2 Marker, antagelig et Bol. Selvtolvtte beediger Matthis, »at i forskrevne Jord har ingen Mand Del uden den hellige Kirke og rette Sogndegn til Eltang Kirke«. Dermed har han paa lovmæssig Maade ført Vidnebevis for sin Ret til at bruge denne Jord, men en Dom derfor kan han ikke faa paa Tinget, da Sagen hører under den gejstlige Ret og Bispen. Men det tog lang Tid. Først d. 8. Juni 1492 faar han Sagen for en kirkelig Domstol i St. Nicolaj Kirke i Kolding.²²⁾ Sognepræsterne i Kolding og Starup, Kapellanen i Lejrskov og Lægmanden Anders Thomsen i Bjært udgjorde »et siddende Dom«. Der var indkaldt 4 nye Vidner, »2 Danne-mænd og 2 Dannekvinder«, hvis Udsagn faldt godt sammen med Tingsvidnernes. De vidnede, at den nævnte Jord i over 30 Aar havde hørt til Degnebolet, og oplyste, at medens Anders Byg var Sogndegn, havde Jorden med hans Minde været brugt af Hr. Peder Byg, der var Præst ved Eltang Kirke. Hr. Peder og Degnen Anders har sikkert været Brødre. Der nævnes intet om, hvem det er, der vil tage Jorden fra Matthis; men man faar Mistanke om, at det nok er Hr. Peders Eftermand, der ud fra Hr. Peders Brug af Jorden nu vil fortsætte med at bruge den. Det viser sig at være rigtigt. Sidst paa Aaret 1500 var Ribebispen, Iver Munk, i Starup ved Kolding, og der møder Matthis frem for at faa Bispens Bekræftelse af Dommen af 1492, som ganske vist ikke kendes, men som maa være falden ud til Fordel for Degnen. I en Skrivelse af 16. December 1500 siger Bispen: »Matthis Degn til Eltang har nu været for os og bevist med gode, beseglede Breve« at have Retten til den omstridte Jord, og »efter saadanne Beviser har vi undt ham samme Jord at beholde sin Livstid, forbydende alle andre og i Særdeleshed Præsterne i samme Sogn ham Hinder at gøre paa forskrevne Jord under den hellige Kirkes Ban«.

Her slipper det ud, hvem der vilde tage Degnens Jord. Og ad en Omvej faar vi Navnet paa Eltang Præsten i 1484. Lederne af St. Knudsgildet i Kolding solgte dette Aar en Gaard i Laasbygade i Kolding til Hr. Dionysius Jensen, der benævnes som Præst i Eltang.²³⁾ Det er overfor ham, at Matthis skaffer sig de to Tingsvidner.

Matthis har vel nu haft Jorden i Fred i sin Tid, men Præsternes Begær efter den var ikke kølnet. Det viste sig en Del Aar senere. I Mellem-tiden fik de andet at tænke paa.

I et Pavebrev 26. Marts 1500²⁴) nævnes Johannes Petri som Præst ved St. Stefanskirken i Eltang. Efter Brevet har han givet Afkald paa Embedet, som Henneke Ebbesen, Præst i Slesvig Stift, skal overtage. Henneke har ansøgt Paven om at faa fuld Løn, 4 Mark Sølv, som Paven tilstaar ham. Dette og en Vending i Brevet tyder paa, at Henneke kun skal være Kapellan eller Stedfortræder for en anden gejstlig Mand, der er Embedets virkelige Indehaver. Ellers var der heller ingen Grund til at søge om fuld Løn. Henneke faar Embedet og nævnes 16. Okt. 1508²⁵) som Præst til Eltang, da han og flere andre skal ordne noget med et Kapel i St. Nicolaj Kirke i Kolding. 1519 nævnes han igen, men da ser det sort ud for ham. Ved et Pavebrev 25. Febr. 1519²⁶) fratager Paven ham Embedet i Eltang-Vilstrup, som han giver til *Johan Wulf*, Klerk ved Slesvig Bispedømme.*) Det fremgaar af Brevet, at Henneke afsættes, fordi han har indladt sig med en *Poul Andersen*, der hidtil har været Kirkekantor i Ribe, men nu er lyst i Ban og udstødt af Kirken. Alt tyder paa, at Poul Andersen har været den virkelige Indehaver af Eltang-Vilstrup Sognekald med Henneke som Kapellan, et Forhold, der antydes i det første Pavebrev. Henneke har været saa nær knyttet til Poul Andersen, at han rives med i dennes Fald.

Johan Wulf faar altsaa Embedet i 1519. Men naar det saa tilføjes, at det aldrig har været hans Mening at tiltræde det — han var vist ikke præsteviet — saa er en Forklaring nødvendig. Han var født i Holsten c. 1470 og havde faaet sin Uddannelse ved Domkirkerne i Bremen og Lübeck. Derefter kom han ganske ung i Tjeneste hos Bispens i Slesvig. Her begyndte han ret hurtigt paa det, som han snart blev en Mester i: at erhverve sig kirkelige Embeder, som han mod en eller anden Godtgørelse eller mod en aarlig Afgift eller Pension afhændede, d. v. s. *solgte* til andre, der ikke havde Evner eller Forbindelser til selv at skaffe sig Embede. Hans Smidighed, Snuhed og Evner for Forretning skaffede ham ogsaa Adgang til Statstjeneste, først hos Hertugerne af Slesvig-Holsten og senere hos Kong Hans, hvis Skriver og Sekretær han blev. Alt imens var han flere Gange i Rom hos Pavestolen, hvor han forstod at begaa sig saadan, at han fik fat paa flere Embeder, som han straks solgte. Efter Kong Hans' Død blev han Sekretær hos Kristian d. 2. Da Arcimbold startede sin Afladssvindel i Norden, blev han hans Kommissær i Slesvig, en Stilling, som han udnyttede bravt til at gøre Forretning med Embeder. Paa dette Tidspunkt var det, at Kirkekantoren, Poul Andersen, blev sat i Ban og udstødtes af sine forskellige Embeder. J. Wulf var straks paa Tærne for at tilegne sig nogle af disse, bl. a. Sognekaldet Eltang-Vilstrup.

Poul Andersen var en Prælat Magen til J. Wulf, maaske lidt værre.

*) Der staar Stenderup og Eltang i Pavens Brev, men det maa være Vilstrup og ikke Stenderup. Maaske en Fejlskrivning, fordi Præsten boede i N. Stenderup, Eltang Sogn.

1508 var han bleven Kannik i Ribe — han var en Borgersøn fra denne By — og havde været i Tjeneste hos Kristian d. 2. Han var yndet af Kongen og af Mor Sigbrit — sammen med hvem han fik Skyld for at drive Trolddomskunster! Han forstod ligesom J. Wulf at skaffe sig Embeder til Handel og havde været i Rom, hvor han havde gode Forbindelser ved Pavehoffet. Han naaede at blive Kirkekantor i sin Fødeby; men saa gik det galt for ham, fordi han var for stridig, drilagtig og fræk. Hans Fjender fik ham sat i Ban. Da er det, J. Wulf vil fiske i de rørte Vande.

Det er betegnende i Pavebrevet af 1519 at se, hvordan han har optraadt overfor Paven som en stakkels fattig Ansøger med »ynkværdige Indkomster«, endda med et Korstegn foran ynkverdige, der rigtig skulde pointere hans Ynkverdighed!

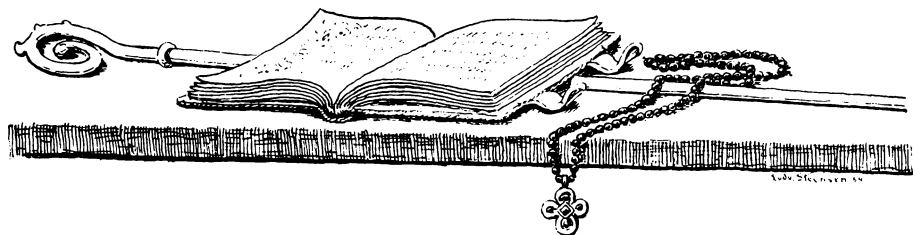
Eltang Embedet vilde han selvfølgelig sælge mod en eller anden Betaling. Om han naaede saa vidt, kan ikke ses, for samtidig kom han i Proces med Poul Andersen, der ikke saadan vilde lade sig slaa ud. Poul Andersen vandt Processen og slap, takket være sine gode Forbindelser i Rom, ud af Bandet og kom fuldstændig ovenpaa igen. Og nu vankede der til J. Wulf, han maatte betale en stor Erstatning. Ogsaa paa anden Maade gik det galt med J. Wulf. Kristian d. 2. havde befalet ham at sørge for at faa Arcimbold fængslet, naar denne fra Sverrig vilde rejse hjem over Danmark, men det undlod J. W. Kongen rejste da Tiltale imod ham; men han havde i Tide salveret sig ved at flygte til Lübeck, hvor han gemte sig for at afvente, hvordan det spændte Forhold mellem Kristian d. 2. og Hertug Frederik, den senere Frederik d. 1., vilde udvikle sig. Da Kristian d. 2. i 1523 flygtede fra Danmark, sluttede J. Wulf sig til Frederik d. 1., der godt kunde bruge en i Stats- og Pengesager saa dreven Mand som J. Wulf. Nu kom han ovenpaa igen, men kun til Kristian d. 3. erobrede Danmark og indførte Reformationen, da var det helt ude med ham Nord for Kongeaaen. Alligevel bevarede han en Forbindelse med Danmark, idet han, trods sin officielle Stilling som god Katolik, ikke undsaa sig ved at være Efterretningsspion for Kristian d. 3. imod den katolske Kejser Karl d. 5. Paa den Maade kunde han bevare Indkomsterne fra nogle Embeder i Slesvig og Holsten. Smart og snu var han, lige til han døde i Tyskland c. 1541.

Efter at Poul Andersen var sluppet ud af Bandet og var kommen ovenpaa igen, har Henneke Ebbesen vel faaet Eltang-Vilstrup igen, men hvorlænge vides ikke, for 1523 gik det igen galt for Poul Andersen, idet Biskop Munk i Ribe lod ham fængsle. Om det ogsaa denne Gang rakte til Henneke, er der ingen Efterretninger om; men at de kirkelige Forhold i Eltang har været usikre, ser man deraf, at *Søfren*, Sognedegnen, har følt sig truet i Besiddelsen af Degnejorden. Ved Midsommer 1523 er han paa Brusk Herredsting og faar et Tingsvidne paa sin Jord. Tofter og Marker nævnes igen ligesom i 1484. (Stednavnet Ugelkier nævnes

baade i 1484 og 1523.) Lidt senere paa Aaret er han ude hos Biskop Munk paa hans Gaard, Seemgaard ved Ribe, hvor Søfren faar Brev paa at maatte »have, nyde og beholde Degneboligen med al den Jord, der ligger til den fra Arilds Tid«, og ingen andre maatte bruge den. Saa var Søfren sikret imod Præsternes Overgreb.

Poul Andersen slap siden ud af Fængslet mod at afstaa noget af det, han havde raget til sig, og det syntes paany at dages for ham; men Reformationen slog ham helt ud. 1551 døde han i Ribe.²⁷⁾

Han og J. Wulf er et Par typiske Repræsentanter for de ikke helt faa katolske Prælater, der i Tiden foran Reformationen drev en skændig Forretning med kirkelige Embeder og derved mod deres Vilje banede Vejen for en Kirkefornyelse. Tilstanden var bleven saa slet, at der maatte ske noget. Eksemplet med Degnens Jord viser, at Gridskheden ogsaa havde Tag i den lavere Gejstlighed og var saa aabenbar, at enhver kunde se den.

Det maa staa hen, om den første lutherske Præst i Eltang-Vilstrup har været

1. *Niels Powelsen Griis, 15. —1583,*

men han er den første, der kendes. Der vides intet om hans Uddannelse eller Afstamning; men da Griis Slægten paa den Tid var ret udbredt paa Egnen, stammer han antagelig fra den. Det er først fra hans senere Aar, at der findes noget sikkert om ham. Et kgl. aabent Brev af 26. Februar 1579²⁸⁾ fortæller, at han har lovet Kong Frederik d. 2. at genopbygge den stærkt forfaldne Annexpræstegaard i Vilstrup. Til Genæld lover Kongen ham, at hans Kone og Børn efter hans Død maa faa denne Gaard i Fæste, saa længe de lever, mod at betale dens Landgilde m. m. til Sognepræsten.

Den 24. Oktober s. A. skriver Kongen,²⁹⁾ at Pastor Griis's ældste Søn, Anders, maa faa den Hovedgaard i Viv, som Kongen da lige har mageskiftet sig til, i Fæste med alt, hvad der hører til den. Dens Hovedbygning af Bindingsværk skænker Kongen dog til Kolding By til et Raadhus.³⁰⁾ Den 6. April 1580³¹⁾ faar Pastor Griis kgl. Brev paa, at han maa

beholde den Vandmølle, som han før i Tiden med Kongens Tilladelse har sat op paa Præstegaardens Grund, efter at han med et Tingsvidne havde bevist, at den ikke var nogen til Skade. Denne Mølle, der laa ved Stenderup Bæk, vil ligesom et Enemærke, som Niels Griis fik dyrket op, blive omtalt senere. Kongen maa have yndet den gamle Præst.

Efter Niels Griis's Død først paa Aaret 1583 flyttede hans Enke og Sønnen, *Poul Nielsen Griis*, over i Annexgaarden i Vilstrup, hvor deres Efterslægt boede som Fæstere i flere Slægtled. I Dag sidder der 2 Gaardere i Vilstrup, der i lige Mandslinje, 10. Led, nedstammer fra Præsten Niels Powelsen Griis (Povl og Kr. Povlsen).

2. *Anders Bendtsen Dalin, 1583—86.*

Da han havde været her i 8 Dage, vilde Sognemændene ikke have ham, fordi han ikke vilde gifte sig med Formandens Enke. Saadan fremstiller Frederik d. 2. det i et Brev af 20. April 1583³²⁾ til Lensmanden paa Koldinghus. Kongen er meget bister. Nu har han her beskikket disse Bønder en god og vellærd Mand (Hr. Anders havde studeret baade i København og i Udlandet og tog siden Magistergraden), og nu vil de for Venskabs og maaske for Skænk og Gaves Skyld tage mere Hensyn til Præsteenken end til deres Salighed, Guds Ære og Kongens gode Mening. Det vil Kongen ikke finde sig i, han vil have sin Vilje og medsender et Brev til de opsætsige Sognemænd med Befaling til at tage Hr. Anders til Præst, ellers vil de falde i Unaade og blive straffede. Man undrer sig baade over Bøndernes og Kongens Optræden. Ganske vist var det med at pensionere en Præsteenke ved at gifte hende med Eftermanden ikke ualmindeligt, og det synes Bønderne at have prøvet paa. Men selvom det var ulige bedre at sidde som Præstekone i Stenderup Præstegaard end som Aftægtskone i en Fæstegaard, saa var der jo dog sørget for Niels Griis's Enke. De Omstændigheder, der kunde give Forklaringen paa Historien, kendes ikke. Maaske har Sognemændene ikke syntes om den lærde Hr. Anders og har saa prøvet at tvinge ham bort med Enken. Kongens Optræden er ogsaa mærkelig. I Tiden efter Reformationen til Enevælden havde Bønderne Ret til at vælge Præsten, hvis de kunde enes derom. Denne Ret synes Kongen at have sat til Side.

Anders Bendtsen var her kun i 3 Aar. Den 27. Februar 1586³³⁾ fik Casper Markdanner, Lensmand paa Koldinghus, Brev fra Kongen, at Mester Laurits, Sognepræst i Kolding, maatte faa sin Afsked med 200 Rdl. i Pension, og »Anders Bentsen skal hannem succedere«. Samme Dag fik Borgmestre og Raadmænd i Kolding Bud om at tage Hr. Anders til Sognepræst.³⁴⁾ Ogsaa her tilegner den raadesyge Konge sig Kaldsretten; men da Kolding i nogen Maade var hans Residensby, kan det bedre forstaas. 1588 skænkede han Kolding og Hr. Anders en ny Præstegaard og pristest derfor i følgende Vers.³⁵⁾

Frederik den Anden af Guds Naade
 Konning i Danmark og Norge baade,
 Gaf stor Hielp hertil Kolding Bye
 At bygge dette Hus af nye.
 Udi sidste sit Regierings Aar,
 Der Caspar Marcdaner Lensmand var
 Anders Simensen, Ancher Mogensen Borgemester
 Giorde af Byen og Kirken dertil det Beste,
 Hr. Hans Kneus den Tid, Kirkens Forsvar
 Og Hr. Anders Bendsøn Sogne-Præst var.*)

1590 forflyttedes Hr. Anders til Helligaandskirken i København. 1591 blev han Hofpræst, 1601 Biskop over Oslo-Hamar Stift. Døde 18.4 1607. Han har udgivet Oversættelser og Opbyggelsesskrifter. Det antages at være ham, der i 1604 udarbejdede et Udkast til en norsk Kirkeordnans, der indførtes i 1607 efter at være bleven ensrettet med den danske.

3. Bertel Wintersøn, 1586—88.

Antagelig er det hans Initialer, der findes paa Klokkeren i Eltang Kirke. Han nævnes i Præsteindberetningen 1690.³⁶⁾

4. Hans Christensen Colding, 1588—1637.

I hans Tid brændte Præstegaarden, og den blev saa flyttet fra sin gamle Plads ved de 2 store, gamle Lindetræer, der nu staar ved Vejen mellem Stenderupgaard og Mar. Jørgensens Gaard, ned i Dalen nedenfor den nuværende Præstegaards Have. Naar en Overlevering siger, at den gamle Præstegaard brændte under Krigen 1657—60 og derefter blev flyttet ned i Dalen, saa er det forkert. Det viser alle de gamle Papirer. Derimod er det muligt, at den er bleven afbrændt under Wallensteins Indfald i 1627.

1631 nævnes »Hr. Hans i Eltang«; han skal da betale 4 Speciedaler i Contribution »til Rigets Gæld dermed at aflægge«, altsaa til Krigsgældens Nedbringelse.³⁷⁾

5. Niels Nielsen Bøgvad, 1637—81.

Han var Søn af Borgmester Niels Bøgvad i Kolding. I de bevægede Dage i Efteraaret 1660, lige foran Enevældens Indførelse, træffer vi ham i København, hvor han den 18. September skriver en Ansøgning³⁸⁾ til Frederik d. 3., hvori han i stærke Ord skildrer den Armod, som Krigen 1657—60 har stedt ham i, »ikke aleneste al min timelige Middel af Rigets Fjender mig ganske er frarøvet og frataget, men endogsaa min Præstegaard er ganske ruineret og fordærvet, ja begge mine Sogne moxen (næsten) ødelagt, Byerne afbrændt og øde, . . .«, saaledes at han nu

*) Verset var indhugget i en Sten, der endnu 1763 fandtes ved Indgangen til Præstegaarden.

ikke ved, hvad han og hans Familie skal leve af, hvis ikke Kongen vil hjælpe ham. Derefter minder han Kongen om, hvad denne har lovet ham »udi Middelfart« for de Tjenester, han saavel i denne som i den forrige Krig og ofte under stor Livsfare har ydet Kongen og Landet, for saa at bede Kongen »unde og bevilge mig en Gaard udi mit Annexsogn Vilstrup beliggendes, Skovsgaard kaldet, som nu Jørgen Jochumsen den ene Part udi Fæste haver, og Hans Madsen den anden Part paaboede og fradøde, og ganske i Grund ruineret og nedbrændt er: jeg den fri for kgl. Tjeneste og Arbejde og den sædvanlige Skyld deraf aarligen min Livstid at nyde og oppebære, nemlig 3 Ørtug Rug, 2 Ørtug Byg, 40 Skpr. Havre, 1 Fjerding Smør, og et af mine trende Børn samme Gaard i lige Maade efter min Død at nyde.«

Lensmanden paa Koldinghus, Sthen Bilde, har samme Dag paategnet og anbefalet Ansøgningen,³⁹⁾ idet han skriver, at Ansøgeren under den forrige Krig (Torstenson Fejden 1644—45) gjorde god Tjeneste flere Steder, saaledes »ved det Slag ved Almind 1645, som efter hans Anslag lykkeligen afgik, som mange vitterligt er«.*) Og under den sidste Krig havde han flere Gange under Livsfare vovet sig til Fyn med Underretning fra Jylland. Andragendet bevilgedes ved kgl. aabent Brev 22. Sep-

*) Paa Almind Kirkegaard har der ligget en Høj, der blev kaldt »Svenskehøjen«. Under den skulde de i Slaget ved Almind faldne Svenskere ligge begravet. I 1880'erne blev Højen sløjft, og siden er der rejst en Sten paa Stedet. Vore Militærhistorikere har ment, at Slaget ved Almind var Datidens Betegnelse for et Slag ved Kolding 1. Maj 1645, og at der intet Slag har staaet ved Almind; men i en Besigtigelsesforretning over Krigsskader, bevidnet paa Brusk Herredsting den 3. November 1645,⁴¹⁾ forekommer følgende Passus, der tilfulde beviser »Slaget ved Almind« den 7. August 1645: »I lige maader Wiff sogen och hye bleff dieres korn nedreden den 7. augusti 1645, der det slag scheede ved Almind baade aff fienderne, som flyede ock kongens folck, som fulde effter,«.

I en Artikel i Ribe Amts Aarbog 1952 om Snappaner har Lærer H. K. Kristensen fremdraget nogle Ribe Optegnelser fra den Tid, hvori det berettes, at den svenske General Wrangel havde sendt c. 400 Ryttere ud paa et Fourageringstogt mellem Kolding og Vejle; men der blev de d. 7. August 1645 overfalden dels af Kongens Folk, dels af de Snappaner, der anførtes af *Johan Pedersen Styrk* (gift med Biskop Hegelunds yngste Datter, Dorothe). Efter at de fleste af Svenskerne var faldne, maatte Resten bede om Naade. Historikeren Slange har i »Christian dend Fierdes Historie« en Beretning om Slaget, hvori der siges, at der var 500 Svenskere under en Øverste, Würtzburger, som fouragerede i Landsbyerne paa Koldingeggen; men det havde Lensmanden paa Koldinghus i god Tid faaet at vide, og han overfaldt dem i en Landsby. 300 Svenskere faldt, flere Officerer, deriblandt Oberst Würtzburger, samt en Del Underofficerer og gemene toges til Fange. Næsten ingen undkom. Det er tydeligt nok Slaget ved Almind, der berettes om. Da Sthen Bilde siger, at Slaget efter Niels Bøgvads »Anslag lykkeligen afgik, som mange vitterligt er«, maa Bøgvad have planlagt det og have haft Forbindelse med Johan Styrks Snappaner, der efter Ribebereftningen deltog i Slaget sammen med Kongens Tropper. I Ribe Aarbogen henlægges Snappanerne lokalpatriotisk til Ribe Amt, men mon de ikke bør dele Æren med Folk fra Vejle Amt, saaledes at der maa tales om *en syddjysk Modstandsbevægelse*, spændende fra Vesterhavet til Lillebælt? Bøgvads Indsats kommer man i hvert Tilfælde ikke udenom. Det kunde se ud til, at Kongens Folk har overfaldet Svenskerne ved Viv, og at disse saa har flygtet sydpaa over de Viv Bønders Kornmarker, forfulgt af Kongens Folk. Svenskerne har søgt at undslippe over Passet ved Alminddalen; men der har saa Johan Styrks Folk været parate til at tage imod dem, og der maa de fleste være faldne. Det var da lettest at begrave dem paa Almind Kirkegaard, der laa lige ved.

tember 1660.⁴⁰) Bøgvad fik hele Skovsgaard, der da var delt i 2 Gaarde, paa Livstid, kvit og fri.

Men fattigt var det for Niels Bøgvad som for alle andre paa de hærgegede Egne. I Synsmændenes Beretning i Tingbogen siges det, at Stenderup Præstegaard var ganske ruineret og ødelagt; men at den var afbrændt, staar der intet om. Synet i 1662 siger, at der da fandtes 28 Fag Huse, men der mangler 40 Fag.⁴²) I Sommeren 1663 var Salshusets Vægge opsat med Gærdsel, og de øvrige Bygninger var i tilsvarende Stand; til Præsten var der bygget en lille Kvist paa 3 Fag.⁴³)

Niels Bøgvad var altsaa en fremragende Frihedskæmper; men ogsaa paa andre Omraader var han energisk og virksom. Den 16. Maj 1652 lod han efter Gudstjenesten i Eltang Kirke optage et Sognevidne,⁴⁴) gaaende ud paa, at en Toft i Nr. Stenderup, der kaldes Enemærket, hverken hørte til Stenderup eller nogen anden Bys Marker, men var »et ser stykke indgrøftet cronens jord« udenfor Landsbyfællesskabet. Hans Hensigt med dette Sognevidne, der blev paategnet af 24 Sognemænd (med 20 Signeter og 4 Underskrifter), fremgaar af den Ansøgning, som han 27. April 1653⁴⁵) indsendte til Kongen. Den skal i Uddrag gengives her (med Nutids Stavemaade og enkelte Ordstillingsændringer), fordi den, foruden at vise Bøgvads Hensigter, kan tjene som Eksempel paa, hvor megen underdanig og vederværdig Høflighed der i de Dage skulde præsteres, naar en Undersaat henvendte sig til Kongen. Efter Enevældens Indførelse blev det endda værre, og ofte var det meste af en Skrivelse fra en under- til en overordnet smigrende, krybende Underdanighedsfraser. Ogsaa da blev der spildt megen Tid og meget Papir og Blæk til ingen Nytte. Ansøgningen lyder:

»Guds naadige beskærmelse, fred og velsignelse med al lyksalighed haade til liv og sjæl ved Jesus Kristus, vorherre!

Stormægtigste højbaarne herre, allernaadigste konge!

Jeg fattige Mand, Hr. Niels Nielsen Bøgvad, sognepræst til Eltang og Vilstrup sogne, andrager underdanigst for Eders kongl. maj., at Eders kongl. majestæts — højlovlig ihukommelse — s[alig] Hr. farfader, kong Frederik den anden, anno 1580, den 6. april, af synderlig kongelig gunst og naade har naadigst bevilget Hr. Niels Griis, fordem sognepræst til forn Eltang og Vilstrup sogne, at bygge og opsætte en mølle paa et damsted paa Stenderup præstegaards grund, eftersom den ikke var nogen mølle til forhindring eller nogen paa ager eller eng ved flodemaal eller stemning til skade i nogen maade. Og højst bemeldte kongl. maj. havde naadigst bevilget og tilladt forn Hr. Niels Griis en toft til samme mølle et lidet stykke kronens jord, som kaldes Enemærket, som dog ikke vedkommer eller hører til præstegaardens jord eller grund, men er et lidet stykke kronens jord særlig bevilget Hr. Niels Griis at indgrøfte, liggende

ene for sig selv over for møllen paa en høj, skarp sandbanke og ikke gaar under kast og maal med nogen bys jorder og efter fornⁿ Hr. Niels Griises død i mange aar ikke synderlig paaaget og har ligget ubrugelig og med tjørn og buske overgroet, indtil jeg for nogle aar siden med stor bekostning og umag har ladet det rydde, indhegne og optage, [saaledes] som et sognevidne derom formelder.«

Derefter beder N. Bøgvad paa egne og Hustru, Karen Christensdatters Vegne, Kongen om Brev og Bevilling paa Møllen og den hosliggende Toft, Enemærket, gældende for deres Livstid. Og da han har haft store Udgifter paa Toften og endvidere har bygget et nyt Møllehus, ansøger han videre om, at et af hans Børn, hvis nogen af dem ønsker det, »efter vor død« maa beholde Møllen mod at svare »den sædvanlige aarlige afgift deraf til Stenderup præstegaard, som er en ørte mel efter kongelig naadigste bevilling«. Ansøgningen slutter:

»Saadan Eders kongelige majestæts naade og mildhed den fromme herre og Gud af himmelen rigelig velsigne og belønne vil. Ønskende med underdanigst skyldighed Eders kong. maj. et lyksaligt længevarende og fredeligt regimente og med det ganske kongelige hus under den allershøjstes skygge og beskærmelse stedse og altid at maatte bo og forblive.

Stenderup præstegaard den 27. April anno 1653.

Eders kongelige maj. underdanigste og ydmygeligste tjener.

Niels Nielsen Bøgvad.«

Allerede den 13. Maj s. A. fik Bøgvad den kgl. Bevilling. Et Enemærke havde en særlig Værdi, fordi det kunde dyrkes frit og for sig selv udenfor Fællesskabets hæmmende Bestemmelser. Dette Enemærke, som Bøgvads Eftermand, Peder Emmerleff, omtaler i en Indberetning⁴⁶⁾ som »en liden indgærdet Toft Vest for Gaarden (altsaa Præstegaarden Nr. 2, der laa omtrent nede i Dalen Syd for den nuværende Præstegaards Have), kaldet Stenderup Enemærke,« er Matr. Nr. 1c paa Sognekortet og hører til N. Stenderupgaard. Andr. Flensburg kalder det »Præstens Enemærke«, og det Navn har det sikkert haft fra langt tilbage.

Niels Bøgvad tog altsaa Arven op efter Niels Griis baade med Møllen og Enemærket og fik begge Dele sat i Drift igen. Møllen fik han ikke ret megen Glæde af. Markbogen 1683 fortæller det sidste af dens Historie, naar den beretter om et øde Møllested mellem to Bakker med mange Væld, som da hørte til Præstegaarden, men som »ej haffuer siden en 25 aars tid vaaren ved magt og ej af eiermanden er bebyggt«, fordi det næppe kunde lønne sig. Møllen er altsaa bleven ødelagt under Krigen 1657—60, og siden er den ikke bleven genrejst. Dog skal der langt senere have været en Stampemølle paa Stedet.⁴⁷⁾

Den gamle Mølle har sikkert været en »Skvatmølle« med Underfaldshjul. Den laa ret højt oppe i Stenderupdalen, c. 350 m ovenfor, hvor Stien

fra Stenderup til Eltang Kirke fører over Bækken. Dæmningen staar der endnu, og en Vej fører (og førte) op ad Bakkskrænten op til Enemærket ovenfor.

Niels Nielsen Bøgvad blev efter Krigen en hel Jorddrot; men derom fortælles der i Stenderupgaardens Historie. Han var i det hele en Mand med stor Vitalitet og Handlekraft. Hans 1. Kone, *Karen Christensdatter*, døde c. 1660. Med hende havde han Sønnen *Hans*, der fik Tilnavnet *Enemærke*, fordi han en Tid boede paa Enemærket. Efter Karens Død giftede N. Bøgvad sig med *Sophie Hansdatter*. Hun maa være død inden 1680, for den 9. Juni 1680 viedes han »udi Eltang Kirke« til *Maren Nielsdatter*. Det staar i Kolding Kirkebog, saa Kolding Præsten har været herude for at foretage Vielsen. Godt et halvt Aar efter døde N. Bøgvad efter at have været Præst her i c. 44 Aar.

Om hans Enke, Maren Nielsdatter, skriver hans Eftermand i 1690: »I Pension til min sl. Formands Enke gaf jeg i 4 Aar 30 Rdl. aarlig i Penge foruden Korn og andet, indtil hun omsider gaf sig i Ægteskab og jeg fra den Byrde blef libereret.«⁴⁸⁾

6. *Peder Clausen Emmerleff, 1681—1719.*

Han var en Præstesøn fra Emmerlev i Sønderjylland. Den 13. Decbr. 1681 blev han gift med den 51aarige *Birgitte Thomasdatter*, Enke efter Præsten Jacob Sørensen i Lintrup, ved hvem hun var Moder til Bispen Søren Lintrup. Han var kun 28 Aar, saa det har været et Fornuftgiftemaal, der skaffede ham et godt Embede.

I sin Indberetning 1690⁴⁹⁾ fortæller han, at Offeret til de 3 store Højtider var i Aftagende og udgjorde 18 Slettedaler til hver Højtid. St. Hans-, Jule- og Paaskerente »vides ej af«, har altsaa ikke været ydet her. Hans Forgænger, N. N. Bøgvad, siger dog i en Indberetning i 1649,⁵⁰⁾ at Offeret ved hver af de 3 store Højtider er »ungefær« 16 Slettedaler, saa der er Fremgang; men Hr. Peder Emmerleff har det med at klage sig. I den nævnte Indberetning 1690 jamrer han over, »at Præstegaarden med alle mine fattige Ejendele ved en ulykkelig Ildebrand desværre blev totaliter lagt i Aske 1683«, og paa den ny Præstegaard har han nu kostet 350 Slettedaler, hvorover han er kommen i stor Gæld, skønt den nye Præstegaard kun er ret og slet. »Gud naade den, der saaledes nødes til at bygge,« sukker han, »for han ser aldrig sine Penge igen.« Nogen Brandkasse var der ikke, og da Præsterne til omkring 1800 selv ejede Bygningerne, var en Brand et slemt Tab. Ganske vist skulde Stiftets Præster yde brandlidte Kolleger lidt Hjælp, men det forslog for lidt. Men Hr. Peder havde ingen Børn og et godt Embede og dertil $\frac{1}{3}$ Selvejergaard i Stenderup, saa han kunde nok klare sig.

I samme Indberetning oplyser han, at der til Embedet foruden Annexgaarden i Vilstrup hører et lidet Bol i Vilstrup, et Hus i Eltang og to

Gadehuse i Stenderup. Det ene af disse er bygget paa det Sted, »hvor Præstegaarden udi forrige Tider haver standen og blef afbrændt udi Salig Hr. Hanses Tid«, altsaa i Hans Christensen Coldings Tid, som foran nævnt. Han nævner ogsaa Enemærket. Præstegaardens Htk. er 7.2.3.1. Endvidere giver han Oplysninger om sine Formænd tilbage til Niels Griis.

Peder Emmerleff kom hertil ved Paaske 1681 og begyndte straks at føre Kirkebog, som der ikke havde været før. Det har han gjort godt og givet gode Oplysninger ud over de rent embedsmæssige. Er der sket noget særligt i Forbindelse med et Dødsfald, faar man det at vide, ligesom han ofte har et hædrende Ord om de Folk, han begraver, mest om de betydeligste af Bønderne. Som nævnt skænkede han i 1717 Kalk og Disk af Sølv til Vilstrup Kirke. 6. Juli 1719 begravedes han, 65 Aar gammel, inde i Eltang Kirke, og skal have været den sidste, der opnaaede denne Ære. Hans Kone var død i 1711, 81 Aar gammel.

7. *Ulrik Ulriksen Selmer, 1719—26.*

Født 1684 i Flensborg, Søn af en Skipper. 1720 gift med *Margrethe Cathrine Pedersdatter*. Han havde været Feltpræst, før han kom hertil, og skal have været en meget lærd Mand. Han fik den $\frac{1}{3}$ Selvejergaard, som Peder Emmerleff havde haft. Døde her 20. December 1726, 43 Aar gammel. En Søn, *Ulrik*, blev siden Præst.

8. *Jørgen Hansen Seidelin, 1727—80.⁵¹⁾*

Han var født 1698 i Sneptrup Præstegaard i Ovsted Sogn ved Skanderborg som ældste Søn af Sognepræst Hans Jørgensen Seidelin til Ovsted-Taaning. Sammen med sine yngre Brødre blev han undervist hjemme, indtil han var gammel nok til at blive sendt i Latinskolen i Horsens, hvorfra han blev Student 1720, 22 Aar gammel. Efter et Aars Ophold hjemme kom han til Universitetet i København, hvorfra han i 1722 blev cand. teol. med Laudabitem. Aaret efter blev han, 25 Aar gammel, Kapellan hos sin Farbroder i Skanderborg. Her blev han i 1724 gift med den 23aarige *Clara Gyberg*, Datter af Krigsraad og Regimentsskriver *Christian Gyberg* i Skanderborg, der efter Folks Mening ejede en Tønne Guld, som han havde tjent ved Handel med Jordegods og Korn. Da Jørgen Hansen Seidelin saa den 31. Januar 1727 i en Alder af 28 Aar blev kaldet til Sognepræst for Eltang-Vilstrup, der da var det bedste Kald i hele Koldinghus Amt, maa man sige, at han havde haft en ualmindelig Karriere, og Fremtiden tegnede sig lovende for ham. Ingen kunde da se alt det sørgelige, han gik ind til.

Det er en vanskelig Opgave at skildre Jørgen Seidelin som Præst og som Menneske. Til at begynde med gribes man stærkt af Medfølelse med ham i hans store Tragedie. Ud af denne Indstilling har jeg skrevet om ham i Vejle Amts Aarbog. Men efter siden at have taget ham frem igen,

maa jeg her ud fra en strengere og mere kritisk Vurdering give et noget andet Billede af ham.

Som foran nævnt blev han i sin Kapellantid i Skanderborg gift med den derboende rige Krigsraad Gybergs Datter, Clara. Det var et meget uheldigt Giftermaal. Hun var *totalt* blottet for al praktisk Evne og Begreb. Som Husmoder kunde hun intet og kunde heller ikke lære det. Alt, hvad hun tog fat paa, ødte hun. Og hun kunde heller ikke styre eller lede noget. Paa det praktiske Omraade var hun helt til en Side, saaledes at Seidelin maatte tage sig af Husførelsen i stort og smaat og holde hende udenfor. Hvordan hun ellers var paa andre Omraader, nævnes der intet om.

Hvordan kunde han gifte sig med saadan en? For helt uvidende derom kan han ikke godt have været. Det maa bl. a. Farbroderen have fortalt ham noget om. Og selv maa han vel ogsaa have erfaret, at hun manglede noget. Har den store Medgift og den Karriere, som den indflydelsesrige Svigerfader kunde hjælpe ham til at gøre, fristet den fattige Præst? Et Ægteskab var jo i de Tider i høj Grad et Fornuftparti. Spørgsmaalet maa lades ubesvaret; thi hvem kan granske Hjærter og Nyrer.

Et Par Aar efter, at Seidelin var kommen her til Sognene, kom Kirkeinspektør, Krigsraad *Niels Morville* til Brantberg paa Inspektion i Vilstrup Kirke og saa da, at Døbefonten, der ikke før havde haft et Daabsfad, nu havde faaet et saadant. Morville fandt, at det var uanstændigt, fordi det havde Form og Udseende som »andre Natt- og Sengebeckener«, og han lod nok ogsaa et Ord falde om, at det muligt havde været brugt som saadan. Han tog det af Fonten og overgav det under Forsegling til Kirkeværgen, Jep Pedersen, paa Gaard 14 i Vilstrup. Det maatte ikke bruges. Det var en kedelig Historie for Pastor Seidelin, som havde Ansvaret for Fadet eller Bækkenet, der havde været i Brug i over et Aar. Han drøftede Sagen med Præsterne i Herslev og Taulov, som henvendte sig til Morville, der gik ind paa at lade Sagen paadømme af en Provsteret.

26. August 1729 sattes denne i Vilstrup Kirke.⁵²⁾ Den bestod af Herredsprovsten og to andre Præster fra Brusks Herred. Foruden Sagens Parter var Amtmanden og tre Vilstrup Bønder, der skulde vidne i Sagen, til Stede. *Iver Madsen* fra Annexgaarden kom først for og forklarede, at han for 1¼ Aar siden havde købt Bækkenet af en omrejsende Kedelfører fra Fredericia for 3 Mk. 12 Sk. Kedelføreren havde med sin højeste Ed svoret paa, at det var nyt og ubrugt. Derefter havde han hensat det paa Fonten som en Gave til Kirken. Jep Pedersen, Kirkeværgen, og *Niels Pedersen* fra Gaard 7, sluttede sig hertil. De havde overværet Købet.

Retten undersøgte det fremlagte Bækken og skønnede, at det aldrig havde været afskuret efter at være kommen fra Haandværkeren. Man kan have sin Tvivl paa de gejstlige Herrers Skøn, da Bækkenet, der var

af Messing og havde været i Brug i 1¼ Aar, maa have været anslaaet. Heller ikke Kedelhandlerens højeste Ed, svoret i en Handel, er overbevisende, især da han kom fra det da berygtede Fredericia. Man undres ogsaa over, at Retten ikke nu, da Apparatet var sat i Gang, havde faaet fat i Kedelføreren og særlig i den Haandværker, der havde lavet Bækkenet. Hans Mærke stod antagelig paa det. Der er noget utilfredsstillende ved denne Rettergang. Det er ogsaa svært at følge Retten, naar den saa ræsonnerer: Da Lov og Ritual ikke forbyder Brugen af et Fad, der i et og alt er som et almindeligt Sengebækken, maa det være tilladt at bruge det. Det, der ikke udtrykkelig er forbudt, maa være tilladt! Paa den Maade dækkede man over Uanstændigheden, reddede en Kollega og gav Morville en over Fingrene. Gejstlig og verdslig Øvrighed levede under Enevælden i en stadig Kompetancestrid, hvorunder Gejstligheden med en til Fanatisme grænsende Nidkærhed værgede sig mod, at de verdslige Myndigheder blandede sig i noget, som den mente, hørte ind under den. Morville forstod ogsaa godt nok, at det var haabløst for ham at stille noget op overfor dette gejstlige Opbud og gav op. Bækkenet forblev i Brug i Seidelins Tid, men er antagelig bleven kasseret af Pastor Flensburg, der har erstattet det med det nuværende Kobberfad.

Udover denne Episode hører man intet om Seidelins Færd udadtil i de første 12—13 Aar af hans Tid her. Der er ingen Beretninger om den nidkære Præst, som senere udfoldede sig. Han lader endog Ting passere, som det var hans Pligt at paatale. Sikkert fordi han i disse Aar var helt optaget af den Tragedie, der mødte ham indadtil. Modstræbende har han maattet erkende sin ægteskabelige Lykkes totale Forlis. Der var intet at stille op med den Kvinde, han havde valgt sig. Han maatte bære alle de Byrder, hun skulde have baaret, og dertil blev hun et Kors, han maatte slæbe paa. Saa var der Børnene, som de fik mange af. Ialt 15, hvoraf de 9 døde som smaa eller mindreaarige. De, der døde, har han sørget over, og de, der levede, maatte han helt tage sig af. Samtidig har han med spørgende Ængstelse fulgt deres Færden, om de tog Arv efter Moderen? Turde han haabe paa at faa Glæde af dem? Det har været forfærdeligt for ham lidt efter lidt at opdage, at de blev som Moderen. Langsomt har han tabt Troen paa deres Fremtid. Alt indadtil falder i Ruiner for ham. Det har slidt haardt paa ham i disse Aar og har været ved at slaa ham ned. Den Sygdom, som han siden igennem mange Aar jamrer sig over, stammer fra det, han her gennemlevede.

Da er det, han vender sig udad. Den haarde, strenge og nidkære Sognepræst, der med Aarene udvikler sig til en Sognepave, begynder at vise sig. Er det for at redde sig ud af det tunge og uafvendelige, der er ved at knuse ham? Vil han sprænge den Cirkel, der slutter ham inde, ved at lade sig optage af noget andet? Søger han Afledning i de Opgaver, han mener at have som Præst? Tror han, at det er den Vej, Gud viser

ham? Eller søger han at dække over sit fallerede Bo ved at blive en vældig Præstemand, som andre og han selv kan se op til som det store Eksempel? Søger han sit eget, eller tror han at gaa Guds Ærinde? Noget kan tyde paa baade—og, men Spørgsmaalene lader sig ikke besvare. Der-til kommer, at han nu maa betragtes som en syg Mand med tyndslidte, halvt ødelagte Nerver, der, naar han irriteres eller hidses op, ikke helt er sig selv. Han har mistet det sunde Omdømme og overskrider til Tider Grænsen for det, der er lovligt og menneskeligt. Overfor sine Børn paa en oprørende Maade. Det er, som Ulykken har gjort ham haard, kold og hjærteløs. Hvor meget deraf, der kan skrives paa hans syge Nervers Regning, maa staa hen.

I et Brev i 1751 til Skifteretten, der skal ordne Boet efter en Svoger, der skyldte ham Penge, maa han tilstaa, at han ikke kan gøre Rede for sit Tilgodehavende »formedelst mine mange Svagheder, især i mit Hoved, i lang Tid, er mine Papirer ikke alene tildels kommen i en Slags Com-
fution, men og tildels enten forlagte eller forkomne fra mig«. Og til Amt-
manden skriver han i 1756 i Anledning af det samme meget langtrukne
Skifte: »Jeg lod mig gjerne finde for Skifteretten, . . . dersom jeg ikke
af Alder og Svagthed var hindret, . . . det er til visse paa 12. Aar, jeg ej
haver haft en Helbreds Dag, hvortil er og kommen dette paa en 7 Aars
Tid, at Hukommelsen er saa svækket, at jeg ej uden Papirets Hjælp kan
prædike.« Han taler jævnlgt om »mine mange Aars tynde Helbred« og
om sit svage Hoved, som man maa sætte i Forbindelse med hans store
Modgang, der vokser, alt eftersom Børnene vokser til, og det klart viser
sig, at de alle 6 bliver som Moderen.

Syg er han; men det hindrer ham ikke i netop i de Aar, da Ulykken
falder haardest paa ham, at træde frem som den nidkære Sognepave med
Paragrafferne, der skal overholdes til det yderste og lidt til.

Det begynder i 1739 med 2 Sager. Den ene med den vidtløftige *Peder Ulf* paa Gaard 14 i Bjært, der i 1735 havde faaet et Barn med en Enke og derefter trolover sig med sin Halvkusine, som han besvangrer og derefter forskyder. Her skulde Seidelin have grebet ind, da Loven meget strængt forbød Forbindelser mellem Næstsøskendebørn. Men han har da været saa optaget af sine private Forhold, at han ikke har op-
daget Ulovligheden. Den bliver han først klar over i 1739, da P. Ulf for 3. Gang begaar Lejermaal, og anmelder ham saa for Øvrigheden, som han er pligtig til at gøre. Samme Aar anmelder han ogsaa Strandhuse-
fiskerne for Helligbrøde. De havde en Søndag listet sig ud paa Fiskeri i Stedet for at gaa i Kirke. Det maatte de betale Mulkt for.⁵³⁾

1736 indførte Kristian den 6. tvungen Konfirmation. Seidelin tog den straks i Brug og blev meget streng med at overholde dens Bestem-
melser. 1743 indberetter han til Biskop H. A. Brorson, at han har efter-
levet den kgl. Forordning derom meget nøje. Bispnen skulde vide, at han

var en lovlydig, nidkær Præst. Ikke saa nær alle Præster var ivrige for dette pietistisk-katolske Paafund. Og i Begyndelsen af 1746 fortæller Seidelin til Bispen, at Chresten Jensen og hans Hustru i Bjært ikke har været til Alters i over et Aar, og nu tør han i Henhold til Loven ikke tage dem til Alters, før de offentligt har staaet til Skrifte og Afbedelse. Dette og andet maatte jo gøre Bispen opmærksom paa, hvor lydig og pligtopfyldende Præsten i Eltang-Vilstrup var, og det er da ligetil, at Seidelin sidst i 1746, efter at den gamle Provst er død, bliver udnævnt til Provst for Brusik Herred. Det var ganske vist at lægge en Byrde paa ham, som han, saadan som han havde det, ikke kunde bære, men han protesterede ikke og har sikkert været glad for Udmærkelsen.

Kort efter blev det galt med Skoleholderen i Almind, der havde besvangret en Pige. Dette Forhold er *Provst* Seidelin (som jeg herefter kalder ham), blevet beskyldt for at have set igennem Fingre med, men det er med Urette.⁵⁴) Saadan noget skulde den stedlige Sognepræst anmelde, men da Præsten for Almind boede i Kolding og ogsaa var Præst der, har han ikke opdaget Skandalen. Men Pastor *Friborg* i Herslev fik Underretning derom og anmeldte det for Bispen. Viv Sogn var da Anneks til Herslev, og Børnene fra Viv var henviste til at gaa i Rytter-skolen i Almind til den nævnte Skoleholder. Derudfra mente Friborg at have Ret til at gøre Anmeldelse. Det var ellers Skik, at den ene Præst ikke blandede sig i den andens Sager. Bispen gav saa Seidelin Ordre til at stille Skoleholderen for en Provsteret.

Seidelin blev snart klar over, at Provsteembedet gik ham over Magten. Bl. a. voldte nogle Stridigheder mellem Præsterne i Kolding ham megen Besvær. Han kunde heller ikke godt være hjemmefra, og det kunde han som Provst ikke undgaa. Allerede i 1749 beder han sig fritaget, men Bispen siger nej. I 1754, 56 og 57 forsøger han igen. Først i 1758 slipper han fri. Hvervet havde helt taget hans Tid og Kræfter, men ikke generet hans Sognebørn, hvis Sager han knap havde haft Tid til at blande sig i. Det fik han nu.

Han var meget streng overfor sine Konfirmander. Kunde de ikke nemme Katekismen i det foreskrevne Omfang, maatte de gaa om og om igen. Adskillige flere Gange. Der var saaledes en ung Mand fra Vilstrup paa 23 Aar, der har gaaet til Præst i flere Aar; men Seidelin vil ikke konfirmere ham. Og saa bliver det rent galt for ham. Han har faaet en Kæreste, og de venter et Barn. Gift kan de ikke blive, før han er konfirmeret. I sin Vaande faar han saa en til at skrive et Brev for sig til Bispen, hvem han bønfaller om at hjælpe sig saadan, at han kan blive konfirmeret og gift. Han fortæller, at han aldrig har kendt sin Fader, og at han, fra han var lille, har maattet tjene sit Brød og derfor kun har faaet liden Skolegang. Og nu er hans Moder falden hen i Tungsind over, som det er gaaet ham.⁵⁵) Resultatet kendes ikke, og baade »Kon-

firmanden« og hans Pige forsvinder fra Sognet. Antagelig er de rømt sydpaa.

Provst Seidelin holdt ogsaa strengt Øje med, om Folk overholdt den tvungne Altergang, saadan som Loven bød. Mindst en Gang om Aaret skulde Folk gaa til Alters. Hyrden, Anders Sørensen, og hans Kone havde været til Alters i Vilstrup den 8. April 1762, før de som Hyrdefolk drog til Bramdrup. Aaret efter vendte de tilbage og vilde saa til Alters. Men det var nogle Dage over et Aar. Seidelin skrev til Præsten for Bramdrup og fik at vide, at der havde de ikke været til Alters, og saa nægtede han at tage imod dem før efter, at de havde staaet offentlig til Skrifte.⁵⁶⁾

Altergangs-, Konfirmations- og Kirkegangstvungen var Hovedmidlerne i det System, som Magthaverne anvendte for at fremme det aandelige Liv. At det var goldt og nedbrydende, akkurat som de tilsvarende Tvangsmidler paa det materielle Omraade, saa de ikke. De troede paa Tvangens Nødvendighed. Den var jo ogsaa Midlet til at bevare deres Magt. Og Systemets Funktionærer troede paa Tvungen. Særlig paa det aandelige Omraade. Seidelin var en rettroende, gejstlig Funktionær, der nøje fulgte Reglerne indenfor de Sogne, han var sat til at vogte. Han følte sin Magt og blev herskesyg. Vilde raade og regere. Ogsaa ud over den Grænse, han maatte gaa til. Videst gik han, som vi siden skal se, overfor sine Børn; men hans Optræden overfor Fiskerkonen *Dorthe Povels* i Strandhuse fortæller ogsaa derom. Hun havde 2 Drengene, der i 1767 forsømte deres Skolegang i Bjært Skole i ret høj Grad, fordi de maatte hjælpe Moderen med at bjærge Føden.

Paa den Tid og helt ned til den Tid, som de ældste, nulevende Strandhusefolk kan huske, tog mange Strandhusekoner ud paa Fjordfiskeri. Helt ud til Strømmen (Lille Bælt) fiskede de. Det var ikke alene Enkerne, der maatte bjærge Føden paa den Maade. Ogsaa de Koner, hvis Mænd var ude paa Langfart, maatte om Sommeren sørge for sig selv og deres Børn ved at fiske. Det maatte saaledes *Dorthe Povels*. Før Solopgang maatte hun ud, og den ene Dreng var med for at hjælpe til, medens den anden maatte passe Koen og Grisen. Først paa Formiddagen landede hun med Fangsten, der blev lagt i Kurve, og saa maatte hun og den ene Dreng med Aag paa Skuldrene straks afsted til Kolding, hvor de gik fra Dør til Dør og solgte Fiskene. Det var ikke ret tit, at Drengene havde Tid til at komme i Skole. Føden gik foran, og Hjemmet skulde holdes oppe. Og der skulde betales Fæsteafgift af Huset og Jorden, og der skulde ydes Hoveri. Før 1765 en Dag om Ugen paa Slottet, og efter 1765 blev det værre, fordi den Spekulant, der havde købt Strandhuse, forlangte meget af Beboerne. *Dorthe* maatte kæmpe haardt for at klare sig. Det med at lade Drengene gaa i Skole kunde hun ikke se Nyttens af. Det vigtigste var at klare Dagen og Vejen, saa Hjemmet kunde holdes oppe. Og dertil behøvede hun Drengene. Men Loven, der var lavet

af nogle høje Herrer inde i København, som havde deres paa det tørre og intet anede om Dorthes og andre Fattigfolks tapre Kamp for Udkommet, sagde jo noget andet. Den bød, at Drengene *skulde* i Skole, og kom de det ikke, skulde Forældrene betale Mulkt, eventuelt sættes i Fængsel. Men de stedlige Myndigheder, der skulde udøve Loven, kunde godt nok se, at det var et tveægget Sværd, de høje Herrer havde givet dem. Mulkterne kunde Dorthe ikke betale, og satte de hende ind, vilde de helt slaa hende ud. Det vilde da ende med, at hun og Drengene blev Tiggere, og dem havde man alt for mange af i Forvejen. De var tilmed farlige. Saa hellere lukke Øjnene og lade gaa. Da er det, Seidelin griber ind. Vil eller kan de verdslige Myndigheder ikke gøre noget, saa vil han. Han vil tvinge Drengene i Skole ved at nægte at tage Dorthe til Alters. Som St. Peders Stedfortræder i Eltang-Vilstrup griber han Nøglen for at laase hende ude fra Gud. Ganske vist er han efter Lov og Ritual berettiget til at øve Kirketugt overfor grove og aabenlyse Syndere, men saadan noget er der jo slet ikke Tale om her. Misforholdet mellem Forseelse og Straf er saa stor, at hans Fremfærd maa kaldes brutal. Selvom den Tids Gejstlighed var udstyret med vidtgaaende Rettigheder, gik Seidelin dog her ud over Grænsen. Dorthes Sag gik snart efter i Orden, uden at det kan ses hvorledes.

Under den store Skolestrid i Bjært 1766—69 ser man, hvor smaalig, herskesyg og rethaverisk han er bleven, og hvor ophidset han bliver over ikke at faa sin Vilje. Men derom under Skolevæsenet.

Denne lange Strid tog saa haardt paa ham, at han i 1770 maatte have en Kapellan. Det blev en Søn af hans gode Ven, Pastor Friborg i Herslev, *Peder Friborg*, der overtog det kirkelige Arbejde i Sognene og Tilsynet med Skolerne. Provst Seidelin trak sig tilbage fra Arbejdet og lukkede sig mere og mere inde i sin gamle Præstegaard. Nu fik han Tid til at tænke over, hvordan han skulde ordne det med Børnenes Fremtid. Han var nu i sit 73. Aar, saa det var paa Tiden. Og hans Broder, Overauditør Søren Seidelin, der i 1767 havde købt Stenderupgaard, kunde hjælpe ham.

De 6 af Jørgen Seidelins og Clara Gybergs Børn, der naaede at blive voksne, havde alle arvet Moderens Svaghed. De havde intet praktisk Begreb eller Haandelag og kunde ingen Nytte gøre, ligesom de efter Provstens Mening slet ikke kunde raade over eller styre deres egne Sager. Da den ældste, Christian, var ved at blive voksen, sendte Provsten ham til en Svoger, hvadenten det var for at prøve, om andre Forhold kunde rette lidt paa ham eller for at blive fri for at se ham. Det nyttede intet. Saa kom Provsten ind paa at sende Børnene ud i Kost og Pleje hos Bønderfolk i Lilballe, Herslev og særlig i Vilstrup. Da de intet kunde udrette, maatte han betale for dem. Denne »Børneudsætning« var der mange, der syntes ilde om. Maaske mest fordi, at han

holdt dem saa ringe med Tøj og betalte saa lidt for dem, at de baade saa ringere ud og havde det ringere end Tjenestefolk. Da der engang var Tale om, at Provsten skulde være Formynder for nogle forældreløse Børn, blev der protesteret, og paa Tinge vidnede hans egne Sognebørn, at det egnede han sig ikke til, idet de henviste til den Behandling, han gav sine egne Børn, som de fandt uværdig for en Provst. Folk har altsaa ikke villet tie med deres Mening, skønt de derved udsatte sig for Sognevædens Vrede.

Det saa ogsaa mærkeligt ud. Provsten var en meget rig Mand og sad i et fedt Embede. Han kunde have holdt en Husbestyrerinde og et Par Piger til at ordne det huslige samt en Informator, eller hvad han nu vilde have kaldt ham, til at holde Opsyn med Børnene. Selv kunde han have ført et Overtilsyn. Saa kunde han have holdt bedre Orden paa sine Sager og faaet bedre Forhold at leve under. Men det vilde han ikke, nej, han lod sine Tjenestefolk spise ude hos fremmede, og da han fik Kapellan, maatte denne bo og spise ude. Og det fortsatte han med, efter at hans Kone var død i Januar 1771. Det var ikke rart for Kapellanen. Da Friborgs Søn, Peder Friborg, der var hans første Kapellan, var død i 1772, og der var Tale om, at en anden af Friborgs Sønner skulde være hans Afløser, skrev den gamle Friborg til Bispen og beklagede sig over de Forhold, som Seidelin bød sin Kapellan at arbejde under. De er Skyld i, i hvert Fald medskyldige i hans Søn, Peder Friborgs Død. Og nu da der er Tale om, at en anden af Friborgs Sønner skal være Seidelins Kapellan, vil Friborg gærne bede Bispen, om ikke han vil prøve paa at formaa Seidelin til at gøre det lidt bedre for den ny Kapellan. Det er paafaldende, at Friborg, der er Seidelins mangeaarige Ven, og som har hjulpet ham mere end een Gang, skal gaa om ad Bispen for at skaffe Kapellanen ordentlige Forhold. Bispen gør ogsaa et Forsøg paa at hjælpe, men Seidelin vil aldeles ikke tage Hensyn til Bispens Formaning og Henstilling. Han svarer med at tale om »mit Huses kummerfulde Tilstand. . . ., at jeg er en gammel, svag og enlig Mand, der har 6 skrøbelige Børn udenfor mit Hus og 4 Tjenestekarle, som jeg og udenfor mit Hus maa betale Kosten for, saa flyder af saadan mit Huses bekymmerlig Tilstand dette: at jeg umulig kan holde den bemeldte Hr. Søren Bording (det blev nemlig ham og ikke Friborgs Søn, der skulde være Kapellan) i mit Hus med Kost og andet tilhørende. . . .« Motiveringen er højst maadelig og viser, at Seidelin intet vil gøre for andre. Alt fortsatte som før. Var Provsten ved at blive en Særling, der nu lukkede sig inde i sin gamle, halvt forfaldne Præstegaard for at ruge over Udgangen af sin Vanskæbne? Venner havde han udover Broderen paa Stenderupgaard næsten ingen af. En haard, streng Mand, der var ilde lidt, er det eneste, Overleveringen har at sige om ham. Ude i hans Menighed vokser der intet efter ham. Ingen af hans Børn blev gift. Alt ligger øde og goldt

efter ham. Nye Tider, som han ikke forstaar, er ved at bryde frem. De bygger paa Frihed, hvor han vilde Tvang. Hans Tid er begyndt at ebbe ud. Han trækker sig tilbage i sin Præstegaard og har allerede længe tænkt paa at beskikke sit Hus. Hvordan skal han faa det ordnet med sit Gods, sine Penge og sine Børn? Han har drøftet det med sin Broder. Een Ting kan han se: det gaar ikke, hvis han efterlader Børnene sin Formue til Deling paa normal Maade. De vil hurtigt forøde den. Han maa gøre dem umyndige og baandlægge sine Midler.

I 1769 ansøger han Myndighederne om Bevilling til Børnenes Umyndiggørelse og til at maatte baandlægge de Midler, han maatte efterlade sig. I denne Ansøgning siger han, at hans 6 Børn, hvoraf den ældste da er 39, og den yngste 22 Aar, er »af saa ringe Sinds Kræfter«, altsaa saa svagt begavede, at de ikke kan bestyre det, han kan efterlade dem, uden at det maatte befrygtes, at de paa kort Tid vil forøde det og blive Tiggere. Pastor Friborg i Herslev vedlægger en Erklæring, hvori han siger, at han har kendt Seidelin og hans Hus i 36 Aar, og i denne Tid har han fuldkommen erfaret, at Seidelins Hustru »aldrig har haft Sindets Gaver til at kunne bestyre enten sit eget, sine Børns eller sit Huses beste, men er defekt af Skønsomhed. . . ., saa stor, at den kære Mand haver med megen Bekymring. . . . været nødt til at bære Husbyrderne alene og bære Omsorg for alle Ting ellers total Ruin, da hun intet kan bestyre til Husets Støtte og Fordel«. Om Børnene siger han, at de »har intet Begreb«, og ingen kan være tjent med at have dem i Tjeneste. Det er saaledes forgæves at lære Pigerne, hvad Piger ellers plejer at lære. De 6 Børn har altsaa helt taget Arv fra Moderen. De 4 af dem var paa den Tid i Vilstrup, de 2 i Follerup, Herslev Sogn.

Provst Seidelin fik sin Ansøgning bevilget den 20. September 1769. Den lød paa, »at han i levende Live maa dele den Formue, han kan efterlade sig, saaledes som han finder det tjenligt for hans Hustru og Børn, samt at han maa sætte Executores testamenti og Formyndere for Børnene, som han anser tjenlige«, dog skulde Formynderne staa under Herredsprovstens Tilsyn med Hensyn til Midlernes Forvaltning og Regnskabet derfor.

Paa dette Grundlag kunde han arbejde videre. Sikkert med Broderens Hjælp. Men det tog lang Tid. Først den 16. Maj 1775 nedskriver han »Optegnelse paa sin sidste Vilje«, hvori han i 8 Punkter meget omstændeligt bestemmer, hvad der skal ske efter hans Død. Bl. a. skal alle de Dele af hans Bo, der ikke bestaar af Ejendomme eller tinglæste Panter, straks sælges, og Pengene sættes paa Rente. Af Indkomsten af hans Formue skal der aarligt udbetales 50 Rdl. for hvert af hans 6 Børn til deres »Kost, Klæder og andet behøwendes«. Dør et eller flere af Børnene, forhøjes de 50 Rdl. til 60, men ikke derover. Den Indkomst, der

bliver derudover, skal lægges til Boets Formue, som, naar alle Børnene var døde, skulde deles ligeligt mellem Provstens og hans afdøde Hustrus Slægt. Som Formynder for Børnene og Exekutor testamenti indsatte han sin yngre Broder, ovennævnte Overauditør Søren Seidelin. Efter hans Død skulde Herredsprovsten sørge for Formynderskabet m. v. Da Sønnen Christian var død i 1778, forhøjede Provsten Betalingen for hvert af de 5 efterlevende Børn til 60 Rdl.

Dermed havde Provsten ikke alene gjort sine Børn umyndige, *men ogsaa arveløse*, hvad han aldeles ikke havde faaet Lov til, ligesom flere af hans øvrige Bestemmelser heller ikke var lovlige. Han ordnede det hele ud af sin egen indbildte Magtfuldkommenhed. Han havde som Sognepave regeret egenmægtigt og havde overskredet sine Beføjelser, uden at der var sket noget, og det gjorde han ogsaa her ved at forskyde sine Børn. Man undres over, at Broderen, der dog var juridisk skolet, ikke kunde se det; men han har maaske regnet med, at det gik nok, hvad det ogsaa, som vi siden skal se, var lige ved at gøre. —

Selvfølgelig var der flere, der havde Kig paa det gode Embede i Eltang-Vilstrup, der paa Grund af Provstens høje Alder inden længe kunde ventes at blive ledigt. Blandt disse var Borgmesteren i Horsens, Kancelliraad *Andreas Flensburg*, vel nok den, der var mest interesseret, fordi han havde hele 5 Sønner og Svigersønner, der var Teologer og gerne skulde sættes i Vej. Den sikreste Adgang til at faa et Embede i de Dage var at blive Kirkeejer med jus vocandi (Kaldsret), og Borgmesteren købte saa i 1777 Eltang Kirke med Kaldsret, Tiende m. m. og regnede med inden saa længe at faa en af sine Sønner ind som Provstens Eftermand. Men Ventetiden blev noget lang. Trods al sin Ulykke og Modgang blev Provst Seidelin en gammel Mand, og paa sine ældre Dage taler han ikke om Sygdommen. Men i 1780 er han endelig færdig til at gaa. Borgmesteren udsteder da straks Kaldsbrev for sin Søn, cand. theol. *Thomas Flensburg*. Men — om Forladelse! Provstens Broder, Søren Seidelin til Stenderupgaard, der nu var bleven Justitsraad, er af den Mening, at det er ham, der som Ejer af Vilstrup Kirke har Kaldsretten denne Gang. Reglen var nemlig den, at Hovedsognets Kirkeejer kaldede 2 Gange; men hver 3. Gang var det Annexkirkeejerens Tur. Og det var det nu, mente Søren Seidelin. Det trak op til Uvenskab mellem Parterne, og en af Flensburgs Svigersønner skrev et ret skarpt Brev til Bispen, der var ved at komme i Knibe, for det var svært at finde ud af, hvem der havde Ret. Det endte med, at S. Seidelin tilkendtes Kaldsretten.

Men Borgmesteren var en praktisk Forretningsmand, der havde tjent sig en solid Formue ved at handle med Ejendomme. Han indsaa, at her var der intet andet at gøre end at synke Galden og hurtigst muligt købe

Annexkirken med Kaldsretten, inden der kom andre til. Og den 23. Okt. 1780 sidder han og hans Søn, Kandidat Th. Flensburg, i Provstens Stue i N. Stenderup Præstegaard og forhandler med Provsten om Overtagelsen af Præstegaarden, Pensionen til Provsten og forskelligt andet, der skal ordnes ved Embedsoverdragelsen. Søren Seidelin var der selvfølgelig ogsaa, og Gaardmændene Christen Hansen og Rasmus Andersen af Stenderup. De to sidste nærmest som Vitterlighedsvidner. Egentlig vilde Flensburgerne først have haft Købet af Vilstrup Kirke med Kaldsretten i Orden; men det vilde Seidelinerne ikke. Saalænge de havde Hold paa Kaldsretten, kunde de bedre faa deres Krav angaaende Embedsovertagelsen ført igennem. Salget af Vilstrup Kirke skulde vente til sidst. Baade Borgmesteren og Justitsraaden var gamle drevne Handelsmænd og har sikkert prøvet hinanden godt af, inden de gik til Biddet, til stor Fornøjelse for de to Stenderup-Bønder, der ganske stille har siddet og luret af, hvem der var den snedigste. I Løbet af Dagen gik Kontrakten om Embedsoverdragelsen i Orden,⁵⁷⁾ men videre naaede man ikke. Dagen efter var Flensburgerne ovre at se Vilstrup Kirke, men Købet af den holdt det haardt med. Først næste Dag, den 25. Oktober, gik det i Orden.⁵⁸⁾ Borgmesteren maatte give 3400 Rdl. for denne Kirke, som S. Seidelin i 1765 havde købt for 1450 Rdl. Og saa kunde Borgmesteren give sin Søn Kaldsbrev.

En Tid efter flyttede Provst Seidelin ind i et Hus i Stenderup, som han havde lejet af Christen Hansen for 8 Rdl. aarligt. Her levede han sin sidste Tid og havde Husholderske og Pige. Sønnen, *Poul*, havde han ogsaa hos sig. Den 15. Maj 1782 »om Morgenen Kl. 6½ slet« døde han, 85 Aar gammel, og 21. Maj begravedes han oppe paa Bakken paa Eltang Kirkegaard ved Siden af sin Hustru. Justitsraad S. Seidelin, der nu boede i Kolding, overtog straks sit Hverv som Fuldbyrder af Provstens Testamente og Formynder for hans 5 Børn. Provstens Løsoøre og Ejendele, bl. a. 101 Bøger, blev solgt ved Auktion for 290 Rdl. Forinden havde Børnene hver faaet en Ting af Boet. Dettets Bruttoformue opgjordes til 12.352 Rdl. ÷ Passiverne, 714 Rdl. Blandt disse var 8 Rdl. til Enken Maren Michelsdatter i Vilstrup for Udlæg til Skjorter, Strømper og Strømpebaand til de 3 af Børnene, hun havde hos sig. Noget egentligt Skifte foretoges ikke. Den gejstlige Skifteret synes helt at have taget den afdødes Bestemmelser til Følge og har overladt Boet til S. Seidelins Administration uden at forstaa, at det var ganske ulovligt. Den daværende Gejstlighed saa nødtigt, at de verdslige Myndigheder blandede sig i deres Sager.

Provsten havde altsaa været en meget velhavende Mand, idet man maa huske paa, at Pengenes Værdi (Købeevne) da var *mange* Gange større end nu. Denne Rigdom maa han have faaet med sin Kone, den hovedrige Gybergs Datter. Ganske vist havde han i næsten 54 Aar siddet

i det bedste Embede i Vejle Amt,*) men med den Kone og de Børn, han havde, samt et Pengetab til en Svoger, kan han ikke have sparet ret meget op. Hjemme fra fik han intet. Hans Fader døde som en meget fattig Mand.

Renterne af Provstens efterladte Nettoformue udgjorde ca. 545 Rdl. Af disse fik de 5 Børn $60 \times 5 = 300$ Rdl. De øvrige Renter lagdes til Formuen, der saaledes voksede Aar for Aar — til Glæde for Udarvingerne, der kunde vente en god Arv, naar Børnene var døde. De 60 Rdl., som hver af Børnene fik, var ikke nok til, at de kunde faa en anstændig Tilværelse. De maatte gaa om som Skumpelskud, saaledes som de havde gjort det, mens Provsten levede. De var bleven forskudte til Fordel for Udarvingerne. Deres hjærteløse Fader undte dem ikke saa meget, at de kunde leve ordentligt. Og han havde gjort det ulovligt. Den Skygge, der saaledes kastes over ham i Forholdet til de stakkels Børn, falder ogsaa tilbage over hans andre Handlinger. Det er, som om den store Tragedie, hvori han er Hovedpersonen, har forstenet ham, gjort ham kold, haard og ufølsom. I hvor høj Grad det saa kan undskylde ham og forklare hans Fremfærd, at han var en sprængt og nerveødelagt Mand, for hvem Livet havde slaaet alt i Stykker, maa staa hen.

Kun S. Seidelin og Herredsprovsten, der var Skifteforvalter for Herredets Gejstlighed, har været fuldt vidende om, at Provst Seidelin ved sine Dispositioner kun havde givet sine Børn omkring Halvdelen af de Renter, som hans efterladte Formue afkastede, at leve for, og iøvrigt gjort dem arveløse, ligesom hverken Børnene eller andre har vidst, hvor ulovligt der blev handlet. Det har S. Seidelin tiet med i den Formening, at det havde Herredsprovsten Ansvaret for. Hvorvidt denne saa ikke har set Ulovlighederne eller ud af den Lyst til at regere enevældigt, som plagede adskillige af den Tids Præster, har ment, at det kunde han sætte sig ud over, er ikke godt at vide. Men paa den Maade stod Provst Seidelins Testamente ved Magt i mange Aar, d. v. s. saa længe, S. Seidelin levede og var Børnenes Formynder; men da han døde i Februar 1798, og Herredsprovsten afløste ham, brød den Misfornøjelse, der længe havde ulmet, ud i lys Lue. Der var da kun 3 af Børnene i Live. Den ældste af disse, *Hans Seidelin*, ansøgte i 1799 Kongen om at faa Raadighed over sin fædrene og mødrene Arv samt over det, der kunde tilfalde ham efter de af hans Søsken, der var døde efter Faderens Død, uden Hensyn til Faderens Dispositioner, som han fandt lige saa uretfærdige som ulovlige.

Hans Seidelin var den klogeste af Provstens Børn. Han havde drevet det til at blive Student (1753); men hans Mangler paa det praktiske Omraade hindrede ham i at drive det til noget som helst. Provsten vra-

*) I 1768 var den gennemsnitlige Præsteindtægt i Vejle Amt ca. 350 Rdl. aarlig foruden Indtægterne fra Præstegaardens Landbrug. Lavest stod Ringgive med 156 Rdl., og højst Eltang-Vilstrup med 640 Rdl.⁵⁹⁾

gede ogsaa ham, saa han maatte dele Kaar med de andre og blev »sat ud«. Han var den af Børnene, det faldt haardest paa, og han taler da ogsaa om den megen Genvordighed og Græmmelse, han i mange Aar har maattet døje. Selvfølgelig har der været klogere Folk bag ved ham, der havde Medlidenhed med de stakkels Børn, der maatte gaa omkring som Skumpelskud og havde det som Almisselemmer, endskønt der tydeligt nok maatte være Midler nok til deres anstændige Underhold. Og hvem var vel nærmere til disse end Børnene?

Hans Seidelins Ansøgning blev sendt til Erklæring hos Stiftamtmand *Hellfried* i Vejle, der udtalte, at Provst Seidelin havde disponeret ganske ulovligt, og at S. Seidelin og særlig Herredsprovsten havde fortsat disse Ulovligheder og føjet nye til. Hertil sluttede Herredsfogden sig. Sognefoged *Poul Sørensen* paa Gaard 13 i Vilstrup udtalte, at Hans Seidelin havde sin sunde Fornuft og altid havde opført sig godt. Dette bifaldt Sognepræst Th. Flensburg i N. Stenderup og tilføjede, at Hans Seidelin havde været usselt og usømmeligt klædt, saa længe den Bonde, hos hvem han boede, skulde sørge for ham for 60 Rigsdaler aarligt, men at han var blevet anstændig i sin Klædedragt, efter at han var bleven enig med Bonden om selv at faa 28 Rigsdaler om Aaret at klæde sig for. Det beviste, at han havde sin fulde Fornuft. Nu blev der for Alvor Uro om Sagen. Udarvingerne og Herredsprovsten fik travlt med at protestere. Den sidste var forarget over den verdslige Myndigheds Indtrængen paa det gejstlige Omraade, men maatte dog finde sig i, at Kongen udnævnte en ekstraordinær Skiftekommission til at tage Provst Seidelins og hans Hustrus Bo under Behandling. Den bestod af de to Herredsfogder, Hans Hansen Buhl i Fredericia og Herredsfoged H. Diehmänn i Kolding, samt to Provster. H. H. Buhl var fra Eltangaard og kendte selvfølgelig Provstens og hans Børns Forhold særdeles godt. Overretsprokurator Lauritz Risom i Kolding beskikkedes til at varetage Børnenes Interesser. Sagen gik sin Gang, og det var tydeligt, at nu vilde Børnene faa Oprejsning. Hans Seidelin naaede ikke at faa Resultatet at se. Han døde i Februar 1801, nogle Maaneder før Kommissionen blev færdig; men han har vidst, hvordan det vilde gaa, og har anet, at han ikke skulde opleve Oprejsningen. Det ses deraf, at han i August 1800 opretter 2 Legater for Vilstrup. Selvfølgelig gaaende ud fra, at han vilde faa sin Arv tilkendt. Og *Poul Seidelin* opretter i November 1801 to mindre Legater med det samme Formaal som Broderens.

Det gik som ventet. Kommissionen omstødte Provst Seidelins Dispositioner. Søren Seidelins Enke og Herredsprovsten skulde udlevere Provstens Formue til lige Deling mellem de 2 levende Børn og Hans Seidelins Dødsbo. Det vilde de ikke, og Sagen gik til Højesteret, der i Marts 1802 fulgte Kommissionen, som derefter fortsatte Skiftet, der sluttedes den 3. August 1802. Enkefru Seidelin og Herredsprovsten gik

igen til Højesteret, som den 3. Maj 1803 godkendte Kommissionens Afgørelser. Kun nogle Værgemaalspenge slap Fru Seidelin udenom.

Børnenes Arveret anerkendtes. Provstens Penge blev opgjort til godt 23.468 Rdl., hvorfra der gik godt 3600 til Skifte- og Procesomkostninger samt Revision. Tilbage var der 19.849 Rdl. 4 Mk. at dele i 3 lige store Dele til de 2 efterlevende og Hans Seidelins Dødsbo. De to efterlevende, Poul og Anne Cathrine Seidelin, forvandlede nu pludseligt fra Fattigfolk til Velhavere. Poul ses at have faaet Ridehest og Sporer!

Hans Seidelin, hvis Gravkors staar paa Vilstrup Kirkegaard, døde i 1801, 70 Aar gammel, Poul døde i Follerup 1807, og Anne Cathrine i Gadjbjerg i 1813. Men hvor blev Provstens Penge af? Ja, der var vist en Snylter, der reddede sig lidt af dem, Poul fik. Han var god af sig; men det ses, at han iøvrigt i sit Testamente havde betænkt de Mennesker, der i hans ringe Dage havde vist ham Venlighed. Og saa oprettede Provstens Børn Legater. Hans Seidelin gav 2300, Poul 1200, og Ane Cathrine 700 Rdl., ialt 4200 Rdl. Efter Pengekrisen 1813 blev dette Beløb skaaret ned til 2621 Rdl. 4 Mk. I Dag er de paa 5243 Kr. 33 Øre, hvoraf de 800 Kr. hører til Eltang, og Resten til Vilstrup Sogn.⁶⁰⁾

9. *Thomas Flensburg, 1780—1830.*⁶¹⁾

Født i Horsens 20. Juli 1750. Søn af Borgmester, Kancelliraad Andreas Flensburg, der ved foretagsom Dygtighed havde arbejdet sig op til at blive sin Fødebys første Borger samtidig med, at han ved en Række Ejendomshandeler blev en meget velhavende Mand. Som allerede nævnt købte han i 1777 Eltang Kirke for at kalde en af sine Sønner til Eltang-Vilstrup, naar Provst Seidelin døde eller gik af, ligesom det er fortalt, hvordan han ogsaa blev nødt til at købe Vilstrup Kirke. Da det var gaaet i Orden, kunde Planen realiseres, og 29. November 1780 succederede cand. teol Thomas Flensburg og fik kgl. Konfirmation paa Faderens Kaldsbrev.⁶²⁾ Godt en Maaned efter, den 6. Januar 1781, købte Borgmesteren ogsaa Stenderupgaard med Hartkorn 5.3.3.2 og 2 Alb. Skovskyld af Justitsraad S. Seidelin for 3664 Rdl.,⁶³⁾ som han ved Skøde 28. Maj 1782 overdrog til Th. Flensburg for den samme Pris.⁶⁴⁾

Hvorfor købte Flensburgerne Stenderupgaard? Man har formodet, at det var for at fri den unge Pastor Flensburg for at bo i den gamle Præstegaard sammen med Provsten og hans Søn samt Kapellanen, som Flensburg efter Kontrakten med Provsten ikke kunde jage ud; men det kan ikke være rigtigt, for Provsten havde allerede den 9. December 1780 lejet Christen Hansens Hus i Stenderup, som han og Sønnen flyttede ind i. Nej, Grunden maa være den, at den gamle Præstegaard har været saa forfalden og ringe, at den ikke var værd at sætte i Stand. Den duede kun til at bryde ned. Pastor Flensburg kunde heller ikke være bekendt at føre sin tilkommende Hustru, Herremandens Datter fra Matstrup, ind

i en saadan gammel Rede. Saa var Stenderupgaard, der kunde købes til en rimelig Pris, langt mere anselig. Dens Bygninger var ualmindelig gode og store, efter Tidens Forhold saa imponerende, at Pontoppidan i sin Atlas omtaler dem som en Seværdighed. Den gamle Flensburg har straks set, at det var en fornuftig Pengeanbringelse. Der kunde saa saadan pø om pø opføres en ny Præstegaard, og noget af Materialet fra den gamle kunde saa efter Tidens Skik bruges igen, saa den ikke blev alt for dyr. Det var da lettere at afhænde den igen, naar den Tid kom.

I Brandforsikringen af 1793, da Herredsfogden og Herredsskriveren samt to Haandværkere var i Stenderup for at taxere Gaarden, ses det, at Stenderupgaards Bygninger taxeredes til 3280 Rdl., medens de øvrige 3 Stenderup Gaarde tilsammen sattes til 2800 Rdl. Det viser godt nok, hvor imponerende Stenderupgaard da har været.

Taxationen viser ogsaa, at der da kun var bygget 2 Udhuse til den ny Præstegaard, men intet Stuehus. Og af den gamle Præstegaards Huse var der 2 tilbage. De sattes kun til 40 og 30 Rdl., saa ret gode har de ikke været. Hvornaar Stuelængen til den nuværende Præstegaard er bygget, vides ikke; men det er i hvert Fald sket efter 1793.

3. August 1781 blev Th. Flensburg gift med *Karen Thygesen*, Datter af Kancelliraad Niels Thygesen til Matstrup, og de unge Præstefolk flyttede ind paa Stenderupgaard, der nu blev den egentlige Præstegaard, idet Th. Flensburg blev boende paa den lige til sin Død. Kapellanen blev boende i den gamle Præstegaard, indtil han fik fat i et Embede.

Pastor Flensburg havde altsaa 2 Gaarde, og i 1792 overdrog hans Moder, Borgmester Flensburgs Enke, Eltang og Vilstrup Kirker med Tiender og Jordegods til ham for en meget lav Pris. Han sad nu ualmindelig godt i det og var rustet til at møde de elendige Tider, der efter Krigen 1807—14 og Statsbankerotten 1813 faldt ind over Landet, og som i første Omgang næsten udelukkende gik ud over de Folk, der fik deres Løn i Penge, særlig Embedsmændene, der maatte friste en kummerlig Tilværelse. Deres Pengeløn forslog indtil 1818 kun lidt overfor de fantastisk stigende Varepriser.

Om den fortvivlede Stilling, en pengelønnet Embedsmand i disse Aar var stedt i, fortæller Præsten i Egtved og Østed om.⁶⁵) Hvis han ikke havde faaet sin Tiende fra Egtved Sogn, ca. 30 Tdr. Rug, i Korn, vilde han og hans Familie have sultet ihjel, for Tienden fra Østed Sogn, som han efter Akkord modtog i Penge, d. v. s. Rigsdalersedler, betød næsten intet, fordi han maatte tage en Seddel til 96 Skilling, skønt den kun var 1—1½ Skilling værd i Sølv. Tienden fra det ret fede Sogn Østed gav ham kun, hvad 2½ Td. Rug kostede. (I 1812—13 kostede en Tønde Rug i Sædetiden 320 Rdl. i gamle Banksedler. Ogsaa fordi Høsten 1812 havde været meget ringe.)

Her sad Flensburg med sine 2 Gaarde og kunde udnytte de stigende Priser paa Landbrugsproduktionen i Tiden fra Aarhundredskiftet til 1818. Dertil havde han saa Tienden fra begge Kirker, som leveredes ham in natura paa Stenderupgaard. Det betød da mindre, at den Del af hans Løn, som han fik i Penge, næsten intet var værd. Økonomisk var det gode Aar for ham, især da han i Modsætning til de fleste andre, der letsindigt tog Gæld paa sig, sørgede for at faa den Gæld, han havde, betalt ud. I 1810 udbetalte han Kongens Prioritet i Vilstrup Kirke, 727 Rdl., og i 1812 Kongens Prioritet i Eltang Kirke, 2500 Rdl., i Sedler, der var meget lidt værd, og ejede saa begge Kirker kvit og fri. At han slap godt gennem Kriseaarene 1818 og 19, da saa mange gik fra deres Ejendomme, kan bl. a. ses deraf, at han i 1822 kunde købe Simon Christensens Gaard i Stenderup og lægge den ind under Stenderupgaard.

Og i 1816 købte han den Halvdel af Eltang Sogns Kongetiende, som Hans Buhl i Stenderup havde, og lod en af sine Sønner skrive som dens Ejer.

Pastor Flensburg og Karen Thygesen efterlod sig 2 Sønner og 1 Datter. Hun døde i 1823 og han den 21. April 1830, efter at have været Præst her i omtrent 50 Aar. To af hans Sønnesøns Sønnesønner, Andreas og Thomas Flensburg, er Gaardejere i Eltang og Vilstrup.

10. *Knud Peter Lind, 1830—33.*

Han var født i Aarhus 1769 og døde her i 1833. Gravsten paa Eltang Kirkegaard. Gift med *Birgitte Øllgaard* fra Ribe. De kom hertil fra Vestjylland, hvor han havde været Provst. De forbavtede Folk her ved deres ligefremme, jævne og folkelige Maade at være og leve paa, hvorved de adskilte sig ikke saa lidt fra deres Forgængere og nærmeste Efterfølgere. Det vakte saaledes Opsigt, at de sad til Bords sammen med deres Folk og spiste samme Mad som de. Han var meget interesseret i Landbrug og Skolevæsen. I Vestjylland havde han handlet med Gaarde og Stude.

11. *Ulrick Christian Boesen, 1833—40.*

Han var en Præstesøn fra Vigerslev af den kendte Præsteslægt Boesen. Han var født 1769. Da baade hans Fader og Brødre havde nær Tilknytning til Herrnhuterne og Brødremenigheden i Christiansfeld, har han vel ogsaa været præget i den Retning; men der er intet at finde derom. Han var gift med *Marie Christine Schiøtt*. De havde 13 Børn. Blandt disse var *Ulrick Sechmann Boesen*, der blev Biskop i Slesvig. Hans Søn, *Ludvig Christian Johs. Boesen*, var en Tid Ejer af »Østerholm« i Eltang. En anden Søn af Pastor Boesen, *Emil Boesen*, var Faderens Medhjælper i hans sidste Aar.

12. *Leonard Abel, 1841—45.*

Født i Kirke-Stillinge 1793, gift med *Ida Elisabeth Ostensfeld*, Datter af en Gæstgiver. De havde 13 Børn. Kom hertil fra Holmsland og rejste til Dalum, hvor han døde 1845. Var Provst og selvskrevet Medlem af Eltang-Vilstrup Sogneforstanderskab, da det oprettedes i 1841, og blev valgt til dets Formand. Var meget interesseret i Skolevæsen og højt anskrevet i Strandhuse, fordi han tog Strandhusernes Parti i Skole-spørgsmaal.

13. *Jacob Samuel Hertel, 1845—59.*

Præstesøn fra Ørsløv, født 1792. Var Præst i Almind 1824—31. Derefter i Thisted, hvorfra han kom hertil. Gift med *Anne Charlotte Elisabeth Pedersen*. Han var Kandidat med Udmærkelse og en meget lærd Mand. Provst. I Vejle Amts Aarbøger 1929 er der fortalt meget morsomt om en Sammenkomst i N. Stenderup Præstegaard efter en Bispevisitats, hvor Biskop Daugaard, to af Egnens Provster samt Lærer Barsøe fra Vilstrup var Hertels Gæster.

Fra 1849—56 havde Hertel en Kapellan, der hed *Schandorf*. Han var næsten altid Hertels Stedfortræder ved Møderne i Sogneforstanderskabet og blev siden Præst i Bjerregrav. Hertel døde i Kolding i 1867.

14. *Ludvig Anton Christian Knudsen, 1859—82.*

Præstesøn, født i Fensmark i 1813. Adjunkt i Horsens 1838—48. Sognepræst i Agri-Egens 1848—59, hvorfra han kom hertil. Tog sin Afsked her i 1882. Døde i Kolding 7. April 1897. Var gift med *Laura Møller*, en Hørkræmmerdatter fra København.

Beretningerne om disse Præstefolk er meget forskellige. Fra een Side dømtes de som aristokratiske. Det berettes, at de saa ned paa Bønderne, men allermest paa Lærerne. Men Folk, der har arbejdet i Præstegaarden, roser dem, ikke mindst hende. Forklaringen er maaske den, at det var i en Brydningstid, hvori det kneb for de fleste af den gamle Overklasse, der hidtil havde regeret aandeligt og socialt, at forstaa og finde sig til Rette med Bøndernes stigende Krav om Ligeret og at forsone sig med deres Mangel paa den Form for Dannelse og Væremaaede, som var autoriseret indenfor højere Kredse. Og ligesaa svært var det at forstaa Lærernes begyndende Forsøg paa at hævde Skolen som noget, Kirken og Præsterne ikke helt skulde regere med. Den transtøvlede Bonde og den halvdannede Seminarist var for anmassende efter de nationalliberale Akademikers Mening.

15. *Holger Vilhelm Rosenstand, 1883—1904.*

Født 5. Marts 1849 i Aarhus. Hans Fader blev senere Sparekassebestyrer i Ribe. Holger Rosenstand blev cand. teol. i 1873. 28. Oktober

s. A. blev han i Eltang Kirke viet til sin Kusine, *Erasmie Marie Dorthea Knudsen*, Datter af fornv. Pastor Knudsen i Eltang. Efter at være bleven ordineret rejste Rosenstand og hans Hustru i December 1873 til Manistee, Michigan, USA, hvor der var en skandinavisk-luthersk Menighed, der havde sendt Rosenstand Kaldsbrev. Da han kom derover, var Menigheden opløst, men det lykkedes ham dog at faa den samlet igen og faa flere Menigheder oprettet. Sidst paa Aaret 1878 maatte han paa Grund af Overanstrengelse vende tilbage til Danmark og blev Aaret efter personel Kapellan hos sin Svigerfader her i Elstang-Vilstrup. 1883 blev han Sognepræst her.

I hans Tid blev N. Bjært Kirke bygget (1889), og fra dette Aar til 1897 havde han 3 Kirker. Fra 1897, til han rejste herfra i 1904, havde han en »midlertidig ordineret Medhjælper«, som boede i Vilstrup. 1904 blev han Sognepræst i Frederikssund, hvor han var, til han tog sin Afsked i 1923. Død i 1933.

Udgav 1899 »Natur og Aand«, en populær Etik; 1901 »Fra de store Søers Land« og 1908 »Under Egenes Ly«, en Livsanskuelse.

16. *Julianus Hastrup Plesner, 1905—09.*

Født 24. September 1859 i Vedersø. Præstesøn. Gift med *Ane Marie Poulaine Thomsen*. Sognepræst i Brande 1890—99; i Østbirk-Yding 1899—1905; i Eltang-Vilstrup 1905—09, og i Vrensted-Tise 1909—29. Død i Askov 1937. Udgav i 1907: »En folkelig Nytaarsgave« og i 1916: »Kirkesognenes ældgamle Ret«.

17. *Johannes Lind, 1909—15.*

Født 26. Juli 1871 i Skartved. Gaardsmandssøn. Gift med *Henriette Holst* fra Virkelyst i Seest. Kapellan i Hvirring-Hornborg 1898—1903; Sognepræst i Rimsø-Kastbjerg 1903—09, i Eltang-Vilstrup 1909—15 og i Ringsted og Benløse 1915—27. Død 1927.

18. *Hans Christian Rørdam, 1917—23.*

Født 11. August 1875. Søn af Inspektør ved Landbohøjskolen G. Rørdam. Gift 1. Gang med *Marie Bardenfleth*, der døde 1918; 2. Gang med *Randi Schousboe*. 1903 Lærer ved Nysted Højskole, Nebraska, USA; 1904 Præst ved Trinitatis Menighed i Chikago. 1911 Sognepræst i Agri-Egens; 1917—23 i Eltang-Vilstrup, og 1923—45 i Skaarup. Død 1948.

19. *Johannes Schaarup, 1924—47.*

Født 1. Oktober 1890 i Obbekær. Præstesøn. Kandidat 1914. Gift med *Ellen Fasting Hansen*. Sognepræst i Stadil 1914—24; i Eltang-Vilstrup 1924—47 og i Faaborg fra 1947—.

20. *Sigurd Skot Hansen, 1947—.*

Født 12. Marts 1904 i Fredericia. Søn af Generallæge Skot Hansen. Kandidat 1930. Gift med *Elisabeth Kinch*. Konstitueret Kapellan ved Bethlehemskirken i København 1931; Kaldskapellan i Sevel 1931—35; Sognepræst i Redsted-Hvidbjerg 1935—47; i Eltang-Vilstrup 1947—.

Endvidere skal her nævnes de 2 Præster, der fra 1898 til 1910 som »midlertidig ordinerede Medhjælpere« hos Sognepræsten boede i S. Vilstrup og hovedsagelig var Præster for Vilstrup Sogn.

1. *Lars Peter Hansen, 1898—1907.*

Født 12. Juni 1870 i Stenstrup ved Præstø. Gaardmandssøn. Lærereksamen 1888. Cand. teol. 1897. 1898—1907 ordineret Medhjælper hos Sognepræsten i Eltang-Vilstrup med Bopæl i Vilstrup. 1907—36 Sognepræst i Agedrup ved Odense. Gift med *Meta Rasmussen*. Han var en afholdt og virksom Præst, der trods de vanskelige Forhold, han maatte arbejde under, forstod at hævde sig paa den rette Maade og fik udrettet ikke saa lidt i de 9 Aar, han var her. Har udgivet: »Skabelsestraditionen og Geologien«. 1942.

2. *Anders Pedersen Nørgaard, 1907—10.*

Født 24. April 1879 i Alstrup, Vendsyssel. Gaardmandssøn. Gift med *Helene Bohmfeldt* fra Haderslev. Lærer paa Vraa Højskole 1905—07; præsteviet Medhjælper hos Sognepræsten i Eltang-Vilstrup 1907—10; Valgmenighedspræst i Skanderup 1910—17, og fra 1917 til sin Død i 1943 Valgmenighedspræst i Vejstrup. Han var en meget søgt Foredragsholder og Prædikant i alle Dele af Landet og en flittig Skribent i Tidskrifter og Dagblade. Efter 1925 udsendte han en Række Bøger af historisk, opbyggelig og polemisk Art, hvorimellem »Grundtvigianismen« I—III 1935—38, er hans Hovedværk.

4. NR. BJÆRT KIRKE OG DENS PRÆSTER

»Da Kirken i Eltang blev for lille, og den største By i Sognet Nr. Bjært, havde en $\frac{1}{2}$ Mil til Kirke, og Fiskerbyen Strandhuse henved 1 Mil, blev der bygget en ny Kirke i Nr. Bjært (indviet 17. November 1889). Den betjente jeg tillige med de to andre Kirker (Eltang og Vilstrup) indtil 1897,« skriver Pastor H. Rosenstand.⁶⁶⁾ Videre skriver han: »Kirken blev bygget *paa Betingelse af*, at Eltang Sogn *ikke* maatte skilles (deles), hvilket vilde være et uheldigt Brud med Moderkirken. Vilstrup Sogn skulde have sin egen Præst. Den ældgamle Præstegaard, som trænger til Ombygning, skulde flyttes fra N. Stenderup, hvor den ligger fjærnt fra

de fleste af Sognets Beboere og fra alle 3 Kirker.« Han fortsætter: »Kirken i Bjært opførtes med Statstilskud og ved frivillige Midler fra Beboerne. Strandhuse ydede forholdsvis mest, og daværende Kronprins Frederik (senere Frederik d. 8.) gav Strandhuse 2000 Kr. til Hjælp. Hele Foretagendet paabegyndtes ved et Møde i Bjært Skole 1885, som jeg holdt med Beboerne, og hvor der tegnede 8000 Kr. til Sagen *paa de nævnte Vilkaar.*«

Eltang Sogn maatte altsaa ikke deles, og Vilstrup skulde have den Præst, der nødvendigvis med Tiden maatte ansættes, da Eltang-Vilstrup Pastorat med 3 Kirker var for stort til een Præst, særlig da en ældre. Da der saa en Del Aar efter skulde ansættes en Præst mere i Pastoratet, udbrød der til Trods for den Aftale, som Rosenstand saa skarpt har understreget, alligevel en Strid om, hvem der skulde have ham, Vilstrup eller Bjært. Og det blev en bitter Strid. Fra Vilstrups Side holdt man haardt fast paa Aftalen fra 1885, medens man fra Bjært hævdede, at Bjært og Strandhuse havde langt de fleste Beboere og de største Udviklingsmuligheder, medens Vilstrup var et stillestaaende Sogn. Følgelig skulde Præsten ansættes der, hvor der var mest Brug for ham. I første Omgang sejrede Vilstrup, idet cand. teol. *L. P. Hansen* ved kgl. Resolution 20. Maj 1898 ansattes som midlertidig ordineret Medhjælper for Sognepræsten i Eltang-Vilstrup med Bopæl i Vilstrup. Og da han i 1907 blev forflyttet, efterfulgtes han 31. December 1907 af *Anders P. Nørgaard*. Men da han rejste, nedlagdes Medhjælperembedet ved kgl. Resolution af 18. November 1912, og samme Dag oprettedes ved kgl. Resolution et Kaldskapellani, hvortil cand. teol. *I. H. Thomsen* blev kaldet 7. Marts 1913 med Bopæl i Bjært. Og i 1924 blev N. Bjært Kirkedistrikt skilt ud som et selvstændigt Pastorat (og Sogn) med egen Præst. Bjært sejrede altsaa helt tilsidst.

I Dag vil de allerfleste indrømme, at det var rigtigt, at Bjært og ikke Vilstrup fik Præsten. Hvorvidt saa denne Afgørelse har været til Skade for det nuværende Eltang Sogn kirkelig set — jvf. Rosenstands Ord om Moderkirken — er det vanskeligt at sige noget om endnu.

»Saa var Kirken da vor egen, om jeg saa maa sige,« skriver Provst *Jørgensen*, der ved Stridens Slutning i 1924 var Præst i Bjært.⁶⁷⁾ »Og vi begyndte at overveje, hvad der kunde gøres for at omskabe den til en rigtig Kirke. — Men hvor var det hele typisk for Firsernes Smag! En Bygning forrykket i sine Proportioner, uden Rejsning, kedsommelig graat, fladt Skifertag over mossede, røde Mure. Og Inventaret ikke bedre.«

Den gamle Kirke var langtfra smuk. Men til at begynde med syntes det at være for stor en Opgave at faa den bygget om og forsynet med nyt Inventar, bedre og skønnere. Men Offerviljen var til Stede. Det viste sig, da de gamle Petroleumslamper skulde erstattes med elektrisk Lys og Lysekroner. Bl. a. skænkedes der anonymt en stor og smuk Lysekrone

med Indskriften: Til Tak for Sønderjyllands Forening med Moderlandet. Derefter fulgte en ny Altertavle med et Billede i Stil med Førrenæssancens Kunst, malet af Kunstneren *Joh. Th. Skovgaard*, fremstillende Himmelfarten. I rene, stærke Farver paa Guldbund ses de 11 Apostle og Maria knælende i Tilbedelse af Kristus, der fra Oliebjerget løftes til Himlen, medens to Engle forkynder Budskabet: »Denne Jesus, som er optaget fra Eder til Himmelen, skal komme igen paa samme Maade, som I har set ham fare til Himmelen.«

Derefter fjærnedes de gamle Jernvinduer. I Skibet blev der indsat blyindfattede Ruder med Antikglas i sarte Farver. I Korets Vinduer malede *Joh. Th. Skovgaard* paa blaa Baggrund den bibelske Historie i skønne Farver, gult, grønt og rødt. (4 Vinduer, delt i 16 Felter.) Gaverne strømmede ind, rundt og jævnt, store og smaa. En kendt Sølvmed i Kolding skænkede i tungt, gedigent Sølv de kunstnerisk udførte Alterkar. Ogsaa andre Ting skænkedes til Kirken.

Kirkebænkene restaureredes med nye Gavle, tegnet af *Joh. Th. Skovgaard*. Gamle Skippere gav et Par Skibe. En god Ven af Kirken skænkede et stort Beløb, hvorfor der anskaffedes en enkel Prædikestol i lys Egetræ, udført af Billedhugger *Forchhammer*. Paa dens Forside er der et Relief, fremstillende Julenatten. Derudover var der Penge til et Skulpturarbejde i gammel Eg, fremstillende Nedtagelsen af Korset, skaaret af Billedhuggeren *A. Theilmann*.

I Vaabehuset blev Pudsloftet slaaet ned, saa de svære Bjælker kom frem. I Taarnet erstattedes den mindste af de 2 Klokker med en stor Malmklokke med Indskriften: Jeg kalder paa de levende, begræder de døde. Og i 1952 fik Kirken en ny, smuk Døbefont af svensk Granit, udført af Billedhugger *Theilmann*. Med alt dette — med samt forskellige andre mindre Ting — var Kirken fornyet indvendig. Tilbage stod det udvendige. Men da det lykkedes at faa en god Bevilling paa Finansloven og dertil Gaver af forskellig Art, kunde der nu ogsaa tages fat paa det. Spir og Tag blev taget ned. Taarnet blev gjort højere og bredere, Taget fik røde Teglsten og blev gjort højere end før, og Kirken blev kalket hvid, saa den blev mere synlig. Med fuld Ret kan det nu siges, at den staar smukt i Landskabet. Det gjorde den ikke før.

Bjært Kirkes Præster:

1. *Ivar Hansen Thomsen, 1913—18.*

Født 25. September 1867 i Hjarup, Gaardmandssøn. Kandidat 1897. Derefter Gymnasielærer i København. 1899 Adjunkt paa Herlufsholm. 1913—14 Kaldskapellan i Eltang-Vilstrup med Bopæl i Bjært. 1914—18 residerende Kapellan samme Sted, 1918—37 Sognepræst i Birkerød. Død i Kolding 1948. Ugift.

2. Søren Jørgensen, 1918—.

Født i Pjedsted 5. Februar 1889. Gaardmandssøn. Kandidat 1914. Lærer ved Aarhus Kvindeseminarium 1916; residerende Kapellan i Eltang-Vilstrup 1918—24, Sognepræst for N. Bjært fra 1924. Provst for Brusk og N. Tyrstrup Herreder fra November 1948. Gift med *Margrethe Tolderlund-Hansen*.

5. SKOLERNE, DEGNENE, SKOLEHOLDERNE OG LÆRERNE

Den 6. August 1536 holdt Kristian den 3. sit Indtog i København og fuldendte dermed sin Erobring af Kongemagten i Danmark. Nogle Dage efter, den 11. August, besluttede han at konfiskere Kirkens Gods, og Natten efter begyndte han Fængslingen af Bisperne.

Det var et dristigt og egenmægtigt Skridt, og han var da ogsaa klar over, at det var bedst at faa det godkendt fra dansk Side. Allerede om Morgenen den 12. August fik han de i København tilstedeværende Rigsraader til at billige det; men da der var sat Vagt ved Dørene til Mødelokalet, og det var Meningen at arrestere mulige Modstandere, var denne Billigelse ikke meget værd. Men saa fik han et Par Maaneder efter den indkaldte Rigsforsamlings Tilslutning. Den vedtog paa Kongens Forslag Inddragelsen af Kirkegodset, og at Statsmagten for Fremtiden skulde sørge for, at Troen i Landet blev den rette lutherske. Dermed overtog Kronen og Staten Ansvar og Omsorgen for Kirken saavel som for Skole- og Fattigvæsen, som den katolske Kirke hidtil havde haft under sig.

Dette Statskup vakte stor Opsigt. Selv Luther, der dog ikke var saa blød af sig, blev betænkelig. Det lykkedes dog Kristian den 3. at berolige ham med, at det var en tvingende Nødvendighed for at sikre Reformationen. Men Luther, der godt nok kendte Fyrsters og Statsmænds Lyst til at bruge de Midler, de fik fat paa til Fremme af deres egne, verdslige Formaal, paalagde indtrængende Kongen at sørge »ordentlig og sømmelig« for den nye Kirke ved at lade den faa Del i Indkomsterne fra det konfiskerede Kirkegods.

Men Kristian den 3. stod overfor svære Opgaver. Kun hos en mindre Del af Adelen og hos et Flertal af den da ret faatallige Borgerstand havde Reformationen naaet at fæste Rod. Folkets store Flertal var trods den katolske Kirkes aabenbare Forfald mere eller mindre katolsk indstillet og stod uden Kendskab til eller Forstaaelse af det lutherske. Særlig da den store Bondestand. Et stort Missionsarbejde var nødvendigt, hvis dette Flertal skulde bibringes en personlig Overbevisning om Sandheden i Luthers Lære, saaledes som Reformatorerne tilsigtede. En af de store Vanskeligheder var Mangelen paa lutherske Præster og Prædikanter til at opdyrke den store Missionsmark, der saa pludseligt havde aabnet sig. Den var saa stor, at man mange Steder maatte lade de gamle, katolske

Præster blive siddende i Embederne, blot de vilde slutte sig til det nye. Hvor ærligt de mente det, var i flere Tilfælde tvivlsomt, og som Talsmænd og Missionærer for det nye var de kun lidet eller intet værd. Prædike kunde de som Regel ikke og maatte nøjes med at læse lidt op af en Postil. Saadanne Steder blev Kirkefornyelsen kun til, at man fjærnede en Del af det gamle Kirkeinventar, Helgenbilleder, Røgelseskar m. m. og indførte en ny Gudstjenesteform, altsammen noget ydre, der ingen indre Fremgang var i. Selvfølgelig blev der taget fat paa Uddannelsen af lutherske Præster. Ikke blot ved Universitetet i København, men ogsaa ved Præsteskolere ude i Landet; men det havde ikke den rette Fremgang, da det økonomiske Grundlag derfor var for ringe, og Præstelønnen var mange Steder for lille.

Der var ikke Midler nok dertil. Ganske vist øgedes Kronens og Statens Indtægter meget betydeligt gennem det konfiskerede Gods; men der var haardt Brug for dem til andre Ting, og i næsten 20 Aar maatte Kirken og Skolen hutle sig igennem. Luthers Frygt viste sig at være berettiget. De gode Muligheder, der var til Stede i Reformationens Vaarbrudstid, blev ikke plejede.

Man kunde saaledes med Rette have ventet, at en Bevægelse som Reformationen vilde have fornyet Skolen og gjort den folkelig. Det havde Luther og Reformatorerne ønsket, haabet og ventet. Ikke mindst da her i Landet, hvor det nye i sit Udspring begyndte som en folkelig præget Vækkelse i Byerne med Prædikanter, der brugte Modersmaalet i Tale, Skrift og Salmer. Det laa nær at have reformeret det katolske Skolevæsen, der kun tog Sigte paa at rekruttere kirkelige Embedsmænd, i folkelig Retning, bl. a. ved at have givet Menigmand den Læsefærdighed, der var nødvendig, for at han selv kunde læse Bibelen, Salmebogen og Katekismen. Allerede under Kristian den 2. var der Planer i den Retning. Men der blev intet gjort før næsten 200 Aar senere under Pietismen. Man nøjedes med at lave det katolske Skolevæsen om efter de nye Tilstande. Ved en Reces bestemtes det, at der skulde indrettes Latinskoler i alle Købstæder. Det var kun Embedsmandsuddannelsen, man tænkte paa. Og med den gik det endda saa som saa. I Begyndelsen af 1550'erne manglede f. Eks. Skolerne i Randers og Aarhus Midler til helt at kunne gennemføres, og Molboerne i Ebeltoft havde ingen Skole. Der var ingen Penge dertil. Det kneb haardt med at skaffe Lærerne ved disse Latinskoler en Løn, som de kunde leve af, og endnu sværere var det at skaffe Eleverne — Peblingene — deres Underhold. Da Staten ikke vilde eller maaske snarere ikke kunde ofre det, der skulde til for at holde disse Skoler oppe, bestemtes det i Kirkeordinansen 1539, at alle Sogne indenfor 2 Mils Afstand fra en Købstad skulde have »Løbbedegne« fra Købstadens Latinskole. Dennes ældste Elever skulde »løbe ud« og forrette Degnetjenesten i Kirkerne og have Degnelønnen som Læsehjælp. Der var dog

Steder, hvor Støtten til Skolerne ydedes som en Hjælp til Lærerlønnen. Een af Skolens Lærere fik et Degneembede, men saaledes, at han skulde holde en Substitut (Stedfortræder) til at betjene det. Latinskolelæreren og Substituten delte saa Degnelønnen. Paa denne Maade opnaaede Latinskolen at faa et Tilskud til Lærerlønnen. Saaledes blev det ordnet i Eltang-Vilstrup, men derom senere.

Ved Reformationens Indførelse i 1536 vidste man ikke, hvad man skulde med de gamle, katolske Degne, der særlig havde virket ved den ved Reformationen afskaffede Messetjeneste. De kunde godt tøfle af. Men *Bugenhagen*, der i 1537 kom herop for at ordne vore Kirkeforhold, fandt ud af, at de kunde bruges til at give Børnene og Ungdommen den kristelige Børnelærdom. Han reddede altsaa Degnene, saa de kunde blive siddende, hvis de da vilde indordne sig under de nye Forhold. De fleste af dem var Sædedegne, d. v. s. fastboende, siddende ved Hovedsognets Kirke, hvorfra de ogsaa betjente Annexkirken (jvf. Matthis Degn). Ordningen med Løbdegne omkring Købstæderne og med Substitutter skulde gennemføres efterhaanden, naar disse gamle Sædedegne døde.

Degnenes Hovedopgave var fra først af at give Børnene og de unge kristelig Børnelærdom. »Hans ypperste Gerning er, at han skal lære Eders Børn og unge Folk Børnelærdom,« siger P. Palladius i sin Visitatsbog. Det foregik paa den Maade, at Degnen, medens Præsten prædikede eller læste for de ældre inde i Kirken, læste Katekismen med Ungdommen ude i Vaabenhuset. Han sagde den for, og Eleverne gentog Ordene Sætning efter Sætning, til de kunde et Stykke udenad. Salmer lærtes paa samme Vis. Denne Undervisning udvidedes senere med en Søgnedag om Ugen.

Paa denne Maade mente man altsaa, at Børn og unge kunde lære luthersk Kristendom. De mange Klager over Forsømmelser vidner om, at denne Undervisning ikke var yndet. Man maa vel ogsaa erkende, at den maa have været et dødt Ramseri. Tilmed foregik den under Tvang, idet Ungdommen *skulde* møde frem. Den fri Given og Modtagen af Ordet, der herskede i den første Reformationstid, blev helt forladt, og man gled længere og længere ind under Tvangen. Folk skulde modtage og tro efter Paabud fra Statsmagten, som derigennem røbede, at den havde mere Tro paa sig selv end paa en Forkyndelse, hvori Gud alene virker ved sit Ord. Det kan ikke undre, at det hele hurtigt stivnede.

Degnen havde ogsaa andet at gøre og fik efterhaanden mere. Han skulde forestaa Kirkesangen, bede Ind- og Udgangs bønnen, holde Orden i Kirken, assistere Præsten, hente og bringe Brød og Vin, tænde og slukke Alterlysene, holde Kirken ren og Kirkegaarden ryddelig. Han var Ringer ved den Kirke, han boede ved, skulde besørge gejstlige Breve bragt videre, hjælpe til med Misdæderes Kristendomsundervisning samt foretage Indsamlinger i velgørende Øjemed og blev ogsaa sat til andet Arbejde, hvor-

til der krævedes en skrive- og regnekyndig Mand. Præsten brugte ham flittigt som sin Rendedreng. Han fik efterhaanden meget at tage sig af.

Saa var der hans Funktioner ved Bryllupper og Begravelser. Baade de, der hørte til Embedet, og de mere private. Ved saadanne Lejligheder vankede der ofte godt med Mad og Drikke. Det var noget, en slunken Degn skønnede paa. Særlig Drikkevarerne, som han tit nød mere af, end godt var. Begravelserne var de bedste. Han sang Liget ud af Hjemmet og ind og ud af Kirken, og senere sang han over Graven, naar den var kastet til. Som Vederlag fik han af de mere velhavende et Faar. Han blev ogsaa brugt til at opsætte eller renskrive skriftlige Ting og til at læse Breve og Dokumenter. Det kunde han tjene lidt ved, hvad han trængte haardt til, for hans Indtægter var smaa, særlig her i Jylland. Bedst var det, hvor der var en god Jordlod til Kaldet. Men tit var den kun til en Ko eller to. Bygningerne maatte han købe af Forgængerer og selv holde dem vedlige. De var for det meste gamle og skrøbelige. Dertil maatte han paatage sig at betale lidt Pension til Forgængerer for at faa fat i Embedet.

Hans bedste Indtægt var Kornlønnen (Degnetraven), der her i Eltang-Vilstrup udgjorde 1 Skp. Byg fra hver Gaard. Saa fik han Offer ved de 3 store Højtider og et Par Skilling fra hvert Gadehus. Smaaredsel, Jule-, Paaske- og St. Hansrente vankede der intet af her i Sognene. Degneindkomsterne var forskellige Landet over. Størst var de paa Sjælland, ringest i Vest- og Midtjylland.

De fleste Degne havde studeret uden at fuldføre Studiet, hvadenten det nu skyldtes Mangel paa Penge eller Evner. Der var ogsaa ustuderte Degne; men de blev efterhaanden trængt ud, skønt de efter de gamle Beretninger gjorde god Fyldest. Historierne om, at det var afdankede Tjenere og Lakajer, der af deres Herskab blev forsørgede med et Degnekald, er betydeligt overdrevne. Ikke mindst med Hensyn til deres Evner og Anlæg, der ofte var fortrinlige. Men saadanne Historier er svære at udrydde. Det er ligesom med Ridefogderne, der i de »historiske« Romaner, ja endogsaa i visse Skolelærebøger, løber rundt paa Hovmarkerne og pryglers Bønderne til Trods for, at de fleste Ridefogder var Godsforvaltere, der havde andet at bestille. Prygleriet, der ofte bliver overdrevet, kunde Ladefogden tage sig af.

Løbedegnene var ilde lidt. Saadan en Klør paa 16—17 Aar kunde finde paa mange Ting, naar han fra Latinskolens haarde Tugt slap ud paa Landet paa egen Haand. Baade Bønderne og Præsterne søgte paa alle Maader at slippe fri for dem, men Rektorerne paa Latinskolerne var ivrige for at faa dem ud, saa de kunde skaffe sig Midler til at læse for, og selvom det kunde tage flere Aar at faa et genstridigt Sogn til at falde til Føje, sejrede Rektorerne dog tilsidst; de havde jo Ordinansen paa deres Side.

Der findes intet om, hvorvidt den gamle, katolske Degn har fortsat

som luthersk her i Sognene. Ejheller, om der har været Løbedegne. Maa-ske har den katolske Degn fortsat, og derefter har man faaet den Ordning, som følgende Indberetning fra 1690 fortæller om.⁶⁸⁾

»Hvad sig Degnetjenesten til Eltang-Vilstrup Sogne angaar, saa forrettes den af en Substitut ved Navn *Niels Simonsen*, som nu henved 48 Aar har været i samme Tjeneste.« Altsaa fra c. 1642. Det er Niels Simonsen selv, der skriver dette, og han oplyser, at han er Stedfortræder for en Lærer ved 2. Klasse i Kolding Latinskole. Denne Lærer faar 6 Tdr. Byg samt 2 Skilling af hvert Gadehus om Aaret, medens Niels Simonsen maa nøjes med Offeret ved hver af de 3 store Højtider: »udi Eltang 7 Mark, og udi Vilstrup 3 Mark danske«, d. v. s. 7½ Slettedaler om Aaret. Dertil faar han 1 Mk. 8 Sk. for at føre Vilstrup Kirkes Regnskab. Det er hele hans aarlige Pengeindtægt, medens Embedets egentlige Indehaver sidder i Kolding og faar c. 2½ Gange saa meget. Ved en saadan Ordning fik Latinskolen sin Støtte, og Bønderne havde en Sædedegn og slap for Løbedegnen; men denne Handel gik ud over Substituten, der gjorde Degnens Arbejde uden at faa hans fulde Løn. Det ærgrer ham ogsaa, og da han nu skal indberette om sine Forhold, vil han dog prøve, om han ikke kan faa lidt af det Byg, der gaar til Kolding, og skriver saa: »Gud gifve ellers, at den fromme Øvrighed vilde betenke det saaledes med mig, at jeg deraf maatte beholde noget for min Umage« Men det fik han ikke. Han maatte se at trøste sig med den ret store Jordlod, han havde. Der var 2 indgårdede Tofter med Hkt. 1.0.3.2 og saa lidt Jord paa Lilballe Mark, men det sidste er ikke indgårdet, saa det fik han for lidt ud af. Det maatte han ogsaa betale Skat af, medens de 2 Tofter er skattefri. Bygningerne, 3 smaa Huse og et lidet Vognskjul, har han maattet lade bygge op efter en Ildebrand. Af Brændsel har han Tørv fra en Mose i den ene Toft; men Træ maa han købe i Skoven, ligesom han maa betale for at faa et Svin paa Olden.

Trods hans Klagemaal har han vist klaret sig godt. Han maa ogsaa have været en livskraftig Mand. Den 17. April 1685 bliver hans 1. Kone, *Karen Hansdatter*, begravet, 73 Aar gammel, og allerede 28. Juni s. A. ægter han *Anne Hansdatter*, han er da 68, hun 71 Aar gammel. 1691 melder Kirkebogen, at Anne begravnes den 1. December, og den 11. Maj 1692 holder han Bryllup med Præstens Pige, *Ane Cathrine*.

1702, den 21. Marts, begravnes Niels Simonsen, 85 Aar gammel. »En smuk, skikkelig og ærbar Mand,« skriver Præsten. Den 24. Oktober s. A. ægter Ane Cathrine den nye Degn, *Bertel Hansen Gram*, og i 1703 faar de døbt to Pigebørn — Tvillinger — i Eltang Kirke med 3 Brødre af Eltang Buhl Slægten som Faddere.

I Bertel Grams Tid, i 1721, kom der en Instruks om Degnens Undervisning i Religion. Efter den skulde Børn og unge, særlig da den Ungdom, der ikke havde været til Alters, møde op, naar Degnen om Søn-

dagen eller paa en Hverdag holdt Katekisation i Kirken. Hvis nogen bliver borte uden gyldig Grund, skal Degnen skrive dem op paa en Liste, som han skal give Præsten, der saa i de Tilfælde, hvor Forældrene har Skylden for Forsømmelsen, skal lade dem bøde 2 Sk. til Fattiggassen for hver Gang. Men er det Børnene, der har skulket, skal Degnen revse dem med Ris, dog under Tilsyn af Præsten, der skal passe paa, at Degnen ikke misbruger sin Myndighed efter sine »Passioner«!

Den 30. November 1733 begravedes Bertel Gram, 73 Aar gammel, men allerede den 13. Januar 1723 havde han paa Grund af Alder og Svaghed afstaaet Embedet til Studiosus *Niels Matthis Jensen Sandager*. Der var oprettet en Kontrakt imellem dem, saaledes at den nye Degn skulde føde den gamle, til han døde. Niels Sandager var Søn af Herredsprovst Jens Hansen Sandager til Højen-Jerlev og hans Hustru, Bodil Bang. Provstens tidlige Død hindrede Niels Sandager i at læse færdig, og han maatte saa nøjes med at blive Degn, endda kun Substitut. Han døde i 1739, kun 47 Aar gammel. Hans Efterfølger, *Niels Terkelsen Jested*, døde i Marts 1741, 36 Aar gammel. Derefter kom *Wilhelm Brochmann*, der straks kom i stor Gæld, fordi han maatte til at sætte den meget forfaldne Degnebolig i Stand, ligesom han maatte indhegne Degnejorden. 1742 opgør han sine »visse og uvisse« Indtægter til 34 Rdl. aarligt. Præsten attesterer hans Opgørelse og tilføjer, at han intet nyder af Kornet, saadan som de fleste andre Degne. Det er de 6 Tdr. Byg, der stadig gaar til Latinskolelæreren i Kolding, han sigter til. Brochmanns Løn er under Tidens Middelløn for Degne. Han maa trøste sig med Degnejorden. Men det med Byggen, der gaar til Kolding, piner ham, for han har ondt ved at klare sig. I 1748 prøver han saa at forbedre sine Kaar ved at fæste Gaard Nr. 12 i Bjært.⁶⁹⁾ Der var ingen Besætning paa den; men som den store Optimist, han var, paatager han sig at sætte Besætning paa den. Men det gik ikke. I Sommeren 1750 maa han formedelst Restancer og Uformuenhed afstaa Fæstet. Han kunde ikke baade være Degn og Fæstebonde. Saa prøver han til, om han ikke kan faa de 6 Tdr. Byg. I 1757⁷⁰⁾ strides han og Hørereren ved 2. Lektie i Kolding, *Sølling*, vældigt derom. Brochmann har bidt sig fast i et Reglement af 1742; men da det var blevet ophævet i 1743, trak han det korte Straa. Hans Økonomi er stadig daarlig, og han maa laane Penge hos Bønderne. Da hans 1. Kone er død, er han straks ude for at blive gift igen og finder da ogsaa en Pige i Smidstrup, der godt vil være Degnekone, men Præsten vil ikke vie dem, fordi Brochmann ikke har faaet Skiftet med sine Børn af 1. Ægteskab i Orden. Et Par af Gaardmændene i Eltang forbarmer sig saa over ham og kautionerer for ham for at stille Præsten tilfreds.

Den 27. April 1752⁷¹⁾ holdt Biskop Brorson Visitats i Eltang Kirke. Ved den Lejlighed roste Provst Seidelin Brochmann til Bispen som en flittig Mand, men tilføjede, at Forældrene var efterladende med at sende

deres Børn til ham. Og Skoleholderne, Mads Lund af Bjært og Hans Michelsen af Eltang, blev formanede til bedre at tygge Catekismi Ord for de unge. Det var Pontoppidans Katekismusforklaring med de berygtede 759 Paragraffer med udviklede for Børn uforstaaelige Spørgsmaal og Svar, det var galt med. Den kunde ogsaa nok trænge til at »tygges« forsvareligt — om det kunde hjælpe til Forstaaelse.

Brochmann døde 25. April 1786, 75 Aar gammel. Den følgende Degn, *Christian Søltoft*, var en Præstesøn. 1787 blev han gift med *Sophie Frederikke Wilhelmine Høeg*. Den 8. Oktober 1797 begravedes han, kun 38 Aar gammel. Hans Enke sad tilbage med flere smaa Børn og i meget smaa Kaar.

Hans Efterfølger, *Johannes Joachim Hjorth Heboe*,⁷²⁾ var født i Tølløse 1774. Faderen flyttede derfra til Horsens, hvor han blev Overbetjent, og her kom Hjorth i Latinskolen, hvorfra han i 1794 blev Student. Efter at have taget et Par mindre Eksaminer ved Universitetet i København blev han Huslærer paa en Herregaard. Netop som han havde bestemt at læse videre, fik han at vide, at Søltoft var død, og søgte saa Degneembedet her, som han ved Pastor Flensburgs Hjælp ogsaa fik i 1798. Samme Aar blev han gift med *Birgitte Sophie Albertsen*, med hvem han fik 7 Børn. 1804 brændte Degneboligen, der laa, hvor Fr. Jensen nu har Stald. 1810 døde Birgitte Sophie, og Aaret efter ægtede Hjorth *Sophie Pedersdatter*, Datter af Skoleholder Peder F. Bruun ved Eltang Kirkeskole. De fik 2 Børn.

Ved § 3 i Skoleloven af 1814 ophævedes Degneembederne, og disses Indkomster skulde saa, efterhaanden som Degnene døde eller gik af, fordeles mellem Lærerne i det paagældende Sogn (§ 61). Hjorth kunde altsaa blive siddende som Degn, men han maatte ogsaa til at være Skolelærer. Amtsprovsten syntes, at den 80aarige Skoleholder, *Peder F. Bruun*, var for gammel til at fortsætte under den ny Lov, og bestemte saa, at Hjorth skulde være Skolelærer. Saavidt det kan ses af den gamle, alt for kortfattede Skoleprotokol, beholdt han sin Løn som Degn, men af Skolelærerlønnen maatte han afstaa en god Del som Pension til Bruun.

I Hjorths Tid plagedes Skolevæsenet med en af de mærkeligste af de mange mærkelige Metoder, der er set indenfor Skolens Verden, den saakaldte »indbyrdes Undervisning«, som en af Frederik den 6.s Yndlingsofficerer, *J. Abrahamson* — ogsaa kaldet »den røde Bisp« — havde hentet fra Udlandet og systematiseret til rendyrket, rationalistisk Militarisme. Kongen var ganske blændet af den og vilde tvinge den igennem, hvad han jo ogsaa havde Magt til. At det ikke helt lykkedes alle Steder, skyldtes nogle Embedsmænds skjulte Sabotage. I Bjært indførtes den i 1827, i Eltang 1828.⁷³⁾

Som Navnet antyder, skulde de større Børn hjælpe de mindre. Læreren tronedes paa et Kateder og dirigerede det hele med en Fløjte. En af

de ældste Elever blev udtaget som »Hjælper«. Han skulde omdele og ophænge trykte Tavler paa Væggene, opraae Børnenes Navne og se efter, om de var renvaskede. De øvrige deltes i »Bihjælper« og »Elever«. Bihjælperne, der fungerede to Dage ad Gangen, var udstyrede med et Blik-skilt som Tegn paa deres Værdighed og en Pegestok til at undervise med. Undervisningen foregik efter de paa Væggene ophængte Tabeller og Tavler. Der marcheredes hen til disse, og Bihjælperne skulde saa hver med sit Hold ved Hjælp af Pegestokken gennemgaa, hvad der stod paa dem. Eleverne skulde efter dem lære at stave lange, svære Ord som »Generalkvartermesterskab« og Sætninger som »Græd saa sagtelig over en død; thi han er kommen til Rolighed«. De maatte i Kor ramse op: »Jesus skulde være Verdens Lys, hans himmelske Fader kaldte ham til Sandhedens evige Lærer for Menneskeslægten.« Hvert Barn havde Nummer og nævnedes ikke ved Navn. Det gik soldatermæssigt og paa Klokkeslet med Marchen hen til Tabellerne, Opstillingen foran disse, og Bortmarchen, naar Læreren blæste i Fløjten. Det hele var goldt, dødt og aandløst.

Men en Ulykke kommer sjældent alene. Da Kong Frederik var død, afløstes denne Metode hurtigt af Prygleri og Ramseri. Det fortælles, at Provst Abel en Dag kom over i Eltang Skole for at høre paa Undervisningen. Hjorth katekiserede med Børnene, men Provsten var ikke tilfreds. Han syntes, de kunde for lidt. »Slaar De da ikke Børnene?« spurgte han. Ih jo! Hjorth forsikrede, at han kløede dem, saa han svedte ved det. »Saa forstaar jeg ikke, at de ikke kan noget mere,« sagde Provsten. Jeg indestaar ikke for Historien, men efter det da gældende Syn paa Børn og Skole *kan* den udmærket være sand. Man troede virkelig, at Prygl kunde opvække manglende Lyst og Evner hos Børnene og erstatte Lærerens Mangler som Underviser. Hjorth døde den 23. Marts 1852, 77½ Aar gammel, efter at have været Degn her i næsten 54 Aar.

Nu kunde endelig Degneembedet nedlægges. Den 5. April 1852⁷⁴⁾ vedtog Sogneforstanderskabet at ansøge Skoledirektionen om Tilladelse til at magelægge en Del af Degnejorden med 6 Tdr. Ld. af Skolejorden, der laa i »Hestehaven« i Lilballe, c. ½ Mil fra Skolen. Videre ansøgte Forstanderskabet om at faa 500 Rdl. af den Sum, der kom ind, naar Degneboligen og Jorden dertil blev solgt. De skulde bruges til Opførelsen af et Ladehus ved Skolen og til en Tilbygning til Lejligheden til Skolen, idet der ingen Lade var, og Lejligheden var for lille. Det oplystes, at der var 12 Fag Vaaningsshus, 15 Fag Udhus og c. 13 Tdr. Ld. Jord til Degnebolet. Skoledirektionen bevilgede Ansøgningen, og efter at Magelægget var ordnet, blev Degnebolet solgt paa Auktion den 22. Maj 1852 til *Mads Hansen* paa Sandagergaard for 2570 Rbd. Degnejorden, der før havde været tiendefri, blev nu tiendepligtig. De 6 Tdr. Ld. i Hestehaven lagde *Mads Hansen* ind under Sandagergaard. Det øvrige solgte han til *N. P. Hansen*

ira Brakker. Samme Aar fik Skolen en Lade, og Lejligheden udvidedes med 2 Fag. Skolens Jordlod var da paa 10 Tdr. Land. Renten af de 2570 Rbdl. blev indbetalt til Amtsskolekassen. I 1876 søgte Sogneraadet om at faa dem udbetalt til Afholdelse af Udgifter til Eltang Byskole og Strandhuse Skole, men det kunde mærkeligt nok ikke lade sig gøre.

*

Det er den almindelige Opfattelse, at Skoleloven af 1814 er Udgangspunktet for Udviklingen indenfor vor Børneskole i det 19. og 20. Aarhundrede. Rent lovmæssigt — dog bortset fra Skoletvangen, der fandtes før 1814 — er dette Synspunkt saa nogenlunde rigtigt; men det er helt forkert at hævde, at Almueskolen, der siden har faaet Navneændring til Folkeskolen, begyndte i 1814. Dens historiske Linjer maa føres langt længere tilbage. Allerede i det 17. Aarhundrede har der baade her og der været et privat Skolevæsen, der ofte betjentes af Sædedegnene, der paa den Maade kunde øge deres Indkomster en Smule. Og det bør her nævnes, at Nr. Bjært har haft privat Skole før 1700. Kirkebogen nævner saaledes i 1683 *Laurids Christensen*, Skoleholder i Nr. Bjært, og i 1693 begravedes *Jacob Andersen*, Skoleholder i Nr. Bjært, 61 Aar gammel. Hvordan dette Skolehold har formet sig, foreligger der desværre intet om. Men at flere af de gamle Bønder, særlig da Selvejerne, der er fødte længe før 1700, har kunnet læse, skrive og regne, er en Kendsgerning, der lader sig bevise.

1721 kom de saakaldte *Rytterskoler*. 28. Marts 1721 udstedte Frederik den 4. en Instruks for deres Skolemestre. De skulde bo i faste Skoler og der undervise alle Børn, selv de fattigste. Der skulde oprettes 240 Skoler paa Ryttergodserne, d. v. s. paa den Del af Krongodset, der var henlagt til Underhold af Rytteriregimenterne. For hver 280 Tdr. Htk. skulde der bygges en grundmuret og teglbhængt Skole, 21 Alen lang, 12 Alen bred og $4\frac{1}{2}$ Alen høj til Bjælkerne. Prisen varierede mellem 550 og 600 Rdl. pr. Skole.

Med deres 13 Tommer tykke Mure og 8 velmalede Vindueskarme har de nok imponeret Bønderne. Og Kongen har ogsaa været saa stolt over sit Værk, at han vilde lade Eftertiden vide, hvem der rejste disse Huse. Derfor lod han over Indgangsdøren indmure en Stentavle, hvorpaa der paa Latin under hans kronede Navnetræk var indhugget: »Denne Skole og 240 andre slige lod jeg i 1721 opføre i de Distrikter, jeg har indrettet til stadigt at underholde 12 Ryttereskadroner.« Nedenunder stod saa det kendte Vers af Fr. Rostgaard.

Skolegangen skulde om Sommeren foregaa fra 7—11 og 14—18, om Vinteren fra 8—12 og 14—16. Der var Skoletvang, og den skulde haandhæves ved strænge Straffe. Allerede for den 3. Forsømmelse vankede der Fængsel paa Vand og Brød samt offentligt Skrifte i Kirken. Det kunde dog ikke overholdes i Praksis. Den passive Modstand var for stor og

sejrede med Lethed over Kancelliets Kontorbestemmelser. »Forbrydernes« Antal var saa overvældende, at deres Afstraffelse vilde have sat det hele i Staa. Religion var det ene Hovedfag. Luthers lille Katekismus og en dertil hørende Forklaring skulde særlig læres. Dog ikke udenad for ikke at binde Børnene til Ordene i Bogen, men saaledes, at de kunde gøre Rede for Meningen. Man tilsigtede altsaa en Tilegnelse af en hel anden Art end det døde Ramseri, som de, der stod bag ved Loven, ingen Tro har haft til. Men det blev kun Teori. I Praksis blev det til Ramseri. Fordringen om, at Børnene skulde gøre Rede for Meningen i Bogens Ord, førte til, at de udenad lærte de rigtige Svar paa Spørgsmaalene, der ofte stilledes efter en Spørgsmaalsbog!

Læsning var Hovedfag Nr. 2. Det maatte det blive, fordi Læsefærdighed var en tvingende Nødvendighed for at lære Katekismen, Forklaringerne, Bibelen og Salmebogen.

Lovkundskab var ogsaa et tvungent Fag. Læreren skulde inden Midtag læse 2—4 Stykker op af Christian den 5.s »Danske Lov«. Regning og Skrivning var frie Fag, som Børnene kunde blive undervist i, hvis Forældrene ønskede det; men det skulde de selv betale Læreren for.

Undervisningen skulde begynde og slutte med Andagt (Salmesang og Bøn, under den sidste skulde Børnene knæle), og Læsning af et Stykke af Bibelen. Læreren skulde holde god Orden og Tone, rette Fejl med Lempe og »ingenlunde med Hug og Slag ilde medhandle« Børnene. Dog maatte han lade de dovne sidde efter og under visse Omstændigheder ogsaa svinge Riset. Men disse fornuftige Regler blev ikke overholdt i Praksis; Prygleriet tog Magten.

Det er tydeligt nok, at Lovens Fædre paa en human Maade har villet skabe en gudfrygtig og lovlydig Slægt, ligesom de har set, at en udvendig Ramsetilegnelse intet var værd. Naar Værket mislykkedes, skyldtes det bl. a., at Redskaberne, Lærerne, ikke kunde løse Opgaven paa den foreskrevne Maade. De forstod den slet ikke, lige saa lidt som det gejstlige Tilsyn forstod den. Og hos Forældrene mødte den Modvilje, fordi den følte som en Tvang, der blev lagt paa dem. Selvom Hensigten er nok saa god, saa nytter det intet med Tvang ovenfra. Det bliver altid daarligt Korn, der vokser paa Tvangens Agre. Ofte mest Ukrudt.

Frederik den 4., der absolut ikke havde ført et eksemplarisk Liv (bl. a. gjorde han sig to Gange skyldig i Bigami), fik paa sine ældre Dage svære Anfægtelser, som han vilde bøde paa ved at gøre noget godt for sit Folk. Rytterskolerne var et saadant Forsøg. Men ogsaa paa det materielle Omraade vilde han gøre godt. Han vilde have sine Bøndergaarde forsynet med en rigtig Have med Frugttræer og Buske og paabød, at der skulde anlægges en saadan ved hver Gaard paa Krongodset her. Bønderne fik udleveret Træer m. v. med Ordre til at plante dem og hæge og hegne om dem. Det mislykkedes. Bønderne saboterede hans Tanke

og gode Hensigt. Tvangshaverne vilde ikke blomstre. Det vilde de først, da Friheden kom, og Lysten til dem opstod nede fra.

Lærerne eller Skoleholderne, som de blev kaldt, fik 24 Rdl. om Aaret i Penge og i Naturalier 3 Læs Brænde, 1 Læs Tørv og 1 Læs Halm fra hver 20 Tdr. Htk. i deres Distrikt, samt fri Græsning til 2 Køer og 6 Faar. Og saa var de fri for alle ordinære Skatter, Ydelser og Paalæg. Bønderne var ikke glade for disse ny Indretninger. Selvom de 24 Rdl. skulde betales af Kirkekassens Tiendeindtægter, betød in natura Lønningen en ny Byrde i en Tid, da det gik stærkt nedad økonomisk. Tidspunktet var uheldigt. Tilsynet med Rytterskolerne var ordnet efter Systemet »Høg over Høg«. Sognepræsten skulde 1 Gang om Ugen overhøre Børnene og iøvrigt føre Tilsyn med Læreren og hans Levned. Ovenover Præsten stod Provsten og Amtmanden, der begge skulde møde frem 2 Gange om Aaret for at efterse, om alt gik, som det skulde. Et Trin højere oppe sad Bispen, der hvert 3. Aar skulde holde Visitats. Og øverst oppe sad Kancelliet og passede paa. Alt var saaledes i den stiveste, bureaukratiske Orden. Men i Praksis artede det sig efter flere samstemmende Udsagn mindre godt. Der var mange Klager: Børnene lærte for lidt, Skolevejen var for lang, Lærerens Løn for lille o. s. v. Regeringen blev fornærmet over alle disse Fortrædeligheder og udtalte i 1737,⁷⁵⁾ at den »med megen Mishag har fornummet«, at Ungdommen »lidet eller intet profiterer« af Skolerne, men heroverfor kender den kun det gamle Universalmiddel: mere Tvang, mere Tilsyn. Saavel Skoleholderne som Præsterne, Provsterne, Amtmændene og Bisperne faar paa Hovedet for manglende »Flid og Alvorlighed«! At en god Del af Skylden muligt kunde ligge hos de regerende er udelukket. Det enevældige Regime var hævet over enhver Form for Selvkritik.

Der blev bygget Rytterskoler i Eltang og Bjært. Det private Skolevæsen i Bjært er da gaaet ind. Børnene fra Vilstrup skulde gaa til Eltang; men da Vejen var for lang, oprettedes der en privat Skole i Vilstrup.

Den første Skoleholder i Eltang maa have været *Niels Mathisen*, der nævnes i 1727. Derefter fra 1743 til 1765 *Hans Michelsen Beyer*. Saa kom *Peder Frederichsen Bruun*, der fungerede, til han var over 80 Aar. Hans Svigersøn, Degnen *Hjorth*, overtog hans Embede kort efter Indførelsen af Skoleloven af 1814. Hos ham opholdt Bruun sig, til han døde i 1828, 95 Aar gammel.

Det kan heller ikke oplyses, hvem der først var Skoleholder ved Rytterskolen i Bjært; men det har muligt været *Jørgen Hansen Kollerup*, der den 4. Marts 1738 blev dømt ved Viv Ret*) for en Række Falsknerier.⁷⁶⁾ Han havde udfærdiget falske Pas og Tiggerbreve, som han havde underskrevet med de Myndigheders Navne, som kunde udstede saadanne

*) 1718—41 var Tinghuset i Viv Sæde for Koldinghus Birks Ting.

Papirer, og paastemplet dem med falske Signeter. Endvidere havde han: »Skrefvet et Copulationsbref (Vielsesattest) paa stemplet Papir til 12 Skilling efter en ham leveret Copulations Seddel og underskreven en Præstis Naun og undertrøgt samme med et Zignette uden Naun,« alt efter hans egen »frivillig gjorde Bekiendelse og Tilstaaelse« for Ting og Ret. Han dømtes »som en Falskner at frahugges hans højre Haand med en Øxe og slaaes paa en Stage som og have hands Ære forbrudt, samt til Hans Majst hjemfalder hans Boeslod, naar først er betalt hans iværende beviislige Giæld. For denne Execution nyder Skarpretteren hans Belønning effter Taxationen.« Dommen er underskrevet af Birkedommer Hans Panch og 8 Meddomsmænd.

Hans Eftermand maa have været *Mads Lund*, der som nævnt ikke havde tygget Catekismi Ord godt nok til Visitatsen i Eltang Kirke i 1752. Han døde Aaret efter og efterfulgtes af *Niels Laugesen*, der døde i 1758, 40 Aar gammel. Saa kom *Henrik Høe*, hvis Tid ogsaa blev kort. Han døde i 1766, 47 Aar gammel. Derefter følger *den store Skolestrid*,⁷⁷⁾ der fortjener en nærmere Omtale.

Den varede fra Henrik Hoes Død i Februar 1766 til Juni 1769 og drejede sig om, hvorvidt det tilkom den verdslige eller den gejstlige Øvrighed at bestemme, hvem der skulde være Henrik Hoes Eftermand som Skoleholder i Bjært. Stridens Omfang forstaas bedst, naar man først faar at vide, at den fremkaldte omkring et halvt Hundrede Skrivelser og Erklæringer, og naar vi først bliver præsenteret for Deltagerne.

Nederst nede, men meget aktive, møder vi de Bjært Bønder med den stoute *Laurs Jensen* paa Gaard Nr. 16 i Spidsen samt en 2—3 Strandhuse Mænd, der ud af deres Antipati til de Bjært Bønder lader sig friste til at snakke med. Saa er der de 4 *Skoleholdere*, der næsten samtidigt kaldes til Embedet, samt Degnen *W. Brochmann* og Skoleholder *Peder Bruun* i Eltang. De to sidste optræder i Rollerne som »Stik i Rend Dreng« for Sognepræsten og Sætteprovsten. Endvidere Sognepræsterne, titulær Provst *Jørgen Seidelin* til Eltang-Vilstrup, Sætteprovst *Niels Friborg* i Herslev og Provsten for Brusk Herred, *Mathias Bakke* i Kolding. Saa var der Ejeren af Eltang Kirke, Justitsraad *Saxesen*; Amtmand og Gehejmerraad *L. W. v. Bülow* paa Koldinghus; Biskop *J. K. Bloch* i Ribe og Stiftamtmandene *H. Schack* og *v. Levetzau*, der dog paa Grund af deres Ungdom og Uerfarenhed nærmest kun var Statister. Endelig var der de høje Herrer i Kancelliet, særlig dettes Oversekretær, den langsomme og konservative Grev *Otto Thott*.

Det er let at forstaa, at det krævede megen Tid og meget Papir for at faa dette bureaukratiske Apparat sat i Sving.

I Betragtning af, at Provst Seidelin hele Tiden stædigt hævdede, at det var ham, der havde Initiativet, naar der skulde ansættes en ny Skoleholder i Bjært, lod han alt for lang Tid gaa hen, før han samlede sig

sammen til at gøre noget. Det er næsten, som om han vil vise Bjært Folkene, som han ikke kunde lide, ligesom de ikke kunde lide ham, at de havde at vente, til det passede ham. Langt om længe fik han nogle Ansøgere indstillet til Eksamen hos Herredsprovst Bakke i Kolding, der erklærede, at af disse var *Chr. Jensen Møller* af Herslev den dueligste. Chr. Møller var anbefalet af Seidelins gode Ven, Pastor Niels Friborg i Herslev. Eltang Kirkes Ejer, Justitsraad Saxesen, gav derefter Kaldsbrev til Chr. Møller. Men da denne saa vilde have det paategnet hos Amtmand v. Bülow, kasserede han baade Møller og hans Kaldsbrev. Og med fuld Ret. Seidelin havde baaret sig ulovligt ad. Dels havde Møller ikke den foreskrevne Alder, dels var Seidelin gaaet frem efter Forordning af 23. Januar 1739, der var bleven afløst af Forordning af 30. April 1742, og efter den havde Kirkeejeren ikke Kaldsret, men derimod Amtmanden under Medvirkning af Lodsejerne i Skoledistriktet. Disse Myndigheder havde Seidelin ulovligt sat til Side. Ganske givet, fordi han, som hele Tidens Gejstlighed, ikke kunde fordrage den verdslige Øvrighed, der af og til greb ind og stækkede Gejstlighedens pavelige Fremfærd.

Nu fandt Bülow, at han maatte gribe ind. Efter Loven var det ham, der skulde give Kaldsbrev. Seidelin havde nu vist sig forsømmelig ved at lade Skolen i Bjært staa uden Skoleholder i over 3 Maaneder, tilmed i den Aarstid, da Børnene bedst havde Lejlighed til at søge den. Og da Seidelin saa endelig foretager sig noget, er det ulovligt. Bülow tager saa Initiativet med Støtte af de Bjært Bønder, der nu, som virkelige Selvejere, i Henhold til Forordning af 1742 ogsaa har et Ord at sige i Sagen. Bülow og Bjært Bønderne holdt godt sammen under hele Striden. Uden at ænse Seidelins Indstillingsret af Skoleholderemner, som han mener, at S. har tabt ved at misbruge den, lader Bülow saa Herredsprovst Bakke — der under de foreliggende Omstændigheder maa have billiget Bülows Handlemaade — holde Eksamen oppe paa Koldinghus over nogle nye Ansøgere. Af disse finder Bakke, at *Niels Plog* er langt den dueligste. Han havde været Skoleholder i 20 Aar og havde fine Anbefalinger fra 2 Provster og 3 Præster. Med Tilslutning af de Bjært Bønder kalder Bülow saa ham og lader ham flytte ind i Bjært Skole.

Det var en besk Pille for Seidelin og for Friborg, der stod som den kasserede Chr. Møllers særlige Anbefaler. De blev meget vrede over, at den verdslige Øvrighed saaledes havde sat dem i Skammekrog, og nu udvikler der sig en skarp Kompetencestrid mellem den gejstlige og den verdslige Øvrighed, hvorunder de to Sognepaver med en Fanatisme, der var ved at slide dem helt op, kæmper for at faa Hævn, og bagved sidder Bispen og støtter dem med List og Behændighed.

Der var altsaa kaldet to Skoleholdere til Bjært, og den ene var ved Bülows resolutte Optræden rykket ind i Skolen. Bülow stillede altsaa sine

Modstandere overfor en fuldbyrdet Kendsgærning. Seidelin og Friborg holdt Raad, og Seidelin beklagede sig til Bispen og Stiftamtmanden, henholdende sig til, at han ikke havde indstillet Niels Plog og derfor ikke kunde godkende ham. Han skulde væk. De Ulovligheder, Seidelin har begaaet, gaar han udenom. Bülow gør ogsaa Rede for sit Syn paa Sagen, henholdende sig til Forordning af 1742. Han fremhæver, hvor duelig Niels Plog er, og at Bjært Bønderne ønskede ham og var svært tilfredse med ham. Han understreger, hvor rimeligt og retfærdigt det er, at de faa den Lærer, de netop ønsker, fordi de nu, efter at de er blevne Selvejere, selv skal lønne ham. Forældrenes Ret til at faa den Lærer, de ønsker, understreges under hele Striden af Bülow som noget i flere Maader betydningsfuldt.

Det fremgaar forøvrigt af Sagen, at Henrik Hoe, der var en Søstersøn af Friborg, som denne ved Seidelins Hjælp havde faaet ind i Embedet, havde været saa ringe en Lærer, at nogle Bjært Folk havde sendt deres Børn andre Steder hen. Bjært Bønderne var skoleinteresserede. Det havde de vist ved selv at holde Skolelærere, længe før Rytterskolerne kom. Derfor gjaldt det om, at de fik en dygtig Lærer, og den Lærer, de ønskede.

Herredsprovst Bakke, der havde eksamineret baade Seidelins og Bülows Aspiranter til Embedet og fremhævet Niels Plog som den dueligste, opdagede nu, at han var ved at komme i et skævt Forhold til et Par af sine Embedsbrødre, og prøvede paa at redde sig over i en neutral Stilling, men indser saa, at han er nødt til at holde med Bülow. Bispen, der jo maa erkende, at Seidelin har handlet i Strid med Forordning af 1742, spiller dobbelt Spil. Overfor Bakke stiller han sig tvivlraadig an og beordrer, at Chr. Møller og Niels Plog skal indfinde sig hos ham i Ribe Bispegaard den 22. September 1766 Kl. 3. Da der intet findes om, at de har været der, maa Stævningen være bleven trukket tilbage. Antagelig fordi Chr. Møller forinden havde klaget til Kancelliet over, at han »uden Skyld og Brøde« var blevet sat fra Embedet i Bjært. I Stedet for selv at faa Striden bilagt maa Bispen nu til overfor Kancelliet at erklære sig angaaende Møllers Klage. Det gør han meget behændigt. Han er klar over, at Møller ikke kan reddes. Han er ansat ulovligt. Men skal han falde, saa skal Niels Plog ogsaa fældes. Bispen fremfører derfor det, der kan siges imod hans Ansættelse, men fortier ganske alt det, der taler til Gunst for den, saaledes at Kancelliet maa faa den Mening, at ingen af de to Skoleholdere har nogen Ret til Embedet. Derefter forsøger han at forklare Kancelliet, at nu, da Koldinghus Distriktet er blevet »strøe-gods« — en mærkelig Betegnelse, for det var faktisk blevet Selvejer-Proprietær-gods — tiltrænges der en ny Forordning med Hensyn til, hvordan Skoleholder Embederne skal besættes. De hidtil gældende Bestemmelser er ikke fuldstændige nok. Kancelliet gaar i Fælden, og 21. November 1766

udsender det en ny Forordning, der understreger, at Sognepræsten skal indstille Ansøgerne til Skoleholderembederne, Herredsprovsten skal holde Eksamen over disse, og den dueligste af dem skal have Embedet. Men der fremkommer intet om, at Niels Plog skal afstaa sit Embede i Bjært. Denne Afgørelse udlægger Bispen (og selvfølgelig ogsaa Seidelin) saaledes, at nu skal Spillet begynde forfra, og at Niels Plog saavel som Møller er afsatte. Men Bülow henholder sig til, at Forordningen gælder for Fremtiden. Det, der er sket i Bjært, staar fast, især da Kancelliet intet har sagt om, at Niels Plog skal gaa. Og det holder han fast paa, da Bispen prøver paa at liste ham med til at begynde forfra ved at skrive, at det skal være Stiftamtmanden og ham »en Fornøjelse, om denne Niels Plog tillige kan blive foreslaaet« og foretrukket. Saadan snakkede Ræven, men Bülow var ikke nogen Gaas. Han vidste ligesaa godt som Bispen, at Seidelin ikke vilde indstille Niels Plog. Bülow holdt sig til, at Niels Plog sad i Bjært med Rette, og Bønderne var svært glade for ham. Der begyndte endogsaa at komme Børn i Bjært Skole andre Steder fra.

Men Seidelin og Friborg arbejdede videre. Efter at Kancelliet i Forordning af 1766 havde understreget Sognepræstens Indstillingsret, havde de faaet noget at støtte sig til. I Henhold hertil indstiller Seidelin saa 4 Skoleholdere til Eksamen hos Bakke. Han skriver til Seidelin og beder ham ogsaa at indstille Niels Plog, men det virkede kun som en rød Klud paa en Tyr.

Nu skulde den arme Bakke for 3. Gang til at eksaminere Skoleholdere til Bjært Skole. Det var ikke sært, at han var ved at blive gnaven. Resultatet blev derefter. Chr. Møller, der var en af de indstillede, vilde han ikke eksaminere. Det havde han jo gjort for kort Tid siden. En anden mødte ikke. Om de to sidste, *Thomas Poulsen* af Vilstrup og *Nicolaj Christensen Dreier* af Agtrup, udtalte han, at ingen af dem var saa dygtige som Chr. Møller og Niels Plog, idet han tilføjer, at Chr. Møller er lovlig ung. Saa er der, siger Bakke, kun Niels Plog tilbage. Paa ham har han intet at udsætte. Han spørger flere Gange Seidelin, om han har flere at foreslaa, men det har Seidelin ikke. Bakke indstiller saa Møller og Plog til Bülow og Laurs Jensen i Bjært, der som den største Lodsejer i Byen var Skolepatron. De er begge enige om, at Plog skal forblive i Embedet. Dette indberetter Bakke saa til Bispen og Stiftamtmanden og beder dem vælge enten Møller eller Plog.

Seidelin, der længe har været klar over, at det gik skævt for ham, bliver mere og mere harm og oprevet og klager nu direkte til Kongen (Kristian den 7.) over, at man fratager ham den Indstillingsret, »som alle andre Præster i Landet nyder«, for at paatvinge ham en Skoleholder, der er ham ubekendt. Det er faktisk det eneste, han har at sige om Niels Plog, og det er usandt, fordi Seidelin meget godt vidste, hvem han var, og hvor dygtig han var. Han optræder i Klagen som den dybt krænkede

Uskyldighed. Han skriver ogsaa til Bispen, at nu maa denne hjælpe ham. Bülow rykker ogsaa ud overfor Kancelliet og Stiftsøvrigheden for at forsvare sig.

Derefter gaar der flere Maaneder, uden at der sker noget. Niels Plog sidder stadig i Skolen i Bjært. Myndighederne synes at være kørt trætte. Bispen ogsaa. Han havde jo opnaaet at faa Kancelliet til at understrege Præsternes Indstillingsret for Fremtiden og dermed vundet en Sejr over den verdslige Øvrighed. Hvad der saa førhen var sket med den noget besværlige Seidelin, der jo faktisk havde optraadt ulovligt, interesserede ham mindre. Det var bedst at lade det gaa. Det havde det sikkert ogsaa faaet Lov til, hvis ikke Provst Bakke var død den 28. August 1767, og Pastor N. Friborg derefter var bleven Sætte-Provst (konstitueret eller foreløbig Provst). Det var han i Forvejen i en Sag, Herredsprovst Bakke havde med Borgmester Junghans i Kolding, saa det faldt naturligt nok, at han nu blev Sætte-Provst for hele Brusk Herred. Friborg var en ældre Mand, men meget aktiv og energisk, man kan godt sige voldsom og paa-gaaende. Havde han først bidt sig fast i noget, gav han ikke slip. Han havde meget høje Meninger om det gejstlige Embede og dets Udøvere. Betegnende nok kalder han sig Zions Vægter i Herslev. Han var en ud-præget Sognepave. Saavidt et Sidestykke til Seidelin, men anderledes kraftfuld. Det var som et Tordenvejr, naar han udfoldede sig. Det var ham, der nu i Embeds Medfør, altsaa som Sætte-Provst, fik Skolestriden i Bjært sat i Gang igen. Han følte sig personlig fornærmet over Tilsidsættelsen af hans Protege, Chr. Møller, og over, at den verdslige Øvrighed (Bülow) blandede sig i Ting, der efter hans Mening hørte under Gejstligheden. Dertil var han Seidelins Ven og vilde hjælpe ham.

Under Friborgs Ledelse begyndes der nu forfra. Seidelin indstiller 4 »Subjecta«, Kandidater, til Embedet i Bjært. Det var de samme, som han havde foreslaet for Bakke, da denne 3. Gang holdt Eksamen. Chr. Møller er dog ikke med. Han har vel faaet nok af Legen. I hans Sted er indstillet Peder Bruun, Skoleholder i Eltang. Eksaminationen fandt Sted i Herslev Præstegaard den 2. Oktober 1767 under Friborgs Ledelse og blev overværet af 2 af Herredets Præster, og Nicolaj Christensen Dreier blev erklæret for den dueligste.

Nogle af Opgaverne fra denne Eksamen er bevarede, og det kan ses, hvordan Nicolaj Dreier løste dem. Samtidig faar vi at se, hvad der krævedes af en Skoleholder. I Regning var der 2 Opgaver: 1) 1000 rd. giver 4 pro Cento, hvad giver saa 9960 rd.? Det klarede Dreier godt nok med Facit: 39 rd. 5 mk $\frac{16}{25}$ sk. 2) 1 Tønne Rug koster 2 rd., hvad koster 200 Tdr. 1 Skp. 3 Fdk.? Her blev hans Facit 400 rd. 2 mk 14 sk.; men det er ikke rigtigt, og ret stor ud i Regnekunsten har han næppe været. Bakke vilde da heller ikke rigtig kendes ved ham, da han eksaminerede ham. Saa har han skrevet 2 Vers af »Aleneste Gud i Himmerig«, vel som

Haandskriftsprøve, og som saadan kan taxeres til godt. Resten af Prøven har været mundtlig. Men han var altsaa den dueligste, selvom han sikkert var langt under Niels Plog. Men at skaffe Bjært den dueligste Skoleholder, var heller ikke Formaalet, nej det gjaldt bare om, at Seidelin og Friborg kunde faa deres Vilje.

Friborg meddelte straks Resultatet til Bülow, der slet ikke svarede. Derefter henvendte Friborg sig til Stiftsøvrigheden og bad denne afæske Bülow et Svar.

Bülow havde imidlertid talt med Laurs Jensen, der bad Bülow om at gøre Forestillinger i Kancelliet om Seidelins efter Laurs Jensens Mening »mageløvs forargelige Forhold«, hans Udygtighed i hans Embede, den elendige Undervisning, han skaffede Børnene (ved Henrik Hoe) og hans Forsøg paa at fordrive den udmærket dygtige Skoleholder, Niels Plog. Og Bülow sender Laurs Jensens Klage til Kancelliet sammen med en Redegørelse for Seidelins ulovlige Forhold i Skolesagen, idet han redegør for, hvad han som Amtmand har foretaget sig. Bülow lægger ikke Fingrene imellem, og Laurs Jensen fremdrager ogsaa den Behandling, som Seidelin giver sine egne Børn. Det var i det hele et meget skarpt Angreb paa Seidelin.

Bülow's og Laurs Jensens Forestillinger blev sendt til Erklæring hos Stiftsøvrigheden. Nu fik Bispem travlt. Angrebet paa Seidelin var i høj Grad et Angreb paa ham, der kunde lade en saadan Præst sidde uden Paatale. Han skildrer Seidelin som en i alle Maader højst eksemplarisk Præstemand. Hans Behandling af sine Børn — som Bispem kalder »disse elendige Børn« — viser, hvor taalmodig en Mand Seidelin er. Ogsaa Friborg faar det bedste Skudsmaal, Bispem kan stille op. Laurs Jensen er derimod en fræk Bonde, og det er for galt, at Bülow tillader ham at fremføre slige nedrige Beskyldninger. Bispem værger til det yderste sine Præster og sig selv.

Friborg blev saa harm, at han blev syg og maatte i Seng for at falde i Ro. Men han var ikke saadan at knække, og da saa Kancelliet under Indtryk af Bispens voldsomme og lidenskabelige Erklæring den 27. Februar 1768 resolverede, at Nicolaj Christensen Dreier »kunde beskikkes« til Skoleholder i Bjært, blev han pludselig rask igen. »Tak da, velsignede Hr. Biskop! for højgunstigt Forsvar; mit nedslagne Sind er oprettet, og det, jeg frygtede for, er nu forsvunden.«

Men Striden er ikke sluttet dermed. Bülow og Laurs Jensen lod sig ikke saadan slaa ud. Ganske vist havde de tabt i første Halvleg, men derfor kunde de godt vinde i den anden. (Saadan gik det jo senere i Præstestriden Vilstrup kontra Bjært 1897—1924!) Det hændte af og til under Enevælden. Bare man holdt ud, kunde Myndighederne køres trætte, eller der kom andre Folk til oppe i Kancelliet, der saa anderledes paa det. Det sidste var der i de Aar gode Chancer for. Herrerne oppe

i Kancelliet vaklede i Sadlerne. Den unge Konge, Kristian den 7., der i de Aar spekulerede mest paa natlige Ballader med Vægterne og paa Støvlet Kathrine, morede sig ind imellem med at lade sine højeste Embedsmænd »gøre Springet«, naar han uden videre satte dem fra deres Embeder. Ingen vidste sig sikker. Naar der saa kom nye, var der Chancer for, at de vilde gøre noget andet end deres Forgængere. I dette Tilfælde sigte Plog i Stedet for Dreier. Det gjaldt at holde ud og vinde Tid. Det er muligt, at Bülow havde sejret til Slut, hvis ikke Niels Friberg havde været. Men heller ikke han kendte til at give op. Han *vilde* vinde.

Sekunderet af Seidelin begyndte han nu at sende Skrivelser til Bülow for at faa ham til skriftligt at beskikke Dreier, men Svaret lød, at den »benævnte Nicolaj Dreier er mig ganske ubekendt«. Saa prøver Friberg og Seidelin ved Hjælp af en Notarius at faa et positivt Svar af Bülow; men det fik de ikke andet ud af, end at Bülow ved sin Fuldmægtig lod Notarius vide, at han henholdt sig til sit allerede afgivne Svar.

Den Vej duede ikke. Friberg forsøgte saa at true Plog til at rejse, men det vil Plog kun efter Ordre fra Amtmanden. Derefter erklærer Friberg i et Brev til Bispen, at han ikke kan faa Plog sat ud, »uden jeg havde haft et Compagni Ryttere at kommandere«. Derefter begynder han at udvikle sine »allerunderdanigste Tanker«, som han siden holder stærkt paa med angaaende »Lydighed eller Ulydighed imod en suveræn Konges allernaadigste Bydende. Dumdristigheden er saa stor, og Sagen saa forskrækkelig, at jeg hæver ved at tænke paa dens Natur og Væsen.« Dog holder han endnu Bülow for uskyldig, men taler om »skjulte Personer«, der er »Oprørere i denne Sag og derved bespottet Majestæten«. De burde »søges efter, udrøges af deres Huler og drages frem for Lyset«. Det er dunkel Tale, men tyder paa, at Friberg mistænker højtstaaende Personer for at støbe de Kugler, som Bülow skyder ud.

Friberg fortsætter med at bombardere de forskellige med truende Skrivelser, hvori han udvikler, at Plogs Forbliven i Bjært er Oprør mod en kgl. Befaling, og det gaar Niels Plog saadan paa Nerverne, at han i Maj 1768 rejser fra Bjært med Kone, Børn og Bohave. Han har været bange for, at Slagsmaalet skulde ende med, at han fik Stenene ind ad sine Vinduer.

Nu maatte Banen da være fri for Dreier. Men nej, Seidelin finder Skoledøren laaset. Det har Laurs Jensen selvfølgelig gjort, og Seidelin tager hjem igen og underretter Friberg, der sender Degnen W. Brochmann og Skoleholder P. Bruun over til Laurs for at faa Nøglen. Men Laurs vil kun udlevere den efter Amtmandens Ordre. Med den Besked trasker de hjem igen. De faar saa Besked om at hente denne Ordre hos Bülow og maa saa af Sted til Koldinghus, hvor de ogsaa træffer Bülow, der beder dem komme igen næste Dag. Det gør de, men faar intet Svar. De skulde komme igen. For 3. Gang vandrer de til Kolding, men da var

Bülow ikke hjemme. Fuldmægtigen har den Besked, at de skulde hilse Hr. Seidelin saa flittig og sige, at naar Tiden kom, skulde Amtmanden nok svare. Rendedrengene vendte altsaa stadig tomhændede hjem fra deres Jagt efter Nøglen.

Da Sætte-Provst Niels Friborg fik alt dette at vide, blev han helt ustyrlig af Harme. Han fattede straks sin Gaasepen, tog Papir og Blæk-horn og skrev til Bispen og Stiftamtmanden om det utrolige og for-færdelige med denne Nøgle, der ligger i den selvraadige Laurs Jensens Lomme; men, skriver Friborg: »Sligt kan aldrig komme af en Bondes Hoved, skønt af hans Mund. Men hvo ere da Raadførerne?« Det er, som Friborg stadig mistænker nogle højtstaaende Bagmænd.

Stiftamtmanden (Levetzau) skriver til Bülow, der forsvarer sig med, at han ikke saadan kan beskikke »et mig ganske ubekendt Menneske, om hvem jeg ikke har erfaret andet, end at han langtfra ikke er saa god en Skoleholder som den af mig ansatte Niels Plog.« Bülow kan ikke finde nogen Mening i at fordrive en dygtig Skoleholder til Fordel for daarligere, som Forældrene ikke ønsker. Det kan der aldrig komme noget godt ud af, siger han.

Der er — trods det Krakileri, som han og Stridens øvrige stedlige Parter og i Særdeleshed Seidelin udviser — virkelig god Mening i Bülows Indvending: at Dreier er ham ubekendt. Naar Bülow skal udstede Kaldsbrevet for Dreier, bør denne dog fremstille sig for ham med samtlige sine Papirer. Bülow kan ikke paa et Krav eller en Befaling fra en underordnet Myndighed som Sætte-Provsten lade sig diktere til at give Kaldsbrev til hvem som helst. Særlig da det fra Kancelliet kun hedder, at Dreier »kunde beskikkes«. Friborg forsøger i Virkeligheden at kommandere med Bülow. Saalænge som Kancelliets Befaling som Overøvrighed om at indsætte Dreier ikke foreligger rent og klart, har Bülow et Ansvar i Sagen. Først naar Kancelliets klare Ordre er givet ham, kan han tage Kaldelsen som en Forms- og Expeditionssag. Man maa ogsaa sige, at Kancelliets uklare og upraktiske Behandling af Sagen bidrog meget til at forkvakle den og gøre den langvarig.

I Friborgs Øjne var det Majestætsfornærmelse, at Laurs Jensen havde drejet Nøglen om for Bjært Skole og nu gik rundt med den i Lommen. Men Bülow vilde ikke give Ordre til dens Udlevering, og Stiftsøvrigheden gjorde intet for at hjælpe ham. Men i Længden var det ikke saa godt med den laasede Skole. Det indsaa saavel Bülow som Laurs Jensen, og nogle Dage ind i Juli 1768 melder Seidelin til Friborg, at »en Skolemester er indkommen i Bjært Skole ved Navn *Iversen*«. Øjeblikkelig giver Friborg, da Seidelin ikke saa gærne vil over i Hvepsereiden, Ordre til Deggen Brochmann og Skoleholder P. Bruun, at de straks har at begive sig til Bjært for at forhøre denne Iversen. Samtidig skal de gaa rundt for at spørge de Bjært Bønder ud. De udstyres med en Instruks, bl. a. med

3 Spørgsmaal til Iversen og 3 andre Spørgsmaal til Bønderne. Hos Iversen skal de have at vide, hvor gammel han er, om han er konfirmeret og har været til Alters. Rygtet fortalte nemlig, at han var en ren Dreng. De skal ogsaa have at vide, hvem der har ansat ham. Hos Bønderne skulde de spørge efter, hvem der havde ansat Iversen og efter hvis Raad, samt om de vilde tage imod Dreier.

De to Rendedrengene gik først til Iversen, hos hvem de fik at vide, at han var 19 Aar, var konfirmeret og havde været til Alters efter Lov og Forordning, samt at det var Laurs Jensen, der havde antaget ham indtil videre. Hos de fleste af Bønderne fik de en Række undvigende Svar, saadan som den Tids Bønder fiffigt forstod at forme dem. Angaaende Dreier erklærede de fleste, at de vilde som de andre Bymænd; enkelte sagde bare, at de ikke kendte Dreier. Et Sted var Døren lukket, og to Steder var Manden ikke hjemme(!), og Konen vidste ingenting. *Ingen* ønsker Dreier, og læser man Svarene rigtigt, dækker de alle Ønsket om at faa Plog igen. Kun en 2—3 Stykker siger det rent ud. De øvrige dækker sig mod at gaa i en Fælde.

Det var altsaa ikke meget, der kom ud af det Forhør. Friborg sender Stiftsøvrigheden et Referat, hvori han paa det voldsomste angriber Laurs Jensen, fordi han havde udtalt sin Utilfredshed med, at de ikke maatte beholde Niels Plog. Det er formasteligt og opsætsigt af en Bonde at ytre en anden Mening end den, »vor allernaadigste Konges allernaadigste Reskript og Befaling« har fastsat. En Bonde havde blot at tænke, tro og tale, som det var paabudt af kgl. Maj., d. v. s. af hans Kancelli, for kgl. Maj. var jo sindssyg og forrykt.

Igennem Bülow svarer Laurs Jensen paa Angrebet. Naar han har antaget Iversen, er det for at skaffe Børnene Undervisning. Han er imod Dreier, fordi han ikke kan være nær saa dygtig som Plog, og kan ikke indse, at det er forkert end sige ukristeligt at arbejde for, at Ungdommen faar den bedste Undervisning. »Jeg maa tilstaa, at Hr. Friborgs Forhold i denne Sag gaar langt over min Forstand, og allermindst kan jeg fatte, hvorledes hans bitre Ophævelser om min Forvoenhed, Dumdristighed, Formastelse, Opsætsighed og andre deslige hæslige Laster kan rimes med den Lærdom, at vi skal tage alt i bedste Mening.« Foruden Laurs har alle Bjært Bønder underskrevet Svaret. Det viser, at de stadig ønsker Niels Plog.

Tiden gaar. Saa lykkes det i November 1768 paa en eller anden Maade for Seidelin at faa 3 Strandhusefolk til at klage over, at de stadig er uden Skoleholder. Denne Klage kan man vist betragte som et Udslag af det gamle Uvenskab mellem Bjært og Strandhuse. Men for Seidelin og Friborg er den særdeles velkommen. De lader den gaa videre til Stiftsøvrigheden, og Friborg anraaber denne: »Ach, hjælper dog, at denne Skole maa nyde samme Ret, som en naadig Konge har tildelt alle Skoler

i sit Tvillingrige.« Og han svinger sig igen op til en Tordentale mod de ulydige, der ikke agter Kongens Bud. Det er den sande Gudsfrygt, der forsvinder, fordi Foden under denne er Lydigheden mod Kongen!

Bülow svarer ganske kort, at han henholder sig til, hvad han før har sagt, og Laurs Jensen ironiserer i et Svar over Seidelins og Friborgs Stilling i Striden, bl. a. siger han, at det klæder Provsten og Præsten »pudselig« nu at sukke efter en god Skoleholder, efter at de har gjort sig al tænkelig Umage for at skille Bjært af med en saadan, hvis Lige de ikke kan skaffe.

Alt imens har Bisen travlt med at bearbejde Kancelliet, hvis høj-konservative Oversekretær, Grev Thott, blev ligesaa forfærdet ved at læse, hvad Bonden Laurs Jensen vovede at sige, som Friborg. Det var, fandt den gamle Greve, helt samfundsomstyrtende, hvis Bønder saadan skulde have Lov til at ytre deres Mening om Enevældens Embedsmænd og deres Handlinger, og den 19. Maj 1769 giver han Ordre til, at Nicolaj Christensen Dreier *skal* indsættes som Skoleholder i Bjært. Nu maatte Bülow bøje sig, og kort efter kan Friborg triumferende meddele Bisen, at Dreier er indsat, og nu maa Laurs Jensen vel erkende, »at hans Guder, som han forlod sig paa, ere afmægtige og ej mere tør staa op at hjælpe ham«. Derefter priser Friborg den naadige Biskop, hvis Hænder »jeg i Underdanighed og største Taknemmelighed kysser paa og velsigner for hver Ulejlighed og for hvert et Bogstav, der er skrevet til denne langvarige og formørkede Sags retfærdige og skinnende Fremme«. Ogsaa Seidelin frembærer sin Hyldest og Tak, der slutter saaledes: »Nu Gud være selv derfor Deres Højædle Højærværdigheds store Løn i Tid og Evighed! derom til den alle Ting formaaende inderlig sukker

Deres Højædle Højærværdigheds
Min Højgunstige Biskops og Øvrigheds
underdanige Tjener

J. H. Seidelin.«

Bülow og Bjært Bønderne tabte altsaa deres Kamp mod Gejstligheden og Aandstyranniet; men deres Oprør staar som et Varsel om det, der skulde komme. Bagefter idømtes Laurs Jensen en Bøde paa 50 Rdl., fordi han havde vovet at have en anden Mening end sin Sognepræst. Det maatte en Bonde ikke. Bülow protesterede kraftigt i et Indlæg til Kancelliet, men blev afvist. Laurs maatte betale. —

1787 dør Nicolaj Dahl, Skoleholder i Bjært, 47 Aar gammel; men om det er Nicolaj Dreier, der ogsaa har heddet Dahl, eller det er en anden Skoleholder, der har afløst Dreier, kan jeg ikke se. Han efterfulgtes af *Truels Lauritsen*, der efter 1814 kaldes Skolelærer. Han fik i 1820 sin Søn, *Laurits Truelsen Kragh*, til Hjælpelærer. Det kunde godt gøres nødigt, for i 1830 er Bjært Skole oppe paa 129 Børn. 1834 havde Kragh

Den gamle Rytterskole i N. Bjært.

selv Skolen. Hans Fader var bleven for gammel og havde trukket sig tilbage. Arbejdet med de mange Børn faldt Kragh for besværligt, og 1840 flyttede han til Bramdrup. Den følgende Lærer, *Niels Chr. Bramming*, rejste allerede 1841 til Almind. Ogsaa han ønskede at komme under roligere Forhold. Strandhuse Folkenes Opposition mod Bjært Skole gik ogsaa ud over Læreren. Saa kom i 1842 *Anders Christensen*, men allerede 1846 døde han. Han var Fader til den store Folkemindesamler, *Evald Tang Christensen*, der er født i den gamle Rytterskole i Bjært. E. T. Kristensen har siden fortalt om et Besøg, han som ældre aflagde i Bjært. Han overnattede da i den gamle Skole, hvor han boede i det Værelse, hvori han var bleven født. Det varede længe, før han faldt i Søvn, fordi Minderne vældede ind over ham.

Derefter kom *Christian Simonsen*, om hvem der gaar flere Historier. Alle Beretninger skildrer ham som en hæftig og ilsindet Mand, der havde en særlig Evne til at komme i Spektakel med Folk, og som Lærer var han urimelig stræng. Efter hans Elevers Udsagn var han slem til at prygle. En af dem fortæller: »Han var en haard Negl til at slaa. Han brugte den Metode at tage Synderen i Haaret med den ene Haand og trække ham op over Bordet, mens han i den anden Haand holdt Tampen, hvormed der saa vankede Stryg over Bagen. Og Tampen var ikke blot et almindeligt Stykke Reb, men i den frie Ende af dette var splejset en Knude, hvorved Slagene blev endnu værre, Ja, som han kunde slaa.«⁷⁸)

En anden fortæller, at han i sine senere Aar brugte at slaa Børnene inden i Haanden med en Lineal med Stifter i, der rev Haanden op. Han

brugte Prygl ikke alene overfor disciplinære Forseelser, men ogsaa for at opvække manglende Evner. Hans Elever kom til at hade ham, og det blev de ved med længe efter, at de var slupne ud af Skolen. En gammel, stiltfærdig Kone paa 93 Aar, som jeg talte med, kom helt i Affekt ved at mindes ham. Et Par af hans gamle Drengene passede ham op en halv-mørk Aften udenfor Byen og skød efter ham med løst Krudt. De havde Fornøjelsen at se ham forsvinde ind over en Pløjemark i Hosesokker med Træskoene i Haanden. En anden Gang var det en Kone fra Drejens, der overfaldt ham med en Rivetjörn, som hun trak ned over Ansigtet paa ham, fordi han havde mishandlet hendes Dreng i Skolen. Hans Forhold til Forældrene var ogsaa meget daarligt. Naar han trods en Haardhed, der grænsede til Brutalitet, kunde bevare sin Stilling, var det, fordi han som Lærer forstod at præstere netop det, som Myndighederne ønskede. Det gjaldt særlig overfor Amtsprovsten, der ansaa ham for en ualmindelig dygtig Lærer. Ham forstod Simonsen at gøre tilpas.

Blandt Historierne om ham er der den om Skrædderregningen.

Kong Frederik den 7. var paa Besøg i Kolding. Ude paa Fjorden ved Drejens laa hans Skib og ventede paa ham. Det kunde ikke gaa længere ind i Fjorden, og Kongen skulde saa pr. Baad sejles ud til det. Men det passede ham ikke, og han fandt saa paa, at han vilde gaa om Bord i Skibet fra en Bro, der skulde bygges ud til det, og i Huj og Hast fik man da ogsaa — af Træ — bygget en saadan. Paa Vej til Drejens kom Kongen og hans Følge igennem Bjært. Her havde Simonsen taget Opstilling med sine Skolebørn for at hylde Kongen i en Sang, som Simonsen selv havde forfattet og indøvet med Børnene. Alt forløb paa bedste Maade, indtil Simonsen traadte frem for at overrække Kongen et skønskrevet Eksemplar af sit Værk. I sin Benovelse greb han ned i en forkeret Lommue og halede en Skrædderregning op, som han med sit dybeste Buk overrakte Majestæten. Fejltagelsen blev dog snart opklaret, og Kongen fik det rigtige Papir. Uden Tvivl har Kongen moret sig godt, og Folk i Bjært ikke mindre.

Drengene vilde gjerne drille Simonsen. At han reagerede pr. straks og uden Hæmninger, gjorde det endnu mere spændende. Et Aar var der blevet taget Frugt i hans Have. Han bekendtgjorde saa i Aviserne, at der vilde blive udlagt Selvskud og Fodangler i Haven. Drengene fandt da paa at lave »en Mand«, som de en Nat fik anbragt oppe i et Træ paa en saadan Maade, at »Manden« faldt ned, naar de trak i en Snor, der var ført ned bag Havehegnet. Bag dette sad Drengene i spændt Forventning, da Simonsen tidligt om Morgenen kom ud i Haven. Han fik straks Øje paa den frække Tyv, snappede sin Bøsse, der hang lige indenfor Døren og brændte løs. Han mente at have sigtet ved Siden af Tyven, som han kun vilde forskrække, men Drengene trak øjeblikkelig i Snoren, og Tyven styrtede ned af Træet. Simonsen tabte Bøssen og løb jamrende

om til Naboen og fortalte, at han havde skudt en Mand. Naboen gik saa med ham ind i Haven, hvor de fandt Kludemanden.

Han løb ikke sjældent helt amok i Skolen. En Dag var der en doven Dreng, der skulde smage Tampen, men i sin Ilterhed gav han sig ikke Tid til paa ordinær Maade at vende op og ned paa Knægten for at placere Slagene paa det dertil indrettede Sted, men langede ham Slagene i Hovedet. Derefter blev Drengen holdt hjemme fra Skolen, Distriktslægen og Myndighederne kom i Sving. I den gamle Sogneforstander Protokol kan det ses, at Forstanderskabet har haft Sagen til Erklæring. Efter at have udtalt, at Simonsen bør irettesættes og formanet, slutter Erklæringen: »Forstanderskabet maa saa meget mere beklage, at Skolelærer Simonsen i sin Heftighed (undertiden i hans Iver for Skolen) lader denne løbe af med ham, da han forøvrigt gør sig fortjent, idet han har bragt Bjært Skole til (efter vor Formening) en af de bedste i Provstiet.« De gode Forstandere burde dog i den sidste Parentes have skrevet: efter Provstens Formening, da de slet ingen Mening kunde have, fordi de ikke kendte Provstiets Skoler.

Myndighederne fik efterhaanden mere med Simonsen og hans Sager at gøre, end de skøttede om. Det viste sig under Harvehistorien.

I Foraaret 1864 havde Simonsen tilsaaet noget af Skolelodden med Havre, og nogle Dage efter saaede han Kløverfrø i Stykket. Det skulde derefter have et Træk med en Letharve. I Middagsfrikvarteret spændte han sin Pige og nogle af Skoledrengene for Harven og lod dem harve Stykket over. Efter det Forhold, han stod i til Forældrene, var det ubetænksom gjort, især da han ogsaa lod nogle Ord falde, der, da Børnene refererede dem hjemme, maatte opfattes som Næsvigheder mod Forældrene. Da der i Forvejen var saa meget andet, som disse var vrede paa ham for, greb de dette med Harvningen som Anledning til at klage over ham. Harvningen foregik den 28. April, og den 31. Maj fik Simonsen Klagen til Erklæring, hvorefter Skoledirektionen, d. v. s. Provsten, lod den ligge. Klagerne gik saa lige til Ministeriet og krævede en Generalundersøgelse af Simonsens Forhold. Denne Henvendelse fik Direktionen til Erklæring, og det er ret interessant at læse Direktionens Svar af 31. Juli 1865, fordi det, trods Forsøget paa at dække Simonsen, dog afslører ham. Det viser ogsaa Direktionens, d. v. s. den meget selvfølgende og meget gejstlige Amtsprovst *Theilades* Ærgrelse over, at Forældrene er gaaet direkte til Ministeriet. Provsten er irriteret over vedblivende at blive besværet med »Kævlerier og Lidenskaber« fra Bjært. Nu har han 2 Gange tidligere været i Bjært for at mægle Fred og Forlig, men lige meget hjælper det. »Simonsen er ubesindig, opfarende, oftere urimelig mod Børnene, dertil strikx i høj Grad, og blandende sig alt for meget i Forældrenes Hussager. Alt dette er med Alvor bleven ham sagt; men han er dertil en dygtig Lærer, og Børnene gøre god Fremgang i Skolen.

Hvad dernæst den i Andragendet nævnte Harvehistorie angaar — det eneste specielle, der nævnes — da giver vedlagte Erklæring over samme fra Simonsen — den eneste, der haves, idet Sogneforstanderskabet paa dertil givne Foranledning ikke har villet erklære sig over samme — tilstrækkelig Oplysning om Sagen derhen, at det hele er en ren Ubetydelighed.«

Men tilføjer Direktionen — in casu Provst Theilade — Klagerne har nok andre Ting i Baghaanden, naar de kræver en Generalundersøgelse. En saadan vil Direktionen modsætte sig, da den ikke vil tjene som »inkvisitoriske Redskaber«, og kræver Sagen henlagt, idet den beklager, »at der ikke i Sognet er en Mand med Vilje og aandelig Overlegenhed og Dygtighed til at holde saadanne Parti Kævlerier og Lidenskaber nede«. Dette sidste er en Bagholds Finte til Pastor Knudsen, at han ikke er en Sognepave, som Theilade er det.

Theilades Fremstilling af Forstanderskabets Stilling er usandfærdig. I sit Møde 12. September 1864 vedtog dette »ikke at foretage sig videre den nævnte Sag (Harvehistorien) angaaende, men derimod anbefale Direktionen en Undersøgelse af Hr. Simonsens Forhold som Ungdomslærer i sin Helhed«. Altsaa en Generalundersøgelse, som Forældrene krævede, overfor Ministeriet. Men det lyver Provsten sig fra overfor Ministeriet for at redde Simonsen. 1866 indsender *H. H. Buhl* og *H. W. Johansen* paa Klagernes Vegne Begæring om at faa Afskrifter af Sagens Erklæringer, da »vi ikke antager, at Ministeriet er meddelt de rette faktiske Forhold«. Dette saare rimelige Forlangende vilde Ministeriet ikke opfylde. Det turde ikke lade Embedsmændene komme til at staa til Ansvar for, hvad de indberettede. Det lykkedes saaledes Theilade at redde Simonsen paa en Usandhed.

Heller ikke sine Kolleger kunde Simonsen komme til Rette med. En Søndag ved Eltang Kirke, hvor han var Kirkesanger, røg han i Slagsmaal med Læreren fra Strandhuse. Saa hurtigt han kunde, skyndte han sig til Provsten for at klage over sin Kollega. Det gjaldt om at komme først, naar han skulde optræde som den uskyldige. Men da Provsten saa hani, udbrød han: »Naa, der har vi nok den ene af Slagsbrødrene!« Provsten var bleven underrettet.

Simonsen døde i 1871 og efterfulgtes af *Ole Barsøe*, der 1876 rejste til Almind. Saa kom *Laurits Hansen Lund* fra 1876—1906; *Jens Døssing* 1906—08; *Hans Thomsen* 1908—17; *Niels Emil Probst* 1917—39 og *E. Dahl Nielsen* fra 1940.

Ved Eltang Kirkeskole efterfulgtes Hjorth af *Jens Nielsen* 1852—76; *Chr. Mortensen* 1876—89; *J. P. Lynggaard* 1889—1916; *K. Th. Kjærsgaard* 1917—38 og *Axel Jacobsen* fra 1940. Om Strandhuse Skolevæsen og Lærere se Stykket om Strandhuse og Nyby.

I Eltang By var der en Tid en Privatskole. 1866 hed dens Lærer *Peter*

Andersen Got. Men sidst i 1870erne deltes det i Øst—Vest Retningen meget langstrakte Kirkeskoledistrikt i 2 Distrikter, og Eltang Byskole blev bygget ved Landevejen ovenfor Eltang By. Den begyndte i 1877 med *Ditlev Barsøe* som Lærer. Børnene fra den Del af Gudsø, der hører til Eltang Sogn, der førhen havde søgt Vilstrup Skole, blev saa henviste til Byskolen, Barsøe afløstes i 1912 af *G. A. Andersen*, der i 1951 efterfulgtes af *Johs. Skovenborg*.

6. DET AANDELIGE LIVS VILKAAR OG TILSTAND

Den nyeste Tids Historie har skarpt understreget, at naar en Mand eller et Parti har tilranet sig Magten i et Folk, vil en saadan Mand eller et saadant Parti ikke alene raade og regere paa det materielle, men ogsaa paa det aandelige Omraade. Et saadant Regimente vil stille mod den totale Magt. Det vil ogsaa bestemme, hvad der skal tros og tænkes, tales og skrives. Det kan ikke taale noget over sig eller ved Siden af sig, der kan true dets Bestaaen. Men det er ikke noget nyt. Saadan har det altid været. Vi træffer det i vor egen Historie. Sammen med den materielle Undertrykkelse af Bonde og Borger, som vor Historie ved at berette om, fulgte der en tilsvarende Undertrykkelse paa det aandelige Omraade. Det aandelige Liv blev bastet og bundet af Love og Forordninger, inden for hvis Rammer det skulde leve — om det kunde.

I det følgende skal der gives en Oversigt over de vigtigste af disse Bestemmelser samt over, hvordan de praktiseredes og efterlevedes, og over den Reaktion, der til Slut fejede dem bort.

Først er der *Kirkegangstvangen*, der indførtes kort efter Reformationen. Allerede Kirkeordinansen af 1542 fastsatte Bøder for Helligbrøde, og de følgende Ordinalser indskærpede flittigt Helligholdelsen af alle Helligdage. Folk maatte ikke arbejde paa en Helligdag; de skulde gaa i Kirke. Og i »Danske Lov« af 1683 hedder det: »Hvo som ikke holder Søndage og andre paabudne Helligdage hellige og ikke findes i Kirken, naar Gudstjenesten samme Tider forrettes, skal bøde hver Gang for Helligbrøde 3 Lod Sølv.«⁷⁹⁾ Den første Gang nøjedes man maaske nok med en Advarsel, men næste Gang blev det Bøde, og blev den ikke betalt, skulde Synderen hensættes i Gabestok paa Kirkegaarden om Søndagen. Det var Præstens og Degnens Opgave at holde Kontrol med, at Folk opfyldte Paabudet, og at anmelde de forsømmelige for den verdslige Øvrighed, der skulde udøve Lovens Bestemmelser. Her i Brusk Herred nævner Tingbogen fra 1661 gentagne Gange de 8 »Hellig Brødes Neffnings«, der da medvirkede. Overtrædelser synes der at have været mange af. En anden gammel Retsprotokol har paa en Gang en hel Liste over Folk fra 7 Sogne Nord og Vest for Kolding, der anklages for Helligbrøde. Selvfølgelig kom

det noget an paa, hvor stræng Præsten var. Her i Eltang-Vilstrup var Jørgen Seidelin den mest aktive.

Men man undrer sig noget over, at Magthaverne samtidig med, at de saa strengt holdt paa Helligdagens Helligeholdelse, kunde praktisere Søndagseksercits for de i Landmilitzen indrullerede Bondesønner. Og at Kronen og Herremændene ikke saa sjældent kommanderede Bønderne til at arbejde for sig paa Helligdage og derved forhindrede deres Kirkegang. Denne Selvmodsigelse gjorde Magthaverne sig hele Tiden selv under Pietismen skyldige i. Arbejdede Bonden en Søndag paa sit eget uden at gaa i Kirke, var det Helligbrøde, men var det for Kronen eller Herremanden, han arbejdede uden at komme i Guds Hus, saa var det ikke Helligbrøde.

Selv naar Bispen kom paa Visitats, kunde Bønderne være forhindrede i at møde frem, fordi de var ude i Tjeneste for deres Herskab. I 1750 var H. A. Brorson paa Visitats i Seest Kirke,⁸⁰⁾ men »saare faa af Menigheden« var mødt op, fordi de skulde tage mod Indkvartering. 1757 var han i Veerst og skriver: »Efterdi der kun var 6 Mand af denne Menighed til Stede — som undskyldte de andre med, at de var i Tørveskæring for Øvrigheden — blev Prædiken opsat til en anden Gang.«⁸¹⁾ Der er mange lignende Eksempler rundt om fra.

1736 indførtes *den tvungne Konfirmation*. Uden den kunde et Menneske ikke komme til Alters, blive gift eller staa Fadder. Præsterne fik her et nyt Middel til at tvangskristne Ungdommen, og adskillige brugte det med megen Flid. Ogsaa her udmærkede Jørgen Seidelin til Eltang-Vilstrup sig, saaledes som det bl. a. fremgaar af det foran nævnte Eksempel med den 23aarige Konfirmand.

Paa det sakramentale Omraade møder vi *Tvangsaltergangen*. Herom siger »Danske Lov«: »Entholder sig nogen over et Aar fra Alterens Sakramente, da skal han udstaa Kirkens Diciplin . . . ,«⁸²⁾ d. v. s. offentligt lade sig fremstille i Kirken en Søndag og der bekende sin Synd for Menigheden. Vil han ikke det — og det vilde Folk nødigt — og sidder alle Advarsler derom overhørig, skal han bandlyses, og bøjer han sig endda ikke, skal han landsforvises.⁸³⁾ Der er utallige Eksempler paa, hvor strængt der vaagedes over, at dette Paabud blev overholdt. Naar man læser Akterne fra den store Bandsættelsessag fra Hald ved Randers 1700—02,⁸⁴⁾ forfærdes man over den raffinerede, aandelige Brutalitet, der praktiseredes, naar der var en Stakkel, som prøvede at slippe udenom Kirkens Diciplin.

En Karl paa godt 40 Aar havde i godt et Aar ikke været til Alters. Da han trods Præstens Formaninger ikke kunde bekvemme sig til at udstaa Kirkens Diciplin, gik Sagen til Provsten og videre til Landemode i Aarhus, hvor Karlen dømtes til Bandlysning. Inden denne foretoges, bad Præsten for ham i Kirken 8 Søndage i Træk. Derpaa fulgte Band-

lysningen 3 Søndage i Rad, ved hvilke Lejligheder Præsten bredte sig vidt og bredt med et Utal af Skriftsteder fra det nye og det gamle Testamente. Ved selve Bandsættelsesordene, der udtaltes i Jesu Kristi Navn, med hans Kraft og i Henhold til den Myndighed, Præsteembedet giver, udstødtes Karlen af den kristne Menighed og skulde derefter agtes som en Hedning, der overantvordedes »i Satans Hænder«! Han skulde nu skyes af alle som en spedalsk. Da han efter nogen Vaklen (han vilde nok gaa til Alters, men uden Kirkens Disciplin) ikke gjorde Alvor af at underkaste sig, dømte et Provstemode ham til Udlevering til sit Herskab, der saa skulde føre ham for den verdslige Domstol, som efter Loven havde at forvise ham »af Kongens Riger og Lande«. Da han stævnedes for Herredstinget, bøjede han sig og søgte Absolution af Bandet. 2. Søndag i Advent 1702 løstes han af dette under en personlig Fremstilling i Kirken under Udfoldelsen af et omstændeligt og forargeligt Ceremoniel, saadan som Ordinanser og Recesser havde forordnet det. Tvangsaltergangen kunde triumfere!

Daaben var selvfølgelig ogsaa en Tvangssag. Vi maa tæt op til 1849, før denne Tvang blev brudt af den senere Biskop P. C. Kierkegaard, der som Præst i Pedersborg ved Sorø vovede at trodse den mægtige Biskop Mynsters Bud om at tvangsdøbe nogle Baptistbørn. Først i 1857 afskaffedes Tvangsdaaben helt. Ogsaa *Skolen* blev brugt som Tvangsinstrument. Det var Degnens særlige Opgave at katekisere — om fornødent prygle — den »rene Lære« ind i de unge, der *skulde* møde frem til Øvelser og Overhøringer. Saavel Frederik den 4.s Rytterskoleanordning af 1721 som Kristian den 6.s Skoleanordning af 1739 fastsatte tvungen Skolegang med Religion som Hovedfag Nr. 1. Børnene skulde tvangsindpodes den af Enevoldskongen autoriserede Form for Kristendom, ganske som han nu fandt paa, at den skulde være. Først som Ortodoksi, senere som Pietisme, og saa som Rationalisme.

Endelig var der *Kirkeværgerne* og *Præstens Medhjælper*.⁸⁵⁾ De sidste skulde hjælpe Præsten med at paatvinge Folk en kristelig Moral.

Det maa erkendes, at den aandelige Tvang var sat i System. Magthaverne havde helt underlagt sig det aandelige Liv, og ve den, der prøvede at finde Vej frem paa anden Maade. Kirkegangstvungen var den svageste, bl. a. fordi Magthaverne selv saboterede den for meget, men saa var de andre Tvangsmidler til Gengæld effektive. Det er her oplysende nok, at der i en ganske lille By, som Kolding da var, i Tiden 1. Maj 1639 til 19. Juni 1640 blev brugt 113 Potter Messevin! Og lige saa oplysende for det »Liv«, som Tvangen fremkaldte, er en Post i Kirkeregnskabet for 1647 fra samme By: »Er givet begge Vægterne for Stokkene, de gaar omkring med i Kirken at opvække de sovende under Prædiken . . . om Ugen 8 Skilling.«⁸⁶⁾

Det var Præsterne, der med Hjælp af Degne, Skolemestre, Kirke-

værger og Vægtene skulde fuldbyrde den aandelige Tvang, som Magthaverne fandt paa at lægge paa Folk. Præsterne havde saaledes ikke alene Magt til at tvinge Folk til Alters, men ogsaa til at udelukke dem derfra. Oprindeligt skulde denne Ret kun bruges overfor dem, der vitterligt førte et forargeligt Liv, men den blev et Magtmiddel i Præstens Haand mod enhver, der havde en fra Præsten afvigende Mening. Man behøver her kun at henvise til Jørgen Seidelin, der ikke vilde tage Fiskerkonen fra Strandhuse til Alters, fordi hendes Dreng forsømte Skolen. Eller da Præsten i Uldum i 1810 nægtede de stærke Jydere Førstemand, Peder Frandsen Rytter, der i Sandhed førte et ulasteligt Levned, Naderen paa hans Dødsleje. Det er ikke nødvendigt at studere Kirkeordnanser og Recesser efter Reformationen særlig indgaaende for at blive klar over, at Magthaverne havde udstyret den danske, lutherske Kirke med en pavelig Nøglemagt til at løse og binde, og at Præsterne var sat som smaa Paver i deres Sogne. Det er dette katolske Uvæsen, Grundtvig taler imod:

*Pave-Aaget, naar det brækkes,
Med det samme brændes maa,
Ei, som sket, igen paalægges,
Brudt i mange Stumper smaa,
Delt imellem Sogne-Præster,
Kirkeværger, Skole-Mester,
Som om de var Skriftens-Aand.*

I de bevægede Aar foran Reformationens Sejr her i Danmark, da luthersk og katolsk Kristendom brødes med hinanden, herskede der en kort Tid en foreløbig Religionsfrihed, der gav sig Udtryk i Frederik d. 1.s Ord til Herredagen i Odense 1527. Kongen skrev, at han var »Konge og Retter over Liv og Gods i Riget, men ikke over Sjælene . . . Thi hver maa skikke sig derudi, som han vil ansvare og være bekendt for den alsommægtigste Gud paa den yderste Dommedag . . .« Ordene lyder, som var Kongen Tilhænger af Religionsfrihed. Det er dog ikke Tilfældet. Det er kun indtil videre og af politiske Hensyn, at han ønsker Frihed. Det fremgaar klart nok længere fremme i den ovenfor citerede Erklæring. Saa snart det klarer sig, hvem der er den stærkeste, er han parat til ogsaa at regere over Sjælene. Og de lutherske med Hans Tausen i Spidsen er lige saa ivrige for Tvang som de katolske. Det er paafaldende, at Hans Tausen staar som den allerivrigste. Han, der som ung Reformator først havde oplevet, at den katolske Tvang intet formaede overfor ham selv, og siden som Præst for en fri Menighed i Viborg maa have erfaret, hvad Aand kan virke, naar der er Frihed, ender med som Biskop i Ribe at foreslaa og bruge Tvangsmidler i Trossager. Han udarbejdede paa sine gamle Dage et latinsk Skrift,⁸⁷⁾ hvori han helt gaar ind for Tvangen. Kun visse Omstændigheder hindrede, at Forslaget ikke

gennemførtes straks. Men ret længe varede det dog ikke, før Magthaverne udformede hans Tanker i Ordinanser og Recesser, hvis Indhold senere samledes i »Danske Lov« af 1683. Magthaverne vilde have det aandelige Liv under sig. Det er med et bittert Smil, man nu i Dag læser Hans Tausens Profeti om »Evangelii lyse Dag«, der skulde oprinde med Reformationen. Det blev til Tvangens lange, mørke Nat i Stedet for. Det er ikke saa sært, at det i Dag udover de faa Tilfælde, hvor der hist og her voksede lidt frem, er umuligt at træffe Spor af et levende Aandsliv ude i det brede Folk, for under Tvang kan et aandeligt Liv ikke udfolde sig. Det betyder dog ikke, at der intet saadant har været; men det har levet helt i det stille og skjulte »under Jorden«. Svage, spæde, ofte halvt forkrøblede Spirer, har der været trods alt. Det viste sig i Begyndelsen af det 19. Aarhundrede, da de gudelige Forsamlingsbevægelser brød frem flere Steder i vort Land. Disse Bevægelser, der indledes med Protesterne mod den paatvungne saakaldte evangelisk-kristelige Salmebog (som de stærke Jyder langtfra var ene om at gaa imod), og som spænder over Tiden fra de stærke Jyders Fremtræden c. 1800 til Indre Missions Stiftelse 1853 og 61, er det forunderligste Kapitel i vor Historie. Et Kapitel, der er alt for lidt paaagtet. Det var fattige og ulærde Almuefolks *Oprør* mod Tvangen og Magthaverne, mod Intelligensen og Lærdommen og alt det, der vilde hindre dem i at leve i deres Gudsforhold. Naar dette gudelige Røre blev til den mest omfattende og frugtbare Bevægelse i vort Folk, naar den i den følgende Tid greb ind paa næsten alle Omraader: i Kirke og Skole, i Kunsten, i Næringslivet og i det folkelige, nationale og kulturelle Liv, saa skyldes det, at store Dele af Bevægelsen mødte og lod sig gribe af *Grundtvigs* Tanker og Syner. Det blev et for vort Folk skæbnesvangert og lykkeligt Møde. Havde det ikke fundet Sted, vilde de gudelige Bevægelser have endt i Sektvæsen eller i Sværmeri, eller i bedste Fald i stillestaaende Retninger som de stærke Jyder, der i Selvforsvar lukkede sig ude fra den Vexelvirkning og Forbindelse med andre, der er en Nødvendighed for alt Liv for at holde det friskt.

Kampen mod Magthavernes Aandstyranni i det 19. Aarhundredes første Halvdel blev haard, inden Forsamlings- og Ytringsfriheden endelig knæsattes i 1849, og den fortsattes i Aarene derefter for at faa den givne Frihed virkeliggjort i Praksis, ja, man kan godt sige, at den stadig er standende, fordi Tvangen altid er parat til at tage Styret under en eller anden Form.

I denne Kamp staar Grundtvig som den store Talsmand for Aandsfriheden, *mod* Aandstvangen. Hans Indsats overgaar alle andres. Hans Mistro til Tvang og hans »urimelige« Tro paa Frihed var uovervindelig. Men ser man paa den historiske Baggrund, Tvangens forfærdende Ørken, som var hans Baggrund, saa forstaar man ham: skal denne Ørken grønnes og blomstre, maa der gives Frihed for Aand, fordi Aand *kun* virker

i Frihed. Vel var der andre — ogsaa materielle — Kræfter i Bevægelse forud for Aandsfrihedens Gennembrud; men det var Grundtvig med de gudelige Bevægelser som Jordbund, der gav det sit særlige Indhold som et dansk præget folkeligt Gennembrud, der førte ind paa nye Veje.

*

Hvordan Reformationen er kommen her til Sognene, om den er bleven mødt med Glæde og Forstaaelse, eller om Folk har bøjet sig for den, fordi det nu skulde være saadan, findes der intet om. Det kan ikke engang ses, om Niels Powelsen Griis har været Sognenes første lutherske Præst. En Undersøgelse for at finde noget positivt om den aandelige Tilstand i de følgende 200 Aar er ligesaa resultatløs. Det er saavidt forstaaeligt nok. Alt blev jo foreskrevet og fastlagt fra oven om Kirke- og Altergang m. v. Naar disse Paabud blev opfyldt, var alt i Orden. En virkelig levende Tilegnelse lod sig ikke kontrollere. Man maatte nøjes med det ydre, som det kneb nok med at faa ført igennem. Dette sidste er det eneste, der kan ses i Dag. Hvad der saa har levet i det stille, lader sig ikke efterspore. Men kraftigt kan det ikke have været. Et stærkt, aandeligt Liv vil nemlig uundgaeligt give sig Udslag og efterlade sig Spor, fordi det paa et eller flere Punkter vil komme i Strid med det autoriserede, og det vil der altid være noget at finde om (f. Eks. H. A. Brorsons Strid med Brødrene Tøxen), men heraf findes end ikke det ringeste Spor. Præsterne, der har været her, har lydigt fulgt, hvad der blev anordnet, og Lægfolket har bøjet sig. Det sidste, fordi de var nødt dertil og derfor uden en dybere Tilegnelse. Akkurat som i de fleste andre Sogne. I Jørgen Seidelins 54aarige Regeringstid er det blevet endnu ringere. Det var et dødt Land, han efterlod sig, hvor intet kunde spire. Hverken Herrnhutter Missionen eller de gudelige Bevægelser kunde finde Jordbund her. De følgende Præster helt op til Slutningen af det 19. Aarhundrede bragte ikke noget med sig. De synes alle at have været uden Kontakt med det nye Liv, der brød frem rundt om i Landet. Paa det materielle Omraade var det siden 1765 gaaet stærkt fremad, men paa det aandelige var der Stilstand og Død.

Men de negative Kræfter var aktive. Det afsløres ved det første Møde, som det nye Sogneforstanderskab holdt den 10. Januar 1842, hvorfra følgende Protokolltilførsel er taget: »I Anledning af den Fordærvelse for Sædelighed og Orden, der antages at udgaa fra den Mængde af Brændevinssælgere, der i flere Kanter af Sognene har drevet og endnu driver deres Uvæsen,« vedtages det at advare de Vedkommende, og hvis det ikke hjælper, da at anmelde dem til Autoriteterne, »ligesom de brugelige Julestuer skulde søges hindrede, idetmindste Løverdag Aften eller Aftenen foran alle Helligdage, der gjør Ungdommen aldeles uskikket til kirkelig Orden den største Del af Vinteren, som dog i denne Henseende

skulde være den frugtbareste«. Det er Provst Abel, der som Formand for Forstanderskabet har forfattet dette. Ligesom hans bedste Middel i Skolen er Prygl, maa han følgelig gribe til Orden, Forbud og Tvang overfor den voksne Ungdom. Anden Medicin kender han ikke. I Maj s. A. er det galt med Andespil og Drikkeri, der ødelægger Husmænd og Tyende. I 1844 med drabelige Brændevinsslagsmaal og med Ungdomsgilder, hvor de unge drikker og franarres deres Penge. Smugkroer og Brændevinshandel har floreret samt Legestuer med Dans og Servering. Der er tydeligt nok adskillige, der foranstalter alt dette og vil tjene Penge ved at føre Folk i Fordærv. Den voksende Frihed misbruges til Udskejelser. Det er let at se. Der har manglet Syn for at bruge den til noget godt. Her har de ledende i Sognene ikke haft andet at sætte ind imod end Politistaven. De har ikke evnet at gøre en Indsats, der kunde give Friheden et aandeligt Indhold. Det er her betegnende nok, at der ingen Forbindelser er at finde over til Dons og det Liv, der rørte sig der med Peder Larsen Skræppenborg som Igang sætter. Der kunde man have hentet det, der tiltrængtes.

Det varede længe, og langsomt gik det, før noget af det nye, der rørte sig rundt om i Landet, fandt ind over Sognegrænserne. Enkelte unge kom paa Højskole, og det grundtvigske begyndte at slaa Rod og sætte sit Præg paa flere Ting, dog uden et egentligt Gennembrud. Et saadant, der i visse Retninger formede sig som en Vækkelse, kan man tale om, da Indre Mission kom i 1880erne. Til at begynde med søgte dens Folk til Taulov til Møder, og nogle gik ogsaa i Kirke i Taulov. 1890 rejstes Eltang Missionshus, der blev indviet af selve Vilh. Beck. Ved den Lejlighed blev der sunget en Sang, som Karetmager, senere Vognfabrikant Knud Skov, Hvidsminde, havde skrevet. Vilh. Beck roste Sangen, men spurgte saa Knud Skov, hvordan han bar sig ad med at digte. Det vilde Vilh. Beck meget gerne lære. Han havde forsøgt sig i alle mulige Stillinger, paa Ryggen, paa Maven o. s. v., uden at det var lykkedes for ham.

Aaret efter byggedes der Missionshus i Vilstrup.

*

Den 28. Maj 1831 udstedte Frederik den 6. en Anordning om en Stænderforfatning. Han gjorde det modstræbende, og først i 1834 og 35 fandt Valgene til Stænderforsamlingerne Sted. En Selvejrbonde skulde have 4, og en Fæster 5 Tdr. gammel Hartkorn, for at blive Vælger, og det dobbelte for at være valgbar. I Eltang Sogn (med Bjært) var der godt en Snes, der havde Valgret, og kun en Fjerdedel af dem var valgbare. Men uden politisk Interesse har de ikke været, for ved Valget i 1841 var Johan Wilhelm Nielsen i Bjært og Andr. Flensburg i N. Stenderup opstillet som Kandidater, dog uden at opnaa Valg. Samme Aar var der Valg til de nyoprettede Sogneforstanderskaber (fra 1867 Sogneraad). Det var jo ogsaa et Skridt henimod Folkets Overtagelse af Landets Styre. I det gamle

Eltang Sogn var der 56, der havde Stemmeret. Lidt over de halve gjorde Brug af den. Fra Vilstrup stemte 20 af Sognets 22 Vælgere. Eltang fik valgt 6, Vilstrup 2. Dertil kom saa Sognepræsten, Provst Abel, som det 9. Medlem. Han var selvskrevet Medlem. Man turde ikke sætte Bønderne til at røgte den ny Opgave, uden at »vor Far« var med og kunde passe paa dem!*) Abel blev valgt som Formand og var det, til han rejste i 1845. Nu mente Bønderne, at de kunde selv og valgte Peder Mikkelsen af Lilballe til Formand. Han efterfulgtes af Anders Nielsen, Bjært, Th. Thomsen, Eltang o. s. v.

Valgdeltagelsen ved de nærmest følgende Forstanderskabsvalg var kun ringe. Ved Valget 1853 afgaves der kun 14 Stemmer. Men hen i 1860erne blev det anderledes. De politiske Kampe paa Rigsdagen mellem de Nationalliberale og Bondevennerne satte Sindene i Bevægelse. Bønderne forstod, at den saakaldte Intelligens vilde sætte dem i Krog og reducere dem til Stemmekvæg. Det skærpede deres politiske Sans. De maatte værge sig. De Nationalliberale mente, at de var, som Orla Lehmann udtrykte det: De Begavede, de Dannede, de Formuende; de havde »Aand, Indsigt og Rigdom«; de skulde være Enevældens Arvtagere; de skulde styre og regere. Det var, mente de, et Misgreb, naar Bønderne valgte en af deres egne til at repræsentere dem paa Tinge. Det var et Udslag af »den plebejiske Aands onde Instinkter«. Bønderne klædte sig i Vadmel og havde sort Krave, de gik med Transtøvler, der lugtede, snød Næsen med Fingrene o. s. v.; de var *Almue* uden Dannelselse, Kultur og Rigdom og havde følgelig ingen Begavelse. De var i enhver Henseende mindre-værdige og ganske inkompetente til at være med at styre Land og Rige. Saa stærkt havde de Nationalliberales Selvovervurdering forblindet dem, og deres Foragt for Bønder forstokket dem, at deres Hovedorgan »Fædrelandet« til Trods for Partiets Fallit i 1864 ved Aarsskiftet 1871—72 kunde skrive: »Der er endnu ikke forløbet 100 Aar siden Stavnsbaandets Løsning; de ældre blandt de nulevende Bønder er Sønner af frigivne Trælle« Og der tales om den »uvidende Almue«, der har sovet sig til Friheden. Man ser da ogsaa, at »Kolding Avis«, der var det lokale Organ for de Nationalliberale, truende løfter Pegefingeren mod Th. Thomsen, Eltangaard, og et Par andre Bønder, der er paa Tale som Kandidater til Rigsdagen, for en saadan Post er de som Bønder slet ikke kvalificerede til. Overfor et saadant Aandsaristokrati maatte Bønderne selvfølgelig staa sammen. Men efter de Nationalliberales Nederlag i 1864 deltes Vandene snart efter paa en ny Maade. Partierne Højre og Venstre træder frem. Højre som de besiddendes, og Venstre som de mindre besiddendes og de besiddelsesløses Parti. Og Bønderne deles nu i Højre og

*) Sognepræsten var selvskrevet Medlem til 1855, derefter havde han til 1867 Stemmeret angaaende Fattig- og Skolesager. Herredsfogden havde fra 1841—55 Adgang til at deltage i Møderne med Stemmeret.

Venstre. De fleste større Bønder, altsaa de mest besiddende, fulgte Højre, der, omend med megen Surhed, støttedes af Resterne af de National-liberale. De mindre Bønder, Husmænd og Arbejdere, sluttede sig til Venstre. Denne Skillelinje træffer vi ogsaa her i Sognene, særlig ved Valgene til Sogneraadet.

Loven af 1855, der afskaffede Præsten (og Herredsfogden) som selvskrevet Medlem af Forstanderskabet, delte i Stedet for Vælgerne i to Klasser. Den ene af disse, der bestod af den højst beskattede Femtedel af Vælgerne, skulde vælge den større Halvdel af Forstanderskabet (her i Kommunen de 5 af 9), medens Resten skulde vælges af dem, der havde Valgret til Folketinget. De højstbeskattede kunde altsaa skaffe sig Flertal i Kommunalstyrelsen. Saa længe Kampen stod mellem de National-liberale og Bondevennerne, betød denne Deling ikke saa meget, men under den følgende Konstellation Højre-Venstre blev det helt anderledes, idet Højre, der søgte sin Støtte hos de mest besiddende, ganske naturligt maatte finde den indenfor de højstbeskattede. Ved at sikre sig et Flertal indenfor denne faatallige Vælgerklasse kunde Partiet faa Flertal i Sogneraadene. 11 % af Vælgerne var nok til, at det kunde skaffe sig dette Flertal. Men da adskillige af de højstbeskattede var Venstremænd, og flere efterhaanden blev det, blev Valgene indenfor denne Vælgerklasse til rene Kampvalg. Det gjorde det her i Kommunen. Især sidst i Firserne, da Partierne var ved at være lige stærke. Men i 1891 tog Venstre Sejren hjem og beholdt den siden.

BONDE- OG LANDBOSTANDENS HISTORIE I DET GAMLE ELTANG SOGN*)

1.

Langt tilbage i vort Lands Historie træffer vi det hedenske Oldtids-samfund med en Overklasse af frie Mænd og Kvinder og en Underklasse af Trælle. Overklassen bestod af mere eller mindre fremstaaende Slægter, der oprindelig hver maa have ejet et Stykke af den Jord, der var taget ind til Brug i et Slægtssameje. Dette Sameje er i Tidens Løb bleven afløst af Enkeltmandsejer, men dog saaledes, at Slægtens Ret til den fædrene og mødrene Jord bevaredes ved Siden af, saadan som det fremgaar af flere Bestemmelser i »Jydske Lov«. Den praktiske Brug af denne Slægtens Odelsret vil Eltangaards og Østerholms ældre Historie give Eksempler paa.

Underklassen, Trællene, var ejendoms- og retsløse.

Dette Oldtidssamfund omformedes helt, da Kristendommen kom ind i Landet. Ud fra det kristne Syn paa det enkelte Menneskes Værdi i Guds Øjne kunde det ikke tillades at holde Trælle. En Træl var et Menneske med en udødelig Sjæl, derfor skulde han være fri. Og Ærefrygten for Livet som en Gave fra Gud forbød saavel Drab af gamle eller udslidte Trælle som Udsætning af Trællenes Børn. Hertil kom, at mange af Overklassen indsaa, at det ogsaa rent materielt kunde betale sig at afskaffe Trældommen. Den forsvandt efterhaanden. De frigivne Trælle og deres Børn blev dels Fæstere paa Frimandsslægternes Jord, dels Haandværkere og Arbejdere. Som Fæstere dannede de Begyndelsen til Fæstebønderne. De var rod- og slægtsløse, og det tog Tid, før de rettede sig noget op. Der-til kom, at Ægteskaber mellem dem og Frimandsslægterne var utænkelige. De vedblev at være Underklasse. Personlig var de frie og under Landslovenes Beskyttelse lige med andre, men Jord fik de ikke i Eje. Den holdt de gamle Slægter fast paa.

Oven over dette Bondesamfund af store og smaa Selvejere, Fæstere,

*) Da et Sogns Historie maa ses i Forhold til og paa Baggrund af hele Landets Historie, som det er og altid har været en Del af, vil det være nødvendigt i det følgende at ridse enkelte — særlig sociale — Linjer op i Danmarks Historie.

Haandværkere og Arbejdere steg Kongen og Kongemagten mere og mere frem; men da Kongen valgtes af de jordejende Bønder, kunde disse sætte Grænser for hans Magt og holde ham i Ave, naar han blev for voldsk.

I Tidens Løb trængtes Kristendommens Tanker om Menneskeværd og Ret til Side af den katolske Kirkes Magtbegær. Ogsaa Kongen ønskede mere Magt, og det samme gjorde hans Hirdmænd.

I Begyndelsen af Valdemarstiden under Vendertogene fandt Kongen, Kirken og Hirten den gunstige Lejlighed til at indgaa en Alliance, som blev Indledningen til en ny Tid, der begyndte som en Stortid, Valdemarstiden, men saa efterfulgtes af lange, dybe Skygger, der kom til at hvile over vort Folk i Aarhundreder. Vi maa her sætte Fingeren paa det, der skete efter Erobringen af Rygen 1169. Da skar man Toppen af den selvvejende Bondestand ved at dele den i *Krigerbønder* og *Arbejdsbønder*.

Krigerbønderne blev sammen med Kongens Hird til en særlig Stand, der skulde væрге Landet, medens Arbejdsbønderne skulde blive hjemme og sammen med Fæstebønderne dyrke Jorden imod at betale Ledings-skat. Krigerbønderne, der sammen med Hirten er Begyndelsen til Adelen, fik særlige Rettigheder. De fritoges for Ledings-skat ikke alene af den Jord, de da havde, *men ogsaa af den, de fremtidigt kunde erhverve sig*. Det fik skæbnesvangre Følger i Tiden efter Valdemar den 2.s Død 1241, da Tiderne blev onde og urolige. Alliancen mellem Kronen, Sværdet og Krumstaven afløstes af en Magtkamp, hvorunder hver af disse søgte at tilrane sig mere Magt. Det kom i høj Grad til at gaa ud over den selvvejende Bondestand. I Hundredeaaret efter 1241 fik Kronen, Adelen og Kirken fat i store Dele af Landets Jord, og Selvejerne trængtes tilbage og blev Fæstere. Medens langt over Halvdelen af Landets Jord var i Bondeselveje i 1241, besad Selvejerne 100 Aar efter kun noget under en Fjerdedel. Tusinder af Selvejere var blevet Fæstere og sank socialt ned paa Siden af de Fæstere, der stammede fra Trællene.

Denne Udvikling fortsattes i de følgende Aarhundreder, saaledes at kun 5 % af Landets 80.000 Bøndergaarde var i Bondeselveje i 1660, og en yderligere Reduktion fulgte under Enevælden. Samtidig forringedes saavel Fæsternes som de faa Selvejeres Kaar i høj Grad. *Den selvejende Bonde var næsten udryddet*.

Det skete ikke uden Modstand og Kamp, men Bondeoprørene kunde Magthaverne nok slaa ned i Kraft af deres militære Overlegenhed. Om ikke paa anden Maade, saa ved lejede, tyske Landsknægte. Med Grevens Fejde er det Slut med Bøndernes aktive Modstand. De forstod, at den nyttede intet. Og fra 1535 gik de tilsyneladende modstandsløse ind under Aaget, og derefter følger der 250 Aar, hvori deres Undertrykkelse synes helt at være fuldbyrdet.

Denne Udvikling har selvfølgelig ogsaa været i Gang her i Sognet; men hvordan den i sine Enkeltheder har formet sig, findes der intet om.

Dog er der gode Beviser for, at Adelen i Tiden før 1425 har ejet en Del Bøndergods her, særlig i Bjært. Og Kongen har vist ejet endnu mere. Hvordan eller hvornaar, han og Adelen har faaet det, vides ikke. Maaske allerede lige i Tiden efter 1241, da Kampene mellem Kongerne i Danmark og Hertugerne i Sønderjylland begyndte. 1247 skal Hertug Abel have afbrændt Kolding By og ødelagt den derværende Borg; men Aaret efter rejstes der en ny Borg i Kolding, fordi Kongen var nødt til at befæste Stedet mod Indfald fra Syd. Det er da troligt, at nogle af Bønderne i Eltang og andre Sogne ved Kolding har fundet det sikrest at give sig ind under Kronen for at faa Hjælp og Beskyttelse.

Der er ogsaa en anden Mulighed. I 1313 rejste de jydsk Bønder sig imod Erik Menved, fordi Skatterne blev for store. Drosten Niels Olufsen blev sendt imod dem, men led et stort Nederlag i Nærheden af Kolding. Ved udenlandsk Hjælp sejrede Kongen dog til sidst. Oprørets Førere blev henrettede, og Bønderne straffedes haardt. Da Bønderne her fra Almindsyssel var med i Oprøret, er det sandsynligt, at en Del af dem har mistet deres Selveje og er blevet Fæstere under Kronen. Senere er det saa, maaske under Kristoffer den 2., der jo ikke kunde holde fast paa noget, lykkedes Adelen at faa fat i en Del af det Gods, Kronen havde erhvervet sig.

Et gammelt Dokument uden Aarstal, men sikkert fra c. 1425, fortæller, at Fru Inger til Højgaard i Grejs ved Vejle, Enke efter Ridderen Niels Vognsen, da har tilskødet Ribe Domkapitel flere Gaarde og Bol i Eltang Sogn, særlig i Bjært og Strandhuse.⁸⁸⁾ Beboerne paa disse er saa blevet Kirkens Bønder. Det ses ogsaa, at der paa den Tid var et Par Gaarde i Eltang By og i Lilballe, der tilhørte Adelsslægten Skram. Sognets øvrige Bønder har saa været Selvejere eller Fæstere under Kronen.

2.

I Løbet af knap 300 Aar var den selvejende Bondestand, der førhen havde været Landets afgørende Magtfaktor, omtrent udslettet, og Udviklingen havde længe varslet et endeligt Opgør mellem de 3 Arvtagere: Kronen, Adelen og Kirken. Det kom efter Grevens Fejde i 2 Omgange. Den første var Kristian den 3.s Statskup i 1536, da han konfiskerede den gamle Kirkes Gods, fængslede dens Bisper og oprettede en ny Kirke, som Kronen i Hovedsagen fik Magten over

Da Kristian den 3. i August 1536 stod som Sejrherr i København, var hans Stilling yderst vanskelig. Hvordan skulde han faa den store Krigsgæld, han havde paadraget sig, betalt? Landet var ødelagt efter Borgerkrigen. Skattemæssigt var der ikke meget at hente. Og udenrigspolitisk saa det truende ud, saa han var nødt til at beholde og lønne en Del af Lejetropperne. Da griber han dristigt til og fejer den katolske Kirke ud. Ved at tage dens Gods faar han Aktiver i Hænde, der kan be-

rolige de mest paatrængende Kreditorer, og Muligheder for med Tiden, om da Heldet vil følge ham, at komme ovenpaa økonomisk. Men Stillingen var stadig vanskelig og farlig. Lærebøgerne fremstiller det, som om Konfiskationen med eet Slag bragte ham ovenpaa, men det var ikke Tilfældet. Han hverken kunde eller vilde realisere den gamle Kirkes Bo for dermed at betale af paa sin Gæld, men maatte nøjes med de Indtægter, det kunde give til Forrentning og Afdrag, der saaledes vilde komme til at spænde over et længere Aaremaal.

Og med Konfiskationen fulgte Forpligtelser, som han ikke kunde komme udenom. Først og fremmest maatte han sørge for sin nye Kirke. Her holdt Luther ham strængt til Ilden. Dernæst var der Skole-, Hospitals- og Fattigvæsen, som han som den gamle Kirkes Arvtager maatte sørge for. Saa var der flere af den gamle Kirkes Folk, som han ikke godt kunde smide paa Gaden, men maatte give Underhold. Og en Del af Kirkens Gods, der var skænket til den som Sjælegaver, gik tilbage til de Adelslægter, der havde skænket det. Endvidere var der hans Hjælpere indenfor den danske Adel, der skulde belønnes, og de var meget sultne. Endelig maatte han holde en Lejehær, der kunde sættes ind mod mulige Angreb udefra. Det var først i 1544, da han i Speyer fik Fred med Kejseren, at det lysnede for ham udenrigsk.

Vel var det en fed Høne, Kristian den 3. puttede i Gryden i 1536; men han havde haardt Brug for den. Desværre skal de efterladte Finansregnskaber fortælle alt for lidt om Udnyttelsen af Kirkegodset, men det er tydeligt nok, at der var Smalhans i den nye Kirke i mange Aar, og med Skolevæsenet var det endnu ringere. Kristian den 3. er blevet kaldt Præstekongen, men det Navn maa han have faaet i sine sidste Aar. Uden Tvivl havde han Viljen til at gøre noget for sin nye Kirke, der i høj Grad befæstede hans Magt, men hans anstrengte Økonomi har hindret ham deri.

Hans vanskelige Stilling i 1536 fik Indflydelse paa Opgøret med de »oprørske« Bønder. Peder Ebbesen Galt og Axel Juul skulde paa hans Vegne drage rundt og tinge med Bønderne om deres Halsløsning. Selvfølgelig har disse to strenge Herrer haft deres Instrukser fra Kongen og den kloge Kansler, Johan Friis. Ved dette Opgør kom det til at gaa ud over Bøndernes Førere, Selvejerbønder og Mænd af de gamle Væbnerslægter. De maatte bøde og betale, og mange blev gjort til Fæstere. Det gav Penge i Kongens Kasse, og Eliten af Bønderne blev forsvarligt stynet. Derimod blev de almindelige Bønder behandlet meget lemfældigt. Selvfølgelig maatte de højt og dyrt love at underkaste sig, men har saa faaet en Forsikring om, at naar det, de havde brændt og hærget, ved deres Hjælp var bleven bygget op igen, skulde alt iøvrigt blive, som det havde været af Arilds Tid. Det var Kongen om at gøre at faa Ro i Landet og faa Produktionen i Gang.

Fra Kristian den 3.s Tid foreligger der et Par Mageskiftehandeler fra Eltang Sogn, der siger noget om Jordbesiddelsesforholdene. Kongen, der opholdt sig meget paa Koldinghus, syslede i sine sidste Aar med en Plan om at faa Adelsens og Kirkens Gods omkring Kolding ind under Kronen. I Aarene 1554—58 fik han ved Magelæg med Krongods andre Steder 7 Gaarde i Bjært, 2 i Eltang samt 8 Bol i Strandhuse fra Ribe Domkapitel.⁸⁹⁾ Det ser ud til at være det samme Gods, som Fru Inger i sin Tid overdrog til Domkapitlet. Og i 1556 mageskiftede han sig til en Gaard i Lilballe, som Erik Skram havde.⁹⁰⁾ Eltang Kirke med tilhørende Jordegods havde han taget ved Reformationen. Han naaede at faa alt Adels- og Kirkegods i Eltang Sogn lagt ind under Koldinghus, inden han døde 1. Januar 1559. Kun lidt Jord i Lilballe, der laa under Ribe Hospital, blev der ikke rørt ved.

Helt klart bliver Billedet dog først i 1664 og 1680—88, da Hartkornsmatriklerne blev lagt. Da faar vi at vide, hvor mange og hvor store Gaarde, Bol m. v., der var i hver By, og hvem der sad paa dem som Fæstere og Selvejere. Der var da 39 Gaarde i Sognet, fordelt saaledes:

Eltang By	10	Gaarde,	deraf	5	Fæste-	og	5	Selvejergaarde
Bjært By	18	—	—	15	—	-	3	—
Lilballe By	7	—	—	4	—	-	3	—
Stenderup By	4	—	—	1	—	-	2	—
								samt Præstegd.

Desuden nogle Bol. I Bjært 4 Kron- og 2 Selvejerbol. Kun Degnebolet ved Eltang Kirke og et Bol paa Bjært Mark laa udenfor Landsbyerne. I Strandhuse og Nyby havde en Del af Fiskerne Jord til 1 à 2 Køer. I Strandhuse laa ogsaa det ret store Bol, Rubidzhauge, der ligesom al anden Jord ved Fjorden tilhørte Kronen.

Der var altsaa 13 Gaarde og et Par Bol i Selveje i det gamle Eltang Sogn. Det er noget over det, man træffer i de allerfleste Sogne, hvad enten det saa skyldes de gamle Slægters Evne til at holde fast paa Slægtens Jord eller andre Forhold.

3.

Hvad Bønderne har tænkt og følt efter deres afgørende Nederlag i Grevens Fejde, findes der intet om. Selv skrev de ikke, og de tabendes Saga interesserer ikke de sejrende. Og man regnede nu ikke mere med Bønderne. Vi er da henviste til at prøve, om vi kan aflæse deres Reaktionen ud af det, de gjorde eller — ikke gjorde.

De erkendte heltud den aktive Modstands totale Nederlag og gik over dels til en stædig og vedholdende Fastholden af det lidet, der endnu var tilbage af gamle Rettigheder, dels til en skjult passiv Modstand, tilpasset efter Forholdene. Man kan ikke sige, at de startede en Underklasse-

bevægelse. Det er et altfor moderne Udtryk for den *Holdning*, de blev drevet til at indtage. Den begrundedes ikke ud af ideologiske Teorier og var ikke organiseret, selvom den var stærkt præget af Sammenhold og fælles Optræden. Den slog ikke ud i Vold eller Attentater, men var en skjult *Sabotage*, der ikke var let at paavise eller straffe. Den førtes delvis ud af ubevidste Motiver, og der var ingen Klarhed over dens endelige Resultat.

Det er selvfølgelig umuligt helt at gøre Rede for Bøndernes Holdning efter 1535, bl. a. fordi den passive Modstand førtes under Jorden. Visse Linjer er klare nok, andre utydelige. Til de første hører deres Indsats for at bevare det, der var »af Arild«, saaledes som det var lovet dem efter Grevens Fejde. Det bed de sig fast i. Det gjaldt om at passe paa, at det ikke blev ringere for dem.

Hvad betød da »af Arilds Tid«?

Der er Folk, der tror, at der i Oldtiden har levet en Kong Arild, som helt regerede efter Bøndernes Ønsker. Det skulde være hans Tid, der henvistes til. Men dels har Mytologien ingen Konge af dette Navn, dels vilde Magthaverne efter 1535 ikke love Bønderne en Tilstand, hvorunder alt gik efter deres Ønsker. Det er da ogsaa bevisligt, at »af Arilds Tid« er det samme som »af Alders Tid«, et Udtryk, som bl. a. findes i »Danske Lov« og betyder en Tilstand, der er saa gammel, at ingen kan huske, at det har været anderledes. Altsaa en Slags Aldershævd.

Bønderne satte nu ind for at bevare: 1) deres ældgamle Landsbyforfatning og 2) de faa og smaa Rettigheder, der endnu var tilbage, 3) samt for at værgе sig mod nye Byrder og Paaalæg.

Landsbyforfatningen blev uantastet staaende. Den fik endog en Understregning af Kansleren Johan Friis i 1547. Noget anderledes gik det med Smaarettighederne, f. Eks. den fri Oldenret i Kronens Skove. Da det i Koldinghus Len viste sig, at Bøndernes Svin i daarlige Oldenaar »underaad« de Svin, der fra Ladegaarden ved Koldinghus blev jaget i Skoven, fandt Lensmanden paa, at Bønderne skulde betale for deres Oldensvin. Bønderne her i Brusks Herred klagede saa til Kongen (Kristian den 3.) over dette Brud paa deres Arildsret. Det ses, at Kongen selv vilde undersøge Sagen. Hans Kendelse kendes ikke; men naar Jordebogen en Del Aar efter siger, at en almindelig Gaard kan faa et, og en større to Svin paa Olden, er det tydeligt nok, at den fri Oldenret er bleven skaaret ned. Bønderne prøvede saa at hævde den ved i Smug at drive flere Svin i Skoven; men det blev opdaget, og Kongens Folk vilde saa drive Svinene ud af Skoven for at tælle dem. Men det mislykkedes, da Svin som bekendt vil en anden Vej end den, de skal. Bønderne har moret sig, men ikke ret længe, for saa blev de lovlige Svin brændemærkede, og Kronens Folk tog de ulovlige, naar de traf dem. Bønderne tabte her noget af deres gamle Ret, for selvfølgelig gik kgl. Maj. Ret til at faa

Oldenflæsk, der i røget Tilstand var en sand Lækkerbiskan, foran Bøndernes Arildsret. Magthaverne var jo Dommere i deres egen Sag.

Det samme var det med de lemmede Hunde.

Da Frederik den 2. indrettede den store Vildtbane, bestaaende af Brusk og flere andre Herreder under Koldinghus Len, paabød han, at der paa hver Gaard i Vildtbanen kun maatte være een løsgaaende Hund, og den skulde være lemmede, d. v. s., dens ene Forben skulde være afhugget ovenfor Knæet. Saa kunde den ikke gøre det dyrebare kgl. Vildt Fortræd. At den saa heller ikke duede til at beskytte Bondens Gaard mod Skarnsfolk eller evnede at holde Vildtet fra at øde Bondens Korn, tog den hid-sige kgl. Jagtjunker intet Hensyn til. Saa lidt som til Bondens gamle Ret til at holde Hunde, der havde deres Førlighed.

Selvfølgelig indførte Magthaverne ogsaa Byrder og Afgifter, der ikke var af Arild. Bønderne klagede, men kun sjældent havde de noget ud deraf. At Magthaverne fandt sig i dette stadige Klageri, viser godt nok, at Arildsretten rent principielt var anerkendt. Bønderne prøvede aldrig paa at vinde fordums Rettigheder tilbage. Det var nytteløst. De samlede sig om at holde paa det, der var af Alders Tid, og at slippe for noget nyt. Det gamle var godt, det nye daarligt, fordi det altid gjorde det ringere for dem. Enhver Forandring var et Skridt nedad. De blev stokkonserverative. Forholdene fremtvang det. »Bønderne var Kong Arilds mest trofaste Undersaatter, og det Despoti, han udøvede over deres Sjæle, var meget værre end samtlige Bondeplageres Tyranni tilsammen,« siger en Højskolehistoriker i en Bog, udgivet af Udvalget for Folkeoplysningens Fremme.⁹¹) Manden har ikke forstaaet et Muk af det hele. Bønderne var ikke alene i deres gode Ret, men ogsaa inde paa det rigtige, naar de holdt sig til Arild og var imod alt nyt.

Indførte Herremændene nye, mere intensive Driftsmaader paa deres Hovedgaarde, strøg de selv hele Gevinsten, medens Bønderne fik mere Hoveri og mindre Tid til at passe deres eget. Jamen, hvorfor tog de ikke selv de nye Driftsmaader i Brug? For det første, fordi det var højst tvivlsomt, om de kunde faa noget ud af dem. Medens Herremændene havde Hovbønderne som gratis Arbejdskraft, skulde Bønderne lønne Tjenestefolk til at udføre det forøgede Arbejde, maaske endog til forhøjet Løn. Tjenestefolk var nemlig ogsaa et Problem i de Tider, endda i saa høj en Grad, at Bønderne var halvvejs medinteresserede i Stavnsbaandet. Den forøgede Arbejdsløn vilde have slugt det, Fremskridtet kunde give. Hvis der trods alt kunde være bleven et Overskud, havde Bønderne ikke faaet Lov til at beholde det. Magthaverne vilde have taget det fra dem gennem nye Byrder. Honningen blev altid slynget fra dem. Det var ikke blot Præstens, men meget mere Herremandens og i Særdeleshed Kongens Sæk, der aldrig kunde fyldes nok i.

Maaske har den gode Folkeoplyser tænkt sig, at Datidens Bønder

skulde have præsteret noget i Lighed med det, de danske Bønder gjorde efter 1880, da de gik over til en anden Produktion. Men det er hen i Vejret at se paa de gamle, ufri Bønder med Nutidsøjne og kræve noget af dem, som de af mange Grunde ikke kunde gøre eller faa noget ud af.

Med Undtagelse af Låndsbyforfatningen, der gav dem et vist begrænset Selvstyre i deres egne Sager, tabte Bønderne stadig i deres Modstand mod det, der ikke var af Arild. Gamle Rettigheder forsvandt, og nye Pligter læssedes paa dem. Alt dette ligger klart nok til Syne. Meget sværere er det at tegne Billedet af deres skjulte, passive Modstand. Den, der til Slut tvang Udviklingen ind paa nye Veje og derfor er saa interessant at følge.

Det er umuligt at sige, hvor meget Folkeviserne om den gamle Ørn og om de Vendelboer, der ikke vilde fly (Slaget ved St. Jørgensbjerg 1441), har betydet. De har en tydelig Brod mod de Store og maa længe have mindet Bønderne om det, de havde tabt. En anden Tendens har Marsk Stig Visen, hvori Bonden med Skræk ser, at Hjelm haver fanget Horn:

De store Ege i Skoven staa,
naar de udi Storm nedfalde,
da neder de slaa baade Hassel og Birk
og andre smaa Ymper med alle,

kan være en Anklage mod de Store, men kan ogsaa være et advarende Angstraab fra de Smaa: se jer dog vel for, I Stormænd, at I ikke ødelægger os alle ved jeres Kamp om Magten!

Der vides intet om, hvordan disse sociale Viser er bleven opfattede af Menigmand, men noget maa de have betydet.

Saa er der Historierne om onde Stormænd eller Kvinder, der traadte Smaafolk under Hæl, f. Eks. om den onde Peder Ybs, Peder Ebbesen Galt, der til sidst var bleven saa ond, at Fanden maatte hente ham. Han havde været Profos ved Bondefstraffelsen efter Grevens Fejde og gjort meget andet slemt, som Smaafolk ikke kunde værge sig imod, mens han levede, saa straffer de ham med et Eftermæle, der gaar fra Slægt til Slægt. Modstandsviljen er tydelig nok at se.

Da Bønderne gik ind under Aaget, maatte de skjule Hadet til de Store. De maatte ind paa en ny Form for Modstand, og det blev ganske naturligt den skjulte Modstands. Give sig til at slide og slæbe for deres gamle Fjender kunde ikke falde dem ind, nej, at præstere saa lidt som muligt blev Retningslinjen. I Begyndelsen mest ud af Modvilje, men i Tidens Løb mere, fordi de intet fik for at anstrænge sig. Det gjaldt om at »gaa langsomt«. »Den, der slæber sig til døde paa Hovmarken, skal begraves under Galgen« — som en anden Forbryder. En arbejdsglad Hovbonde var utænkkelig. Arbejdsomhed og Flid stod ikke i Kurs. Det

fik man intet for udover, at det gjorde Magthaverne stærkere og mere krævende. Det stemmer godt hermed, at Bønderne beskyldtes for at være dovne og ligeglade, sløve og vrangvillige o. s. v. Selvom det laa forskelligt de forskellige Steder, er Beskyldningerne rigtige og bekræfter den skjulte Modstand, Sabotagen.

Naar Mennesker stilles saadan i det, at de udover et karrigt Livsophold intet faar for deres Anstrengelser, fordi andre tager Lønnen derfor fra dem, vil de indstille sig derefter. Det er en naturlig Lov, at Mennesker ikke arbejder *kun* for at arbejde, men for at naa et eller andet lavere eller højere Maal derved, for at stille en Trang til noget tilfreds. Vi er alle inde under denne Lov. Prøver nogen at sætte den ud af Funktion, gaar det ud over Arbejdslysten og Glæden. Vrangvilje og Ulyst træder i Stedet. Vi vil, saavidt vi kan, undgaa et saadant tvungent Arbejde. Magthaverne havde sat denne Lov ud af Funktion, og Følgerne udeblev ikke. De lod sig heller ikke overvinde ved mere Stavnsbaand eller ved Hundehul, Træhest eller andre militære Straffemidler.

4.

1536 blev Kirken slaaet ud som Magtfaktor, og i 1660 maatte Adelen give op. Hele Magten samledes hos Kongen, og Undertrykkelsen blev total: Konstruktivt var den danske Enevælde et Mesterstykke. Frederik den 3. og hans Mænd havde da ogsaa god Tid til at ordne og forme det System, de byggede op. Det var ikke Hastværksarbejde. Med Undtagelse af Kongens Pligt til at være evangelisk-luthersk var den danske Enevælde fri for enhver generende Indskrænkning. Den danske Konge var mere enevældig end nogen anden Monark i Evropa, Sultanen indbefattet. Under sig havde han en Stab af Regerings- og Administrations Embedsmænd. Til den hørte ogsaa den af ham selv oprettede Godsejeradel samt Gejstligheden. Alle var de hans Funktionærer, der skulde holde hans Enevælde ved Magt. Alle var de helt afhængige af hans Naade. Det hele syntes saa velorganiseret, at det var umuligt at vælte det indefra. Allermindst da af de usselige graa Fæstebønder, der syntes helt magtesløse.

Og dog var der Folk, der tvivlede netop m. H. t. Bønderne. Man møder denne Tvivl allerede ved Enevældens Indførelse, og man møder den i den følgende Tid mere og mere klart udtrykt. Omkring Midten af det 18. Aarhundrede siger en af disse Tvivlere: »Saa længe Bonden ikke har Frihed og sikre Ejendomme, saa længe han ikke er vis paa at beholde for sig og sine Efterkommere det, som han fortjener, har han intet af Livet uden det daglige Brød og den Magelighed, som er de Fattiges og Lades Trøst.« En anden siger, at »det ikke vel kan fejle, at Jorden maa blive bedre behandlet, naar den, som dyrker den, ved og er forvisset om, at den Tid, Flid og Kræfter, han anvender paa Jorden, kommer ham

selv og hans Børn til Nytte, end naar han i denne Henseende lever i Uvished.«

Disse og andre Udtalelser fra den Tid falder godt sammen med Bondens passive Holdning og den anførte Grund dertil. Man havde taget Jorden, Bygningerne og saa godt som al Besætningen fra ham og gjort ham til Fæste- og Hovbonde, der udbyttedes ned til Existensgrænsen. Og denne Tilværelse holdt Stavnsbaandet ham fast i. Han havde intet Haab om Fremgang. Der var ingen Marskalstav end ikke en Korporalstok i hans Tornyster.

Og det indretter han sig efter.

Hans Sabotage med at gaa langsomt, hans stædige holden fast paa alt gammelt og hans Modstand mod alt nyt virkede som en Bremseklods paa Produktionen. Man maa her huske, at Bonde- og Landbostanden da udgjorde de 90 % af Befolkningen og var »Nærestanden«, af hvis Produktion hele Landet skulde leve.

Allerede i Frederik den 4.s Tid kunde Amtmanden, J. J. Seerup, med tørre Tal bevise Kongen, at han kunde tjene godt en halv Tønde Guld om Aaret ved at forære sit Ryttergods bort. Kongens Udbytte af Godset var nemlig den nævnte halve Tønde Guld mindre end den Skat, Kongen vilde faa ind af det, naar det overgik i privat Eje. Man vil deraf forstaa, hvor lidt der kom ud af dette Gods.

Undertrykkelsessystemets Svaghed var de undertryktes skjulte Sabotage med den deraf følgende ringe Produktion. Det var det, der til sidst helt undergravede Systemet.

5.

Den Fart og det Tempo, der er over Nutidens Landbrug, det med at producere, følge med i det sidste nye og helst være foran, kendte Datidens Bønder intet til. De tog sig god Tid. For dem gjaldt det om at holde Fodslag med at gaa langsomt og holde fast paa det gamle. Stilstanden prægede det gamle Bondesamfund. De 39 Gaarde, som Matriklen viser os her i Eltang Sogn i 1680—88, finder vi ogsaa i Jordebogen 1573, og de har sikkert eksisteret langt længere tilbage. Og vi finder dem igen i 1765, da de blev solgt til Selveje. Kun et Par Stykker af dem er i Tidens Løb bleven delt i to. Det hele laa i faste Former og Rammer, som der næsten ikke ændredes ved.

Men man maa ikke tro, at de gamle Kronbønder her under Koldinghus var nogle Hjemmefødninge, hvis Udsyn randedes af Sognegrænsen. De kom vidt omkring og fik adskilligt at se og høre. Det kunde de »takke« deres mange lange Æggture for. De var mere Ægt- end Hovbønder. Ganske vist var der en Del Hoveri til Slottet og dets Ladegaard. Ikke saa meget til Ladegaarden, der var lille, som til Slottet, hvor der altid var noget at gøre baade af ordinært og ekstraordinært, for Kongerne havde det med at finde paa saa et og saa andet, der skulde stilles an: Bygge-

arbejder, Fiskedamme, Vandværk, Saltværket o. s. v. Meget af dette blev dog udført af Ugedagstjenere, der sad i Kronens Huse i Byerne omkring Kolding, og som foruden 1 Rdl. om Aaret i Penge maatte gøre 1 Dags Arbejde om Ugen for at have Hus og Have. Det maatte saaledes Strandhuse og Nyby Fiskerne. Men skulde der Heste og Vogne til, maatte Bønderne ud. Saaledes naar Kongen og Hoffet skulde befordres til og fra Slottet eller var paa Gennemrejse. Og det var ingen lille Historie. Der skulde tit omkring 500 Vogne til at besørge det. Det Fadebur, kgl. Maj. førte med sig, var temmelig omfattende. Da den 19aarige Kristian den 4. i 1596 var paa Rejse, kunde han ikke nøjes med mindre end 516 Vogne, de 64 til hans Køkkentøj og Vinkælder. Alene det at hente Fødemidler til Kongen og Følget lagde Beslag paa mange Køretøjer, og det var ikke meget, man kunde læsse paa. Vejene var elendige, Hestene smaa og daarligt holdte, og Vognene var ringe. 3 Kalve, $1\frac{1}{2}$ Td. Smør, 150 Mursten eller $\frac{1}{30}$ Kubikfavn Grus regnedes *hver for sig* for et Læs. Det var ikke blot Kongen og hans Fadebur, der krævede Ægtkørsel. Naar kgl. Personer var paa Rejse med deres Følge, maatte Bønderne ogsaa ud for at befordre dem. Og naar fremmede Fyrster kom paa Besøg, blev de befordret gennem Landet af Bønderne. Og Koldinghus Omraadet laa i Rejseruten sydfra til København. Kongen kunde være meget rundhaandet. Der var saaledes en Hoffrøken, der fik bevilget »frit Forspand«, da hun skulde paa Baderejse. De kgl. Jagter krævede ogsaa Ægtkørsel foruden et stort Opbud af Klappere. Det nedlagte Vildt skulde Bønderne borttransportere. Kristian den 6. forlangte endog, at de tilsagte Vogne havde at stille straks, Nat eller Dag. Det Brændsel, der skulde bruges paa Slottet, maatte Bønderne skove og køre ligesom den Fourage, der brugtes i Staldene. Tit langvejs fra og ganske uanset, om det var i Hø- eller Kornhøstens Tid. Mange Mil maatte der ofte køres, fordi der ingen Plan var i det. Det var bare at læsse det over paa Bønderne. Ogsaa Militæret lagde Beslag paa Bøndernes Heste og Tid. Det var midt i Høhøsten, at Bønderne i Riberhus Amt i 1706 skulde møde med 200 Vogne i Kolding — en Tur paa 14 Mil — for at transportere militær Bagage.

Offentlige Personer som Amtmanden, Bispnen, Provsten, Herredsfogden o. s. v. skulde befordres, naar de var ude i Embeds Medfør. Amtmanden udstedte Kørepas til Sognefogden, der saa havde at tilsige den eller de Bønder, der stod for Tur. Var den høje Herre ikke klar, naar Ægtvognen mødte frem, var Kusken pligtig at vente paa ham i 6—8 Timer.

Bønderne her under Koldinghus var mere plagede med Ægthoveri end andre. De vidste sig aldrig sikre. Men ud kom de.

Det var heller ikke saadan, at de giftede sig sammen indenfor Landsbyen eller Sognet og blev en stor Familie. Det maatte de ikke. Ægteskab var strengt forbudt, ikke alene mellem Søskendebørn, men ogsaa mel-

lem Næstsøskendebørn. Det skulde Præsten nøje overvaage, og i det Stykke havde han god Nytte af sine »Medhjælpere«,⁹²⁾ der skulde være et Par af »de gudfrygtigste, oprigtigste og bedste« Sognemænd. De vidste som Folk i de Tider anderledes god Besked med Slægtskabsforholdene, end Folk gør nu om Dage. Derfor maatte de gamle Bønder tit hente deres Ægtefælle fra Nabosognene eller længere borte fra. Det vil siden Gaardenes Historie godt nok vise. Mange af de Bjært Gaardmænd kom fra de 8 Sogne eller længere Syd fra. Det var først senere omkring Aar 1800, at Ægteskaber mellem Søsken- og Næstsøskendebørn kunde tilledes, og flere Byer var ved at blive rene Familiereder.

I de gamle Kirkebøger kan man ikke undgaa at lægge Mærke til, at det første Barn ofte bliver født ret hurtigt efter Vielsen; men hvis man tager det som et Bevis for en Slaphed paa det moralske Omraade, er det i mange Tilfælde forkert. Forud for Vielsen gik Trolovelsen, som de gamle betragtede som ægteskabsstiftende. Naar den var indgaaet paa behørig Maade, fandt de intet forkert i, at de trolovede levede som Ægtefolk. Kirken bekæmpede denne Opfattelse, men i lange Tider ganske forgæves.

I Kirkebøgerne ser man ogsaa, hvor travlt Enkemænd og Enker havde med at gifte sig igen. De første ofte 3—4 Mdr. og de sidste i enkelte Tilfælde kun 5 Mdr. efter den foregaaende Ægtefælles Død, ligesom man træffer Folk, der har været gift 4 Gange. Det var Kiste ud og Kiste ind, og det resulterede i flere Hold Børn, af hvilke et havde baade Stedmoder og Stedfader. Det var ikke, fordi Folk i de Dage var mere giftesyge end nu om Dage. Aarsagerne maa søges i Fornuft og Nødvendighed. Det var ikke let for en Enke at sidde med en Gaard. Som Kvinde kunde hun ikke møde paa Bystævnet eller andre Steder for at værg sine Interesser, ligesom hun heller ikke kunde køre de mange Ægtture; hun skulde i all for meget stole paa, at andre forvaltede hendes Sager paa rette Maade. Hvis hun ikke havde Sønner, der var saa gamle, at de kunde hjælpe hende, var hun nødt til at gifte sig for ikke at blive gaaet for nær. Og en Enkemand kunde ogsaa have en Medhjælp behov, der, naar han var i Ægt, kunde holde Øje med alt og styre Huset. Det var vel heller ikke fri for, at Embedsmændene pressede paa for at faa et nyt Ægteskab i Stand, fordi de havde Erfaring for, at en Gaard blev passet bedst, naar der var baade Mand og Kone paa den.

Paa Krongodset var Kongen ogsaa *Herremand* og som saadan sikkert en af de fornuftigste. Det Indtryk faar man hele Tiden, bortset fra Tiden 1670—80, da han udleverede sine Bønder til Militæret. Man ser det bl. a. i Fæsteforholdet.

Ingen kan sættes fra sin Gaard, saa længe han holder den ved Hævd og Bygning, forbedrer den, gøder Jorden, giver sin Skyld rettidig og er sin Husbond hørig og lydlig, siger »Danske Lov«. Det lyder maaske ikke

saa slemt, men faldt det ind med Misvækst og Uheld, var det umuligt for en fattig Bonde, der havde fra Haanden i Munden, at faa Skylden betalt til Tiden, og der kunde ogsaa være andet, der gjorde det svært for ham at opfylde sine Pligter, der m. H. t. Hørighed og Lydighed var næsten uden Grænser. Det var vel nok Mening, at naar han gjorde, hvad han kunde, skulde han sidde fast paa sin Gaard, men Teori er et, og Praksis tit noget andet. Der var Herremænd, der gik haardt frem, og det var usikkert, om Bonden kunde faa sin Ret, selv om han havde den.

Det er Praksis, der er afgørende for at bedømme Bondens Kaar. Naar man studerer de gamle Fæstebøger her fra Koldinghus Distriktet, faar man Indtrykket af, at Fæsterne i Forholdet til deres Gaarde er blevet behandlet humant. Skiftes der Fæster paa en Gaard, faar man at vide, at den gamle Fæster har afstaaet den godvilligt, og hvorfor han har afstaaet den. Det er gjerne Alder, Sygdom, Armod, slet Tilstand og lignende, der anføres, og saavidt det kan kontrolleres, ser det troværdigt ud. Og der sørges for, at de gamle Fæstere faar Aftægt eller kommer paa Livsophold hos de nye, ofte deres Børn, og det siges, hvad de skal have at leve af. Store Ting var det ikke; de skulde leve, men ikke mere. Det ses ogsaa, at der blev holdt igen med at lade en Fæster, der duede lidt, gaa paa Aftægt. Dels vidste man, hvad man havde, men ikke, hvad man fik, dels var man betænkelig ved at lægge Forsørgelsen af den gamle Fæster for tidligt over paa den ny, fordi det svækkede den ny Fæsters Evne til at svare, hvad han skulde, hvis han i for mange Aar skulde have den gamle at sørge for. Og tit ogsaa hans Kone.

Man tog virkelig menneskelige Hensyn til de gamle, udslidte Fæstere. I 1709 afstod Mads Kyed i Eltang sit Fæste til Sønnen, Hans Kyed, og Mads og hans Kone gik paa Ophold hos ham. 10 Aar efter gifter Hans Kyed sig ind paa en Selvejergaard i Bjært. Fæstet i Eltang blev saa overdraget til en Mand fra Lilballe, der gaar ind paa at ægte Mads Kyeds Datter, der var paa Gaarden og havde styret Huset for Broderen. Det nye Fæstemaal motiveres med, at paa denne Maade kunde Mads og hans Kone faa den bedste Pleje, altsaa hos Datteren. I et andet Tilfælde ses det, at Embedsmændene anstrenger sig for, at en Fæsteenke med en Flok Børn kunde beholde den Gaard, hun sad i, oppe i Bjært.

Man ser ogsaa, at der ovenfra har været ført Tilsyn med Embedsmændenes Administration og Behandlingen af Bønderne. Det skulde gaa ordentligt til. Selvfølgelig tænkte Kongen først og sidst paa sine egne Interesser; men han forstod, at han sikrede disse bedst, naar han hindrede Overgreb og Vilkaarligheder mod Bønderne. Fæstere med Restancer træffes jævnlige. I daarlige Aar er de endda i stort Overtal og kunde saavidt med lovlig Grund sættes fra Gaardene. Men det skulde gaa vidt, før det skete. Ikke før det var helt haabløst at lade dem blive siddende.

Mistede en Fæster ved Vanheld eller Sygdom Heste eller Køer, kunde

han normalt være sikker paa, at Kongen lod nye sætte ind i Stedet. Stod han efter en daarlig Høst og manglede Sædekorn, kunde han laane det fra de kgl. Magasiner og skulde saa betale det tilbage i Løbet af 1—2 Aar, hvis da ellers Høsten tillod det. Man kan hver Gang se Embedsmændenes Begrundelser for Hjælpen, og af disse fremgaar det, at de kun maa yde den, hvor den kan nytte noget.

Dette maa ikke opfattes som kgl. Godgørenhed mod fattige Fæstere, nej, det var rent forretningsmæssigt og i hans egen Interesse, naar han saaledes søgte at holde sine Fæstere paa Benene. Lod han en Fæster, der havde mistet sine Heste, sidde hen, kunde han ikke køre i Ægt eller drive sin Gaard. Den vilde blive forsømt, og Fæsteren vilde komme i Restance. Inden længe vilde han blive nødt til at gaa fra den eller rømme Syd paa. Saa stod Kongen med nogle uerholdelige Restancer og en forsømt eller halvøde Gaard, som han maatte til at besætte, før han kunde faa en ny Fæster ind paa den. Maaske endog med et Aars Skattefrihed til den ny Mand, saa han kunde komme i Gang og have Chancer for at klare sig. Det var en dyr Omgang. Saa hellere hjælpe den gamle Fæster i Tide, hvis han da duede lidt. Det var det billigste. Selvfølgelig blev dette Hjælpesystem misbrugt, selvom Embedsmændene passede paa. Bønderne var fiffige og holdt godt sammen. Forholdene opfordrede dem heller ikke til den Paapasselighed, som de vilde have udvist, hvis Gaard og Besætning havde været deres Ejendom. De lod staa til. Saadan maatte det blive under det System. Embedsmændene laster dem da ogsaa og skælder ud over deres Ligeledighed og Dovenskab. Men samtidig ser de saadan paa det, at saadan er Bønder. De er en lavere Kaste.

Men drev nogen det for vidt og forsad sin Gaard, altsaa forsømte den aabenlyst og uden formildende Omstændigheder, var Straffen haard. Det maatte f. Eks. Hans Ulf af Asboe sande, da han for denne Forseelse førtes til Koldinghus, hvor han udi 3 Dage maatte henstaa udi Halsjærnet 2 Timer om Formiddagen og 2 Timer om Eftermiddagen til Skræk og Advarsel for andre.⁹³⁾ Og bagefter er han vel bleven dømt til Skubkarren.

Embedsmændene taler ogsaa om Bøndernes Ødselhed. Hvordan kunde fattige Bønder være ødsle? Beskyldningen maa da ogsaa tages med et vist Forbehold og forstaas derhen, at de ikke paa visse Punkter brød sig om at spare, men lod staa til. Brændevin og Øl vilde de have. Ved at spare lidt paa det Korn, som de brugte til de nævnte Drikkevarer, kunde de mangan Gang nok have sparet det Sædekorn fra, som de skulde bruge, men hvorfor det? De vidste jo, at de kunde laane fra de kgl. Magasiner. Kongen var nødt til at laane dem det, for Marken skulde saas til. Møllen skulde holdes i Gang. Ellers var kgl. Maj. snart færdig. Han var afhængig af sine undertrykte Bønder. Det var af deres Arbejde, han og de øvrige, der hørte til »Tærestanden«, skulde leve.

Det er fristende her at prøve paa at tegne et socialt Billede af vore Sogne i Tiden 1660—1765.

Øverst oppe paa Stigen sad *Præsten*.

Der er Folk, der ynder at fremstille den Tids Præst som en Bonde blandt Bønder. Det er saavidt kun rigtigt, som han havde en Præstegaard med megen Jord til og mange Kreaturer, som Tienden in natura gav ham Grundlag til at holde. Dertil kom Annexgaarden, selvom den var fæstet bort. Og baade Bøgvad, Emmerleff og Selmer havde dertil anden Jord. Selvfølgelig var Præsten interesseret i Landbruget, fra hvilket han havde en god Del af sine Indtægter, men vi finder ham ikke gaaende med Haanden paa Ploven, staaende paa Kornlæssene eller røgtende Kvæget; det lod han sine Folk om. Ejheller mødte han frem paa Bystævnet, naar der toges Beslutninger indenfor Fællesskabet. Bønderne styrede her deres Sager uden »vor Fars« eller andres Indblanding. Det er først langt senere, man møder de rationalistiske Landbrugsprædikanter. Hvad Bønderne saa har regnet disse sidste for, er et andet Spørgsmaal. Selvom Præsten havde et Interessefællesskab med Bønderne, var han dog først og fremmest Kirkens og Kongens Mand, der i sit Embede skulde overvaage, at den aandelige og moralske Tvang blev efterlevet. Han følte sig som Embedsmand og som den studerte Mand, der stod højt over sine Sognebørn.

Socialt og klassemæssigt kan det mange Steder være svært at placere ham. Skønt han tilkom et Hr. foran sit Navn, havde han dog ingen Rang og stod lavere end en Smule Fændrik. Økonomisk sad han her i Amtets fedeste Kald.

Alle Sognenes øvrige Beboere hørte afgjort til Underklassen. Højest rangerede *Selvejerne*. Naar man hører, at der i 1690 kun fandtes 141 saadanne i Brusk, Elbo, Holmans og Jerlev Herreder, forstaar man, at det gamle Eltang Sogn havde forholdsvis mange. De var fra gammel Tid Bondestandens Elite. Saa længe »Jydske Lov« var gældende, var det saa vidt muligt dem, der havde de lavere Embeder ved Retsvæsenet som Herredsfogder, Herredsskrivere, Sandemænd m. v. Endskønt Enevælden op imod 1690 afskaffede denne folkelige Medvirkning ved Landets Styrelse og Administration og erstattede den med Funktionærer, der helt var afhængige af kgl. Naade, bevarede Selvejerne dog en Særstilling til Trods for, at de kgl. Embedsmænd ikke kunde lide »de Herrer Selvejere«, der var dem for selvøhlende. De holdt sig i nogen Grad for sig selv, bl. a. søgte de saavidt muligt deres ægteskabelige Forbindelser indenfor deres egne Kredse. Hvorvidt de i Praksis m. H. t. Skatter og Ydelser var ret meget bedre stillet end Fæsterne, er et aabent Spørgsmaal. Ret stor Forskel var der vist ikke; men det gør jo deres Selvhævdelse mere værdifuld.

Fæsterne stod et Trin lavere, og lidt under dem de faa Bolsmænd. Trods deres Undertrykkelse nød de en vis Bevaagenhed. Magthaverne og deres Haandlangere havde godt nok Forstaaelsen af, at den jorddyrkende Bonde var et nødvendigt og livsvigtigt Inventar, der gennem Skatter, Ægter, Hoveri m. m. holdt det hele i Gang. Ganske vist mente de ogsaa, at det var han skabt til, men en klog Kusk maa passe paa ikke at ødelægge sine Heste, derfor blev der taget et vist Hensyn. Ikke mindst til Kronens Bønder.

Selvejere, Fæstere og Bolsmænd var de egentlige Bønder, men foruden dem fandtes der paa Landet andre Befolkningslag, der socialt stod lavere. De regnes gærne med til Bønderne, og naar vi i Dag taler om den Tids Bondestand, omfatter det alle paa Landet boende undtagen Præsten, Degnen og Skoleholderne.

Der var *Haandværkerne* med Bysmedene i Spidsen samt Hjulmændene, Skrædderne og Skomagerne m. fl.; i Eltang og Bjært Byer ogsaa en Drejer og en Bromand. Saa var der *Hyrderne* og *Markvogterne*. Selv en lille By som Stenderup havde en Hyrde, der boede i Byens Hyrdehus. Og *Husmændene*, der havde en Stump Jord i Fæste under Kronen eller fra en Selvejergaard. De arbejdede tit meget paa Slottet eller paa Selvejergaarden. Lavest stod *Kassehusenes Indvaanere*, der var Arbejdere, Tiggere eller Almissemønstre. Ofte lidt af hvert. De var Underklassens Underklasse, Datidens Proletariat.

De allerfleste af de egentlige Bønder havde det fattigt; men disse Lag havde det ringere og stod kulturelt lavere. Det er forøvrigt umuligt helt at trænge ind i deres Kaar og Forhold paa Grund af manglende Materiale, bl. a. er der saa godt som ingen Skifter efter dem, der kan fortælle om Inventaret og Ejendelene i disse Hjem. Der har været saa lidt, og det har været saa ringe, at Øvrigheden ikke har fundet det Umagen værd at skrive det op. Arbejde sig op kunde disse Folk ikke. Ja, Bysmeden i Bjært og en Husmand i Eltang naaede at blive Gaardfæstere, men det er Undtagelserne, der bekræfter, at Gaardene har været forbeholdt de egentlige Bønder og deres Børn.

Til disse lavere Lag hørte ogsaa *Fiskerne* i Strandhuse og Nyby, selvom de staaer helt for sig selv i det sociale Billede. Geografisk hørte de til Eltang Sogn, men levede iøvrigt næsten helt i deres egen Verden. Det Fællesskab, de i Kirke og Skole var tvunget ind i med det øvrige Sogn, gik det daarligt med. De var ikke som andre Bønder, for de blev ogsaa kaldt Bønder til Trods for, at Havets og Muldens Børn altid har været forskellige. Fattigdommen holdt til i deres smaa, lave Hytter, men de søgte at klare sig selv. Det viser de gamle Fattigprotokoller fra den Tid.

Naar Fiskerne regnes med, udgjorde de under de egentlige Bønder socialt staaende Lag den største Del af Sognets Befolkning, men i Magthavernes Øjne havde de ikke nær saa stor en Værdi. Dertil ydede de for

lidt i Skatter og Afgifter. I den Retning var de ikke meget værd. Hvad betød en Rdl. om Aaret af et Kassehus eller af en Fiskerhytte imod det, som en Fæstebonde betalte. Og saa kunde Bonden køre i Ægt. At man en enkelt Gang, som da en af Datidens Skatteexperter fik den geniale Idé at lægge en Een Gangs Skat paa Ildsteder, prøvede at pine lidt ud af de fattigste, skæppede ikke meget i Kongens altid tomme Kasse.

Disse Lags manglende Evne som Skattefaar gjorde, at der intet Hensyn toges til dem, endskønt de dog ved deres Arbejde var en af de Søjler, der bar det hele. Man tog det som en Selvfølge, en Pligt. Det er dog muligt, at Hr. Peder Emmerleff har været inde paa andre lidt kætterske Tanker, da han i 1709 skrev i Kirkebogen: »Jens Nielsen, en gammel Arbejdskarl i Vilstrup, som i sine Lifsdage nocksom haver baaret Dagens Byrde og Hede, begravet Onsdagen 6. Marts, 90 Aar.«

Disse lavere Lag fik ingen Del i den økonomiske Fremgang, som Bondereformerne fremkaldte. Medens de egentlige Bønder blev jordejende og socialt marcherede opad samtidig med, at de byggede et nyt Danmark op, blev disse lavere Lag staaende som Underklasse. Afstanden mellem dem og de egentlige Bønder blev større end før. Den personlige Frihed, de vandt ved Stavnsbaandets Løsning, var der for ringe Muligheder for at udnytte til økonomisk Fremgang. Det varede over 100 Aar, før de som Underklassebevægelser (Fag-, Arbejder- og Husmandsbevægelser, Haandværkersammenslutninger o. s. v.) kom i March mod bedre Kaar. Denne Op-march er nu afsluttet. De gamle Underklasser er forsvundne.

Endelig var der *Degnen*.

Selvfølgelig var der Undtagelser; men i Almindelighed kom Degnen til at indtage en mærkelig Stilling i Sognet. Forsynet havde endda været saa naadig at anvise ham to Stole at sidde paa: den gejstlige og den folkelige. Men netop det synes at være bleven hans Ulykke. Mange Mennesker har det som Hønsene; de vil absolut sidde paa den højeste Pind, som, de tror, de kan flyve op paa. Og Degnen var et Menneske, der gærne vilde sidde højt. Efter Kirkeordinansen skulde han være Præstens Hjælper, og da han tillige ansaa sig selv for en studeret Mand, vilde han følgelig sætte sig i den gejstlige Stol, der syntes ham den højeste. Men om Forladelse! Præsteskabet skubbede ham bort ved at gøre ham til Præstens Dreng, og hvad Belæstheden angik, kunde det knap nok regne ham for en halvstuderet Røver.

Saa havde han den folkelige Stol. Den syntes ham for lav, skønt han i den havde de bedste Muligheder for at blive en Vejleder for de Bønder og Menigmænd, han boede midt iblandt, saadan som mange Folkeskolelærere siden hen blev det; men denne Stol behagede ham kun, naar han for gode Ord, Brændevin og Penge læste eller skrev for Folk. Derudover forbød hans gejstlige Ambitioner ham at bruge den. Bønderne mærkede

godt, at han, skønt han var ligesaa arm som en fattig Fæstebonde, alligevel ikke vilde gaa i Lag med dem og være deres Ligemand, ligesom de ogsaa kunde se, at han aldrig, selvom han som W. Brochmann lod sig kalde Monsieur, kunde blive andet end Gejstlighedens latterlige Hale. Resultatet blev, at han satte sig mellem de tvende Stole og blev den i folkelig Vid og Humor mest ilde trakterede Embedsmand i Landet. Fader Holberg havde en velstemt Streng at spille paa, da han viste Per Degn frem for Samtiden.

Som et Fremmedlegeme, der af Magthaverne blev tvunget ind i Landsbysamfundene, staar *Rytterne* i det sociale Billede.

Det begyndte med det Landeværn, som Kristian den 4. oprettede i 1614. Selvejerne i Jylland skulde stille 2000 Mand; men da der ikke var Selvejere nok, skulde de Kronfæstere, der var »vel ved Magt«, hjælpe til. Her synes Koldinghus Fæsterne at være kommen godt med. Lensregnskaberne 1615—16 fortæller, at der i flere Kirker, bl. a. i Eltang, blev lavet store Skabe ude i Vaabenhuset til dette Mandskabs Geværer. Man turde ikke lade Militssoldaterne, der var fra Egnen og boede og arbejdede paa Gaardene, faa Skyderne med hjem. De kunde jo finde paa at øve sig paa Kongens Vildt. Denne Milit antog i de følgende Aar flere Former. Meget tyder paa, at Bønderne stillede lejede Karle for sig. I den gamle Tingbog ses det, at Herslev Bymænd havde mindst 1 saadan Soldat (en stor Tyveknægt, og derfor er han kommen i Tingbogen) boende i Byens Soldaterhus. Disse privat hvervede Soldater var ikke altid gode Børn, og Bønderne havde Besvær med dem. Det kunde udarte til slemme Bataljer som ved Barselgildet hos Søren Jensen i Vilstrup den 29. August 1669, hvor flere Soldater var med. To af dem blev dræbt, og Bonden, Anders Olufsen fra Gaard 10, blev stukket og hugget saadan, at der Dagen efter maatte hentes en Bartskeer til at lappe ham sammen.

Men saa i 1670 oprettede Kristian den 5. et nationalt Rytteri paa Krongodserne. For hver 8 Tdr. Htk. skulde der stilles eller underholdes en Rytter med Hest og Vaaben. Naar man nu læser Kongens Ord om, at dette »nationale« Rytteri oprettedes »af sær kongelig Omsorg for Vore kiere og tro Undersaatters Velstand og til Vore Rigers og Landes bedre Beskiernelse«, og derefter faar at vide, at de stakkels Rytterbønder helt blev underlagt Militærets og Officerernes Forgodthefindende, saaledes at de civile Myndigheder — end ikke Amtmanden — havde noget at sige, og at de militære Tortur- og Strafferedskaber som Træhest og Pæl samtidig holdt deres Indtog blandt Bønderne her, maa man sige, at det var en aparte Omsorg for de kære og tro Undersaatter, den krigsgale Konge praktiserede. Naar en Militærhistoriker (Rochstroh) uden at have undersøgt Kilderne søger at slippe udenom dette Militærdespoti over Bønderne her ved at sige, at det kun førte nogle Smaastridigheder med sig, saa er det ganske forkert. Det er siden fra anden Side⁹⁴) bleven dokumenteret,

at Bønderne led meget under dette Regimente, hvor Rytterne laa indlogerede paa Gaardene. Visse Steder var det livsfarligt for Bønderne at færdes paa deres Gaarde. Mange Ryttere tog sig selv til Rette og tyranniserede Bønderne paa forskellig Maade. Det var farligt at klage over dem til deres Overordnede. De løj og svor sig fra alt og fik Medhold hos de Foresatte. Bagefter hævnede de sig paa Klageren. Og kunde Klagerne ikke fuldt ud bevise deres Klager, blev de straffede. Bønderne var helt forsvars- og retsløse.

Men strenge Herrer regerer ofte kort. Man opdagede, at man var ved at ødelægge Bønderne, og 1680 ændredes Ordningen. Bønderne kom igen under de civile Myndigheder, selvom den Mand, de kom mest i Berøring med, var Regimentsskriveren.

I Tiden 1670—80 kunde en Bonde, om han vilde, selv ride for sin Gaard og holde en Rytter ude. Det synes ikke at have været brugt her paa Egnen. 1680 blev den Ordning afskaffet. Her i Landet kunde man ikke som i Sverrig forene Bonden og Soldaten. Efter 1680 bestod Rytterregimenterne udelukkende af hvervede Folk. Mest udenlandsk Pak, som Bønderne skulde huse og underholde. Navnet Rytterbonde stammer fra disse Aar. Det var en Befrielse, da Bønderne i 1680 slap for direkte at være Militærbønder. Men de havde stadig Rytterne at trækkes med. Hvad det kunde føre til, berettes der om i Kirkebogen for 1684: »Niels Peder- sen Kyd i Bjært, som efter nogen Hidsighed, han havde med en Rytter, som til en Tid var indtaget hos ham, blev af samme Rytter paa skælm- risk og morderisk Vis ihjelskudt, da han sad ved sit Bord og vidste af ingen Fare.«

Der var mange uheldige Elementer blandt disse Ryttere. Nogle af dem var gifte og førte Kone og Børn med sig ind paa Gaardene, hvor de boede, et Forhold, der nok kunde give Rivninger. De ugifte Ryttere havde ikke saa faa Lejermaalsager, og Moralen svækkedes. De holdt ogsaa Skøger. Det var med nogen Forbavelse, at jeg fandt »Præstens Horehus« nævnt i en Fortegnelse. Det var et Hus, som hørte Præsteembedet til, der var bleven taget til Bolig for løse Kvindfolk. Sikkert ikke med Præstens Velsignelse.

Der var dog ogsaa Bønder og Ryttere, som forligedes helt godt, og i Kirkebogen ses det, at Bønderne har staaet Faddere til Rytterbørn.

I 1717 drog Rytterne af Gaarde og indkvarteredes i Udkanten af Kol- ding. Selvom Bønderne stadig skulde underholde dem og fik en Del Hoveri for Officererne, var det en stor Befrielse at slippe af med dette Fremmedelement.

7.

Det var ikke alene Undertrykkerne, der greb ind i Bondens Tilværelse. I Aarene efter Svenskekrigen 1657—60 var *Ulvne* en frygtelig Plage. Men de kunde da med Held bekæmpes, og selv om det varede langt over

100 Aar, før de var helt udryddede, blev de dog trængt tilbage i Løbet af et halvt Hundrede Aar. Værre var det med de forskellige *Heste- og Kvægsygdomme*, der optraadte, f. Eks. Skab og Lungesot, idet de Kvak-salverier af forskellig Art, der blev bragt i Anvendelse, var helt virkningsløse. De rasede, til de døde hen af sig selv. Kongen havde meget at gøre med at holde Besætningerne oppe paa sine Godser. Helt galt blev det, da den slemme Kvægpest i 1745 kom til Landet. Man regner, at den i Tiden 1745—52 bortrev c. 2 Mill. Stkr. Hornkvæg. Der var Gaarde, hvor alt Hornkvæget døde, og den optraadte flere Steder 2 Gange paa den samme Gaard. Faar og Svin blev ogsaa syge. Det var en Landsulykke. Her paa Krongodset maatte Kongen helt opgive at sætte nye Kreaturer ind, og Bønderne maatte saa se at komme igennem, som de bedst kunde. De gamle Fæstebøger fortæller, at der paa mange Gaarde kun fandtes Heste og Faar. Her i Sognene synes den at have optraadt meget forskelligt fra Gaard til Gaard.

Smitsomme Sygdomme blandt Mennesker gik ogsaa over Sognene. Kirkebogen for 1706 fortæller, at der i dette Aar døde 3 Gange saa mange Børn som normalt, og i 1741 og særlig i 1742 bortrev en pestagtig Syge mange, baade Voksne og Børn. Der var op til 4 Begravelser paa een Dag. Samtidig stiger Vielserne stærkt. Baade Enkemænd og Enker fik travlt med at gifte sig igen. Livet skulde gaa sin Gang trods Pest og Død.

Men værre end noget andet var *Krig* og fremmede Hære i Landet. Slemst var det i 1627, da Wallenstein kom herop med Europas Bærme, og da Torstenson var her i 1644, men allerværst var dog Svenskekrigen 1657—60. Det er den haardeste Omgang, Danmark, og da særlig Jylland, har været ude for. Vore Sogne kom med i det værste, fordi de laa lige op ad den mest brugte Marchrute. Tilstanden var forfærdende. Ikke alene under Krigen, men ogsaa i de følgende Aar, da Landsmænd paa den ubarmhjærtigste Maade søgte at rane de usle Levninger fra hverandre. Det var som et Slagsmaal mellem sultne, gale Hunde, siger en Historiker, der har gennemgaaet Tingbøgerne fra denne Efterkrigstid. Kongen, Frederik den 3., gik foran ved at stille ganske ublu Fordringer til de helt udplyndrede Bønder. Her i Brusker Herred protesterede de da ogsaa kraftigt i en Klage, som Niels Pedersen af Møsvraa paa egne og menige Herredsmænds Vegne fremsatte paa Herredstinget d. 21. August 1661.⁹⁵)

»At det er den alvidende Gud velbekendt, hvad Nød, Jammer og Elen-dighed vi arme, fattige, berøvede har levet udi og udstanden med stor Genvordighed i denne forleden bedrøvelige Fejdetid baade af Krigens Haardhed, Sygdom og Dødsens Borttagelse, Jammer og Elende, og ikke det alene, men med vores Gods og Formue fra os røvet og vore Huse og Gaarde en Del afbrændte og nedbrudt og andre ruinerede og ganske øde, hvilket synlig endnu paakendes og af Kommissærernes Erfarelse om denne øde Tings Tilstand noksom er bevist.« Med »Kommissærernes

Erfarelse« er der henvist til de Syn over Krigsskader, som Regeringen havde foretaget ved udsendte Mænd, og som ganske bekræfter det, der er sagt i Klagen, ja siger det endnu stærkere.

Klagen fortsætter med en Bøn til »vores kristne Øvrighed« om at lade dette »gaa til Hjerte«, saa den ikke »begærer den Del, os umuligt er at efterkomme, eftersom meste Parten af os søger vort Brød hos fremmede Folk i Guds Navn«, altsaa som Tiggere paa mindre hærgede Steder, hvorhen de under Krigen havde maattet flygte. Videre siges det, at en Del er vendt tilbage til Gaardene og har faaet saaet en Del, men det har Misvæksten (Tørken) i Sommeren 1661 ødelagt, saadan at »de ikke kan faa deres Sæd igen, som af Synsmænd kan bevises«. Andre, der først nylig er kommen tilbage til deres øde Gaarde, har hverken faaet pløjet eller saaet, saa de har intet at give af. Derfor beder de om at »forskaanes for Tiltale«, d. v. s. for at svare det, som de var sat til at udrede, »til Gud gør det noget bedre for os«.

Og saa følger et truende Nødraab: »Paa det at vi ikke skulle forarsages af Armod, Hunger, Nød og Elendighed at forlade de øde og ruinerede Steder, vi igen antaget haver.«

Det er en Trusel om Strejke. Saa haardt havde Kongen spændt Buen. De arme Bønder havde nu — som der staar i Sagaen — tvende Kaar, men ingen af dem tyktes dem gode. De kunde lade Gaardene ligge øde hen for saa med Staven i Haand at gaa ud igen som Tiggere i det hærgede Land. De vidste, at det var en tung Gang, og at den let kunde føre ud i det, der var værre, nemlig at stjæle og røve. Men det var ogsaa haardt at tænke paa, at de nu, da de var vendt tilbage for at genopdyrke de øde Marker og genrejse de afbrændte og nedfaldne Huse, skulde plyn-dres til Skindet. Dertil kom saa Misvæksten. Det var oprørende.

Alligevel var Truslen tom. Inderst inde var de godt klare over, at Tiggervejen kun kunde føre dem nedad, medens de, hvis de tog fat paa Genopbygningen, dog havde Lov til at haabe, at det kunde blive bedre for dem med Tiden. Trods det, at Kongen intet Hensyn tog til Klagen (ud over den forholdsviis ringe Nedsættelse af Landgilden, der var givet før den), tog de fat, saa godt de kunde. Det gik dog tungt og langsomt, fordi de blev pressede saa haardt med Skatter, at de ikke kunde komme rigtig i Gang. At Kongen gav Ordre til at tage det, som de mindre dygtige ikke kunde udrede, hos de flittige, satte ogsaa Tempoet ned, da Straf for Flid altid virker hæmmende. Adskillige Gaarde laa øde hen i flere Aar, fordi ingen kunde tage dem. Midlerne til at sætte dem i Drift for tog Kongen til at betale Krigsgæld med, og til de Fornøjelser, som Dronningen krævede. Skatteplyndringen hindrede og sinkede Genopbygningen.

Den store Landbrugskrise, der kulminerede 1730—34, greb ogsaa stærkt ind i Bondestandens Tilværelse.

Fra omkring Aar 1700 til 1730 faldt Priserne paa Landbrugsprodukter stærkt. Medens Priserne paa Korn (efter Kapitelstaksterne omregnede i Kr. pr. Td.) for Tiaaret 1691—1700 var: for Rug 8,66 Kr., for Byg 6,06 Kr. og for Havre 3,68 Kr., dalede de efter Aar 1700 jævnt og var i Femaaret 1730—34 nede paa henholdsvis 4,68, 4,00 og 2,16. Jord var næsten usælgelig, og øde Jord vilde ingen kendes ved. Regeringen maatte indskærpe en Forordning fra 1682, der forbød Folk at gaa fra deres Ejendomme. Altsaa et Slags Stavnsbaand før det egentlige Stavnsbaand, der kom i 1733. Her i Sognene maatte førhen velstillede Selvejere pantsætte deres gode Sølvtøj for at faa Penge.

Denne Krise fremkaldte en stor Uro blandt Bønderne under Koldinghus. I 1731 indsendte 72 Bønder en meget skarp og omfattende Klage til Kristian den 6. over alt det, de blev »tribulerede« med ud over de almindelige, normale Skatter.⁹⁶) Foruden den stadig forøgede Ægtkørsel nævner de en Række Afgifter i Penge: Holm-, March-, Fange-, Olden- og Ulvepenge samt Skovbøder og Gærdselspenge. Videre klager de over de store Indskrivningspenge ved Gaardfæsteoverdragelser. Og Præsterne tager for meget for Ligprædikener. Skifteforvalteren tager for store Salærer. Tienden til Præsterne ønsker de at betale i Penge. De kan heller ikke faa deres Ret, fordi de ikke har Raad til at lade deres Sager gaa til en højere Instans, og det benytter Birkedommeren sig af.

Punkt 5 i Klagen er ganske morsom og giver et lille Indblik i den Tids Lønningsforhold: »Forhen var det Skik, at enhver Bondekone gav til Præsten og hans Kæreste (Kone) en Middagsmalkning om Sommeren til Hjælp til en Ost af Bondens havende Køer, hvilket Præstens Kæreste eller hans Udsending udi hver By har samlet, men nu siden vi skal skaffe dem et Skaalpund Ost (c. ½ kg) af hver Td. Hartkorn, saa falder det de fleste meget tungt; thi en Del haver ikkun faa Køer, og mangler det ikke derved, saa mangler det paa Græsning paa mange Steder, saa Bondens Kone kan ikke skaffe saa stor og vægtig en Ost, som Præsten og hans Kæreste vil have, hvilket paastaas som en fuldkommen Rettighed, eller det skal betales med andet og desuden have onde Ord og haanlig Tiltale i og udenfor Kirken.«

Det er forstaaeligt nok, at Præstens Kæreste har været ked af at gaa rundt til de forskellige Byer for at samle Middagsmælken ind, men man undres over, hvordan Præsten og hans Folk kunde spise al den Ost, som Præsten fik efter den nye Ordning. For Præsten til Eltang-Vilstrups Vedkommende næsten 200 kg om Aaret!

Det er Krisen, der er Baggrund for Klagen. Bønderne kunde ikke længere udrede alle disse forskellige Afgifter, som man i de foregaaende forholdsvis bedre Tider havde læsset paa dem eller forhøjet. De vilde have Lettelser. Brodden i Klagen er vendt mod Embedsmændene, der da ogsaa blev meget vrede og stemplede Aktionen som »Rebellion«, altsaa Oprør, der burde straffes. I det mindste da Ophavsmændene. Der

blev holdt Forhør, og et Par Degne var lige ved at komme i Klemme. De havde skrevet Klagen. Men de reddede Pelsen ved at sige, at de kun havde renskrevet den og uden at vide, hvad de skrev! Anstifterne fik man ikke fat paa. Bønderne kunde holde tæt. Men de fik intet ud af Aktionem.

1736 klagede de igen, men indskrænkede sig da til eet Forhold: deres Hoveri for Officererne ved Rytteriet, der stadig laa i Kolding. Udenfor Byen havde de nogle Kobler til Græsning og Højbjergning. Nogle af disse havde de pløjet op og brugte dem til Kornavl. Det gav forøget Hoveri, og det var Bønderne vrede over. De klager bl. a. over, at de skal køre Gødning fra Hestestaldene ud paa Koblerne, samt saa, høste og indavle Kornet paa dem. Endvidere over, at de skal indgrøfte, gærde og vedligeholde Gærdet omkring dem samt skove og hjemkøre det Træ, som Officererne fik udvist i Skovene.

Klagen gik den 2. November 1736 til Rentekammeret, der en Tid efter sendte den til Erklæring hos Amtmand *v. Linstow* paa Koldinghus. Han gav Bønderne Medhold i meget. Særlig paatalte han Høstningshoveriet som værende til stor Skade for Bønderne. De maa, skriver han, forsømme deres egen Avling og Høst og maa ofte køre 2—3 Mil til Rytterkoblerne for at høste der. Undertiden helt forgæves, fordi det falder ind med daarligt Vejr, inden de faar udrettet noget. De spilder det halve af deres Tid paa denne Hovning, der er ruinerende for dem. Videre hævder han, at Rytterne bør sættes til at meje og høste i Stedet for; de forsømmer intet dermed, da deres Heste paa den Tid er paa Græs, og de er i Nærheden af Kornmarkerne. Amtmanden er ikke bange for at kritisere, og til sidst skyder han med skarpt og siger, at paa den Maade, som det hidtil har gaaet, faar kgl. Maj. kun forarmede Bønder og Restancer i Stedet for Penge.

Det sidste kan Rentekammeret forstaa. Det kunde ikke nytte at foreholde de høje Herrer, at der burde være Ret og Rimelighed ogsaa for Bønder, men »Restancer i Stedet for rede Penge« kunde de forstaa, for saa kom kgl. Maj.s Finanser i Fare!

Den efterfølgende kgl. Resolution af 15. November 1737⁹⁷) paalægger Bønderne at besørge Høhøsten, saadan som de altid havde gjort. Men Kornhøsten skal Officererne selv sørge for. Ligeledes skal Bønderne kun køre den Gødning ud, »som falder ved vores for Rytter Hestene opbyggede Stalde, men ingenlunde bebyrdes med at udkøre nogen Gødning enten fra Officerernes egne eller Borgernes Huse.« Man havde altsaa ogsaa læsset Renovationen over paa Bønderne, endog fra nogle Kolding Borgers Huse! Amtmanden skal paase, at Bønderne ikke besværes med Grøfters og Gærders Vedligeholdelse, udover at de til Majdag afleverer dem i forsvarlig Stand. Officerernes Brænde skal de skove og age som hidtil.

Denne Klage fik Bønderne da noget ud af, takket være *v. Linstow*;

men man morer sig over at se Landsfaderen sidde paa Frederiksborg Slot og resolve angaaende Udkørslen af Latrinen.

8.

Det er en helt ny Tone, der klinger gennem v. Linstows Erklæring, og nye Tider var ogsaa i Anmarch. Ser man nøjere til, finder man Spirerne til dem helt tilbage omkring 1660, ligesom man kan følge deres Vækst op gennem Tiden. Der sad hele Tiden Folk oppe i Toppen, der tvivlede paa Undertrykkelsen, og som gjerne vilde have haft Udviklingen ført ind under friere Forhold. Den store Landbrugskrise bidrog stærkt til at rejse Interessen for og Forstaaelsen af Bondespørgsmaalet. Det var nok der, Tampen brændte. Det førte i Midten af 1750erne til en offentlig Drøftelse⁹⁸⁾ af Landets økonomiske Forhold, hvortil Regeringen gav Tilladelse.

Der er noget aparte ved den Situation. Den offentlige Debat, som det uden Censur stod enhver frit for at deltage i, afslører, at Kongen og hans Statsmænd, der ellers altid havde været besat af »vi alene vide« Mentaliteten, var ved at spille Fallit overfor Spørgsmaalene. De maatte nu nedlade sig til at spørge hvem som helst til Raads. En ydmygende Stilling for det enevældige System.

Bønderne deltog ikke i Drøftelsen. Det var der heller ingen, der ventede. Om de har hørt noget om, hvor aktuelle de var, kan der intet siges om. Men har de hørt noget, har de været skeptiske og mistænksomme. De kunde ikke se eller tro paa, at det nu var ved at dages for dem. De forstod ikke, at deres Sabotage nu var ved at bære Frugt. Eller at »Tærestanden« var ved at være bange for, at »Nærestanden« ikke længere kunde eller vilde producere det, der skulde til for at holde Landet oppe. For som det gik, kunde det ikke vedblive at gaa. Frederik den 5. og hans Regering var klar over, at der skulde gøres noget for at holde Systemet oppe, men var i Vilderede med, hvad der skulde gribes til. Bondespørgsmaalet var de bange for at røre ved.

I 1756 og 57 forsøgte de saa at faa en Tekstilindustri i Gang; men det blev en ren Fiasko, der kostede Staten mange Penge. Samtidig prøvede de at faa Heden dyrket op ved tyske Kolonister. Det blev ogsaa en dyr Historie og betød kun lidt. Man kan sige, at Staten hermed beviste sin Afmagt til at sætte noget i Gang. Saa kom Regeringen i Begyndelsen af 1760erne ud i saa store Finansvanskeligheder, at den nødtes til at sælge Krongodserne, og da fandt den endelig ud af, at det var bedst at give den private Foretagsomhed Frihed til at komme til. Det resulterede i, som der siden skal gøres Rede for, at godt Halvdelen af Kronbønderne blev Selvejere. Det var Indledningen til den store *Bondefrigørelse*, der fulgte efter i 1780erne. Men naar denne fremstilles som en Gave fra Kronprins Frederik og hans Mænd, som de af lutter Idealisme skænkede den danske Bonde, saa er det et historisk Glansbillede. Nej, det var

den undertrykte Bondes naturlige Reaktioner mod Undertrykkelsen, der fremtvang Frigørelsen. Den var bleven en tvingende Nødvendighed, hvis ikke det hele skulde ende i Mosen. Havde denne Nødvendighed ikke været, var der intet sket. Kronprinsen og hans Mænd handler i første Linje — ligesom Frederik den 5. og hans Regering i 1764 — ud af nøgttern Statsræson for at redde Staten, d. v. s. det enevældige System. Indskriften paa Frihedsstøtten og dens 4 symbolske Skikkelser fortæller det: Bonden har faaet Friheden, for at han skal være *tro — tapper — flittig — fædrelandskærlig*, saa er han en god Borger, der kan holde Staten (Enevælden) ved Magt. Og ved det skal han vorde lykkelig! Saadan ræsonnerede Enevældens rationalistiske Embedsmænd.

At de saa fandt ud af, at det var bedre med Frihed end med mere Tvang, fortjener al Anerkendelse, ligesom det bør siges, at mange af dem havde medmenneskelig Forstaaelse og Følelse. Det var en stor Lykke for Landet, at det havde disse Mænd. Men det var Bondestandens Reaktionen, der fremtvang Løsningen. Det var det skjulte Danmark, den ufri, usselige graa Bonde, der endelig sejrede.

Frigørelsen var sat i Gang, men den rørte ikke ved Aandstyranniet. Den Side saa man slet ikke. Men Friheden er i det lange Løb udelelig. Med den økonomiske Frihed bar det mod den Aandsfrihed, der knættedes i 1849.

9.

Her i Koldinghus Amt kom Bondefrigørelsen til at forme sig paa en helt anden Maade end i det meste af det øvrige Land, ligesom den kom adskillige Aar før. Men da de store Krongodssalg i 1760erne saavel som deres Baggrund og Forhistorie er behandlet ret udførligt i et Særtryk af Vejle Amts Aarvog, der følger som Bilag til denne Bog, skal der her kun anføres følgende:

I Begyndelsen af 1760erne var den danske Stat ude i saa store Finansvanskeligheder, at den var nødt til at sælge næsten alt Krongodset for at faa Penge. Da beslutter Regeringen at gennemføre en radikal Bonde-reform paa disse Godser ved at sælge dem til Bønderne til Selveje. Men saa blev den gjort bange for, at Bønderne ikke kunde præstere den Udbetaling, der krævedes, og det blev saa ordnet saadan, at de kapitalstærke Folk, der vilde købe Hoved- eller Herregaarde, ogsaa fik Adgang til at købe Dele af Krongodset. Selvom Kongen og Regeringen afgjort ønskede Godserne i Bondeselveje, skulde det højeste Bud paa Auktionerne over Godset være afgørende. Ved Salget af det første Krongods (paa Fyn i 1764) viste det sig, at Formodningen om Bøndernes manglende Købe- evne var urigtig. Da Koldinghus Amt derefter skal sælges i 1765, fik Salgskommissærerne Besked om saa vidt muligt at sælge det til Bønderne. Det lykkedes fuldtud. Omkring 1700 Bønder blev i dette Distrikt Selvejere med Proprietærrettigheder, og samtidig blev Brodden taget af deres Stavnsbaand. 1765 er altsaa Frigørelsesaaret her i det gamle Kol-

dinghus Amt, og det er bemærkelsesværdigt, at det skete og paa saa radikal en Maade adskillige Aar før den store Frigørelse 1788.

For Staten eller Kongen var Koldinghus Salget en god Forretning, idet Kongens eller Statens Indtægter herfra øgedes ret betydeligt. Og Bønderne gik det ikke mindre godt for. Det er her af Værdi at høre, hvad Amtmanden, *Hans de Hoffman*, der, skønt han var en god Bondeven, dog havde tvivlet paa, at Bønderne kunde klare sig under Friheden, skriver derom i 1786,⁹⁹) altsaa 21 Aar efter:

»Jeg har med Forundring set, at Bønderne, imens de hørte Kongen til, var de dovne og overdaadige, medens de nu er flittigere end tilforn. Da de dyrekjøbte dem selv, og deres Renter blev 3 Gange større end deres Udgifter tilforn, har de selv lagt Haanden paa Ploven, og nu, da de fik deres Jorder dannet (udskiftede), stræbt at indkaste deres Kobler (sat Diger med Hegn om deres Marker), rydde Buske bort og udgrave Moser, brudt gammel Jord (i Udmarkerne) og saaledes været utrolig arbejdsomme og flittige fremfor tilforn, hvorved de avler mere Korn, . . . « Videre skriver han, at Høavlen er større, Hestene i bedre Stand, Køerne giver »fast dobbelt Mælk« o. s. v.

Det kan ikke siges tydeligere: nu da de er blevne Selvejere og ikke mere skal arbejde kun for at arbejde, men har deres eget Maal foran sig, saa lægger de Haanden paa Ploven, saa kan og vil de arbejde, saa gaar de ind for Fremskridtet. Naturloven er sat i Kraft igen.

10.

I den Tid, da Bønderne her var under Kronen, skete der næsten ingen Ændringer i Gaardenes Antal eller Tilliggende. Tilstanden var i denne som i flere andre Retninger helt stillestaaende lige til 1765 og til Udskiftningen, der fandt Sted i Eltang i 1772, i Bjært 1772—73, i Lilballe 1772 og i N. Stenderup 1772 og 80. Disse Aarstal indleder en helt ny Tid med store Forandringer. Den gamle, stivnede Tilstand afløstes af et Liv og en Virksomhed, der sprængte næsten alle Rammer og udformede nye. Der er noget næsten revolutionært over Udviklingen. Baade Mennesker og Forhold bliver helt anderledes. Og Landskabet skifter Karakter og Udseende.

Før Udskiftningen laa Sogdenes Byer med deres Gaarde og Huse tæt sammen, saadan som de havde ligget i Aarhundreder. Udenfor Byerne fandtes kun Degnens og senere ogsaa Skoleholderens Boliger ved Eltang Kirke. I Gudsø laa Byens 4 gamle Halvgaarde paa Østsiden af Mølleaaen og hørte ligesom Møllen til Taulov Sogn; dog var der i Begyndelsen af det 18. Aarhundrede begyndt paa en Bebyggelse paa Aaens Eltangside. Ellers maa vi tænke os det gamle Eltang Sogn *uden* alle de Ejendomme, Gaarde og Huse, der i Dag findes udenfor Landsbyerne.

Laurits Kock har i »Danmark, dejligst Vang og Vænge« tegnet Billedet af den gamle Landsby, omgivet af de indhegnede Byvange, som

han saa overfører paa hele Danmark. Saadan var det før Udskiftningen, men ændres nu helt.

Landskabet skifter Udseende.

»Gudsø Skov,« der i 1731 var en »½ Fjerding Vej lang og 200 Skridt bred« og grænsede til den »Bæk, som danner Skel mellem Elbo og Bruskereder,« er helt forsvunden, skønt den paa den Tid roses som »en overmaade god« Bøgeskov.¹⁰⁰) Og andre Steder er der ogsaa forsvundet særlig smaa Stykker Skov, der er taget ind til Agermark.

Medens Bøgen med lidt Eg ind imellem var næsten eneraadende i Skovbilledet, er den siden bleven trængt tilbage af andre Træer, blandt hvilke Granen nu præger Billedet med tunge, mørke Farver.*)

Men Markbilledet ændredes endnu mere.

Før Udskiftningen laa Byernes dyrkede Vange stort set rundt om Byerne og var indgærdede med Ris og Grene, der holdtes paa Plads af forsvarligt nedrammede Gærdstaver. De lavere Steder i disse Vange var, særlig i vaade Aar, fyldt med Vand til hen paa Sommeren, saa der intet Korn kunde avles der. Efter Udskiftningen blev der taget fat paa at udgrøfte disse lave Steder (Dræningen kom først langt senere), og de fleste vaade Pletter forsvandt helt eller delvis af Markbilledet. Ligeledes forsvandt Byvangene, hvor Gaardenes Agre laa Side om Side, og afløstes af det Tavl af store og smaa Marker, vi nu har. Og de døde Hegn om disse Vange forsvandt samtidig. I Stedet kom de levende Hegn, der indvandrede Syd fra, vist helt nede fra Holland. De fik deres store Tid sammen med Udskiftningen, da hver Mand for Markfredens Skyld maatte kaste Jorddiger op omkring sine Marker og plantede dem til med Hassel og andre af Underskovens Træer. Trods det, at mange af disse Hegn siden er bleven sløjfede, præger de endnu vort Landskab i høj Grad.

Udenfor Byvangene laa de fælles Udmarker, der ikke havde været dyrkede, men altid havde været brugt til Græsning. De havde haft Lov til at skøtte sig selv med Buske og Træer baade enkeltstaaende og i Grupper og med Sten liggende rundt omkring, saaledes som Isen havde strøet dem ud for Aartusinder siden.

Og saa var der Smaamoser og vaade, lave Steder.

Efter Udskiftningen blev der snart god Brug for disse Udmarker til nye, selvstændige Ejendomme. De laa for langt borte fra Gaardene inde i Byen, der hver havde faaet et eller flere Stykker af dem, og kunde ikke udnyttes godt nok. De blev efterhaanden solgt fra Gaardene i større eller mindre Parceller, som der saa blev bygget paa. Denne Udmarksjord var ret billig at købe, men naar Bygningerne og Besætning kom til, kunde en saadan ny Ejendom blive dyr nok. Og det kostede Arbejde og Sved at faa en saadan Jord dyrket op og sat i Kultur.

Naar man sidder og gennemgaar de gamle unægtelig knastørre Skøde-

*) Rødgranen indførtes i 1730 (Tisvilde), men vandt først større Udbredelse efter 1763 sammen med Ædelgran, Skovfyr og Lærk.

bøger fra Tiden efter Udskiftningen, kan man følge denne Udvikling, der særlig tog Fart efter 1800. Det er ikke spændende til at begynde med, men saa begynder Billedet at tegne sig: hvor før Landsbyernes Hyrder havde gaaet og vogtet Byernes Kreaturer, rejser der sig det ene nye Hjem efter det andet, og man ser disse Udflyttere som Rydningsmænd lægge en bredere Grund under vort Samfund. Danmark blev større.

I Lilballe blev denne Udflytning og Udstykning ført længst ud, saa langt, at Lilballe By var ved helt at forsvinde. Jorden var billigst at faa fat i i denne Del af Sognet, men ogsaa besværligst at faa brudt op udenfor de gamle Byvange, der kun udgør en mindre Del af Lilballe Jord i Dag. De gamle Beretninger fortæller, at Byens Vange var omgivet af Hede, der fra Almind Siden gik helt ind mod Byen. Udskiftningslandmaaleren nævner i 1772 saaledes Store Hede og Houbjerg Hede, hvor Lyngen nok har haft Herredømmet. Og de Udmarker, der sælges i Tiden efter 1800, kaldes gjerne Hedelodder, som det har været haardt at gaa i Gang med.

*

1765 staar der paa den Milesten, hvor den nye Tid begynder. Da fik Bønderne her, 23 Aar før den store Reformtid, Frihed til at lægge Haanden paa Ploven paa egen Jord, og paa de Vilkaar rystede de Dovenskab, Ligegladheden og alt det andet af sig, tog deres Tørn og gik frem i Dagen som Fortroppen i den Bondehær, der tog det gamle Land i ny Besiddelse og skabte et nyt Danmark. Men naar det er sagt, skal det ogsaa siges, at Frigørelsen ikke kom til at omfatte den Del af den gamle Landbounderklasse, der stod lavere end de egentlige Bønder. Den naaede ikke til Bunds, og det kom til at præge den følgende Udvikling.

ELTANG SOGNS GAARDHISTORIE

FÆSTERE OG EJERE

I Tiden før 1765 sker der kun faa Ændringer i Gaardenes Antal og Tilliggende. Fæstegaardene var Kongens. Dem kunde Bønderne ikke handle med. Ganske vist hændte det, at de kgl. Embedsmænd fandt det hensigtsmæssigt at dele en Helgaard i to Halvgaarde; men det var kun, indtil der kunde blive Lejlighed til at slaa dem sammen igen. Selvejergaardene, i hvilke Kronen havde en begrænset Ejendomsret, den saakaldte Herlighedsret, kunde der under visse Omstændigheder handles med, men de maatte ikke deles. At nogle af dem alligevel blev delt i 2 eller 3 Gaarde, var Undtagelser, som Myndighederne kun modstræbende lod passere. I det store og hele laa Gaardantallet samt deres Tilliggende fast fra langt tilbage i Tiden.

Men da Bønderne i 1765 blev virkelige Selvejere, og i 1772—73 fik Jorden skiftet ud mellem sig, blev det helt anderledes. Nu kunde de handle med Jorden og dele den eller lægge den sammen, ganske som de vilde og kunde. Den Handelslyst, der ligger Jyderne i Blodet, kunde nu udfolde sig. Banen var klar og fri. Tilmed var der god Grund til at bruge den. Det viste sig nemlig, at det var nødvendigt at faa lavet om paa Udskiftningens Jordfordeling, der var upraktisk. Bønderne i det gamle Eltang Sogn havde med kun 3 Undtagelser holdt fast paa, at de vilde blive boende i deres gamle Gaarde inde i Byerne, og det havde man maattet indrette Udskiftningen efter, saaledes at hver af dem fik Jord baade inde ved Byen og helt ude, hvor deres Udmarker mødtes med andre Byers Udmarker. De opdagede snart, at det var besværligt at drivê den længst borte liggende Jord, ligesom det var svært at faa Markfred paa den. Før i Tiden, da de havde haft god Tid og havde brugt Udmarkerne som fælles Græsgang for deres Kreaturer under Byhyrdens og Markvogterens Opsigt, betød Afstandene ikke saa meget. Men nu, da de havde faaet en stor Rentebyrde at slæbe paa, opdagede de, at de fik for lidt ud af disse Udmarker. Nu gjaldt det om at udnytte Tiden og om at faa mere Fart paa, hvis de skulde klare sig. De havde selv faaet Ansvaret. Der var ikke mere nogen kgl. Maj., der vilde hjælpe dem med Sædekorn, nye Heste eller Køer. De var sat ud af den gamle Gangvogn og skulde lære

at gaa selv. De saa, at der spildtes megen Tid paa Vejen ud til og hjem fra de yderste Marker, og at de ogsaa fik for lidt ud af dem. Det var ikke saa godt at dyrke Korn i dem, da det let kunde ske, at Kreaturerne fra Nabomarkerne brød gennem Hegnet og ødelagde det. Det kneb i det hele med Markfred og Skovfred. De levende Hegn værgede ikke nok.

Bønderne forstod, at de maatte have Udskiftningens Jordfordeling ændret. Den var upraktisk og ufordelagtig. Og saa maatte de til at handle. Nogle vilde købe, andre sælge, for at faa en bedre Ordning. Samlerne og Sprederne viser sig. Samlerne vilde have mere Jord, der helst skulde samles i større Marker, som var lettere at frede end de mange smaa Stumper. Sprederne foretrak at skille sig af med den længst borte liggende og besværligste Jord, for saa at koncentrere sig om Dyrkningen af den gode og bedst beliggende Jord. Den 3. Udvej: gennem Mageskifter at faa bedre beliggende Marker, kommer først frem paa et senere Tidspunkt.

Samlernes Virksomhed begynder i Bjært, da Wesenbergerne i 1773, 1776 og 1781 sammenkøber Begyndelsen til »Nedergaard«. De fortsatte i de følgende Aar, og i 1796 havde de en Gaard paa c. 22 Tdr. Htk., alt-saa et Gods, idet man maa huske, at 22 Tdr. gammel Htk. svarer til 30—40 Tdr. i vort nuværende Htk. I Lilballe samledes i 1787 Gaardene 4 A og 4 B til een Gaard, og i 1798 samledes ligeledes i Lilballe Gaardene 1 B og 2 i een Gaard. I Vilstrup er det Hans Damkjær, der i 1812 samler Gaard 5 og Gaard 12 i een Gaard.

Men Sprederne var ogsaa i Gang. 1786 udparcelleredes Gaard 6 i Bjært, 1793 Gaard 2 i Eltang, 1794 Gaard 12 i Bjært, 1799 Gaard 2 i Bjært, 1799 Gaard 2 og 1 B i Lilballe (efter at være bleven samlede Aaret før), og i 1802 deles Gaard 5 i Lilballe i 2 Gaarde. 1793 var Gaard 3 i Eltang bleven udslettet, og næsten al dens Jord kom ind under Skibdræt Mølle, der saa godt som ingen Jord havde før. I Vilstrup, hvor man holdt fast paa Tilstanden efter Udskiftningen, udparcelleredes den første Gaard, Nr. 10, først i 1834.

Dette med at samle og at sprede Jord udtrykker to Tilbøjeligheder, der altid har været og stadig er til Stede. Nogle søger at faa fat paa saa megen Jord som vel muligt. Andre foretrækker at koncentrere sig om et begrænset Areal, som de søger at dyrke saa meget des bedre. Tendensen til at samle megen Jord sammen paa enkelte Hænder indebærer en Fare for den almindelige Bondestand, fordi den fører til Godser og Herregaarde og vil blive det gamle om igen bare paa en ny Maade. Ser man paa Wesenbergernes begyndende Godsdannelse i Bjært, der sker paa Bekostning af flere Bøndergaarde, maa man erkende, at faar det Lov til at gaa den Vej, betyder det en delvis Udryddelse af den almindelige Bonde og Skabelsen af en ny Stand, der ikke er Bønder. Man har da ogsaa i Lovgivningen for længe siden, og længe før den nu standende Strid med

Husmændene, søgt at hindre Nedlæggelsen af Bøndergaardene. Man saa Faren og vilde ikke tilbage til de Tider, hvor Bønderne blev holdt nede af de store Jordrotter. Der bremsedes op derimod. En anden Side af Jordfordelingens Historie er saa Spredernes Virksomhed, der i flere Tilfælde har resulteret i saa smaa Ejendomme, at en Familie ikke kunde leve paa dem. Ogsaa denne Udvikling rummer en Fare. — Nogle af Parcellerne fra de udstykkede Gaarde kom ind under andre Gaarde. Paa andre opstod der nye Brug.

Samtidigt begynder en og anden at frasælge de længst borte liggende Udmarker. Søren B. Bonde paa Eltanggaard lagde for, da han i 1782 solgte en Udmark (nu Matr. Nr. 13) til Gudsø Mølle. Efter 1800 er der flere, der sælger Udmarker, hvor der oprettes nye Brug. Den upraktiske Udskiftning førte altsaa til en stor Udstykning, saaledes som det vil fremgaa af Gaardenes Historie. Herigennem fik »Spreaderne« Overtaget, selv om de ned gennem Aarene modvirkedes af de stadigt optrædende energiske Samlere. Men denne Udstykning præges af, at det var den daarligste, mest ubekvemme og besværligste Jord, de nye Brug fik. F. Eks. da Andr. Buhl i Stenderup afhændede nogle i Urskov henliggende Bakker samt en sur Eng til Husmand Claus Johansen, som Claus og hans Kone ofrer mange Aars Slid paa at dyrke op. Men det var billigt at komme til.

Denne »Samlen og Spreden« gør det svært at udrede Gangen i Jord- og Ejendomshandelen. Særlig fra Tiden under den gamle Matrikel af 1688, der slet ikke var indrettet efter en saadan Skalten og Valten med Jorden. Naar en Gaard blev udstykket i 10—15 Parceller, reddede man sig i 1. Omgang igennem ved at give Parcellerne Nr. 1, 2, 3 o. s. v., men naar de saa blev delt eller lagt sammen med andre Parceller eller Parceller — der fremkom mange Kombinationer — lod man al Betegnelse fare, da man intet System havde at gaa efter. Man var klar over, at man var ude at svømme, og der skulde et nyt Matrikel System til. Man tog ogsaa fat paa det. Her i Sognene i Begyndelsen af 1820erne, men inden man var færdig over det hele, gik der mange Aar. Først i 1844 fik vi den ny (og nuværende) Matrikel indført. De gamle Skøderegistre fra Tiden c. 1800 til 1844 er yderst besværlige at arbejde med og er overbroderede med Rettelser og Rettelsers Rettelse, Overstregninger, Tilføjelser og Fejl. Disse sidste spørger helt op til Nutiden, hvor det hænder, at der er 2—3 Ejere af et Skov-, Mose- eller Engskifte. Selvfølgelig er det værst her i Koldinghus Omraadet, hvor man var foran med Selveje og Udskiftning, og særlig indenfor de Sogne, hvor Jordhandelen straks kom i Gang. Det er ofte vanskeligt med Sikkerhed at sige, hvornaar og hvordan de enkelte Udflytterejendomme er opstaaet, og fra hvilke af de gamle Bygaardene de stammer. Husene og enkelte helt smaa Ejendomme er ikke taget med, da de vilde fylde alt for meget op.

De anførte Nr. paa de gamle Bygaarde er fra Matr. 1688 og var gældende til 1844. Aarstallene for Ejendomsoverdragelser er i de fleste Tilfælde efter Skødebøgerne; men det udelukker ikke, at Overdragelsen har fundet Sted før. Folk var i ældre Tid tit noget længe om at faa Papirerne i Orden.

1. ELTANG BYS GAARDE¹⁾

G a a r d Nr. 1. Udstykket i 1848—49.

Selvejergaard. Htk. i 1688: 5.5.1.0 + 1.1 i Skovskyld. Fik 1844 Matr. Nr. 6.

Af dens Ejere skal nævnes *Tyge Terkelsen* i 1573. Derefter *Terkel*, hvis 3 Døtre i 1604 skødede den til *Tyge Henriksen*, som har den til 1630, hvorefter *Christen Hansen*, Søn af Herredsfoged Hans Bertelsen paa Gaard Nr. 7 i Eltang, fik den. Han var en velstillet Mand, indtil Krigen 1657—60 helt ruinerede ham. Det berettes, at Krigsfolket afbrændte Gaarden, og han maatte med Kone og Børn flygte til mindre hærgede Egne, hvor de maatte tigge Føden »hos got Folk i Herrens Nafn«, medens Gaarden i Eltang laa øde hen. Som saa mange andre døde han under disse Kaar. 1660 vendte hans Kone og Børn tilbage til Eltang, men kunde for Armod ikke sætte Gaarden i Drift. Ved Skiftet efter ham i 1661 var der stort Underskud i Boet, da saa meget var røvet eller ødelagt. En Arv, han havde haft i Værgе for en Broderdatter, var ogsaa gaaet tabt. Hun var død under Krigen, men hendes 2 Søskende møder frem og kræver hendes Arv af Boet. Da de intet andet kan faa, tager de Gaarden. Et Selvejebol paa Bjært Mark, som Christen Hansen ogsaa havde ejet, fik Slotsfogden paa Koldinghus udlagt som brugeligt Pant for Penge, han havde tilgode. Der blev intet til Enken og Børnene.

Gaarden laa øde hen til 1671, da de fornævnte Søskende solgte den til *Hans Hansen*. Han har mange Tilnavne: den store, den ældre, den gamle samt Over Hans. Det sidste hentyder vel til Gaardens Beliggenhed. Da der var 3 andre Hans Hansener i Byen, var Tilnavne nødvendige. Han døde 1703, og hans Enke, Maren Kyd, overdrog 1704 Gaarden til Sønnen, *Hans Hansen*, der 25. Juni 1722 i en Alder af 46 Aar ægter Else Hansdatter Bull, der den Dag fyldte 17 Aar. Hun var Datter af Hans Hansen Bull paa Nabogaarden, Nr. 9. 1730 døde Hans Hansen, og Else gifter sig s. A. med *Hans Hansen Raun* fra Bjært. Han døde 1741, og Else gifter sig s. A. med *Iver Jespersen Storm* fra V. Nebel. Men i 1742 dør de begge. Tilbage sad der 3 umyndige Børn. Havde det været paa en Fæstegaard, havde de været ilde stedt, men som Selvejerbørn kunde de under Slægtens Formynderskab beholde Gaarden, til en af dem kunde overtage den. 1747 fik Elses Søn af 1. Ægteskab, *Hans Hansen*, Gaarden med 36 Fag Huse, 5 Bæster, 2 Køer, 2 Ungnød og 14 Faar. Denne Hans Hansen, der tog Tilnavnet Raun efter sin Stedfader, købte i 1765 Gaarden til fuldt

Selveje for 100 Rdl. pr. Td. Htk. Efter hans Død i 1789 afhændede Arvingerne Gaarden til *Jens Hansen* fra Torp, der var gift med Hans Hansen Rauns Datter. Han blev Sognefoged. 1793 tilkøbte han en Parcel fra Gaard 2. 1810 døde baade han og hans Kone, og ved den følgende Auktion købte deres Svigersøn, *Peder Nielsen Grunnet*, Gaarden. Men da han i 1812 fik Gaard 9 i Eltang, afhændede han i 1813 Gaard 1. Den havde nu flere Ejere, indtil *Peder Lauesen Østergaard* købte den i 1817. Han afstod den i 1842 til sin Svigersøn, *Niels Hansen Buhl fra N. Stenderup*. I Matr. 1844 fik den Htk. 10.5.1.1¼ under Matr. Nr. 6.

1846 købte Niels H. Buhl Gaard 9 af Johan Hansen, og i 1848—49 solgte han Gaard 1 til forskellige Eltang Mænd. Den blev splittet i mange Parceller.

G a a r d Nr. 2.

Fæstegaard. Htk i 1688: 4.3.3.0 + 1.0. Udstykket i 1793.

I 1610 *Jens Sørensen*. I 1613 og 25 nævnes *Bertel Sørensen*. 1629—41 *Hans Hansen*. 1641—87 *Thomas Jensen*. Under Krigen 1657—60 blev den afbrændt og laa øde en Tid. 1688—92 *Jens Thomsen*. I 1693 havde *Mads Hansen*, der var gift med Jens Thomsens Søster, *Dorothe*, den. Da Mads døde i 1712, ægtede *Dorothe Bertel Tuesen*, der døde 1715. *Dorothe*, der var c. 50 Aar og sad med flere Børn fra sit 1. Ægteskab, giftede sig efter 5 Mdr.s Enkesæde med den 31aarige *Palle Madsen* fra Højrup. 1731 døde *Dorothe*, og *Palle* giftede sig saa med *Mette Jensdatter*. 1736 døde *Palle*, og *Mette* sad tilbage med 2 smaa Børn. Ved Skiftet efter *Palle* mødte hans Stedbørn, d. v. s. hans 1. Kone *Dorothes* Børn af hendes 1. Ægteskab, og krævede den Arv, der var tillagt dem efter deres Forældre. Den havde de ikke faaet, og den androg godt 73 Rdl. *Mette* vilde gerne betale den, men kunde ikke, da *Palles* Bo havde et Underskud paa 87 Rdl. Det saa ikke ret godt ud for *Mette* og hendes 2 smaa Dreng. Men Arvingerne var skikkelige Folk, der ikke vilde sætte *Mette* fra Gaarden. De vilde godt vente, hvis *Mette* vilde love dem, »at saa snart Gud vil sende en Karl her ind i Gaarden«, saa skulde hun sørge for, at de fik deres Arv. Det lovede *Mette*. Og Karlen kom godt nok. Det var *Jens Ollesen* fra Torp, der 1737 ægtede *Mette*. Han efterfulgtes i 1762 af Sønnen, *Palle Jensen*. Ved Auktionen 1765 har *Palle* Oberstløjtnant de Falsen til at hjælpe sig med at købe Gaarden til Selveje, og *Falsen* skulde sikkert ogsaa hjælpe *Palle* med et Laan til Udbetalingen, men *Falsen* havde for mange Jern i Ilden og for faa Penge, saa *Palle* kunde ikke præstere Udbetalingen, og Gaarden blev sat paa Fortegnelsen over det Gods, der averteredes til Salg paa den 2. Auktion i 1767. Men forinden denne indgik *Palle* paa en Kontrakt med *Niels Johansen*, kaldet *Niels Jaarup*, fordi han var fra Jordrup, saaledes at han fik Gaarden. Han kunde ordne Pengesagerne, og Gaarden kom ikke paa Auktion 2. Gang.

1769 blev Niels Jaarup gift med en Datter fra Gaard 6 i Eltang, som han ogsaa fik. 1778 solgte han Gaard 2 til *Jesper Bertelsen* fra N. Stenderup. Han synes at være bleven sindssyg og havde Gaarden forpagtet ud. 1793 blev den solgt paa Auktion og delt i mange Parceller. Mads Dahl paa Gaard 5 og Jens Hansen paa Gaard 1 fik noget af den. *Jens Pedersen Ungstrup* købte en Parcel med Htk. 1.0.3.1, der blev kaldt »Stensgaard«. Se Eltang Udflyttergaarde.

G a a r d N r. 3. Nedlagt 1793. Jorden under Skibdræt Mølle til 1917.

Selvejrgaard. Htk. i 1688: 3.4.0.1 + 1.0. Fik 1844 Matr. Nr. 11.

1604—24 *Nis Buck*. 1625—54 *Poul Pedersen* og 1660—71 *Peder Hansen Giødsen*. Under Krigen 1657—60 blev den afbrændt og laa øde en Tid. I 1675, da Peder H. Giødsens Søn, *Poul Pedersen*, fik den, var dens Tilstand endnu saa ringe, at den kun taxeredes til 60 Slettedaler. 1697 fik *Jens Thomsen* den ved at ægte Poul Pedersens Enke. Han afstod den i 1734 til sin Svigersøn, *Knud Thomsen Basse*, med en Besætning paa 5 Bæster, 3 Køer, 4 Ungnød og 8 Faar. 1752—65 *Thomas Knudsen Basse*. 1765 købte *Christen Christensen* fra Fredsted Gaarden, som han s. A. fik til fuldt Selveje for 70 Rdl. pr. Td. Htk. 1773 solgte han eller hans Arvinger den til *Henrik Marcussen* paa Skibdræt Mølle, og dens Jord kom ind under Møllen. Se Skibdræt Mølle under Vilstrup Sogn.

G a a r d N r. 4.

Fæstegaard. Htk. i 1688: 4.3.1.2 + 1.0. Fik i 1844 Matr. Nr. 7.

1610—48 *Mads Nielsen Biert*. 1651—61 *Peder Madsen*. Ogsaa denne Gaard blev afbrændt under Krigen 1657—60. 1661—78 *Niels Pedersen*. 1678—1702 *Mads Pedersen Kyd*, der i 1702 afstod Fæstet til Sønnen, *Hans Madsen Kyd*, hos hvem han og hans Kone saa gik paa Ophold. Men da Hans M. Kyd i 1717 giftede sig ind paa Gaard 16 i Bjært, fik *Niels Jensen* fra Gaard 2 i Lilballe Gaard 4 i Fæste ved at ægte Hans M. Kyds Søster. I Fæsteprotokollen staar der, at ved hende kunde de gamle Forældre faa den bedste Pleje, altsaa Mads Kyd og hans Kone, der stadig levede. 1747 fik Niels Jensens Søn, *Mads Nielsen Kyd*, Fæstet. Der var da 33 Fag Huse i forsvarlig Stand, men kun 4 Bæster, 1 Ungnød og 10 Faar. Kvægpesten havde været der. Kronen satte saa 2 Køer og 2 Ungnød ind paa den. 1765 købte Mads N. Kyd Gaarden til Selveje for 192 Rdl. pr. Td. Htk. Det var Prisen for Fæstegaardene i Eltang By. 1775 skødede han Gaarden til sin Svigersøn, *Iver Thomsen*, der 1811 afstod den til sin Søn, *Niels Iversen Kyed*. Efter hans Død i 1838 sad hans Enke, *Johanne Bertelsdatter* med den til 1849, da hun overdrog den til Sønnen, *Bertel Nielsen Kyed*. I 1844 fik den Htk. 8.3.1.1 $\frac{1}{4}$ under Matr. Nr. 7. 1857 afstod Bertel Kyed en Parcel, 7c med Htk. 4.0.1. $\frac{1}{2}$ til sin Broder, *Iver Nielsen Kyed*, og Gaarden er nu delt i to Gaarde:

Gaard Nr. 7a,

som Bertel N. Kyed sidder tilbage med i 1857. Han og N. Th. Bjerrisgaard mageskifter i 1858 to Parceller med c. 1½ Td. Htk., og Aaret efter har han og Chr. M. Dahl et Magelæg. 1892 faar hans Søn, *Jens Bertelsen Kyed*, Gaarden. Fra 1901—03 dennes Arvinger, der 1903 sælger til Ejendomsægler *M. C. Pedersen*, der mageskifter med *Ole P. Sørensen*. Fra 1906 *Niels Rasmussen*, og fra 1929 *Bertel Pagh Thomsen*. I 1902 blev der læst Deklaration paa 7a, 8c, 5d og 7b som »*Højagergaard*«.

Gaard Nr. 7c, »*Gremmersten*«,

som Iver N. Kyed fik i 1857, overtog *Niels Bertelsen Kyed* i 1889. Derefter fra 1924 *Bertel Kyed*. Fra 1948 *Fr. Lassen*.

Gaard Nr. 5.

Fæstegaard. Htk. i 1688: 4.3.2.2 + 1.0. Fik 1844 Matr. Nr. 5.

1610—51 *Peder Nielsen*. Derefter *Hans Jensen*, og fra 1678 *Jep Nielsen Basse*, der 1686 afgiver den halve Gaard til sin Svigersøn, *Peder Nielsen*, der døde Aaret efter. 5 Mdr. efter ægter hans Enke *Olle Knudsen* fra Starup. Jep Basse og Olle har saa Gaarden til 1692, da Olle efter Jeps Død faar hele Gaarden. 1731 dør Olles Kone, og *Christen Sørensen*, der havde været Husmand under Hans H. Buhl paa Gaard 7, faar saa i 1734 Fæste paa Gaard 5, som Olle godvillig har opladt for ham paa Grund af Armod og slet Tilstand. Det er nok H. H. Buhl, der har staaet bag sin Husmands Ophøjelse til Fæstegaardmand. 1754 dør Christen Sørensen, og hans Datter, Sidsel, gifter sig i 1755 med *Hans Christensen* fra Bramdrup, som køber Gaarden til Selveje i 1765 for 192 Rdl. pr. Td. Hartkorn. 1792 blev hans Datter, Ane Margrethe, gift med *Mads Christensen Dahl* fra Herslev, som havde 400 Rdl. som Arv, og samme Aar faar han Gaarden. 1829 faar deres eneste Søn, *Hans Madsen Dahl*, Gaarden med godt 5½ Td. Htk., der i 1844 forhøjes til 9.0.3.2¼ under Matr. Nr. 5. 1850 fik hans Søn, *Mads Hansen Dahl*, sin Fødegård. Hans Broder, *Christen Hansen Dahl*, købte i 1849 en Parcel med c. 2½ Td. Htk. af Niels Buhl (af Gaard 1, Matr. Nr. 6) og mageskiftede i 1853 flere Parceller med sin Broder, Mads Dahl. 1893 fik *Marie Dahl* Matr. Nr. 5a og 6a efter sin Fader, Mads H. Dahl. 1898 købte *Jørgen A. Daugaard* fra Vilstrup Gaarden og havde den til sin Død i 1909, hvorefter hans Enke, *Maren Sommer*, havde den til 1948, da *Jørgen Sommer Daugaard* fik den.

Gaarden kaldes »*Dahlsminde*«. Om Christen Hansen Dahls Gaard, »*Dahlsgaard*«, se Eltang Udflyttergaarde.

Gaard Nr. 6. *Vangegaard*.

Fæstegaard. Hartkorn i 1688: 4.3.0.2 + 1.0. Fik 1844 Matr. Nr. 8.

1610—14 *Mads Jensen*. 1617—50 *Iver Hansen Beck*. Derefter sad hans Enke, *Mette Ivers*, med den i nogle Aar, til Sønnen, *Hans Iversen, Beck*, kunde overtage den. Da han var død i 1694, fortsatte hans Enke, *Maren*, som Fæster i 7 Aar, indtil Sønnen, *Iver Hansen Beck*, var gammel nok til at faa den. Han giftede sig samme Aar (1701) med en Datter af den ret fremstaaende Sognefoged og Selvejer *Henrik Madsen* i Højen, hvis Søn kort efter ægtede *Iver Becks Søster*. Det er lidt paa-faldende, at Børnene fra den ikke særlig store Fæstegaard kunde gøre saa anselige Giftermaal, men Beckerne var ret velhavende og dygtige Folk. 1734 afstod *Iver Beck* Fæstet til sin Søn, *Henrik Iversen Beck*. Der var da en efter Tidens Forhold stor Besætning paa Gaarden: 5 Bæster, 5 Køer, 5 Ungnød, 2 Kalve og 12 Faar. Ved *Henrik Becks Død* i 1748 sad hans Enke tilbage med 3 smaa Børn, men i ret gode Kaar. Hun giftede sig i 1749 med *Peder Christensen*, der i 1765 købte Gaarden til Selveje for 192 Rdl. pr. Td. Htk. Efter hans Død fik *Niels Jaarup* Gaarden ved et Samfrændeskifte. Han var gift med *Henrik Becks Datter, Maren*. *Niels Jaarup* havde i Forvejen Gaard 2 i Eltang, som han solgte i 1778. 1812 afstod han Gaard 6 til sin Svigersøn, *P. Th. Bjerrisgaard* fra Stoustrup, der var gift med hans Datter, *Kirsten*. I Matr. 1844 fik den Htk. 9.4.1.2 under *Matr. Nr. 8*. Det ny Hartkorn blev næsten alle Steder forhøjet betydeligt. Skovskylden forblev uændret, og Tienden blev ved at hvile paa det gamle Hartkorn.

1852 afstod *P. Th. Bjerrisgaards Enke, Kirsten, Gaarden* til Sønnen, *Niels Th. P. Bjerrisgaard*, der i 1873 efterfulgtes af sin Søn, *Niels B. Bjerrisgaard*. 1928 fik hans Søn, *Karl Chr. Bjerrisgaard*, den. Fra 1947 hans Enke.

Den kaldes »*Vangegaard*« og har været i Slægtseje (Fæste og siden Selveje) mindst fra 1617.

G a a r d N r. 7. E l t a n g g a a r d.

Selvejergaard. Htk. i 1688: 13.0.1.0 + 3.2. Fik 1844 Matr. Nr. 3.

G a a r d N r. 9. Ø s t e r h o l m.

Selvejergaard. Hartkorn i 1688: 8.7.1.1 + 2.1. Fik 1844 Matr. Nr. 4. Da disse to Gaardes Historie ved tvende Giftermaal er vævet ind i hinanden, vil Gaard Nr. 7's Historie til 1793, og Gaard Nr. 9's Historie til 1713 blive fortalt samlet i det følgende.

Fra sidst i 1680erne til op imod 1730 gjorde de kgl. Embedsmænd i Koldinghus og Skanderborg Rytterdistrikter sig store Anstrengelser for at faa de faa Selvejerbønder, der var tilbage i disse Krongodsomraader, gjort til Fæstere. Mellem Linjerne i de Argumenter, de førte frem for at faa Kongen og hans Regering til at føre dette Overgreb ud i Praksis, ses det tydeligt nok, at det irriterede dem meget at være nødt til at tage

visse Hensyn til Selvejerne. Det vilde have været lettere for dem at administrere Godserne og regere med Bønderne, naar de kunde faa dem alle ensrettede som Fæstere. Det behagede heller ikke disse Enevældens Tjenere, at Selvejerne optraadte med mere Selvfølelse end Fæsterne. Det burde der gøres en Ende paa. Men saadan uden videre lod det sig ikke gøre. Selvejerne sad paa deres Gaarde med Skøder og Adkomster, der gav dem lovbekræftede Rettigheder, som det var umuligt at komme udenom.

Embedsmændene fandt da paa at mistænkeliggøre disse Skøder. De paastod og søgte at vise, hvordan Selvejerne i Tidens Løb havde tillistet sig deres Skøder paa Herredstingene, der kun bestod af Bønder. Nej, kun de Skøder, der var udstedt af eller kunde føres tilbage til Adkomster, som var anerkendt af Kongen og hans Retterting, altsaa Landets Højesteret, kunde anses for rigtige og gyldige.

Hermed var Bolden givet op: man behøvede blot at underkende alle de Skøder, der ikke var kongelige eller hvilede paa Rettertingsdomme, for at gøre Selvejerne til Fæstere. Planen var snedigt udtænkt, idet Embedsmændene godt vidste, at der næsten ingen kgl. Skøder fandtes. Den vilde, hvis Kongen havde billiget den, have gjort det af med næsten alle Landets Selvejere, idet Herremændene selvfølgelig straks vilde have fulgt efter paa deres Omraader. Planen var fristende, fordi Embedsmændene hævdede, at der saa vilde komme flere Penge ind i Kongens altid slunkne Kasse.

Regeringen vilde have Sagen undersøgt, og de stedlige Embedsmænd fik Ordre til at indkalde Selvejernes Ejendomsbeviser til Eftersyn. Første Gang omkring 1690, og anden Gang i 1725. Der nedsattes en stedlig Kommission, der skulde granske de ofte ældgamle Dokumenter for derefter at indsende Ekstrakter af dem samt en Indberetning til Rentekammeret i København, der saa skulde se paa Sagen. Disse Papirer er nu i Rigsarkivet og kan fortælle ikke saa lidt om Selvejerne under Koldinghus.

Det var tydeligt nok, at den stedlige Kommission holdt med Embedsmændene og ansaa de fremlagte Skøder for ugyldige. Kun 2 af de c. 140 Selvejere i Elbo, Holmans, Brusik og Jerlev Herreder havde fremlagt Adkomster, der maatte anerkendes. Den ene var en Enke i Skærup Sogn, den anden var *Hans Bertelsen* paa Gaard Nr. 7 i Eltang By (nu Eltangaard). I den Indberetning af 17. 2. 1691,²⁾ der ledsagede Skøde-ekstrakterne, erkender Kommissionen først, at Enkens Gaard i Skærup er et Selveje, og fortsætter derefter:

»saavel som een gaard i Eltang sogn og bye, som beboes af Hans Bertelsen; hvorpaa er fremvist tvende høyste rættis domme, som forklarer, at dend for en sielfeyer gaard er Hans Bertelsens forfedre till kiendt.«³⁾

Og i den medfølgende Extrakt hedder det, efter at flere Herredstings-skøder fra Hans Bertelsens og hans Faders Tid er nævnede:

»Videre fremlagt en paa pergamen schreffuen dom i Ribbe udsted af sl. kong Christian anno 1545 udgifuen paa samme sielfeyergaards tilliggende eiendomb til Hans Nielsen og Olluf Hansen af Eltang.

Noch fremlagt en anden anno 1543 ergangen høyeste rettis domb paa bemeldte sielfeyergaard.

Af hvilke documenter nocksom siufnis dette at schulde have verit en sielfeyergaard.«

Desværre synes de tvende nævnte Domme at være gaaet tabt, og vi maa nøjes med de ovennævnte forøvrigt gode Beviser for, at de har existeret, og at man i 1691 maatte tage dem som Grundlag for Hans Bertelsens Selveje. De Udskrifter af disse Domme, som Hans Bertelsen i 1690 fremlagde, er nok, sammen med flere andre gode, gamle Papirer, som var paa Gaarden, gaaet tabt, da den brændte i 1730.

Embedsmændenes lumske Plan vandt ikke Øre paa højere Steder, og de kgl. Tjenere maatte vedblivende døje »de Herrer Selvejere«.

Gaard Nr. 7 i Eltang By havde altsaa været i samme Slægts Eje fra 1540erne og antagelig langt længere tilbage. De gamle Slægter gav jo ikke saadan Slip paa Slægtens Jord. Det ligger da nær at antage, at *Bertel Hansen*, der i Jordebogen 1573 nævnes som dens Ejer, er en Søn af den Hans Nielsen, der nævnes i 1545.

Bertel Hansen blev Herredsfoged i Brusk Herred. 8. Juli 1578 bliver han ved kgl. aabent Brev⁴⁾ fritaget for Landgilde, Ægt, Arbejde og anden Tyngge paa sin Gaard, saa længe han er Herredsfoged i Brusk Herred. Det maa ogsaa være hans Initialer —B*H—, som findes paa Eltang Kirkes Klokke, der blev støbt i 1588. Han maa være død c. 1590, for 20. Juli 1590 faar hans Søn, *Hans Bertelsen*, som Herredsfoged i Brusk Herred de samme Fritagelser, som hans Fader havde haft, og blev altsaa sin Faders Efterfølger som Herredsfoged.⁵⁾ Det var han ogsaa bleven paa Gaarden, idet Lensmanden paa Koldinghus, *Casper Markdaner*, havde ladet ham indføre i Jordebogen som dens Ejer. Men det var der en anden af Bertel Hansens Arvinger, der protesterede imod. Det var *Mette Anderskone* i Nebel med hendes 2 Sønner, *Jørgen* og *Madz Andersen*. Om hun har været en Datter, eller hendes afdøde Mand en Søn af Bertel Hansen, findes der intet om; men hun har altsaa ment at have Krav paa Gaarden.

Man kunde jo mene, at en saadan Arvestrid skulde afgøres ved de ordinære Domstole, men den Tids Lovgivning sagde noget andet. Den af Herredagen i Kolding den 13. December 1558 udstedte Reces fastslog i Artikel 40, at kun een Arving kunde besidde et Bondeselveje, og hvis Arvingerne ikke kunde enes om, hvem af dem det skulde være, skulde 12 Frænder under Lensmandens Tilsyn afgøre Striden. Saadan gik det

her. Casper Markdaner gav Ordre til, at 12 Frænder sammen med Ridefogden som hans Stedfortræder skulde samles for at taxere Gaarden og sige, hvem der skulde have den. Det skete, og det Brev, *Samfrændebrev*, som de 12 Frænder da udstedte, skal gengives her:

»Vi efterskrevne: Søren Griis i Tolstrup, Jørgen Buch i Lilballe, Niels Buch ibd., Tyge Terkelsen i Eltang, Mads Jensen ibd., Anders Nielsen i Viv, Samfrænder, som Hans Bertelsen i Eltang for Tingsdom har krævet; Hans Jepsen i Højrup, Thomas Jespersen i Stenderup, Mads Jørgensen ibd., Tord Jensen i Møsvraa, Jesper Jensen ibd. og Nis Madsen i Nebel, Samfrænder, som Jørgen Andersen i Nebel for Tingsdom paa sin Moder, Mette Anderskones Vegne har krævet.

Vi forn. 12 Samfrænder kendes med dette vort aabne Brev, at vi var forsamlede i Eltang i den Bondegaard, forn. Hans Bertelsen nu bor i med Lensmandens Vilje og Samtykke, velb. Kasper Markdaner til Søgaard, Høvidsmand paa Koldinghus, og med Ridefoged Peder Jensen [i] hans Overværelse paa Lensmandens Vegne, at omkende, granske og forfare, hvilken af Arvingerne samme Bondegaard bør at besidde.

Da efterdi forn. Hans Bertelsen bor paa samme Ejendom og er Arving dertil og findes indskreven i kgl. Maj. Jordebog for Skyld og Landgilde deraf og findes god og vederhæftig for at holde Gaarden og Ejendommen ved Magt og udrede Skyld og Landgilde og med Arvinger Skel og Fyldest efter Recessen, sagde vi hannem:

Samme Bondegaard og Ejendom til at bruge og besidde, og satte vi samme Bondegaard og hendis tilliggende Ejendom, fire Otting Jord over al Eltang Skov og Mark et Qvarter ringer ($4 \div \frac{1}{4} = 3\frac{3}{4}$ Otting), til otte Hundrede Mark danske at være værd til Købs og et Pund Hartkorn til Skæppeskyld over al kgl. Tynges...

Dette vedstaar vi forn. 12 Samfrænder med vor Ed og Besegling, trykt neden paa dette Brev, med vor kære Leensmands Besegling næst for trykt.

Actum Eltang Fredagen næst efter Dominica esto mihi [d. 19. Febr.] Anno 1591.«⁶⁾

Hans Bertelsen fik altsaa Gaarden, sikkert med Støtte fra Lensmanden, der helst saa, at den ny Herredsfoged, der alt var indført i Jordebogen som dens Ejer, maatte beholde den. Et Skøde fra Mette Anderskone og hendes Sønner til Hans Bertelsen og Hustru, Maren Hansdatter, er dateret 1591,⁷⁾ saa hun har faaet sin Arvepart med det samme.

Samfrændebrevet viser os, at det i visse Tilfælde er Slægtens Ret at bestemme over den Jord og Gaard, der har været i Slægtens Eje. Slaar vi op i den herømte »Jydske Lov«, træffer vi der flere Paragraffer, der omtaler og understreger denne Ret som en Slags *Odelsret*. Slægtsjord i Selveje maa saaledes ikke sælges til fremmede, før den paa tre efter hinanden følgende Tingdage har været tilbudt Slægten; den fædrene

Jord til den fædrene, og den mødrene Jord til den mødrene Slægt. Det ses i de gamle Tingbøger her fra Brusk Herred, at Slægtens Medlemmer i god Tid ved edfæstede Stævningsmænd fik at vide, naar der var Slægtsjord til Salg, saa de kunde møde paa Tinge for at købe det.

Jydske Lov værner Slægtens Ret til dens Jord, og det er givet, at denne Odelsret er et Levn helt fra den graa Oldtid, da den opdyrkede Jord var delt mellem Frimandsslægterne, men saaledes, at hver Slægt ejede sin Jord i Sam- eller Fælleseje under Ledelse af et Overhoved. Dette Slægtssameje har saa i Tidens Løb udviklet sig til et eller flere Enkeltmandsejer; men Slægtens Ret er bleven staaende bagved, saaledes at Slægten — Frænderne — ved en Arvestrid kunde sige, hvilken af de nærmeste Arvinger, der skulde have Jord og Gaard, og til hvilken Pris. Eller hvis den, der besad Gaarden, ikke kunde klare sig eller vanrøgtede den. Frænderne kunde da sætte en anden paa den.

1610 udnævnes der en ny Herredsfoged for Brusk Herred. Hans Bertelsen maa da være død. Hans Søn, *Bertel Hansen*, fik ganske ung Gaarden efter ham. Hans Navn er meget fremme under nogle Stridigheder, som de Eltang Mænd havde med Mølleren i Gudsø, dels om Retten til at »trædtze« (trække) Baade op ad Aaen til Skibdræt Mølle, dels om Vejrettighederne fra Gudsø Mølle. Han døde c. 1655 som en velstaaende Mand, og hans Enke, *Maren Nielsdatter Rafn*, sad saa med Gaarden. Saa kom Krigen 1657—60 og forvandlede Velstanden til Fattigdom. Det ser man tydeligt ved Skiftet efter Bertel Hansen, der først blev holdt 4. Februar 1661.⁸⁾ Af Løsoøre, Besætning og Avl var der da følgende: 1 gammel Hoppe til 4 Sldl., en Messingkedel til 1 Sldl., 1 Lysestage til 2 Sldl.; 1 Vogn til 2 Sldl., 1 Seng med 2 gamle Dynner og 2 Puder uden Vaar samt 1 Sengs Klæder, ialt 1 Dl., 2 Læs indavlet Hø til 2½ Sldl., og saa var der saadet 5 Skpr. Rug, som gode Folk havde skaffet Enken. Det sattes til 5 Sldl. Det var *alt* paa Sognets største Gaard, der siden i Matr. 1688 sattes til godt 13 Tdr. Htk. Bygningerne var næsten brudt ned, og Jorden var ude af Drift, hvad den ringe Udsæd og Mangelen paa Korn bevidner.*)

Eltang var en af de Byer, der blev haardest hjemsogt i 1657—60, bl. a. fordi den laa saa nær op ad en af de store Marchveje. Dens Gaarde og Huse var næsten udslettede. Enten afbrændte eller brudt ned. Det sidste besørgede Polakkerne, der en Tid havde en Lejr i Lilballe, hvorfra de raserede Egnen, bl. a. hentede de det tørre Træværk fra Huse og Gaarde til at koge deres Mad ved. Egnens Folk blev næsten helt ribbet for alt. Kun ganske lidt lykkedes det dem at unddrage Fjendens og Krigsfolkets Plyndringer. Krigsfolket var Datidens Navn til de polske

*) Gaardens Udsæd beregnedes i 1664 til 5 Tdr. Rug, 4 Tdr. Byg, 10 Tdr. Havre og 2 Tdr. Boghvede. Der avledes 50 Læs Hø, og Gaarden havde 3 Svins Olden. Den dyrkede Jord godt 100 Tdr. Land. Dertil kom ikke dyrket Udemark og Skov.

og brandenburgske Tropper, der var indkaldte for at hjælpe os mod Fjenden (Svenskerne), men Krigsfolket var de raaeste og de værste til at røve og ødelægge.

Ved Skiftet efter Bertel Hansen gik det hurtigt med at vurdere Boets faa Ejendele. Det var sværere at finde ud af Gæld og Tilgodehavender. Det fylder flere Sider i den gamle Tingbog af 1661 og illustrerer godt den fortvivlede Tilstand efter Krigen. De fleste Tilgodehavender var uerholdelige. Det er næsten kun Maren Rafns Arv, der indestod i hendes Broder, Hans Rafns Gaard i Ll. Velling i Smidstrup Sogn, der betyder noget. Det blev saa undersøgt, om Bertel Hansen havde naaet at faa betalt sine 7 Søskende deres Arv. Det havde han, og det bevistes ved de Afkaldsskøder, som de havde givet ham, efterhaanden som de havde faaet udbetalt deres Parter i Gaarden. Det havde endda taget ham en Del Aar at faa i Orden. Vi møder her den gamle Skik, som særlig Selvejerne praktiserede: Børnene fik almindeligt ikke straks deres Arv, som blev dem tillagt ved Skifterne efter deres Forældre. Det var der ikke Penge til. Deres Arveparter blev staaende i Gaarden, indtil den Søn, der havde faaet den overdraget, fik Raad til at betale dem ud. Det varede gjerne mange Aar, før den sidste fik sin Arv. Naar en Arving fik sin Arv, udstedte han Afkaldsskøde til Broderen og dennes Hustru. Det kan saaledes ses, hvor længe det varede, inden den, der havde faaet Gaarden, kunde sige, at nu ejede han den selv. Dog kunde det i rolige og gode Tider hænde, at en velhavende Selvejer forlods udbetalte Arven til en Søn eller Datter, naar han bortgiftede dem. Selvfølgelig mod Afkald. Økonomisk blev det saaledes Maalet for den, der fik Gaarden, at faa samlet de Penge, der skulde til for at udbetale Søskendearven, saaledes at han kunde efterlade sine Børn en ubehæftet Gaard — til ny Arvedeling. I gode Tider, ved Sparsommelighed, og ved en Kone med en god Medgift, kunde det nok lykkes for ham, men i onde, urolige Tider gik det ikke, og det gik ud over hans Børn, fordi Søskendearven skulde ud af Boet før Arven til Børnene.

Bertel Hansen havde altsaa faaet klareret med sine mange Søskende, men det hjalp for lidt, fordi Boets Aktiver svigtede. Krigen havde ødelagt dem. Men Gæld og Forpligtelser stod der godt nok. Under normale Forhold havde de ikke betydet ret meget, men nu oversteg de ganske Aktiverne, saadan at Maren Rafn ikke kunde betale enhver sit. Ja, saa var der selve Gaarden, der nok kunde have givet mere end Dækning nok, men den Udvej, syntes hun, var det værste af alt. Slægtens Jord og Gaard skulde bevares i Slægtens Eje for et af hendes Børn. Det var Helligbrøde at afstaa den.

Den største Gældspost i Boet var den Medgift, som Bertel Hansen kort før sin Død skriftligt havde lovet sin Datter, *Mette*, da hun ægtede Selvejer *Hans Andersen Sandmand* i N. Bjært. Denne Medgift var ikke

siden bleven betalt, og Hans Sandmand havde, da hans Søster *Maren* blev gift med Fæstebonden *Hans Hansen Nebel* i N. Bjært, overdraget den til Hans Nebel som Marens Medgift, som H. Nebel altsaa nu havde tilgode i Bertel Hansens Bo. Hvor stor den var, kan ikke nøjagtigt ses, da Musene har huseret i den gamle Tingbog og ædt det meste af Tallet; men den har mindst været paa 120 Sldl. Naar man tager Pengenes daværende høje Værdi i Betragtning, beviser denne Medgift, at Bertel Hansen har været meget velstaaende.

Hans Nebel var indvarslet til Skiftet, men mødte ikke. I Stedet var hans Kone, Maren, mødt, men uden Adkomst til at foretage sig noget paa Mandens Vegne. Hun skulde vist bare spionere.

Da Maren Rafn ikke kunde betale Boets Gæld, bad hun Kreditorerne om Henstand, indtil hun fik Gaarden i Drift, saa vilde hun betale enhver sit. Da ingen rejste Indsigelse herimod, sluttedes Skiftet paa dette Grundlag.

Men Maren havde glemt at tage Misteltenen i Ed. Hun har troet for godt om Hans Nebel. Det varede nemlig ikke saa længe, før han rejste Sag mod hende for at faa Marens Medgift, som han med Renter fik gjort op til 158½ Sldl. Ved selv at udeblive fra Skiftet, og i Stedet sende Maren, sin Kone, havde han faaet det lavet saadan, at de øvrige Kreditorer havde givet Henstand, hvad han altsaa ikke havde gjort, og paa den Maade kom hans Fordring til at staa foran de andres og til Udbetaling straks. Det var Lumskeri, men juridisk uangribeligt. Det hjalp ikke noget, at Maren Rafn i et skriftligt Indlæg paa Tinget foreholdt ham det forkerte i hans Udeblivelse fra Skiftet og i stærke Ord skildrer den Nød, som hun og hendes umyndige Børn uforskyldt er kommen i, og derefter beder ham om samme Henstand, som de øvrige Kreditorer havde givet hende. Hans Nebel kendte ikke Naade eller Barmhjertighed. Hans Maal var at faa fat i saa meget som muligt af Selvejergaardens Jord.

Da Herredstinget, hvor Maren Rafn havde Frænder og Venner, stadig trak Sagen i Langdrag for at give hende Tid til at komme paa Fode, gik Hans Nebel til sidst til Landstinget i Viborg, hvor han i 1664 fik sin Fordring godkendt til Betaling. Men han havde dog været for langsom i Vendingen, for da han triumferende mødte frem paa Herredstinget og krævede Pengene betalt pr. 15 Dage, ellers vilde han gøre »Namb«, d. v. s. Udlæg eller Indførsel i Gaardens Jord, mødte han der en ny Modstander og en ny Situation. Det var den unge *Hans Bertelsen*, Bertel Hansens og Marens yngste Søn, der nu var bleven saa gammel, at han havde faaet Myndighederne til at indskrive sig i Jordebogen som Gaardens Ejer, ligesom han havde betalt Skyld og Landgilde af den. Uden Tvivl ved Velvilje fra Myndighedernes Side, da de ikke kunde lide Hans Nebel, som de jævnlig havde Vrøvl med.

Og saa havde Hans Bertelsen giftet sig med en Datter fra Gudsø Mølle, *Maren Bertelsdatter*, og med hende fik han »Sølfv ock Penge«.⁹) Tingbogen fortæller aldrig hvor meget, men ret stor kan denne Medgift ikke have været i disse Efterkrigsaar, hvori selv Møllerne havde det smaat. Alligevel har den været et godt Skridt paa Vejen til de 158½ Sldl., der skulde betales. Men endnu har Hans Bertelsen dem ikke og maa saa prøve at vinde Tid for at faa dem samlet.

Da H. Nebel møder med Kravet paa Betaling inden 15 Dage, ellers gør han Namb, møder han Gaardens nye Ejer, der i Kraft af sin Odels- og Arveret til den Jord, som hans fædrene Slægt havde ejet fra Arilds Tid, kunde føre et kraftigt Forsvar for den. H. Bertelsen henviste til den foran nævnte Artikel 40 i Koldingrecessen, der fastslog, at kun een kunde besidde et Selveje, og det var han som Arving særlig berettiget til, og ikke H. Nebel. Han fremlagde Samfrændebrevet af 1591 til hans Bedstefader, som blev indført i Tingbogen, og henviste til, at han var indført i Jordebogen som Gaardens Ejer og havde betalt dens Skyld og Landgilde. Det er de gode, gamle Retsregler med Arvingernes og Slægtens Førsteret til den fædrene og mødrene Jord, han støtter sig til som en Odelsret, der gaar forud for al anden Ret. Heri har han haft Herredstinget, Bøndernes Ting, paa sin Side. Men det nyttede for lidt. En ny Tid var ved at gaa ind. Enevælden havde hverken Sans eller Respekt for gammel Bonderet. Det viste sig, at Landstinget, hvis Dommer var en af Kongen udnævnt Adelsmand, jævnlig lod Selvejerjord gaa over paa fremmede Hænder. Ganske vist kun som brugeligt Pant, men var det først kommen ud at svømme, var det vanskeligt at vinde tilbage igen. Og H. Nebel havde jo Krav paa sine Penge. Herredstinget forhalede godt nok Sagen en Tid, men maatte saa bøje sig for H. Nebels Krav, og Ud-lægsforretningen var allerede godt i Gang, da Hans Bertelsen standsør den ved at tilbyde at betale de 158½ Sldl. Men det vil H. Nebel ikke nøjes med. Han vil ogsaa have yderligere Renter og dertil Sagsomkostninger. Han kræver godt 200 Sldl. Det strides Parterne saa om i længere Tid, men H. Nebel har efterhaanden rodet sig ind i saa mange Processer og har Strid med Myndighederne, saa han ikke har Tid til at beskæftige sig med H. Bertelsen. Det er ogsaa gaet op for ham, at han ikke faar fat i Jorden. Fra midt i 1666 til Efteraaret 1667 høres der intet om Sagen, og 21. September 1667 giver H. Nebel fuld Kvittering for, hvad han har tilgode, til H. Bertelsen. Han har nok faaet alt det, han krævede, for samtidig laaner H. Bertelsen 100 Sldl. hos sin Svigerfader i Gudsø Mølle. Og Gaarden er reddet.

Maren Rafn blev en gammel Kone. Kirkebogen melder omhyggelig hendes Alder, da hun begravedes 7. April 1689: 88 Aar 8 Mdr. 6 Dg. Med Bertel Hansen havde hun 3 Sønner, der alle hed Hans, og 3 Døtre, Mette, Anne og Anne. Mette blev som nævnt gift med Hans Andersen af Sand-

mand Slægten i N. Bjært (paa Gaard 16-17). Anne ægtede en Raadmand i Kolding, og den yngste, Anne, blev i 1663 gift med Selvejer Jesper Madssen Beck paa Gaard Nr. 2 i N. Stenderup. Tingbogen siger, at hun fik »Sølf och Penge« i Medgift,¹⁰⁾ men store Ting kan det ikke have været efter Tilstanden paa Gaarden i Eltang. Hendes Ætling skulde i 1762 blive Ejer af Eltanggaarden.

Hans Bertelsen, den yngste af de 3 Hanser, fik altsaa Fødegaarden i 1664. Forskellige Stridigheder mellem ham og hans Naboer tyder paa, at han var vanskelig at have med at gøre. Skønt han baade var Kirkeværge og Sognefoged, har Præsten Peder Emmerlev intet at sige om ham, da han indfører hans Begravelse i Kirkebogen. Det tyder ikke saa godt, fordi den gode Hr. Peder ellers ikke er saa karrig med at rose de døde, særlig de største Bønder. Maaske har den haarde Lære, han som ung fik i Krigens og Efterkrigstidens strenge Skole, gjort ham stridbar. Maaske har han arvet noget fra sin Moders begavede, men stridige og ret-haveriske Slægt, Ravnene i Ll. Welling, der i Tiden 1625—56 præsterede at føre 17 Familieprocesser om Jord, Stude og Penge frem for Lands-tinget i Viborg.¹¹⁾

Hans Navn staar paa den Tavle fra det gamle Pulpitur i Eltang Kirke, der nu hænger ude i Vaabenhuset, og paa den Liste over Stolepladserne i Eltang Kirke, som Pastor Emmerlev i 1690 sendte Bispem i Ribe, ses det, at han sad paa den 1. Plads i den 1. Stol, vel fordi han havde den største Gaard i Sognet.¹²⁾

Han var gift 2 Gange. Først, som nævnt, med Maren fra Gudsø Mølle, med hvem han havde Døtrene Maren og Anne. Derefter o. 1675 med *Bodil Christiansdatter*, med hvem han havde Døtrene Karen, Maren og Mette, og saa tilsidst en Søn, der selvfølgelig kom til at hedde *Bertel Hansen* og skulde fortsætte Dynastiet paa Slægtens gamle Gaard.

Sidst i 1691 døde Hans Bertelsen, 51 Aar gammel. Bodil Christiansdatter sad derefter Enke i næsten 2 Aar, og det har nok været hendes Mening at sidde saadan, til hendes Søn, den da 12-aarige Bertel, kunde faa Gaarden, men saa er det gaaet hende over Magten med den store Gaard, og i 1693 gifter hun sig med *Iver Hansen Bull*, den ældste af Sønerne paa Gaard Nr. 9 i Eltang By. Han var da 29 og hun 40 Aar gammel. Dermed var den unge Bertel Hansens Arvemuligheder i Fare; men jeg gætter paa, at Iver Bull har lovet Bodil, at Bertel skulde faa sine Fædres Gaard.

Her forlader vi foreløbigt Gaard 7 og Slægten der for at se, hvad der findes om den *Buhl Slægt*, der er knyttet til Eltang By og til *Gaard Nr. 9* i denne By.

Buhl Navnet er ældgammelt. Det træffes flere Steder her i Landet omkr. 1550. Bl. a. paa Fyn, men særlig blandt Selvejerbønder i Brusk, Holmans, Elbo og Andst Herreder. Det tør maaske udtydes saaledes, at

det er her paa disse Egne, at Buhl'erne har deres oprindelige Hjemstavn. Antagelig har de forskellige Buhl Slægter, der træffes i de nævnte Herreder c. 1550, fælles Oprindelse, men den ligger saa langt tilbage i Tiden, at det ikke kan udredes. Slægten er forlængst bleven spaltet i flere Slægter, som det er haabløst at finde den fælles Oprindelse til. Her gælder det kun de Buhl'er, der kan findes i det gamle Eltang Sogn.

I det 16. Aarhundrede skreves Navnet: Bul, Bull, Bol og Boll. Bol er vist den ældste Form, og saadan udtales Navnet endnu her paa Egnen. Bull var mest brugt, indtil *Buhl* sejrede i Tiden efter 1750. Fra 1558 er der bevaret et Brev fra Kristian den 3. til Lensmanden paa Koldinghus, som viser, at Pouel Bul i N. Bjært og en anden Mand i Brusik Herred paa Bøndernes Vegne har klaget til Kongen over, at Lensmanden ikke vil give dem fri Olden til deres Svin i Kronens Skove, saadan som det har været Skik fra Arilds Tid.¹³⁾ Det er det første Buhl Navn, man møder i Eltang Sogn. Saa følger i Jordebogen 1573 Jørgen Bull i N. Bjært. Han nævnes ogsaa 1610—13 og er gift med Sidsel og efterfølges af sin Søn, Madz Jørgensen Bull. De havde Gaard Nr. 4, som da synes at have været et Selveje; men efter c. 1650 er Madz Bull ikke nævnt, antagelig død, og Gaarden er paa fremmede Hænder som Fæstegaard, uden at det kan ses hvorledes. Om den Christen Jørgensen Bul, der ejede Gaard Nr. 2 i Lilballe, og hvis anselige Gravsten staar i Eltang Kirkes Vaabenhus, og Hans Jørgensen Bull, der havde Gaard Nr. 9 i Eltang By 1624—31, er Sønner af Jørgen Bull i Bjært, maa staa hen. Man kan kun se, at der har været Buhl'er i Eltang Sogn langt tilbage og derudfra formode, at de senere Buhl'er stammer fra dem.

Det er først fra den ovenfor nævnte *Hans Jørgensen Bull* paa Gaard Nr. 9 i Eltang (Østerholm), at de senere Buhl'er kan udredes. Alt taler for, at han har giftet sig ind paa Gaard Nr. 9 ved at ægte Mads Niensens Datter. Hendes Fornavn kendes ikke. Mads Nielsen havde Gaarden til 1624, da Hans Jørgensen Bull faar den. Han døde i 1631, og Enken sidder tilbage med 2 smaa Dreng, Madz og Hans. Hun ægter saa *Peder Jørgensen* fra V. Nebel. Det ses i Koldinghus Lensregnskab 1. Maj 1631 til 1. Maj 1632, at Peder Jørgensen fik Gaarden 18. April 1632: »Den 18. April annammet af Peder Jørgensen til Husbondhold af den Gaard i Eltang, Hans Jørgensen Boll paa boede og fradøde, Penge 6 Rdl.«

Peder Jørgensen blev Sognefoged og Præstens Medhjælper og var en vel anset Mand. Han kaldes jævnlgt Bull efter sin Forgænger. Det er bevisligt, at han ikke var født Bull. Noget saadant skete af og til. Han døde under Krigen 1657—60, og hans Kone var død før. De efterlod sig ikke Børn, men paa Gaarden var hendes Børn af 1. Ægteskab, *Madz* og *Hans Hansen Bull*. De havde faaet Arv efter deres Forældre, og da nu Peder Jørgensen var død, skulde hans Søskende arve ham. De vilde sælge Gaarden for at dele Pengene. Men dette Salg var ikke frit. Først skulde

de efter Tillysning paa 3 Tingdage tilbyde den til den fædrene og mødrene Slægt, d. v. s. til de nærmeste Arvinger af den Slægt, der før P. Jørgensen havde besiddet den, og det var de 2 Brødre Madz og Hans. Og paa den 3. Tingdag, den 31. Juli 1661, møder de og køber Gaarden for »Sølf och Penge« og faar Skøde paa den.¹⁴⁾

Den 26. Marts 1664 er Hans Hansen Bull igen paa Tinget. Denne Gang for at faa sit Ægteskab med Elsa Iversdatter Beck fra Gaard Nr. 6 i Eltang tinglyst. Han har ved Stævningmænd tilsagt sin Broder og Med-ejer af Gaarden samt flere af sin Slægt til at give Møde. Han staar frem og lovbyder sin Fæstemø, Elsa Iversdatter, Halvparten af alt det, der tilkommer ham i Gaarden i Eltang. Elsa er ikke til Stede; men paa hendes Vegne træder hendes Broder og Værge frem og byder »Sølf och Penge«, altsaa den Medgift hun skal have, og som er aftalt forud. Derefter tager han og Hans Bull hinanden i Haand, hvorefter Hans Bull »solgte, skødede og afhændede fra sig og sine Arvinger til Elsa og hendes Arvinger Halvparten af alt det, der tilkommer ham i den Bondegaard i Eltang, som han paabor, og hans Forfædre før ham har paa-boet«. ¹⁵⁾

Juridisk er Handlingen godt afstemt til alle Sider, Brudgommens Slægt er til Stede for at overvaage, at han ikke forpligter sig paa en saadan Maade, at Slægtens Ret trædes for nær. Brudens Slægt passer paa, at hun nu føres ind i en anden Slægt med lige Ret med Brudgommen og med Manér. Det hele bliver tinglæst, Herredsskriveren har travlt med at indføre det i Tingbogen, saa det »staar skrevet«, at ingen kan rende fra det. Og Tingsvidnerne hører og ser det ogsaa. Dette er »en borgerlig Vielse«. Den kirkelige er fulgt efter senere.

Den gifte Kvinde var altsaa ligestillet med Manden, og hvis nogen mener, at det vel var noget formelt, saa viser Skifterne, at det var reelt nok. Naar Manden døde, fik Konen det halve Bo som sit, og Børnene den anden Halvdel, ja, Konens Ligestilling var saa gennemført, at hun forlods, inden Delingen mellem hende og Børnene, maatte tage til sig lige saa meget, som Mandens Begravelse havde kostet, og hun gjorde det i flere Tilfælde.

Madz Bull giftede sig ikke, men gik paa Gaarden til sin Død i 1692, hvorefter Hans Bull blev dens Eneejer, men længe forinden var den blevet forøget med en Halvgaard.

I 1672 lovbød Arvingerne til Halvdelen af Nabogaarden Nr. 8 i Eltang denne Halvgaard til den fædrene og mødrene Slægt.¹⁶⁾ Hans Bull var da paa Tinget og bød paa egne og sin Hustru Elsas Vegne »Sølf och Penge«, hvorefter Arvingerne begærede Tingsvidne, og stod da Hans Bull til Vedermaalsting, d. v. s., Handelen er sluttet. Det kan ikke ses, om Hans Bull hørte til Frænderne, men det gjorde Elsa, og det har vel været nok.

Denne Halvdel af Gaard Nr. 8 kom nu ind under Gaard Nr. 9, som i 1688 fik Htk. 8.7.1.1 + 2.1 i Skovskyld og var Sognets næststørste Gaard.

Hans Bull døde i 1695. Præsten kalder ham »en god, ærlig Danne-
mand«. Han efterlod sig Enken, Elsa, og deres Børn, 4 Sønner og 1 Datter,
der i 1695 var bleven gift med Laurits Madsen Buck i Haastrup. Af Søn-
nerne var *Iver*, som nævnt foran, i 1693 bleven gift med Hans Bertelsens
Enke, Bodil, paa Gaard Nr. 7. De 3 andre Sønner, *Peder* og *Tvillingerne*,
Hans og *Hans*, var hjemme paa Gaarden. Den 16. September 1697 blev
der holdt Skifte efter den afgangne Hans H. Bull, men det giver intet
Indblik i Forholdene, da det er et Samfrændeskifte, d. v. s., Arvingerne
ordnede det selv uden Øvrighedens Indblanding.¹⁷⁾ Det kunde de, naar
de var myndige og enige, Øvrigheden faar kun at vide, at de er enige
og tilfredse, samt at selve Gaarden er holdt udenfor Delingen. Den er, med
alt hvad der er paa den, overdraget til Elsa, efter at Børnene har »be-
kommit« deres fædrene Arv. Elsa har saa Gaarden til sin Død i 1698.

Skiftet efter hende s. A. er ogsaa et Samfrændeskifte.¹⁸⁾ Det siges
heri, at de 5 Søskende har sluttet den Aftale, at den ældste af *Tvillin-
gerne*, *Hans Hansen Bull d. Æ.*, antager Gaarden til sin Raadighed, Be-
boelse og Brug med Korn, Fæmon, Bæster m. m., imod at han udreder
en Sum Penge til sine Søskende efter en imellem dem oprettet Kontrakt.
Han maa søge Husbondhold paa den, og naar han har betalt sine Søs-
kende den aftalte Arv, vil de give ham Afkald og Skøde. De 5 Søskende
følger her den gamle Skik, at den, der faar Gaarden, efterhaanden skal
udbetale de andre deres Arv. Der nævnes intet om den økonomiske Til-
stand, men den var sikkert god. S. A. faar H. H. Bull d. Æ. Husbond-
brev paa Gaarden,¹⁹⁾ d. v. s. Myndighedernes Anerkendelse af ham som
dens Besidder.

Samtidig ægter han afdøde Hans Bertelsens ældste Datter med Bodil,
Karen Hansdatter (altsaa Broderen Ivers Steddatter), og de to Gaardes
Historie knyttes nu yderligere sammen.

Kort efter ægter *Peder Hansen Bull* Enken, Ellen Madsdatter paa
Landerupgaard i S. Vilstrup Sogn. Hans Hansen Bull d. Y. er foreløbig
hjemme hos sin Tvillingbroder.

30. April 1708 begravnes H. H. Bull d. Æ., kun 37 Aar gammel. En
smuk, skikkelig Mand, skriver Præsten. Det bør anmærkes, at skikkelig
da havde en helt anden Betydning end i Dag. Han efterlod sig Enken,
Karen, og deres 3 smaa Børn: *Hans*, 9 Aar, *Else* og *Maren* paa 4 og 2 Aar.
Denne Gang kunde Frænderne ikke skifte selv af Hensyn til de smaa
Børn, og nu begynder Striden i den før saa enige Slægt.

Skiftet efter H. H. Bull d. Æ. den 13. Marts 1709²⁰⁾ maatte først ud-
sættes til den 4. April, og derefter til den 17. Juni. Først da synes alt at
glide i Lave. H. H. Bull d. Æ.s Søskende fik udbetalt, hvad de havde til-

gode, dog lod H. H. Bull d. Y. sin Arv blive staaende i Gaarden, og Karen Hansdatter fik Løfte om at faa Skøde paa Gaarden. Hendes 3 Børn fik tillagt Arv efter deres Fader. Karen forhøjede Arven ved at lægge noget til af sin Halvdel af Boet. Hans fik 200 Sldl., og hver af Pigerne 150 Sldl., og dertil hver en Seng til 20 Sldl. Denne Arv skulde staa i Gaarden, til »de bliver af den Alder og Tilstand, at de samme maa imodtage og sig til Nøtte anvende«. Boet var altsaa velstaaende. Alt syntes at være godt igen. Men kun tilsyneladende. Bagved blev der spundet Planer og Intriger, der bekræfter den gamle Romers Ord om, at der næppe findes en Tvist, hvortil ikke en Kvinde har givet Anledningen. Og her var der to Kvinder, der sad og trak i Snorene bagved og fik Bull'erne til at danse.

Peder Hansen Bulls Kone paa Landerupgaard fandt snart ud af, at Enken, Karen Hansdatter, og hendes store Selvejergaard i Eltang var et godt Parti for hendes ældste Søn af hendes 1. Ægteskab, *Mads Madsen Beck*. At han var en Del yngre end Karen havde intet at sige. Og Ellen fik sin Mand og Svogeren i Haastrup til at gaa ind for Planen og til at love Mads Beck Skøde paa Gaarden, saa snart han var bleven gift med Karen. Allerede den 14. November 1709 blev de viede. Men Skøde fik Mads Beck ikke. Det skulde udstedes ogsaa af Iver Bull og H. H. Bull d. Y. Den sidste vilde nok, men Iver vilde ikke. Der blev forhandlet derom, men man kunde kun faa Iver med paa den Betingelse, at Børnene først skulde have deres Arv udbetalt. Det kunde Mads Beck og hans Hjælpere ikke, og det vidste Iver. Man kan mene, at det var Krakileri fra Ivers Side. Han havde jo dog lovet Karen Skøde paa Gaarden, naar han havde faaet sin Arv, og den havde han faaet. Men Giftermaalet mellem Karen og Mads Beck passede ikke Iver. Dels savnede han Tro til Mads Beck og var bange for, at han skulde misrøgte Børnenes Arv. Og her havde han et Ansvar som Formynder for den 10-aarige Hans, og hans Broderbørns Ve og Vel laa ham i det hele meget paa Sinde. Dels kunde han se, at fik Mads Beck først Skøde paa Gaarden, saa var der kun smaa Udsigter til, at den lille Hans med Tiden kunde faa sin Fædrenegaard, saaledes som Iver mente, han burde. Slægtens Gaard og Jord skulde blive i Slægtens Eje. Iver var helt en Tilhænger af det gamle med Slægtens Odelsret, ganske uanset, at Tidens nyere Lovgivning havde svækket den. Og nu kunde han altsaa hænge sig i, at han ikke havde lovet at skøde til Mads Beck.

I dette dreves han frem af sin Kone, Bodil, der er den anden Kvinde bag det, der foregaar. Hun og Iver havde ingen Børn sammen, og hun havde længe med Glæde set ind i Fremtiden, hvordan hendes Søn, Bertel Hansen, og hendes Dattersøn, den unge Hans Hansen Bull, skulle komme til at sidde med Sognets største Gaarde, men saa kommer denne Ellen Giftkniv paa Landerupgaard og formørker dette skønne Fremtidsperspektiv. Og hun tilskynder af al Magt sin Mand, Iver, til at sætte en Pind for Mads Becks Skøde paa Gaard Nr. 9.

Det synes at lykkes. Mads og Karen sad paa Gaarden ikke alene uden Skøde, men ogsaa uden Husbondbrev. Det er ikke godt at vide, hvor længe en saadan Uorden, der stred mod kgl. Maj. Forordning, kunde have fortsat, og som formentlig skyldes den Indflydelse, Sognefoged Iver Bull havde hos Embedsmændene, hvis ikke der var sket noget, der satte Sagen i Skred. 1712 døde Karen Hansdatter, 37 Aar gammel, og begravedes 13. Juli. Nu skulde der ske noget, om ikke før, saa ved Skiftet efter hende. Det var Iver klar over, og nu maatte han prøve at foregribe Afgørelsen. 8. Decbr. 1712 faar han Myndighederne til at udstede et Husbondbrev til den kun 15aarige Hans Hansen Bull paa »sin afgangne Faders arvelig tilfaldene Self Ejergaard i Eltang«. ²¹⁾ Baade Brevet og Udtrykket »arvelig tilfaldene« viser Ivers Syn paa Sagen og hans Indflydelse. Brevet var uden Tvivl ulovligt, idet Skifteretten skulde tale først.

Den 14. Marts 1713 holdes der Skifte efter Karen Hansdatter. ²²⁾ Man naaede kun at faa Boet registreret, før Parterne stødte sammen, og Skiftet maatte udsættes til 21. Marts. Men et Par Dage før døde Bodil (hun begravedes 26. Marts, 60 Aar gammel). Dette Dødsfald fremkaldte en forsonligere Stemning, og den 21. Marts beder Parterne om 8—9 Ugers Udsættelse, da de er i Forligsforhandlinger. Det fik de, og Skiftet udsættes til den 28. Juni.

Forliget mislykkedes. Striden blusser stærkt op igen. Mads Beck kræver og faar et Tingsvidne i Sagen den 23. Maj. Ved det stod Udsagn mod Udsagn. Iver Bull ene imod sine Søskende. Men forinden var der sket en Ulykke, der paa afgørende Maade maatte indvirke paa Iver Bulls Stilling. Kirkebogen for den 14. Maj 1713 melder, at den Dag begravedes »Bertel Hansen, en ung Mand af Eltang, som faldt ned af et Træ ude i Skoven og døde, 33 Aar gl.« Dermed uddøde Bertel Hansen Slægtens Mandslinje paa Gaard 7, og den nærmeste Arving til Gaarden var nu den unge Hans Hansen Bull, som Dattersøn af Hans Bertelsen og Bodil og som Brodersøn af Gaardens Ejer, Iver Bull, der ikke havde Børn.

Iver indsa nu, at han først og fremmest maatte sætte ind for at sikre sin Myndlings fremtidige Besiddelse af Gaard 7, der var den største. Alligevel fastholdt han Hans Bulls Arveret til sin fædrene Gaard Nr. 9. Det er dog vanskeligt at se, om det er mere end Taktik for at sikre sig, at Hans Bulls og hans to Søstres Arv i Gaard 9 ikke blev forringet eller sat til af Mads Beck, som han ingen Tillid havde til.

Ved det fortsatte Skifte 28. Juni fremlagde Mads Beck Tingsvidnet og krævede at faa Skøde paa Gaarden, som han hævdede var lovet ham, medens Iver Bull fastholdt sin Myndlings Arveret til Gaarden og krævede Sikkerhed for sine Broderbørns Arv. Dette sidste var et ømt Punkt, hvor Skifteretten maatte vide at passe paa. Men da Mads Beck saa fremlagde to gode Mænds Kaution for Arven, tilkendte Retten ham Gaarden

uden Hensyn til den unge Hans Bulls Husbondbrev. Iver protesterede ikke. Han maa have slaaet sig tilfreds med den Sikkerhed, han havde faaet for Børnenes Arv. Men alligevel holdt han længe Mads Beck i Klemme, idet han ikke vilde medunderskrive det Skøde, som hans Søskende og Svoger gav Mads Beck 26. September 1713.²³). Og naar Mads maatte sidde paa Gaarden helt til Juli 1717 uden Husbondbrev, saa er det sikkert Ivers Skyld.

Iver tabte altsaa i Kampen om Gaard 9, men Børnenes Arv fik han sikret. Da Mads Beck i 1715 giftede sig igen, er han nok kommen til Penge og har faaet noget af Arven betalt. Han blev ogsaa helt gode Venner med Iver, der i 1718 stod Fadder til hans Datter. Forøvrigt viste Ivers Mistro til Mads sig at være berettiget. I Begyndelsen af 1730erne gik Mads fra Gaarden og døde i 1737 som Fæstehusmand i Gudsø.

Iver Bull har tegnet sig som en Bonde, der holder fast paa Slægtens Ret til Gaard Nr. 9 og videre staar han som sine Broderbørns Beskytter. I Stedet for efter Bodils Død at gifte sig igen, hvad de allerfleste i hans Sted vilde have gjort, kaster han sin Omsorg og Kærlighed paa disse Børn og særlig paa sin Myndling. Efter at Gaard 9 er tabt, gælder det at sikre denne Gaard 7 og at faa ham sat saa fast paa den, at han ikke kunde rokkes. Tiderne var i Ivers sidste Aar i stærk Nedgang. Det gjaldt da om at finde en Fæstemø med en god Medgift til ham. Hende fandt Iver i Seest, og hun var af god, velhavende Selvejerslægt. Alt var i Orden, inden Iver døde i 1722, 59 Aar gammel. D. 29. Juni samme Aar var der Skifte efter ham, og Hans Hansen Bull faar da Gaard Nr. 7 ved at udbetale sine Medarvinger 360 Dl. Courant i klingende Sølv, hvorefter de tilskøder ham og hans Fæstemø, *Anne Christensdatter*, Gaarden.²⁴) Dens Besætning var da: 6 Bæster, 8 Køer, 6 Ungnød og 20 Faar. Og der var 50 Fag Huse i god Stand.

Den unge knap 24aarige Hans Hansen Bull eller Buhl, som Navnet snart blev skrevet, startede saaledes uden Gæld eller Skyld til nogen, en ganske usædvanlig Start. Det kunde saa vidt gøres nødtigt, for Tiderne var daarlige, og i de følgende Aar faldt Priserne katastrofalt. For Hans Buhl understregedes Krisen ved Gaardens Brand den 14. August 1730. Assurance var der ikke noget af, og det forslog kun lidt, at han fik 3 Aars Frihed for at svare Landgilde. Der høres dog intet om, at han havde Vanskeligheder, og en halv Snes Aar efter ses det, at han kunde laane Penge ud.

Det, der er levnet os om Hans Buhl, viser, at han var en sjælden stout Selvejrbonde midt i en Tid, da Aaget hvilede tungest paa Bondens Skuldre. Han synes paa en lykkelig Maade at have forenet de bedste Egenskaber hos de Slægter, han var runden af. Det ses, at han var læse- og skrivekyndig, og enkelte Gange var han Birkedommerens Stedfortræder ved Skifter, ligesom han var Sognefoged. Naar hans

økonomiske Stilling var noget af et Særsyn blandt Bønder, kunde han i høj Grad takke sin gode Farbroder derfor. Men det, der allerbedst viser hans Stilling, er Skiftet efter ham. Han var først gift med Anne Christensdatter,²⁵⁾ med hvem han havde 3 Sønner. Efter hendes Død i 1747 ægtede han i 1748 *Ane Hansdatter Ravn* fra Skanderup,²⁶⁾ med hvem han havde 4 Sønner og 2 Døtre. Han begravedes 4. Juni 1761, 63 Aar gammel, og 10. Oktober samme Aar indfandt Skifteretten sig paa Gaard 7 for at holde Registrering og Vurdering samt Skifte og Deling mellem hans Enke, Anne Ravn, og de to Hold Børn, han havde efterladt sig.²⁷⁾

Der var stort Rykind af Folk. Først var der Kammerraad og Regimentsskriver Simon Seest og Birkedommer Hans Panch samt to beskikkede Vurderingsmænd fra Sognet.

Dernæst Enkens Lavværg, Anders Hansen Dons af N. Stenderup, og som Formynder for de 6 umyndige Børn af andet Ægteskab var der mødt 6 Mænd af Slægten. Desuden mødte senere paa Dagen nogle Mænd, der skyldte den afdøde Penge.

Vurderingen og Registreringen begyndte i *Stuehuset*:

I den 1. Stue forefandtes bl. a.: 1 rundt Egebord med Fod og Skuffe, 1 Tebord, 2 Bænke og 5 Stole, 1 Ege Halvkiste, 1 Seng med en rødstripet Olmerdugs Overdyne, 1 blaastribet ulden Underdyne, 1 Bolster dito, 1 dito Hoveddyne, 1 blaatærnet Hovedpude, 1 Par Hør- og 1 Par Blaargarns Lagner. Saa var der forskellige Messingting, Glas o. s. v. og 1 dansk Bibel, 1 Huspostil og 2 Salmebøger samt en Bilæggerovn. Det vurderedes til c. 38 Rdl., eller det samme som de 6 bedste Køer paa Gaarden.

I den 2. Stue var der et langt Egebord med Fod og Skuffe, 1 Kobber Tekedel, 2 Messingkedler, 1 Kobberkedel, der vejede 7 kg, og en Mængde andre Ting af Messing; 12 Tinfade, der vejede 19½ kg, 20 Tintallerkener (12 kg) og meget andet af Tin. Endelig 3 Senge med Sengetøj omtrent som i den 1. Stue, ialt for godt 43 Rdl.

I den 3. Stue, Storstuen, var der et rundt Egebord, 7 Ryslæder Stole, 1 Lænestol, 1 stor Pyramie (trekantet Hylde) med Spejl samt Glas, Porcelæns Tekopper m. m. Saa var der en Ege Dragkiste med 4 Skuffer og Messingbeslag. I de 3 Skuffer laa Enkens Tøj og Linned, der ikke kom frem, da det regnedes for hendes personlige Ejendom. I den 4. Skuffe var der en Velsignelse af Lagner, Pudevaar med Kniplinger, Drejels Duge og Haandklæder, Hørlærreds Servietter m. m. I en anden Dragkiste opbevaredes Omhæng og Kappe til en Alkoveseng samt forskelligt Linned og Kjolestof. I en gammel beslaaet Kiste af Eg var »den salig Mands Klæder«: 1 brun Klæde Kjortel, 1 graa dito, 2 sorte dito og Veste og Bukser dertil, bl. a. hans Stadsvest med 36 Sølvknapper og 1 dito gammel, ogsaa med 36 Sølvknapper, og 4 Par Læderbukser, hvoraf 1 Par

havde 12, et andet 10 Sølvknapper. Endvidere hans Rejsekjole, 1 blaa ulden Damaskes Undertrøje, 1 rød Nathue, 1 grøn Fløjels Rejschue, 1 rødt Rejseslag, 1 Par Handsker, Strømper og Sko, 1 sort Hat, Skjorter, Kraver, Halsklæder samt — »1 blaae Lom Tørklæde«! I en anden Egekiste var der Sengetøj, og i en Ege Halvkiste 2 Bygkorns Bordduge, 4 alm. Duge og 22 Lagner. Endelig var der en fritstaaende Seng af Bøg og Fyr med Gardiner for samt Kappe og Sengetæppe af blommet Drejel og en Overflødighed af fint Sengetøj.

Sammen med meget andet vurderedes dette til 173 Rdl., eller ligesaa meget, som alle Gaardens Heste og de halve af dens Køer blev sat til.

I Bryggerset, Køkkenet, paa Loftet samt i forskellige Kamre fandtes der Mængder af forskelligt Løvsøre og Inventar, samt flere Redskaber, bl. a. en Haandkværn, 1 Kærne, Spinderokke, Karter og Hørbehandlingsredskaber. I Bryggerset 2 store Kobberkedler à 20 kg Styk. Paa Loftet 19 Tdr. Korn og 1 Lispund Humle.

I Udhusene sattes 5 Heste til godt 144 Rdl., 9 Køer til godt 54 Rdl., 14 Ungkreaturer og Kalve til 63, og 9 Faar til 5 Rdl. Svinebesætningen: 1 So, 1 Galt og 7 Grise til 8 Rdl., ialt 275 Rdl. for hele Besætningen. Vogne, Slæder, Avlsredskaber og Værktøj sattes kun til 52 Rdl. Det understreger kraftigt Forskellen paa Datidens og Nutidens Landbrug, der har sat anderledes store Beløb i Redskaber og Maskiner. »1 Hakelse Kiiste med Jern« var den eneste »Maskine«, der i 1761 fandtes paa denne store Gaard.

Omtrent hele Aarets Kornhøst laa utærsket i Laden og sattes til 169 Rdl. Havren til 4, Boghveden til 5, Byggen til 6 og Rugen til 8 Mark pr. Td. (6 Mark = 1 Rdl.). Kornprisen var altsaa høj i Forhold til Prisen paa Kreaturer og andet. Den bedste Ko paa Gaarden sattes til 8 Rdl. eller det samme som 6 Tdr. Rug. Aarsagen til de forholdsvis høje Kornpriser, som man træffer paa den Tid og før den, maa søges i det ringe Foldudbytte, der for hele Landet laa omkring 3 — tre — Fold. I Skifteopførelsen anslaaes det utærskede Korn til 196 Tdr.; lægges dertil de 19 Tdr. paa Loftet samt Tiendekornet, maa det cirka være Aarets Høst, der jo er meget lille efter Nutidens Maalestok. Hovedaarsagen maa søges i den halvvejs kollektive Drift under Landsbyfællesskabet, som ogsaa Selvejerne var inde under.

Selvfølgelig var der ogsaa Sølvting i Boet: 1 Kande, 3 Bægere og 12 Skeer, der ialt vejede c. 2 kg, vurderedes sammen med andet Sølv til 65 Rdl. Endelig var der 104 Rdl. under udestaaende Fordringer. Og til slut »Selvejergaarden med al dens Rettighed i Skov, Mark og By tilligemed de derunder værende Selvejershuse à Td. Htk. 50 Rdl. = 652 Rdl.«.

Ialt blev Boets *Indtægter* 1655 Rdl. 5 Mk. 2 Sk.

Herfra blev der saa trukket følgende *Udgifter*:

1. Fradrag til Gaardens Besætning efter kgl. Forordning à 18 Rdl. pr. Td. Hartkorn	234 Rdl. 5 Mk. 10 Sk.
2. Kgl. Skatter og Landgilden for 1 Aar	39 - 5 - 5 -
3. Sædekorn for 1 Aar	54 - 0 - 0 -
4. Tærekorn for 1 Aar	78 - 0 - 0 -
5. Tjenestefolkenes Løn for 1 Aar	30 - 2 - 0 -
Ialt til »Gaardens Conservation«	437 Rdl. 0 Mk. 15 Sk.

Det vil sige, at Kronen forlods af en Fæsters eller Selvejers Bo lagde Beslag paa *en Normalbesætning* til en Værdi af 18 Rdl. pr. Td. Htk. I dette Tilfælde blev det c. 235 Rdl. eller omtrent hele Gaardens Besætning, der var sat til 275 Rdl. Videre lagde Kronen Beslag paa *Sæde- og Tærekorn* for 132 Rdl. eller c. $\frac{7}{10}$ af sidste Aars indavlede Høst. Dertil Skatter og Landgilde samt Tjenestefolkenes Løn for 1 Aar.

Kronen inddrog ikke disse Værdier i sin Kasse, men lod dem blive paa Gaarden. Den ny Mand paa denne fik dem som et Varelaan, som saa blev taget fra hans Bo, naar han var død, for derefter at gaa videre til hans Eftermand.

Det blev gjort, forklarer en Forordning af 15. 1. 1701, for at en Gaard »altid af de Efterkommende kan tiltrædes og antages i god Stand og fuld Avling«. Gaardene skulde »conserveres«, d. v. s. bevares for de nye Ejere eller Brugere; de skulde være normalt besat, naar en ny Mand overtog dem.

Det var ikke ud af Naade eller Bevaagenhed overfor Nybegyndere, at det i 1695 og 1701 var bleven saadan befalet, nej, kgl. Maj. tænkte hermed udelukkende paa sig selv og sine Herremænd. Det var nemlig førhen, særlig i Krisetider, ikke saa sjældent sket, at et Bo var bleven skiftet saadan, at der var bleven for lidt Besætning og Avl tilbage til den, der fik Gaarden, saaledes at han kom til at sidde med for faa Driftsmidler, og derfor ikke kunde svare det, han skulde, men straks kom i Restance. Og inden man saa sig til, havde han klædt Gaarden af og var rømt fra det hele. Saa stod Kongen eller Herremanden med saadanne forsømte eller halvøde Gaarde, som de maatte til at besætte, før det kunde nytte at sætte nye Folk ind paa dem. Det gav Tab, og det syntes de ikke om. Conserveringen var et Modtræk herimod. Selvejerne kom med ind under denne, endskønt det næsten altid var Fæstere, der gav saadanne Tab.

Conserveringen var i Virkeligheden et Ran fra den fattigste Del af Befolkningen. Hvis man indvender, at det dog ikke gik i Magthavernes Lommer, maa der svares, at det gjorde det dog — til Slut. Da Gaard Nr. 7 i Eltang i 1765 blev købt til fuldt Selveje før den store Auktion paa Koldinghus for den urimeligt høje Pris af 100 Rdl. pr. Td. Htk., var den

ved Forordningerne af 1695 og 1701 konfiskerede Del af Gaarden med i Prisen. Da indkasseredes Ranet af 1695 endelig i Kongens Kasse. Denne Tvangskonservering er en Del af Bondens Underkuelseshistorie.

Skifteomkostningerne beløb sig til 27 Rdl., og Boets samlede Udgifter kom op paa 464 Rdl. 15 Sk. Overskuddet blev 1191 Rdl. 4 Mk. 3 Sk., der efter Arvereglerne skulde deles lige mellem Anne Ravn og hendes 6 Børn, idet Sønnerne af 1. Ægteskab forlængst havde faaet hele deres Arv. Børnene af 2. Ægteskab skulde efter Reglerne dele deres Halvdel af Boets Overskud paa den Maade, at en Søn fik dobbelt saa meget som en Datter. Men her greb Anne Ravn ind, og ved at tage fra sin Del af Boet forhøjede hun Børnenes Arv, saaledes at hver af Drengene fik 120, og hver af Pigerne 100 Rdl., der skulde staa i Gaarden uden Renter til deres 18. Aar eller til Pigernes mulige Giftermaal forinden.

Skiftet sluttede med Rettens, Enkens, Værgernes og Vurderingsmændenes Underskrifter.

Af Boets Bruttomasse udgjorde Stuehusinventaret, Sølv og Tilgodehavender 29 %, Besætningen 17 %, Kornet 12 %, Vogne og udvendige Redskaber 3 %, og selve Gaarden med Bygninger 39 %.

Det er en Fordeling, der er meget forskellig fra i Dag. Besætningen var lille i Forhold til det anselige Stuehusinventar. Forklaringen er, at Landsbyfællesskabet satte Grænser for, hvor stor en Besætning der kunde holdes. Den enkelte kunde ikke her gøre, som han vilde. De Penge, han havde eller kunde spare op, kunde han ikke forøge Besætningen med, bl. a. fordi Landsbyens Vedtægt satte en Grænse for, hvor mange Kreaturer en Gaard kunde faa græsset. Men Indboet kunde forøges, og det har H. H. Buhl gjort. Det store og dyre Hestehold var nødvendigt, ikke blot af Hensyn til Datidens tunge Plove, men ogsaa af de mange Ægtkørsler, som Koldinghus Bønderne var haardt plagede med.

Naar H. H. Buhls Bo er kaldt meget velhavende, er det nødvendigt at pege paa, at Pengenes Værdi i Datiden var meget større end nu. Det gaar ikke an at omregne 100 Rdl. til 200 Kr. Nej, man maa maale Tidens Penges Værdi i Tidens Varer. Hvad kunde der f. Eks. købes for 100 Rdl., som hver af H. H. Buhls Døtre fik i Arv efter deres Fader? Da Køerne paa Gaard 7 i Gennemsnit vurderedes til 6 Rdl., svarer 100 Rdl. til Værdien af 16—17 Køer. Selvom den Tids Køer var en Del mindre end Nutidens, var det dog en anselig Arv, disse Døtre fik.

Paa Aarsdagen for H. H. Buhls Begravelse, den 4. Juni 1762, blev Anne Ravn gift med *Søren Bertelsen Bonde* fra Vinding. Han gik, som det hedder, ind til en Enke med en stor Gaard og »6 smaa uopdragne Børn«. Men Gaarden var dog stadig i Slægtseje, idet Søren Bonde stammede fra Bertel Hansens og Maren Rafns Datter, Anne, der i 1663 blev gift med Jesper Madsen Beck i N. Stenderup.²⁸⁾ Søren Bonde blev Sognefoged, og da Selvejerne i 1765 før den store Auktion over Kolding-

hus Amt blev indkaldte for Auktionsholderne, købte han Gaard Nr. 7 til fuldt Selveje for 1316 Rdl. og fik kgl. Skøde 29. 7. 1766. Og 1768 købte han Halvpart i Eltang Sogns Kongetiende. 1787 byggede han et nyt Stuehus, af hvilket en Del staar endnu.

Søren Bonde og Anne Ravn havde 1 Søn og 2 Døtre. Sønnen, der efter Tidens Skik fik Moderens første Mands Navn og blev døbt Hans Buhl Sørensens, kaldte sig kun Hans Buhl. Han blev siden Præst i Pjedsted. Døtrene blev gift ind paa Gaarde i Bredstrup og N. Bjært. Og da Børnene af Anne Ravns Ægteskab med H. H. Buhl ogsaa havde faaet noget andet, var der ingen til at tage Gaarden. 1782 solgte Søren Bonde en Udmark med godt 1 Td. Htk. til Gudsø Mølle,²⁹⁾ og i 1793 solgte han Gaard 7 med c. 12 Tdr. Htk. til J. Fr. Warberg for 10.600 Rdl. Dermed gik Gaarden ud af et Slægtseje, der kan føres 250 Aar tilbage i Tiden, og som sikkert gaar langt længere tilbage. I 1688 var den bleven sat til Htk. 13.0.1.0. + 0.0.3.2 i Skovskyld. Dette svarer til c. 23 Tdr. Htk. i Matr. 1844, saa den var ikke nogen helt lille Gaard og betydelig større end i Dag, idet der efter 1793 er solgt en Del fra den. Hvornaar den er bleven kaldt Eltanggaard, kan ikke oplyses, men det er først efter 1800. Søren Bonde og Anne Ravn flyttede i 1793 til N. Bjært, hvor deres Datter, Maren, var gift med Hans Iversen paa Gaard 16. Her døde Anne Ravn i 1799, 75 Aar gammel. Aaret efter døde Søren Bonde hos en Datter i Bredstrup.

Gaard Nr. 9, nu Østerholm, gik ud af Slægtseje i 1713, og Gaard Nr. 7, nu Eltanggaard, i 1793, og Efterkommerne af de to Slægter, der havde siddet paa dem og til sidst ved to Ægteskaber var bleven tvundet sammen, spredtes ud over Egnen. Det skal her nævnes, at den ene af Hans Hansen Buhl den Ældres to Døtre, Else, i 1722 blev gift ind paa Gaard Nr. 1 i Eltang, hvor hendes Efterslægt sad til 1810. Og den anden, Maren, blev 1726 gift med Selvejeren Christen Hansen paa Gaard Nr. 6 i Bramdrup, nu Bramdrupgaard. En af hendes Sønner blev 1755 gift ind paa Gaard Nr. 5 i Eltang. Gdr. Christen Dahl i Eltang er en af hans Ætlinge. Den Hans Hansen Buhl, der døde 1761 paa Eltanggaard, efterlod sig 3 Sønner af første Ægteskab. Af disse blev *Iver* gift til Harte, og efter ham er der en stor Efterslægt. Af H. H. Buhls andet Ægteskab, hvori han havde de »6 smaa uopdragne Børn«, blev den ældste, Datteren *Anne*, i 1777 gift med Rasmus Andersen Dons, Gaard 2 i N. Stenderup. Deres Søn blev døbt *Hans Buhl*. Blandt hans mange Efterkommere maa nævnes Statsminister Vilh. Buhl. Den næstældste af de 6 »uopdragne« Børn var *Hans Hansen Buhl*, der blev Herredsfoged i Fredericia. Han blev født 5. Jan. 1751 og hjemmedøbt samme Dag. Præsten, Provst Jørgen Seidelin, skriver i Kirkebogen, at han blev hjemmedøbt »formedelst han ej kunde patte og havde siddet meget fast i Fødselen — det sagde Moderen i hendes Moders Overværelse fra Skanderup og i

Faderens Nærværelse saa vel som Peder Niensens i Eltang, hvilke vare Vidner til Daaben«.

Denne for os noget mærkelige Redegørelse fører os ind i en Strid, der gennem mange Aar førtes mellem Kirken og Lægfolket. I Kirkeritualet af 1685 (Kap. II, Art. II) staar der: »Intet Barn maa hjemmedøbes, medmindre Fornødenhed det udkræver, saa at det befindes saa svagt, at det ikke uden Livs Fare kand komme til Kirken.« Det er, hvad Præsten har at rette sig efter. Heroverfor stod mange Lægfolks Ønske om at faa deres Børn døbt straks efter Fødselen. Hvad der laa bag dette Ønske, er svært at sige. Maaske var det under Hensyn til Tidens store Spædbørnsdødelighed, muligt i Forbindelse med Frygten for, at udøbte Børn gik fortabt. Eller var det ret og slet honnet Ambition, fine Fornemmelser, der fra oven havde bredt sig nedad i Folket? Maaske noget af hvert. Men Hjemmedaaben havde efterhaanden trods Kirkens Modstand bredt sig saadan, at det næsten kun var de allerfattigstes Børn, der blev døbt i Kirken. Her paa Egnen fra c. 1730. Hvad skulde Præsten gøre, naar der kom Bud til ham om straks at komme og døbe et svagt eller sygt Barn, andet end tage af Sted. Og naar han kom til Hjemmet, var der ingen anden Udvej end at døbe det nyfødte Barn, selvom det forekom ham at være unødvendigt og altsaa i Strid med Ritualet. Han kunde ikke saa godt imod Moderens, de tilstedeværende Koners og undertiden ogsaa Jordemoderens Udsagn sige, at det intet fejlede. Hvis det saa gik hen og døde udøbt, stod han slemt i det. Her var der et Omraade, hvor Konerne havde Kommandoen over selv den strængeste Sognepave. Paa deres Bud maatte han afsted, selv om det var en Søndag Morgen. At han aldrig vendte tomhændet hjem efter en saadan Daab, kastede for ham et forsonende Skær over Bruddet paa Ritualet. Og naar han kom hjem, skyndte han sig i Kirkebogen at vælte Ansvaret over paa Moderen, Konerne eller Jordemoderen, der havde vidnet saadan og saadan. Saa kunde Bispen, naar han paa sine Visitatser eftersaa Kirkebogen, tage det til Efterretning.

Morsomt er det i dette Tilfælde at se den højærværdige Provst, der i sine unge Dage godt vilde vise, at han var en god Latiner, tale godt Jydsk: ej kunde patte; han plejer ellers at skrive: ej kunde die. Det var kun de allerfattigste Børn, der kunde det i de Tider.

Men den lille Hans Buhl maa dog være falden til; han trivedes godt og endte som nævnt som Herredsfoged. En af hans Sønner er Søhelten *Peter Buhl*, og blandt hans Sønnesønner maa nævnes Orientalisten, Professor *Frants Buhl*.

Det 3. af de 6 Børn, *Bertel Hansen Buhl*, blev Gaardmand i Follerup, Herslev Sogn. E. Dalgas nævner ham som en fremragende Foregangsmand paa Landbrugets Omraade. Ogsaa han har en talrig Efterslægt.

Medaillonen med Brylluppet i Kana og Evas Skabelse
(omtrent fuld Størrelse).

Fra Sølvfundet i Eltangaards Have.

Sølvfundet paa Eltanggaard.

I 1941 fandt et Par Arbejdsmænd, der gravede i Eltanggaards Have, i c. 10 Meters Afstand fra Stuehuset og c. $\frac{3}{8}$ Meter nede i Jorden en Del gamle Sølvting, der havnede paa Nationalmuseets 2. Afdeling og hidtil har været at finde i Værelse Nr. 43 som Fund Nr. 20.

En Halskæde, forgyldt, af ovale Led, med Perlestave paa Kant og Sider, vekslende med Led og glatte Stave; heri støbt Medaillon med Aars-tallet 1552 under Fremstillingen af Brylluppet i Kana. [Omskrift: VFF . DER . HOCHZEIT . ZV . CANA . VERWANDELT . CHRISTVS . WASSER . ZV . W . 10 . 2 .]; paa den anden Side Evas Skabelse [Omskrift: GOTT . LIES . ADAM . ENTSCHLA . NAM . EIN . RIPP . A . S . S . M . D . V . EVA . . 6 . 20].

En Sølvkæde med runde Led, vekslende glatte og riflede, hvori en Bæltekrog fastgjort paa gennembrudt Kartoucheværk omkring en Justitia Figur, alt i støbt Arbejde, og en Nøglekrog med paaloddet, støbt Justitia.

Den ene Ende af *et Sølvbælte* med gennembrudte, støbte Led omkring Midtroset, to og to sammenholdt af tre Ringe, og Plader [3 bevarede] med Reliefafstøbninger: Kartouche, flankeret af to Genier, omkring en hvilende Kvinde og Amor. En indskudt Ophængningsbøjle har Kartoucheramme med Kvindefigur foroven.

Paa Bagsiden af Bøjlen er et utydeligt Mestermærke: B, efter Meddelelse af Lektor Bøje antagelig for Bertel Svendsen, Guldsmed i Kolding, nævnt 1588, død 1622; paa Bagsiden af en af Pladerne er indridset: BHS.

Sølvmedaille for Gustav Adolfs Sejr ved Leipzig, 7. Sep. 1631.

Sølvdaler («Alles mit Bedacht Anno 1663 Augustus Hertzog zu Braun u Lü»). August Senex divinus 1635—66 af Linjen: Braunschweig-Lüneburg.

To smaa kugleformede *Sølvknapper* med graverede Rosetter.³⁰⁾

Findestedet og de indridsede Bogstaver BHS viser godt nok, at Tingene har været i Bertel Hansen Slægtens Eje. Kæderne og Bæltet har antagelig været Brudesmykker. Paa Nationalmuseet er Fundet indlemmet blandt »Svenskesølv«. Sølvdaleren fra 1663 viser dog, at det ikke kan være nedgravet før efter Svenskekrigen.

G a a r d N r. 7, Eltanggaard efter 1793. Fik 1844 Matr. Nr. 3.

Som nævnt foran købte *Fr. Warberg* den i 1793 for 10.600 Rdl. Bygningerne var da brandforsikrede for 1220 Rdl. Han solgte noget Jord og et Par Huse fra den, inden han i 1812 solgte den til *P. H. Langhoff*, hvis Bo i 1824 solgte den til *P. H. Monrad*, der s. A. videresolgte den til *Søren Rasmussen Soell*. Der er da solgt saa meget fra den, at dens Htk. er nede paa 8.6.3.1 $\frac{3}{4}$. I Matr. 1844 fik den Htk. 14.2.2. $\frac{1}{2}$ under *Matr. Nr. 3*. I 1832 afstod *Søren Soell* Gaarden til *Th. Flensburg Thomsen*, der blev gift med hans eneste Datter. Han var en Søn af Pastor *Th. Flensburgs* Datter og Købmand *Thomsen, Fredericia*. Ved Oprettelsen af Eltang-Vilstrup Sogneforstanderskab i 1841 blev han indvalgt i dette, og i 1851 blev han dets Formand. Som saadan fik han i 1852 den Opgave at væрге sine Bysbørn mod en mærkelig Fremtoning, der kom og slog sig ned i et Hus i Eltang By.

Paa »Petersminde« i Haastrup boede der i 1840erne en Mand, som hed *Peder Hansen*, men almindeligt kaldet »Per Mennesk«. Han var meget galsindet og drilagtig, især naar han havde smagt Brændevin. En Sommersøndag Eftermiddag havde han i svirende Tilstand lagt sig ude paa Bygaden udenfor sin Gaard. I Haanden havde han en lang Raft, som han laa og tærskede Vejen med, saa Støvet taagede om ham, alt imens han bandede, svor og dominerede, saa ingen turde gaa forbi ham. Pastor *Gad* fra *Herslev* var paa Besøg i Byen, og man bad ham da tale *P. Hansen* til Rette. Da Præsten nærmede sig, rejste *P. Hansen* sig paa alle fire, skabte sig som en olm Tyr, og ind imellem svor han paa, at han ikke var bange for hverken Præster eller Degne. Da *Gad* havde set lidt paa ham, spurgte han: »Jamen, er det da et Menneske, der ligger der?« Straks blev *Menneske* Navnet hæftet paa *P. Hansen* og siden ogsaa paa hans Børn.

Han fandt paa sære Ting. En Aften, da han vilde drive Gæssene ind ude fra Dammen, gjorde Gasen sig obsternasig og vilde ikke op af Vandet. Da det endelig lykkedes ham at fange den, var han bleven godt gal. Han vadede et Stykke ud i Dammen, slæbende Gasen efter sig, alt imens han raabte: »Do skal, do ska den Onde bræk mæ fo Vand, din stivsindet Slog!« Og derude holdt han saa Gasen under Vandet, til den druknede. Der gik mange Historier om ham. 1848 solgte han sin Gaard, og i Foraaet 1852 dukker han op i Eltang, hvor han købte et Hus. Og saa var Freden forbi i Byen. I Sogneforstandernes Kopibog 1852—53 findes der flere Skrivelser, som *Th. Thomsen* sendte Herredsfogden i *Fredericia* om *Per Mennesk* og hans Bedrifter. *Thomsen* klager over, at *Per* i halvfuld Tilstand staar ude paa Bygaden og skælder og bander Folk, der gaar forbi. Værre er det, at han nu har faaet fat i en Bøsse, som han gaar og plaffer med. Hvor let kan han ikke i sin berusede Tilstand komme til at ramme Folk eller sætte Ild i et Straatag?

Brandfogden, Niels Buhl paa Østerholm, prøvede at forbyde ham Skyderiet, men opnaaede kun at blive skældt godt ud. Saa prøvede Thomsen at snakke godt for ham og fik ham til at love at holde op, men Thomsen var ikke naaet hjem, før Per begyndte at plaffe igen. Thomsen truede saa med Politiet, og Per kvitterede med en Byge af Skældsord. Han holder sig til, at han maa skyde, saa meget det lyster ham, i sit Hus og sin Have. Før rigtig at demonstrere det begynder han ogsaa at skyde om Natten. Men en Dag, da han har skudt en af Naboenes Høns, tager Thomsen Bøssen fra ham og sender den sammen med en Klage til Herredsfogden. Men Per anskaffer sig saa en Pistol og fortsætter Skyderiet. Ofte i saa fuld en Tilstand, at han næppe kan staa paa Benene, og han skaber sig, som havde han Dilerium. Det gaar Eltang Folkene paa Nerverne, særlig Konerne, der er urolige baade Dag og Nat. Thomsen lader ham paagribe og pr. Vogn transportere ned til Herredsfogden. To Gange endda paa Sognets Regning. Men det hjalp ikke noget, for Per forstod at spille Rollen som en forfulgt Uskyldighed, saa godt, at Herredsfogden intet vil gøre.

Efter saaledes at have gjort den stedlige Retfærdighed til Nar falder der lidt Ro over Per, men da et Par unge Karle saa en Nat slaar hans Vinduer ind og kalder ham Per Mennesk og Per Høne, farer Galskaben op i ham igen. Han køber en ny Bøsse og begynder et nyt Skyderi, særlig naar der passerer Køretøjer forbi hans Hus, for at skræmme Hestene. Undertiden er han saa fuld, at Stødet fra Skuddet kaster ham omkuld. Da han samtidig begynder at holde Drikkeorgier om Natten med Landevejens farende Svende, rejser Sogneforstanderskabet Krav om at faa ham gjort umyndig. Men saa sælger han Huset og rejser sin Vej. Eltang aander befriet op.

Th. Thomsen var Sogneforstanderformand 1851—67. Han søgte ogsaa Valg til Rigsdagen. Da der i 1852 tales om hans Kandidatur, løfter »Kolding Avis« truende sin nationalliberale Pegefinger mod ham og en anden Gaardmand, der ogsaa er paa Tale. De bør ikke bejle til en Post, som de ikke ere voksne!³¹⁾ Det kunde et lille Eftersnakkerorgan tillade sig overfor Bønder i de Dage. Thomsen søgte, men naaede ikke Valg i 1853. I 1855 kom han ind i Landstinget ved et Suppleringsvalg, men blev ikke genvalgt i 1859. Han var Tiendekommissær 1858—88, Medstifter af Kolding Sparekasse 1856; 1880—85 dens administrerende Direktør og derefter Formand for dens Repræsentantskab til sin Død i 1900. Kammerraad 1867. R. a. D. 1897.

1870 havde han afstaaet Eltangaard til sin Søn, *A. N. F. Thomsen*, der lod det gamle Stuehus fra Søren Bondes Tid ombygge i en helt anden Stil. Arkitekt, Professor Winstrup i København, skal have leveret Tegningen dertil. 1894 maatte A. Thomsen sælge Gaarden til *J. C. Lucht*, hvis Enke i 1902 solgte den til *Chr. P. Johansen*. Derefter følger: *A. Moos*

1913—23; Baron *Haxthausen* 1923—27. Derefter hans fraskilte Kone, til Jydsk Landhypotekforening overtager den i 1928. Fra 1928—38 A. M. *Andersen*. Fra 1938 A. A. *Simonsen*.

G a a r d Nr. 9, Østerholm, efter 1713. Fik 1844 Matr. Nr. 4.

Mads Madsen Beck kunde som nævnt ikke klare sig, og i 1733 ses det, at Krigsraad *Hacksen* er dens *Ejer*. 1741—43 havde *Peder Ollesen* den, og sidst i 1743 fik *Peder Nielsen Grundet* fra Herslev Husbondbrev paa den. 1765 købte han den til fuldt Selveje for 100 Rdl. pr. Td. Htk., og 1771 fik hans Søn, *Hans Pedersen Grundet*, den. 1777 overtog hans Broder, *Niels Pedersen Grundet*, Gaarden. Efter hans Død i 1793 ægtede hans Enke *Niels Christensen* fra N. Stenderup. Han døde i 1811 og hun i 1812, men forinden havde hendes Søn af 1. Ægteskab, *Peder Nielsen Grundet*, faaet den tilskødet. Han havde i Forvejen Gaard Nr. 1, som han solgte i 1813.

Gaard Nr. 9 var da nede paa Htk. 6.4.1.0, idet *Niels Christensen* bl. a. havde frasolgt en Parcel i »Sømholt« med Htk. 0.7.0.0. 1830 mageskiftede *Peder Nielsen Grundet* Gaard Nr. 9 med Gaarden »Krybily« i Taulov Sogn, som *Johan Nielsen* havde. Gaard Nr. 9 sattes til 2964 og Krybily Gaarden til 3700 Rdl. I Matr. 1844 fik Gaard Nr. 9 Htk. 12.7.0.¾ under Matr. Nr. 4.

1846 solgte *Johan Nielsen* til *Niels Hansen Buhl* paa Gaard Nr. 1. *Niels Buhl* solgte derefter Gaard Nr. 1 for at beholde Nr. 9, som han havde til sin Død 1867. Hans Enke solgte i 1868 Gaarden til *Ludvig C. J. Boesen*, som var en Sønnesøn af Pastor U. C. Boesen, der var Præst her 1833—41. Efter ham fulgte i 1905 *Harald Nielsen* og fra 1907 *J. L. Sandager*, der frasolgte 4½ ha. Fra 1915 *Peter M. Nielsen*. Fra 1940 *H. S. Thomsen*. Fra 1946 *P. Dahl Rasmussen*.

G a a r d Nr. 8.

Selvejergaard. Htk. i 1688: 3.3.1.2 + 1.0. Fik 1844 Matr. Nr. 10. Sømholt.

1610—51 *Jesper Thomasen*, der ogsaa en Tid havde Gaard Nr. 2 i N. Stenderup. Hans Søn, *Thomas Jespersen*, havde Gaard Nr. 8 til 1671. Han efterlod sig ingen Børn, og Gaarden, der da var dobbelt saa stor som ovenfor angivet, tilfaldt da Slægten. 1671 fik *Jens Pedersen Skøde* fra flere af *Thomas Jespersens* Arvinger paa Halvdelen af Gaarden. Den anden Halvdel lovbød *Thomas Jespersens Søsters Børn**) i 1672 til fædrene og mødrene Slægt efter Loven. Hans *Hansen Bull* paa Gaard Nr. 9 i Eltang bød da paa egne og sin Hustru *Elsas Vegne* »Sølf och Penge« og fik den. Han lagde den til sin egen Gaard.

Jens Pedersen efterfulgtes af sin Søn, *Michel Jensen*, der døde 1743.

*) hun hed Else og var gift med *Mads Madsen Beck*, Gaard Nr. 2 i N. Stenderup.

Hans Søn, *Peder Michelsen*, købte den i 1765 til fuldt Selveje for 100 Rdl. pr. Td. Htk., og i 1787 overdrog han den til sin Søn, *Iver Pedersen*, som havde den til 1799, da han blev gift med Kirsten, Christen Hansens Datter paa Gaard Nr. 3 i N. Stenderup, hvilken Gaard han saa fik. Gaarden i Eltang solgte han til *Rasmus Nielsen* fra Sandagergaard, der i 1798 var bleven gift med hans Søster Maren. Efter Rasmus Nielsens Død i 1805 giftede Maren sig med *Peder Olesen* af Eltang, der i 1836 overdrager Gaarden til sin Svigersøn *Hans Pedersen Kyed* fra S. Vilstrup. I Matr. 1844 fik den Htk. 6.1.3.2 under *Matr. Nr. 10*. I 1848 købte Hans P. Kyed Matr. Nr. 6c med Htk. 2.1.2.0¼ af Niels Buhl (fra Gaard gl. Nr. 1). 1878 skødede Hans P. Kyed Gaarden til Sønnen *Peder Hansen Kyed*, der 1914 skødede den til sin Søn *Hans Kyed Pedersen*. 1941 *K. S. Dickmann*, hvis Enke 1942 sælger Nr. 6c til Bertel Kyed, og den er nu under Gremmersten. Nr. 10a fik *Kirsten M. Dahl* i 1945.

G a a r d N r. 10. Udparcelleret 1915.

Fæstegaard, der i Matr. 1664 opføres med Htk. 2.4.0.0 + Kirkejord 4.0.0.0 samt Skov 1.0.2, men i Matr. 1688 faar den Htk. 3.4.3.0 + 1.0. Hvordan det forholder sig med Kirkejorden, synes der intet at være at finde om.

1610—29 *Mads Sørensen*. 1630—59 *Søren Madsen*, der var gift med Christen Hansens Datter, Maren, fra Gaard Nr. 1. Gaard Nr. 10 blev afbrændt under Krigen 1657—60, og Søren Madsen og Maren maatte flygte med deres smaa Børn. Han døde under Krigen, maaske som et Offer for en af de Sygdomme, som de fremmede Tropper bragte med sig. Efter Krigen vendte Maren tilbage med Børnene, men til stor Elendighed, siger Tingbogen. Gaarden laa næsten øde hen i mange Aar. Et af Søren Madsens Børn, Mads, blev i 1671 fundet liggende død i Præstens Stald i N. Stenderup, hvor han havde søgt Nattely. Han synes som Følge af sin haarde Skæbne at være bleven en Omstrejfer. 1671 fik *Hans Hansen d. Y.* Gaarden i Fæste, vistnok ved at ægte Søren Madsens Datter. 1708 afstod han Fæstet til *Johan Nielsen*, der i 1760 efterfulgtes af sin Svigersøn, *Peder Andersen*, som da havde været Landsoldat i 7 Aar. Han købte i 1765 Gaarden til Selveje for 192 Rdl. pr. Td. Htk. 1796 fik *Peder Poulsen* den ved at ægte P. Andersens Datter. De havde 2 Sønner, hvoraf den ene, *Bertel Pedersen*, i 1832 fik Gaarden, fordi han — staar der i Skødet — havde gaaet hjemme og hjulpet Forældrene. I Matr. 1844 fik Gaarden Htk. 5.5.2.2¼ under *Nr. 9*. I 1848 tilkøbte Bertel Pedersen Matr. Nr. 6d fra Gaard gl. Nr. 1. Han døde 1851, og hans Enke ægtede saa *Hans Ditlevsen* fra Erritsø, der 1872 skødede Gaarden til sin Svigersøn *Jens Nielsen Foged*. Han solgte i 1915 Gaarden til *Jens Lund* og *Hans Sloth* fra Vilstrup. De frasolgte straks Bygningerne med Jorden, der laa ved disse med godt 1 Td. Htk., til *A. Moos* paa Eltanggaard. Han videresolgte i

1916 denne Jord med Bygninger til *Niels Foged*, der lige havde solgt »Vesterkær« i Lilballe. Han solgte 1932 til *Nis Madsen*, der s. A. solgte til *P. Kock*. Fra 1949 *Alfred Jacobsen*. *Jens Lund* og *H. Sloth* delte i 1931 de Marker, de havde af Gaarden, saaledes at *J. Lund* fik Matr. Nr. 6d og 9g, som han har i Dag. *H. Sloth* fik Matr. Nr. 9a (Kohøj), som han i 1939 solgte til *Christen Dahl* paa »Dahlsgaard«.

De gnebolet ved Eltang Kirke. »Kirkely«.

Da Degneembedet efter *J. J. Hjorths Død* i 1852 endelig blev helt ophævet, blev Degnejorden, efter at der var foretaget et Magelæg mellem noget af Skolejorden og noget af Degnejorden, i 1852 solgt til *Mads Hansen* paa Sandagergaard. Han beholdt 6 Tdr. Ld., der laa i Hestehaven i Lilballe; Resten solgte han med Bygningerne i 1854 til *Niels Peter Hansen* fra Brakker, der siden købte mere Jord ind til, saaledes at han efterlod Matr. Nr. 1a, 1b og 1c med 1 Td. Htk. til Sønnen *Jes Nielsen Hansen* i 1884. Derefter fra 1891 *Martin Jensen* og fra 1940 *Frederik Jensen*.

UDFLYTTERGAARDE OG EJENDOMME FRA ELTANG BY

»Hjorthsm inde«. Matr. Nr. 23 m. fl.

Den begynder med en Parcel med godt 2 Skpr. Hartkorn, som Degnen *Hjorth* i Tiden før 1832 maa have købt fra en af de Eltang Gaarde. Denne Parcel fik hans Søn, *Peder Bruun Hjorth*. Efter hans Død ægtede hans Enke *Jørgen Thulesen Bruun*, der i 1847 tilkøbte Matr. Nr. 9b af *Bertel Pedersen* paa Gaard gl. Nr. 10 i Eltang, og Ejendommen blev nu en Gaard med Hartkorn 1.3.0.1½. 1871 fik *Hans Olesen* den. 1892—98 hans Enke. 1898—1902 *Jens H. Therkildsen*. 1902—17 *Poul J. Pedersen*. 1917—18 *Otto Andersen*. 1918 *Daniel Danielsen*. 1918—19 *A. P. Damgaard*. 1919—26 *Chr. Agerup Thomsen*. 1926—41 *Nis Vestermark*. 1941 *Johs. H. Skøtt*. Fra 1941 *Aksel Christensen*.

»Bygholm«. Matr. Nr. 22a og 10d.

I 1810 sælger *Warberg* paa Eltanggaard »et Sted, — Bygholmshus« med Hartkorn 0.3.0.0¼ til *Jørgen Jørgensen*, der i 1825 sælger det til *Ole Pedersen*. I Matr. 1844 faar Stedet Htk. 0.6.3.2¼ under Nr. 22. 1866 faar *Hans Laurits Pedersen* det og tilkøber i 1870 Matr. Nr. 10d af *Hans Pedersen Kyed* paa »Sømholt«. 1906 overdrager *Hans L. Pedersen* Gaarden til sin Datter, *Marie Kirst. Pedersen*, der i 1910 ægter *Hans Kjær Sørensen*. Gaarden har da godt 1½ Td. Htk. Fra 1918—24 *Hans Bille*. 1924—27 *Poul Chr. Christensen*. 1927—44 *Mads Theodor Jensen*. Fra 1944 *Sv. Aa. Jensen*.

»Dahlsgaard«. Matr. Nr. 5c m. fl.

Som nævnt under Gaard gl. Nr. 5 købte *Christen Hansen Dahl* i 1849 en Parcel med c. 2½ Td. Htk. af *Niels Buhl*. Den mageskiftede han i 1853 en Del af med sin Broder, *Mads Hansen Dahl*, der havde faaet deres Fødegård, gl. Nr. 5, og fik noget af dennes Jord. 1877 fik *Christen H. Dahls Søn, Chr. B. Dahl*, »Dahlsgaard«, som hans Søn, *Christen Dahl*, overtog i 1935. Den er særlig under den sidstnævnte forstørret ret betydeligt.

»Gremmersten« og »Højagergaard«, se under Gaard gl. Nr. 4.

»Ravnshøj«. Matr. Nr. 6e m. fl.

1834 døde Smeden i Eltang, *Henrik Andresen*. Det var slet ikke saa let for Enken, der sad tilbage med en Flok Børn, at klare sig. Men den ældste af Sønnerne, *Niels Henriksen*, var, skønt han kun var 19 Aar, saa dygtig, at han kunde passe Værkstedet. Han fik i 1839 Smedehuset med den tilhørende Jordlod og ægtede siden *P. Laursen Østergaards Datter* paa Gaard gl. Nr. 1. Man forbavses over, at en fattig Smed paa den Tid kunde naa at blive gift med en Gaardmandsdatter. I 1849 tilskødede hans Svoger, *Niels Hansen Buhl*, ham Parcel Nr. 6e af Gaard gl. Nr. 1. Denne Parcel havde *Niels Henriksen* overtaget et Par Aar før og havde faaet flyttet en Del af Gaard Nr. 1's Bygninger ud paa den. Nr. 6e havde Htk. 2.3.0.1 $\frac{3}{4}$.

Af den Jord, der hørte til Smedjen, solgte han i 1849 Nr. 25b til »Sønderbjerre« (i Dag er den under Sv. Juhl Jepsens Ejendom). Og i 1879 solgte han Nr. 25a, der i Dag er under »Dahlsminde«.

1881 fik *Th. J. Rønnow* »Ravnshøj«. 1941 *J. R. Schwartz*. 1945 *Th. Nissen*. Fra 1948 *Alfred Nagel*.

»Stensgaard«. Matr. Nr. 12 m. fl.

Den Parcel, som *Jens Pedersen Ungstrup* i 1793 købte fra Gaard Nr. 2, solgte han i 1795 til *Søren Pedersen Vonsild*, der i 1817 overdrog den til sin Svigersøn, *Peder Knudsen* fra Uhre. Han tilkøbte i 1821 lidt Jord fra Eltanggaard. I 1844 fik Gaarden Htk. 3.2.2.2 $\frac{3}{4}$ under Nr. 12. 1861 afhændede *P. Knudsen* den til *Mads Møller Pedersen*, der bl. a. tilkøbte Nr. 8d (i 1866). Fra 1895 havde hans Enke Gaarden, som *Søren Damkjær Pedersen* fik i 1902. Fra 1939 *Hans Dertien*. 1948 *N. P. Iversen*.

Holger Kjeldsens Gaard. Matr. Nr. 9c m. fl.

Den er af ny Dato. 6 forskellige Matr. Nr. er købt sammen. Den begynder i 1927, da *Holger Kjeldsen* køber Nr. 9c og 10b af *Peder Jacobsen*, og fortsættes i 30'erne og 40'erne. Htk. 1.0.3.0 $\frac{1}{4}$.

»Skovlyst«. Matr. Nr. 6b m. fl.

Nr. 6b stammer fra Gaard gl. Nr. 1 i Eltang. *Jens Pedersen* fik Ejendommen i 1858. Derefter følger flere Ejere, bl. a. *N. L. Nissen* fra 1904. 1911 skøder *J. P. Clausen* den til *Peder Knudsen Pedersen*. Fra 1945 *Mads Møller Pedersen*.

»Sønderbjerregaard«. Matr. Nr. 17a m. fl.

I 1822 har *Jens Christensen* den med $\frac{3}{4}$ Td. Htk., der i 1844 forhøjes til 1.2.3.1 $\frac{1}{2}$. Samme Aar afhændede han den til *Hans Sørensen Damkjær* fra Taulov Sogn, der tilkøbte Nr. 25b og 5e. Han skødede i 1871 til *Jens Christensen Hansen*, der ogsaa købte Jord ind til Gaarden, som han i 1919 overdrog til sin Søn, *Marcus Hansen*, der ogsaa har tilkøbt Jord.

En nedlagt Gaard. Matr. Nr. 16a, nu 16d.

Paa det vedlagte Sognekort finder man Øst for Eltang Matr. Nr. 16a med Bygninger paa. Denne Ejendom blev i 1778 fæstet ud fra »Østerholm« og kaldes da »Sømholt«. I 1796 skøder *Niels Christensen* paa »Østerholm« den med Htk. 0.7.0.1 til *Peder Sørensen* fra Skærup. En Eng i Elkrog og en af Birkemoseengene, kaldet »skiden Eng«, hørte til den. I 1822 har *Anders Madssen* fra Jerlev denne Gaard og sælger den i 1836 til *Niels Jespersen* paa Skib-

dræt Mølle, der havde Mark ind til den. Dens Bygninger er saa bleven brudt ned. Jorden var under Skibdræt Mølle til 1917, da Harald Juhl købte og »slagtede« Møllen. Matr. Nr. 16a kom da ved en Mellemandhandel ind under »Højagergaard«.

»N y h a a b«. Matr. Nr. 21.

De gamle Møllere tjente Penge, som de, saa vidt de kunde, købte Jord for. Det gjorde saaledes Møllerne i Gudsø og Skibdræt, ikke mindst de sidste. Det var ikke saa helt lidt Eltang Jord, de fik fat paa, særlig i Tiden efter Udskiftningen. Men de fik ogsaa noget med i Handlerne, der ikke var meget værd, og noget, der var besværligt at drive. Det brød de sig ikke om og vilde godt sælge det. Det var let nok, for der var mange Smaafolk, der gærne vilde have Jord, bare de kunde faa det for smaa Penge. De vilde gærne tage til Takke med de Levninger, der kunde falde fra de store Jordejeres Bord. Det var altid bedre, syntes de, at faa Foden under eget Bord end at gaa alle Dage som Daglejere og Arbejdsfolk. Der opstod da flere Smaaejendomme paa Jord, der blev solgt fra de to Møller. Blandt disse er »Nyhaab«, som *Hans Hansen* af Gudsø i 1781 købte fra Skibdræt Mølle. 1812 solgte han den til *Hans Lorenzen* med Htk. 0.4.1.2½. I 1844 fik den Htk. 0.5.0.0¼ under Nr. 21. 1856 fik *Jens Chr. Hansen* den. 1880 skøder hans Enke den til den senere *Indre Missionær Ole Hansen*, som i 1902 sælger den til *Nis Jensen*. 1923—29 *Michael Christensen*. Fra 1929 *Jens P. Sørensen*.

»S t ø r t o m«. Matr. Nr. 20. Nu under »Baunhøj«.

I 1811 købte *Christen Hansen Sommer* en Parcel fra Gudsø Mølle med Htk. 0.3.1.27/20. Den kaldes »Størtom« og var en bakket Historie, som Mølleren ikke brød sig om at tumle med. Denne Ejendom havde *Christen H. Sommer* til 1836, da han den 20. Sept. blev stanget ihjel af en Tyr i Skibdræt Mølle. Hans Enke havde saa Ejendommen til 1859, da Sønnen, *Johan Jørgen Christensen Sommer*, fik den. Da han i 1865 fik »Baunhøj«, lagde han »Størtom«, der i 1844 havde faaet Htk. 0.5.0.1¼ under Nr. 20, ind under »Baunhøj«.

»B a u n h ø j«. Matr. Nr. 14 m. fl.

I 1781 køber *Hans Iversen*, der da boede i et Kassehus i Eltang, men iøvrigt ses at stamme fra de gamle Bondeslægter i Bjært, og som havde en lille Arv med derfra, en Parcel fra Skibdræt Mølle paa 4½ Skp. Htk. Han faar ogsaa lidt af »skiden Eng« og en Eng i Elkrog og andet »Skrubberi«. I 1793 og 98 køber han et Par Smaaparceller ind til, henholdsvis fra Gaard gl. Nr. 1 i Eltang og fra Skibdræt Mølle, saaledes at han har godt 1 Td. Htk. Efter hans Død i 1795 faar *Jeppé Hansen Haem* Gaarden i 1796 ved at ægte H. Iversens Datter. Efter hans Død i 1835, 85 Aar gl., skøder hans Enke i 1836 Gaarden til Sønnen *Hans Iversen Jepsen*. I 1844 faar den Htk. 1.7.2.2¼ under Nr. 14.

Efter *Hans I. Jepsens* Død i 1847 sidder hans Enke med Gaarden til sin Død i 1865, hvorefter hendes Svigersøn, *Johan Jørgen Christensen Sommer*, paa »Størtom« fik den og lagde denne Ejendom ind under »Baunhøj«. Hans Søn, *Christen Sommer*, der i mange Aar var Sogneraadformand i Eltang-Vilstrup, fik den i 1898. Efter hans Død i 1952 har hans Enke den.

G a a r d M a t r. N r. 1 5 m. fl.

er kommen ud fra Østerholm. *Niels P. Grundet* solgte i 1781 en Parcel med en Td. Htk. til *Peder Nielsen Basse*, efter hvem *Peder Rasmussen* fik den i 1852.

Hans Datter fik den i 1882 og giftede sig med *J. N. S. Frost*. 1909—11 *M. P. Mikkelsen*. 1911—21 *Peder L. Knudsen* fra Vilstrup Skole. 1921 *Chr. Jensen Møller*. 1922 *A. J. Honoré*.

»J y d e k r o e n«. Matr. Nr. 18 m. fl.

Den 6. Decbr. 1782 solgte *Niels P. Grundet* paa Østerholm en Parcel Syd for Landevejen ved Gudsø til sin Nabo, *Niels Jaarup*, paa Gaard Nr. 1 i Eltang. Den havde $\frac{1}{2}$ Td. Htk. og 14 Fag Huse og havde før været en Fæsteejendom under Østerholm. Samme Dag videresolgte *Niels Jaarup* Ejendommen til *P. Hansen* af Gudsø. Det siges, at den ligger paa »Sønderbierre«, der er det gamle Navn paa de Marker, der fra Landevejen skraaner ned mod Elkrog Engene. *P. Hansen* døde 1790, og hans Enke ægtede saa *Mads Johansen*, der i 1795 solgte Ejendommen til *Jens Hansen*, som i 1811 solgte den til *Niels Nielsen*. Efter at have købt lidt Jord ind til den solgte han den s. A. til *Niels Hansen Basse* med Htk. 0.5.2.0¹⁴/₄₀. *N. H. Basse* afstod den i 1819 til *H. C. Basse*, der s. A. solgte den til *Ludvig Nielsen*. I 1844 fik den Htk. 0.7.1.2% under Nr. 18. 1845 skøder *Ludvig Nielsens* Enke den til *N. P. Ludvigsen*, der i 1892 afstaar den til *Ludvig Nielsen*, hvis Enke i 1934 sælger den til *V. H. Vilhelmsen*, der i 1946 sælger til Direktør *Axel Juhl Hansen*, som i 1945 havde købt en Grund af *Jens P. Sørensen*, »Nyhaab«, hvorpaa han byggede »Jydekroen«.

S v. J u h l J e p s e n s E j e n d o m. Matr. Nr. 25b m. fl.

Nr. 25b er en Del af den gamle Smedejord i Eltang. 1849 kom den til Sønderbjerregaard, hvorfra den i 1934 blev solgt til *Svend J. Jepsen*, der byggede paa den. Htk. 0.4.3.1%.

J. K. D a h l s G a a r d. Matr. Nr. 5u og 5s.

Disse Matr. Nr. er i 1945 og 47 skilt ud fra »Dahlsgaard«. Den har Htk. 1.0.0.2 $\frac{1}{2}$.

»M ø l l e m a r k e n«.

Den Eltang Jord, som kom under Skibdræt Mølle i 1773, da Møller *Niels Jespersen* købte Gaard gl. Nr. 3 i Eltang By, fik i 1844 Htk. 5.6.1.2% under Nr. 11. Den var under Skibdræt Mølle til 1916, da *Harald Juhl* købte Møllen og frasolgte dens Jorder. *Mads Lund* i Oddersted fik da Nr. 11c, der siden er kommen under Gudsø Mølle (der ogsaa har Nr. 13 i Eltang).

Den øvrige Del af Matr. Nr. 11 (11a med Htk. 3.6.2.0%) købte *Hans Sloth* i Vilstrup af *Harald Juhl*. Efter *H. Sloths* Død i 1949 fik hans Datter, *Maren Sloth*, hans Søn, *Peter Sloth*, og hans Svigersøn, *Knud Daugaard Hansen*, hver en Del af Marken. *Maren Sloth* solgte straks sin Del til *Knud Daugaard Hansen*, der nu har de $\frac{2}{3}$ af denne Mark. *P. Sloth* solgte 1950 sin Del til *Marcus Hansen*, Sønderbjerregaard.

2. GAARDENE I NR. BJÆRT BY ³²⁾

G a a r d N r. 1. »Hørholm«. Udstykket i 1856.

Fæstegaard. Htk. i 1688: 6.5.1.1 + 1.2. Fik 1844 Matr. Nr. 11. Udstykket i 1856.

Det er antagelig paa denne Gaard, at den *Niels Tuesen*, der nævnes i Jordebogen 1573, og hvis Initialer findes paa Klokkeren i Eltang Kirke,

boede. Han efterfulgtes af *Povl Nielsen*, der maa være hans Søn. Der-
 efter havde Povl Niensens Søn, *Niels Povlsen*, der skiftevis nævnes med
 Tilnavnene Bull og Tuesen, Gaarden i mange Aar. Desuden havde han
 et Kronbol, Askierhuus. Han var kgl. Maj. Delefoged og var som saadan
 fri for Skat og anden Tynge paa Gaarden. Hans Enke, *Karen Nielsdatter*,
 havde den efter ham, til hun døde i 1693, 84 Aar gammel. Den blev saa
 delt i 2 Halvgaarde:

Gaard Nr. 1A havde *Frederik Nielsen* 1693—1702, *Niels Knudsen d. Æ.*
 1702—45 og *Iver Nielsen* 1745—55.

Gaard Nr. 1B havde *Niels Terkelsen* 1693—99, *Niels Iversen* 1699—
 1726, og med sin 2. Kone, Maren Samuelsdatter paa Nr. 18, fik han i 1726
 ogsaa denne Ejendom, der havde 4 Tdr. Htk. Efter Niels Iversens Død
 s. A. giftede Maren sig med *Niels Lauritzen*, der saa fik Nr. 1B og Nr. 18.
 Han var fra Norge og havde tjent i N. Stenderup Præstegaard. 1745 af-
 stod han Nr. 1B til sin Stedsøn *Jens Nielsen*, Søn af Niels Iversen og
 Maren og Broder til Iver Nielsen paa den anden Halvgaard, Nr. 1A. 1755
 afstod Jens Nielsen sin Halvdel af Nr. 1 til Broderen Iver Nielsen og flyt-
 tede ind paa Nr. 18 hos sin Stedfader Niels Lauritzen, der nu var ved at
 blive gammel.

Gaard Nr. 1 er nu samlet igen, men Iver Nielsen døde s. A., og 3 Maa-
 neder efter giftede hans Enke sig med *Anders Jensen*, som i 1765 købte
 Gaarden til Selveje. 1770 solgte hans Arvinger den til *Peder Hermansen*
 fra S. Stenderup. Efter hans Død 1803 fik hans Søn *Herman Pedersen*
 den, men solgte den i 1819 til *Hans Jaunsen Møller*, der var gift med hans
 Søster *Karen Pedersdatter*. Hans Jaunsen havde s. A. solgt sin Gaard,
 Nr. 7 i Bjært, til Wesenbergerne. Karen og Hans Jaunsen havde ingen
 Børn, og da han døde i 1840, fik Karen Gaarden i Henhold til Gensidig-
 hedstestamente. Hun synes ikke at have været knyttet ret nær hverken
 til sin egen eller sin Mands Slægt, idet hun testamenterede ret anselige
 Beløb bort til fremmede, bl. a. arvede to Wesenberg Døtre hver 2000 Rdl.
 efter hende, da hun døde i 1841. Hendes Brodersøn, Herman Pedersens
 Søn, *Peder Hermansen* fik Valget: enten at faa Gaarden imod at udbetale
 de andre Arvinger deres Parter eller at faa 2000 Rdl. i Sølv. Tingbogen
 29. August 1841 fortæller, at Peder Hermansen, som ikke var fuldmyn-
 dig, efter sin Kurator, Sognefogeden i Lilballe, Michel Niensens Raad
 valgte at tage Gaarden, som han samme Dag solgte til sin Fader Herman
 Pedersen, der da boede i Erritsø. Herman Pedersen fik altsaa sin gamle
 Gaard igen. 1848 afstod han den til sin Søn, førnævnte Peder Hermansen.
 I 1844 fik den Htk. 9.3.2.1½ under *Matr. Nr. 11*.

1856 solgte P. Hermansen Gaarden i flere Parceller. *Ole Pedersen* paa
 Gaard gl. Nr. 15 fik Nr. 11k med Htk. 2.4.1.1; Gæstgiver *P. Nissen* i Kol-
 ding Nr. 11i med Htk. 1.2.2.2; *Vilh. Johansen* i Bjært 11h med 1.0.1.0;
Peder Mikkelsen i Bjært 11g med Htk. 1.6.3.1¾; *Jens Thomsen Lund*

i Bjært 11f med Htk. 0.2.1.0; Møllebygger *N. Kiær*, Bjært Nr. 11a med 1.2.3.2½; Skoven og lidt Agerjord fik *Hans Hartvig Buhl* i Bjært. P. Mikkelson mageskiftede i 1869 sin Parcel bort til Niels Johansen. Nr. 11i, 11f og 11a blev selvstændige Brug. Se Bjært Udflytterejendomme.

G a a r d Nr. 2.

Fæstegaard. Htk. i 1688: 7.0.2.0 + 1.2. Udstykket i 1798.

1610—26 *Thomas Nielsen*, 1629—59 *Niels Madsen*. Hans Enke *Dorothe Nielsdatter* havde derefter Gaarden til omkring 1687. Skiftet efter Niels Madsen, der først holdtes i 1671, viser, at de havde 7 Børn, hvoraf de 3 da var i Udlandet. Ridefogden møder paa deres Vegne. En Søn *Thomas Nielsen* fæster Gaarden i 1687 og har den til sin Død i 1714. Hans Enke ægter *Math. Madsen*, og efter hans Død i 1722 sidder hun med Gaarden til 1726, da en Søn af hendes 1. Ægteskab fæster den. Da han dør i 1731, faar hun igen Gaarden til sin Død i 1734. Derefter faar en anden af hendes Sønner med *Thomas Nielsen*, *Jørgen Thomsen*, den. Han køber den til Selveje i 1765 for 150 Rdl. pr. Td. Htk. Det var Prisen paa *alle Bjært Fæstegaarde* med Undtagelse af Nr. 11. I 1775 fik *Ole Jensen Enemærke* Gaard Nr. 2, som han havde til 1797, da baade han og hans Kone døde. Aaret efter solgte Formynderne for deres Børn Gaarden paa Auktion. Den splittedes i mange Stumper, bl. a. købte Apoteker *Eilskov* i Kolding 9 Engparceller med godt 2 Tdr. Htk. (Apotekerengen). Selvfølgelig sikrede *Wesenbergerne* sig ogsaa et Par Bidder. Salget indbragte netto 6093 Rdl., der deltes mellem *Ole Enemærkes* 6 Børn.

G a a r d Nr. 3.

Fæstegaard. Htk. i 1688: 7.1.2.2 + 1.2. Fik i 1844 Matr. Nr. 19 og Nr. 10.

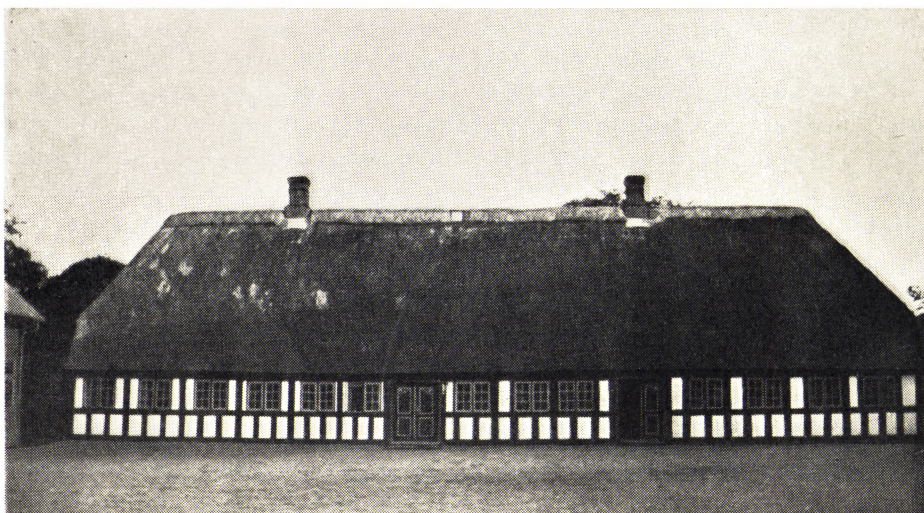
1610—30 *Søren Jørgensen*. 1651—53 *Jens Sørensen*. Efter 1660 har Borgmesteren i Kolding *Morten Panch* den en Tid. I 1671 har Husfogden paa Koldinghus *Jacob Lauridsen Beck* baade den og Gaard Nr. 4 samt Nr. 19 (Capitelsjorden). 1772 hans Enke *Anne Mette*. 1685 har hendes Søn, Løjtnant *Ulrik Beck* Gaard Nr. 3, som *Peder Hansen* saa fæster i 1694. Efter hans Død 1714 ægter Enken i 1716 *Niels Jespersen* fra N. Stenderup. Han kaldes gerne *Niels Stenderup*. 1740 faar hans Stedsøn *Peder Pedersen Kyed* Gaarden. Den har da 51 Fag Huse og en Besætning paa 7 Bæster, 6 Køer, 6 Ungnød og 10 Faar. Efter P. P. Kyeds Død i 1764 gifter hans Enke *Marie Sørensdatter* sig med »reduceret Liufgarde« *Jens Christensen*, der fæster Gaarden i 1765, og s. A. køber han det halve af den til Selveje med Htk. 3.4.3.1 + 2½. Samtidig køber han sammen med *Hans Nielsen Griis* Nr. 19 (Capitelsjorden). Denne sidste købte i 1765 den anden Halvdel af Nr. 3 til Selveje. Nr. 3 er nu delt i 2 Gaarde:

G a a r d N r. 3 A, »Skyttegaarden«,

som Jens Christensen fik. Han var en virksom Mand, der bl. a. lod 3 Tdr. Land Skov plante til paa forstmæssig Maade. 1797 solgte han Nr. 3 A til sin Stedsøn *Søren Pedersen Kyed* (Søn af P. Pedersen Kyed), der i 1829 skødede Gaarden til sin Søn *Jens Sørensen Kyed*. 1844 forhøjedes dens Htk. til 5.4.1.1 *under Nr. 19*. 1862 skødede Jens S. Kyeds Enke Gaarden til Sønnen *Søren Jensen Kyed*. 1898 købte *Jens Holt* den. 1910 fik *Jens H. Højer* den.

G a a r d N r. 3 B, »Bøgeløkke«,

som Hans Nielsen Griis i 1765, sammen med det halve af Capitelsjorden, købte til Selveje, havde han til sin Død i 1774. Hans Enke Maren Nielsdatter havde den til 1777, da hun ægtede *Claus Jensen*. Han skødede den i 1795 til Skipper *Hans Pedersen* fra Strandhuse, der s. A. blev gift med hans Steddatter Marie, Datter af Hans Nielsen Griis og Maren. Hans Pedersen, der sejlede paa Langfart med eget Skib, var en solid og dygtig Mand, der tjente gode Penge. Han forøgede Gaardens Areal betydeligt, bl. a. med en Parcel med 1½ Td. Htk., som han købte af Wesenbergerne, saaledes at Gaardens Htk. i 1843 var oppe paa c. 7 Tdr. Htk., der i Matr. af 1844 forhøjedes til 9.1.2.1¾ *under Nr. 10*. 1844 afhændede han Gaarden til sin Svigersøn *Hans Pedersen*, Søn af Peder Olesen paa Nr. 15. Han blev Sognefoged og Medlem af Sogneforstanderskabet, og ved Valget i 10. Landstingskreds i 1866 kom han ind i Landstinget, hvor han først sluttede sig til Mellempartiet mellem Højre og Venstre, men efterhaanden gik over til Højre. Han var Landstingsmand til 1870 og stillede sig ikke mere. 1901 døde han, men i 1879 havde han overdraget Gaarden

»Bøgeløkke«.

til sin Svigersøn *Mikkel Madsen Sandager* fra Sandagergaard i Eltang Sogn. Han købte i 1905 Nabogaarden, Chr. Hansens Gaard, hvis Bygninger var brændt. 1916 fik hans Søn *Hans Sandager* disse 2 Gaarde, der nu er samlede i Gaarden »Bøgeløkke«.

G a a r d N r. 4. Kobbelgaard.

Fæstegaard. Htk. i 1688: 6.4.3.2 + 1.2. Fik i 1844 Matr. Nr. 12.

1573 *Jørgen Bull.* 1610—13 *Jørgen Bull.* 1622—53 *Madz Jørgensen Bull.* 1660—71 *Jacob Lauridsen Beck*, Husfoged paa Koldinghus, der som nævnt ogsaa havde Nr. 3 og Capitelsjorden. I Landgilderegnskabet 1671 omtales han som skattefri af begge Gaarde og Capitelsjorden. 1672—82 havde hans Enke *Anne Mette* Gaard Nr. 4. 1682—84 *Niels Jensen Brøndum.* 1684—1709 *Jesper Pedersen Griis*, Søn af *Peder Hansen Griis*, der ses at have haft et Bol paa Bjært Mark. Jesper P. Griis blev 1684 gift med *Maren*, der vist var Niels Brøndums Datter. 1687 havde Gaarden en Besætning paa 4 Bæster, 3 Køer, 2 Ungnød, 4 Faar, 4 Svin og 2 Grise. Jesper Griis havde ogsaa Capitelsjorden i Fæste.

Fra ham nedstammer en stor Slægt, der i det følgende Hundrebaar træffes i Bjært, og hans Efterkommere findes stadig her i Kommunen, selvom Griis Navnet forlængst er gaaet ud af Brug. Hans Søn *Niels Jespersen Griis* fik Gaard Nr. 4 i Fæste i 1709. Han var først gift med *Johanne*, Datter af Jens Christensen paa Gaard Nr. 9, og derefter med *Anne Pedersdatter* fra Lilballe og efterlod sig 5 Sønner og 4 Døtre.

Stuehuset til Kobbelgaarden, der ses paa det omstaaende Billede, maa være bygget i 1733 af Niels Jespersen Griis. Derom vidner en Ege-træs Overligger med følgende Indskrift:

O . Here . Jesus . bevar . denne . Gord . fra . Ulyke .
og Ilde . Brand og Vaade . N. I. S. G. — I. I. D. — 1733.

Denne Overligger, der maa have siddet over en Dør ude eller inde og antagelig er bleven taget ned, da Stuehuset blev repareret i 1836, har en af Niels J. Griis's Efterkommere, Læge Ove Griis i Ordrup, faaet for en Del Aar siden.

1745 nævnes Niels J. Griis's Søn *Jens Nielsen Griis* som Gaardens Fæster. Han var Sognefoged og døde 1765. Hans Enke *Karen Michelsdatter*, der var hans 2. Kone, giftede sig s. A. med *Jens Nielsen Grunnet*, der ligeledes s. A. købte Gaarden til Selveje. Den havde da 4 Bæster, 2 Køer, 2 Kvier og 6 Faar, og der var 53 Fag Huse. Jens N. Grunnet og Karen Michelsdatter lod i 1768 en Overligger indmure over Forsiden af Bagerovnen med følgende Indskrift: I. N. S. G. — 1768 — K. M. D.

Efter Jens N. Grunnets Død 1787 sad hans Enke og 2. Kone med Gaarden til sin Død sidst i 1789, hvorefter *Hans Keisen* købte den paa Auktion i 1791. Han skødede den i 1810 til sin Søn *Hans Hansen Keisen*.

Kobbelgaardens Stuehus.

Hartkornet, der ved Bortsalg før 1791 var gaaet lidt ned, ansattes i Matr. 1844 til 8.5.2.0½ *under Nr. 12*. 1853 skødede H. H. Keisen Gaarden til sin Søn *Jacob Hansen*, der i 1901 skødede den til sin Søn *H. T. Valdemar Hansen*. Fra 1939 *Jakob Hansen*.

G a a r d N r. 5.

Fæstegaard. I 1688 delt i 2 Halvgaarde, der hver havde Htk. 3.2.3.1½ + 2½. Fik i 1844 Matr. Nr. 20 og Nr. 13.

1573 *Hans Sørensen*(?). 1610—13 gamle *Hans Sørensen*. 1614—48 *Hans Hansen* (Iversen). 1651—61 *Mette Hanskone*. Gaarden blev i 1657—60 helt ødelagt, og endnu i 1671 kaldes den forarmet. 1662 *Hans Hansen Iversen*, der maaske er en Søn af førstnævnte Hans Hansen og Mette. 1678 deles den i 2 Halvgaarde:

G a a r d N r. 5 A

beholdt Hans Hansen Iversen, men det er tvivlsomt, om han har haft den, lige til han døde i 1712, 97 Aar gammel. 1717 fik *Iver Pedersen d. Æ.* den i Fæste. Han døde 1757, men i 1741 havde *Niels Knudsen Griis* (d. Y.) faaet den i Fæste ved at ægte Iver Pedersens Datter *Maren*. Han var Søn af Knud Nielsen Griis paa Nr. 5 B, der stammede fra Griis'erne paa Annexgaarden i Vilstrup. Besætningen var da 4 Bæster, 5 Køer, 4 Ungnød og 5 Faar, og der var 24 Fag Huse i nogenlunde Stand. Niels

K. Griis døde 1746, og Maren giftede sig saa med *Anders Jensen* fra Bramdrup. Han fritoges for at betale Indfæstningspenge, da Hornkvæget var død af Kvægpest. Tilmed skulde han have Iver Pedersen paa Aftægt. Men Anders Jensen kunde ikke klare sig, og 1750 overtog *Jens Rasmussen* fra Hejls Fæstet med en Besætning paa 4 Bæster, 2 Køer og 8 Faar. Han døde Aaret efter, og hans Enke, Gundel, ægtede saa *Søren Jensen* fra Aller Anslet, der fik Fæstebrev i 1752 med en Besætning paa 4 Bæster, 1 Ko, 1 Ungnød og 4 Faar samt Iver Pedersen paa Aftægt. Søren Jensen havde Gaarden til 1760, da hans Broder *Hans Jensen* ægtede fornævnte Jens Rasmussens Datter og fik Fæstet overdraget. 1765 købte han Gaard Nr. 5 A til Selveje, og 1774 flyttede han Bygningerne ud til »Korshøj«, hvor han ved Udskiftningen havde faaet al sin Jord. Han fik 100 Rdl. af Kongens Kasse til Hjælp. Gaarden blev kaldt »Korshøjgaard« efter en nu nedpløjet Høj med en Stenlægning, dannet som et Kors.

1797 blev Hans Jensens Datter gift med *Tue Mortensen* fra Bramdrup, og han har sikkert faaet Gaarden samtidig, selvom han først faar Skøde i 1807. 1811 solgte Tue Mortensen Gaarden til *Niels Grønæk*, der Aaret efter sælger den til *Mads Nielsen Bundgaard*, som i 1824 afhænder den til *Peder Andersen*, der var gift med *Maren Hansdatter Bang*, Datter af Hans Iversen paa Gaard Nr. 16. 1825 byttede P. Andersen Gaard med *Peder Nielsen* paa Gaard Nr. 10. Det berettes, at P. Nielsen stod og skulde udbetale en mindre Sum Penge, som han i de fattige og pengeknappe Tider ikke kunde skaffe. For at redde sig igennem maatte han da bytte sin større Gaard i Bjært By bort med den en Del mindre og ringere beliggende Korshøjgaard.

1837 afstod han Korshøjgaard til sin Søn *Jens Pedersen*. 1844 fik den Htk. 4.3.2.0 under Nr. 20. 1875—1915 *Bent Bentsen*. 1915—26 hans Enke. Frk. *Clausen* 1926—1944. *Gunnar Bjerre* i 1944. Fra November 1944 *H. Helweg Andersen*. Samtidig faar *E. Thorning* Marken Matr. Nr. 20c fra Gaarden.

I Helweg Andersens Tid er der fundet mange Oldsager paa Gaardens Mark, der viser, at der her har været en tidlig Oldtidsbebyggelse.

G a a r d N r. 5B. Shamrock.

1680 fik Bysmeden i Bjært *Mads Mathisen* Fæste paa denne Halvgaard, men allerede i 1682 byttede han Fæste med *Jep Hansen* paa Gaard Nr. 8, og Jep fik Nr. 5B. Efter Jep fulgte hans Svigersøn *Jens Pedersen Grunnet*, der havde Gaarden til sin Død 1701. Hans Enke ægtede saa *Knud Nielsen Griis* fra Annexgaarden i Vilstrup, der i 1724 »formedelst Svaghed og Fattigdom« overlod Fæstet til sin kun 21-aarige Søn *Jens Knudsen Griis*. Besætningen var da 4 Bæster, 3 Køer, 2 Ungnød og 4 Faar. Og der var 20 Fag Huse. 1740 overdrog han Fæstet til *Peder Nielsen Mørk* og fik i Stedet for Nr. 11 i Fæste. 1742 bukkede Peder Mørk under

for den slemme Sygdom, der hærgede Egnen og var særlig ondartet i Bjært. Hans Enke giftede sig s. A. med *Jesper Nielsen Griis* fra Nr. 4. Han havde ikke alene Fæste paa Nr. 5 B, men ejede Nr. 18 og havde Hus Nr. 24 i Fæste. 1758 afstod han disse Ejendomme til *Jørgen Jensen* paa Gaard Nr. 12, som Jesper Griis saa fik i Fæste.

1765 købte *Jørgen Jensen* Nr. 5 B til Selveje (samt Capiteljorden med Htk. 0.5.3.2 for 80 Rdl.). 1791 skødede han til sin Svigersøn *Jep Pedersen* fra Skærbæk, der da havde haft Gaarden i flere Aar. Jep døde 1796, og hans Enke giftede sig med *Iver Olesen*, der 1819 solgte Gaarden til sin Stedsøn (*Jep Pedersens Søn*) *Peder Jepsen*. Den havde da Htk. 4.4.1.½, der i 1844 forhøjedes til Htk. 8.5.3.1¼ under *Matr. Nr. 13*. 1856 afhændede *Peder Jepsen* Nr. 5 B til sin Søn *Hans Pedersen*, der i 1900 solgte Gaarden til *Anton Pedersen* fra Randerseggen, som i 1911 solgte den til *Johs. Johansen* fra Almind.

G a a r d N r. 6.

Fæstegaard. Htk. i 1688: 7.0.0.2 + 1.2. Udstykket i 1783. (En Toft, Knudstoft, hørte i lang Tid til denne Gaard.)

1610—31 *Søren Andersen*. 1631—34 *Maren Peders*. 1634—67 *Povl Pedersen*. 1667—92 *Povl Pedersens Enke Elisabeth Iversdatter*. Hun sad længe som Enke, men fra 1687 synes hendes Svigersøn *Anders Pedersen* at have styret den, og han fik den efter hendes Død i 1692 og havde den til 1709, da hans Søn *Mads Andersen* fik den. 1729 maatte han »formedelst Armod og Alderdom« afstaa den halve Gaard til *Ulrik Rasmussen*. Da Mads kun var 41 Aar gammel, maa det med Alderdommen være falden Skriveren i Pennen af gammel Vane, for saadan plejede det at lyde, naar en Fæster i levende Live afstod til en anden. Nu deles Gaarden i 2 Gaarde:

G a a r d N r. 6 A,

som Mads Andersen havde til 1732, da han afstod den til Skovfoged *Søren Svendsen*. Den havde da ingen Besætning. Der var 22 Fag Huse, men de 8 »er kuns slet«, saa det med Mads Andersens Armod har i hvert Fald været rigtigt nok. 1737 fik *Jens Christensens Søn Christen Jensen* fra Gaard Nr. 9 den. Der er stadig ingen Besætning paa den. *Christen Jensen* skal selv sætte en saadan ind, saa han har nok faaet den uden Indfæstning. Efter hans Død i 1754 gifter hans Enke og 2. Kone sig med *Jens Knudsen* fra Eltang, der allerede 1756 afstaar Fæstet til *Hans Sørensen* paa den anden Halvgaard af Nr. 6.

G a a r d N r. 6 B,

som *Ulrik Rasmussen* fik i 1729, havde da ingen Besætning. *Ulrik* maatte selv sætte 4 Bæster, 3 Køer, 2 Ungnød og 8 Faar ind paa den. Man for-

staar, at Mads Andersen har været i Armod. Efter Ulriks Død 1731 sad hans Enke *Else Hansdatter Ravn* med Gaarden til 1737, da *Hans Sørensen* fra Stubdrup faar Fæstet ved at ægte Datteren Birgitte. Besætningen var da 5 Bæster, 4 Køer, 6 Ungnød og 6 Faar. 1756 faar Hans Sørensen ogsaa Nr. 6 A, og Gaard Nr. 6 er samlet igen. Knudstoft er stadig under den.

Den samlede Gaard Nr. 6

køber Hans Sørensens Søn *Ulrik Hansen* til Selveje i 1765, og 1769 sælger han den til sin Stedmoder Gjertrud Pedersdatter (Hans Sørensens 2. Kone) og hendes Kæreste *Søren Jensen Enemærke*. Han sælger den i 1783 paa Auktion i 13 Parceller, bl. a. fik *Jens Nielsen Grunnet* (Gaard Nr. 4) godt 2 Tdr. Htk. og *Niels Willadsen* c. ½ Td. Htk. Søren Enemærke køber derefter Skibdræt Mølle. (Hans Sørensen var død i 1767).

Gaard Nr. 7.

Fæstegaard. Htk. i 1688: 7.0.3.2 + 1.2. Fik 1844 Matr. Nr. 9.

1610—30 *Christen Nielsen*, der i 1629 blev fritaget for Skat »for Armod«. 1631—71 *Claus Andersen*. Han afstaar i 1671 Fæstet til sin Svigersøn *Peder Pedersen Kyd*, der er gift med hans Datter Maren, og gaar paa Fæsteaftægt hos dem. Claus, der da var 77 Aar, har nok haft Forstaaelsen af, at hans Betingelser for at afstaa Fæstet var saa haarde, at det var bedst at faa dem tinglyste. Den 15. Juli 1671 tager han paa Brusk Herredsting Tingsvidne paa, hvad han skal have i Aftægt. Tingbogen beretter:

»Hvilke førnævnte 8 Dannemænd (de udmeldte Tingsvidner) alle saa og hørte for Retten i Dag fremkom *Peder Pedersen* i Biert, som ihaandtog sin Hustru Fader, *Claus Andersen*, lovede og forpligtede sig og sin Hustru, *Maren Clausdatter*, deres Arvinger og Efterkommere at give ham sin Levnedes Middel og Aftægt hans ganske Livstid som efterfølger, eftersom han den Fæstegaard i Biert, de paabor for dennom har opladt og afstanden; først skal han have til sin Hus Værelse de tvende vesterske Fag Hus i Sals Huset, som er Lillestuen med Skorsten og Loft derover og forskaffe ham sin nødtørftige Ildebrand (Brændsel) dertil i sin Livstid. Dertil skal han [P. P. Kyd] føde og græsse ham en Ko i Baas og græsse hos sine egne det bedste [Græs], og dersom samme Ko føder en Kvie Kalv, saa lader *Peder Pedersen* den opdrage, at *Claus Andersen* kan den igen til en Ko bekomme, naar han den gamle aflægger eller [den] bortdør.

Saa skal *Peder Pedersen* aarlig give ham til sit Ophold 12 Skpr. Rug, 12 Skpr. Byg, 12 Skpr. Havre og 12 Skpr. Boghvede at levere til tvende Tider om Aaret, nemlig Halv Parten til St. Mortensdag og den anden Halvpart til Fastelavn med godt Maal udi ustraffelig Føde Korn.

Noch (endvidere) skal han give ham et fedt Svin, naar Olden er, saa godt som 9 Mark og et magert Svin, naar ingen Olden er, saa godt som 1 Sldl. Item (ligeledes) tou fede Faar, hver saa gode som 3½ Mark aarligen.«

Og Klæder skulde P. P. forsyne Claus med. Det første Aar skulde Claus have en Læder Klædning, og siden skulde han hvert Aar have Vadmel til en Klædning samt Hørgarn og Blaargarn til 2 Skjorter og de nødvendige Sko og Strømper. Og »naar han ikke gider gaa til Kirke«, skal P. P. lade ham age dertil, ligesom han skal befordre ham andre Steder hen i nødvendigt Ærinde.

P. P. skal skifte »god Lov« med Claus udi Gaarden, ogsaa med at lade ham brygge, bage og andre nødvendige Ting, saaledes som han vil for Gud og hver ærlig Mand det forsvare, og skal ogsaa hjælpe ham, hvis Sygdom og Skrøbelighed falder paa ham.

Alt dette og mere til lovede Peder Pedersen Kyd for sig og sin Hustru at holde sin Hustru Fader udi alle Maader.

Man undrer sig over, at en Fæstebonde kunde udrede alt dette og klare sine øvrige Forpligtelser. Det var en tung Byrde, Claus læssede paa de unge. Det viste sig straks. Den 30. Marts 1672 er Claus igen paa Tinge og kræver Dom over sin Svoger (Svigersøn) Peder Kyd. Claus har hverken faaet det fede Svin til 9 Mark eller den Skæppe Salt, han skulde have, og heller ingen Læderklædning. P. Kyd var ikke mødt og blev dømt til at betale inden 15 Dage, ellers maatte Claus gøre Namb, d. v. s. Udlæg i hans Ejendele. Derefter hører man intet til Sagen, der vel maa være gaaet i Orden paa en eller anden Maade. Claus blev forøvrigt en gammel Mand, der først døde i 1682, 88 Aar gammel, saa han har været en tung Byrde paa Gaarden i 11 Aar.

P. Pedersen Kyd blev Sognefoged, og Præsten kalder ham en Mand af god Fornuft, da han begraver ham i 1717. Samme Aar fæstede hans Søn, *Hans Pedersen Kyd*, Gaarden og giftede sig med Kirsten Madsdatter Beck fra Landerupgaard. 1725 døde Hans Kyed, og Kirsten gifter sig i 1726 med *Christen Svendsen* fra Hjarup. Besætningen bestod da af 6 Bæster, 6 Køer, 4 Ungnød og 10 Faar, og Bygningerne, 44 Fag, er i nogenledes Stand. Men saa gaar det tilbage. Da *Søren Svendsen* (Skovfogden) 11 Aar efter, altsaa i 1737, faar Gaard Nr. 7 i Fæste, er der kun 3 Bæster og 4 Køer paa den, og 16 Fag af Husene er brøstfældige. Han skal selv sørge for at faa større Besætning, og det ses, at han i 1738 fik Hjælp for Stormskade. Han er en mærkelig omstrefjende Person, der har boet flere Steder, bl. a. havde han som nævnt Gaard Nr. 6 A fra 1732—37.

1746 fæster *Peder Jensen* fra Hejls Gaard Nr. 7 med 38 Fag Huse. Da der før har været 44, maa Stormen have taget de 6, som Søren Svendsen ikke har faaet bygget op igen. Ganske vist døjede Bønderne med at faa udvist Træ nok i Skovene og maatte jævnligen stjæle det i deres egen eller

i andres Skov for at faa nok, hvad de gjorde med god Samvittighed, idet de mente, at det var en gammel Ret, men Skovfogden skulde da have været Mand for at faa Træ til Husenes Vedligeholdelse. Det gik han udenom, ligesom han ogsaa lod være at forøge Besætningen. Da Peder Jensen faar Gaarden i 1746, skal han selv forskafe sig en normal Besætning: 4 Bæster, 6 Køer, 6 Ungnød og 6 Faar. Det har været ham umuligt i de første Aar, da Kvægpesten rasede. 1756 afstaar han Fæstet til sin Svigersøn *Jørgen Jørgensen* fra Dalby, der 1765 køber Gaarden til Selveje.

Efter hans Død 1793 overdrager hans Enke Gaarden til *Nis Jørgensen*, der var gift med *Jørgen Jørgensens* Datter, Bodil. Han dør i 1811, og 5 Maaneder efter gifter Bodil sig med *Hans Jaunsen Møller* fra Stoustrup, der i 1819 sælger Gaard Nr. 7 til Landinspektør *Carl Aug. Wesenberg*. (Om Hans Jaunsen se Gaard Nr. 1). 1842 solgte Carl A. Wesenberg gennem en Mellemand Gaarden til *Anders Nielsen* fra Vilstrup. 1844 fik den Htk. 7.4.2.0 under Matr. Nr. 9. Efter Anders Niensens Død i 1852 havde hans Enke *Ane Simonsen* Gaarden til 1855, da hun afhændede den ene Halvdel, Matr. Nr. 9a med Htk. 5.1.3.1, til *Simon Nielsen*, og den anden Halvdel, Matr. Nr. 9d med Htk. 2.2.2.1 $\frac{3}{4}$, til *Niels Nielsen*. Den er nu delt i 2 Gaarde.

G a a r d N r. ⁷ 9a,

som Simon Nielsen fik, overtog Niels Nielsen i 1882. 1890 fik *Chr. Hansen*, der en Tid var Sogneraadsformand, den. Efter at den var brændt i 1905, købte *Mikkel M. Sandager* den og lagde den sammen med sin Gaard, gl. Nr. 3B. Denne Gaard blev kaldt »Bøgeløkke«, som *Hans Sandager* fik i 1916.

G a a r d M a t r. N r. ^{7b} 9d, Fjordvang,

som Niels Nielsen fik, overtog *Anders P. Nielsen* i 1892 og havde den til 1909, da *Marinus O. Christensen* fik den.

G a a r d N r. 8.

Fæstegaard. Htk. i 1688: 7.0.0.0 + 1.2. Cirka Halvdelen af den kom i 1774 ind under »Nedergaard«. Resten fik i 1844 Matr. Nr. 18.

1610—48 *Hans Nielsen* (Mørk). 1651—61 *Thyre Hanskone*, der antagelig var H. Niensens Enke. Hun havde Sønnen *Anders Hansen Mørk* som Bestyrer. Han fik Gaarden 1661 til 1673. Derefter deles den i 2 Gaarde:

P a a G a a r d N r. 8 A

nævnes Jep Hansen fra 1675 til 1682, da han bytter Fæste med *Mads Mathisen Smed* paa Nr. 5 B. Mads Mathisen har Nr. 8 A til 1694, da *Anders Pedersen Smed* faar den. I 1699 faar han ogsaa Nr. 8 B, og Gaarden samles igen.

P a a N r. 8 B

nævnes *Henrik Ebbesen* 1684—99, og den gik saa over til Anders Pedersen Smed, som ovenfor nævnt.

D e n s a m l e d e G a a r d N r. 8

fik *Hans Madsen Raun* i Fæste i 1717 efter sin afdøde Stedfader Anders Pedersen Smed. 1741 brændte den, og Hans Raun fik 3 Aars Skattefrihed. Efter hans Død i 1753 trolovede hans Enke Maren Nielsdatter Griis sig med *Peder Hansen* fra Rugsted, der døde i 1754, og Maren gifter sig saa med *Anders Jørgensen* fra Hejls. I Januar Maaned 1765 fæstede *Christen Pedersen* Gaard Nr. 8. Han maa ikke forveksles med den ældre Chr. P. paa Gaard Nr. 13. Det kan ses, at han straks kom i stor Restance, og derfor kunde han ikke som de andre købe Gaarden til Selveje i 1765. Den blev købt af *Søren Jensen Vering*, men i Skødet paa den, der er dateret 29. September 1766, staar der, at *Hans Pedersen Griis* har betalt det halve af den indbetalte Del af Købesummen og følgelig har Halvpart i Gaarden. Da Hans Pedersen Griis kun var c. 14 Aar gammel, ser det lidt mærkeligt ud, men der laa nok en Ægteskabshandel bag ved. Det var sikkert for stor en Mundfuld for Søren J. Vering at købe en Helgaard. Saa er det, at Hans Pedersen Griis'es Fader, Peder Jespersen Griis paa Gaard Nr. 10, der havde købt sin Gaard forholdsvis billigt til sin Svigersøn, træder til og hjælper Søren J. Vering med Penge, imod at hans Søn Hans bliver tilskrevet det halve af Gaard Nr. 8, som han saa skal have, naar han bliver gammel nok, samtidig med, at han ægter Søren Verings Datter. De gamle forstod at ordne saadan noget. Gaard Nr. 8 blev delt i 2 Halvgaarde allerede i 1767, idet Søren Vering da sælger sin Halvdel af den til *Søren Pedersen Smed*. Derefter har han bestyret Hans Pedersen Griis'es Halvdel, indtil denne 1. Oktober 1779 blev gift med hans Datter *Grethe* og faar selvstændigt Skøde paa den med Søren Vering paa Ophold.

Gaard Nr. 8 deles altsaa i 1767 igen i 2 Gaarde:

G a a r d N r. 8 A

fik Søren Pedersen Smed som nævnt i 1767, men nogle Maaneder efter solgte han den til Jagtbetjent *Svend Sørensen Slott*, der efter Kontrakt skulde have Søren Smed og hans Kone paa Aftægt. 1774 solgte Svend S. Slott det meste af Nr. 8 A med Htk. 3.0.0.0 + 2½ til en af Wesenbergerne. Saa opstod der Strid om Aftægten til Søren Smeds Kone. Der var vist skrevet for lidt om den, og Amtmanden maatte gribe ind for at mægle. Næsten hele Nr. 8 A er altsaa kommen ind under »Nedergaard«.

G a a r d N r. 8 B, nu »Vilhelmsminde«,

overtog Hans Pedersen Griis som nævnt i 1779. Han døde i 1809, og hans Enke — det var hans 3. Kone — havde den til 1812, da hun ægtede *Søren*

Hansen fra Skærbæk. Han afstod den i 1833 til Skipper *Peder Jepsen* fra S. Bjært, der giftede sig med hans Steddatter, Hans P. Griis'es Datter Karen. 1842 magesiftede P. Jepsen Gaard Nr. 8 B med en Gaard i Egeskov, som Skolelærer *Frank* havde. I 1844 fik Gaard Nr. 8B Htk. 6.0.1.2¼ under Matr. Nr. 18, og s. A. solgte Frank Gaarden til Johan Wilhelm Nielsens Enke *Gunder Marie Hansdatter* paa Gaard Nr. 16. Hun satte sin Søn *Niels Johansen* samt en anden Søn og en Datter til at bestyre den. 1849 overdrog hun den til *Niels Johansen*. Han flyttede i 1852 Bygningerne ud paa deres nuværende Plads. Samme Aar fik han »Svendsløkke« (Matr. Nr. 5d) med c. 2½ Td. Htk. af sin Moder. Hans Enke skødede i 1893 Gaarden til *Teodor Vilh. Johansen*, der var Søn af Hans Wilhelm Johansen paa Gaard gl. Nr. 18, nu »Milholt«. Efter *Teodor Vilh. Johansen*s Død i 1928 havde hans Enke *Sprine Dorteia*, f. Dahl, Gaarden til sin Død i 1945, hvorefter *Niels Vilh. Nielsen*, ældste Søn af *Jørgen Nielsen*, »Kastanjely«, fik den.

G a a r d N r. 9.

Fæstegaard. Htk. i 1688: 7.1.2.1 + 1.2. Kom i 1781 under »Nedergaard«. 1610—37 *Niels Madsen*. 1637—67 *Lars Bertelsen* (i 1660 nævnes ogsaa *Lyder Henningsen*). 1667—81 *Peder Hansen Maug*. 1681—84 *Niels Pedersen Kyd*, om hvem Kirkebogen melder, at han lumskelig blev dræbt paa sin Gaard af en Rytter. Enken ægtede *Knud Christensen Roed*, der antagelig havde Gaarden til 1699, da *Jens Christensen* fæstede den. Han var en Selvejersøn fra Stubdrup, der i 1694 var bleven gift med *Inger Hansdatter Rafn*, Datter af *Hans Olufsen Rafn* paa Gaard Nr. 16 i Bjært. *Jens Christensen* havde først en Gaard i sin Hjemstavn, men 1699 fæstede han Gaard Nr. 9 i Bjært. Kort efter, at han var kommen til Bjært, oplevede han, hvad en tyrannisk Embedsmand kunde tillade sig overfor Fæstebønder. Amtsskriveren *Peder Pedersen* kom en Dag ind til Smeden i Bjært for at blive vist Vej til *Jens Christensen*s Gaard. Paa Vejen derhen traf de *Jens Christensen* ude paa Gaden, og Amtsskriveren spurgte ham, hvorfor han ikke vilde skaffe ham en Befordring til *Fredericia*. *Jens Christensen* mente ikke, at han var pligtig til at køre, før han fik Amtmandens skriftlige Ordre dertil. Amtsskriveren fo'r saa løs paa *Jens Christensen* og slog ham med sin Kæp, indtil *Jens Christensen* lovede at skaffe ham Heste og Vogn. Men da han føjede til, at der skulde Tid til at lave Vognen til, tog Amtsskriveren igen fat med Kæppen. *Jens Chr.* tog saa Kæppen fra ham, men Amtsskriveren trak sin Kaarde og stødte efter ham med den. *Jens Chr.* prøvede paa at flygte, men greb tilsidst efter Kaarden og skar sig paa den, saa hans Hænder blev blodige. Han slap dog væk, men Amtsskriveren truede og svor at hævne sig.

Det var langt fra det eneste, som denne Amtsskriver bedrev. Han var berygtet som Bondeplager og Slagsbroder. Amtmanden var efter ham,

men ogsaa overfor ham var han fræk. I 1700 fik han sin Afsked, fordi Kongen var utilfreds med ham.

1739 afstod Jens Christensen Fæstet til *Peder Christensen* fra Paaby, der ægtede hans Datter Maren. Peder Christensen blev Sognefoged, men døde allerede 1742, 32 Aar gammel. Maren ægtede saa *Hans Ollesen*, der ogsaa blev Sognefoged. 1765 afstod han paa Grund af Alder og Svaghed Fæstet til sin Søn Peder Hansen, som samme Aar købte Gaarden til Selveje med en Besætning paa 6 Bæster, 4 Køer, 4 Ungnød og 12 Faar. Der var da 64 Fag velholdte Huse. 1774 solgte han Gaarden til Løjtnant *O. C. v. Mylius*, der 1781 afhændede den til Wesenbergerne, og den gik ind under »Nedergaard«.

G a a r d N r. 10. »Banggaard«.

Selvejergaard. Htk. 1688: 7.3.3.2 + 1.2. Fik i 1844 Matr. Nr. 6.

Dens Historie før 1651 er uklar. Den synes først at have været en Fæstegaard, som *Peder Schield* havde i 1573. 1610—51 nævnes *Tue Pedersen Schield* paa den. Hans Enke ægtede *Jørgen Pedersen*, der var født i N. Bjært, og nu kaldes den en Selvejergaard og er det siden.

Jørgen Pedersen var Sognefoged og blev 2. Gang gift med *Johanne*, Claus Andersens Datter paa Gaard Nr. 7. Efter Jørgen Pedersens Død i 1685 sad hun med Gaarden til 1687, da Sønnen *Peder Jørgensen* fik den. Han var først gift med Maren, og efter hendes Død 1709 med Giertrud Hansdatter Ravn, Datter af Hans Olufsen Rafn paa Gaard Nr. 16. I sit 1. Ægteskab havde Peder Jørgensen 8 og i det sidste 8 Børn. Af disse træffes siden flere paa de Bjært Gaarde.

Banggaard.

Den gl. Indkørsel til Banggaard.

1730 dør Peder Jørgensen, og 1731 gifter Giertrud sig med *Peder Jespersen Griis* fra Gaard Nr. 4. De havde ingen Børn. 1731 havde Gaarden en Besætning paa 4 Bæster, 6 Køer, 6 Ungnød og 10 Faar, og der var 40 Fag Huse i byggelig Stand. Efter Giertruds Død i 1742 giftede Peder Griis sig med Maren Hansdatter, og de fik 7 Børn. 1765 købte han Gaarden til fuldt Selveje, men i Juni 1766 blev hans ældste Datter Giertrud gift med *Niels Jensen*, og det kgl. Skøde paa Gaarden blev saa udstedt til ham. 1801 skødede Niels Jensen Gaarden til Sønnen *Peder Nielsen*, der i 1825 mageskiftede eller byttede Gaard med *Peder Andersen* paa Korshøjgaard (se Gaard 5 A). Peder Andersen var gift med Hans Iversens yngste Datter *Maren Hansdatter Bang*. Hans Iversen paa Gaard Nr. 16 var en velstaaende Mand, der nok kunde hjælpe sin Datter ind paa den større Gaard inde i Byen, som har faaet Navnet »Banggaard« efter hende. P. Andersen købte Jord, c. 1 Td. Htk., ind til den, og i den ny Matr. 1844 forhøjedes dens Htk. til 10.3.0.1¼ under Matr. Nr. 6. 1865 overdrog P. Andersen Gaarden til Sønnen *Niels P. Pedersen*, der døde Aaret efter. Hans Enke *Eline Marie Hansen* ægtede i 1869 *Herman Hermansen*. De havde selv Gaarden i c. 12 Aar, hvorefter de forpagtede den ud, først til Jens Skau fra Bukshave (senere Sandagergaard) og siden til Mikkel M. Sandager, der var gift med Eline M. Hansens Søster. H. Hermansen døde 1906, og Eline havde saa Gaarden til 1908, da *Cecilus Sandager* fik den. 1940—48 hans Enke Fru *Birgitte Sandager*. Fra 1948 *Holger Sandager*.

Gaard Nr. 11.

Fæstegaard. Htk. i 1688: 7.4.1.2 + 1.2. Fik 1844 Matr. Nr. 21, 22 og 23.

1610—26 *Niels Andersen*. 1629—77 *Jens Staffensen*. Derefter *Niels Jensen*, der døde 1711. I 1715 søgte *Niels Povlsen Fæste* paa *Niels Jensens* fradøde Gaard og slap med kun 2 Rdl. i Indfæstning, saa der maa have været Mangler ved den. Efter hans Død Aaret efter sad Enken med den, indtil Sønnen *Bertel Nielsen* kunde faa den i 1730, men 1740 maatte han paa Grund af Uformuenhed afstaa den og flytte til Rugsted. Besætningen var dog normal for den Tid: 6 Bæster, 5 Køer, 4 Ungnød og 8 Faar. Og 36 Fag Huse, men i maadelig Stand. Samme Aar fik *Jens Knudsen Griis*, der havde Halvgaard Nr. 5 B, Gaard Nr. 11 i Fæste. Peder Nielsen Mørk fik saa Nr. 5 B. *Jens Knudsen Griis* døde allerede 1742, og hans Enke *Else Andersdatter Sandmand* ægtede i 1743 *Jens Mikkelsen* fra Eltang. Han døde 1746, og Aaret efter giftede *Else* sig med *David Johansen* fra S. Bjært. Da var der kun 5 Bæster og 11 Faar paa Gaarden. Hornkvæget var død af Kvægpest. *David* døde i 1754, og der var stort Underskud i Boet efter ham. *Else* giftede sig for 4. Gang, men beholdt ikke Gaarden, der i 1755 fæstedes af *Ivar Knudsen* fra Fjelstrup. Han købte den til Selveje i 1765, men kunde ikke betale den halve Købesum, og Gaarden kom saa paa Auktion igen i 1767, hvor *Ivar* paany købte den. Denne Gang fik han betalt, hvad han skulde. Og han tjente over 400 Rdl. ved ikke at have betalt efter den 1. Auktion; thi medens han i 1765 skulde give 150 Rdl. pr. Td. Htk., slap han i 1767 med 93 Rdl. Priserne var paa Grund af de vanskelige Laaneforhold og den mindre Efterspørgsel gaaet ikke saa lidt ned. Ved Udskiftningen 1773 flyttede han Gaarden ud af Byen ud paa Marken, hvor den blev kaldt »Lundgaard« Han fik 100 Rdl. af Kongens Kasse til Udflytningen.

1779 afstod han »Lundgaard« til *Bertel Madsen Skov*, der samtidig blev gift med hans Datter *Maren*. Efter *Bertel Skovs* Død i 1814 sad *Maren* med Gaarden til 1820, da hun lod Sønnerne *Knud* og *Mads Skov* faa hver en Parcel med 2 Tdr. Htk. til Bebyggelse, og 1821 solgte hun Hovedparcellen med godt 2½ Td. Htk. til *Niels Hansen Østergaard*. Delingen af Gaardene og Salget til N. H. Østergaard skete paa Grund af økonomiske Vanskeligheder, hun var ude for i de meget vanskelige Aar efter 1817—18. Trods Statsbankerotten i 1813 var det fortsat gode Tider for Bønderne, ja de blev endogsaa helt gyldne — lige til December Termin 1817. Og derefter fulgte et Tiaar 1818—28, hvor det hele var vendt om. Det var den helt store Landbrugskrise, og Tusinder gik fra deres Ejendomme. Meget skulde der ikke til for at slaa en Mand helt ud. Blot han under de gyldne Tider havde taget et lille Laan — og det var let at faa — som saa blev sagt op, da Krisen kom, saa var han færdig. Nu skulde han betale det tilbage i Sølv, han havde laant i Papir, og Sølvpenge kunde

ikke faas til Laans. Ogsaa fordi Ejendommen var falden til en Tiendedel af Værdien fra før. Her i Sognene maa Folk have været forsigtige med Laan, for der var kun faa, der kom rigtig i Vanskeligheder. Men Bertel M. Skov havde altsaa været uforsigtig, og Maren var faktisk insolvent i 1818, men Kreditorerne var fornuftige Folk, der indsaa, at de var bedst tjent med at faa en Slags Akkord, saadan at Marens Sønner kunde fortsætte og prøve at arbejde og spare sig op igen. Saadan blev det ordnet.

Lundgaard blev altsaa delt i 3 Gaarde: *Lundgaard*, som Niels H. Østergaard havde faaet, *Østerlund*, som Mads B. Skov fik, og *Nørlund*, som Knud B. Skov fik. Om disse se under Bjært Udflyttergaarde.

G a a r d N r . 1 2 .

Fæstegaard. Htk i 1688: 7.3.0.1 + 1.2. Udparcelleret 1794.

1610—61 *Hans Andersen* af Slægten Mørkholt, senere Mørk. 1662—84 *Anders Hansen Mørk(holt)*, der nok er den foregaaendes Søn. 1684—87 *Karen Nielsdatter*, hans Enke. 1687—1726 *Niels Andersen Mørk*, der 1690 bliver gift med Mette Hansdatter Rafn fra Gaard Nr. 16, og efter hendes Død 1704 med Mette Pedersdatter fra Gaard Nr. 10.

Da Niels Mørk døde i 1726, efterlod han sig Enken Mette Pedersdatter og 2 Hold Børn; i det sidste Hold med Mette var der 6 i Alderen fra 1 til 16 Aar. En Søn af Niels Mørks 1. Ægteskab *Anders Nielsen Mørk* havde allerede i Niels Mørks Tid faaet Gaarden i Fæste, og hvad skulde man nu gøre, hvis Anders Mørk giftede sig og fik Børn? Det vilde blive svært med at faa det til at gaa med 2 Koner og 2 Hold Børn, men man fandt en Udvej. Anders Mørk fik man ind paa det store Bol Rubidshauge i Strandhuse, hvor han ægtede Enken. Og man fandt en Karl, der vilde gaa ind til Mette og de mange Børn. Det var *Jep Jensen Grundet*. Fæsteprotokollen 26. Februar 1726 fortæller derom: »Jep Jensen, født paa Ryttergodset i Bjert og standen for Land-Drægoun under Hr. Oberst A. . . . Regiment og Liv Comp. paa 9 Aar, søger i Fæste en Ryttergaard i Bjert Nr. 12, for Hartk. 7.3.0.1, som Anders Nielsen (Mørk) sidst har haft i Fæste og formedelst hans Stifmoder kand blifve ved Stedet med hans mange uopfødte Søsken efter hans afg. Fader Niels Andersen Mørk, haver hand den til ermeldte Jep Jensen, som hende vil ægte, godvillig afstanden med vedværende Besætning 4 Bæster, 6 Køer, 4 Ungnød og 6 Faar. Bygningerne bestaar af 36 Fag Huus i bygelig Stand.«

Jep Jensen vil altsaa ægte den halvgamle Enke med de mange uopfødte Børn, naar han kan faa Gaarden i Fæste og derved slippe fri for at være Dragon, da det ikke kunde forenes med at have en Gaard. Alt synes saaledes at være bleven ordnet paa den bedste Maade, men Jep havde nok ligesom sin Navne, Jeppe paa Bjerget, været Soldat for længe,

for 1748 maa han afstaa Fæstet paa Grund af »Gæld og Vidtløftigheder«.*)

Da er det, at Sogndegnen *W. Brochmann*, der kalder sig Monsieur, øjner den store Chance for at bringe sin stadig haardt betrængte Økonomi paa Fode. Han fæster Gaard Nr. 12 og paatager sig endda — i Kvægpestens Tid — selv at forskafe sig den forskriftmæssige Besætning. Han har set lyst paa Tingene. Men han kørte snart helt fast. 1750 maatte han paa Grund af Restancer afstaa Fæstet til *Jørgen Sørensen* fra Hejls. Det hedder i Fæsteprotokollen, at Jørgen har »navn for en god Bonde, hvilken denne Gaard har nødig at være forsynet med«. Videre siges det, at han gaar ind til »en haaben gield, og aftægtsfolk« og venter af den Grund »ald mulig moderation« i Indfæstning og Afgifter. Dette tyder paa, at Embedsmændene har prøvet at vælte nogle af de gamle Restancer over paa Jørgen Sørensen trods det, at han ogsaa havde Aftægtsfolk — Jep Grundet og Mette, der først døde i 1752 og 55 — at føde paa. Det var ved at gaa dem daarligt med Gaard Nr. 12. Jørgen Sørensen kunde ikke redde Stillingen. Han havde for meget at slæbe paa og kom snart paa Restancelisten. 1753 maatte han afgive det halve af Gaarden til *Jørgen Jensen*. Jørgen Sørensen døde 1760, men i 1758 havde han overladt *Jesper Nielsen Griis*, der havde Gaard Nr. 5B, sin Halvdel af Nr. 12. Jesper Griis fik ogsaa den Halvdel af Nr. 12, som Jørgen Jensen havde. Jørgen Jensen fik i Stedet Nr. 5B m. m., som Jesper Griis havde haft. Tilstanden var stadig ikke god paa Gaard Nr. 12, da Jesper Griis fik den. Der var kun 3 Bæster, 4 Køer, 4 Ungnød og 9 Faar paa den. Men med Jesper havde man endelig fundet Manden, der kunde ordne den. At han blev Sognefoged, udtrykker Myndighedernes Tilfredshed med ham. 1765 købte han Gaarden til Selveje og havde den til sin Død i 1789. Hans Enke *Karen Margrethe Hansdatter* sad derefter paa den, til hun døde i 1793. Aaret efter blev den solgt ved Auktion. Claus Jensen paa Nr. 3, Hans Iversen paa Nr. 16 og flere, deriblandt selvfølgelig en Wesenberg, delte den.

G a a r d N r. 1 3. Nu »Kastanjely«.

Fæstegaard. Hartkorn i 1688: 7.4.1.1 + 1.2. Fik 1844 Matr. Nr. 7.

1610—14 *Oluf Mikkelsen*. 1617—51 *Mikkel Olufsen* (dog usikkert). 1651 til c. 1660 *Peder Pedersen Grunnet* (den Ældre), og derefter hans

*) Med »Vidtløftigheder« sigtes der til Jep Grundets Andel i nogle Smuglerier over Kolding Fjord. En Mand fra Hvejsel havde købt nogle Kreaturer, der skulde udføres sydpaa. Udførslen skulde foregaa over Sønderbro i Kolding, hvor der skulde betales en stor Told. For at slippe for den drev Hvejselmanden i Ledtog med Jep Grundet Kreaturerne ned paa en Mark ved Nyby. Derfra skulde de om Natten fragtes over Fjorden til et Sted ved Agrtrup og videre sydpaa. Nogle Mænd fra Dalby og Agrtrup hjalp til. Smugleriet blev opdaget, og i Koldinghus Birks Justitsprotokol 1737—48 Side 688—92, 714—16 ser man, at det har været en større Historie.

Søn *Peder Pedersen Grunnet*, til han døde 1684. Hans Enke *Sidsel Jensdatter* havde den til 1687, da hendes og P. P. Grunnets Datter *Maren* blev gift med *Peder Iversen*. Han døde allerede 1689, og *Maren* giftede sig saa i 1692 med *Søren Hansen*, der vist havde været hendes Avlskarl. Han var Gaardens Fæster til 1716, da han afstod den til sin Svigersøn *Hans Hansen Sandmand*, der samme Aar var bleven gift med hans Datter *Sidsel*. Efter *Hans Sandmands Død* i 1736 giftede *Sidsel* sig med *Christen Pedersen*, Søn af *Peder Jørgensen*, Gaard Nr. 10. Han fik Fæstebrev i Maj 1737. Gaarden havde da 6 Bæster, 6 Køer, 6 Ungnød og 12 Faar, og der var 36 Fag Huse i nogenlunde Stand. Efter *Sidsels Død* 1753 ægtede *Christen Pedersen* samme Aar *Sara Pedersdatter*. 1765 købte han Gaarden til Selveje. Han døde 1779, og *Sara* giftede sig Aaret efter med *Jørgen Nielsen* fra Bramdrup. De havde ingen Børn. Da *Sara* var død 1795, giftede han sig med *Else Nielsdatter* fra Haastrup. Deres Søn *Niels Jørgensen* fik i 1822 Gaarden samtidig med, at han ægtede *Anne Cathrine Hansdatter*, Datter af *Hans Iversen* paa Gaard Nr. 16. *Niels Jørgensen* døde allerede 1828, og *Anne Cathrine* giftede sig saa med *Christen Iversen* fra N. Stenderup, Søn af *Iver Pedersen*.

I Matr. 1844 forhøjedes Gaardens Hartkorn til 10.3.0.0 under Nr. 7. 1874 skødede *Chr. Iversen* den til sin Stedsøn *Jørgen Nielsen*, der fra 1852 ogsaa var Ejer af »Solbjerg«. Han overdrog den i 1883 til sin Søn *Niels Vilhelm Nielsen*. Fra 1915 hans Søn *Jørgen Nielsen*.

G a a r d N r. 1 4.

Fæstegaard. Hartkorn i 1688: 7.3.0.2 + 1.2. Med den begynder »Nedergaard« i 1773. 1610—37 *Jens Thomsen*, der til sidst synes at være kommen i et vist Afhængighedsforhold til sin Eftermand *Hans Hansen Nebel*, som havde Fæstet 1637—78 og maaske var Sandemand. Hans Navn er stærkt fremme i Tingbøgerne i Tiden efter 1660. Ikke alene er han jævnlig i Strid med Myndighederne paa Koldinghus, men optræder ofte som Fordringshaver ved Skifter og gaar da haardt paa for at faa sine Tilgodehavender betalt. Noget tyder paa, at han var i Ledtog med en »Edderkop« i Kolding, der opkøbte tvivlsomme Fordringer, som *Hans Nebel* saa skulde forsøge at inddrive. Han virker utiltalende, men Tiden efter Krigen 1657—60 var ond og haard. Det var, som gjaldt det at rive saa meget til sig af Smulerne, der var levnet, som muligt, uden Hensyn til Midler og Maade. De store i Landet førte an, og de smaa fulgte efter, saa godt de kunde.

Gaardens næste Fæster var *Peder Hansen Outzen*, der var gift med *Hans Nebels Datter Maren Hansdatter*. *Peder Outzen* havde Gaarden fra 1678 til sin Død 1690. Derefter giftede *Maren* sig i 1691 med *Søren Pedersen Ulf*, der havde Gaarden, til han i 1712 afstod Fæstet til sin og *Marens Søn Peder Sørensen Ulf*.

I mange Aar hører man intet om ham, men i 1735 faar han et Barn med en ellers »uberøgtet« Enke. Han havde forsøgt at skjule det, idet han forinden havde bragt Enken over Fjorden til S. Bjært, hvor hun fødte Barnet. Men det blev opdaget, og Peder Ulf maatte efter Loven betale 3 Mark i Bøde og staa offentligt til Skrifte i Eltang Kirke. Saa trolovede han sig med en Pige i Bjært, men da han — og særlig hans Moder Maren, der ikke for ingenting var Hans Nebels Datter — opdagede, at Pigen ikke var saa velstaaende som ventet, brød han Forbindelsen, men for sent, for i 1737 fødte hun ham et Barn. Peder Ulf maa igen bøde 3 Mark og staa til Skrifte. I 1739 er det galt igen. Denne Gang med Smedens Datter. Men nu kan han ikke længere slippe med Bøde og Skrifte. »Danske Lov« paabød, at 3 Leiermaal skal straffes ikke blot med Bøde, »men og straffes paa enten Livet eller i andre Maader med højeste Straf, andre til Eksempel og Forskrækkelse«.

Og da Pastor Seidelin saa fik at vide, at Leiermaal Nr. 2 var begaaet med et Næstsøskendebarn, blev det endnu mere alvorligt. Det var der Dødsstraf for. Saavel Ægteskaber som illegitime Forbindelser i indtil og med 3. Led var strængt forbudte, og det var Præstens og hans Medhjælperes Opgave at overvaage dette Forbud.

Peder Ulf blev ført til Koldinghus og sluttet i Lænker. Sagen blev grundig undersøgt, og han maatte tilstaa sig skyldig. Dog paastod han, at han ikke vidste, at Nr. 2, som han havde været trolovet med, var hans Halvkusine. Det lyder lidet troligt, for Folk i de Dage kendte ellers deres Slægtsforhold ud og ind. Birkedommeren skammede ham ud, fordi han havde sviglet sin Trolovede for Penges Skyld, »thi Ægteskabet bestaar ikke af Medgift eller Formue, men i en gudelig og kristelig Intension«.

Anklageren krævede Livsstraf, subsidiært en Bøde paa 3 Mark, hans Hensættelse i Bremerholms Jern samt Konfiskation af alt, hvad han ejede. Dommen lød: »Bør Peder Sørensen Ulf, Rytterbonde af Bjert, for de 3 Gange begangne Leiermaal, efter Lovens allernaadigste Bydende efter Paragr. 938, Art. 7 og 8, bøde 3 Mark og at arbejde i Skubkarren i Fredericia Fæstning i 3 Aar samt at have hans Fæste forbrudt, og al hans Ejendom og Formue ved offentlig Auktion at bortsælge, som hans Majestæt er hjemfalden, naar først er betalt hans bevislig Gæld saavel som Sagens Omkostninger.«³³)

Peder Ulf reddede altsaa Livet, men tabte sin Ære og sin Ejendom. I 3 Aar skulde han være Slave og Fæstningsfange i Fredericia. Her skulde han om Natten indespærres i det berygtede Stokhus sammen med de andre Slaver. Og om Dagen arbejde paa Voldens Forbedring ved at slæbe Jord og Sten i Skubkarren. Dette Arbejde foregik »udi Jern«, idet Slaverne var lænkede med Bolte og Laase til Skubkarren, ydermere havde de svære Kæder med »Skeller« om Livet og Haandleddene. De farligste slæbte tunge »Jernklover« efter sig ved Foden. Alle i Slave-

dragter med tilhørende Tørklæder og Huer. Særlig Livsfangerne var Genstand for en haard, barbarisk Behandling.

Den 22. Juni 1740 kom Peder Ulf til Fredericia. Tilbage paa Gaarden i Bjært sad hans 87aarige Moder Maren og Søsteren Maren. De havde mod Kaution faaet Lov til at beholde Gaarden. Endvidere var det blevet ordnet saadan, at Peder Ulf, efter at have udstaaet sin Straf, kunde faa sin Boslod og sit Fæste igen samt Pardon for Æren. Man ansaa ham for en god Bonde, og saadanne vilde man bevare. Men det kneb for gamle Maren og Datteren Maren at drive Gaarden. Den 29. September 1741 indgav Maren en Ansøgning om at faa sin Søn frigivet, saa han kunde komme hjem og konservere (bevare) Gaarden. Amtmanden har paategnet og anbefalet den. Han siger, at Peder Ulf har haft Gaarden i Fæste i 27 Aar og vist sig som »en god Bonde«. Videre siger han, at som det nu er ordnet med P. Ulfs Venden tilbage efter udstaaet Straf, kan Søsteren ikke faa en Mand, som hun og Gaarden kan være tjent med, og hun kan ikke som enlig Kvinde med sin 88 Aar gamle Moder bestride Gaarden. Kongen resolverer da, at P. Ulf maa gives fri, naar han har udstaaet sin halve Straf.³⁴) I Begyndelsen af 1742 er han saa vendt tilbage til Gaarden i Bjært. Men sidste Akt i Sagen havde han tilbage. Den skulde vel have foregaaet lige efter hans Hjemkomst, men den næsten pestagtige Syge, der da rasede her og krævede saa mange Ofre, har trukket sidste Akt ud. Hvordan den forløb, findes i Pastor Seidelins Indberetning til Fæsteprotokollen: »Anno 1743 den 7. April, Palme Søndag, haver Peder Sørensen Ulf af Biert tilstaaet ved offentlig Afbedelse sit begangne Leiermaal med Maren Mortensdatter (Smedens Datter) af bemeldte Biert i Eltang Sogn; tilforn er han hæftet og dømt for 3 Gange begangne Leiermaal og derefter allernaadigst frigiven.«

Eltang Kirke har nok været godt fyldt den Palmesøndag.

Peder Ulf fik altsaa sin Gaard igen, men det gik ikke ret længe. Han var nu en knækket Mand. I November 1743 fik *Mads Clausen* fra Vonsild Fæstebrev paa den. Det siges heri om Peder Ulf, at Gaarden »hannem ei længere kunde betroes«, saa den er bleven taget fra ham. Mads Clausen ægter hans Søster Maren og 1765 køber han Gaarden til Selveje, men han kan ikke klare sine Forpligtelser overfor Magistraten i Ribe, af hvilken han havde laant 1000 Rdl. Den tager Gaarden fra ham og sælger den 1771 til *Hans Pedersen Møller* fra Stoustrup, som i 1773 sælger den til Landinspektør Wesenbergs Søn *Joh. Fr. Wesenberg*. Det er den første af Wesenbergernes mange Handeler i Bjært. Gaard Nr. 14 er Begyndelsen til »Nedergaard«.

G a a r d N r. 1 5.

Fæstegaard. Htk. i 1688: 7.4.0.1 + 1.2. Fik 1844 Matr. Nr. 8.

1610—22 *Peder Olufsen*. 1623—51 *Hans Pedersen*. 1651—54 *Maren*

Hanskone, Maren Peders. 1660—64 *Peder Hansen.* 1667 *Maren Hanskone,* men Fortegnelsen er noget usikker. 1671—85 *Iver Staffensen.* 1686—92 *Iver Poulsen,* der ægtede Formandens Enke. Fra c. 1699—1741 *Oluf Tøgersen,* der vist var gift med Iver Staffensens Datter. Han overdrog i 1741 Gaarden til *Peder Sørensen,* der ægtede hans Datter Mette. I 1741 havde Gaarden 44 Fag Huse i temmelig god Stand og en Besætning paa 6 Bæster, 6 Køer, 8 Ungnød og 10 Faar.

Peder Sørensen havde i flere Aar været Kusk hos Pastor Seidelin i N. Stenderup Præstegaard, og han skal efter Traditionen være kommen hertil sammen med Præsten oppe fra Skanderborg. Han var et af de vistnok faa Mennesker, der stod i et nærmere Forhold til Pastor Seidelin. Noget tyder paa, at Seidelin, der var nødt til at være hjemme saa meget som muligt for at passe paa sin Kone og sine Børn, igennem Peder Sørensen har holdt sig underrettet om, hvad der foregik i Bjært-Siden af Pastoratet. Det er yderst sjældent, at Seidelin har noget at tilføje, naar han indfører en Begravelse i Kirkebogen, men i 1780, da P. Sørensen begravnes, tilføjer han med rystende Haand: en god oprigtig Mand. Seidelin var da 80 Aar.

1765 havde Peder Sørensen købt Gaarden til Selveje, og 1773 skøder han den til sin Søn *Ole Pedersen,* der giftede sig med Christen Hansens Datter Mette af N. Stenderup. Ole Pedersen skødede i 1809 Gaarden til Sønnen *Peder Olesen.* Han døde i 1838, og hans Enke *Ellen Marie Hansdatter* (Datter af Hans Iversen, Gaard Nr. 16) sad saa med Gaarden, til hun i 1852 skødede den til Sønnen *Ole Pedersen.* Dens Hartkorn var i 1844 forhøjet til 8.7.1 $\frac{3}{4}$ under *Matr. Nr. 8.*

Ole Pedersen døde i 1859. I 1861 ægtede hans Enke *Dorthea Marie Pedersen,* hans Broder Landinspektør *Peter Pedersen.* Han døde allerede 1862, og Dorthea Marie Pedersen havde saa Gaarden til 1885, da Sønnen *Ole Chr. Pedersen* fik den. 1934 solgte han den til Kreaturhandler *Andersen,* der frasolgte Matr. Nr. 2b og 11k til Fabrikant *Volkert.* I 1940 nedbrændte Gaardens Udbygninger, og derefter blev den udstykket. Karstoft Beck paa Nedergaard fik en Mark Syd for Landevejen, og Jørgen Nielsen paa Kastanjely fik en Eng. Markerne Nord for Landevejen fik Børstefabrikken »Dan«, som byggede en lille Gaard, der nu er Planteskole og ejes af *Pauli Straarup.* Den kaldes »*Birkedal*«.

G a a r d e n e N r. 1 6 o g 1 7. Nu »Solbjerg«, »Bøgehøjgaard« m. v.

Selvejergaarde. I Matr. 1688 har Nr. 16 Htk. 8.1.3.2 + 3.0, og Nr. 17 har 7.7.3.0 + 3.0, men i Jordebogen 1733 og ved Salget i 1765 har Nr. 16: 8.1.2.1 + 3.0, og Nr. 17 har 8.0.0.1 + 3.0. D. v. s. i 1765 er Nr. 17 delt i 2 Halvgaarde med hver 4.0.0 $\frac{1}{2}$ + 1.1 $\frac{1}{2}$. Disse Gaarde fik i Matr. 1844 henholdsvis Nr. 5—15 og 16.

Oprindelig har disse Gaarde været een stor Selvejergaard. Derefter

er de gaaet over i et Slags Familiesameje med en af Ejerne indskrevet i Jordebogen som den ansvarlige, den saakaldte Hovedmand, og de øvrige var saa Inderster. Man træffer noget ganske tilsvarende paa andre af Egnens større Selvejergaarde paa samme Tid, men Forholdet synes uklart.

1610—11 nævnes *Staphen Andersen* som Hovedmand med *Jesper* og *Hans Andersen* som Inderster. 1612—26 de samme, idet dog *Hans Andersen* er bleven afløst af *Anders Hansen*. 1629—30 er *Anders Hansen* Hovedmand, og lidt senere nævnes *Anders Jespersen* som Inderste.

Sandmand-Navnet er knyttet til flere af denne Slægt, fordi de var Sandemænd, d. v. s. Retsembesmænd. Der var 8 Sandemænd i hvert Herred. Det var oprindelig Selvejerbønder, der blev indsatte og tagne i Ed af Lensmanden i Kongens Navn. De skulde foretage Forundersøgelser og sværge i større Retssager om Drab, Voldtægt, Hærværk o. lign. Det var en jydsk Institution til Rettens Pleje under Jydske Lov.

I Tiden efter 1640 synes Samejet af Gaardene at være ophævet, og man kan følge Gaardene hver for sig.

G a a r d N r. 1 6. Nu »Solbjerg«.

1638—71 *Oluf Hansen Rafn*. Han var vist en Søn af *Hans Jørgensen Rafn* paa Nr. 18, der da kaldtes et Bol, og der er i lang Tid en vis Forbindelse mellem Gaard Nr. 16 og Selvejet Nr. 18. Antagelig har *Oluf Hansen Rafn* giftet sig ind paa Gaard Nr. 16. Hans Søn *Hans Olufsen Rafn* havde den 1671—85. Hans Enke *Johanne Thomasdatter* giftede sig i 1687 med *Bertel Hansen*, Søn af *Hans Andersen Sandmand* og *Mette Bertelsdatter* paa Gaard Nr. 17. Han fik Tilnavnet *Ravn* efter sin Forænger.

Bertels og *Johannes Datter Mette Bertelsdatter* blev gift med *Hans Madsen Kyed* fra Gaard Nr. 4 i Eltang, der fik Skøde paa Nr. 16 i 1716. Efter *Hans Kyeds* Død i 1731 sad *Mette* som Enke med Gaarden til 1734, da hun overdrog den til *Laurs Jørgensen* fra Oddersted, der samtidig ægtede hendes og *Hans Kyeds Datter Johanne*. Efter *Johannes* Død 1747 giftede *Laurs* sig med hendes Kusine *Mette Nielsdatter* fra Gaard Nr. 4 i Eltang. Da *Laurs* overtog Gaarden i 1734, havde den en Besætning paa 8 Bæster, 8 Køer, 10 Ungnød og 10 Faar. Og der var 38 Fag Huse i forsvarelig Stand.

Den 25. April 1752 skødede *Laurs Jørgensen* Gaard Nr. 16 til *Laurs* eller *Laust* (døbt *Laurits*) *Jensen* og *Hustru Ellen Christensdatter*. Og samme Dag fik *Laurs Jørgensen* Skøde paa Halvdelen af Gaard Nr. 17 fra *Mads Andersen Sandmand* og hans Søsken. Denne Halvdel havde *Laus Jensen* først købt, men denne Handel gik tilbage. *Laus Jensen* kom fra *Knudsbøl* og blev siden Sognefoged i *Bjært*, hvor han spillede en Rolle, bl. a. i den store Skolestrid, som er omtalt foran. Hans og hans

Hustrus Navne findes endnu paa en Stolpe over Ildstedet paa »Solbjerg«, hvorpaa der staar: LIS — E C D Ao 1777. 1765 købte han »Solbjerggaard«, som den allerede da kaldtes, til fuldt Selveje for 70 Rdl. pr. Td. Hartkorn, og 1780 skødede han den til *Hans Iversen* fra Holme (Søholm) i Taulov Sogn, der samtidig blev gift med hans Datter *Gunhild*. Efter hendes Død i 1792 ægtede han *Maren Sørensdatter Bonde* fra Eltanggaard. Hans Iversen blev Sognefoged efter sin første Svigerfader, og efter sin anden Svigerfader arvede han i 1801 Halvpart i Eltang Sogns Kongetiende. Han var en fremstaaende Mand i Sognet, for hvem det økonomisk stadig gik fremad. Han forøgede Gaardens Areal ikke saa lidt, bl. a. købte han i 1794 en Parcel med godt $1\frac{1}{4}$ Td. Htk. fra Gaard Nr. 12, og i 1817 købte han 4 Parceller (Svendskobbel) med godt $1\frac{1}{2}$ Td. Htk. af Hieronimus Petersen paa Nedergaard, saaledes at Gaarden i 1821, da han afstod den til sin Svigersøn *Johan Wilhelm Nielsen* fra Haastrup, havde Hartkorn $11.2.1.1\frac{1}{5}$ + Skovskyliden. Johan Wilhelm Nielsen var i 1841 opstillet som Kandidat ved Stændervalgene, men naaede ikke at blive valgt. Samme Aar blev han Medlem af det nyoprettede Sogneforstanderskab, men døde lige efter. Hans Enke, Hans Iversens Datter med Maren Bonde *Gunder Marie Hansdatter* sad saa med Gaarden.

Hun synes at have arvet sin Faders Foretagsomhed og fortsatte i hans Spor. 1843 købte hun Skolelærer Franks Gaard (det halve af Nr. 8), der i Matr. 1844 sattes til Htk. $6.0.1.2\frac{1}{2}$ + Skovskyliden.*) »Solbjerg« blev i 1844 sat til Htk. $16.5.2.0$ under Matr. Nr. 5. Desuden ejede hun Matr. Nr. 27 (den ny Matr.) med Htk. $1.2.3\frac{1}{4}$. Endvidere Skovene til disse Ejendomme og lidt andet, saaledes at der kun manglede ganske lidt i, at hun var en virkelig Godsejer med 25 Tdr. Htk.

I 1852 tilskødede hun sin Svigersøn *Jørgen Nielsen* (Søn af Niels Jørgensen paa Gaard gl. Nr. 13) Gaard gl. Nr. 16 med Htk. $11.6.1.0$ + 3.0 samt en Eng med godt $1\frac{1}{4}$ Td. Htk. og dertil Part i Eltang Sogns Kongetiende. Samme Aar skødede hun den udparcellerede »Drejens Lod«, Matr. Nr. 5e med godt $2\frac{1}{2}$ Td. Htk. til en anden Søn, *Hans Johansen*. Han fik ogsaa en Part af Eltang Kongetiende. Og Sønnen *Niels Johansen*, der i 1849 havde faaet Gaard gl. Nr. 8B, fik ligeledes s. A. »Svendsløkke«, Matr. Nr. 5d, med c. $2\frac{1}{2}$ Td. Htk. Selv gik hun paa Af-tægt hos Jørgen Nielsen, der var gift med hendes Datter Maria, og dør døde hun i 1856, 62 Aar gl.

I 1856 flyttede Jørgen Nielsen Gaarden ud paa dens nuværende Plads nordligst i Byen paa Solbjerg, som den fik Navn efter. (Om Jørgen Nielsen og Gaard gl. Nr. 13, se denne.) 1904 solgte Jørgen Nielsen »Solbjerg« til *Vesti Esbensen*. Forinden var der dog solgt $27\frac{1}{2}$ ha fra den.

1915 solgte Vesti Esbensen til *Laurits Thorning*.

*) Denne ændredes ikke i Matr. 1844, ligesom Tienden betaltes efter den gl. Matr.

Gaard Nr. 17.

Anders Hansen, der 1629—30 nævnes som Hovedmand for Gaardene Nr. 16 og 17, synes omkr. 1650 at være bleven Eneejer af Gaard Nr. 17. Hans Søn *Hans Andersen Sandmand* havde den 1651—97. Den blev afbrændt under Svenskekrigen. Han var gift med *Mette Bertelsdatter* fra Gaard Nr. 7 i Eltang, og det var hendes Medgift, der var Anledningen til den store Strid med *Hans Nebel*, som er skildret under Gaard Nr. 7 i Eltang.

1. Juli 1697 skødede *Hans Sandmand* Gaarden til sin Søn *Anders Hansen Sandmand*. Baade han og Faderen har været Sandemænd. Han døde i 1748, 86 Aar gl., men forinden var Gaarden bleven delt i to Halvgaarde.

Gaard Nr. 17 A. »Bøgehøjgaard«.

Den 12. Oktober 1747 faar ovennævnte *Anders Sandmands Søn, Mads Andersen Sandmand* Husbondhold paa det halve af Gaard Nr. 17 med Htk. 4.0.0½ + 1.1½. Bygningerne, 23 Fag, er i god Stand, men Besætningen er lille: 4 Bæster og 3 Faar. Hornfæet er bortdød. Der har været ialt 35 Stkr. paa hele Gaard Nr. 17. Det har ikke været let for *Mads* at klare sig. Det gik kun til Foraaret 1751. Da dør hans Kone, og ved Skiftet efter hende møder der en Prokurator fra Kolding, der paa Provst *Seidelins* Vegne kræver forskellige Laan betalt, som *Seidelin* har ydet *Mads*. Han forsøger sig med en Modregning til Provsten for Varer, han har leveret Provsten, men det fører kun til, at Prokuratoren møder med en ny og større Regning. Man faar Indtrykket af, at hverken *Mads* eller Provsten har haft Orden i deres Regnskaber, og Skifteretten, der maatte i Lag med *Sagen*, taler da ogsaa flere Gange om »temmelig vidtløftig Regning«! Men *Mads* maatte neje sig, og for at faa Gælden betalt maatte han sælge Nr. 17A til *Laus Jensen* fra *Knudsbøl* for 400 Rdl. Denne Handel gik dog tilbage. I Stedet køber *Laus Jensen* i 1752 Gaard Nr. 16 af *Laur Jørgensen*, og denne køber samtidig Gaard Nr. 17A af *Mads Sandmand* (jfr. Stykket om Gaard Nr. 16). I 1758 afstod *Laur Jørgensen* Nr. 17A til *Søren Hansen*, der i 1765 købte den til fuldt Selveje for 80 Rdl. pr. Td. Htk., men fik uforstaaeligt nok ikke betalt den halve Købesum til Tiden, og Gaarden blev da averteret til Salg paa den 2. Auktion 1767. Men kort forinden fik han betalt, saa Nr. 17A undgik den 2. Auktion. 1778 fik *Jens Jørgensen* Gaarden ved at ægte *Søren Hansens* Datter. 1813 overdrog *Jens Jørgensen* den til sin Svigersøn *Jens Christiansen Schelde* af *Scheldeslægten* fra *Lejrskov Sogn*. Han afstod den i 1850 til sin Svigersøn *Hans Hartvig Buhl* fra *N. Stenderup*, der i 1852 flyttede Bygningerne ud af Byen ud paa dens Mark. Det var for besværligt at drive Gaarden inde fra Byen. Den fik Navnet »Bøgehøj-

gaard«. Dens Hartkorn forhøjedes i 1844 til 6.6.3.0 under *Matr. Nr. 15*. 1908 faar *Hans Buhl* Skøde paa Gaarden, som han da havde haft i adskillige Aar. Fra 1937 hans Søn *Henry H. Buhl*.

G a a r d N r. 1 7 B. »Marielyst«.

Anders Hansen Sandmand havde hele Gaard Nr. 17 til 1747, da han deler den mellem en Søn og en Datter. Som nævnt under Gaard Nr. 17A fik Sønnen Mads i 1747 den ene Halvdel af Nr. 17, og d. 8. Juli 1747 ægtede *Thue Nielsen* fra Vranderup Anders Sandmands Datter *Maren*, og de fik den anden Halvdel. 12. Oktober 1747 fik Thue Husbondbrev paa denne Halvdel med Htk. 4.0.0½ + 1.1½. Bygningerne, 23 Fag, var forsvarlige — det holdt Embedsmændene jo Kontrol med ---, men der var kun 4 Bæster og 3 Faar paa Gaarden (akkurat som paa den Halvdel af Nr. 17, som Mads Sandmand fik); Kvægpesten havde taget Hornkvæget. Thue klarer sig dog igennem, og i 1765 køber han Nr. 17B til fuldt Selveje for 50 Rdl. pr. Td. Htk. 1768 sælger han den til *Hans Krog*, der havde været Jagtbetjent og derfor kalder sig Monsieur. Han var jo bleven arbejdsløs nu, da Bønderne havde faaet Jagtretten. 1780 skøder han den til *Hans Hansen Raun*, der var gift med hans Datter. I 1813 overdrager Hans Hansen den til sin Søn *Hans Hansen Krog* og gaar paa Aftægt hos ham. 1825 sælger H. H. Krogs Arvinger Gaarden til *Jørgen Jensen*, der var gift med en Sønnedatter af fornævnte Jagtbetjent Krog. Jørgen Jensens Enke frasælger først en Parcel med 1 Td. Htk., inden hun i 1853 sælger Gaarden til *Peder Mikkelsen* fra Lilballe med Htk. 5.3.0.1¾ + Skovskyld. Gaardens Hartkorn var i 1844 forhøjet til 6.3.2.0 under *Matr. Nr. 16*.

1874 faar *Mikkel Petersen* Gaarden, og 1913 *Christian Pedersen*.

G a a r d N r. 1 8. Nu »Milholt«.

Et Selveje. Htk. 1688: 4.0.0.0. Fik i 1844 *Matr. Nr. 14*.

Ejendommen kaldes ned gennem Tiden for et Bol. Det træffes ogsaa med Htk. 4.5.3.2, men de 0.5.3.2 var »Capiteljord«, der ikke hørte til Ejendommen, men var fæstet af Nr. 18's Ejer. Der træffes i Bjært i ældre Tid »Capitelsjord«, »store og smaa Bispestykker« og andre mindre Jordstykker, hvis Navne maa være opstaaede i den Tid [fra c. 1425 til 1550'erne], da Ribe Domkapitel havde en Del Jordegods i Bjært. Disse Jordstykker havde Bønderne i Fæste ved Siden af deres Gaarde.

Gennem lang Tid træffer man ogsaa Nr. 18 knyttet til en Gaard i Bjært. Først til Nr. 16, siden til Nr. 1. Der var heller ikke mange Bygninger paa Nr. 18, kun c. 10 Fag. Men til Gengæld synes Hus Nr. 24 at være knyttet til Nr. 18.

Det ser ud til, at Slægten *Rafn* i 1573 har siddet paa Nr. 18 og dertil haft Capitelsjorden. 1631.—40 har *Hans Jørgensen Rafn* Nr. 18. Hans Søn *Oluf Hansen Rafn*, der var kommen ind paa Gaard Nr. 16, havde ogsaa Nr. 18 og Capitelsjorden fra c. 1640 til c. 1667. Nr. 18 og Capitelsjorden maa da være bleven drevet under Gaard Nr. 16. Oluf Rafns Søn *Hans Olufsen Rafn*, der fik Gaard Nr. 16 i 1671, havde Nr. 18 fra 1667 til 1681, da hans Søster *Bodil Olufsdatter Rafn*, giftede sig med Rytteren *Samuel Willumsen*. De fik da Nr. 18 som hendes Arv. Capitelsjorden gik over til *Jesper Pedersen Griis*, der ogsaa havde Hus Nr. 24. Dette Ægteskab mellem en større Selvejrbondes Datter og en Rytter er sikkert ikke falden i god Jord hverken hos hendes Slægt eller hos de Bjært Bønder. Rytterne var et Folkefærd, som ikke var yndet. Deres Ægteskab blev kort. 1687 blev *Samuel Willumsen* dræbt i Skoven af en nedfaldende Gren, og *Bodil* sad nu med Nr. 18 og havde ondt ved at klare sig med sine smaa Børn. Restancerne hobede sig op, og det var lige ved, at hun skulde sættes fra Ejendommen, men saa eftergav Kongen hende hendes Skyld. I 1716 blev hendes Datter *Maren*^{Søsterdatter} gift med *Niels Iversen*, og de fik Nr. 18 med Htk. 4.0.0.0. Efter *Nielses* Død 1726 ægtede *Maren Niels Lauridsen*. Han var fra Norge og havde tjent i N. Stenderup Præstegaard hos Pastor Selmer. Samtidig fik han Fæste paa Gaard Nr. 1B og blev saaledes baade Selvejer og Fæster. Men Nr. 18 var i slet Tilstand, og den store Landbrugskrise var inde.

1745 afstod *Niels Lauridsen Fæstet* paa Gaard Nr. 1B til sin Stedsøn, *Marens Søn* af 1. Ægteskab *Jens Nielsen* og beholdt Nr. 18. I 1755 afstod *Jens Nielsen* Nr. 1B til sin Broder og flyttede ind paa Nr. 18 hos sin Stedfader, der nu var ved at blive gammel. Aaret efter døde *Niels Lauridsen*, og *Jens Nielsen* fik saa Nr. 18, som han i 1765 købte til fuldt Selveje for 75 Rdl. pr. Td. Htk. 1785 afstod han Gaarden til sin Søn *Jacob Jensen Wæring*, der i 1818 skødede den til sin Søn *Hans Jacobsen*, der var gift med *Marie Kirstine*, Datter af Skipper *Hans Pedersen* paa Nr. 3B. Hun giftede sig efter *Hans Jacobsens* Død i 1825 med *Anders Jensen Herslev* fra Vilstrup, der havde Gaarden fra 1828 til sin Død 1838. Derefter skødede *Marie Kirstine* i 1842 Gaarden til *Johan Frederik Rosenvold* med Htk. 3.7.0.2¾, idet hun beholdt et Par Tdr. Land. 1844 forhøjedes Nr. 18's Hartkorn til 6.3.2.0 under Matr. Nr. 14.

Rosenvold blev Sognefoged. Hans gamle Fader, Pastor emer. *Andr. Rosenvold*, der havde været Sognepræst paa Lolland, opholdt sig hos ham. Pastor *Rosenvold* døde i 1846. Hans Gravsten staar paa Eltang Kirkegaard.

1850 solgte *J. Fr. Rosenvold* Gaarden til *Hans Wilhelm Johansen*, Søn af *Joh. W. Nielsen*. Han tilkøbte i 1856 Nr. 11h fra »Hørholm«. 1905 *Niels Johansen*. Hans Enke sælger i 1939 til *Otto Poul Jørgensen*.

»Nedergaard«. Fik i 1844 Htk. 19.4.1.0¼ under Matr. Nr. 4.

I August 1773 fik *Joh. Fr. Wesenberg* Skøde paa Gaard Nr. 14, i 1776 købte han henimod det halve af Gaard Nr. 8, og i 1781 den mindre Halvdel af Gaard Nr. 9, altsammen i Bjært. Det er Begyndelsen til »Nedergaard«. 1796 afhænder han disse Ejendomme (i Skødet staar der helt nonchalant »nogle Gaarde« med ialt c. 13½ Tdr. Htk.) til sin yngre Broder *Carl Aug. Wesenberg*, og saa hører vi ikke mere til *Joh. Fr. W.* i Bjært. Han endte som Stiftslandinspektør i Aarhus Stift.

I 1783 træder en tredje Broder, *M. Ludvig Wesenberg* frem paa Arenaen og køber den større Halvdel af Gaard Nr. 9, og ved Auktionen over Gaard Nr. 12 i 1794 køber han 3 ret anselige Parceller af denne; men i 1796 sælger han det hele til Broderen *Carl Aug. W.* paa »Nedergaard« og forsvinder fra Bjært. Han blev siden Broderen *Joh. Fr. W.*'s Efterfølger som Stiftslandinspektør i Aarhus Stift.

Carl Aug. W. sidder tilbage. I 1799, da Nr. 2, Ole Enemærkes Gaard, bliver solgt ved Auktion og spiltet ad i mange Stumper, er det de Bjært Bønder, der render med de største og bedste Bidder, og en Apoteker og en Skipper fra Kolding napper hver en Stump, saa *Carl August* til »Nedergaard« maa finde sig i at sidde nederst ved Bordet sammen med en Skrædder. Det, at en Apoteker saadan blandede sig i Jordhandler, søgte Wesenbergerne siden at hævne ved at nægte ham Vejret til de Engarealer, han havde købt.

1801 sælger *Carl Aug. Wesenberg* »Nedergaard« med 13½ Tdr. Htk. med samt sine øvrige Ejendomme med tilsammen op mod 9 Tdr. Htk., ialt godt 22 Tdr. Htk., til Faderen, Stiftslandinspektør i Ribe Amt *Daniel Jacob Wesenberg*, der hele Tiden har boet i Bjært og har været Manden bag alle de nævnte Gaard- og Jordkøb, som hans ganske unge Sønner foretog. Hvem er han? Ret meget vides der ikke om ham fra hans yngre Aar. Han er født i 1736 i Schönhausen i Preussen og var Købmand i Stettin, hvor han fallerede og rømte saa til Fredericia, hvor han i 1766 kom ind som Asylant. Man kan altsaa ikke sige, at hans Debut her i Landet var ret straalende. Disse Asylanter, som Fredericia havde faaet Ret til at modtage (for at faa den kunstigt anlagte By befolket), var almindeligvis højst tvivlsomme Existenser, der som oftest havde begaaet et eller andet, der kunde bringe dem under Laas og Slaa, f. Eks. en svigagtig Fallit, men kunde de bare naa at redde sig til Fredericia og faa Asylret — og det var ikke saa svært, særlig naar de ikke var helt tomhændede — saa kunde Lovens Arm ikke naa dem. Fredericia var et Fristed for Skæbner af alle Nationaliteter og Trosbekendelser. Her var der Frihed for alt det, der var forbudt i Resten af Landet!

Hvorledes det forholdt sig med *Daniel J. Wesenberg*, kan der intet siges om, men at han har været slemt i Knibe i 1766, da han flygter fra sit Hjemland for at blive Asylant, er lige til. Men som flere af de mange

forløbne Tyskere, der i Tidens Løb er kommen til det skikkelige Danmark, forstod han at kravle opad. Energi og et til Frækhed grænsende Gaa-paa-Mod savnede han ikke, ligesom man ikke kan frakende ham Dygtighed. Men tiltalende er han ikke. Han var saa heldig at komme her paa en Tid, hvor der var Mangel paa Landmaalere til at foretage de store Udskiftninger efter Krongodssalgene. Han har set Chancen og har forstaaet at finde de rette Forbindelser, der kunde hjælpe ham til at udnytte den. Det var ikke saa vanskeligt endda, for i Landets Styrelse og Administration kunde han finde mange Tyskere, der selvfølgelig var villige til at hjælpe en Landsmand. Det myldrede med Tyskere indenfor Enevældens Embedsstand. Enevælden foretrak dem fremfor Landets egne Børn, og de holdt sig saa sandelig heller ikke tilbage. Det ligger ikke for Tyskere.

Om hans Uddannelse og Kvalifikationer vides intet. Men Kravene var langtfra saa store som i Dag, og Evner havde han. I Juli 1769 finder vi ham som Landmaaler ved Udskiftningen af Kolding m. fl. Byers Jorder (bl. a. Bjært og Lilballe). 1773 bliver han Landinspektør og i 1801 Stiftslandinspektør for Ribe Stift. Det var han til 1828 og efterfulgtes af sin Søn, den ovennævnte Carl Aug. Wesenberg. I Februar 1830 døde Daniel J. Wesenberg i Kolding.

Som nævnt overtog Daniel J. Wesenberg i 1801 »Nedergaard« og en Del andet Jordegods og blev den største Jorddrot i det gamle Eltang Sogn. 1811 købte han Koldinghus Slots Urte- og Køkkenhave, ligesom han ogsaa erhvervede Ørredfiskeriet ved Kolding Aa. Desuden handlede han med Ejendomme enten paa egen Haand eller som Parthaver. Hans Stilling gjorde det let for ham at opdage, hvor der var Penge at tjene. Og han begunstigedes af de stigende Priser. Asylanten fra Fredericia kravlede godt opad. Han havde ingen Hemninger, naar det gjaldt at tjene Penge. Han havde ingen Respekt for de gamle Former og Forhold eller Skik og god Sædvane i det Land, som han var rømt til, og som havde hjulpet ham op af Grøften. Ikke noget med Pietet eller Forstaaelse. Bare mase paa. Det førte ham ud i forskellige Stridigheder med de Bjært Bønder, der havde svært ved at finde sig i denne fremmede Fugl. Blandt disse Stridigheder indtager Dyndemosesagen Førstepladsen. Hans Hovedmodstander var her *Ole Pedersen* paa Gaard Nr. 15, en Mand, der var lige saa fast besluttet paa at holde det gamle i Hævd, som Wesenberg var paa at rive det ned. At Ole Pedersen tabte Sagen, skyldes vist mest Mangel paa Bevis. Sagen er saa dunkel og vanskelig at udrede, at der ingen Grund er til at gaa ind paa den her. Tilmed kræver den megen Plads. Det bør dog noteres, at Wesenberg i et stort og ordrigt Skrift om Sagen, som han udgav, havde været saa næsvis overfor de stedlige Autoriteter, at han i 1804 ved Højesteret idømtes en Bøde paa 200 Rdl.

Aaret før havde han ogsaa været ved Højesteret i Anledning af, at han nægtede Apoteker Eilskov i Kolding Vejret til de Engparceller, som Apotekeren i 1799 havde købt fra Gaard Nr. 2, men denne Sag tabte W.

Jeg har ogsaa set, at det var galt med Daniel W. og hans Hustru, fordi de i lang Tid ikke havde været til Alters. Det var i Provst Seidelins Tid. Men saa sent, at det med at staa offentligt til Skrifte i Kirken var afløst af et privat Skriftemaal hos Præsten. W. og hans Kone har altsaa maattet møde hos Provsten i Stenderup Præstegaard, men desværre foreligger der intet nærmere om, hvordan Seidelin har »læst dem ind«.

Den 4. April 1783 melder Kirkebogen, at to af Wesenbergs Døtre er bleven viede. Den ene til en Kaptajn v. Bay, den anden til Leutnant Johan Philip v. Hindenburg. Vielserne foregik paa Nedergaard. Det var det fineste, for i Kirken kom jo enhver. Begge Døtrene staa indskrevne som Jomfruer, endskønt den ene af dem Aaret før havde faaet et Barn med den, hun nu blev gift med. Mærkeligt nok er Barnets Navn (siden?) streget ud i Kirkebogen med Blæk af en anden Farve.

Efter at Daniel Wesenberg i 1805 har frasolgt en Parcel med godt 1½ Td. Htk. til Hans Pedersen paa Gaard Nr. 5B, sælger han i 1806 »Nedergaard« med godt 20 Tdr. Hartkorn til *Hieronimus Pedersen*. De forskellige Parceller, der nævnedes særskilt i 1801, da W. fik Gaarden, er nu under den. Den 11. Jan. 1817 solgte Hieronimus Pedersen »Nedergaard« til *Tønnes J. Risom* med godt 13 Tdr. Htk. Det øvrige af den solgte han i Parceller til forskellige, bl. a. til Hans Iversen paa Gaard Nr. 16. Hieronimus flyttede til Slesvig, hvor han blev Inspektør ved en Sindssygeanstalt.

Risom gav godt 43.000 Rbd. for Gaarden. Han klarerede denne Sum ved at overtage Hæftelsen for 329 Rdl. kgl. Penge, der stod i en Parcel under Gaarden. Saa laante han 12.446 Rdl. hos Dan. Wesenberg, som fik 1. Pant i Gaarden efter de kgl. Penge. Og saa udstedte han en Panteobligation paa 13.625 Rbd. til Hieronimus Pedersen med 2. Pant i Gaarden. Resten af Købesummen betalte han i Penge.

Saa kommer den store Krise. Allerede ved Decbr. Termin 1817 begynder det at blive galt, og i 1818 blev det helt forfærdeligt. Prisfald, Afsætningsvanskeligheder og Pengeombytning slaar Landbruget helt ned. Risom kan ikke klare Renterne. Det bliver snart tydeligt, at Hieronimus kan skyde en hvid Pind efter sin Panteobligation, men Wesenberg er straks parat for om muligt at redde sine Penge eller de fleste af dem og sætter Gaarden til Auktion, først den 12. Aug. 1818, saa den 26. Aug. s. A. og endelig den 10. Sept. s. A., men forgæves. Ingen turde købe under de usikre og uklare Forhold, og der var alt for mange Gaarde til Salg Landet over. Det slog Priserne ned. W. forstaaer, at han maa se Tiden an. Risom bliver paa Gaarden indtil videre. At han er

blevet presset til det yderste med Ydelser er en Selvfølge. W. var ikke af de bløde. Saadan slæber det af Sted i godt et Par Aar. Saa dør Risom, og for 4. Gang bliver »Nedergaard« stillet til Auktion. Den holdes den 15. Decbr. 1821. W. maa selv til at byde og faar Gaarden for 4000 Rbdl. Sølv. Dertil maa han overtage Hæftelsen for de kgl. Penge, de førnævnte 329 Rdl., som 1. Prioritet. Han havde i Forvejen gjort »hæderlige« Forsøg paa at faa de kgl. Penge skubbet tilbage efter sine Penge, men den Fidus vilde Øvrigheden dog ikke hoppe paa. »Nedergaard« faldt altsaa til c. $\frac{1}{10}$ af 1817-Prisen. Vi har her et Eksempel paa Prisfaldet fra »de gyldne Aar« til Kriseaarene, der viser den Katastrofe, der ramte Landbruget.

1822 indgaar Ejerne af Eltang Sogns Kirke- og Kongetiende en Overenskomst med Dan. Wesenberg, hvorefter Tienden af »Nedergaard« fastsættes til $1\frac{1}{2}$ Skp. Rug, 3 Skp. Byg og 3 Skp. Havre pr. Td. Hartkorn, der ikke skal leveres in natura, men i Penge efter Kapitelstakst. Denne Ydelse skal staa fast, selv om Gaardens Hartkorn ændres i den kommende ny Matrikel.

1826 sælger Wesenberg »Nedergaard« til *Fr. Vibe Hastrup*, der i 1839 sælger den til *J. Glerup Valeur*, som har den til 1842. Saa følger Greve Rantzau 1842—50. I hans Tid forhøjes dens Hartkorn ved Matr. af 1844 til 19.4.1.0 $\frac{1}{4}$ under Nr. 4. Derefter *Fr. Schäffer* 1850—72. *Fr. Pade* 1872—81. *v. Scholten* 1881—88. *A. P. Frederiksen* 1888—90. *C. Bille* 1890—94. *P. Lorentzen* 1894—1904. *A. H. Beck* 1904—15. Fra 1915 *J. Chr. Karstoft Beck*.

M a t r. N r. 1 7.

Paa Krongodsauktionen i 1765 købte *Niels Thomsen*, Nr. 21, et Bol med Ht. 0.6.3.0, som han havde i Fæste. Senere blev Bolet Nr. 22 købt ind til. I 1777 overdrog hans Enke begge disse Bol til sin Søsterdatter, der ægtede *Niels Willadsen* fra Ejstrup. Han købte Jord ind til, og i 1824 kunde han give sin Søn *Willads Nielsen* en Gaard med godt 3 $\frac{1}{2}$ Td. Htk. Willads solgte Jord fra Gaarden, og i 1844 solgte han Gaarden med 2 $\frac{1}{2}$ Td. gl. Htk. til 3 Gaardhandlere, der helt splittede dem ad. Dens Jord er i Dag inde under Nedergaard og Kastanjely.

M a t r. N r. 1 5 f

stammer fra Gaard gl. Nr. 17A og har været Genstand for flere Handler. Den er nu under »Vilhelmsminde«.

M a t r. N r. 1 6 d

stammer fra Gaard gl. Nr. 17B. Nr. 16d blev i 1853 af Jørgen Jensens Enke solgt til Smed *Andr. Henriksen* i Bjært, der ved et Mageskifte afhændede den til *H. H. Buhl* paa »Bøgehøjgaard«, som den nu er inde under.

M a t r. N r. 2 8

er kommen fra Søren Jensen Enemærkes Gaard, gl. Nr. 6. Da Søren Enemærke i 1783 købte Skibdræt Mølle, solgte han sin Gaard i Bjært paa Auktion. Ved denne købte *Laurids Hansen Post* en Parcel, som siden hans Søn *Peder Lauritsen Post* fik efter ham. I 1844 fik den Hartkorn 0.6.3.2 + 2½. I 1860 køber *P. Andersen* paa Banggaard denne Ejendom og faar Lov til at lægge den ind under sin Gaard mod at oprette et nyt Brug paa 1½ Td. Land efter Takst 24. Skoven, der hørte til »Post«-Ejendommen, Nr. 28b og c, blev solgt fra og er i Dag under »Gleihalegaarden«. Siden er Nr. 28a ved et Mageskifte kommet ind under »Skyttegaarden«.

M a t r. N r. 2 7.

1841 har *Johan W. Nielsen* den. Derefter hans Enke. Den fik i 1844 Htk. 1.2.3.0¼. 1852 fik *Jørgen Nielsen* den. I Dag er den delt i flere Numre under Solbjerg, Shamrock og Mar. O. Christensen i Drejens.

K i r k e j o r d e n s a m t M a t r. N r. 2 9.

1803 købte *Niels Bertelsen* nogle Parceller med ialt 1 Td. Htk. af *Jesper Griis's* Enke paa Gaard gl. Nr. 12. Og i 1816 købte han Nr. 1a af Kirkejorden af Pastor Flensburg. I 1822 Nr. 1b af Kirkejorden. Disse Parceller sælger han i 1822 til Bygmester *Johs. Nielsen*, der i 1861 tilkøber Nr. 1d, 1c og 1f af Kirkejorden. Denne Gaard, hvis Bygninger laa i Bjært By ved Drejensvejen, skødede han til sin Søn *H. P. Nielsen* i 1867. Den havde da c. 4¾ Td. Htk. 1874 fik *Jørgen Nielsen* paa Solbjerg denne Gaard, og dermed er den ude af Sagaen.

1. NR. BJÆRT UDFLYTTERGAARDE OG EJENDOMME

I o g v e d N r. B j æ r t S k o v :

Som nævnt foran under Gaard gl. Nr. 11 flyttede *Iver Knudsen* ved Udskiftningen 1772—73 sin Gaard ud til Bjært Skov, hvor han fik næsten al sin Jord samlet ved sin nye Gaard, der blev kaldt »Lundgaard«. I Tidens Løb er den bleven delt op i 7 Ejendomme, som her skal følges.

»L u n d g a a r d«, Matr. Nr. 21a m. fl.

Niels Hansen Østergaard købte den i 1821 af *Maren*, Iver Knudsens Datter og Enke efter Bertel Madsen Skov. Som Hovedparcel af den oprindelige »Lundgaard« beholdt den dette Navn. I Matr. 1844 fik den Htk. 3.1.2.2½ under Nr. 21. 1856 fik *Hans Nielsen Østergaard* den. 1872 *Anders Jensen Skov*. 1875 *Peder Ladegaard Hansen*. 1893 *Peter Pedersen*. 1898 *Rasmus H. Sommerlund*. 1899 *Mikkel J. Mikkelsen*. 1916 *Lars Chr. Pedersen*.

»V a n g l u n d«, Matr. Nr. 22a.

I 1820 fik *Mads Bertelsen Skov* en Parcel med 2 Tdr. Htk. fra sin Fødegård »Lundgaard«. Den fik i 1844 Htk. 2.3.1.0¼ under Nr. 22. Den blev da

kaldt »Østerlund«. 1859 fik *Anders Jensen* den og solgte den i 1872 til *Eltang-Vilstrup Kommune* til *Fattiggaard*. 1941 solgte Kommunen den til *Georg Skov*. Den hedder nu »*Vanglund*«.

»*Nørlund*«. Matr. Nr. 23a m. fl.

Knud Bertelsen Skov fik i 1820 en Parcel med 2 Tdr. Htk. fra sin *Fødegaard* »*Lundgaard*«. Den fik i 1844 Htk. 2.3.0.0¼ under Nr. 23. 1856 fik *Mads Knudsen Skov* den. 1896 *Knud Skov*. Og fra 1928 *Mads Knudsen Skov*.

»*Margrethelund*«. Matr. Nr. 22d.

I 1872 købte *Jens Jensen Høll* en Parcel fra *Østerlund* (nu *Vanglund*) og byggede et Bindingsværks Hus paa den. Tømmeret fik han fra det gamle *Stuehus* paa »*Østerlund*« og fra *Viv gamle Skole*. Murerarbejdet med *Tavlerne* i Bindingsværket udførtes af en gammel Murer og kostede efter *J. J. Hølls Ud-sagn* til min *Hjemmelsmand* — 1 kr. 43 Øre! Og da *J. Høll* var *Tømrer*, blev det et billigt Hus, han fik. Han døde i 1930. Aaret efter overtog hans *Datter Margrethe Høll* Ejendommen, som hun havde til sin *Død* i 1937. Derefter har der været flere *Ejere*, bl. a. *Peder Møller* fra 1938—40. *Mads Knudsen Skov* havde den fra 1940—51, da han solgte den til *Palle Takmann Jensen*. Htk. 0.4.0.1¼.

Hans Sørensens Ejendom. Matr. Nr. 21b. Htk. 0.3.1.2½.

1860 købte *Chr. Gregersen* en Parcel, Nr. 21b, fra »*Lundgaard*«, som *Hans Bertelsen* fik i 1866. 1870 *J. J. Høll*. *Hans Arvinger* sælger den i 1873 til *Niels Lykke Mikkelsen*, der i 1881 overdrager den til *Niels Nielsen Lykke*. 1883 *Claus Sørensen*. 1926 *Peter Sørensen* og fra 1948 hans *Søn Hans Sørensen*.

»*Rosenlund*«. Matr. Nr. 40. Htk. i 1844: 0.6.0.1¼.

I 1798 sælger *Bertel Madsen Skov* paa »*Lundgaard*« noget *Jord* med Htk. 0.3.3.2¼ til sin *Svoger Nis Iversen*, *Iver Knudsens Søn*. Ved den *Lejlighed* nævnes »*Flesk Hule*«. I 1821 har *Nis Iversens Søn Søren Nissen*, der er *Murermester*, faaet Ejendommen, som han i 1851 skøder til *Bertel Knudsen Skov*, hvis *Enke Ane* i 1907 sælger den til *Niels Ladegaard*. Fra 1935 *Gustav Ladegaard*.

»*Fuglsang*«. Matr. Nr. 41. Htk. i 1844: 0.6.1.0½.

I 1783 afstaar *Bertel Madsen Skov* paa »*Lundgaard*« en Parcel til sin *Svoger Iver Iversen*, *Søn af Iver Knudsen*. Samtidig faar *Iver Iversens Kone Ret* til den *inderste Plads* i »*Lundgaard*«s *Kvindestol* i *Eltang Kirke*. 1812 faar *Ivers Svigersøn Chr. Nielsen Aagaard* Ejendommen, som han i 1840 tilskøder sin *Søn Niels Christensen*. 1870 *Henrik Pedersen*, hvis *Enke* i 1905 skøder til *Niels Marius Christensen*. 1913 *Carl Venberg*. 1914 *Elias Madsen*, hvis *Enke* i 1925 skøder til *Martin Jensen*. 1927 *Søren Degn*. Fra 1941 *Jens Eskelund*.

»*Refsholm*«. Matr. Nr. 35.

Det var i sin *Tid* et *Bol*, der i Matr. af 1688 havde Nr. 23 og Htk. 0.6.3.0. *Svend Sørensen Slott* købte det til *Selveje* i 1765 og solgte det i 1767 til *Degen W. Brockmann*, der i 1773 solgte det til *Sandagergaard*. I 1844 fik det Htk. 0.5.0.1¼ under Nr. 35.

»Svendsholm«. Matr. Nr. 33. Fik i 1844 Htk. 1.5.0.2 $\frac{3}{4}$.

Denne Gaard begynder med en Parcel, som *Thule Pedersen Bruun, Søn af Skoleholder Peder F. Bruun*, i 1798 køber paa Auktionen over Ole Enemærkes Gaard, gl. Nr. 2 i Bjært. Thule Bruun var Snedker, og den Tids Haandværkere havde næsten alle Jord ved Siden af. 1841 skødede han Gaarden til *Bertel Thulesen (Bruun)*. 1878 fik *Erik P. Bertelsen* Skøde paa den. 1908 *Gregers Bertelsen*, der i 1949 afstod den til sin Svigersøn *Viggo Olsen*.

»Karensdal«. Matr. Nr. 36. Htk. i 1844: 0.7.3.0 $\frac{1}{2}$.

Ved Auktionen over Ole Enemærkes Gaard, gl. Nr. 2 i Bjært, i 1798 købte Skoleholder *Truels Lauritsen* i Bjært en Parcel med Htk. 0.5.2.0 $\frac{1}{20}$, som han i 1826 overdrager til sin Svigersøn, Bødker *Peter Andersen*. I 1838 faar *Nis Sørensen*, Søn af Søren Nissen paa Rosenlund, Ejendommen ved at ægte P. Andersens 2. Kone, Abalone. 1894 Bødker *Jens P. Nissen*, hvis Enke i 1909 skøder den til Brøndgraver *Jørgen Simonsen*, der 1912 sælger den til *Thomas Jensen*. Fra 1949 *Johs. Jensen*.

»Holmhus«. Matr. Nr. 56 og 60.

1783 køber *Ole Hansen* nogle Smaaparceller fra Søren Enemærkes Gaard Nr. 6 i Bjært og i 1785 et Skovskifte i Hesteholmen. Da der kun var meget lidt Ager Hartkorn, men mere Skovskyld paa de nævnte Parceller, har de nok været Skovstykker med Græs Sletninger ind imellem. Ole har saa ryddet Skoven bort. 1793 skøder Ole sin Ejendom »Holmhus« til sin Søn *Hans Olesen*, der ogsaa køber et Skovskifte ind til. 1831 har Hans Olesen Htk. 0.0.3.0 $\frac{3}{20}$ + 1.2 $\frac{1}{2}$ i Skovskyld. Skovskylden bliver ved at hvile paa Jorden, selv om Skoven næsten er ryddet væk. 1832 faar Hans Olesens Svigersøn, Tømrer *Math. Hansen*, Skøde paa Ejendommen og køber Matr. Nr. 60 ind til. 1876 *Thule Bertelsen Bruun*, og fra 1901 *Bertel Thulesen Bruun*. »Holmhus« har nu Htk. 0.5.0.0 $\frac{1}{4}$.

»Hestholm«. Matr. Nr. 34. Htk. i 1844: 1.1.3.1 $\frac{1}{4}$.

Inden Hieronimus Pedersen i 1817 solgte »Nedergaard« til Tønnes Risom, havde han solgt megen Jord fra »Nedergaard«, bl. a. *Store Hestholm* med godt 7 Skpr. gl. Htk. til *Tue Mortensen*, forhen »Kørshøjgaard«, nu paa »Gleihale«. Men da den store Landbrugskrise kom i 1818 og de følgende Aar, kunde Tue ikke klare Skærene. *Peder Olesen* paa Gaard Nr. 15 havde laant ham Penge, og da han ikke kunde betale, hvad han skulde, overtog P. Olesen i 1824 St. Hestholm og solgte den Aaret efter til *Anders Christensen*. Han skødede den i 1853 til *Niels Nielsen Lykke*, der i 1867 tilkøbte noget Jord. I 1881 fik *Jens Chr. Hvolbøll* Ejendommen. 1902 *Mads Laursen*. 1907 *J. H. N. Staarup*. 1913 *Frederik Jensen*, og fra 1953 *Alfred Jensen*. Gaarden kaldtes en Tid »Petersholm«.

Hans Derliens Gaard. Matr. Nr. 11a m. fl.

Ved Udstykningen af »Hørholm« i Bjært i 1856 købte Møllebygger *Niels Kiær* en Parcel Nr. 11a med Htk. 1.2.3.2 $\frac{1}{2}$, som i 1890 blev solgt til *Hans J. H. og H. H. C. Derlien*. 1902 skødede Hans J. H. Derlien sin Halvpart til *Lucie M. Derlien*, der som Enke efter H. H. C. Derlien ogsaa fik den anden Halvpart af Gaarden. Hun ægtede i 1903 *Hans Buhl* paa Bøgehøjgaard, og de solgte i 1908 Nr. 11a til *P. M. Mathisen*. 1918 *H. Chr. Hansen*. 1921 *Simon Simonsen*. 1929 *N. P. Iversen*. Fra 1948 *Hans Derlien*.

Hans Chr. Jensens Gaard. Matr. Nr. 11f m. fl.

I 1856 købte *Jens Thomsen Lund* en Parcel Nr. 11f med Htk. 0.2.1.0 fra »Hørholm«. Den fik hans Søn *Thomas Jensen Lund* i 1874, og i 1878 fik *Søren Jensen* den ved at ægte *Thomas J. Lunds* Enke. 1902 fik *Hans Nielsen Jensen* Nr. 11f ved et Mageskifte og skødede den i 1905 til *Hans Nielsen*, der 1911 solgte den til *Thomas Jensen*, som i 1947 tilkøbte Matr. Nr. 11i og 11n fra Chr. Pedersen i Bjært (se »3 nedlagte Ejendomme« nedenfor). Og i 1949 faar hans Søn *Hans Chr. Jensen* Nr. 11f, 57b, 11i, 11n og 11ag med ialt Htk. 1.1.0.2¼.

»Bøgehøjgaard«, se under Gaard Nr. 17, Nr. Bjært Bygaarde.

Evald Larsens Ejendom. Matr. Nr. 50. Htk. i 1844: 0.3.1.2. Poghøj.

I 1801 har *Søren Hansen* den med Htk. 0.1.0.2. I 1832 Væver *Thomas Jacobsen Lund*. Han skøder den i 1850 til *Jens Thomsen Lund*, der i 1856 køber Nr. 11f fra »Hørholm« (se Hans Chr. Jensens Gaard ovenfor). 1875 skøder *Jens Th. Lunds* Enke Nr. 50 til *Th. Jensen Lund*, der i 1874 havde faaet Nr. 11f af hende, se ovenfor. *Thomas J. Lund* dør allerede i 1877, og hans Enke ægter i 1878 *Søren Jensen*, der i 1880 sælger Nr. 50 til *Jeppe Paaskesen*. Fra 1909 *Michel Jacob Sørensen*. 1916 *Johs. Pedersen Beck*. 1918 *Simon Svendsen*. 1938 hans Enke. 1940 *Lars P. Larsen*. Fra 1952 *Evald Larsen*.

3 nedlagte Ejendomme.

Ved Auktionen over »Hørholm« i 1856 købte Gæstgiver *P. Nissen* i Kolding Matr. Nr. 11i mellem Nedervejen og Landevejen (norden for Hvidsminde). Han videresolgte dette Matr. Nr. i 3 Parceller:

Nr. 11i solgte han i 1857 til *Iver Iversen*, der 1865 solgte det til *Jens Iversen*. Han solgte i 1870 til *Niels Christensen*, hvis Enke havde Ejendommen fra 1882. 1890 faar *C. C. Thorsen* den, og s. A. *A. P. Hansen*. 1912 *Niels Frandsen*. 1917 køber *Christen Pedersen* paa »Marielyst« i Bjært den. 1947 faar *Thomas Jensen* paa Matr. Nr. 11f den og lægger den ind under sin Ejendom.

Nr. 11n afhændede *P. Nissen* ved et Mageskifte til *P. Nielsen*, der i 1875 skødede den til *Laurids Welling Mikkelsen*. 1880 *Mikkel M. Pedersen*. 1881 *Anton Jensen*. Fra 1917 hans Enke *Maren*, der s. A. solgte den til *Christen Pedersen* paa »Marielyst«. 1947 fik *Thomas Jensen* paa Matr. Nr. 11f den og lagde den ind under sin Ejendom sammen med Nr. 11i.

Nr. 11o skødede *P. Nissen* i 1861 til *T. Tobiassen*. 1866 *Jens Svendsen Bertelsen*. 1879 *Johanne Marie Jensen Lund*. 1903 Brødr. *Danielsen*, der 1910 solgte til *Mads Nissen Schønnemann*. 1936 *Hans Sandager* paa »Bøgeløkke«, der for at faa Lov til at nedlægge dette Brug maa ordne det saadan, at Nr. 11i og 11n fra *Christen Pedersen* gaar ind under *Thomas Jensens* Ejendom (Nr. 11f), se ovenfor.

»Gleihale«. Matr. Nr. 31 m. fl. Htk. i 1844: 1.6.3.2 + 2½ i Skovskyld.

1786 køber *Hans Jensen* paa »Korshøjgaard« »Gleihale Løkke« med 1 Td. Htk. og sælger den 1797 til *Niels Tuesen*. 1806 køber *Tue Mortensen* paa »Korshøjgaard« den tilbage til Gaarden, men da han i 1811 sælger »Korshøjgaard«, beholder han »Gleihale«, som han i 1821 sælger til *Hans Jensen Lindballe*, hvis Enke i 1856 skøder den til Sønnen *Peder Hansen*. 1885 *Chr. Johansen Jacobsen*. 1904 hans Svigersøn *Jørgen Johansen*. Fra 1925 *Peter Johansen*.

2. DREJENS UDFLYTTEREJENDOMME

»Køllebo«. Matr. Nr. 7e m. fl.

Omkring 1908 byggede *Vesti Esbensen* paa »Solbjerg« en Gaard paa Nr. 7e i Drejens (Nr. 7a paa vedlagte Sognekort), som han forpagtede ud til sin Svigersøn *L. Thorning*. Da denne saa i 1914 overtog »Solbjerg«, solgte *Vesti Esbensen* »Køllebo« til *Kr. Bjerg Refsgaard*, der i 1938 solgte til Fabrikant *H. Volkert*. Fra 1945 Brødrene *J. G.* og *N. H. Volkert*. »Køllebo« har sit Navn fra, at der paa dette Sted i ældre Tid har været et Køllehus til Malttørring antagelig for hele Bjært By. Ved Varmen fra et muret Ildsted kølnede (kølle = kølne) og tørrede man her Malten.

»Elviggaard«.

I 1852 fik *Hans Johansen* en Parcel i Drejens, Nr. 5c med 2½ Td. Htk., af sin Moder, *Joh. Wilh. Niensens Enke* paa Gaard gl. Nr. 16. Samme Aar tilkøbte han Nr. 18d af sin Broder, *Niels Johansen*, og i 1854 Nr. 6b. I 1875 fik *Hans Peter Hansen* denne Gaard, der samtidigt fik Navnet »Elviggaard« tinglæst. Han købte i 1880 Nr. 19b af *Søren Jensen Kyed*. 1892 fik *Hans Thaysen Petersen* Gaarden, og fra 1928 *Lorents A. Thaysen Petersen*.

»Lys høj«. M. A. Madsens Gaard. Htk. i 1844: 2.0.2.0½. Matr. Nr. 26.

I 1798 købte *Anne Buhl* i N. Stenderup, Enke efter *Rs. Andersen* paa »Buhlsjø«, en Parcel fra *Ole Enemærkes Gaard* (Nr. 2 i Bjært) med Htk. 1.1.2.1⁶/₂₀, som hun i 1801 skødede til *Niels Jepsen*, der i 1805 solgte den til *Peder Andersen* fra Bramdrup. Han afhænder den i 1828 til sin Søn *Peder Pedersen*, der i 1853 overdrager den til sin Datter *Abelone*, som samme Aar ægter *Niels Nielsen*. Sidst i 1854 skøder *N. Nielsen* Gaarden til sin Kones Broder *Peder Pedersen*, hvis Enke faar læst Adkomst til den i 1878. 1885 faar *Knud Peter Hansen* den. 1901 *Nis P. Jensen*. 1907 Udlægsskøde til Købmand *Georg Christensen* i Kolding, og 1918 faar *N. A. Madsen* Skøde paa den.

Matr. Nr. 37.

Inden *Hieronimus Pedersen* i 1817 solgte »Nedergaard« til *Tønnes Risom*, frasolgte han næsten al den Udmarksjord, der hørte til de Gaarde, som *Wesenbergerne* havde købt sammen, særlig Udmarkerne i Drejens. Bl. a. fik *Jens Pedersen Ungstrup* i 1817 en Parcel med Htk. 0.6.2.0½ + ¼ Alb. Skovskuld i »Drønsbjerg«. Dette Navn nævnes i flere Drejens Skøder og er tydelig nok Navnet paa den yderste og mest bakkede Del af Drejens Omraadet, hvor der ogsaa har været en Del Skov, saadan som ældre Kort viser. Denne Ejendom faar *Jens Ungstrups Søn Jens Jensen* i 1825. I 1844 faar den Htk. 0.7.1.0½ under Nr. 37. *Jens Clemmensen Jensen* fik den i 1844 sammen med Nr. 30b, som *Jens Jensen* havde købt ind til i 1837. I 1848 overdrager *J. Clemmensen* Gaarden til Svigersønnen *Ditlev P. Thuesen*, der tilkøbte Nr. 14e. 1858 *Knud Thomsen*, hvis Enke i 1904 skøder Gaarden til *Thomas Knudsen Thomsen*, der i 1918 sælger Gaarden til *C. og H. Sandager*. De frasælger Nr. 30b til *Mads Fogt*. Nr. 14e fik *Kr. B. Refsgaard*. *H. Sandager* afstod sin Halvpart i Nr. 37 til *C. Sandager*, og den er i Dag under »Banggaard«.

Jørgen Niensens Ejendom. Matr. Nr. 32a.

Hieronimus Pedersen solgte i 1817 en Drejensparcel med Htk. 1.0.2.2⁴/₁₀ + 1 til *Morten Wandel*, der i 1832 overdrog den til sin Svigersøn *Jes Pedersen*

Rosendal. Han sælger i 1838 til *Hans Arenkiel*. I 1844 fik Ejendommen Htk. 0.7.2.0½ *under Nr. 32*. I 1850'erne har den berygtede *Mogens Pelle* den en kort Tid. Derefter *Jørgen Truelsen Schmidt*. 1867 *Jørgen Nielsen*. 1912 *Lorents Nielsen*. Fra 1940 *Jørgen Nielsen*.

»K i l d e g a a r d«. Matr. Nr. 24a og 24b. Htk. 2.1.2.2¾.

Hans Kaisen paa »Kobbelgaard« solgte i 1797 »en Græs Lod« i Drejens med Htk. 0.6.3.17/8 til *Laurs Nielsen Hop* fra Skærbæk, som Laurs Hop i 1813 afstaar til sin Svigersøn *Niels Nielsen Herslev* fra Vilstrup. Han tilkøber i 1817 en Parcel med godt ¾ Td. Htk. af Hieronimus Pedersen. Han køber senere Jord, saaledes at han naar op paa 1½ Td. Htk., der i 1844 forhøjes til 2.1.2.2¾ *under Nr. 24*. 1850 deler han Gaarden mellem sine 2 Børn. Datteren *Dorthea* faar Nr. 24a med Htk. 1.2.2.0, og Sønnen *Mads* faar Nr. 24b med knap 1 Td. Htk. *Dorthea* ægter i 1855 *Christen Pedersen* fra Taulov. 1872 faar *Laurits Bøjsen Blom Gaarden*. 1907 *Chr. A. Blom*, og Nr. 24b er da kommen tilbage til Gaarden. Hans Enke 1925—34. Fra 1934 *Kr. Henningsen*.

»G r ø n v a n g«. Matr. Nr. 39 m. fl.

1817 solgte Hieronimus Pedersen en Parcel med Htk. 0.6.0.0¾ + 0¾ til *Hans Poulsen*. Den faar i 1844 Htk. 0.7.2.2¾ *under Nr. 39*. Hans Povlsens Enke solgte den i 1845 til *Jens Nielsen Pagh*, der i 1846 tilkøbte Nr. 53a, som i 1833 var solgt fra Villads Niensens Gaard i Bjært. 1875 *Jacob A. Smidt*. 1877 *Niels Jessen Pedersen*. 1881 *Baltzer P. Matzen*. 1923 *Jens C. H. Thiemer*. Fra 1939 *Børge E. Thiemer*.

Jacob Otzens Gaard. Matr. Nr. 25 m. fl.

Da Søren Enemærkes Gaard Nr. 6 i Bjært i 1783 udparcelleredes, fik *Niels Bertelsen* og *P. Pedersen* dens Jord i Drejens, der havde 2¼ Td. Htk. I 1801 har *Søren Hansen Skou* Niels Bertelsens Halvdel af denne Jord, som Niels B. stadig ejer. Før sin Død i 1797 testamenterede Niels Bertelsen Ejendommen til Søren H. Skous Søn, der var nævnt op efter ham og hed *Niels Sørensen*. Da Søren Skou døde i 1811, fik Niels Sørensen den, men han var kun 20 Aar, og med Ole Pedersen i Bjært som Kurator sælger han den til sin Moder, Søren Skous Enke, der i 1812 ægter *Jens Pedersen Ussing*. Han sælger den i 1824 til 3 Mænd, der straks overdrager den til Niels Sørensen, som 1827 sælger den til *Niels Andersen Ussing*. Den faar i 1844 Htk. 1.5.2.1¾ *under Nr. 25*. 1851 faar *Niels Nielsen Mygind* Skøde paa den, men han har da haft den i flere Aar. 1874 *Jacob Otzen*. 1895 *Hans Otzen*. Fra 1938 *Jacob Otzen*.

»H ø j n æ s g a a r d«. Matr. Nr. 38 og 8d.

I 1803 købte *Jens Pedersen Ungstrup* en Parcel i Drejens med Htk. 0.2.3.0¼/16 af Skipper Hans Pedersen paa Gaard Nr. 3B i Bjært, som han i 1826 — samtidig med, at han tilskødede sin Søn *Jens Jensen* en anden Ejendom i Drejens, Matr. Nr. 37 — overdrog til sin Svigersøn *Jørgen Pedersen Fink*. Den fik i 1844 Htk. 0.6.3.0¼ *under Nr. 38*. 1850 fik *Hans Graff* denne Ejendom og tilkøbte i 1857 Matr. Nr. 8d fra Ole Pedersen paa Gaard gl. Nr. 15 i Bjært. 1880 Skøde til Sagfører *Rosengard*. 1884 *Erik M. Madsen*. 1909 *Niels A. Madsen*. 1917 *V. Rodskier*. 1925 *Alfred M. Riisberg*. 1938 *R. U. Jarvis*. 1948 *Albin Hansen*. 1949 *Alfred Koed*.

Mads Fogts Gaard. Matr. Nr. 30a m. fl.

Som nævnt under Jacob Otzens Gaard var *P. Pedersen* Medkøber af den Drejens Jord, der i 1783 blev solgt fra Søren Enemærkes Gaard. *P. Pedersen* (Starup) afstod i 1814 sin Halvpart til sin Svigersøn *Hans Thomsen*, som i 1817 solgte den til *Niels S. Gosmann*, der straks solgte til *Iver Nielsen*. Han overdrog den i 1837 til sin Svigersøn *Johan Jensen*, som straks solgte den til *P. Andersen* paa Banggaard, der udparcellerede den til Drejens Folk. *Jens Jensen* paa Nr. 37 fik den ene Hovedparcel, *Iver Nielsen* den anden. De fik i 1844 henholdsvis Nr. 30b og 30a. Nr. 30a solgte *Terkel Terkelsen* i 1848 til *H. P. Karlsgaard*, der i 1857 tilkøbte Nr. 15h fra *H. Graff*. Fra 1877 *Jens N. Fogt*. 1915 *Mads Fogt*, der i 1918 tilkøbte Nr. 30b fra *Knud Thomsens Gaard*. Se under Matr. Nr. 37.

»Fjordvang«, se under Gaard gl. Nr. 7, Bjært Bys Gaarde.

Robert L. Olsens Ejendom, »Sandbækshus«, Matr. Nr. 15d og 16t. Og Svend Tofts Ejendom, Matr. Nr. 16e m. fl.

Ved Udskiftningen 1772—73 fik alle Bjært-Gaardene med Undtagelse af »Lundgaard« og »Korshøjgaard« Jord i Drejens. Men da den laa for langt borte og var for besværlig at drive, blev den efterhaanden solgt fra. De længst borte liggende »Drejens Lodder« var Nr. 15 og 16. De hørte henholdsvis til »Bøgehøjgaard« og »Marielyst«. Uden at komme ind paa de mange Handeler og Delinger af disse Lodder, der i Tidens Løb har fundet Sted, skal det her kun nævnes, at *Hans Hartvig Buhl* i 1851, Aaret før han flyttede sin Gaard, gl. Nr. 17A, ud til Bøgehøj, solgte sin Drejens Lod, Nr. 15. Nr. 16 blev ogsaa solgt fra »Marielyst«, men for en Del meget senere. — 1920 fik *N. P. Olsen* Skøde paa Nr. 15d og tilkøbte i 1923 Nr. 16t af *Niels Lykkebo*. Denne Ejendom fik hans Søn *Robert Olsen* i 1948.

Det skal være fra Nr. 16t, at der blev bygget en Træbro ud til Kongeskibet, da *Frederik d. 7.* ved et Besøg i Kolding fandt paa, at han ikke vilde sejles ud til Skibet i et mindre Fartøj. Om den anden Ejendom, der nu findes paa Drejens Lodderne, Nr. 15 og 16, nemlig *Svend Tofts*, skal det nævnes, at *J. K. Lund* i 1908 skødede Nr. 15e og i 1920 Nr. 16s til *Anders Olesen*. I 1908 havde *Chr. Pedersen* paa »Marielyst« solgt Nr. 16e og 16f til *Niels Lykkebo*. Disse Matr. Nr. faar *Svend Toft* fra *Niels Sørensen* i 1929, og i 1947 faar han ogsaa Nr. 15e og 16s, som *Anders Olesen* har haft.

Ved Drejens Odde ligger *Fyret, Lodsstationen* og *Vejle Amts Plejehjemsforenings Optagelseshjem*, oprettet 1907. Og længere mod Vest ligger *Julemærkesanatoriel*, hvis store Bygningskompleks paabegyndtes i 1909—11.

3. NR. STENDERUP GAARDE³⁶⁾

Gaard Nr. 1.

Selvejergaard. Htk. i 1688: 5.3.3.2 + 2. Fik i 1844 Matr. 2.

Nu Nr. *Stenderupgaard*.

1610—30 *Hans Madsen*. 1631—51 *Peder Hansen Skammelsen*. 1651—55 *Mads Hansen*, hvis Hustru *Maren Eskesdatter* i 1651 blev mistænkt for at være Skyld i en Kvindes Død i Eltang. Efterforskningen

tog lang Tid, og først i 1655 blev hun dømt ved Landstinget; men da var baade Maren og Mads rømt fra Gaarden. Deres Bo tilfaldt Kongen, og Gaarden faldt tilbage til Slægten.

Dens følgende Ejer *Søren Christensen Smid* kom slemt i Knibe under Krigen 1657—60. En svensk Kvartermester beskyldte ham for at have »forkomet« to Livheste, og det gjaldt Søren's Liv, hvis han ikke kunde præstere en stor Erstatning. I sin Vaande gik Søren til Præsten *Niels Nielsen Bøgvad*, som laante ham 80 Speciedaler mod Pant i Gaarden. Efter Krigen kunde Søren ikke betale Laanet tilbage. Hans Gaard var som alle andres ødelagt. Af dens 40 Fag Huse var kun de 6 tilbage. Besætning og alt var røvet, og Jorden ude af Drift. Kort efter døde Søren, og Præsten krævede nu sine Penge af hans Bo. Da dette ikke kunde betale, forlangte Bøgvad at faa Gaarden som brugeligt Pant. Det vilde Søren's Slægt ikke gaa ind paa, og det kom til Proces, som Bøgvad vandt ved Landstingsdom 28. 2. 1666. Men Bøgvad vilde være Ejer af Gaarden, og det lykkedes ham i 1668 at faa Skøde paa den fra Anne Hansdatter, der vist var en Søster til den bortrømte Mads Hansen, og han fik endvidere sin Søn *Hans Nielsen*, med Tilnavnet *Enemærke*, (fordi han en Tid havde boet paa Præstegaardens foran omtalte Enemærke), gift med Søren Christensens Datter *Karen Sørensdatter*. Nu kunde Pastor Bøgvad overdrage Gaarden til sin Søn Hans, der havde den til sin Død i 1685, hvorefter Karen havde den til 1709, da hun overdrog den til Sønnen *Søren Hansen Enemærke*, som længe havde styret den. 1733 afstod han den til Svigersønnen *Henrik Nielsen* fra Møsvraa. Den havde da 5 Bæster, 4 Køer, 4 Ungnød og 7 Faar samt 36 Fag Huse i nogenlunde Stand. Søren Enemærke og hans Kone *Else* gik saa paa Aftægt paa Gaarden. Henrik Nielsen var 1730 bleven gift med Søren's Datter *Karen*. Henrik døde i 1741, og Karen ægtede saa *Olle Jensen*, Søn af Jens Christensen paa Gaard 9 i Bjært. Men i 1742 døde baade Olle og Karen af den smitsomme Syge, der da hærgede Eltang Sogn. Der var ingen Børn efter Karen, og Gaarden gik saa tilbage til Else, der endnu levede. Men saa blev Karens Søster *Kirsten* gift med Olles Broder, *Jens Jensen*, og i 1743 fik de Skøde paa Gaarden fra gamle Else. 1759 døde Jens Jensen og Kirsten næsten samtidigt, efterladende sig *Ole* og *Søren* paa 16 og 13 Aar, og to Døtre paa 14 og 7 Aar. Der blev holdt 2—3 Skiftesamlinger, hvor det til sidst bestemtes, at Gaarden skulde sælges paa Auktion. Paa den Tid har det nok været opsigtsvækkende at sælge en almindelig Selvejer-Bondegaard ved offentlig Auktion, der tilmed blev bekendtgjort paa en smart Maade. Der udsendtes Plakater om den med Betingelserne i 8 Punkter. Auktionen holdtes 6. September 1759 under stor Tilslutning af Folk rundt om fra Jorden og Bygningerne opraabtes først for sig selv, og Kirkeinspektør *Gregers Bertelsen* blev højstbydende med 861 Rdl. Derefter udbødes Kornet, der laa utærsket i Laden. Naboerne

og en Mand fra Møsvraa blev højstbydende med godt 102 Rdl. Derefter blev Jorden, Bygningerne og Kornet opraaft samlet — det kunde man gøre efter Konditionerne — og da fik Gregers Bertelsen disse Ting tilslaaet for 1104 Rdl.

Derpaa solgtes Besætningen, Inventaret og Løsporet ude og inde i 360 Numre. Der var en efter Tidens Forhold ret stor Besætning: 6 Heste, 6 Køer, 1 Kvie samt Faar og Svin. En So med 4 Grise kostede 5 Rdl. 3 Mk., men en anden So med 6 Grise gik for 1 Rdl. 3 Mk. 3 Sk. Der har været Liv over Auktionen, for mange Ting kostede ikke saa lidt mere end det, de forud var takserede til. Degnen Monsieur Brochmann, der ogsaa var mødt op, købte en Bikube for 5 Sk., dog uden Bier i, men som den Optimist, han var, har han sikkert haabet paa, at der til Sommer nok skulde komme nogle og sætte Bo i den og forsøde hans af fejlslagne Forhaabninger saa mærkede Tilværelse.

Ialt indbragte Auktionen Netto 1440 Rdl. 1 Mk. 5½ Sk. til Deling mellem de 4 Børn, af hvilke Ole siden fik Gaard 2 i Bjært, og Søren Gaard 6 sammesteds og derefter Skibdræt Mølle. Begge førte de Ene-mærke-Navnet efter deres Morfader, der var en Sønnesøn af Præsten Niels Bøgvad.

Gregers Bertelsen lod Gaarden ombygge, delvis i Grundmur og i Bindingsværk. Den omtales i Pontoppidans Atlas som en Seværdighed. 1765 købte han den til fuldt Selveje for 330 Rdl. 60 Sk. 1. Maj 1766 skødede han den til Overauditør, senere Justitsraad *Søren Hansen Seidelin* for 3600 Rdl. Han var en yngre Broder til Provst Jørgen H. Seidelin og havde opholdt sig flere Steder, bl. a. havde han været Ridefoged paa Sjælland, og som saadan havde han med saa stor Dygtighed ført nogle Retssager for sit Herskab, at han i 1733 kunde blive udnævnt til Prokurator. Siden blev han først Auditør og derefter Overauditør i Hæren. Han havde ogsaa handlet en Del med større Ejendomme og havde god Indsigt i praktiske Forhold. Han var gift 3 Gange og havde 32 Børn — paastaas der. Men mange af dem døde som smaa. Ved Kron-godsauktionerne i 1765 og 67 købte han flere Gaarde, Kirker og Tiender, bl. a. hele Skovsgaarde, Fæstegaardene i Møsvraa, Vilstrup Kirke og Eltang og Vilstrup Sogns Kongetiender; Vilstrup Kirke for 1450, og de to Tiender for 5000 og 2300 Rdl. Eltang Kongetiende solgte han i 1768 til Anders Hansen Dons i Stenderup og Søren Bertelsen Bonde i Eltang for 6000 Rdl. De øvrige Køb afviklede han efterhaanden.

6. Januar 1781 solgte han Gaarden i Stenderup til Borgmester Andr. Flensburg i Horsens for 3664 Rdl. og flyttede til Kolding. Samme Aar overdrog Borgmester Flensburg Gaarden til sin Søn, Sognepræst *Thomas Flensburg*, for 3664 Rdl. (se iøvrigt under Pastor Flensburg). Han købte i 1822 Simon Christensens Gaard Nr. 3 i Stenderup med Htk. 3.7.3.1 + 1 for 2300 Rdl. og fik Lov til at lægge den ind under

Gaard Nr. 1, dog imod, at han oprettede et mindre Brug »Vesterkærlund«, som han tilskødede sin Søn Andreas N. Flensburg.

Samme Aar solgte Pastor Flensburg den til Eltang Kirke hørende Jord i Bjært med Htk. 0.6.2.1 til Johs. Nielsen for 250 Rdl. Gaard Nr. 1 var i hele Flensburgs Præstetid den egentlige Præstegaard, hvori han boede hele sin Tid. Han arvede fra sine Forældre baade Eltang og Vilstrup Kirker med den Kirkejord, der hørte til dem og deres Tiender. 1816 købte han af Hans Buhl paa Gaard 2 A i Stenderup Halvpart i Ellang Sogns Kongetiende, som hans Søn Andr. Flensburg fik. Tienderne leveredes in natura paa Gaarden i Stenderup, og det havde han stor Fordel af i de Aar, da Kornprisen var høj.

1825 fik hans Søn *Andreas N. Flensburg* Gaarden, som han havde til sin Død i 1843. Hans Enke ægtede Borgerkaptajn *C. Bentzen*. De havde Gaarden til 1857, da Pastor Flensburgs yngste Søn *Niels Thygesen Flensburg*, der havde Annexgaarden i Vilstrup, købte den paa Auktion. I Matr. 1844 fik den Htk. 16.2.0.1 *under Matr. Nr. 2*. Niels Th. Flensburg ejede Gaarden til 1874, da hans Søn *Christian August Flensburg* fik den. Han havde bestyret den i lang Tid. Under Trearskrigen havde han været Underlæge i Hæren og var ugift.

Han var Gaardens Bestyrer i 1864 og havde da en Dag i Foraaret sendt den ene af Gaardens Daglejere, der hed *Mads Ungstrup*, ud i Lilballe Mose for at grave Tørv. Hen paa Formiddagen kunde Mads høre og se, at det var galt fat oppe i et af de Huse, der da laa ved Mosens Udkant. Det var nogle omstrefjende, østrigske Soldater, der var ved at udplyndre den enlige Kone, der boede i Huset. Det kunde Mads ikke finde sig i. Han kravlede op af Tørvegraven og skyndte sig op til Huset for at snakke med. Han var en ualmindelig bred og sværlemmet Mand med Kæmpekræfter, og bange var han ikke. Han trængte ind i Stuen og kastede i en Haandevending Østrigerne ud gennem Døren. En af dem brækkede Armen, for særlig blidt tog han ikke paa dem. Til at begynde med tog de Flugten for den store Mand; men da de saa, at han kravlede ned i Tørvegraven igen, omringede de denne og begyndte at prikke efter ham med deres Sabler. Mads var klar over, at han havde en daarlig Kampplads, og vilde op. Det lykkedes ham ogsaa; men under Kampen kom han til at gribe om en af Sablerne og fik et Snitsaar inden i den ene Haand. Da han var kommen op og begyndte at svinge Tørvespaden, stak Østrigerne af. De havde mærket hans Kræfter oppe i Huset. Mads var klar over, at nu var det bedst at forlade Valpladsen. Han vilde næppe faa Ro til sit Arbejde. Da han kom hjem til Stenderupgaard og forklarede Flensburg, hvad der var sket, gemte han sig. En siger, at det var i Gaardens store Saltbalje, en anden, at det var i en stor Dyrge Halm oppe paa et Loft. En Tid efter indtraf der en Officer og nogle Mand og vilde have fat i ham. De havde truet Konen i Huset til at sige,

hvor Jens hørte hjemme. Men da Flensburg, der var særdeles perfekt i Tysk, havde forklaret Officeren, at Soldaterne havde været ude paa Plyndringstogt, fik Piben en anden Lyd. Der skulde ikke ske Mads noget, men Officeren vilde dog gerne se den stærke Mand. Flensburg fik ham listet ud i Gaarden, hvor Østrigerne saa paa ham og følte paa hans svære Arme, alt medens de beundrende udbrød: Grosser Vater, grosser Vater!

Samme Mads Ungstrup faldt i Unaade hos Flensburgs Husbestyrerinde, en lidt ældre Dame, der var stram og paaholdende. Mads og en anden Daglejer spiste gerne deres Mellemmad inde i Borgestuen, der laa opad Køkkenet. Efter gammel Skik maatte de hver faa en Snaps til Maden. Brændevinsflasken blev sat ind til dem gennem en Luge i Væggen til Køkkenet. Saa kunde de selv skænke i Glassene. Husbestyrerinden syntes, at det svandt for meget i Flasken, og stillede sig paa Lur bag Lugen. Derfra kunde hun tydeligt høre, at Daglejerne sagde »Ah« flere Gange. Hun sladrede saa til Flensburg, der lovede at snakke med Mads. Og en Dag spurgte han saa Mads om Snapsene, og han tilstod, at Reglen med een Snaps ikke altid var blevet overholdt. »Det kommer sig heller ikke saa nøje,« sagde Flensburg, »men I må kun sige Ah een gang!«

Efter Chr. Aug. Flensburgs Død i 1893 fik hans Broder *Andreas Vilh. Flensburg* Gaarden. Han ejede og boede paa Ravnholt i Gjesten Sogn og havde senere Skovmøllen i Kolding. Han satte sin Søn *Niels Thygesen Flensburg* ind som Forpagter paa Stenderupgaard. I 1899 blev han dens Ejer og havde den til sin Død i 1933. Samme Aar blev den solgt til *Jens Nederby*, der da var Uddeler i Vilstrup Brugsforening. Samtidig fik N. Th. Flensburgs ældste Søn *Andreas Flensburg* en Parcel fra Gaarden Nr. 2i med godt 3½ Td. Htk., som han bebyggede og kaldte »Uglkær«.

Jens Nederby døde i 1951, og hans Enke har nu Stenderupgaard*).

G a a r d N r. 2.

Selvejrgaard. Htk. i 1688: 12.6.2.0 + 1.2.

Nu »*Buhlseje*« og flere Gaarde.

Dens ældre Historie er uklar. Det ser ud til, at den fra at være et Eenmandseje en Tid har været et Familiesameje med en »Hovedmand«

*) I 1866 blev der paa N. Stenderupgaards Mark paa Matr. Nr. 2a godt ½ km ovenfor Nedervejen fundet en Runesten, der nu findes i Nationalmuseet under Navn af *Eltang Stenen* (endskønt den er funden ved N. Stenderup!). Landinspektør Müller i Kolding, der er bekendt for sin store Nøjagtighed og Omhu, indsendte en udførlig Beretning om Fundet og alle Omstændighederne ved dette, men denne Beretning er mærkelig nok forsvundet inde paa Museet! Det er beklageligt, bl. a. fordi det nu ikke er muligt bestemt at paavise Stedet, hvor den fandtes. Der er ikke mange, men særdeles tydelige Runebogstaver paa den, som Nationalmuseets runekyndige ikke kan tyde. En iøvrigt meget interessant Tydning af afdøde Lektor Fr. Orluf, Vejle, vil de ikke godkende.

og en Inderst ved Siden af paa samme Maade som Gaardene 16 og 17 i Bjært og andre større Selvejergaarde her paa Egnen. Den synes tidligt at have været paa Vej til en Deling i en større og en mindre Gaard, ja, blev det i Realiteten ogsaa, selvom den i Mark og Jordebøger og Matr. stadig opførtes som een Gaard, hvoraf de $\frac{2}{3}$ ejedes af een, og $\frac{1}{3}$ af en anden Mand.

Naar Koldingrecessen 13. December 1558 § 40 siger, at kun een Arving kan besidde et Selveje, maa denne Bestemmelse være truffet for at dæmme op mod en begyndende og efter Herredagens Mening for vidtgaaende Deling og Udstykning af Selvejergaarde. Men i Praksis synes Bestemmelsen at være bleven læmpet derhen, at naar en Eneejer af en saadan Gaard var død, saa kunde hans Børn beholde den i Sameje, naar de valgte en Hovedmand, der var ansvarlig for den overfor Myndighederne, medens de øvrige sad paa Gaarden som Inderster og Medejere. Men i det lange Løb var dette af flere Grunde uholdbart, og i Løbet af et Par Slægtled blev næsten alle disse Gaarde, trods Myndighedernes Stritten imod, delt i 2 eller 3 Gaarde. Det er denne Stritten imod, der giver sig Udtryk i, at man stadig fører Gaard Nr. 2 i Stenderup som een Gaard, skønt man samtidig oplyser, at den for Tiden er delt.

Tomas Jespersen, der nævnes paa den i 1573, har muligt været dens Eneejer i lang Tid; men c. 1610 dukker der en Inderst op paa en Del af Gaarden. Derefter følger *Jesper Thomasen*, der efterfølges af *Mads Madsen Beck*, som sikkert var gift med Jespers Datter. Mads Beck døde under Krigen 1657—60. Og Gaarden blev ruineret. Af 52 Fag Huse var kun 12 tilbage. I Tingbogen ses det, at Sønnen *Jesper Madsen* i 1663 fik Skøde paa den fra 2 Brødre, og at han samme Aar fik tinglyst sit Ægteskab med Anne Bertelsdatter fra Gaard Nr. 7 i Eltang By. Men hvordan det er gaaet med den »Inderst Gaard«, der før er nævnet, er ganske uklart. Den har antagelig da været en helt selvstændig Gaard, selv om den blev ført under Nr. 2.

Paa den Tid sad der i Stenderup en Mand, der var ladet med Energi og Virketrang. Det var Præsten, *Niels Nielsen Bøgvad*. Det var ham, der genopdyrkede Enemærket og genrejste Niels Griis's Mølle. Han havde Præstegaarden og Annexgaarden i Vilstrup og havde faaet Skovsgaarde paa Livstid som Løn for sin glimrende Indsats som Modstandsmænd. Desuden havde han Gaard Nr. 1 i Stenderup. Men han hungrede efter mere Jord. Og i Aarene efter Krigen faar han ogsaa fat i Inderstgaarden til Nr. 2. Den var lige saa medtaget som de andre Stenderup-Gaarde. Kun Nederdelen af 11 Fag Huse stod tilbage. Men det var noget for Bøgvad, der havde Lysten til at genrejse det, der var gaaet i Ruiner. Han maa have købt den som sin Ejendomsgaard. Det var ikke efter Recessen, men dels var denne ikke rigtig respekteret mere, dels kunde Bøgvad faa det, som han vilde.

Markbogen 1684 nævner Gaard Nr. 2 som tilhørende Jesper Madsen og Bøgvads Arvinger. Men Markbogen er ikke helt à jour, for d. 8. Marts 1683 havde Borgmester Bøgvad i Viborg paa sin Myndling *Anne Marie Bøgvads* Vegne skødet Selvejergaarden i Stenderup til Oberst *v. Bassen*, der 18. Aug. s. A. giver Skødetransport til Hr. *Peder Emmerleff*, Bøgvads Eftermand i Embedet her. Anne Marie var Datter i Bøgvads 2. Ægteskab. Hr. Peder Emmerleff, der har det med at klage sig, har altsaa haft Raad til at anskaffe sig en Selvejergaard.

Matr. 1688 nævner Gaard Nr. 2 med Htk. 12.6.2.0 + 1.2 og siger, at heraf har Jesper Madsen de $\frac{2}{3}$ og Pastor Emmerleff $\frac{1}{3}$. Den føres stadig som een Gaard. 1711 afstaar Jesper Madsen sin Part til sine Sønner *Hans* og *Bertel Jespersen*. De faar Lov til at dele Jespers Part af Gaarden med den Anmærkning, at det er noget foreløbigt. Gaard Nr. 2 er nu delt i 3 Gaarde.

Først i 1717 bekvemmer Emmerleff sig til at løse Husbondebrev paa sin Del af Gaarden, som han da har haft i 34 Aar. Det er noget sent, ja ulovligt, men Hr. Peder vilde nødtigt ud med Penge. 1719 døde han, og hans Arvinger maa da have solgt Hr. Peders Tredjepart af Nr. 2 til hans Eftermand *Ulrik Selmer*. Han døde i Decbr. 1726. Den 4. Marts 1728 fik Bertel Jespersen Husbondebrev paa den Tredjedel af Gaard Nr. 2, som han har købt af Ulrik Selmers Arvinger, og som han selv har forsynet med 29 Fag Huse og en Besætning paa 4 Bæster, 4 Køer, 3 Ungnød og 6 Faar, og det kan ses, at han før den Tid har haft den i Fæste. Bertel Jespersen har nu de $\frac{2}{3}$ og Hans Jespersen $\frac{1}{3}$ af Gaard Nr. 2.

1732 dør Hans Jespersen. Skiftet efter ham viser, at han har været ramt af den store, langvarige Landbrugskrise. Han har pantsat Guld- og Sølvting for at faa Penge, bl. a. en Sølvkande til Major Ryahn i Folle- rup for 20 Rdl. Desuden har han Gæld her og der. Der blev dog 160 Rdl. til Enken og de 3 Børn. Hun sælger saa Gaarden til *Anders Hansen Dons*, Søn af Hans Simonsen paa Gaard Nr. 3 i Lilballe. Han købte samtidig en større Del af »Præsternes gamle Selvejergaard«, som Bertel Jespersen som nævnt havde købt i 1727/28, men som han nu under den store Kri- ses Højdepunkt godt vilde afstaa det meste af. Anders Hansen Dons fik ialt godt 7 Tdr. Htk. til sin Gaard, der i det følgende kaldes Nr. 2A, og Bertel Jespersen fik knap $5\frac{1}{2}$ Td. Htk. Hans Gaard kaldes herefter Nr. 2B. Den gamle Inderst Gaard og siden Præsternes Selvejergaard er nu udslettet.

G a a r d N r. 2 A med Htk. 7.2.2.0 $\frac{6}{7}$ + 1.0 $\frac{1}{3}$. Nu »Buhlseje«.

I 1765 købte Anders Hansen Dons denne Gaard til Selveje for 100 Rdl. pr. Td. Htk. Han maa have været velstaaende, for i 1768 kan han sammen med Søren Bonde i Eltang købe Eltang Sogns Kongetiende af Over- auditør Søren Seidelin.

En af hans Sønner, *Simon Andersen Dons*, arbejdede sig frem til en høj Embedsstilling under Bondefrigørelsen og endte som Etatsraad og Godsejer paa Lolland. En anden Søn fik først Slægtens Stamgaard, Donsgaard, og siden Vivgaard, og hans Datter *Inger Dons* fik i 1801 Gaard Nr. 3 i Lilballe, nu Hesselly. En tredje Søn, *Rasmus Andersen Dons*, fik i 1776 Gaard Nr. 2A efter Faderen. Han var en dygtig og fremskridtsivrig Mand, der bl. a. lavede et Overrislingsanlæg i sin Eng ved Gaasvad Bæk. Men derved kom han i Strid med de Vilstrup Bønder og Søren Enemærke i Skibdræt Mølle. Denne var ogsaa i Strid med Vilstrup Bønderne. Rasmus Andersen havde for at sætte Vandet ind over sin Eng stillet en Dæmning op for Gaasvad Bæk, men de Dæmninger, han stillede op om Dagen, rev Vilstrup Bønderne ned om Natten. Rasmus Andersen klagede derover til Amtmanden. Og samtidig klagede Ole Enemærke over, at Rs. Andersen tog Vandet fra ham ved at bruge det til Engvanding, samt over, at Bønderne i Vilstrup forsømte Oprensningen af deres Stykke af Bækken, saa at Vandet gik op i hans Eng og ødelagde den. Amtmanden gav saa Ordre til, at der skulde holdes et Forligsmøde i Kolding den 17. Maj 1794. Ved dette skyldte Vilstrupperne Rs. Andersen for, at han fyldte Bækken med Jord og Sand, saadan at de ikke kunde skaffe Vandet saa frit et Løb, som Ole Enemærke ønskede. De protesterede mod Opsætning af Dæmninger i Bækken og vilde have, at alt skulde vedblive at være, som det havde været fra Arilds Tid, uden Dæmninger og Vanding.

Forligsmødet fortsættes den 24. Maj. Rs. Andersen fremlægger et velskrevet Indlæg, hvori han hævder at have Ret til at vande sin Eng fra Gaasvad Bækken, da denne er Skel mellem hans og de Vilstrup Jorder. Og det er »urigtigt og usandfærdigt«, naar Mændene fra Vilstrup siger, at de ikke kan holde Bækken ren paa Grund af Dæmningen. Der kunde ikke opnaas Forlig, og den 16. Sept. s. A. møder en Landvæsenskommission paa Aastedet for at dømme i Striden. Den afviste pure Møllerens Paastand, at Rs. Andersen tog Vandet fra ham. Det løb jo bare over Rs. Andersens Eng og endte i en anden Bæk, hvorfra det løb til Møllen. Overfor Vilstrupperne, der maatte vedgaa, at Bækken dannede Skel, hævder Kommissionen Rs. Andersens Ret til det halve Vand, som han maa tage ved at opsætte et Stigbord. Iøvrigt udtalte Kommissionen sig meget rosende om Rs. Andersen som en dygtig og vindskibelig Mand. Han har baaret sig fornøftigt ad, og deri bør han støttes og ikke hindres.³⁷⁾ For ham blev det en ærefuld Sejr. For Vilstrup Bønderne var Nederlaget uforstaaeligt. Der skulde helt nye Slægter til at ændre deres Mentalitet.

I 1777 var Rs. Andersen bleven gift med *Anne Hansdatter Buhl* fra Gaard Nr. 7 i Eltang. Det blev hende, der efter Rs. Andersens tidlige Død i 1795 maatte føre Gaarden videre, indtil Sønnen *Hans Buhl* overtog

den i 1809. Han fik ogsaa den halve Kongetiende, som han i 1816 solgte til Andr. N. Flensburg, idet han samtidig fik sin Gaard gjort helt tiendefri. I Matr. 1844 fik den Htk. 12.2.0.2 $\frac{1}{4}$ *under Nr. 3*. 1849 overdrog han Gaarden til Sønnen *Rasmus Buhl*; men i 1852 fik han den igen og havde den til 1857, da han skøder den til en anden Søn, *Andreas Buhl*, der havde den til sin Død i 1888. Hans Enke *Inger Cecilie Jepsen* solgte den i 1901 til *Søren Daugaard Hansen* fra N. Bjært. Efter hans Død i 1914 sad hans Enke *Henriette Buhl* med Gaarden til 1938, da hun overdrog den til Sønnen *Knud Daugaard Hansen*.

G a a r d N r. 2 B

(fra 1734 med Htk. 5.3.3.2 $\frac{1}{7}$ + 1.0 $\frac{2}{3}$, undertiden kaldt Gaard Nr. 4).

Da Bertel Jespersen i 1734 afstod største Parten af »Præsternes Selvejergaard« til Anders H. Dons, siges det, at Bertel Jespersen nu har 3 og Anders H. Dons 4 Ottinger af al Stenderup Jord. Der var 16 Otting Jord til Stenderup By, der var fordelt saaledes: Kronen havde 2 (det var Gaard Nr. 3), Præstegaarden 4 og Selvejerne 10 Otting.

1750 afstod Bertel Jespersen Nr. 2B til sin Svigersøn *Christen Hansen*, der var Søn af Hans Simonsen paa Gaard Nr. 3 i Lilballe og Broder til Anders H. Dons. Gaard Nr. 2B havde da 4 Bæster, 4 Køer, 2 Ungnød og 10 Faar samt 40 Fag Huse i nogenlunde Stand. 1765 købte Christen Hansen den til fuldt Selveje for 100 Rdl. pr. Td. Htk. Hans kgl. Skøde findes endnu hos Efterslægten. Han døde 1786. Hans Enke og 2. Kone *Giertrud Nielsdatter* afstod i 1800 Gaarden til Svigersønnen *Iver Pedersen* fra Eltang, der i 1831 solgte den til *Hans Damkjær* fra Vilstrup. Han solgte i 1833 Hovedparcellen med godt 3 Tdr. Htk. til *Frederik Andersen*. Kort før havde han frasolgt en Parcel med ca. 2 Tdr. Htk. til *Søren Nielsen Damkjær* og et Par Smaaparceller til *Johan Clausen*.

Hovedparcellen, som Fr. Andersen fik, skyldsattes i 1844 til Htk. 5.1.3.0 $\frac{3}{4}$ *under Matr. Nr. 4a*. 1856 købte *Søren Johansen* fra Bjært den. Han var en Søn af Johan W. Nielsen paa »Solbjerg«. 1862 solgte han den til *Hans Nielsen*, der i 1900 afstod den til Sønnen *Marius Nielsen*, som 1939 solgte den til *Marinus Jørgensen*. Kaldes nu »Møllergaard«.

»H æ l d b j æ r g«. Fik i 1844 Htk. 3.5.1.1 $\frac{13}{14}$ *under Matr. Nr. 4d*.

Den Parcel af Nr. 2B, som Søren Nielsen Damkjær fik i 1833, fik først Navnet Stenderuplund, men blev siden kaldt Hieldbjerg efter Gaardens Marker. Søren N. Damkjærs Søn *Laurits Sørensen* fik den i 1872, men døde allerede i 1874. Hans Enke Maren ægtede saa i 1875 *Peder Jensen* fra Korshøjgaard i Bjært. Han solgte den i 1912 til *Jørgen Damgaard* fra Lilballe, men i 1913 købte P. Jensens Søn *Martin Jensen* den tilbage.

»Sveidal«.

De 2 Smaaparceller af Nr. 2B, som Johan Clausen havde købt af Hans Damkjær, fik Nr. 4f og 4h. Johan Clausens Søn *Claus Johansen* fik dem siden. I 1863 afstod han Nr. 4h til Andr. Buhl paa »Buhlseje«, og i Stedet for fik han Nr. 3d af A. Buhl.

Nr. 3d, der var paa c. 10 Tdr. Ld., var meget bakket og ujævn. Den henlaa helt udyrket med Lyng og Smaakrat. Ned mod Gaasvad Bæk var der c. 1 Td. Land med sumpet Kær og Ellekrat. Ingen regnede disse 10 Tdr. Land for at være noget værd. Men Claus Johansen vilde dog prøve at dyrke dem op. Med et Par Stude som Trækkraft og sin Kones Hjælp fik han Krat og Lyng ryddet bort og det sumpede Kær forvandlet til Overrislingseng. Og han drænedede og merglede. Medens han før kun havde haft 2 Køer, kunde han nu holde 2 Stude, 4 Køer samt Kalvetillæg. Det var Husmanden, der opdyrkede den stridige Jord. Landhusholdningsselskabet nævnede ham da ogsaa med Hæder. 1869 afstod han Ejendommen til *Jens Kr. Thuesen*. Den har siden haft flere Ejere og ejes nu af *L. A. Lauridsen*. Htk. 0.4.3.0¾.

G a a r d Nr. 3. Fæstegaard. Htk. i 1688: 3.5.1.1 + 1.

1610—30 *Jens Andersen*. 1631—48 *Povl Jensen*. Derefter *Hans Hansen* til 1683. Gaarden blev ødelagt under Krigen 1657—60. 1683—86 *Chr. Hansen*. 1687—1714 *Hans Hansen*, hvis Datter ægtede *Iver Sørensen Damkier*, der havde den 1714—45. I 1714 havde den 4 Bæster, 4 Køer, 5 Ungnød og 8 Faar. Langt tilbage i Tiden kaldes den Damgaard, og dette Navn synes dens Fæstere at have faaet som Tilnavn. Iver H. Damkier efterfulgtes af sin Søstersøn *Hans Hansen Damkier*. Efter hans Død 1761 sad hans Enke *Anne Olsdatter* med Gaarden, som hun i 1765 købte til Selveje for 140 Rdl. pr. Td. Htk. Hun døde 1782. Skønt hun havde en voksen Søn, Ole, blev det dog Datteren *Maren Damkær*, der med kgl. Bevilling, og mod at give sine Søskende hver 800 Rdl., i Okt. 1782 overtog Gaarden. Ole bestyrede den for hende, indtil hun endelig i 1794 bekvemmede sig til at gifte sig med Nabosønnen *Simon Christensen* fra Gaard 2B. Han 26, hun 38 Aar gl. 1822 solgte Simon Gaard Nr. 3 til Pastor *Th. Flensburg* for 2300 Rbd. i Sølv, og den blev lagt ind under Stenderupgaard.

»Vesterkærlund«. Fik i 1844 Htk. 0.7.0.0¾ under Matr. Nr. 5.

Andr. N. Flensburg fik den tilskødet i 1822. Jorden blev taget fra Stenderupgaard. A. N. Flensburg har ikke boet paa den, men har haft den fæstet ud eller bortforpagtet. Den fulgte Stenderupgaard, hvis Ejere havde den paa et Skøde for sig selv. Den maatte ikke lægges ind under Gaarden. 1874 mageskiftede Chr. Aug. Flensburg den vestlige Halvdel, Nr. 5a, med Bygninger bort til *P. C. Agerup*, der i 1912 efterfulgtes af

Clement Pedersen. 1920 fik *P. Pors* i Møsvraa denne Ejendom. Fra 1924 *P. Petersen*.

Den anden Halvdel af Vesterkærlund kom i 1891 og 1908 (sammen med nogle Smaaparceller fra Stenderupgaard) ind under den Gaard, som *Chr. Jepsen* fik rejst ude ved Mosen østen for Nr. 5a. Denne Gaard kom i 1918 ind under »Vesterkær« (se under Vesterkær i Lilballe).

H o l g e r I s a k s e n s G a a r d. Matr. Nr. 2f med Htk. 1.1.1.1½.

Den er kommen ud fra Stenderupgaard. Da *P. Nielsen* midt i 1880erne gik fra sin Gaard paa Vilstrup Vestermark (nu Aksel Høcks Gaard), flyttede han over paa Matr. Nr. 2f i Stenderup, som hans Søn *Søren Møller Pedersen* i 1898 købte af Andr. V. Flensburg. Søren Møllers 2 Sønner solgte i 1925 Gaarden til *Holger Isaksen* fra Vilstrup.

C h r i s t e n C h r i s t e n s e n s E j e n d o m. Matr. Nr. 1v m. fl.

Hele dens Tilliggende er gammel Præstegaardsjord. 1887 købte *Rs. Andersen* 3 Parceller fra Præstegaarden, som *Jens Christensen* fik i 1895, og hans Søn *Chr. Christensen* i 1921. Da »Vesterkær« blev udstykket i 1935, fik han et Stykke Tillægsjord og har nu Htk. 1.2.2.0.

N r. S t e n d e r u p P r æ s t e g a a r d

var før i Tiden en ret stor Gaard med 7.2.2.1 gl. Htk., men i 1890erne blev der solgt megen Jord fra den, særlig til Hans Buhl paa »Vesterkær«. I Dag har Præstegaarden 52 ha, deraf 9,3 ha i Skov.

D e n y E j e n d o m m e,

der opstod ved Udstykningen af »Vesterkær« i 1935, og som hører til N. Stenderup, bliver omtalt under »*Vesterkjær*« i Lilballe, som de er udstykket fra.

4. GAARDENE I LILBALLE ³⁵⁾

Lilballe er den Del af Kommunen, hvor Jorden er blevet stykket mest ud. Ved Udskiftningen i 1772 havde Lilballe 7 Gaarde, hvoraf Nr. 1 og 4 var delt i Halvgaarde. Derudover var der lidt Hospitals- og lidt Skolejord. Men i Dag er der 34 Ejendomme med Agerbrug til paa Lilballe-Området. Endskønt der mere end een Gang var Folk i Lilballe, der fik samlet megen Jord sammen paa enkelte Hænder, sejrede Udstykningen alligevel. En af Aarsagerne, og den, der fra først af satte Udstykningen i Gang, var den upraktiske Udskiftning. Meget af den Jord, Gaardene havde faaet, laa for langt borte. En anden Aarsag var, at Jorden i Lilballe var forholdsvis billigere at komme til for en Nybe- gynder end i den øvrige Del af Kommunen.

Som Følge af baade Samlernes og Spredernes Virksomhed er Jord- ejendomsforholdenes Udvikling i Lilballe meget indviklede. Der er foretaget mange særlig mindre Handeler med Jord og Ejendomme. Af Pladshensyn, og for at Billedet ikke skal blive endnu mere uoverskueligt, maa vi nøjes med Udviklingens Hovedtræk.

G a a r d N r. 1.

Selvejergaard. Htk. i 1668: 10.6.3.0 + 1.1.2. Fik 1844 Matr. Nr. 9, 10, 13 og 15 m. fl.

1573 *Jørgen Buch*. 1610—51 *Peder Jørgensen Buch*. 1651—64 *Jess Jørgensen*. Under Svenskekrigen 1657—60 blev den ruineret og var uden Sæd. Det samme meldes om alle de øvrige Gaarde i Lilballe. Byen blev haardt hjemløst. Ikke saa meget af Fjenden som af »Krigsfolket«, som man kaldte de Tropper, som vore Allierede i Kampen mod Sverrig paa den danske Konges Opfordring sendte herop for at fordrive Svenskerne. »Krigsfolket« var Brandenburgere og Polakker med et stort Islæt af Evropas Bærme, hvis Lyst det var at røve og plyndre, hvor de kom frem, ogsaa hos de Folk, de skulde hjælpe. Alle Beretninger siger, at de opførte sig værre end Fjenden og var mere frygtede. Særlig da Polakkerne, hvis onde Fremfærd blev husket i flere Slægtled. Og det var netop Polakkerne, der slog sig ned i Lilballe.

Juleaftensdag 1658 indtog de Koldinghus, der forsvaredes af en Haandfuld Svenskere. Ved den Lejlighed optraadte Polakkerne paa den raaeste Maade. Derefter maatte de rykke Nord paa for at give Plads til de efterfølgende Brandenburgere, der slog sig ned i Kolding By, medens Polakkerne lagde sig i Lejr i Lilballe, der laa godt lige i Marchruten Syd til Nord.

Det er Lilballes lokale Historiker, afd. Gdr. *H. H. Frydendalls* For- modninger, som jeg her slutter mig til, ligesom jeg i det følgende holder mig til, hvad jeg har fundet i hans efterladte, omhyggelig gennemførte Optegnelser, idet jeg tilføjer, at Polakkernes Tilstedeværelse i Lilballe er godt afhjemlet i Brusk Herreds Tingbøger i Tiden efter 1660. Det er ganske givet, at Lilballefolkene, som forøvrigt de allerfleste af Egnens Folk i den Tid, har været flygtet til andre Egne, og Jorden har ligget udrykket hen.

Frydendall fortæller først om et stort Møntfund i Lilballe i 1875. En Daglejer fra »Højvang« var sendt ud i Marken for at grave Ler op til et Logulv. Næsten med det samme stødte han paa en Mængde nedgravede Mønter. Foruden 23 danske fra Kristian d. 4.s og Frederik d. 3.s Tid var der 4 fra Østrig, 18 fra forskellige Steder i Tyskland, 5 fra Frankrig, 9 fra Holland, 1 fra Svejts og 1 fra Italien. Den ældste fra 1542, den yngste fra 1653.

Det kan ikke godt tænkes, at det er en Lilballe Mand, der har haft

Fyrsted paa Matr. Nr. 13a, 16 Alen fra den gamle Landevej.

disse Penge. Det maa være en fremmed, der har fartet vidt omkring, antagelig en Mand i Polaklejren, som har haft dem gravet ned uden for Lejren, for at ikke en af hans Kammerater skulde stjæle dem fra ham. Af en eller anden Grund har han ikke faaet dem med sig. Maaske er han falden, eller Pesten har taget ham. Mønterne findes nu i den kgl. Møntsamling i København. Frydendall foretog flere Gravninger og Undersøgelser af gamle Gaardtomter og Bosteder i Lilballe By. Under dette Arbejde stødte han paa forskellige *Fyrsteder*, der maa stamme fra Polakkerne. De havde forskellig Form og Størrelse. Der var et, som var stenlagt i Bunden og havde en Udstrækning paa $2 \times 1\frac{1}{2}$ Alen. Det saa ud til at have været omgivet af en Række Kantsten, men kun en enkelt var tilbage. De øvrige maa være fjernede ved Oppløjning. Bundstenene var helt skørnede af Ild og dækkede af et tykt Lag Aske med Trækul i, og der fandtes Skaar af en Lergryde. Et andet Fyrsted havde samme Størrelse, dog uden Bundsten, men med alle Kantstenene bevarede. Videre udgravede Frydendall en Fyrstedsrække c. 80 Alen lang

fra Øst til Vest. Det saa ud til, at der havde været gravet en Grøft c. 3 Alen bred og c. 18 Tommer dyb, og i denne var der Fyrsted ved Fyrsted. Askelaget i disse var af forskellig Tykkelse op til c. 10 Tommer. Alle disse Steder, hvor Polakkerne maa have stegt og tilberedt det, de fik fat paa under deres Fourageringstogter paa Egnen, ligger i Byens nordlige Udkant. Fra Lilballe har de i vid Udstrækning raseret Egnen for alt spiseligt. I Skovene huggede de Træ, men da det ikke var tørt, brugte de Træværket fra de omkringliggende Gaarde og Huse til Optænding. Hvordan Lilballe og andre Byer har set ud efter den Omgang, kan man tænke sig til.

Hvem der fulgte efter Jess Jørgensen paa Gaard Nr. 1, staar uklart, men det har antagelig været *Søren Nielsen Slott*. Han har den i hvert Fald i 1673 og indtil 1686, da han tilskødede sin Svigersøn *Hans Nielsen*, gift med hans Datter *Else*, det halve af Gaarden. Og herefter er den delt i 2 Gaarde:

G a a r d N r. 1 A

med Htk. 5.3.1.1½ + 2.2.½ beholdt *Søren Slott*, til han døde 1699, 81 Aar gl. Derefter fik hans Søn *Jens Sørensen Slott* den. Medens *Søren Slott* havde været en estimeret Mand — Præsten kalder ham i Kirkebogen »en god ærlig Dannemand« — faldt det noget anderledes ud med Sønneren. Den 29. April 1717 rømte han fra sin Gaard med Kone og 5 smaa Børn samt Tjenestedrengen *Søren*, medtagende »en gammel sode brun blisset Hest« og 2 Hesteplagge. Naboerne maa have anmeldt Flugten, for den 1. Maj er to af dem efter Ordre ovre paa Gaarden for at tage Syn paa den. De melder, at *Jens Slott* har efterladt en Besætning til en Værdi af 35 Rdl. 2 Mk. Korn er der intet af. Salshuset er saa ringe, at der skal kostes for 20 Rdl. paa det, og Laden er blæst om. Tømmeret i den er knust, saa intet af den kan bruges igen. Det har været helt raaddent. *Jens Slott* har altsaa ment, at det var bedst at rømme fra det hele. Han har selvfølgelig haft saa store Restancer, at det ikke var muligt at komme paa Fode. Der høres intet mere om ham. Han har nok reddet sig over Grænsen Syd paa.

Hans Simonsen paa Nabogaarden Nr. 3 paatog sig foreløbigt at drive den forladte Gaard. 1719 fik *Povl Andersen* den i Fæste. Den er altsaa nu blevet en Fæstegaard. Kronen har taget den til Dækning af Restancer. Ingen af Slægten har evnet at overtage den.

I 1722 afløstes *Povl Andersen* af *Peder Madsen* fra Taulov. Han afstod 1756 Fæstet til Sønneren *Mads Pedersen*, der i 1765 køber Gaarden til Selveje for 120 Rdl. pr. Td. Htk. Men han dør i 1766, inden han har faaet Skøde. Hans Enke ægter *Peder Hansen*, der fik kgl. Skøde i 1767. Han afstod i 1797 Gaarden til sin Svigersøn *Peder Christensen*, der i 1801 sælger en Parcel med Htk. 0.7.2.2½ samt lidt Skov til *Skræder Niels*

Nielsen Sandager (se »Gejllund«), og samme Aar fik *Anders Sørensen Krogh* en Parcel med Htk. 0.5.2.2⁹/₂₀ + 1. Desuden solgte han flere Smaaparceller. Samtidig flyttede han Gaardens Bygninger ud paa den Hovedparcel, han havde tilbage Nord for Byen. Denne nye Gaard solgte han i 1803 med Htk. 2.2.1.0¹/₂₀ + 1.1 til *Anders Jensen*. Gaard Nr. 1A er nu udslettet. Om de nye Brug, der opstod paa dens Jord, se Lilballe Udflytterejendomme i det følgende.

G a a r d N r. 1 B,

som *Hans Nielsen* fik i 1686 med Htk. 5.3.1.1½ + 2.2½ skødede han i 1712 til sin Søn *Niels Hansen*, der var gift med *Jens Christensens* Datter *Kierstine* fra Gaard Nr. 9 i Bjært. Deres Søn *Hans Nielsen* i Vesterby — Lilballe var delt i Øster- og Vesterby — skødede 12. Februar 1765 Gaarden til sin Svoger *Gyde Andersen* fra Gaard Nr. 4 i Lilballe, der samme Aar købte den til fuld Selveje for 90 Rdl. pr. Td. Htk. *Gyde* døde i 1786, og i 1789 overdrog hans Enke Gaarden til Sønnen *Niels Gydesen*. Han solgte den lige før sin Død i 1790 til Broderen *Hans Gydesen*, der døde 1798. Hans Enke ægtede samme Aar den unge *Laur Knudsen*, Søn af *Knud Hansen* paa Gaard Nr. 2 i Lilballe. *Laur* havde da lige faaet Gaard 2 af sin Fader, der skulde have Aftægt hos ham.

Gaard Nr. 1B og Gaard Nr. 2 er nu paa samme Haand, og vi følger Gaard Nr. 1 Bs videre Skæbne under Gaard Nr. 2.

G a a r d N r. 2.

Selvejergaard. Htk. i 1688: 5.3.1.2 + 3.0.

1573 *Povl Povlsen*. 1610—24 *Povl Povlsen*, antagelig en Søn af den førstnævnte. 1625—52 *Christen Jørgensen Bul*, der var en meget anset og fremstaaende Selvejerbonde. Det viser bl. a. hans og hans Hustrus anselige Gravsten, der nu staar i Eltang Kirkes Vaabenhus. 1653 faar hans Søn, *Hans Christensen Bull*, Gaard Nr. 2 ved Skøde fra sine 2 Søskende. Ogsaa han var en anset Mand i Sognet, men Krigen 1657—60 gik ogsaa slemt ud over ham. Han døde under den, og 1661 er der Skifte efter ham. Den gamle Tingbog fortæller om de mange sultne Kreditorer, der møder frem, saa man ængstes for, at de rent vil plukke hans unge Enke *Kierstine Jensdatter* for alt. Men saadan gaar det for en Gangs Skyld ikke. Hun er mødt frem med sin Værge, den solide Sognefoged i Lilballe *Jens Jepsen*. Hun klarer stolt alle Forpligtelser. Ikke med rede Penge, men med »Haandskrifter«, d. v. s. Obligationer paa hendes afdøde Mands Tilgodehavender. Naar en Kreditor fremfører sin Fordring faar han et Haandskrift, som han straks »anammer og var dermed for sin Fordring fornøjet«, siger Tingbogen.

Det gaar, som var alt aftalt i Forvejen, hvad det maaske ogsaa var. Da alt er klareret, staar *Kierstine* med Gaarden uden Gæld

og maaske endnu et Par Haandskrifter. Skiftet er et rent Særsyn i den forfærdelige Efterkrigstid, da Armod og Gæld møder frem overalt, og da Landsmænd som sultne, gale Hunde slaas om de usle Smuler, Krigen havde levnet. Hans Buhl maa have forstaaet at faa sine Sager ordnet godt under de vanskelige Forhold. Kierstine arvede alt, hvad der var tilbage i Boet, da Gæld og Skyld var betalt. Den ene Halvdel tilkom hende som Hustru og Medejer af Gaard og Gods; den anden Halvdel arvede hun efter sine Børn med Hans Bull. De var nemlig ogsaa døde. Endskønt den dagældende »Jydske Lov« omhyggeligt værnede Slægtens Førsteret til den fædrene og mødrene Jord, kunde Slægten ikke gøre sig gældende her. Moderens Arveret efter sine Børn gik foran. Kierstine stod altsaa med en gældfri Selvejergaard, der nok var haardt medtaget af Polakkerne, men hun var dog et godt Parti, og Gaarden trængte haardt til en Mand. Hun møder da frem paa Tinge med sin Værges Jens Jepsen og lovbyder det halve af sin Gaard og Ejendom. Frem træder da *Knud Terkelsen* og byder »Sølf og Penge«, hvorefter de tager hinanden i Haand, og hun tilskøder ham med »fri Vilje, fuldberaad Hu, Ja og Samtykke« Halvdelen af sin Ejendom. Det er her Kvinden, der optræder som »Frier«; men hun har jo Jorden og Gaarden, som Brudgommen føres ind i. Der er Stil over Handlingen og Ordene, som Herredsskriveren, en Bondemand fra Naboherredet, har ført det ind i Tingbogen. Man oplever pludseligt noget smukt midt i al Efterkrigstidens Elendighed.

1683 skøder Knud Terkelsen og Kierstine Gaarden til *Jens Jensen Smid* ogsaa kaldet *Maug* og hans Hustru, og i 1702 afstaar de Gaarden til Sønnen *Thomas Jensen*, som i 1718 faar Afkaldsskøde fra sine Søsken, der da har faaet deres Arveparter udbetalt. Thomas Jensen døde i 1762, 84 Aar gammel, og hans Søn *Jens Thomsen*, der vistnok har faaet Gaarden i 1755, køber den i 1765 til fuldt Selveje for 100 Rdl. pr. Td. Htk. Hans Enke gifter sig efter hans Død i 1772 med *Knud Hansen* fra Eltang. Han afstaar i 1798 Gaarden til sin unge Søn *Laur Knudsen* og gaar paa Aftægt hos ham. Laur Knudsen ægter som nævnt under Gaard Nr. 1 B samtidig Enken paa Gaard Nr. 1 B, som han ogsaa faar.

Det saa ud til, at de 2 Gaarde skulde lægges sammen, men det var ikke Laur'ses Hensigt. Aaret efter sælger han en Parcel med Htk. 2.1.2.2^{19/24} + 1 fra Gaard 1 B til sin Søster *Inger*, der har sin Faders Aftægtsmand Knud Hansen til at hjælpe sig med at sætte Bygninger paa Parcellen. Denne nye Gaard faar Navnet »*Stensagergaard*«. 1803 sælger Laur Hedelodden »*Klodevig*« med Htk. 0.6.1.2 til *Ole Rasmussen*. I 1801 havde han frasolgt 2 Parceller med tilsammen 5½ Skp. Htk. samt et Stykke Skov til 2 Mænd, der 1813 sælger dem til *P. Gregersen*. Det er Begyndelsen til »*Skovlund*«, senere »*Vesterkær*«. Desuden sælger han Smaaparceller.

1803 dør Laur Knudsen kun 26 Aar gammel. 1805 gifter hans Enke

sig med *Niels Knudsen* fra Andkjær, der i 1810 solgte det, der var tilbage af de 2 Gaarde, til *Anders Pedersen* for 12.210 Rdl. Han fortsatte Udstykningen. 1811 solgte han Parcellen »*Korshøjlund*« med godt 1 Td. Htk. til *Anders Sørensen Kragh*. Og en Parcel med godt 3 Skpr. Htk. til *Niels Hansen*. Det er Begyndelsen til »*Rosenlund*« (det ældste »*Rosenlund*«). Desuden andre Smaaparcer, bl. a. »*Frydenslund*«. Om disse Ejendomme se Lilballe Udflyttterejendomme.

Derefter solgte han — ogsaa i 1811 — det, der var tilbage af de 2 Gaarde Nr. 1 B og Nr. 2, cirka 4½ Td. Htk., til *Jørgen Jensen*, der ogsaa fik den før nævnte Aftægtsmand Knud Hansen med i Købet. Men hvis *Jørgen Jensen* har regnet med den nu 74-aarige Knud Hansens snarlige Afgang, har han regnet galt. Knud døde først i 1828, 90 Aar gammel, deraf de 30 som Aftægtsmand.

1832 solgte *Jørgen Jensen*, der ogsaa havde solgt Smaaparcer fra, det, der var tilbage af de 2 gamle Gaarde, til *Peder Pedersen* paa Gaard Nr. 4. Det sidste af Nr. 1 B og Nr. 2 blev lagt ind under Nr. 4, og de to gamle Gaardes Saga er ude.

G a a r d Nr. 3.

Nu *Hesselly*.

Selvejergaard. Htk. i Matr. 1688: 8.1.0.1 + 1.1.2. Fik 1844 Matr. Nr. 3 og 22.

Der er udstedt 2 Skøder paa denne Gaard til *Mogens Buch* i Lilballe, det ene Aar 1600, det andet i 1602, paa trende Otting Jord over al Lilballe Skov og Mark; men da det er Afkaldsskøder fra Søsken, har han antagelig faaet Gaarden flere Aar før. 1608 fik *Mogens Buch* paa menige Sognemænds Vegne Stadfæstelsesbrev paa Kirkens Part i Sognets Korn-tiende. Han har da været den førende Mand i Lilballe.

I Oktober 1924 dukker hans Navn pludselig op. En Pige fra Lilballe fandt paa Eltang Kirkegaard en Seglring af Bronze. For at se, om den var af Guld, var hun uforstandig nok til at hugge i den med en Økse. Hugget gik igennem Seglet og beskadigede dette i høj Grad. Man ser

Hugget tværs over Seglet paa hosstaaende Billede, men man ser ogsaa Bogstaverne M B foroven (*Mogens Buch*), ligesom man ser »en Buk« forned. Kyndige Folk siger, at Ornamenterne er fra det 17. Aarhundrede, saa alt tyder paa, at det er *Mogens Buchs* Seglring, som efter Tidens Skik er givet

ham med i Graven for at hindre andre i at misbruge den efter hans Død ca. 1614.

Han havde 4 Sønner, af hvilke *Christen Mogensen Buch* fik Gaarden. I 1633 og 39 faar han Afkaldsskøder fra sine 3 Brødre, der da har faaet, hvad de kunde tilkomme. *Christen M. Buch* havde 2 Døtre. Den ene blev gift med *Jens Jepsen* fra Nagbøl, og de fik Gaard Nr. 3. Den

anden blev gift med Jens Eskesen i Nagbøl. 1655 tilskøder Jens Eskesen paa sin Hustrus Vegne den hende tilkommende Part, d. v. s. Halvdelen af Gaard Nr. 3 i Lilballe til Jens Jepsen og Hustru. Da har Jens Eskesens Hustru faaet sin Halvpart af Gaard Nr. 3 udbetalt. Den anden Halvpart fik Jens Jepsens Hustru. Man skulde saa tro, at nu var alt med Hensyn til Arv og Arveret afsluttet. Men det er det ikke. Jens Jepsen og hans Hustru har ingen Børn, og da hun dør ca. 1661, er hendes Søster i Nagbøl Arving til hendes Halvdel af Gaard Nr. 3. Den ene Halvdel af Gaarden tilfalder Jens Jepsen, den anden tilfalder hendes eneste Søster, og den maa Jens Jepsen tilkøbe sig. Han faar den ved et Skøde, udstedt paa Brusk Herredsting den 11. Januar 1662. Jens Eskesens Hustru *Kirsten Christensdatter Buch* arver saaledes *alt*, hvad der var, efter sine Forældre. Slægtens Ret til det fædrene og mødrene Gods er ført igennem. Jens Jepsen faar kun det, han har bragt med sig ind i Gaarden. Havde han haft Børn med sin Kone, var det faldet anderledes ud.

Jens Jepsen har været en meget anset Mand. Han træffes i Tingbøgerne som Formynder og Værge ved alle Lejligheder. Sognefoged og Kirkeværge var han ogsaa. Det sidste ses paa den Tavle fra det gamle Pulpitur i Eltang, der er ophængt i Vaabenhuset. Og en virksom Mand tillige, der foruden sin Selvejrgaard havde et lille Selvejerbol og desuden Kirkens Ottingsgaard samt Hospitalsjorden i Fæste. Han blev gift igen. I 1706 døde hans 2. Kone *Birthe Sørensdatter* i sit 83. Aar, men barnløs som den 1. Kone. Pastor Emmerlev skriver i Kirkebogen, at hun var en »dydig, husraadig« Kvinde. Man lægger Mærke til det, fordi den gode Præstemand kun 3 Gange i sin 28aarige Præstetid har et Ord at sige om en Kvinde.

Aaret efter skødede Jens Jepsen, der først døde i 1714, 80 Aar gammel, Gaarden til *Hans Simonsen*, Søn af Simon Sørensen, Donsgaard. *Hans Simonsen* ægtede en Datter fra Dons Mølle *Kierstine Andersdatter*. Han gik paa en værdig Maade i Jens Jepsens Spor, blev Sognefoged og var en agtet og dygtig Mand, som de kongelige Embedsmænd havde Respekt for. Han og Kierstine havde 5 Sønner, hvoraf 2 blev Præster paa Aarhuskanten. To andre, Anders og Christen, fik hver en Selvejrgaard i Nr. Stenderup. Den femte, *Simon Hansen* fik efter Faderens Død i 1742 Gaarden i Lilballe. Det halve af den havde han forøvrigt faaet i 1733.

I 1748 havde Gaarden 60 Fag Huse, men kun 4 Bæster, 4 Køer, 4 Ungnød og 6 Faar. Det meldes, at der under den foregaaende Kvægpest var død 23 Stkr. Hornkvæg paa Gaarden.

Simon var ogsaa Sognefoged. Han døde i 1752, og hans Enke *Anne Marie Christensdatter* giftede sig Aaret efter med *Laur Jensen Welling*, der i 1765 købte Gaarden til fuldt Selveje for 100 Rdl. pr. Td. Htk. Han

blev Sognefoged; men var vist noget haard. I Foraaret 1778 vilde han sætte 2 gamle, vanføre Søstre ud af et af sine Huse. Det kom Amtmanden *Hans de Hoffman* — vist den bedste og mest retsindige Embedsmand, der har været i Vejle Amt — for Øre. Han søgte først at faa Beboerne til at skaffe de gamle Søstre et andet Husly. Det stred, skrev han, mod Guds Lov og Menneskelighed at handle saadan imod elendige og fattige Mennesker, der i mange Aar havde boet i Sognet og havde arbejdet, saa længe de kunde. Men forgæves. Saa befalede han Sognet at skaffe dem Husly. Ellers maatte Laurs Welling ikke sætte dem ud. Forøvrigt vilde Hans de Hoffman holde Laurs skadesløs. Maaske af sin egen Pung; det kunde i hvert fald ligne ham. Han var en Mand, der ikke veg tilbage for et personligt Offer, naar det gjaldt. Ordren blev læst op ved Kirkestævne.

Laurs Welling døde i 1800. Flere af Arvingerne havde Mod paa Gaarden. Jens Andersen Dons, Søn af Anders Hansen Dons i N. Stenderup og gift med Laurs Wellings Datter, bød mest og fik den for 4600 Rdl. Han vilde ikke selv have den, da han havde Vivgaard. Han bød paa sin Datter *Inger Donses* Vegne. Hun skulde have den. Det ønskede gamle Anne Marie Christensdatter, hendes Mormoder, der var Aftægtskone paa Gaarden, ogsaa. Hos Inger vilde hun gerne være Aftægtskone.

1802 ægtede Inger *Michel Nielsen*, Søn af Niels Christensen paa Gaard Nr. 5 i Lilballe. Michel havde da faaet sin Fødegaard, og der blev nu Optræk til en Samling af 2 Gaarde paa een Haand, men det blev ikke til noget. Michel solgte sin Fødegaard og flyttede ind paa Gaard Nr. 3. Han solgte enkelte Parceller fra Gaard Nr. 3.

I 1811 en Parcel »Nørbeckslund« med godt $\frac{1}{2}$ Td. Htk. til *Niels Pedersen*. I 1812 en Parcel med Htk. 1.0.3.1 $\frac{1}{2}$ + Skovskyld til *Povl Nielsen Staal* samt enkelte helt smaa Parceller. Michel var ogsaa Sognefoged, som saa mange af hans Forgængere paa Gaard Nr. 3 havde været det. 1843 døde han, og hans Søn *Peder Mikkelsen* fik saa Gaarden, der da havde Htk. 6.5.1.1 $\frac{11}{48}$ + 1.0.2 $\frac{1}{2}$ i Skovskyld. Dertil et Skovskifte med 0.0.1.27 $\frac{7}{8}$, der ejedes i Forening med Sandagergaard — en Rest af det gamle Fællesskab, som Bønderne holdt fast ved, naar det gjaldt Moser og delvis ogsaa Skoven. I 1844 fik Gaarden Htk. 10.3.2.2 *under Nr. 3*.

1853 solgte P. Mikkelsen Gaarden til *G. F. Bondo* for 24.000 Rdl. Lige forinden havde han frasolgt Matr. Nr. 3d med godt 5 Skpr. Htk. til *Peder Mortensen* paa »Rosenlund«.

P. Mikkelsen flyttede til Nr. Bjært, hvor han købte Hovedparcellen til Gaard Nr. 17 B. Han var i mange Aar Medlem af Sogneforstanderskabet og mere end een Gang dets Formand. Første Gang i 1745, efter at Provst Abel var rejst. Han havde ogsaa andre offentlige Hverv.

1883 solgte Bondo Gaarden til *A. Owen*, der 1888 solgte den til *Gert Andersen*. 1927 fik *Hans Aamand Andersen* den.

G a a r d N r. 4.

Fæstegaard. Htk. i 1688: 5.3.1.2 + 3.0. Fik i 1844 Matr. Nr. 4.

1617—60 *Niels Jensen*. Som alle andre Lilballe Gaarde blev den lagt øde under Krigen 1657—60 og havde ingen Sæd, d. v. s. henlaa udyrket. 1662—64 *Jens Tordsen*. 1681 fik Hans Jensen den efter en Enke. 1687 berettes det, at dens Bygninger var i slet Tilstand. Da det samme var Tilfældet med flere andre Gaarde i Lilballe, maa Grunden vist være, at Husene efter Krigen er bleven genopført af for daarligt Materiale, for en Del af Bøgetræ, der er uholdbart til Tømmer. Bønderne har faaet anvist for lidt og for spinkelt Materiale i de forhuggede Skove, der skulde fredes. Det stod i det hele daarligt til med de fleste Lilballe Bønder i 1680erne. De er yderst forarmede. Det er næsten kun Jens Jepsen paa Gaard Nr. 3, der er ved Magt. Det berettes, at »Kvæget var af Ulvene bidt«. Ulveplagen var ogsaa en af Krigens langtrækkende Eftervirkninger; thi under den og de efterfølgende Aar blev de ikke rigtig bekæmpede og formerede sig stærkt. Paa flere Egne var de en forfærdelig Plage.

Hans Jensen døde 1692. Hans Enke ægtede *Jens Jensen*, der i 1706 afstod Fæstet til sin Stedsøn *Anders Hansen*. Der staar, at Jens Jensen afstod »formedelst Svaghed og særdeles sin Hustrus Højalderdom mod Livs Ophold paa Stedet efter Kontrakt«. I 1712 afstod Anders den halve Gaard til *Jes Jensen*, og dermed er Gaard Nr. 4 delt i 2 Gaarde:

G a a r d N r. 4 A,

som Anders Hansen beholdt til sin Død 1745, blev af hans Enke afstaaet til Sønnen *Gyde Andersen* med Htk. 2.5.2.2½ + 1.1½, 20 Fag Huse i maadelig Stand og en Besætning paa 4 Bæster, 4 Køer, 5 Ungnød og 6 Faar. Gyde blev i 1753 gift med Niels Hansens Datter Else paa Gaard Nr. 1 B, og i Februar 1765 købte han denne Gaard og flyttede ind paa den. Samtidig afstod han Fæstet paa Gaard Nr. 4 A, som *Anders Olesen* fra Erritsø saa fik. Anders Olesen køber samme Aar Nr. 4 A til Selveje for 120 Rdl. pr. Td. Htk. 1779 skøder han den til sin Svigersøn *Peder Pedersen*, der kom fra S. Stenderup og ægtede *Dorthe Andersdatter*. 1787 køber P. Pedersen Gaard 4 B.

G a a r d N r. 4 B,

som Anders Hansen i 1712 afgav til Stedsønnen *Jes Jensen* med Htk. 2.5.2.2½ + 1.1½, afstod Jes Jensen i 1734 til sin Svigersøn *Jens Andersen* fra Starup, der døde i 1765, men hans Søn *Peder Jensen* købte den samme Aar til Selveje for 120 Rdl. pr. Td. Htk. 1787 døde baade Peder Jensen og hans Kone, og paa den efterfølgende Auktion købte Peder Pedersen paa Nr. 4 A den for 1430 Rdl. og lagde den sammen med Nr. 4 A.

Gaard Nr. 4 er nu samlet igen.

P. Pedersen og Dorthe havde 2 Sønner og flere Døtre, der fik Gaarde i Lilballe. En Datter blev gift med Niels Pedersen, kaldet Niels Vesterbo, paa Kirkeottingsgaarden. En anden med Michel Nielsen, kaldet Mikkel Sognefoged, paa Gaard Nr. 3 (hans 2. Kone), og en tredje med Jens Mikkelson (Post) paa Stensagergaard (hans 2. Kone).

Efter P. Pedersens Død overdrog Dorthe i 1824 Gaard Nr. 4 til Sønnen *Peder Pedersen* for 1200 Rbdl. samt Aftægt. I Skødet staar der, at hun afstod Gaarden »formedelst min skrøbelige Alderdom«, men fra anden Side fortælles det, at hun endnu som 90aarig huggede det meste af det Kvas, der brugtes paa Gaarden, og at hun gik baade hen og hjem, naar hun besøgte en Søn, der boede i Paaby, og en Datter, der boede i Harte, saa skrøbelig var hun ikke.

Den yngre Peder Pedersen var en Jordsamler ligesom Faderen. I 1833 købte han af Jørgen Jensen det, der var tilbage af Gaardene Nr. 1B og Nr. 2 med c. 4½ Td. Htk., for 2400 Rbdl. og lagde til sin Gaard, der i Matr. 1844 fik 4 Matr. Nr.: Nr. 4a med Htk. 4.1.3.2½; Nr. 4b med Htk. 1.1.3.1¾; Nr. 6 med Htk. 5.2.0.0¼ og Nr. 19b med Htk. 0.2.2.2½ + Skovskyliden. Altsaa en ret stor Gaard, og saa havde han endda før 1844 solgt uheldigt beliggende Smaaparceller fra.

H. H. Frydendall fortæller følgende om den yngre Peder Pedersen: »Peder Pedersen var en efter sin Tid meget dygtig Landmand. Særlig havde Husdyravlen hans Interesse, men Driftsformerne var den Gang meget forskellige fra nu, og til Trods for, at der blev holdt 18 Malkekøer paa Gaarden, kneb det hen paa Vinteren med Mælk til Husholdningen. Sagen var, at Køernes Kælvingstid var om Foraaret og den tidlige Sommer, og da Vinterfoderet kun var Hø og Halm, stod Køerne golde det meste af Vinteren. Af Mangel paa Mælkemad maatte Husmoderen derfor tage til Sulefadet, og Saltbaljen var ogsaa altid rigelig forsynet. Der slagtedes aarlig paa Gaarden 1 fed Ko, 3 eller 4 store, fede Svin, c. 30 Faar og Lam og c. 20 Gæs.

Peder Pedersen var en flittig Mand og tilmed »haandsløv«. Han lavede og reparerede selv alle sine Redskaber, som den Gang næsten udelukkende var af Træ. Han spandt selv Reb af hjemmeavlet Hamp, og naar Else Marie (hans Kone) og hendes Piger de lange Vinteraftener var beskæftiget med Rok og Karter, sad Peder Pedersen og Karlene og snoede »Simer« (Halmreb), reparerede Seletøj eller arbejdede med Kurvebinding, lettere Træarbejder og lignende.

Peder Pedersen var en stille og meget afholdende Mand, men Jagtsporten var han lidenskabelig hengiven til. Han havde 7—8 Jagthunde af forskellig Slags: Hønsehunde, Støvere, Gravhunde og hvad de nu hedder. Else Marie holdt ikke af al den Hundekommers, og P. Pedersen

maatte da have Hundene udstationeret rundt omkring. Rede Penge rykede han nødtigt ud med, men Foderværterne, Boelsmænd i Omegnen, fik Betaling (sikkert rigelig) i Naturalier, Korn, Slagtemad og lignende.«

Han døde i 1855, og hans Enke Else Marie solgte da 3 Parceller fra Gaarden: Nr. 4g med godt 1 Td. Htk. til *A. J. Arenkiel*, som denne i 1861 videresolgte til *Jens A. Buhl* paa »Skovlund«; Nr. 4k med godt 1¼ Td. Htk. til *Søren Jensen Hopballe*, som denne solgte i 1862 til *Hans Jørgensen* (Knapmager) paa »Gejllund«, og Nr. 6d med 1½ Td. Htk. til *Hans Jørgen Mortensen*. Resten af Gaarden havde hun til 1874, da hun solgte den til en Gaardhandler, der videresolgte den til *Søren Frydendall*. Derefter flyttede hun til Almind og boede der i et Hus. Endskønt hun og *P. Pedersen* havde 4 Sønner og 1 Datter, fik ingen af dem Fødegaarden, men kom med Undtagelse af Sønnen *Kristen*, der blev Plejesøn paa Kirkeottingsgaarden hos sin Faster og hendes Mand *Niels Pedersen* (Vesterbo) og siden fik denne Gaard, alle i Vej udenfor Lilballe. Det er mærkeligt at se, hvordan Efterkommerne af de to *Peder Pedersener*, der en Tid bredte sig saa stærkt i Lilballe, i Løbet af 3 Slægtled forsvinder derfra. Det synes at være en Regel, at netop som en Slægt har været i Lilballe i 2--3 Generationer, saa er den pludselig borte. Det synes i Dag umuligt at træffe Efterslægt af de gamle Lilballe Folk i Lilballe. Ligesom den gamle Lilballe By er forsvunden, er ogsaa de gamle Slægter borte. *Frydendall* er inde paa det samme i 1922, uden at han kan paa- vise Aarsagen.

1887 afstod *Søren Frydendall* Gaarden, der nu kaldes »*Højvang*«, til Sønnen *H. H. Frydendall*, der en Tid var Sogneraadformand. Hans gode lokalhistoriske Undersøgelser fremgaar af det ovenstaaende. 1931 fik hans Svigersøn *H. M. Krab* Gaarden. Og i 1952 hans Søn *Hans Henrik Krab*.

G a a r d N r. 5.

Fæstegaard. Htk. i 1688: 5.3.1.2 + 3.0. Fik i 1844 Matr. Nr. 7.

1681—89 *Christen Pedersen*. 1689—91 hans Enke *Karen*. Derefter *Hans Steffensen* og siden *Niels Andersen*. 1716—62 hans Søn *Hans Nielsen*. Derefter sad Enken med den til 1765, da Sønnen *Niels Hansen* købte den til Selveje for 120 Rdl. pr. Td. Htk. De Lilballe Fæstebønder købte ikke selv deres Gaarde paa Auktionen, men havde Oberstløjtnant *de Falsen* til at købe, og han overdrog saa Gaardene til dem, og de fik de kgl. Skøder. Saadan var der flere, der bar sig ad, og det er sikkert disse Hjælpere, der har skaffet Bønderne de Laan, de skulde have for at klare Udbetalingen. De Lilballe Bønder kom forøvrigt i Forlegenhed med disse Laan, som de eller vel rettere de Falsen ikke kunde fremskaffe til Tiden. De var først disponible til Juni Termin, og det var for sent. Lilballe-Folkene bad saa ydmygeligt om Udsættelse og fik den ogsaa

bevilget. Fra de styrendes Side vilde man helst have, at Bønderne fik deres Gaarde.

1771 solgte Niels Hansen Gaard Nr. 5 til Niels Christensen fra Gaard Nr. 5 i Eltang, der i 1798 afstod den til sin Søn *Michel Nielsen*. Da Michel saa i 1802 blev gift med Inger Dons paa Gaard Nr. 3 og fik den, solgte han s. A. den ene Halvdel af Nr. 5 til *Ole Rasmussen*, ogsaa kaldet Ole Fynbo, der byggede »Korsvejgaard« paa denne Halvdel. Den anden Halvdel solgte han til *Jørgen Jensen*. Om »Korsvejgaard« se under Lilballe Udflytterejendomme.

Jørgen Jensen udstykkede i 1804, og særlig i 1811 og 12, sin Del af Gaard Nr. 5 i mange Smaaparcer, hvoraf Ole Rasmussen paa »Korsvejgaard« fik en Parcel med godt 6 Skpr. Htk. Det er ganske uoverskueligt at følge Jørgen Jensens Salg af smaa Parceller, som han knap nok er færdig med i 1811, da han køber Resterne af Gaard Nr. 1B og 2. Og i 1812 er den helt udslettet som Gaard.

G a a r d N r. 6. Nu »Sandagergaard«.

Oprindelig Selvejer-, siden Fæstegaard. Htk. i 1688: 5.3.1.2 + 3.0. Fik i 1844 Matr. Nr. 5.

1610—26 *Staphen Jørgensen*. 1629—51 *Hans Staphensen*. Derefter er den delt i 2 Halvgaarde.

G a a r d N r. 6 A.

1651—60 *Hans Povlsen*. 1660—81 *Staffen Hansen*, der nævnes som Selvejer. 1681 er han i Restance, og Tilstanden paa Gaarden er meget ringe. Den præges endnu af Krigen 1657—60, er ikke helt genopbygget, og »Kvæget er af Ulvene bidt«. Staffen rømte fra den. Kronen maa da have taget den, for derefter opføres den som Fæstegaard, som Anders Lauritsen fæster i 1681. Han maatte i 1720 frasige sig Fæstet paa Grund af Armod. Saa fik *Oluf Andersen* den med en Besætning paa 2 Bæster, 2 Køer og 6 Faar samt 20 Fag forfaldne Huse. Da han døde i 1731, hedder det, at Enken godvilligt afstaar Gaarden til *Rasmus Nielsen*, der havde Gaard Nr. 6B i Fæste. Hun var helt i Armod.

G a a r d N r. 6 B.

1651—64 *Jørgen Staffensen*, der fra at være Inderst og Medejer af Nr. 6 nu bliver Selvejer paa Nr. 6B. I den følgende Tid er der kun faa og uklare Oplysninger om Gaarden, indtil den i 1687 dukker op som en Fæstegaard. Maaske er Ejeren »frivilligt« gaet ind under Kronen som Fæster.

1687—1701 *Terkel Thomsen*. 1701—04 hans Søn *Tomis Terkelsen*, der rømte fra Gaarden i 1704. Dragon *Niels Jacobsen* af Lilballe faar saa Fæstet med Terkel Thomsen og hans Kone paa Aftægt. Gaarden er for-

falden og forsømt, saa han har sikkert faaet den paa lempelige Vilkaar. Og trods de daarlige Tider klarer han sig. 1729 afstaar han Fæstet til sin Søn *Rasmus Nielsen* med en Besætning paa 4 Bæster, 3 Køer, 2 Ungnød og 4 Faar samt 24 Fag Huse i god Stand. I 1731 faar han som nævnt ovenfor ogsaa Nr. 6A i Fæste, og Gaarden er samlet igen.

Den samlede Gaard Nr. 6.

Det kan ikke ses, hvornaar Rasmus Nielsen har afstaaet Fæstet paa Nr. 6 til sin Søn *Niels Rasmussen*, der i 1765 køber den til Selveje for 120 Rdl. pr. Td. Htk. Ved Udskiftningen af Lilballe i 1772—73 flyttede han Bygningerne ud af Byen og rejste dem paa deres nuværende Plads tæt Syd for Eltang Kirke, hvor han havde faaet al sin Jord samlet i et Stykke, og Gaarden fik Navnet »Sandagergaard«. 1773 tilkøbte han »Refsholm« paa N. Bjært Mark af Degnen W. Brochmann. 1797 skødede han Gaarden til *Poul Mikkelsen*, der i 1795 havde ægtet hans Datter Kirstine. Da hun var død i 1801, ægtede han Mette Cathr. Jespersdatter Griis fra Gaard Nr. 12 i Bjært. Deres Navne: PMS 1834 MCIDG staar paa en Trappesten paa Gaarden.

Poul Mikkelsen døde i 1837, og i 1845 skødede Mette Griis Gaarden til Sønnen *Mikkel Povlsen* (Sandager). Han døde i 1848, og hans Enke Karen Qvist ægtede i 1849 *Mads Hansen* fra Gaard Nr. 4 i S. Vilstrup. I Matr. 1844 fik Gaarden Htk. 8.2.2.1 under *Matr. Nr. 5*. Mads Hansen forøgede dens Areal med 6 Tdr. Land ved en Handel med Degne- og Skolejorden ved Eltang Kirke i 1852. I 1885 fik hans Svigersøn *Jens Pedersen Skou* Gaarden, som han i 1911 solgte til *Niels R. Karstoft*, hvis Søn *Johs. Karstoft* fik den i 1930.

Gaard Nr. 7.

Kirkens Ottingsgaard, nu »Godthaabsgaarden«. Htk. i 1688: 2.5.2.2 + 2.2. Fik i 1844 Matr. Nr. 2.

Oprindeligt maa det være et Stykke Jord, der er henlagt eller skænket til Opretholdelsen af Eltang Kirke. Ved Reformationen kom det sammen med Kirken, Kirketienden og noget Kirkejord i Bjært ind under Kronen, for saa i 1687, da Kirken afhændedes til Mule og Landorph, at følge denne som Proprietærgods, indtil Kronen igen c. 1719 generhvervede Kirken og dens Jordegods, som den saa solgte ved Auktionen 1765.

Længere tilbage i Tiden synes Kirkens Otting at have været fæstet bort til forskellige Lilballe Bønder. Der har da ikke været Bygninger paa den. Dens Jord blev saa drevet under den Gaard, som den var fæstet ind til.

Omkring 1664 har *Staffen Hansen* og *Jens Staffensen* paa Gaard Nr. 6 haft den. 1688—1707 *Jens Jepsen*, og derefter *Hans Simonsen* paa Gaard Nr. 3. Senere andre Lilballe-Bønder. Den synes saa at have faaet Bygnin-

ger, og omkr. 1740 har *Anders Madsen Asboe* haft den, men gik i 1742 fra den. Den er da meget forsømt. Saa faar *Samuel Samuelsen Smed* den. Han lover at faa den i Orden og forsyne den med Besætning. Da var der 14 Fag Huse til den, men i slet Tilstand. Han dør i 1751, men Enken og Børnene fortsætter, og en Søn *Samuel Samuelsen* fæster den omkr. 1765, da Justitsraad *P. Saxesen* køber Eltang Kirke med Tiende og Jordegods. Samuel er Fæster under ham og de følgende Kirkeejere, til han dør i 1807, hvorefter hans Enke og 3. Kone *Ide Sørensdatter* fortsætter med et Par voksne Sønner af Samuels 1. Ægteskab som Hjælpere.

Men Samuel-Familien var efterhaanden bleven for gammel i Gaarde. *Ide* og *Samuels* sønnerne huggede Træ i Gaardens Skov, som var det deres egen, og i Begyndelsen af 1830'erne maatte Kirkeejeren *Niels Th. Flensburg*, der da boede paa Annexgaarden i Vilstrup, til at skride ind. Men *Ide* var en stejl Dame, der intet vilde lade sig sige. Det kom til Proces, og det var først, da Sagen skulde for i Viborg, at hun gav op og gik ind paa at give Flensburg en rimelig Erstatning samt betale Sagens Omkostninger. Medens Flensburg havde været skikkelig med Erstatningen, udnyttede hans Sagfører i Horsens Lejligheden og plukkede den stædige Enke ret slemt med Salær og Omkostninger. Derefter fratraadte hun Fæstet i 1833. Hun fik 425 Rdl. 8 Skl. i Afstaaelse, idet Flensburg overtog Besætningen m. v., der var *Ides*.

Aaret efter solgte Flensburg Kirkeottingsgaarden til *Niels Pedersen*, kaldet Vesterbo. Han var gift med en Datter af den ældre Peder Pedersen paa Gaard Nr. 4, men da der ingen Børn kom, tog de en Søn af den yngre P. Pedersen *Christen Pedersen* som Plejesøn, og han fik Gaarden i 1851. I Matr. 1844 havde den faaet Htk. 3.2.0.2¾ under Matr. Nr. 2.

1868 solgte *Christen Pedersen* Gaarden. *Steffen Pedersen Jessen* fik Hovedparcellen 2a og 2b; *Christian Thomsen* og en anden fik et Par mindre Parceller. *Steffen P. Jessen* købte siden noget Jord ind til. 1901 *Jeppe Sørensen*. 1931 overtog hans Søn *Peter Sørensen* den. Han omkom ved en Ulykke i 1934, og hans Enke *Sigrid Sørensen* solgte i 1942 Gaarden, der nu kaldes »Godthaabsgaarden«, til *Gunnar Steffensen*.

Hospitalsjorden

maa ved en eller anden Lejlighed være bleven skænket til Ribe Hospital, der havde den før Reformationen og vedblev at beholde den. Den blev aldrig Krongods. Lilballe-Bønderne har skiftevis haft den i Fæste lige til 1796, da Hospitalet solgte den til Selveje til *Marcus Hansen*. Den havde da Htk. 0.2.2.0, der i 1844 nedsattes til 0.1.2.2½ under Matr. Nr. 25. Den har haft mange Ejere og kaldes i Dag i Forening med Nr. 2h og 27a for »Ugelkærbjerg«, skønt der hverken er Kær eller »Bjerge« paa den. Dette Navn er for noget over 100 Aar siden fejlagtigt blevet overført paa den ved *Las Nielsen*, der da ogsaa havde og boede paa det ældste og

rigtige »Ugelkærbjerg« (Matr. Nr. 24, nu P. Lynggaards Ejendom). Det er forkert, at to Ejendomme saa nær sammen fører det samme Navn.

I 1839 sælger *Jørgen Pedersen* Ejendommen til *Chr. Eriksen*. Derefter flere Ejere. 1910 *Jens Krogager Iversen*. 1944 *Otto P. Terkelsen*. 1945 *H. J. Kiil Jensen*. 1947 *S. P. Henriksen*, og fra 1953 *N. J. Hansen*.

LILBALLE UDFLYTTEREJENDOMME:

»G e j l l u n d«. Nu »Damkær«.

Skræder *Niels Nielsen Sandager* købte i 1801 en Parcel med godt 7 Skpr. Hartkorn fra Gaard Nr. 1A, som han i 1829 afhændede til sin Svigersøn *Jørgen Hansen*, der købte lidt Jord ind til. I Matr. 1844 fik Gaarden Htk. 1.3.1.1¼ under Nr. 10. 1862 skødede *Jørgen Hansen* til Sønnen *Hans Jørgensen* (Knapmager), der samme Aar tilkøbte Matr. Nr. 4k af *Søren Jensen Hopballe*, der i 1858 havde købt den fra Gaard Nr. 4 med Htk. 1.2.2.1½. 1876 solgte *H. Jørgensen* »Gejllund« til *Hans Mikkelsen Damgaard*, som i 1902 overdrog den til sin Søn, den senere Kreditforeningsrepræsentant *Mikkel Damgaard*, der i 1912 solgte til *Chr. Christensen* (Kruse), der i 1917 frasolgte Nr. 4k til Stensagergaard. Samme Aar købte nuværende Sogneraadformand for Eltang-Vilstrup *P. Kr. Bertelsen*, Gejllund. Han havde før haft Damkærngaarden, hvis Hovedparcel han lagde ind under Gejllund. Derudfra kaldte han Gaarden »Damkær« og slettede Gejllund Navnet. 1953 afstod han Gaarden til sin Svigersøn *Knud Jørgensen*.

»D a m k æ r«.

Samtidig med, at *Peder Christensen* i 1801 udparcellerede sin Gaard Nr. 1 A, flyttede han som nævnt foran dens Bygninger ud paa den Hovedparcel, han havde tilbage Nord for Byen. Denne ny Gaard blev kaldt »Damkær«. I 1803 solgte han den med Undtagelse af et Par mindre Parceller til *Anders Jensen Holman*, der i 1809 solgte den til *Niels Nielsen*, idet *Anders* dog beholdt en Parcel af den, der siden i 1844 fik Nr. 16a (nu delt i flere Nr. 16 Matr. Nr.). *Niels Nielsen* videresolgte i 1810 »Damkær« til *Jens Pedersen*. Han var, hvad man paa den Tid kaldte en driftig og vindskibelig Bonde. Den landøkonomiske Forfatter *C. Dalgas* nævner ham i sit Værk om Vejle Amt (1826) som en Bonde, der »alt i nogle Aar, understøttet af det kgl. Landhusholdningsselskab, har beskæftiget sig med Dyrkningen af vekslende Sædarter og udført betydelige Grundforbedringer«. At *Jens Pedersen* har ønsket, at hans Børn skulde gaa videre i dette Spor, ser man deraf, at han gav en af sine Sønner *C. Dalgas'* fulde Navn: *Carl Frederik Isak Dalgas med Jensen* som Efternavn!

I 1844 forhøjedes »Damkær«s Htk. fra 1.7.1.2⁴/₅ til 2.7.0.0 under Nr. 9. 1846 skødede *Jens Pedersens* Enke en Del af Gaarden til Sønnen *Christen Jensen*. Den beholdt »Damkær« Navnet (Nr. 9a og 4i). I 1848 fik den anden Søn *C. Fr. I. Dalgas Jensen* Resten af Gaarden (Nr. 9c og 9d). Gaarden deles altsaa i 2 Gaarde. Af disse blev »Damkær« i 1852 solgt til *L. P. Zanter* fra Heise, der 1855 solgte den til *Jens Madsen* fra Børup. 1874 *Anders S. Brodsgaard*. 1876 *Laurs Sørensen*. 1884 *Søren Laursen*. 1890 *Jørgen Thomsen*. 1902 *Chr. Eriksen Christensen*. 1915 *P. Kr. Bertelsen*, der 1917 køber »Gejllund« som han flytter op paa. Han beholdt Hovedparcellen af »Damkær« og overførte Damkær Navnet paa Gejllund. Samtidig fik Stensagergaard noget Jord fra Gejllund.

»Elmegård«. Matr. Nr. 9b m. fl.

Den Del af den oprindelige Damkær Gaard, som *Dalgas Jensen* fik i 1848, solgte han i 1853 til *Hans Madsen*, hvis Enke i 1865 ægtede *Jens Hansen* fra Højrup. Fra 1906 Datteren *Hansine N. Hansen*, der 1913 ægter *Vald. Jacobsen*. 1920 *P. N. Nygaard*. 1926 *Jens Hvolbøll Pedersen*, der 1935 skøder den til *Alfred Møller*. 1945 *Richard Madsen*, der samme Aar sælger den til *Johs. Karstoft* paa Sandagergaard.

En nedlagt Ejendom. Matr. Nr. 17.

I 1801 fik *Anders Sørensen Krogh* en Parcel med godt $5\frac{1}{2}$ Skp. Htk. samt noget Skov fra Gaard Nr. 1A. Denne Ejendom solgte han i 1820 til *Svend Larsen*. I 1844 fik den Htk. $0.7.3.1\frac{3}{4}$ under Nr. 17. Fra 1854 *Lars Pedersen*. 1879 *Jørg. Thomsen*. I 1890 fik *H. H. Frydendall* den, og den er under »Højvang« i Dag.

»Stensagergaard«. Matr. Nr. 8a m. fl.

I 1799 købte den næsten udødelige Aftægtsmand *Knud Hansen* paa sin Datter *Ingers Vegne* en Parcel med c. $2\frac{1}{4}$ Td. Htk. fra Gaard Nr. 1B. Der blev rejst Bygninger paa den, antagelig for en Del fra 1B, og i 1801 ægtede *Inger Jens Mikkelsen* (Post) fra Skibet. I Matr. 1844 fik den Htk. 4.4.2.2 under Nr. 8. 1853—72 havde *Michel Jensen* (Post) den. 1872 købte *Nis Christensen Lysbæk* den. Hans Søn *Kristen Lysbæk* fik den i 1898. Han forstørrede den ret betydeligt. Hans Søn *Nis Kr. Lysbæk*, fik den i 1945.

»Skovlund«, nu »Vesterkær«. Matr. Nr. 11 m. fl.

I 1801 solgte *Laurs Knudsen* paa Gaard 1B og Gaard 2 to Parceller med tilsammen $5\frac{1}{2}$ Skp. Htk. samt et Stykke Skov til 2 Mænd, der i 1813 sælger disse Parceller til *P. Gregersen*. Denne Ejendom blev kaldt »Skovlund«. *P. Gregersen* skødede den straks til sin Svigersøn *Jens Nielsen Brande*, der købte mere Jord ind til, saaledes at han fik godt 1 Td. Htk., der i 1844 forhøjedes til $1.5.3.0$ under Nr. 11. Og i 1850 køber han *Anders Jensens* Enkes Ejendom med godt 6 Skp. ny Htk. samt Skoven til denne Ejendom, som han lægger ind under »Skovlund«. Denne Ejendom havde *Anders Jensen* taget fra »Damkær«, da han solgte den i 1809.

15. Januar 1851 skøder *Jens Nielsen Brande* Gaarden »Skovlund« med Htk. $2.3.1.0\frac{1}{4}$ og dertil Skoven til *Jens Andersen Buhl* fra »Buhlseje« i N. Stenderup. *Jens A. Buhl* tilkøbte i 1861 en Parcel med $1\frac{1}{5}$ Td. Htk. af *A. J. Arenkiel*, der i 1858 havde købt den fra Gaard Nr. 4. Den har Matr. Nr. 4g. 1884 overdrog *Jens A. Buhl* Gaarden til Sønnen *Hans Buhl*, der i 1893 købte Matr. Nr. 1h m. fl. fra N. Stenderup Præstegaard og dermed forhøjede Gaardens Areal betydeligt. Samme Aar brændte Gaarden og blev derefter bygget op et Par Hundrede Meter Nord for sin gamle Plads. Samtidig fik den Navnet »Vesterkær«. Efter *Hans Buhls* Død i 1897 sad hans Enke med Gaarden, til hun i 1903 giftede sig med *Niels M. N. Foged* fra Eltang. 1916 købte *Jørgen Damgaard*, der er født paa »Gejlund« i Lilballe, den. Han tilkøbte *Ivar Jepsens* Gaard i N. Stenderup (5c 1a m. fl.) og solgte i 1918 »Vesterkær« til *Jens P. H. Jepsen* af Kolding, der 1920 solgte til *Johs. Jørgensen*. Han solgte 1922 til *Carl E. Johansen*. 1927 fik *G. Blom* den. Omkring Nytaar 1935 brændte den, hvorefter *Blom* solgte Gaarden til Jordlovsudvalget, der 1935 udstykkede den paa følgende Maade:

Hovedparcellen »Vesterkær« med ca. 40 Tdr.Ld. købte *Johs. Nørgaard. Chr. Christensen* i N. Stenderup fik Matr. 1s og 1r som Tillægsjord. *Jens P. Madsen* paa Bisøgaard fik Matr. Nr. 1al, vist som et Slags Mageskifte, for at ordne et Vejspørgsmaal.

Og følgende nye Brug oprettedes:

N. A. Nielsen fik Matr. Nr. 1ae,
P. J. Bertelsen fik Matr. Nr. 1af,
Robert Sørensen fik Matr. Nr. 1ag,
Viggo H. Berg fik Matr. Nr. 1ah,
A. M. Hansen fik Matr. Nr. 1ai.

»K o r s h ø j l u n d«. Matr. Nr. 13.

I 1811 solgte Anders Pedersen, der da havde det, der var tilbage af Gaard 1B og Gaard 2, en Parcel med Htk. 1.0.1.2⁷/₁₂ til *Anders Sørensen Kragh*, som han i 1831 overdrog til Sønnen *Thule Andersen Kragh*. I Matr. 1844 fik den Htk. 1.0.1.0 under Nr. 13. Fra 1870 *Lorents Thulesen*. 1874 *Math. Jacobsen Fløe* eller *Føe*. 1908 *Niels M. Jacobsen*. 1919 Enken. 1920 *P. N. Nygaard*. 1922 *Poul Jensen*, hvis Enke 1938 sælger den til *Kr. Nielsen*. Samme Aar *Alfred Nørgaard*. 1943 *Axel Knudsen*. Fra 1947 *Hans Moltrup*.

»S t. B e n t o f t e«. Matr. Nr. 19a.

Hvor den er kommen fra, ved jeg ikke. Navnet kan dække over baade det ene og det andet. Maaske er det en Toft, som en katolsk Sognedegn ved Navn Benedikt har haft. Maaske har man der i Kvægpestens Tid nedgravet de døde Dyr. Maaske betyder Navnet noget andet. I 1832 har *Niels Nielsen* den. En Tid synes den at have været forenet med »et Sted Hindbjerg« med godt 2 Skpr. Htk. 1836 sælger *Niels Nielsen St. Bentofte* til *Anders Jensen*. Samtidig sælges ogsaa »Hindbjerg«, vistnok til den ældre *Peder Pedersen* paa Gaard Nr. 4. Han har i hvert Fald »Hindbjerg« i 1844, da det faar godt 2½ Skpr. Htk. under Nr. 19d. Dette Matr. Nr. er under »Højvang« i Dag.

Anders Jensen solgte i 1841 St. Bentofte til *Jørg. Fr. Thulesen Bruun*. I 1844 fik den Htk. 0.2.3.0 under Nr. 19a. 1849 fik *Laurids Madsen* den. 1853 *Smed Bent Hansen*. 1854 Skolelærer *Nielsen*, Kirkeskolen, der skal have sat Bygninger paa den. 1874 *Hans Johansen*, der samtidig faar »Kirkehøvehus«. 1926 hans Stedsøn *Peter Johansen*. 1928 *Johs. Johansen*, begge »Bisøgaard«. 1946 *Svend Hansen*. 1949 *Jens M. Petersen*.

»K i r k e h a v e h u s«. Nedlagt Ejendom.

Der nævnes flere Ejere. 1825 *Johan Nielsen*, der var Bødker. Hans Søn *Hans Johansen* fra 1874. *Hans Johansen* var med i Krigen 1864, bl. a. ved Ryttertræfningen ved Vorbasse. Han havde en Broder, der ogsaa var med, men han forsvandt under Tilbagetoget fra Dannevirke. Han var gift, og *Hans Johansen* ægtede hans Enke. Hun havde en Søn i sit Ægteskab med *H. Johansens* Broder. Det var *Peter Johansen*, der fik Bisøgaard.

Der hørte to Lodder til »Kirkehøvehus«. Den ene, Nr. 21a — Syd for Stokvad — kom siden ind under »Bisøgaard«. Den anden, Nr. 21b ved Vejen fra Eltang Kirke til Stenderup, købte *Fr. Jensen* ved Eltang Kirke i 1948. »Kirkehøvehus« fik i 1844 godt ½ Td. Htk.

»B i s ø g a a r d«. Nu Matr. Nr. 6d og 4q.

Gaarden har faaet sit Navn efter en nu næsten forsvunden Sø ovenfor Stokvad i Lilballe Mose, der i 1784 nævnes som *Bie Sø*. Gaarden burde altsaa hedde *Bie Søgaard*.

Som nævnt under Gaard Nr. 4 solgte den yngre P. Pedersens Enke, Else Marie, i 1855 Matr. Nr. 6d til *Hans Jørg. Mortensen*. Han afstod den i 1888 til sin Svigersøn *Peter Johansen*, der var en Brodersøn af den ovenfor nævnte Hans Johansen paa »St. Bentofte« og »Kirkehavehus«. P. Johansen fik efterhaanden mere Jord samlet ind under Gaarden. Fra sin Farbroder (og Stedfader) fik han Nr. 19a (St. Bentofte) og 21a (fra »Kirkehavehus«), og i 1895 noget Jord fra N. Stenderup Præstegaard samt andre Jordlodder og fik en ret anselig Gaard ud af det, som hans Søn *Johs. Johansen* fik i 1928. Han solgte ikke saa lidt Jord fra Gaarden, og i 1925 solgte han det, der var tilbage, til *Martin Dahlgren Kristensen*.

»S a n d a g e r h u s«. Matr. Nr. 14b m. fl. Htk. i 1844: 0.1.2.0¼.

I 1784 købte *P. Hansen Hielm* en lille Parcel med et Hus fra Sandagergaard. I Skødet siges, at han desuden faar en Eng i Bie Sø. Denne Ejendom sælger han i 1795 til Maler *David Lohs* med 1½ Skp. Htk. 1805 sælger David Stedet til *Poul Nielsen Staal*, som i 1811 tilkøbte en Parcel med 1½ Skp. Htk. fra Gaardene Nr. 1B og 2, og i 1812 en Parcel med godt 1 Td. Htk. fra Nr. 3. Paa denne sidste Parcel bygger Poul Staal »Ny Sandagerhus«, og i Begyndelsen af 1820erne sælger han »Sandagerhus« til *Anders Christensen*. Det oplyses da, at der er lidt Skov til Stedet. Lilballe havde jo megen Skov, og man ser da ogsaa, at der næsten altid følger lidt Skov med den Agerjord, der sælges til Udflytterne.

Anders Christensen efterfulgtes af *Jens Jørgensen*, der i 1848 solgte til *Mikkel Christensen*. Derefter fulgte flere Ejere. I 1892 købte *Jørgen Hansen* Stedet af *Niels Johansens Enke* og overdrog det i 1911 til sin Søn *Andr. Bernhardt Hansen*, der i 1942 tilkøbte Nr. 1d og 2b i Eltang. Ejendommen har nu Htk. 0.7.3.2¼.

»N y S a n d a g e r h u s«. Matr. Nr. 14a. Nedlagt.

Som nævnt ovenfor købte *Poul N. Staal* i 1812 en Parcel med ca. 1 Td. Htk. fra Gaard Nr. 3 og byggede »Ny Sandagerhus« paa den. 1833 afhændede han denne Gaard til *Anders Andersen*, der ogsaa blev kaldt Staal og vist var gift med P. Staals Datter. I 1844 fik Gaarden Htk. 1.3.0.0½ under Nr. 14b. 1855 hans Enke *Maren*. 1878 Datteren *Ane Kirstine Andersen*. 1916 købte Peder H. Lynggaard Gaarden og lagde den ind under »Ugelkærbjerg«.

»U g e l k æ r b j e r g«. Matr. Nr. 24.

Efter at have solgt Sandagerhus til Poul Staal i 1805 købte *David Lohs* i 1812 en Parcel fra Gaard Nr. 3. Den havde 2½ Skpr. Htk. 1818 døde David, og hans Enke ægtede siden *Las Nielsen*, der, saa vidt jeg kan se, ogsaa havde Hospitalsjorden. Det er vist ved den Lejlighed, at Ugelkærbjerg Navnet er blevet overført paa Hospitalejendommen. Ugelkær nævnes i 1484 og 1523 som Ugelkier og er den østlige Ende af Lilballe Mose. Og Ugelkærbjerg er den 58 m høje Bakke ved P. Lynggaards Gaard. Der kan ikke være Tvivl om, at P. Lynggaards Gaard har Aldershævd paa Navnet.

1833 faar *Niels Pedersen* »Ugelkærbjerg« ved at ægte David Lohs'es Datter. 1844 faar Ejendommen, der i Matr. og alle gamle Skøder kaldes »Ugerkær-

bjerg«, Htk. 0.5.0.0½ *under Nr. 24*. Fra 1874 *Hans Hansen Lynggaard*. 1906 hans Søn *Peder Hansen Lynggaard*, der som nævnt tilkøber »Ny Sandagerhus« i 1916.

»Korsvejgaard«. Matr. Nr. 7a m. fl.

Da Michel Nielsen paa Gaard Nr. 5 i 1802 blev gift med Inger Dons paa Gaard Nr. 3, som han saa fik, solgte han i 1802 Halvdelen af Nr. 5 til *Ole Rasmussen**, der saa byggede »Korsvejgaard«. Han købte Jord ind til den, saaledes at den i 1833, da han overdrog den til sin Svigersøn *Niels Mikkelsen* (Søn af Michel Nielsen), havde 3 Tdr. Htk., der i 1844 forhøjedes til 4.5.0.0¾ *under Nr. 7*. Ole Rasmussen døde 1856, 83 Aar gammel, som Aftægtsmand hos Niels Mikkelsen.

Paa Korsvejgaard og ligeledes paa Stensagergaard, der begge laa ved den gamle Landevej, Østjyllands Hovedvej, der forlængst er rettet ud og flyttet længere i Vest, dreves der i sin Tid Krohold. 1863 fik *Andr. Henriksen* »Korsvejgaard«. 1868 *Jens L. Kyed*. 1877 *Niels Nissen*. 1889 *Chr. N. Buch*. 1916 *Chr. Hansen* og *L. C. Larsen*. Samme Aar *Andreas Deisner*. Og ligeledes samme Aar *H. H. Frydendall*. 1918 *Svend T. Hansen*. 1919 *Dines Pallesen*. 1920 *A. P. Andersen*. 1922 *Dines Pallesen*. 1922 *Christen Dahl*. Den var »kommen i Handelen« og blev baade beklippet, beskaaret og mishandlet. Meget af Jorden blev solgt fra den. Og Bygningerne brændte.

Fra 1935 har *Anton Ingvard Petersen* den. Han tilkøbte i 1946 Matr. Nr. 7n fra Bisøgaard.

»Rømslund«. Matr. Nr. 23a.

I 1798 solgte P. Christensen paa Gaard Nr. 1A en Parcel med c. 3 Skpr. Htk. samt noget Skov til *Niels Nielsen*. Det siges da, at denne Parcel laa i Lilballe Hestehave. I 1809 faar *Anders Jensen* den og sælger den i 1828 under Navnet »Rømslund« til Muremester *P. Andersen*, der skal have Anders Jensen og hans Kone paa Aftægt. I 1844 faar den Htk. 0.6.1.0 *under Nr. 23*. Derefter faar *Peder Nielsen* den og skøder den i 1852 til *Niels Mikkelsen*. Fra 1865 *Thomas Hansen*. 1891 *Morten P. Hansen*. 1915 *Chr. H. Christensen*. 1930 *H. I. Hansen*, og samme Aar *Markus Terp*. Fra 1950 *Sv. Eriksen*.

»Frydensborg«. Matr. Nr. 20.

Anders Pedersen, der i 1810 fik det, der da var tilbage af Gaardene Nr. 1B og Nr. 2, solgte i 1811 en Parcel fra disse med Htk. 0.3.2.2³/₈ til *Jesper Andersen*, der i 1827 solgte til *Morten Hansen*. I Matr. 1844 fik Ejendommen Htk. 0.3.3.2 *under Nr. 20*. Fra 1863 Morten Hansens Enke. 1874 *J. C. Kloster*. 1878 *Jens Christensen*. 1897 hans Søn *Chr. Christensen*. 1912 *Sigvard Nielsen*. 1927 *Hans Skjøde*. 1929 *Hans Frisk*. Fra 1935 *Th. Marcussen*. Til Ejendommen, der nu har godt 5 Skpr. Htk., hører nu ogsaa lidt af Kirkeottings- og af Hospitalsjorden.

»Rosenlund«. Matr. Nr. 22, 3d m. fl.

I 1811 købte *Niels Hansen* en Parcel med godt 3 Skpr. Htk. fra Gaardene 1B og 2, som hans Svigersøn *Jørgen Larsen* fik efter ham. Ejendommen fik i 1844 Htk. 0.4.1.0¾ *under Nr. 22*. 1850 fik *Jørg. Larsens Svigersøn Peder Morten-*

*) kaldet Ole Fynbo og maa ikke forveksles med Skomager Ole Rasmussen, Klodeviig.

sen den. Han tilkøbte i 1853 Matr. Nr. 3d fra Hesselly (med godt 5 Skpr. Htk.). Fra 1886 *Morten J. Pedersen*. 1887 *Mikkel P. Buhl*. 1891 *Jeppe M. P. Aagaard*. 1895 *Claus Thomsen*. 1932 *Kr. Jacobsen*. Fra 1949 *E. Albertsen*.

Rosenlund Navnet er knyttet til Matr. Nr. 22 lige fra Ejendommens Bebyggelse. Der er jo ogsaa en anden Lilballe-Ejendom, der fører dette Navn, samt en Ejendom i Bjært Skov og en Villa i Strandhuse. At det er uheldigt, er let at se.

»Hønskærhus«. Matr. Nr. 26a m. fl.

Jorden til denne Ejendom saavel som til Nr. 26b, den sydlige Del af Nr. 3a samt Nr. 19d, maa oprindeligt have hørt til Houbjerg Hede, der ved Udskiftningen i Lilballe 1772 og 73 fra Sydvest gik ind til Kirkeottinggaardens Jord og op til Lilballe Bys Tofter. I 1822 har *Christen Pedersen* denne Ejendom, der da kaldes »Houbjerglund«. I 1844 fik den Htk. 0.5.2.0½ under Nr. 26. I 1860erne blev Nr. 26b solgt fra den til *Christen Thomsen*, vistnok af *Jens Christensen*, der havde faaet hele Nr. 26 i 1862. Jens Christensen mageskifter i 1876 Nr. 26a til *Mads Hansen*, der har den til 1896, da *Else Kathr. Hansen* faar den. Samme Aar faar *Nicolaj Nissen* den. Fra 1925 *Fr. H. From*. Hønskærhus Navnet er ret nyt. Det maa være taget efter et Kær, hvor Hønsfugle har holdt til før i Tiden. Altsaa et gammelt Stednavn.

H. O. Fynbosgaard. Matr. Nr. 26b m. fl.

Christen Thomsen købte Nr. 26b og 2f i 1860erne. 1911 *A. P. Thomsen*. 1951 *H. O. Fynbo*.

»Nørbeekslund«. Matr. Nr. 15 m. fl.

Michel Nielsen paa Gaard 3 og P. Christensen paa Gaard 1A solgte i 1811 to Hedeparceller med henholdsvis godt 4 og godt 2 Skpr. Htk. til *Niels Pedersen*, der Aaret efter solgte dem til *Anders Jensen*, og det er vel ham, der har sat Bygninger paa Ejendommen, der blev kaldt »Nørbeekslund«. 1834 skøder han den til *Mads Madsen*. I 1844 forhøjes dens Htk. fra ca. 6½ Skpr. til 2.2.1.1¼ under Nr. 15a. Denne kraftige Forhøjelse viser, at Heden var god Jord, naar den blev dyrket op. 1869 afstod M. Madsen Gaarden til sin Plejesøn, *Niels Mortensen*. Fra 1920 *Mads Mortensen*.

Alfred Andersens Ejendom. Matr. Nr. 6e.

Jorden maa være blevet udstykket fra »Højvang«. 1928 skøder *P. Josiassen* Ejendommen til *Jens Rasmussen*. Fra 1941 *Chr. Nielsen*, og fra 1944 *Alfred Andersen*.

»Klodeviig«. Matr. Nr. 12.

Som nævnt foran solgte Laurs Knudsen paa Gaard 1B og Gaard 2 i 1803 Hedelodden »Klodeviig« med Htk. 0.6.1.2 til Skomager *Ole Rasmussen*. Hans Enke skødede den i 1826 til Svigersønnen *Niels Nielsen Thyboe*, der havde overtaget den nogle Aar før. Han købte noget Jord ind til den. I 1844 fik den Htk. 1.5.3.0 under Nr. 12. 1847 fik *Arent de Place* den. 1889 *Andr. Lund*. 1898 *C. P. Nielsen Jerup*. 1903 *H. Rasmussen Lindberg*. 1905 *H. J. Andersen*. 1911 *Simon Svendsen*. 1915 *Jep C. Lund*, der i Forvejen havde Matr. Nr. 4h og 7e, som »Klodeviig« saa blev lagt sammen med. Dermed er dennes Saga saavidt forbi, og Navnet, som en enkelt Gang skrives »Koldeviig«, synes at være glemmt.

De gamle Navne har ikke holdt sig godt i Lilballe under de skiftende Ejere, der ofte kom udefra.

»B i r k e l u n d«. Matr. Nr. 4h, 7e m. fl.

I 1833 solgte den yngre P. Pedersen paa Gaard 4 en Parcel med Htk. 0.3.2.2½ til Smed *Bent Hansen*. Den fik siden Nr. 4h. 1857 fik *H. Jacob Koed Jørgensen* den. 1867 *Chr. Kongsted*. 1868 *Chr. Pedersen Buhl*. 1876 *Christen Friis*, der i 1880 mageskiftede den til *Jens Pedersen Herslev* i Vilstrup Skov. Jens P. Herslev solgte den samme Aar til *Mads Bentsen Bogh*, der ligeledes samme Aar mageskifter den til *Jens Chr. Sloth*. Han tilkøber i 1883 Matr. Nr. 7e, der stammer fra »Korsvejgaard«. 1890 faar *P. D. Thuesen* Nr. 4h og 7e. 1902 *Jep C. Lund*, der 18. December 1902 lader tinglæse en Deklaration paa, at hans Ejendom Matr. Nr. 4h og 7e hedder »Rosenlund«. Jeg har intet fundet om, at dette Navn førhen har været knyttet til de to Matr. Nr., og det ser lidt mærkeligt ud, naar der 1½ km borte i samme Byomraade findes en anden Ejendom, der har Aldershævd paa dette Navn. Myndighederne, der har tinglæst Navnet paa 4h og 7e, har her begaaet en Fejl, en Ulovlighed, om man vil. Men denne Navngivning har en Fortsættelse, som vi straks kommer til.

I 1915 tilkøber *Jep C. Lund* »Klodeviig« og lægger den til »Rosenlund«. 1923 sælger han »Rosenlund« (med »Klodeviig«) til *Peder Jensen*, der i 1925 sælger til *Chr. Andersen Egebæk*. Og i Dag hedder Gaarden »Birkelund«. *Jep Lunds* Deklaration er dermed sat til Side, skønt den stadig staar i Tingbogen. Dermed er Historien ikke sluttet. Den fortsættes med den følgende Ejendom.

»R o s e n l u n d«. Matr. Nr. 4r og 7k.

Efter at *Jep Lund* i 1915 havde købt »Klodeviig« ind til Nr. 4h og 7e, udskilte han 2 Lodder fra 4h og 7e, der fik Matr. Nr. 4r og 7k. Dem solgte han i 1917 til *H. H. Frydendall*. 1919 fik *P. Martin Jensen* dem, og samme Aar *Jens Fr. Petersen*, der 1920 solgte dem til *J. P. Jensen*. 1940 *Else Marie Fisker*. Fra 1953 *Johs. Hansen*.

Denne Ejendom kaldes i Dag »Rosenlund«, ogsaa paa Generalstabens Maalebordsblad Nr. 3309. Nr. 4r og 7k er ganske vist en Del af den tinglyste »Rosenlund« Ejendom, men det turde være tvivlsomt, om man saadan kan overføre Ejendomsnavne paa fraskilte Parceller, for Nr. 4h og 7e eksisterer stadig, og det er paa dem, Deklarationen er læst. Ikke blot er Tinglysningsloven overtraadt, men det er vildledende, at to Ejendomme saa nær sammen fører det samme Navn.

Johs. Buhls Ejendom. Matr. Nr. 7d og 29.

Nr. 7d er kommen ud fra »Korsvejgaard«. *Iver Sørensen* solgte den 1861 til *Christen Jacobsen*. 1862 *Hans Laursen*. 1889 *H. P. Jørgensen*. 1909 *N. P. N. Arentoft*. 1913 *Thomas Jensen*. 1918 *Hans Byguraa*. 1919 *Johs. A. M. Buhl*, der 1923 tilkøber Nr. 29 af sin Fader *Mads Buhl*. Nr. 29 havde været en selvstændig Ejendom allerede i 1822 og havde da 2 Skpr. Htk.

Marinus Pedersens Ejendom. Matr. Nr. 4p.

Den er kommen ud fra »Højvang«. 1920 faar *Klement Petersen* den. 1935 *E. F. Klement Pedersen*. 1947 *Jens Olesen*. 1953 *Marinus Pedersen*.

Thomas Vilhelmsens Ejendom. Matr. 7l og 28a.

I 1832 har Smed *Hans Jørgensen* Nr. 28 med godt 2 Skpr. Htk. Samme Aar faar hans Søn, Smed *Bent Hansen* den. Og i 1841 *P. Bruun Thulesen*. 1844 fik

den Htk. 0.3.1.1½ under Nr. 28. P. Bruun Thulesens Enke havde den fra 1869. Fra 1885 *Jens Sørensen Holdt*. 1898 Smed *Lauge Jacobsen*. 1906 *Søren H. Sørensen*. Fra 1916 *Thomas Vilhelmsen*, der i 1920 tilkøber Nr. 71.

K r. B e r t e l s e n s E j e n d o m. Matr. Nr. 4s.

Da *Jep C. Lund* i 1923 solgte den daværende »Rosenlund« Ejendom til Peder Jensen (se under »Birkelund«), udskilte han Nr. 4s fra Nr. 4h og satte Bygninger paa 4s. Fra 1934 havde hans Enke denne Ejendom. Fra 1939 *Marinus Lund*, der samme Aar solgte den til *Alfred Hørlyck*. Fra 1941 Sogneraadformand *Kr. Bertelsen*, førhen »Damkær« Gaarden.

C h r. J a k o b s e n s E j e n d o m. Matr. Nr. 18b og 9d.

Jørgen Jensen, der i 1811 fik Resterne af Gaardene Nr. 1B og Nr. 2, solgte i 1812 en Parcel med godt 2 Skpr. Htk. til *Anders Jensen*, der 1816 solgte den til *P. Gotfredsen*. Denne Ejendom købte *Jens Pedersen* paa Damkærgaarden og havde den i 1844, da den fik godt 7 Skpr. Htk. under Nr. 18. Den blev siden delt i Nr. 18a og Nr. 18b. Nr. 18a er i Dag under »Korshøjlund«, og Nr. 18b samt Nr. 9d solgte *M. Jensen* i 1913 til *Ole P. Hjort Jensen*. Fra 1946 *Chr. Jakobsen Kylling*. Htk. 0.4.2.2¼.

S v. A a. N i e l s e n s E j e n d o m. Matr. Nr. 2d 3f.

Nr. 2d er kommen fra Kirkeottingen og 3f fra Hesselly. I 1909 har Enken, *Maren M. Bertelsen*, f. Gregersen, den. 1931 *Niels Jørgensen*. 1939 *P. Kr. Bertelsen*. 1946 *Sv. Aa. Nielsen*. 1954 *O. Rasmussen*, og samme Aar *Niels Andersen*.

5. STRANDHUSE OG NYBY³⁸⁾

Strandhuse nævnes første Gang i 1414, da et Stokkenævn skal afgøre, om en Holm vesten for Strandhuse hører til denne By eller til Bjært Bys Udmarker, men Strandhuse eller Fiskerhuse, som den ogsaa blev kaldt i ældre Tid, har selvfølgelig eksisteret længe før den Tid. Den er sikkert lige saa gammel som vore ældste Landsbyer. *Nyby* maa være en Udflytterby fra Strandhuse og af meget yngre Oprindelse. Den nævnes første Gang i Matr. 1664. Begge Byer var udprægede Fiskerlejer, hvortil der hørte lidt Jord. Mest til Strandhuse, forholdsvis mindre til Nyby.

I 1765 var der 16 Familier i Strandhuse, hvoraf de 12 havde Jord. Til Bolet *Rubidzhauge* hørte der 5½ Skpr. Htk., til et andet godt 4 Skpr., til et tredje godt 3 Skpr. Saa var der 3 med hver godt 2 Skpr. samt 5, der hver havde godt 1 Skp., og 1 med knap 1 Skp. Htk. De øvrige havde kun en Kaalhave til Huset. I Nyby var der 14 Familier, hvoraf 3 havde hver godt 2, 3 hver godt 1, og 1 havde ½ Skp. Htk. De øvrige 7 havde kun Kaalhaver. Ialt boede der 30 Familier i de to Byer. De var alle Jord- og Husfæstere under Koldinghus.

De gamle Fæstebøger fra 1700—65 viser, at deres Huse var smaa og ringe, snævre og lave. Mange af dem var ikke stort mere end Hytter, der laa gemt ind under Bakkskrænten ud til Stranden. Kun sjældent var

der over 8 Fag Huse til en Ejendom. De fleste havde 5—7 Fag, og de jordløse Huse alm. kun 3—4 Fag. 3 Fags Huse nævnes flere Gange.³⁹⁾ Saaledes fæster *Mads Fisker* i 1733 et jordløst Hus paa 3 Fag i Strandhuse og ægter Enken, der sad i det. Samme Aar faar *Hans Larsen Sciødte* Lov til paa egen Bekostning at bygge et Hus paa 4 Fag. Han skal selvfølgelig ikke betale Indfæstningspenge, men fra 1. Januar 1735 skal han betale 1 Rdl. om Aaret i Fæste. Huset er da Kronens. Det lyder urimeligt, men Grunden, han bygger paa, er ligesom den Kaalhave, han antagelig ogsaa har faaet, Kronens. Og saa slipper han for at gøre 1 Ugedags Hoveri paa Slottet, som andre Husfæstere skal gøre udover den Daler, de aarligt skal betale af Huset, saa Handelen, han gør, er god nok, særlig hvis han lever længe nok. Han sparer jo 52 Hovdage om Aaret. Hans Handel er i hvert Tilfælde ligesaa god som den, *Eskild Fisker* gjorde i 1748, da han fæstede et gammelt jordløst Hus paa 5 Fag for 1 Rdl. om Aaret og 1 Ugedags Hoveri paa Slottet. Især da han selv skal udbedre Huset, der er i slet Tilstand.

Trangt har det været i de smaa, lave og snævre Hytter. Naar man tænker paa de mange Børn, der gerne var, og paa, at Mandens eller Konens Forældre ofte ogsaa skulde være der og forsørges af de unge, saa forstaar man ikke, at der kunde blive Plads til dem alle. Men deres Bohave fyldte ikke meget. De var fattige Folk. Saa fattige, at man efter deres Død forgæves leder efter dem i Skiftebøgerne for at se, hvad de efterlod sig af Ejendele. Medens man efter en Bondes eller hans Kones Død i Skiftet efter dem finder alt ude og inde noteret op og vurderet og derudfra kan skønne over Hjemmets Tilstand og Levestandard, finder man intet saadant efter Fiskerne hernede ved Fjorden og forøvrigt kun sjældent efter de andre i Sognene, der socialt stod lavere end de egentlige Bønder. Disse Folk har haft saa lidt, og det har været saa ringe, at Skifteretten ikke vilde skrive det op, men har nøjedes med at dele Smulerne mellem Arvingerne og Kreditorerne. Maaske har Sognefogden faaet Besked paa at ordne det paa bedst mulig Maade. Ad den Vej faar man intet at vide. Tager man Fattigprotokollen frem, viser det sig, at Fiskerne i dette Tidsrum forholdsvis har faaet mindre Hjælp end den øvrige Del af det gamle Eltang Sogn, men om det saa skyldes, at de socialt lavest staaende i den øvrige Del af Sognet har været endnu fattigere end Fiskerne, eller disse har haft mere Vilje til at klare sig selv, maa staa hen. Maaske har det *Modsætningsforhold*, som de stod i til Bønderne, gjort sig gældende. Dette Forhold tegner sig tydeligt ned gennem Tiden saa at sige lige til Nutiden. Det træffes første Gang i 1414, da Striden stod mellem Fiskerne og Bjært Bønderne om Holmen vesten for Strandhuse. Fiskerne hævder at have haft den i Brug i over 40 Aar »ulast og ukierdt«, men nu vil Bønderne have den. Det lykkedes dog ikke. Der er saavidt ingen Grund til at fremhæve denne Strid, der i sig

selv ikke betyder mere end saa mange andre Byers Stridigheder om deres Udmarker, hvis ikke de efterfølgende Tidens Historie saa tydeligt beviser, at det er *to Stænder*, der her staar overfor hinanden, med hver sit Syn paa og sin Indstilling til Tilværelsen.

Bønderne og Fiskerne levede hver i sin Verden. De første var knyttet til Mulden og Jorden; de sidste til Fjorden og Bæltet, til Havet. Deres forskellige Levevilkaar og Forhold havde givet dem hver sit Præg og hver sin Maade at tage Livet paa og sat Skel og Spænding imellem dem. De forstod ikke hinanden. Ægteskabelige Forbindelser, der kunde virke udjævnende, kunde ingen af Parterne tænke sig. De gamle Slægter, der sad saavel i Gaardene som i Fiskerhytterne, holdt sig til deres egne. De levede hver i sin Verden. Det kunde endda have gaaet, hvis Parterne havde faaet Lov til helt at passe sig selv, men Sognebaandet bandt dem sammen. De skulde arbejde sammen. Det gav Anledning til megen Strid. Først paa det kirkelige og siden paa Skolens Omraade. Et kgl. Missive (Sendebrev) af 15. Marts 1641⁴⁰) viser tydeligt nok, hvordan Fiskerne kirkeligt var blevet skubbet til Side. Brevet fortæller, at Eltang Sognekæmænd havde ansøgt Kongen om, at Eltang Kirke maatte faa Lov til at beholde det Overskud, som Kirken havde, indtil der var Penge nok til at bygge et Kapel til Kirken.*) En Udvidelse af Eltang Kirke var nemlig haardt tiltrængt, fordi Folkene fra Strandhuse *ingen Stole havde at sidde i*. Fiskerne, der havde den længste og besværligste Kirkevej, maatte altsaa staa op, medens Bønderne, deres Folk og andre fra Sognet havde deres Ejendomspladser, som ingen andre maatte bruge. Ganske vist bidrog Fiskerne ikke ret meget til Kirkens Vedligeholdelse, dels fordi de var fattige, dels fordi de havde saa lidt Jord, men de var dog Mennesker, der stod Gud lige saa nær som Bønderne. Det var en ukristelig Behandling, man gav dem. Og ubibelsk, for i den kunde man dog læse om, hvordan Jesus omgav sig med fattige Fiskere og gjorde dem til sine Disciple og Apostle. Det var vel det, der endelig i 1641 er gaaet op for Bønderne eller Præsten og har tilskyndet dem til en Forbedring, som Kongen da ogsaa samtykkede i. Men Tiden gik, uden at der blev bygget noget. Svenskekrigene satte ind, og Byggeriet blev udsat. Endelig i 1686 blev der sat et Pulpitur op i Kirken. Det har været det billigste. Desuagtet er det stadig galt med Siddepladser til Strandhuserne. Den Fortegnelse over Stolestader i Eltang Kirke, som Præsten i 1690 sendte til Bispen, viser, at Bønderne og deres Folk havde lagt Beslag paa de fleste af de nye Pladser. Den mindst besiddende Del af Fiskerne maatte stadig staa op. Naar man husker paa, at der var tvungen Kirkegang, var det urimeligt.

Man kan ikke undre sig over, at Fiskerne trods Tvungen var lidt

*) De velhavende Kirkers Overskud blev brugt til fattige Kirkers Vedligeholdelse.

flinke til at gaa i Kirke, og at de i Stedet for, naar Vejret var godt, tog ud at fiske. Ganske vist var det Helligbrøde, og Loven satte Straf derfor. De var godt klare over, at det nok før eller siden vilde gaa galt for dem, og i 1728 fik de det lavet saadan, at de i Betragtning af deres fattige Omstændigheder kunde nøjes med at betale 2 Mark i Bøde for Helligbrøde, skønt Loven ellers sagde 3. Det kom dem tilgode i 1739, da den nidkære *Jørgen Seidelin* havde meldt dem. Den stedlige, verdslige Øvrighed kunde godt forstaa, at naar Gud gav godt Fiskevejr, saa var det fristende for disse fattige Folk at bruge det, selvom det faldt paa en Helligdag. De skulde jo leve med Kone og Børn, og mange af dem havde Forældre at forsørge, samt betale Fæste- og andre Afgifter. Man skulde ikke gøre det saa trangt for dem, at de ikke kunde klare sig, for saa blev de til Tiggere. Det var heller ikke saa let med alle de Helligdage, der var. Foruden Søndagene og de Helligdage, vi nu har, havde man ogsaa Tredjedagene ved de store Højtider, Helligtrekongers Dag, Marie Bebudelses-, Marie Renselses- og Marie Besørgelsesdag, St. Hansdag og Allehelgensdag som Helligdage, samt de alm. Bededage, en Onsdag i hver Maaned. Og skulde de til Alters, det var jo ogsaa tvungent, maatte de møde til Skriftemaal om Lørdagen. Naar vi nu om Dage kan føle os besværede af de mange ForaarsHELLIGDAGE, kan vi forstaa Strandhusernes Lyst til at knibe ud en enkelt Gang. Dertil kom saa de 52 Dages Hoveri paa Slottet. Alt i alt et stort Indhug i Arbejdsdagene.

Men naar en af dem skulde begravnes, mødte de Mand af Huse for at følge hen. De gamle Strandhusere fortæller, at naar de paa den lange Vej til Kirken var naaet til Sletbæk med Kisten, blev der gjort Holdt, for at Følget kunde faa en Bid Brød og en Dram eller to. Saa gik det lettere at komme op ad Skævlingbjerg og den anden store Bakke inden Kirken. Men, tilføjer de gamle, der blev altid levnet en Taar til Præsten, der ventede ved Kirken. Og til Degnen. De sagde heller ikke Nej Tak, bare man gik lidt afsides med dem. —

Da Frederik den 4. rejste Rytterskolen i Bjært, skulde Børnene fra Strandhuse gaa op til den. Det blev Indledningen til en mere end hundredaarig Strid mellem Strandhuse og det øvrige Sogn og med Skolemyndighederne. I Bjært Skole mødte Strandhusebørnene noget af det samme, som deres Fædre mødte i Kirken og i Sognet: der var Forskel paa Folk. Det var de forøvrigt indpodet hjemmefra. Ogsaa her blev det galt med Forsømmelserne. Naar Skoleholderen bladede i Forordninger og Instrukser, fandt han intet om, hvor nødvendigt det ofte kunde være for Strandhuserne at beholde deres Børn hjemme, for at de kunde hjælpe til at bjerge Føden, og saa skrev han de forsømmelige i Mulkt. Og Herreerne inde i Kancelliet, der havde lavet Forordningerne, kendte intet til fattige Fiskerkoners Kamp for Udkommet; de anede intet om, at de, naar Mændene var ude paa Langfart, selv maatte tage ud paa Fiskeri, før

Solen stod op, for saa, naar de lidt hen paa Formiddagen kom i Land med Fangsten, at skynde sig til Kolding for at sælge den. De høje Herrer anede intet om, hvor nødvendigt det var, at særlig de lidt større Børn blev hjemme og hjalp til. Afstanden fra Kancellikontorerne i Hovedstaden ud til den praktiske Virkelighed var ogsaa for stor i de Dage.

De mange Forsømmelser medførte, at Strandhusebørnene kom bag efter i Skolen til stor Ærgrelse for Skoleholderne. At han saa ved en flittigere Brug af Tampen søgte at indhente det forsømte og pryglede Børnene for Forældrenes Synder, gjorde kun Skolen endnu mere forhadet. Endnu husker de gamle, hvad deres Bedsteforældre fortalte derom. Det blev husket fra langt tilbage.

De bevarede Skoleprotokoller fortæller om Forsømmelser og Mulktninger, men ogsaa om Eftergivelse af Mulkterne i stor Stil. Det var man nødt til, naar Pengene ikke kunde faas. At putte Faderen eller Moderen ind paa Vand og Brød eller leje en Mand til at »hente og følge« Børnene i Skole, saaledes som man forsøgte det i Almind i 1844 (selvfølgelig uden at det hjalp), kunde man ikke i Strandhuse. Det vilde slaa en saadan Familie ud. Man kunde risikere, at den endte paa Fattigvæsenet. Saa hellere fare med Lempe. Det var Strandhusefolkene godt klare over og benyttede sig deraf. De vilde godt hjælpe sig selv og passe sig selv, blot de kunde faa Lov dertil. Men det kunde de altsaa ikke, og det holdt Modsætningsforholdet levende. For Fiskere er ikke saadan at kue.

Efter Pastor Flensburgs Død i 1830 blev Sognepræsten for Starup-Nebel, *L. M. Lund*, konstitueret som Sognepræst for Eltang-Vilstrup. Han var en ivrig Skolemand, der straks fremsatte Forslag til Ændringer i Sogdenes Skolevæsen. Det er en Fornøjelse at læse hans klare, velformede Forslag og Redegørelse i den gamle Skoleprotokol. Han oplyser, at Bjært Skole havde 129 Børn, og det er for meget for een Lærer. Han finder det derfor rimeligt, at Strandhuse, der har 52 Børn og en slet Vej til Bjært, faar egen Skole og Lærer. Men da dette for Tiden synes økonomisk uoverkommeligt, maa det vente, til Degn og Skolelærer J. J. Hjorth i Eltang dør, og Degneembedet saa efter Loven af 1814 skal ophæves. Degnelønnen kan saa bruges til at lønne en Lærer i Strandhuse, og for de Penge, der kommer ind ved Salget af Degneboligen og Degnejorden, kan der bygges en ny Skole i Strandhuse samt foretages andre nødvendige Ændringer ved Skolevæsenet. Indtil da bør Strandhuse have en Biskole (Vinterskole), men om Sommeren, da Børnene gaar mindre i Skole, skal de henvises til Bjært Skole.

Dermed var Bolden givet op, og Spillet, der inden længe skulde blive haardt, begyndte, da Strandhuse i 1832 fik sin Biskole. Dog ikke uden Modstand, der tog til, da det viste sig nødvendigt at forhøje Skoleafgifterne. Det gik ud over det øvrige Sogn, da Strandhuserne ikke kunde betale ret meget. Ganske vist foregik Undervisningen i Biskolen i et lille

og billigt lejet Lokale og ved billige ueksaminerede Lærere, men det var nok til at sprænge det snævert lagte Budget. Skoleudgifternes Stigning kunde Folk udenfor Strandhuse ikke tage. De vilde ikke betale for Strandhusefolkernes Skole. Børnene dernede fra kunde gaa til Bjært, som de plejede. Vi møder her for første Gang Modsætningen til og den gamle Uvilje mod Strandhuse udtrykt økonomisk: hvorfor skal vi betale for Strandhuserne? En Sætning, der holdt sig i mange Aar, og som paa et senere Tidspunkt gav sig Udtryk i en forlængst afdød Sogneraadsformands drastiske Ønske: Gid Eltang Sogn kunde komme i Krig med Kolding, og at vi tabte Krigen og maatte afstaa Strandhuse til Kolding. Saa var vi da af med dem dernede! I Dag er Forholdet jo anderledes, og det fromme Ønske er ved at fuldbyrdes paa en helt anden Maade end den, som den gode Mand havde tænkt sig.

Den senere Lærer i Strandhuse, *P. Lindbæk*, har i Skolens Embedsbog fortalt om Biskolen og dens Lærere. Først havde en fhv. Bagermester *Stilling* og efter ham en Væver *Vindeløv* den i flere Vintre. Ellers var det ganske unge Mænd, der samtidigt forberedte sig til Seminariet, som havde den. Men denne Ordning, der jo kun skulde være foreløbig, tilfredsstillede hverken Strandhusefolkene, Tilsynsmyndighederne eller det øvrige Sogn. I Strandhuse vilde man helt have egen Skole, Tilsynet var utilfreds med Undervisningen, og det øvrige Sogn følte sig besværet af de stigende Skoleudgifter, der vilde stige endnu mere, hvis Strandhuse nu skulde have egen Skole. Pastor Lunds Plan undergravedes fra alle Sider. Lindbæk fortæller i sine efterladte Papirer, at han, da han i 1870 kom til Strandhuse, traf gamle Folk, der havde gaaet i Biskolen. De kunde fremsige Stykker af Balles Lærebog udenad »med en Selvfølelse og Stolthed, som følte de sig som Bogens Forfattere«. Det var selvfølgelig Folk, der havde Nemme for at lære udenad, og ved stadig at repetere deres »Viden« holdt Ramserne friske i Hukommelsen for at brillere med den. De nød at blive betragtede som »godt lært«, og havde de tillige lært at læse godt indenad i det nye Testamente og i Pontoppidans Salmebog og dertil kunde den store Tabel samt prente Bogstaverne, var de saa »høj-lært«, at Læreren ikke kunde lære dem mere. Selv om det i det store og hele kun var noget udvendigt, var de helt »færdige«. »Et i Sandhed sørgeligt Tidens Tegn!« udbryder Lindbæk i sin Forargelse over denne Udvendighed, der altsaa var den gamle Skoles bedste Resultater.

I 1834 foreslog Skolekommissionen en ny Ordning: Biskolen skulde nedlægges, og Strandhusebørnene sendes til Bjært hele Aaret. Skolen i Bjært skulde udbygges med et nyt Klasseværelse, og der skulde ansættes en Andenlærer ved den. Forslaget blev afslaaet. Biskolen skulde fortsætte. I Vinteren 1838—39 blev Biskolelæreren syg, men i Stedet for at ansætte en Vikar beordrede Skolekommissionen, at Børnene skulde gaa til Bjært. Strandhuserne kvitterede med at lade Børnene forsømme i høj

Grad. Spændingen steg. Den 17. Februar 1840 mødte nogle Strandhusemænd op for Skolekommissionen og krævede en fast Skole i Strandhuse. Kommissionen lovede at overveje Sagen, men det vilde Strandhuserne ikke nøjes med. De sendte et Andragende til Skoledirektionen, hvorfra det den 23. Marts kom til Skolekommissionens Erklæring. Den siger, at en fast Skole i Strandhuse vil være en »altfor stor Byrde for Sognet«, som Beboerne i Strandhuse kun kan bære en Ubetydelighed af. Derfor maa man afvise Andragendet, idet man iøvrigt henviser til Forslaget fra 1834.

Da dette Forslag ikke kunde blive ret meget billigere end Strandhuseforslaget, var det nu tydeligt, at Kommissionen vilde *twinge* Strandhusebørnene i Bjært Skole. Nu blev Strandhusefolkene gale i Hovedet, ogsaa over den ukloge Skose til deres Fattigdom, som de følte sig uskyldige i. Den 6. Maj meddeler den afgaaede Biskolelærer til Kommissionen, at han er Lærer for en Privatskole, som Strandhuserne har oprettet! Den vil Kommissionen ikke godkende. Børnene har værsgo' at møde i Bjært Skole. De fleste trodser dette Paabud og lader Børnene blive borte.

Den 18. Maj faar Kommissionen »et vidtløftigt Andragende« fra Sognefoged *Michel Schou* og Skolepatron *Niels Jørgensen* i Strandhuse paa Beboernes Vegne. De vil beholde den afgaaede Lærer og vil ikke sende deres Børn til Bjært. Andragendet var meget skarpt formet. Kommissionen taler om Usandhed og haarde Beskyldninger mod Sognepræsten (Boesen) og Lærer Kragh i Bjært. Denne sidste føler sig fornærmet og taler om Sagsanlæg. Skolepatron Jørgensen bliver bange og foretager i mindre god Orden et Tilbagetog. Men Michel Schou staar fast. Da griber Direktionen ind for at besværges Uvejret. Den forsikrer Kragh om, at hans Renommé som Lærer er saa godt, at han ikke behøver at rense sig. Videre slaar den en Streg over Forsømmelser og Mulkter under Hensyn til de »foreliggende Omstændigheder«. Dog ikke for Michel Schous Vedkommende. Han har været for udfordrende.

Men samtidig faar Kommissionen at vide, at Direktionen finder det rimeligt, at man, hvis Strandhuse »vil gøre nogen Opofrelse«, kommer dem til Hjælp. Denne »Næse« faar Kommissionen til behagelig Efterretning og videre Bekendtgørelse for Strandhusefolkene.

Efter denne salomoniske Afgørelse følger der en foreløbig Vaabenstilstand, der forlænges ved Pastor Boesens Død sidst i 1840. Man venter paa den nye Præst. Det blev Provst *Abel*, og han tog Parti for Strandhuse. Ved et Møde 10. Januar 1842 i det nyoprettede Sogneforstanderskab, som Abel var Formand for, erkendte man, at Skolevæsenets Tilstand i Strandhuse »er saa slet«, at der maa gøres noget. Det overdroges Provsten at forhøre i Strandhuse, om man der ønsker egen Skole eller vil indgaa paa en Ordning med 2 Lærere i Bjært.

Strandhuse ønskede egen Skole og indsendte med Provst Abels varme

Anbefaling et Andragende derom til Kancelliet. Sogneforstanderskabet strittede imod, men Kancelliet resolverede, at Strandhuse skulde have egen Skole med en seminarieuddannet Lærer, der dog — som en Indrømmelse til Skolens Modstandere — i de første Aar skulde nøjes med mindre Løn end normalt. I Løbet af Sommeren 1843 blev Skolen bygget (6 Fag Grundmur i Anders Hansen Basses Have). Det er den nuværende Lærerbolig,*) i hvis søndre Ende Skolestuen da var.

Det var en stor Sejr for Strandhuse. Og man var klar over, hvem der havde skaffet den. En gammel Sømand, *Laurits Skou*, tolkede Byens Tak i følgende Rim:

Udi Kong Christian den Ottendes Tid
Gjorde Provst Abel al sin Flid
For denne Skole i vor By
At bygge op af ny. —
Vi yder ham vor Tak og glemmer ej hans Navn
For Skolen, han har bygget vore Børn til Gavn.

Og hans Søn, den 16-aarige Skibstømrerlærling *Peder Lauritsen Skou*, prentede Rimet paa en smukt forarbejdet Egetavle, der blev sat op over Skoledøren.

Denne Tavle er forlængst gaet til, men i Stedet for er der i Muren paa den nuværende Skolebygning anbragt en Marmortavle med Rimet. Den blev sat op omkring 1911 og har sin Historie: Den daværende Sognepræst for Eltang-Vilstrup, *Johs. Lind*, ønskede en Forbedring af Bjært og Strandhuse Skolevæsen. I den Anledning kaldte han Forældrene i Strandhuse sammen til et Møde, hvor han gjorde Rede for en Plan om en stor, moderne Skole i Bjært med flere Klasser og Lærerkræfter, nye Fag o. s. v., hvor Børnene rigtig kunde lære noget og gøre store Fremskridt. Han vilde nu spørge Strandhusefolkene, om de kunde tænke sig at gaa med til dette nye, der svarede til Nutidens Krav og vilde være til Børnenes Tarv. Han talte smukt og godt, og Strandhuserne var øjensynligt ved at lade sig besnære. Saa bad Lærer Lindbæk om Ordet og mindede med Glød i Stemmen om de gamles store Kamp for Skolen i Strandhuse. Han citerede med Kraft Verset fra den gamle da forsvundne Egetavle og spurgte Strandhusefolkene, om de nu vilde gaa fra Arv og Gæld. Og vendt mod Pastor Lind mindedes han Provst Abel og hans Værk, idet han spurgte, om han nu vilde være Kain, der slog Abel ihjel?

Lind, der under Lindbæks Tale havde mærket et afgjort Omslag hos Tilhørerne, forstod, at Fortiden havde sejret over ham, og svarede nej. Og saa var Mødet forbi. Men Dagen derpaa kom der nogle Strandhusefolk til Lindbæk. De vilde have en ny Tavle sat op med det gamle Rim.

*) Dette er skrevet, inden den ny Skole for Strandhuse er helt færdig.

Det blev den Marmortavle, der nu sidder ved Siden af Døren til Skolens Forstue. —

I den gamle Skolejournal staar der: »Den 1. Novbr. 1842 er Skolen modtaget af *P. D. Lorenzen*. Privatist.« Først har der staaet Seminarist, men det er overstreget. Da Lærer Simonsen i Bjært i 1850 efter en Strandhuselærers ret pludselige Afrejse maatte vikariere i Strandhuse, inspirerede denne Rettelse ham til at indføre følgende i Journalen: »Hvad enten Privatist eller Seminarist, det bliver derfor lige klar og vist: at *P. D. Lorenzen* den bedste Lærer var, der indtil Dato ved Strandhuse Skole været har.«

Lorenzen var den sidste Vinterlærer og derefter den første Lærer ved den selvstændige Skole. Efter at han var rejst i 1844, vikarierede Provst Abels Søn c. $\frac{1}{2}$ Aar. Saa kom *A. Christensen*. Først som Vikar, til han fik Eksamen i Efteraaret 1845 og blev fast ansat. Saavel Lærer som Børn var i den Tid inde under et nærgaaende gejstligt Tilsyn. Loven af 1814 krævede, at Præsten mindst hver 14. Dag skulde kontrollere Skolens Orden og Børnenes Fremgang. Det var saaledes Præsten, der, om han vilde, kunde raade for, hvordan alt skulde være. Læreren var kun hans Dreng, der havde at lystre, ganske uanset, at Læreren tit var den klogeste. Det førte let til et daarligt Forhold mellem Præst og Lærer, og efterhaanden lod da ogsaa alle fornuftige Præster Loven sove. Men i Strandhuse Skoles Journal ses det, at saavel Provst Abel som hans Eftermand, Provst Hertel (eller hans Kapellan), aflagde Skolen maanedlige Besøg; i 1844 var Abel der endda 18 Gange.

Om Lærer Christensen fortæller Lindbæk, at han forsvandt en Aprilnat i 1850 med alle sine Ejendele, uden at nogen saa det. Lærer Simonsen hjalp ham med at flygte. Lindbæk er ikke helt rigtigt underrettet. I Skolens Protokol har Christensen noteret, at han har taget Afsked først med den ene og Dagen efter med den anden af Skolens 2 Klasser, og i Sogneforstanderprotokollen staar der, at han $2\frac{1}{3}$ 1850 har frasagt sig Embedet fra 1. April, saa en ren Flugt var det altsaa ikke. Men der laa noget dramatisk bag hans Opsigelse. Aarsagen var den Behandling, han var ude for ved en Visitats, som den hovne og utiltalende Provst *Thune* holdt i Strandhuse Skole sidst i Marts 1850. Provsten spurgte, om Børnene var øvede i Talskrivning. Christensen svarede ja, og Provsten kaldte saa en Dreng op til Tavlen, hvor han skulde skrive 11 Tusinde 11 Hundrede og 11. Drengen skrev 111111. Provsten lo og kaldte en Pige op, der skulde skrive 17 Tusinde 17 Hundrede og 17. Hun skrev 171717. Da Provsten lo igen, tillod Christensen sig at sige, at saadanne Opgaver ikke var efter de pædagogiske Regler.⁴¹⁾ Provsten blev fornærmet og gav sig til at stille Spørgsmaal til de enkelte Børn, og hver Gang, et af dem svarede forkert eller ikke kunde svare, vendte han sig mod Christensen og spurgte spydigt: Var dette Spørgsmaal udenfor de pædagogiske Regler? Christensen

syntes, at det gik for vidt, og bad om Lov til at gaa ind i Lejligheden efter noget. Han vendte tilbage med sit Kaldsbrev, som han viste Provsten, hvorefter han rev det i Stykker med Ordene: Nu er jeg færdig her! Provsten holdt igen, men Christensen stod fast og rejste 1. April. Han havnede i et godt Embede i Sydsjælland og sagde siden, at han aldrig havde fortrudt sin Optræden.⁴²⁾

Den følgende Lærer hed *Dahm*, 1850—58, men han var ikke velanskrevet, dertil spillede Tampen og Linealen for stor en Rolle. Saa fulgte en *Rasmussen*, og i Juli 1858 *S. P. Bjerg*, der blev meget afholdt, men døde allerede 1865. I 1866 kom Fynboen *J. P. Drejer*, der tog Strandhuserne med Storm, men det varede saa kort, for 1867 blev han Lærer i Bramdrup. *Chr. P. Kaaber*, der kom efter, begik den Fejl, at han giftede sig med Lærerinden paa Solbjerg. Og fra Bjært kunde der ikke komme noget godt! Han efterfulgtes i 1870 af *Peter Lindbæk* fra Hejsager i Sønderjylland. Han var den første Lærer, der øvede et helt Livs Gærning i Strandhuse, fra 1870—1916. Men det er for tidligt at give en Karakteristik af denne Mand med hans udprægede sønderjydske Mentalitet. Han spillede under skiftende Vinde en Rolle i Strandhuses som i Sognets Historie og var ofte ude i Strid, men altid værnende sin By og sin Skole. Med Pastor Rosenstand, der let kunde bruse op, vekslede Ven-skab med Uvenskab. Det var ikke altid, at de to haarde Sten malede godt sammen. Men Rosenstand kunde altid straks af Overskriften paa Lindbæks Breve se, hvordan Vejret var i Strandhuse. Stod der: Kære Rosenstand! var det Solskin, men stod der: Velærværdige Hr. Pastor! var det Uvej, og Bølgerne havde hvide Skumtoppe. Fra 1. Maj 1916—1. December 1920 var *Poul Chr. A. Schjødt* Lærer i Strandhuse og efterfulgtes af *J. J. Jensen*, Lærersøn fra Kalvslund ved Ribe, hvis Afløser, *E. N. Ørberg*, tiltraadte 1. Januar 1952.

De ældste Strandhuse Folk, som jeg har talt med, huskede tydeligt den Tid, da det, vi nu kalder Strandhuse, var delt i *Nyby* mod Øst, *Strandhuse* i Midten og *Holmen* længst mod Vest ude i Dalen, der gaar op til den gamle Kirkevej. Imellem Nyby og Strandhuse laa *Naffet*, hvorover der da kun førte en Sti. *Holmen* laa i Mundingen af Strandhusedalen. Paa den laa der i ældre Tid en 2—3 Huse. Efter Overleveringen skal Slotsfiskeren og Skytten havde boet der. Ved Højvande var Holmen en Ø, og det var særlig i Stormvej, lidt vanskeligt at komme fra Strandhuse over paa Østsiden af Dalen. De Koner, der med deres Aag og Kurve skulde ind til Kolding for at sælge Fisk, maatte bæres over. Under Stormfloden i 1872 stod Holmen helt under Vand, og Beboerne maatte forlade Husene. Det er antagelig denne Holm og Jorden omkring den, som der var Strid om i 1414.

De gamle huskede ogsaa, at Byerne havde 45 Huse, der med Und-

Gamle Strandhuse Folk.

Fra venstre til højre: Christian Hansen, Sognef. J. P. Jensen, Skipper Andreas Madsen, Fisker Niels Skov, mangeaarigt Sogneraadsmlem Hans Hansen og Fiskehandler Poul Skjødt.

Fotograf: Lærer J. J. Jensen, Strandhuse.

tagelse af et, der var teglhængt, alle var tækkede med Straa. De laa godt dækkede for nordlige Vinde. Oppe over Strandhuse By ved Vejen til Bjært stod »de tre Jomfruer«, 3 store Popler, der kunde ses langt ude paa Fjorden. Naar de hjemvendende Fiskere og Søfolk fik Øje paa dem, begyndte de at føle sig hjemme, og selv om de var trætte og udasede, søgte de at sætte Farten op. De følte, at Længselen efter Hjemmet gav dem nye Kræfter. Det kunde, naar Vinden strøg langs ad Fjorden imod dem, være et Slid at naa frem, da de saa maatte bruge Aarerne.

Paa den Tid var der baade Skippere og Fiskere i Byerne. Skipperne havde Smaaskibe, »Fornagtere«, hvormed de fragtede Varer af forskellig Art i danske, svenske og tyske Farvande i Kattegat og Østersøen. Paa et vist Tidspunkt var der 14 saadanne »Fornagtere«. Om Vinteren laa de i Kolding Havn, men om Sommeren var de ude, hvor der var noget at tjene. Det gjaldt om at komme tidligt ud om Foraaret, helst omkring 1. Marts. Det sattes der meget ind paa, og det skete, at der blev hugget en Rende i Isen paa Fjorden, for at de kunde naa ud til aabent Vand. Der var gærne Kappelstrid om at komme forrest, naar de stod til Havs, og det var et stolt Syn for Lejernes Folk at se de mange Skibe stævne ud i en lang Stribe. Det gjaldt om at komme ud og faa fat i Fragterne, før nogen andre Steder fra kom og tog dem. Og saa gjaldt det Sommeren igennem at faa Fragter nok.

De almindelige Fiskere drev Fjord- og Bæltfiskeri, men tog ogsaa ud paa længere Ture til fjærnere Fiskepladser. Deres Virksomhed krævede ofte en stor legemlig Arbejdsindsats. Mekanisering og Motorisering var der intet af. Alt foregik ved Haandkraft. De tog ud ved 3—4 Tiden om Morgenen og kom gjerne sent hjem. Modvind var der næsten altid enten ud eller hjem, undertiden begge Veje. Vinden strøg gjerne langs ad Fjorden. Og saa maatte Aarerne i Brug. Natfiskeri blev ofte brugt, op til 3 Nætter i Rad, og det var strengt. Med Fangsten gik det op og ned. Var den god, talte man ikke om det. Spurgte man Fiskerne derom, fik man det Svar, at de aldrig fangede noget! I det Stykke var de lige saa gode Jyder som Bønderne. Det var kun Dumrianer, der gik og pralede med, hvad de havde fanget. Fangsterne afsatte de i Kolding, særlig til Røgerierne, men kneb det med Afsætningen, maatte de sælge dem i Middelfart, hvorfra den sendtes til København. Saa var der ogsaa noget at tjene ved at sejle Varer ind til Kolding fra de Skibe, der ikke kunde gaa ind til Havnen ved Sønderbro. Det inderste af Fjorden samt Havnen var da saa tilsandet, at lidt større Skibe maatte blive ude paa Fjorden og ankre op der.

Længere tilbage i Tiden havde Fiskerne, der nævnes 27, Kronens Ørte (Ørred) Gaard i Fæste, og det var en helt god Forretning.⁴³⁾ Den var anlagt inderst i Fjorden ved Aaens Udløb og bestod af et Pæleværk tværs over dette Udløb og med Tremmeværk mellem Pælene. I en eller flere af Pælerækkerne var der anbragt Kasser, Ørredkister, som var forsynede med en Tragt af Tremmeværk, saa Fiskene kunde passere ind i Kisterne; men ikke ud igen. I 1765 blev Ørtegaarden solgt som alt det øvrige Gods under Koldinghus. Fiskerne havde ikke Raad til at købe den, og de Folk, der fik fat i den, var ikke saa lette at have med at gøre. Een af dem, den andet Steds omtale Daniel Wesenberg, der havde sin Næse mange Steder, fik ogsaa fat i den og kom i Proces med Fiskerne. Ørtegaardens Overgang til privat Ejendom skadede Fiskerne en Del.

Som nævnt tog Konerne ogsaa ud paa Fiskeri. I en Beretning fra Det kgl. Landhusholdningsselskab i 1826 finder man følgende: »Derimod driver Landsbyen Strandhuse ved Coldingfjord betydelig Fiskerie og afsætter sine Varer i Colding. Det er egentlig Konerne, som sysle hermed, og ikke uden Forbavelse ser man disse Amazoner i det haardeste Vejr ro kjekt over Fjorden i deres smaa Baade.« Det har været nødvendigt. Naar mange af Mændene om Foraaret drog ud og maaske blev borte hele Sommeren, kunde der let blive Smalhans i Hytterne, og saa maatte Konerne tage fat for at holde Hjemmet oppe, til Mændene vendte hjem igen med deres Sommerfortjeneste, som der skulde leves paa om Vinteren. Ogsaa Enkerne maatte ud. De maatte helt sørge for sig selv, og havde de Børn, var det svært for dem. Og de Koner, hvis Mænd var hjemme, maatte ud. Konerne holdt sig til Fjorden, men kom helt ud til

Strømmen (Lille Bælt). Tapre har de været, disse Fiskerkoner, men sikkert ogsaa skrappe.

Mændene har ogsaa været godt med. Længere tilbage i Tiden er det svært at finde noget om dem. Men omkring Midten af det 18. Aarhundrede træffer man af og til Betegnelsen: »indrulleret Matros« om nogle, og andre »farer til Søs«. Det kan ikke være andet, end at vore to Fiskerlejer ogsaa har ydet deres Bidrag til den Flok af ukendte Orlogsgaster, som Ewald priser i det sidste og stolteste Vers af »Kong Kristian«, og at andre af dem har været med paa Koffardiskibene, der gæstede vore dagede Kolonier langt ude i Verden. De har været med, hvor det gik haardt til, og har set en Del ude i det fremmede. Fra en senere Tid er der bevaret en Beretning om *Laus Matros*, der var med paa en Kanonbaad, som Kolding By udrustede til Kaperfærd under Krigen 1807—14, og som bl. a. kaprede et større armeret Handelsfartøj. Kaptajnen paa dette, der sad som Fange i Kolding, og som snart lærte Navnene paa sine Overvindere at kende, erklærede: Ja, *Laus Matros* fra Strandhuse var den første, der besteg mit Dæk.

Saa var der *Michel Andersen*, som kom til Marinen, før han var konfirmeret, og var med ved København den 2. April 1801. Senere tjente han paa »Prins Christian Frederik«, men var dog ikke med ved Sjællands Odde. 1809 faldt han i engelsk Fangenskab og var i 2 Aar i Prisonen. 1814 kom han hjem til Strandhuse og søger herfra Styrmandscertifikat. Det oplyses da, at han har faret til Søs siden 1799 og har taget Navigationseksamen i 1806 med bedste Karakter. Derefter har han forrettet Styrmandstjeneste baade til Koffardis og til Orlogs. Han har gjort 8 Togter til Orlogs. I 1855, da han er 70 Aar, omtales han i »Kolding Avis«. —

Efter Krongodssalget 1765 kom Strandhuse og Nyby Folkene slemt i Knibe. Købe sig selv havde de ingen Penge til, og deres Laanemuligheder var ikke nær saa gode som Bøndernes. Maaske har de heller intet forsøgt i den Retning, men har villet se, hvordan det hele vilde udvikle sig. Paa Auktionen fik Borgmesteren i Fredericia, *H. M. Richter*, de to Byer med ialt 5.1.1.0 Tdr. Htk. for 650 Rdl. pr. Td. De jordløse Huse fulgte med. Denne Richter var en ægte Spekulant, der vilde tjene Penge og ikke tog det nøje med Midlerne. Det kneb for ham at faa Købet approberet, hvad enten det var, fordi man tvivlede paa hans Evne til at betale, eller fordi man mistænkte ham for, at han vilde sælge Fripas til de unge Fiskere, der saa kunde rejse, hvorhen de vilde. Den Slags Spekulationer syntes Kancelliet ikke om. Men Approbationen fik han dog i Orden baade for Strandhuse og Nyby og en Del andet, han havde købt, bl. a. ogsaa Dyrehaven ved Kolding. Maaske var det for Dyrehavens Skyld, at han ogsaa købte Fiskerlejerne. I den stod der nemlig mange gamle meget store Egetræer, som han vilde have gjort i Penge hurtigst muligt. Hertil skulde han bruge den Arbejdskraft, der var saa rigeligt af i Fiskerlejerne. De

Gamst Bønder, som han ogsaa havde købt, kunde levere Hestekraft og Vogne. Hans Fiskere og Bønder kom paa haardt Arbejde med at fælde og udskibe de gamle Ege, der gik til København. Ogsaa paa Helligdagene maatte de arbejde, dog uden at faa Bøder for Helligbrøde, for naar det skete efter Ordre fra en Proprietær, skulde Hr. Jørgen Seidelin nok tie stille. Fiskerne (og Bønderne i Gamst) blev vrede og jamrede og klagede sig, for det nye Hoveri var meget værre end det gamle. Strandhuse og Nyby Folkene sendte saa en Klage til Kongen og bad om, at de igen maatte blive kgl. Majst.s Bønder. De vilde i saa Fald gærne lade deres gamle Afgifter til Kongen forhøje saa meget, at de udgjorde Renterne af den Sum — 3351 Rdl. 54 Sk. — som Richter skulde give for dem, saaledes at Kongen intet skulde tabe paa dem. Men saa tilføjer de i deres Fortvivelse, at kan dette ikke lade sig gøre, saa vil de drage ud af Landet. Det var en dristig Trusel, for de var jo endnu stavnsbundne Fæstere, og det var strafbart at forlade Stavnen og Landet. Det var formeligt Oprør.

Rentekammeret svarede,⁴⁴⁾ at det ikke var i Kongens Interesse at beholde dem og motiverede det med, at naar de ikke altid førhen havde kunnet betale de 92 Rdl. 88 Sk., som de da var sat til, saa kunde de end mindre betale de c. 134 Rdl., som var Renterne af Salgssummen. Truslen om at rømme Landet tog Kammeret heldigvis overlegent paa, saa den slap de godt fra.

Nu var der intet andet at gøre end at købe sig løs fra Richter, og det lykkedes for flere af dem allerede i 1766, og Resten fulgte efter pø om pø, naar de kunde faa Laan. Richter var til at handle med, fordi han trængte til Penge. Han havde vovet sig langt ud i 1765 og jonglerede paa Kanten af sin økonomiske Evne. Og saa faldt Ejendomspriserne stærkt efter at være bleven pisket op paa et Højdepunkt i 1765. Han vilde gærne have realiseret sine Køb i 1765, selv om han intet tjente, og det gjorde det lettere for Fiskerne at købe. Men det er et Spørgsmaal, om de købte billigt nok, fordi de ikke var klare over Prisfaldet før bagefter.

Richter tjente sikkert intet paa det, han havde købt af Koldinghus Godset. Paa en Gaard i Gudsø (paa Taulovsiden) tabte han endda en Del, hvad han jamrer sig over i Skødet til Køberen. Han vilde have sine Penge hjem for at sætte dem i nye Spekulationskøb ved Krongodsauktionerne i Nordjylland, hvor Priserne var en Del lavere. Heroppe kom han i Kompagni med en større Spekulant. Det bragte ham en Del Aar efter, da denne gik rabundus, et smerteligt Tab. I disse Aar med de store Krongodssalg var der — ligesom efter den store Frigørelse i 1788 — ikke saa helt faa Spekulanter og Godsslagtere paa Færde for at tjene sig rige i en Fart. Det lykkedes i Begyndelsen for mange af dem; men da den store Krise satte ind først i det 19. Aarhundrede, endte deres store Spil med, at de næsten alle krakkede.

SDR. VILSTRUP SOGN

Landerup Runestenen, Sagnene og Overleveringerne om Landerup Gaard og Kongernes Kilde, Teorien om Harald Kesjas Drab ved Skibdræt samt nogle Dokumenter om Ejendomsoverdragelser er i det væsentligste, hvad der er levnet os om Vilstrup Sogn indtil c. 1660. Paa saa spinkelt et Materiale kan der kun bygges visse Formodninger op.

Landerup Runestenen, der antagelig er rejst henimod Aar 1000, og som gennem Aarhundreder har staaet ovenfor »Kongernes Kilde« tæt ved Landerup Gaard, kan desværre ikke fortælle os det, den skulde. Da den i 1638 blev undersøgt første Gang, mente man at læse Navnet Harald paa den samt noget af Gorms og Tyras Navne, hvilket stemte godt med de gamle Sagn og med Overleveringen om de gamle Kongers Brug af den derværende Kilde. Man mente saa, at Stenen var rejst af Harald Blaataand. Men Indskriften var utydelig, og Runevidenskaben var kun i sin spæde Begyndelse. I Dag vil Runologerne ikke godkende hverken de gamle Tegninger af dens Runer eller den datidige Tolkning af disse. Desværre er en nutidig Tydning af Indskriften umuliggjort, fordi Stenen for c. 150 Aar siden er bleven kløvet i flere Stykker, der er forsvundne med Undtagelse af eet Stykke, som Lektor *Orluf* fra Vejle for nogle Aar siden fandt i en Stendynge udenfor »Bierget« i Vilstrup. En Del af Runerne paa det var slidt bort af Smedens Jærn, naar han lagde det i Essen, idet Stykket i mange Aar havde ligget som Forramme for Ildstedet i en gammel Smedje. Det er nu stillet op i Anlægget om »Kongernes Kilde« som et Vidne om den gamle og i sin Tid anselige Sten og som en Anklage mod de Folk, der ud fra en snæver, materialistisk Nytte-moral lod den kløve og føre bort uden at forstaa, at den var sat op af Fædrene for at fortælle Efterslægten, hvad de fandt værd at mindes.

»*Kongernes Kilde*« er en gammel Helligkilde, maaske helt fra den hedenske Tid. Den omtales i Præsteindberetningen 1638, som siger, at den efter Overleveringen havde sit Navn derfra, at Kongerne i Oldtiden »paa det Sted præsenteres og af den Kildes Vand aftoes«. At man i Oldtiden havde hellige Kilder, ved hvilke der foretoges vigtige, rituelle Handlinger, er sikkert nok; men hvad der gemmer sig bag det, der er

levnet os om denne Kilde, kan der kun gisnes om. Senere fik den Ry for at kunne helbrede for Øjensygdomme.

Sagnet om Manden paa Landerup Gaard, der af Harald Blaataand fik Løfte om at faa al den Jord, han kunde naa at indpløje, medens Kongen var i Bad, og hvorledes han da i Skyndingen rundede Hjørnerne af, saadan som Gaardens Marker viser det endnu i Dag, er et Vandresagn, der kendes flere Steder fra.

Sagnene og Overleveringen omtaler Landerup Gaard som en *Kongs-gaard*. Noget tyder paa, at det er rigtigt. Men den har ikke være et Kongesæde og heller ikke konunglef, d. v. s. Gods, som hørte til Kronen og stadig fulgte den regerende Konge; den har i saa Fald tilhørte den gamle Kongeslæggt, som en Del af dennes private Jordegods, der laa spredt rundt i Jylland. Det ligger da nær at antage, at hele Vilstrup Sogn har hørt til dette Gods, og at Bønderne her har været Fæstere under den af Kongeslægten, der havde Landerup. Det stemmer i hvert Fald godt med, at man ikke i Vilstrup som i alle andre Sogne vidt omkring træffer Selvejerbønder. Og Landerup træffes da ogsaa, efter at den er kommen ud af Kongeslægten Eje, som en selvstændig Gaard udenfor Landsbyfællesskabet. Den er i Dag den eneste Gaard i Kommunen, som har al den Jord, der har hørt til den fra ældgammel Tid.

Efter Slaget ved Fotevig i Skaane i 1134 flygtede Kong Niels og Harald Kesja ad Jylland til. Undervejs gjorde Niels Harald til sin Medkonge. Ankomsten til Jylland drog Niels til Slesvig, hvis Borgere dræbte ham. Harald lod sig hyde paa Urnehoved Ting og søgte Hjælp i Norge. Det trak op til en Kamp mellem ham og Halvbroderen Erik Emune i den tilstundende Sommer 1135. Men Erik, der maa have faaet at vide, hvor Harald var at finde, besluttede at gøre det af med ham ved et uformodet Overfald. Vinteren 1134—35 var saa haard, at Isen laa fra Kysterne langt ud i Havet. Men Erik lod sine Mænd slæbe Skibene over Isen ud til aabent Vand og sejlede til Jylland. Her gik han i Land og omringede i Morgendæmringen den Gaard i Scypetorp, som Harald var paa. Harald blev slæbt ud af Sengen og halshugget. Hans 10 Børn med Undtagelse af en Søn, der slap bort i Kvindeklæder, førtes til Skaane, hvor de blev aflivede. Scypetorp er den Lokalitet, vi i Dag kalder Skibdræt, og det er Stednavneudvalget, der paa Grundlag af de gamle Stednavne siger, at det var her, at dette Drama, der førhen er blevet henlagt til Skibet ved Vejle, foregik.⁴⁵⁾ Om den Gaard, som Harald Kesja var paa, saa er Landerup eller en Gaard nærmere ved Skibdræt, og det synes sandsynligst, vides der intet om. Hvorvidt han har haft Landerup og Vilstrup, der kunde være en Del af hans Part af Kongeslægten Gods, maa staa hen.

Der gaar nu næsten 200 Aar, før der igen findes noget fra Vilstrup. Den 28. Januar 1329 skænker og skøder Ridderen *Lars Jonsen* en Gaard i Lykholm i Vilstrup Sogn og Gaarden Langtorpbjerg (det gamle Navn

for Landerup Gaard) i samme Sogn samt meget andet Gods i Jylland til Ribe Domkapitel, imod at dette efter hans Død hvert Aar og til evig Tid paa hans Dødsdag lader holde en Mindehøjtid over ham med Messer og Vigilier.⁴⁶⁾ Lars eller Laurids Jonsen, der ikke hørte til de gode Børn, har altsaa været Ejer af Jordegods, der førhen maa have været Kongeslægtens. Hvordan han har faaet fat i det, er der intet om; men det ligger nær at formode, at han har faaet det under den altid i Pengetrang værende Kristoffer den 2., hvis Drost han en Tid var.

Vi maa igen springe et Par Hundrede Aar frem i Tiden. 17. Marts 1546 mageskifter Kristian den 3. og Rigsraaden *Peder Ebbesen Galt* til Tyrrestrup, en Del Jordegods.⁴⁷⁾ Ved den Lejlighed fik Kristian den 3.: Skovsgaard, Damsgaard, Landerupgaard og 8 andre Gaarde samt 1 Bol af Peder Galt, altsaa det meste af Vilstrup Sogn. Hvornaar Peder Galt har faaet disse Gaarde, vides der intet om. Landerupgaard var jo i 1329 kommen under Ribe Domkapitel »til evig Tid«, og saadant Gods gav Kirken ikke fra sig igen. Men det er sandsynligt, at Kongen har taget Gaarden ved Reformationen, og derefter har Peder Galt faaet den af Kongen. Han spillede en stor Rolle under Grevens Fejde og gjorde Kongen mange Tjenester. Han var en særdeles dygtig Mand, men haard og hensynsløs og misbrugte i høj Grad sin Stilling til at berige sig. Det gik mest ud over Smaaafolk, men han skaanedes forøvrigt ingen. Paa Tyrrestrup Egnen tales der endnu om »Peder Galt hin Røde, syv Kirker lagde han øde«. Og det er bevisligt nok, at han nedbrød flere Kirker og brugte Materialerne paa sine Gaarde. Han kaldtes tit for Peder Ybs. Sagnet fortæller, at Fanden til sidst hentede ham paa Palsgaard en bælgmørk Stormnat, alt mens Vinden hylede og tudede omkap med den onde Peder Ybs, der ikke vilde med.

Han har altsaa en kort Tid været Herremand til det meste af Vilstrup, og da har Bønderne her nok ikke haft det for godt. De har været glade i 1546, da de kom ind under Kronen. Det var i det hele et Held for Bønderne her i Sognene, at de blev Kronens Bønder, inden Adels- og Herremandsvældet rigtig foldede sig ud. Ganske vist ejede Adelen længere tilbage i Tiden ikke saa faa Gaarde her i Sognene, og Bønderne paa disse har nok faaet at mærke, hvad det var at være ufri og vanbyrdige; men Herregaarde, som der boede Adelsmænd paa, synes der ikke at have været. Med Undtagelse af Peder Ybs ligger Adelsens Tid her forud for den systematiske Bondeundertrykkelse. Det kan stort set siges, at vi ikke her har haft Adelsvælden over os. Kronens Bønder her under Koldinghus havde det med Undtagelse af Tiaaret 1670—80, da de var inde under et rent Militærdiktatur, en Del bedre end de fleste af Adelsens Bønder.

13. Marts 1554⁴⁸⁾ mageskiftede Kristian den 3. sig til 2 Gaarde i Vilstrup, som Domkapitlet i Ribe havde, og dermed var hele Vilstrup inde under Kronen.⁴⁹⁾

Et Par gamle Stednavne, der forlængst er gaaet af Brug, tyder paa, at der langt tilbage har været Bebyggelser i Sognet, som er forsvundne for længe siden, bl. a. ved Kirken. Paa det højeste Sted paa Matr. Nr. 13a er der fundet Rester af Munkesten. Hvad en mulig Gravning efter Grundsten for en Gaard kan bringe for Dagen, maa foreløbig staa hen. Men den Bebyggelse, vi træffer i Vilstrup ved Krongodssalget 1765 og Udskiftningen 1772 gaar langt tilbage i Tiden. Allerede Jordebogen 1573 nævner de 14 Fæstegaarde i Vilstrup By, der hver har Ret til at faa fedet 1 Svin paa Olden. Og i Matr. 1688 har vi dem i den nydeligste Nummerorden med deres Fæsteres Navne. De laa tæt ud til Bygaden, de 8 Vest og de 6 Øst for denne. Hver i sin Toft. Og i 1844, da den nye Matrikkel kom, laa de der endnu, som Kortet viser. Kun Gaard Nr. 5 i den gamle Matrikkel er ved at forsvinde som Følge af Hans Damkjærs Indgreb i den gamle Tilstand.

Gaard Nr. 1 i Matr. af 1688 laa længst mod Nord paa Bygadens Vestside. Paa Kortet har den Matr. Nr. 11a, der er det nye Nr., den fik i 1844. Saa følger Gaard Nr. 2 (paa Kortet 17a), nu Ladegaard, og Nr. 3 (9a), Nr. 4 (10a), Nr. 5 (4r), Nr. 6 (13a), Nr. 7 (15a) og Nr. 8 (6a), nu Vilstrupgaard. Saa gaar vi over paa Østsiden af Bygaden, hvor vi træffer Nr. 9 (16a) og Nr. 10 (14d). De laa saa omtrent, hvor nu Smed Nielsens Smedje og Brugsforeningen ligger. Det siges, at Skomager Hansens Hus er en Del af Stuehuset til den gamle Nr. 9 Gaard. Derefter følger Nr. 11 (8a), Nr. 12 (4a) og Nr. 13 (7k), der laa tæt Vest for, hvor Missionshuset nu ligger. Vi gaar videre mod Nord over det store Stykke Gadejord, der da laa der, og hvor Bystævnet vel har været, hvor de gamle Bønder holdt Landsbyrigsdag og drak Øl, og kommer op til Gaard Nr. 14 (12a), der kaldes Bierget, fordi den laa højere end de andre Gaarde. Men der var endnu en Gaard i Byen, som vi kalder Nr. 15, skønt den var uden Nr. Det var Annexpræstegaarden. Den laa i den store Toft (2a) mellem Missionshuset og Telefoncentralen. Jeg og flere andre slemme Drengene husker endnu de mange store, gamle Æble- og Pæretæer, der var bleven staaende der, efter at Bygningerne var flyttet ud. Det var saa spændende at stjæle af disse Træer, og hvor de Æbler dog smagte! Men ak! nu forleden blev det sidste af de gamle Træer ryddet.

Vilstrup Bys 14 Fæstegaarde var lige store; hver af dem skyldattes i 1688 til Htk. 5.7.3.0⁴/₇ plus 1⁹/₁₄ Alb. Skovskyld. Annexgaarden var lidt større med Htk. 6.2.0.1. I Byen boede der 6 Husmænd, der hver havde lidt Jord. Og saa var der forskellige Haandværkere samt Hyrden og Markvogteren. Smedens og Hyrdens Huse laa paa Gadejorden. De var Bonde »Embitzmænd«, d. v. s. lejede som Bysmed og Byhyrde. Markvogter eller Vangemands Bestillingen havde en af Husmændene. Saa var der Arbejdsfolk og enkelte Almissemønder, der, som oftest paa Grund af Alder eller en legemlig Skade, ikke kunde klare sig selv, og som var

nødt til at gaa rundt og tigge, fordi Almissen var for lille. I Skovsgaarde var der 2 Helgaarde, der allerede før 1688 var ved at være delt i 4 Halvgaarde. Skovsgaarde Bønderne havde et Enemærke med Græsning til 8 Kreaturer for sig selv, men ellers havde de Fællesskab med de Vilstrup Bybønder. Ogsaa i Skovsgaarde var der Gadejord.

Udenfor disse Byer laa Landerupgaard, der havde sin Jord helt for sig selv, samt Skibdræt Mølle, der indtil 1773 kun havde 1 Skp. og 1 Fdk. Htk. i Ager og Eng. Andre Gaarde eller Huse fandtes der ikke udenfor Byerne før efter c. 1800. 1765 blev Landerupgaard købt til Selveje; i 1767 de 14 Gaarde i Vilstrup By; i 1780 de 4 Gaarde i Skovsgaarde og i 1826 Annexgaarden. Indtil da havde hele Sognet med Undtagelse af Skibdræt Mølle, der blev et Selveje i 1799, været Fæstegods under Kronen. Dog med de før nævnte Undtagelser, da Dele af Sognet var under Adelen eller Kirken.

Udover et Par af Mændene paa Landerupgaard har de gamle Bønder i Sognet ikke gjort sig bemærkede, hverken i godt eller ondt. Ud over de rent ordinære Hændelser med Gaardfæste, Giftermaal o. s. v. er der ikke stort at berette om dem. Deres Tilværelse synes saa mærkelig farve- og spændingsløs. De har skikkelig og stilfærdigt affundet sig med Forholdene, som de var, og Myndighederne havde intet Besvær med dem. Man sidder jævnt og keder sig over deres tilsyneladende interesseløse Tilværelse, indtil man opdager, at det i udpræget Grad er *Fæstebonde Mentaliteten*, man møder hos dem. De havde jo været Fæstere helt fra Oldtiden af, og det har præget dem. Men saa vaagner Interessen for dem, fordi Spørgsmaalet da straks melder sig: hvordan tog de imod og reagerede de overfor den ny Tid, der indledes med Selvejesalgen 1765, efterfulgt af Udskiftningen 1772?

Under stor Spænding indfandt Bønderne i Koldinghus Amt sig paa den store Auktion paa Koldinghus Slot den 30. Maj 1765 og de følgende Dage. Ikke fordi de var begejstrede for at gøre Springet over i Selvejet. De vilde egentlig hellere være blevet under Kronen, især hvis de kunde have faaet nogle smaa Læmpelser i deres Ydelser. Men kgl. Maj. vilde ikke vide af dem mere. Han trængte haardt til Penge, og saa skulde Gaardene og Bønderne sælges. Enten til Herregaardsaspiranter eller Spekulanter, men helst dog til Bønderne selv.

Dette med Herremænd, der før havde været Kronbønderne noget fjærnt, var nu pludselig inde paa Livet af dem som en truende Mulighed. De havde jo nok før i Tiden faaet at vide, at de havde det godt som Kronens Bønder, bedre end Herremændenes. Det havde de kgl. Embedsmænd tit nok fortalt dem; men først nu forstod de, at det nok alligevel var rigtigt nok, for nu hørte de Rygter om, hvor onde disse Herremænd kunde være. Med saadanne Udsigter var det dog nok bedst at købe sig selv, hvor nyt og voveligt det end saa ud.

Men kunde de købe? De havde hørt om Salget paa Fyn i 1764 og var klare over, at der var Storfolk med Penge, der lurede paa dem. De vidste ogsaa, at disse Folk først skulde have Lov til at byde paa de Hovedgaarde, som Kolding Omraadet skulde deles i. Naar de Store havde budt paa disse, kunde Bønderne bagefter faa Lov til at byde Byvis eller paa enkelte Gaarde, alt efter som Salgskommissionen nu ordnede det, og turde de byde mere, vilde de selv faa deres Gaarde. Det var stillet saadan an, at de to Parter: Herregaardskøberne og Bønderne, skulde gejle hinanden op, saa Kongen kunde faa den størst mulige Pris for sit Gods.

Da den første Hovedgaard blev raabt op, bød Herremanden *Jens Hvass* til Tvis Kloster den op til 60.100 Rdl. eller c. 159 Rdl. pr. Td. Htk., men han fik den ikke, for da den derefter udbødtes, delt i Byer og Marker, bød Borgere fra Kolding og de Bønder, der var lagt ind under den, mere. Da den anden Hovedgaard, Nygaard i Starup, som bl. a. Vilstrup var lagt ind under, blev opraabt delt, bød de 14 Bybønder fra Vilstrup paa deres By, men det gjorde Jens Hvass ogsaa. I deres Angst for Herremanden med det truende Navn blev de 14 ved med at byde ham over. Først da han havde budt 291 Rdl. pr. Td. Htk., og de 14 derefter bød 292, trak han sig tilbage. Vilstrupperne fik altsaa købt deres By. Men da de kom hjem, og Ophidselsen lagde sig, fortrød de. Det var altfor dyrt. Og saa stak de Hovederne i Busken og »glemte« at betale den halve Købesum, som de skulde.

Det kunde nu ellers være bleven dem dyrt nok, for efter Konditionerne skulde de, der undlod at betale, være erstatningspligtige, hvis det paagældende Gods ved en senere Auktion maatte sælges til en lavere Pris. Og det viste sig snart, at saadan vilde det gaa i dette Tilfælde, for Priserne var i stærk Nedgang. Det vilde have kostet dem alt, hvad de havde og mere til. Men heldigvis indsaa kgl. Maj., at det vilde skade ham selv, hvis han saadan plukkede alle Fjerene af sine glemsomme Bønder, der, afklædte for alt og med en Erstatningspligt hængende paa sig, vilde blive en Del mindre værd til Salg, og 29. September 1767 lod han bekendtgøre, at han »af særdeles Naade« fritog sine Bønder for alt Ansvar for deres Bud paa den 1. Auktion.

Men knap var de 14 saaledes sluppet ud af denne Knibe, før de kom i en ny. Det Gods, der ikke var bleven solgt paa den 1. Auktion plus det, for hvilket der ikke var indgaaet Betaling, skulde nu bortsælges paa en ny Auktion den 27. November 1767. Det udbødtes dels som Strøgods, dels i 2 Hovedgaarde, Brejning og Follerup. Vilstrup var lagt under Follerup, hvad Herslev ogsaa var. Der havde de nemlig ogsaa »glemt« at betale. Muligheden for at blive solgt til en Herregaardsspekulant blev igen aktuel, og denne Gang saa det truende ud, fordi det var svært at laane Penge til Udbetalingen. De smaa Kapitalisters Penge var laant ud, og hos de store var der ingen at faa. De vilde købe Hovedgaarde. I deres

Nød gik de 14 Bybønder til Kammerraad og Amtsforvalter *Møller* i Kolding, der lovede at prøve paa at købe Gaardene til dem. Ved Auktionen 27. Novbr. 1767 viste det sig, at ingen havde Mod paa Hovedgaarden Follerup, fordi dens Gods laa altfor spredt, og da den udbødes delt, købte Amtsforvalteren de 14 Bygaarde i Vilstrup for 150 Rdl. pr. Td. Htk. Han overdrog Gaardene til Beboerne, og de kgl. Skøder udstedtes til dem. Antagelig har han ogsaa hjulpet de 14 med at faa de nødvendige Laan. Man maa sige, at de gode Bybønder ganske uforskyldt havde haft Heldet med sig. Medens de paa den 1. Auktion havde købt deres Gaarde for ialt 24.494 Rdl. 52 Sk., slap de nu med 12.582 Rdl. 78 Sk. Skovsgaarde Bønderne, der ogsaa havde glemt at betale, gik det paa Grund af deres Stædighed helt anderledes for, men derom senere.

Efter at Bønderne under Koldinghus var blevet Selvejere, skulde Jorden udskiftes mellem dem. Den blev by- eller sognevis maalt op af Landmaalere og skulde saa fordeles mellem Køberne, saadan at hver af disse fik Jord efter det Hartkorn, han havde købt. Udskiftningerne begyndte 1769 og fortsattes i de følgende Aar. I Vilstrup og Skovsgaarde, der udover Skovsgaarde Enemærke havde fælles Marker, paabegyndtes Opmaalingen i 1769, og Udskiftningen skulde have været i Orden dette Aar, men kom det først i 1772, fordi det kneb med at komme til Enighed.

Landmaalerne og særlig den daværende Landkommissær og senere Amtmand *Hans de Hoffman* vilde gerne have nogle af Gaardene flyttet ud paa Marken, saa kunde deres Jorder bedre blive samlede omkring Gaardene. Men det vilde Bønderne ikke hverken i Vilstrup eller Skovsgaarde. De vilde blive paa deres Gaarde inde i Byerne. Det vilde Bønderne forøvrigt alle Steder, men Vilstrupperne var særlig stejle til Trods for, at Forholdene i Sognet talte stærkt for en Udflytning. De fik deres Vilje, men med en Udskiftning, der var mere upraktisk end de fleste andre Steder. Forøvrigt var alle Udskiftningerne i det gamle Koldinghus Amt daarlige. Selvom det flere Steder lykkedes at faa en Gaard eller to flyttet ud paa Marken, var det ikke nær nok for at naa en praktisk Jordfordeling.

De gamle Bønder er af Eftertiden bleven dømt haardt, fordi de ikke vilde ud af Byerne og derved ødelagde en fornuftig Udskiftning. De kaldes stædige og forstokkede og beskyldes for i den Grad at have bidt sig fast i det gamle fra Arilds Tid, at de hverken kunde eller vilde se, hvad der tjente dem bedst. Naar dertil saa føjes Beskyldningen om, at de var ræddede for at bo alene ude paa Marken, hvor de troede, at Gengangere, Spøgelser og Skarnsfolk vilde husere med dem, saa har vi vist faaet hele deres Skudsmaal.

Det med Skarnsfolk og Spøgelser kan der være lidt om, men at de, som de praktiske Folk de var, ikke kunde se Fordelene ved en Udflytning, maa afvises. Men det kunde ikke opveje andre Hensyn. Og deres

Bundethed til det gamle skal de ikke lastes for. Lad os prøve, om vi kan sætte os ind i deres Situation, saa kan vi maaske bedre forstaa dem.

I 1765 fik de pludseligt at vide, at nu vilde kgl. Maj. ikke længere vide af dem; de skulde sælges, fordi Riget fattedes Penge. De fik tvende Kaar: enten at lade sig sælge til Herremænd eller at købe sig selv. Ingen af disse Kaar syntes dem gode. De havde ikke ønsket at købe sig selv og endnu mindre at blive solgt til Herremænd. De fik travlt med at drøfte, hvad de skulde gøre, og valgte Selvejet som det mindste Onde. Det lykkedes dem at faa købt sig selv, ligesom de ogsaa fik rejst de nødvendige Laan, og blev saa Selvejere og Proprietærer, men med Prioriteter højt oppe over Skorstenene og større Udgifter end før. Men det store Brud med den Aarhundreder gamle Tilstand var endnu ikke helt fuldbyrdet. Jorden skulde nu skiftes ud mellem dem, saa hver Mand kunde faa sine egne Marker. Den gamle halvt kollektive Drift af Jorden skulde høre op. Denne Driftsform kunde ikke forenes med Selvejet. Men naar Lærebøgerne fortæller vore Børn, at det gamle Landsbyfællesskab blev ophævet ved Udskiftningen, maa der protesteres. Det var kun den nævnte Driftsform, der ophævedes. Der var nemlig noget andet og mere i det gamle Fællesskab, og det var det, de gamle Bønder vilde holde fast paa ved at blive paa deres Gaarde inde i Byen.

Den ny Tid med Selveje og Udskiftning var kommen helt bag paa dem. De var blevet tvunget til at gaa frivilligt ind i det nye, der traadte frem som et afgjort Brud med det gamle og nedarvede. Nogen god Tro til det nye havde de ikke. Hidtil havde det været saadan, at noget nyt betød ringere Kaar for dem, i hvert Fald var det altid de store, der strøg Gevinsten. At det denne Gang skulde gaa helt anderledes, kunde de ikke straks se. De kendte ikke Frihedens Muligheder, og det kan ikke bebrejdes dem. Fremtiden laa i det uvisse foran dem, men Fortidens Tale forstod de, og det er da naturligt, at de handler ud fra den. Naar de ikke vilde ud af Byen, var det, fordi de ikke vilde slippe det, der endnu var tilbage af det gamle, prøvede Fællesskab. De boede og levede i den By og i de Gaarde, hvor deres Fædre, Slægt og Forgængere havde boet og levet i Hundreder af Aar; skulde de nu lægge Haand paa disse Gaarde, rive dem ned for at flytte ud paa den vildene Mark? Nej, selvom de kunde faa Hjælp dertil af Kongens Kasse, saa vilde de ikke. Og hvad der betød endnu mere: her i Byen havde deres Fædre ned gennem Tiden staaet Last og Brast med hverandre under Tidernes skiftende Gang. Dette med at være nær sammen og staa sammen turde de ikke slippe, allermindst nu, da saa meget nyt brød ind over dem. Splittede og enkeltvis betød de intet, men stod de sammen mod det, der vilde skade dem, stod de stærkest. Det skulde vi, der lever i Organisationernes Tid, have let ved at fatte. Der var ogsaa det med at hjælpe hinanden, naar noget kom paa. Vi har endnu trods alt et gammelt Ord, der har sin Rod helt tilbage i

dette: »En ka ett vær si Naabere utrænd!« For de gamle hørte gensidig Hjælp og gode Naboer sammen som en Del af det daglige Brød. De maatte hjælpe hverandre med at bære de Byrder, som den enkelte ikke kunde bære alene. I Modgang som i Medgang. De gamle Bønder var fattige Folk, men menneskelig og social Gensidighed er tit størst hos de fattigste — har da været i hvert Fald — og har hjulpet dem over meget. Det gav Tryghedsfølelse at være sammen i Byen, man gik som i Læ af hverandre.

I Købstæderne havde man i gammel Tid Gilder og Laug, der ogsaa røgtede sociale og menneskelige Opgaver; men ude i de gamle Bondesamfund har Sammenholdet og Gensidigheden sikkert været større. Der er levnet saa lidt derom, fordi det praktiseredes efter uskrevne Love og Sædvaner. Det var dette Fællesskab, de gamle ikke vilde rives løs fra. I det havde de Rod og Oprindelse. Og de skal ikke lastes, fordi de vedgik Arv og Gæld til det gamle. Man kan ikke ustraffet rende fra sin Bedstefader. Man kan ikke fornægte sin Kulturarv og skabe sig om, som om man var kommen af noget andet, uden at det gaar galt. De gamle Bønder var i deres højeste Ret, naar de vilde bevare Forbindelsen med det, de var runden af, og det er uforstaaeligt, at de Historikere, der har dømt dem saa haardt, ikke har formaaet at se Sagen fra de gamles Side, men i Stedet ganske taabeligt stiller Krav om, at de pr. straks skulde have skabt sig om. De Vilstrup Bønder var fødte Fæstebønder, som deres Fædre og Formænd havde været det; de havde i udpræget Grad *Fæstebonde Mentaliteten*. Der skal 3 Slægtled til at omdanne en Fæstebonde til en Selvejrbonde, og saa lang Tid tog det da ogsaa — mindst — her i Vilstrup.

Udskiftningen blev mislykket; men det skal de gamle Bønder ikke anklages for. Det laa saa at sige i Sagens Natur. Ved store, pludselige Omvæltninger gaar det gerne galt med et eller andet. I dette Tilfælde med Udskiftningen. I den Tvangssituation, Bønderne var bragt i, valgte de at blive i Byen og maatte saa tage Udskiftningen, som den kunde blive. De fulgte et Lighedelingsprincip, der gik ud paa, at hver Gaard skulde have et Stykke af de gamle, dyrkede Byvange, der laa ind til Byen. De ikke opdyrkede Udmarker skulde deles saadan, at hver Gaard fik noget af den gode og noget af den daarlige Jord og samtidig ogsaa noget af den nærmest ved liggende som den længst borte liggende Jord. Naar det hele var færdigt, skulde de 14 Gaarde være lige gode, som de havde været det efter det gamle Htk. Annexgaarden, Skovsgaarde Gaardene og Husmændene skulde være med paa de samme Vilkaar efter deres Htk. Landerupgaard var udenfor, da den altid havde haft sin Jord for sig selv.

Det har været svært at finde en blot nogenlunde tilfredsstillende Løsning paa Opgaven. Den arme Landmaaler og do. Landkommissær! vil man sige, men Hans de Hoffman forstod godt nok at have med Bønder

at gøre. De skulde have Tid til at snakke sammen og tænke over Forslagene. Det tog 3 Aar, inden de blev »møre«, men det var jo da ogsaa en større Historie.

Paa det medfølgende Kort kan man se Resultatet. Delingen af Bymarkerne ser underlig ud, f. Eks. Markerne, der fra Gaard 1 til 5 (11a til 4r paa Kortet) gik ud til Aalvejen. De er knap 100 m brede og næsten 1400 m lange. Det var upraktisk med saadanne Strimler, hvorom der skulde sættes Diger, der skulde plantes til med Hegn. Og de 3 skulde have Markvej. Men der har ikke været nogen bedre Løsning, for hver Gaard *skulde* have sin forholdsmæssige Del af den gamle, dyrkede Jord. Udmarkerne deltes op i Strimler, Stumper og Stykker. Det var nødvendigt, for at hver kunde faa Part i det gode og det daarlige, i det nær ved og det længst ude. Man fik de 14 Gaarde gjort lige gode eller lige ringe, hvad Jordbeliggenhed angik. Hver Gaard fik en mere eller mindre vanskabt eller daarligt liggende Byjordsparcel og dertil nogle Udmarksparceller, der laa strøet rundt omkring i en Afstand paa 1 til 5 km fra Gaarden. Delingen krævede alt for mange Diger og Hegn, og det var umuligt at overholde Markfreden paa Udmarkerne. Megen Tid spildtes paa Vejene til disse, og det var ugørligt at udnytte dem effektivt.

Sognets Skove blev siden delt efter Strimmel Systemet, og det er der ikke ændret ved siden. Førstmæssigt er det et uheldigt System, og ved den nordiske Skovkongres forleden Aar nød Vilstrup Skov den »Ære« at blive forevist de fremmede som et Eksempel paa, hvordan en Skov *ikke* bør være delt.

Paa Kortet ses det, at Annexgaarden og Gaardene Nr. 13, 12, 11 og tildels ogsaa Nr. 10 (paa Kortet Matr. Nr. 2a, 7k, 4a, 8a og 14d) paa Øst-siden af Bygaden kun har deres Tofter ved Gaarden og fra $\frac{1}{4}$ til $\frac{1}{2}$ km til deres nærmeste Mark. De er da ogsaa med Undtagelse af Nr. 11 (8a) enten flyttet ud eller udstykkede. Østen for disse Gaarde, saa at sige lige ind i Maven paa Vilstrup By, breder Skovsgaarde Marker sig. Skovsgaarde blev favoriseret ved Udskiftningen. Det skyldes sikkert den gamle Prokurator Søren Seidelin, der da ejede Skovsgaarde. Han og hans Broder, Provsten, havde laant nogle af de Vilstrup Mænd Penge. Det gav ogsaa Indflydelse.

Høllekær, Kappitwon, Eng-, Kær- og Tørvejordsarealerne ved Skibdræt Mølle og Holm Sø deltes i Strimler.

Bredmose, Vilstrup Part af Holm Sø, Gadejorden samt den Jord, som Bysmeden brugte, blev ikke udskiftet. Bredmose var fælles for Gaardene i Vilstrup og Skovsgaarde. Holm Søpart og Smedejorden ejede Vilstrup Bymænd i Fællesskab.

Denne Tilstand holdt sig i mange Aar. Medens man de allerfleste andre Steder ved Magelæg, Bortsalg af Udmarker og Udstykning af Gaarde rettede paa Udskiftningens Skavanker, skete der næsten intet

i Vilstrup. Der var intet Initiativ, ingen bundne Kræfter, der skulde udløses. Fæstebonde Mentaliteten var herskende. Bortset fra Bortsalg af enkelte ubekvemme Smaaparceller i Tiden efter 1800 bevaredes Gaardene uberørte lige til 1834, da Gaard Nr. 10 ved et Enkegiftermaal med en Mand udenfor Bondestanden falder i Hænderne paa et Gaardslagterfirma og udstykkes. Og i 1839 satte Hans Damkjær ved Salget af sine 2 Gaarde Skred i den gamle Tilstand. Det tog 3 Slægtled, før de gamle Fæstebønder havde tilpasset sig efter den ny Tid, og saa man rigtig efter, sad der stadig lidt af det gamle i Ærmet hos de fleste af dem.

G a a r d N r. 1. Fik 1844 Matr. Nr. 11. Udstykket 1876.

1678—85 nævnes *Jørgen Jensen* som dens Fæster. Derefter *Peder Pedersen* til 1732. *Niels Hansen* fra Højrup 1732—40. Hans Enke ægtede *Hans Pedersen*, Søn af Peder Madsen d. Æ. paa Gaard Nr. 9. Han købte den 1767 til Selveje. Hans Datter *Karen* ægtede i 1771 *Niels Michelsen*, der fik Gaarden. De havde en Søn, Michel eller Michael, som han kaldte sig, der blev en meget berømt Skolemand.

Michael Nielsen er født paa Gaard Nr. 1 den 8. December 1776. I Tyveaarsalderen kom han i Kolding Latinskole, hvorfra han blev Student i 1801. Han begyndte at studere Teologi, men en Nervalidelse hindrede ham i at fuldføre Studiet. Hans økonomiske Forhold tvang ham til at give Undervisning paa Kursus og Institutter, og han vandt sig hurtigt et Navn som en ypperlig Lærer. 1811 knyttedes han til den københavnske Borgerdydskole, og 1813 blev han dens Enebestyrer. Denne Skole var stærkt i Forfald og var nede paa 30 Elever, da Michael Nielsen knyttedes til den. Men under hans Ledelse voksede den hurtigt, allerede i 1818 havde den 215 Elever. Samtidig forandrede den Karakter. Fra at være en Skole, der skulde give Borgerbørn en solid Uddannelse, der kunde være dem til Hjælp i det praktiske Liv, blev den under Michael Nielsen næsten helt til en lærd Skole, der gav sine Elever en fortrinlig Uddannelse til et efter Studentereksamen fortsat Studium ved Universitetet. Fra dettes Side fik M. N. megen Ros og Anerkendelse derfor. 1836 opfordrede Universitetet ham til at indsende en Afhandling for den filosofiske Doktorgrad, som man endog vilde give ham uden det sædvanlige, mundtlige Forsvar. Det var en uhørt Ære — især paa den Tid — da M. N. jo ikke var Kandidat. Men han benyttede sig ikke af Tilbudet, Skolearbejdet tog al hans Tid.

Der foreligger i det hele ikke noget skriftligt fra ham. Han hørte til de Mennesker, der virker kun gennem deres Personlighed, deres Arbejde og Virke og deres Maade at være paa, og som derfor ofte er svære for Eftertiden at faa rigtig fat paa. Vi maa da høre, hvad hans Elever fortæller om ham. Men her gaar det som i saa mange andre Tilfælde, hvor det gælder en særpræget Skolemand: Udsagnene er forskellige, om M. N.

endda vidt forskellige. Een kalder ham »en Despot, der lærte os at lyde, at tie til den blodigste Uret og at skrive latinsk Stil«, og en anden kalder ham »en Pedant, en Tyran, bondeagtig, udannet udenfor de klassiske Forfattere«. Disse Udsagn modsiges paa det kraftigste fra Flertallet af hans Elever og af de betydeligste af dem. Søren Kierkegaard, der var hans Elev, kalder ham »min Ungdoms uforglemmelige Lærer, mine senere Aars beundrede Paradigma (Forbillede)«.

Der er ingen Tvivl om, at han var en fast og streng Selvhersker i sin Skole, men bagved bankede der et varmt og kærligt Hjærte. Han havde Omsorg for sine Elever, fulgte dem til Badeanstalten, spillede Bold med dem og beskyttede de smaa mod de stores Overgreb. Adskillige Elever gik gratis paa hans Skole, et Forhold, som han forstod at holde skjult, saa Kammeraterne intet anede derom. 1822 udnævntes han til titulær Professor. Død i 1846. — —

I 1806 skødede Niels Michelsen Gaard Nr. 1 til Sønnen *Hans Nielsen*, der i 1844 overdrog den til sin Søn *Niels Hansen*. I Matr. 1844 fik den Htk. 9.3.2.1½ *under Nr. 11*.

1855 frasolgte Niels Hansen en Parcel, Nr. 11g med Htk. 3.6.2.2½, til sin Broder *Mikkel Hansen* (se Søren Lunds Gaard), og i 1861 solgte han Nr. 12c, som hans Fader i 1839 havde købt af P. Pedersen Buhl paa Gaard Nr. 14, til *Jens Pedersen Thuesen* (se S. M. Damgaards Gaard). Efter Niels Hansens Død 1872 giftede hans Enke sig med *Lauge V. Christensen*. Han sælger i 1876 Gaarden i flere Parceller. *Jacob Hansen* paa Matr. Nr. 10a og 17a m. fl. fik Nr. 11a, *Mikkel Hansen* Nr. 11b i Vilstrup Skov, *Hans C. Haurballe* fra Højrup fik Nr. 4i (se »Godthaab«) og Smaaparcer til forskellige. Og den gamle Gaard Nr. 1 er udslettet.

G a a r d Nr. 2. Fik i 1844 Matr. Nr. 17. Ladegaard.

Henrik Jørgensen, gift med Kirsten, havde den i Fæste i Begyndelsen af 1680erne. De var da gamle Folk og havde haft Gaarden helt fra 1653. Under Krigen 1657—60 blev den »ganske afbrændt, nederbrudt og haver ingen Sæd«. Deres Søn *Jørgen Henriksen* havde den i 1698. I 1701 fæstede *Iver Tordsen* den og efterfulgtes i 1745 af sin Søn *Rasmus Iversen*. Dens Besætning var da 4 Bæster, 6 Køer, 6 Ungnød og 8 Faar.

Iver Tordsen døde i 1765, og hans Enke ægtede *Jep Jepsen*, der i 1767 fik Gaarden i Selveje. 1799 afstod han den til Sønnen *Jep Jepsen*, der døde i 1802. 8 Mdr. efter ægtede hans Enke, der hed Maren Jensdatter, *Jens Pedersen Ladegaard* fra Gauerlund. Han skødede i 1833 Gaarden til Sønnen *Jeppe Jensen Ladegaard*, der, som Skik og Brug var, havde faaet Jeppe Navnet efter Moderens 1. Mand, Jep Jepsen.

I Matr. 1844 fik Gaarden Htk. 8.1.1.2 *under Nr. 17*. 1846 købte Jeppe Ladegaard Matr. Nr. 4a af Niels Dons, og i 1876 Nr. 7k af Ane Jørgensen, altsaa begge Tofterne til de gamle Gaarde Nr. 12 og 13. I 1846

solgte han Matr. Nr. 17c norden for Ribevejen til Laurs Hansen (se Vilstrup Udflytterejendomme).

1877 døde Jeppe Ladegaard, og hans Enke *Inger Margrethe* havde Gaarden, til hun i 1889 skødede den til sin Svigersøn *Jacob Hansen*, der havde Gaard gammel Nr. 4. Han havde begge Gaardene til sin Død i 1904. Derefter havde hans Søn *Hans Michael Hansen* Gaardene, dog uden at have dem tilskødede, til 1908, da Jacob Hansens Svigersøn *Niels Pedersen* fra Herslev fik dem. Han frasolgte i 1918 Kobbelen, Matr. Nr. 17a (nu Nr. 17e og 17u) til Søren Knudsen i Viv. 1924 tilskødede han sin Søn *Peder Pedersen* Gaard Matr. Nr. 17a m. fl., altsaa »Ladegaard«.

G a a r d N r. 3. Fik i 1844 Matr. Nr. 9. Nu under Landerupgaard.

Laurs Thorsen c. 1610—51. Derefter hans Søn *Thord Lauridsen*, hvis Enke havde den i 1680erne. Ogsaa denne Gaard blev ruineret under Kri-gen 1657—60. 1690—1711 Thords Søn *Laurids Thorsen*. Da *Sivert Pedersen* i 1711 ægter dennes Søster, Karen, faar han Fæstet. 1721 dør Sivert, og Karen ægter Aaret efter *Bertel Jensen*. Gaarden har da 30 Fag Huse og 4 Bæster, 5 Køer, 4 Ungnød og 10 Faar. Efter Bertels Død 1749 gifter hans Enke og 2. Kone sig med *Jens Jepsen*. Der var da 40 Fag Huse, men Besætningen kun 4 Bæster og 10 Faar. Hornkvæget er død af Kvægpest, og det var anden Gang. *Jens Jepsen* købte Gaarden til Selveje i 1767. Han døde 1796, og til Trods for, at han havde en Søn, blev det hans Steddatter, Bertel Jensens Datter, *Mette Bertelsdatter*, der fik Gaarden, og Jens Jepsens Søn blev gaaende som Karl paa den, ogsaa efter, at Mette havde giftet sig med *Hans Pedersen Høg*. De fik ingen Børn, men samlede Penge. Da Hans Høg var død i 1811, var der 12000 Rdl. til Deling mellem Mette og hans Søskende. Mette fortsatte med Gaarden med Halvbroderen som Karl til 1819, da hun solgte den til *Jens Nielsen* fra Skærbæk, hos hvem hun og Halvbroderen gik paa Aftægt. *Jens Nielsen* døde allerede 1822, men hans Enke, *Karen Nielsdatter*, beholdt Gaarden og stred sig igennem de daarlige Tider. 1833 tilskødede hun Sønnen *Niels Jensen* Gaarden. Han døde 1836, og hans Enke ægtede saa *Peder Jensen*. Han frasolgte i 1839 en Parcel med Htk. 2.3.3.1¼ til Hans Madsen paa Gaard 4. (I 1844 fik den Matr. Nr. 9d.) Samme Aar købte P. Jensen Tranemoselod af Hans Damkjær med Htk. 0.5.3.2½/7. Den fik i 1844 Matr. Nr. 4g. Endvidere købte han samme Aar en Parcel af Hans Madsen med Htk. 0.4.0.0¾, der i 1844 fik Nr. 10d. Det maa være i 1839, at han flyttede Gaard Nr. 3's Bygninger ud paa den Parcel, der i 1844 fik Matr. Nr. 9a. Han rejste altsaa en ny Gaard ude ved Tranemose ved den sydligste af de 2 Veje, der fra Landerupgaard fører op til Vilstrup-Herslev Vejen. Der er endnu lidt af Tranemosen tilbage, og P. Jensens Gaard laa lige Vest for Mosen. Det var for at komme til at ligge bedre for sin Mark,

at han handlede og flyttede ud. I Matr. 1844 fik den Jord, der hørte og havde hørt til den gamle Nr. 3 Gaard, *Matr. Nr. 9*. 1875 solgte han Gaarden til Overbestyrelsen for Landerupgaard og Flakkebjerg Opdragelsesanstalter.

G a a r d N r. 4. Fik 1844 Matr. Nr. 10.

1653 og 88 nævnes *Mogens Nielsen* som dens Fæster. Han døde 1692, og hans Enke *Dorothe Jensdatter* ægtede i 1693 *Frants Nielsen*. 1719 fæstede deres Søn *Mogens Frandsen* Gaarden, der da kun havde 3 Bæster, 5 Ungnød og 4 Faar. Mogens slap derfor med 5 Rdl. i Indfæstning. Han døde 1745, og Enken ægtede samme Aar *Peder Jepsen*. Besætningen var da 4 Bæster, 1 Ko og 7 Faar. Det var i dette Aar, Kvægpesten holdt sit Indtog. P. Jepsen døde 1751, og *Jens Jensen* fra Haastrup fæstede saa Gaarden og ægtede den forrige Fæster *Mogens Frandsens Datter, Dorthe*. 1767 fik J. Jensen Gaarden som Selveje. 1777 giftede Jens Jensens og Dorthes Datter, *Else*, sig med Mads Hansen fra Skanderup, og samme Aar fik de Gaarden med J. Jensen paa Aftægt. Samtidig fik J. Jensens og Dorthes øvrige Børn, 2 Sønner og 1 Datter, deres Arv. Den ældste Søn fik 180 Rdl. og en Klædning eller 6 Rdl. i Stedet for denne. Den yngste Søn fik ligeledes 180 Rdl., men i Stedet for Klædningen et Sølvbæger. Datteren fik ogsaa 180 Rdl. og en Sengs Klæder til 12 Rdl. Desuden skulde de alle 3 have en Kiste med fra Gaarden.

Mads Hansen døde i 1799, og hans Enke, *Else*, skødede i 1810 Gaarden til Sønnen *Hans Madsen*. Han tilkøbte i 1839 en Parcel (nu Matr. Nr. 9d) fra Gaard 3 med c. 2½ Td. Htk. Samtidig solgte han en Parcel fra sin Gaard til Gaard 3 med godt ½ Td. Htk. Samme Aar frasolgte han en Parcel (nu Nr. 10e) til sin Svigersøn P. P. Buhl paa Gaard 14, men købte den tilbage i 1847.

I Matr. 1844 fik Gaard Nr. 4 godt 7 Tdr. Htk. under *Matr. Nr. 10*, og den fra Gaard 3 tilkøbte Mark fik godt 3 Tdr. Htk. under *Matr. Nr. 9d*. 1856 skødede han Gaarden til sin Søn *Jacob Hansen*, der ægtede Jeppe Ladegaards Datter paa Gaard Nr. 2, som Jacob Hansen ogsaa fik i 1889 med den Jord, der var købt ind til den. De 2 Gaarde er nu samlede under een Ejer til 1924.

1859—60 blev den gamle Nr. 4 Gaards Bygninger brudt ned, og samtidigt byggede Jacob Hansen en ny Gaard helt tilbage Vest for den gamle Bygade og for den gamle Bagvej.

Efter Jacob Hansens Død i 1904 havde hans Søn *Hans Michael Hansen* baade denne Gaard og »Ladegaard« til 1908 (dog uden tinglæst Skøde), da *Niels Pedersen* fra Herslev, der var gift med Jacob Hansens Datter, fik begge Gaardene. Han tilskødede i 1924 Gaard Matr. Nr. 10a m. fl., altsaa den gamle Nr. 4 Gaard, til sin Søn *Jacob Petersen*. En anden Søn fik samtidig »Ladegaard«. —

Gaard gammel Nr. 4 har været i Slægtens Eje fra c. 1677, da Dorthe Jensdatter kom ind paa den.

G a a r d N r. 5. Udstykket. Jorden fik i 1844 Matr. Nr. 4.

Den var i 1688 delt i 2 Halvgaarde:

Gaard Nr. 5A havde *Morten Adamsen* og efterfulgtes i 1707 af sin Søn *Søren Mortensen*, hvis Svigersøn *Thor Iversen* fæstede den i 1743. I hans Tid kom Nr. 5B ind under Nr. 5A.

Gaard Nr. 5B havde *Pouel Hansen* i 1683. Efter hans Død i 1686 giftede hans Enke sig i 1687 med *Jens Nielsen*, der havde den til 1704, da *Peter Poulsen*, Søn af Pouel Hansen, fæster den. 1721 fæster *Poul Jensen* fra Gaarslev Gaarden, der efter hans Død i 1756 kommer ind under Nr. 5A.

Den samlede Gaard Nr. 5

havde Thor Iversen til sin Død i 1763. Den blev saa overdraget til hans Søn af 2. Ægteskab, *Jens Thorsen*; men da han kun var 19 Aar gammel, og Tilstanden paa Gaarden var mindre god, blev det ordnet saadan, at Jens Thorsen fik Jens Mogensens Halvgaard i Skovsgaarde, og *Jens Mogensen* fik saa Helgaarden Nr. 5, som han efter Myndighedernes Mening bedre kunde faa i Orden end den unge Jens Thorsen. 1767 købte Jens Mogensen Gaarden til Selveje, og 1793 skødede han den til sin Svigersøn *Peder Madsen*. 1811 døde P. Madsen. Hans Kone var død et Par Aar før. Tilbage sad deres 3 Børn i Alderen 6—11 Aar. Ved Skiftet efter P. Madsen 14 Dage efter hans Begravelse viste det sig, at Boet var meget velhavende. Ikke alene er Kronens Prioritet i Gaarden, c. 450 Rdl., bleven betalt ind i Kongens Kasse, saaledes at Gaarden var gældfri, men der er Tilgodehavender rundt om, saa P. Madsen har haft Penge ved Siden af sin gældfrie Gaard.

Ved Skiftet blev Børnenes Formyndere enige om at forlange Skiftet udsat for at faa Tid til at søge om Lov til at sælge Gaarden før det endelige Skifte. Denne Plan gik i Orden, og 18. December 1811 solgtes Gaarden ved Auktion til *Hans Damkjær*, Søn af Søren Hansen Damkjær paa Gaard Nr. 12. Da Hans Damkjær omtrent samtidig havde faaet Gaard 12 af sin Fader, stod han nu med 2 Gaarde. Han blev boende paa Gaard 12, og det ser ud til, at det var hans Mening at lægge Gaard 5 ind under denne. Han solgte nogle af Udhusene til Gaard 5 samt nogle af de længst bortliggende Udmarker til sine Gaarde. Resten skulde saa være een Gaard. Det var i disse Aar, at det endelig gik rigtig op for Bønderne i Vilstrup, at Udskiftningen i 1772 var forkert. Gaardenes Marker laa for ubekvemt for Gaardene, og nogle af dem alt for langt borte. Idealet blev en Gaard med Marken samlet i et Stykke og Bygningerne liggende midt i Marken. Hans Damkjær prøver at naa noget i den Retning, men

Forsøget tilfredsstillter ham ikke. Den ny og større Gaards Marker ligger for spredt. Og da han har Initiativ og gjerne vil handle, beslutter han at sælge sine Ejendomme i Vilstrup for at købe en anden og større Gaard, der er mere bekvem at drive. 1838 køber han Vellinggaard, og Gaarden eller Gaardene i Vilstrup skal saa sælges. I 1839 sælger han 11 Parceller, bl. a. det senere Matr. Nr. 4k til Gaard Nr. 1; Tranemose-lodden (siden Nr. 4g) faar Peder Jensen paa Gaard 3 og kan nu flytte sin Gaard ud til Tranemosen og faa sin Jord samlet om sin nye Gaard; videre fik Mette Bertelsen paa Landerupgaard en Parcel, Kildemarken, nu Matr. Nr. 4e, og Laurs Hansen, Gaard 6, fik en Parcel (nu Nr. 4c) vesten for Kirken. Maleren Sigvald Hentze fik 2 Parceller ved Nedervejen (siden Nr. 4m og 4n). Se »Sigvartsminde«. Smed Jørgen Isaksen fik den senere Matr. Nr. 4l. Aaret efter solgte han næsten alt det, der var tilbage, som en Gaard med godt 5½ Td. Htk. samt Bygningerne til Nr. 12 til *Joh. H. Wied*. De sidste Smaaparcer solgte han i de følgende Aar. Gaard Nr. 5 er nu at regne for udslettet.

G a a r d N r. 6. Fik i 1844 Matr. Nr. 13.

1610—22 *Peder (Andersen) Smed*. 1622—51 *Henning Pedersen*. 1651 til c. 1680 *Peder Pedersen Basse*. I 1661 meldes den ruineret, øde og ubesat. Omkring 1680 deltes den i 2 Halvgaarde.

Gaard Nr. 6A havde ovennævnte P. Pedersen Basses Søn af samme Navn til c. 1716 og efterfulgtes af *Hans Jensen*, der i 1738 ogsaa fik Nr. 6B.

Gaard Nr. 6B fik *Steffen Nielsen* c. 1680. 1689 fæster *Niels Christensen* den. Efter hans Død 1737 afstaar hans Enke Fæstet til *Hans Jensen* paa Nr. 6A.

Den samlede Gaard Nr. 6

havde *Hans Jensen* til sin Død i 1762, hvorefter Enken, der var hans 3. Kone, havde den til 1764, da Sønnen *Laurs Hansen* fæstede den. 1767 købte han den til Selveje, og 1791 skødede han den til Sønnen *Hans Laursen*. Han døde 1814, og Enken *Kirsten Nielsdatter* havde saa Gaarden til 1823, da hun skødede den til Sønnen *Laurs Hansen*, der samtidig ægtede *Ingeborg*, Datter af da afd. *Peder Pedersen Møller* i Skibræt Mølle. Hun havde en god Medgift. 1839 købte *Laurs* en Parcel (4c) af *Hans Damkjær*. 1840 frasælger han en Parcel med 5 Skpr. Htk. (nu Nr. 13g) ved Vilstrup Skov til *Jens Hansen Dons* (se Skovgaard). I 1853 solgte han Matr. Nr. 13g til Svigersønnen *Peder Nielsen* (se *Aksel Høcks* Gaard). Og i 1859 fik hans Søn *N. P. Laursen* Skøde paa den gamle Nr. 6 Gaard (Nr. 13a m. fl.). Han tilkøbte i 1866 Matr. Nr. 7i af Enken *Ane Jørgensen* paa Gaard gammel Nr. 13. Men han kunde som flere andre ikke tage de daarlige Tider i 1880erne og gik fra Gaarden, som *Jens*

Pagh Pedersen Skov saa købte i 1889. I 1925 fik hans Svigersøn *Poul Povlsen Gaarden*.

G a a r d N r. 7. Fik i 1844 Matr. Nr. 15.

Den var i 1688 delt i 2 Halvgaarde.

Gaard Nr. 7A havde *Peder Hansen Griis* og derefter *Christian Nielsen*, der i 1689 blev gift med Peder Griises Datter. De døde begge i 1710. Deres Datter Mette ægtede i 1711 Niels Pedersen, der samme Aar fæstede Halvgaarden. De døde begge i 1730, og deres Søn *Jep Nielsen* fæstede den efter dem. Hans 1. Kone begravedes den 6. August 1751, og 20. November samme Aar ægtede han Met Hansdatter. Saa hurtigt lod det sig gøre at føre en ny Kone i Gaarde. 1764 fik Jep ogsaa Nr. 7B i Fæste.

Gaard Nr. 7B havde *Frederik Mortensen* i Begyndelsen af 1680erne. Derefter *Claus Jacobsen Bolt*, der døde 1699. Hans Enke ægtede *Peder Jensen*, der i 1719 afstod Fæstet til sin Stedsøn *Hans Clausen*, Claus Bolts Søn. Han ægtede i 1719 Kirsten Olesdatter fra Gaard 5 i Eltang. Deres ældste Søn *Claus Hansen*, døbt 14. Maj 1722, er Stamfader til *Slægten Vilstrup*. Han blev sat til Bogen, og i 1750 immatriculeredes han ved Københavns Universitet under Navnet *Claudius Johannes Vilstrup*. Han studerede Teologi, men maatte opgive Studiet antagelig af økonomiske Grunde, blev Huslærer paa en Herregaard og derefter Skoleholder i Taaning ved Skanderborg, hvor han døde 1768, 46 Aar gammel. Hans Sønnesøn *Claus Nicolaj Vilstrup* (1784—1871) var Sognepræst og Seminarieforstander i Borris. Dennes Søn *Anders F. K. Vilstrup* (1824—1910) var Præst og Seminarieforstander i Ranum.

1744 fik *Hans Bertelsen* Gaard 7B ved at ægte Hans Clausens Datter Sidsel. Gaarden havde da 3 Bæster, 4 Køer, 4 Ungnød og 4 Faar samt 17 Fag Huse. 1758 døde H. Bertelsen, og Sidsel giftede sig samme Aar med *Mads Pedersen*, der i 1764 afstod Fæstet til Jep Nielsen paa Gaard 7's anden Halvdel. Der var da ingen Besætning paa Nr. 7B. Den lover Jep selv at anskaffe.

Den samlede Gaard Nr. 7.

En Maaned efter, at Jep Nielsen havde faaet hele Gaarden, døde han. Enken Mette Hansdatter giftede sig i 1767 med *Anders Jensen* fra Kongsted, der samme Aar købte Gaarden til Selveje. 1799 skødede han den til *Jens Nielsen Herslev* fra Studsdal, der havde ægtet hans Datter Dorthe. 1812 solgte Jens N. Herslev en Parcel til Laurs Hansen Dam (se H. Vyffs Gaard). Endvidere solgte han nogle Smaaparcer. 1834 købte han en Parcel fra Gaard 10 (Nr. 14k). Kort efter hans Død 1835 skødede hans Enke, Dorthe, Gaarden til Sønnen *Hans Jensen Slott*. I Matr. 1844 fik Gaarden Htk. 7.5.0.0½ *under Matr. Nr. 15*. Dertil kom Parcellen 14k med Htk. 0.6.3.0¾. Hans Slott købte i 1846 og 47 flere Smaaparcer

ind til Gaarden. Hans J. Slott døde 1860. Aaret før havde han tilskødet de 2 ældste af sine 5 Sønner, *Poul* og *Jens Sloth*, Gaarden. Poul blev Eneejer af den i 1860. Han frasolgte 1863 Matr. Nr. 15g til Hans Christensen i Møsvraa. (Den kom 1918 ind under Frandsens Gaard i Møsvraa.) Og samme Aar solgte han Matr. Nr. 15f til sin Broder *Andreas Sloth* (se Peter Sloths Gaard). 1871 solgte han Resten af Gaarden til Niels Buhls Enke fra »Østerholm« *Anne Margr. Laursen*. Hun havde en Søn som Bestyrer og skal have anlagt den store Have, der er til Gaarden. 1877 solgte hun Matr. Nr. 15h til Jørgen Thomsen, Vilstrupgaard, Nr. 15a og 14k til Jens Iversen paa Gaard gammel Nr. 11 samt forskellige mindre Parceller til andre. Bygningerne og den store Toft, Nr. 15a (nu 15i), som Bygningerne laa i, solgte hun ligeledes i 1877 til *Jens P. Hansen* paa Gaard gammel Nr. 9. Han flyttede saa over i Gaard Nr. 7 og lagde Jorden fra Gaard 9 ind under den. Efter Jens P. Hansens Død i 1884 ægtede hans Enke i 1885 hans Broder *Peder Hansen*. Han døde i 1907, og hans Enke havde saa Gaarden til 1918, da hun skødede den til sine Børn med Peder Hansen, *Anne* og *Jens Peter Hansen*, der 1919 solgte den til *Johs. Skov*.

G a a r d N r. 8. Vilstrupgaard. Fik i 1844 Matr. Nr. 6.

1683 *Peder Christensen*. Efter hans Død i 1685 ægter hans Enke *Jep Pedersen Griis*, der i 1713 afstaar Fæstet til *Hans Pedersen Buhl* fra V. Nebel, der ægter hans Datter Gjertrud. Gaarden havde da 12 Fag Sals og Øddel (Kostald), der var nogenlunde ved Magt, men 7 Fag Stald- og Fæhus var ved at falde ned. Der var kun 2 Bæster, 3 Køer, 3 Ungnød og 6 Faar paa Gaarden. Hans P. Buhl slap derfor med 4 Daler i Indfæstning. Han var gift 3 Gange og døde 1750. Derefter fæstede *Mads Jepsen*, der ægtede Hans P. Buhls Datter Mette, Gaarden, som han i 1767 købte til Selveje. 1784 skødede han den til Datteren *Mette*, der havde sine 2 yngre Brødre til at hjælpe sig. 1793 giftede hun sig med *Jens Jensen Høeg*. De havde ingen Børn, og i 1820 skødede de Gaarden til *Jens Pedersen* (ogsaa kaldet Mogensen). Han købte i 1834 en Parcel fra Gaard 10 og lagde den under Gaard 8. Denne Parcel fik i 1844 Htk. 1.6.3.1¾ under Matr. Nr. 14i. I 1845 solgte han Gaarden til *Niels B. Dons* fra Viv, der i 1846 købte den Gaard, som Joh. H. Wied i 1840 havde købt af Hans Damkjær, altsaa det sidste af Gaardene 5 og 12, som Niels B. Dons saa udparcellerede, idet han dog beholdt Parcel Nr. 4b langs Kirkevejen. Efter hans Død 1855 ægtede hans Enke *Hans Chr. Friis*, der havde Gaarden til 1863, da Niels B. Dons's Søn *Niels Ole J. Dons* fik den. 1865 mageskiftede han med Jens Iversen paa Gaard gammel Nr. 11, saaledes at Jens Iversen fik Nr. 4b, og Niels O. Dons fik Nr. 8i og 8c. Baade Niels B. og Niels C. J. Dons var Sognefogeder. 1876 fik *Jørgen Thomsen* Gaarden. Han tilkøbte i 1877 Nr. 15h (paa Kortet 15a) fra Gaard gammel Nr. 7.

Efter hans Død i 1883 fik hans Svigersøn *Anton A. Daugaard*, Gaarden, som han i 1906 overdrog til Sønnen *Anders A. Daugaard*. Fra 1950 *Anton B. Daugaard*.

G a a r d N r. 9. Fik i 1844 Matr. 16. Nedlagt 1877.

Den laa sydligst paa Østsiden af Bygaden, omtrent hvor Smed Nielsen nu bor. *Jens Iversen* nævnes som dens Fæster i 1683. Efter hans Død 1685 ægtede hans Enke *Hans Hansen*, kaldet Hørup, fordi han var fra Højrup. Han blev Kirkens Værge, og Præsten kalder ham en god, ærlig Mand. Baade han og hans Kone Mette, der døde i 1715 med en Uges Mellemrum, blev begravede inde i Kirken. Det var en Ære, som en Kirkeværge tilkom. Samme Aar fæstede *Peder Madsen d. Æ.* Gaarden og ægtede *Hans Hansens* Datter *Karen*. Af Bygninger var der da 12 Fag Sals og Øddel (Kostald), 10 Fag Lade og 8 Fag Tørve- og Vognskur, der var »nogenledes ved Magt«. Besætningen bestod af 3 Bæster, 1 Helmisse, 6 Køer, 4 Ungnød, 4 Kalve og 8 Faar »med deris Grøde«. Tilstanden var god efter Tidens Forhold. *Peder Madsen* og *Karen* havde 2 Sønner og 2 Døtre, der alle kom ind paa Gaarde i Vilstrup. Den ældste Søn *Hans Pedersen*, fik i 1741 Gaard Nr. 1; den anden Søn, *Anders Pedersen*, fik i 1753 Gaard Nr. 14; den ene Datter, *Anne*, blev gift med *Rasmus Iversen* paa Gaard 2, og den anden Datter blev paa Fødegaarden og ægtede i 1753 *Ole Jepsen*, der fæstede Gaarden med *Peder Madsen d. Æ.* paa Aftægt. Han var Aftægtsmand i 22 Aar og døde i 1775 89 Aar gammel. Kort efter holdtes der Skifte efter ham, og adskillige af hans mange Efterkommere og Arvinger var mødt frem i det Haab, at der skulde være noget efter ham. Det var der ogsaa, men saa fremlagde *Ole Jepsen* en Aftægtskontrakt paa 14 Punkter af den 2. Februar 1753, og efter den skulde *Ole* arve alt, hvad der maatte være efter *Peder Madsen*. De fremmødte Arvinger fik intet.

1767 købte *Ole Jepsen* Gaarden til Selveje. 1790 skødede han den til Sønnen *Peder Olesen*, der i 1827 skødede den til sin Søn *Ole Pedersen*. 1804 havde *Peder Olesen* solgt en Parcel med godt 5 Skpr. Htk. til *Laurs H. Dam* (se *H. Vyffs Gaard*). *Ole Pedersen* døde 1828, og i 1828 ægtede hans Enke *Johan Wilhelm Madsen* fra Haastrup, der døde 1860. Hans Enke solgte i 1865 Gaarden til *Jens Peter Hansen*, der i 1867 solgte Nr. 16h og i 1868 Nr. 16f (nu 16f, 16i og 16h) til *Peter H. Sloth*, men køber andre mindre Parceller i Stedet for. 1877 køber han Bygningerne til Gaard gammel Nr. 7 og den Toft, de laa i, Matr. 15a (nu 15i) af *Anne Margr. Laursen* og flytter over i disse. Bygningerne til Gaard gammel Nr. 9 blev saa revet ned. Dog vist med Undtagelse af Stuehuset, som *Skomager Hansen* nu har. Jorden blev lagt ind under Gaard gammel Nr. 7, og dermed er den gamle Gaard Nr. 9, der skal have heddet »Vilstrup Ejergaard«, udslettet. Se iøvrigt under Gaard Nr. 7.

G a a r d Nr. 10. Fik i 1844 Matr. Nr. 14. Udstykket.

1683 og 88 nævnes *Anders Olufsen* som dens Fæster. Han dør 1704, 88 Aar gammel. Antagelig er hans Eftermand *Poul Andersen*, hans Søn. Han ægter i 1703 Else Madsdatter Beck fra Landerupgaard. Poul Andersen døde i 1725, og Else sidder med Gaarden til 1732, da hun ægter *Peder Mouridsen*, ogsaa kaldet Monssen, som efter hendes Død ægter Mette Pedersdatter. 1767 faar han Gaarden i Selveje. Efter hans Død gifter Mette sig med Christen Simonsen*) fra Lilballe, der i 1800 overdrager Gaarden til sin Svigersøn *Hans Christensen* fra Stenderup. Efter hans Død gifter hans Enke sig i 1832 med *H. Smidt*, der i 1834 sælger Gaarden til P. Grunnet, Fangel, Salling og Valeur, et Gaardslagterfirma, der straks udparcellerer den. *Jens Nielsen Lund* fra Pjedsted fik Hovedparcellen med Htk. 2.3.2.0 samt et Langskifte i Vilstrup Skov (se Jens Lunds Gaard); Jens Nielsen Herslev paa Gaard Nr. 7 fik en Parcel med Htk. 0.4.3.0, som i 1844 fik Matr. Nr. 14k; Jens Pedersen, Gaard Nr. 8, fik en Parcel med Htk. 1.1.3.1, der i 1844 fik Matr. Nr. 14i, og andre fik Smaaparcer. Gaard Nr. 10 er dermed udslettet udover, at de Marker, der har hørt til den, fik *Matr. Nr. 14* i 1844.

G a a r d Nr. 11. Fik i 1844 Matr. Nr. 8. Løkkegaard.

1683 og 88 nævnes *Jens Thomsen* som dens Fæster. Efter hans Død i 1701 ægter *Peder Iversen Kring* fra Haastrup hans Enke og fæster Gaarden. Peder Kring dør i 1728, og i 1730 fæster *Iver Nielsen* fra Almind Gaarden. Den havde da en Besætning paa 4 Bæster, 6 Køer, 4 Ungnød og 8 Faar, og der var 38 Fag Huse. Der staar i Fæstebogen, at Iver gaar ind paa at ægte Enken paa Gaarden Mette Pedersdatter, der først havde været gift med Jens Thomsen og derefter med Peder Kring. Hun var 70 Aar, og Iver Nielsen 26. Man undres over, at hun ikke foretrak at gaa paa Aftægt, og over, at Iver vilde have den gamle Kone. Maaske har det været for at undgaa den forhadte Militærtjeneste; thi en Fæstebonde skulde ikke springe Soldat.

Men Iver havde Heldet med sig. Den gamle Kone døde inden Brylluppet, og i Stedet ægtede han den 28-aarige Kirsten Sivertsdatter fra Gaard Nr. 3. 1767 købte han Gaarden til Selveje. 1776 døde han, og hans Enke, der var hans 2. Kone, *Maren Michelsdatter*, havde saa Gaarden til 1784, da hun skødede den til sin Søstersøn *Michel Jensen*, der i 1820 overdrog den til Sønnen *Iver Michelsen*. Han ægtede *Anne Jensdatter*, med hvem han havde Sønnerne Mikkell og Jens. Iver Michelsen døde 1831, og Anne ægtede Aaret efter Ungkarl, Gaardmand og Sogne-

*) Paa en Egetræs Overligger, der nu findes indmuret i Jens Lunds Lade, findes Chr. Simonsens og Mette Pedersdatters Initialer: C. S. S. — M. P. D. Anno 1768. Dette Aar er de bleven gift. Denne Overligger er fulgt med i 1834, da Jens Lunds Bedstefader købte Hovedparcellen af Gaard Nr. 10 og en Del af dens Bygninger, som blev flyttet ud paa Vestermarken paa Matr. Nr. 14a.

foged *Søren Poulsen* paa Gaard Nr. 13. Han afstod Gaard Nr. 13 til en Broder og flyttede om paa Gaard Nr. 11. Han og Anne havde ingen Børn. 1846 døde han, og Anne sad saa med Gaarden.

Da *Søren Poulsen* kom ind paa den, havde den sit gamle Tilliggende fra 1772, men 1835 solgte *Søren Poulsen* en Parcel, der i 1844 fik Nr. 8c, til Skolelærer *Oxholm*. (Denne Parcel fik Lærer *Oxholms Søn Mads* senere, men afhændede den i 1851 til *Jens Iversen* paa Gaard Nr. 11, saa den kom tilbage til Gaarden). Sidst i 1851 delte *Anna Jensdatter* Gaarden mellem sine 2 Sønner. *Jens Iversen* fik Hovedparcellen Nr. 8a, og *Mikkel Iversen* fik Nr. 8d m. fl. paa Vestermarken (se H. P. Bertelsens Gaard). Skoven deltes ogsaa. 1865 magesiftede han med *Niels O. J. Dons* paa Gaard gammel Nr. 8. *Jens Iversen* fik Matr. Nr. 4b, og *Niels Dons* Matr. Nr. 8i og 8c. 1877 køber han Nr. 15a og 14k af *Ane Margr. Laursen* paa Gaard gammel Nr. 7. 1892 faar *Jacob Pedersen* Gaarden, og i 1925 overdrager hans Enke den til deres Søn *Eli Corydon Pedersen*.

G a a r d N r. 1 2. Fik i 1844 Matr. Nr. 4. Udstykket.

I 1676 nævnes *Christen Jensen*, og i 1683 hans Enke. 1685—90 *Hans Olufsen*. Derefter faar *Poul Nielsen Griis* fra Annexgaarden den. Paa sine ældre Dage fik han sin Søn *Christen Povlsen Griis*, som Medfæster, eller maaske han fæstede hele Gaarden. Det er uklart. Men i 1723 giftede *Christen* sig ind paa Gaard Nr. 2A i Skovsgaarde. Han beholdt dog Fæstet paa Gaard Nr. 12, som hans Fader og hans Brødre og Søstre var paa og passede. Embedsmændene lod det gaa til 1731, da *Povl Griis* døde, og hans Datter *Anne* ægtede *Peder Madsen d. Y.* Det meldes da, at *Peder Madsen* har fæstet *Christen Povlsens* Gaard med 45 Fag Huse og en Besætning paa 4 Bæster, 6 Køer, 6 Ungnød og 10 Faar. 1764 fæster *Peder Madsens Søn Poul Pedersen* Gaarden og køber den til Selveje 1767. Efter hans Død i 1779 ægter hans Enke *Birgitte* i 1780 *Søren Hansen Damkjær* fra N. Stenderup. Han skøder i 1812 Gaarden til sit eneste Barn *Hans Sørensen Damkjær*. Den havde da sit gamle Tilliggende fra 1772, men det skulde snart blive anderledes. *Hans Damkjær* baade vilde og kunde handle. Aaret før havde han købt Gaard Nr. 5, der laa lige overfor Gaard Nr. 12. (Det er frit opfundet, at han tilgiftede sig Gaard Nr. 5 ved at ægte en gammel Enke efter en Mand, der hed *Palle*. *Hans Damkjærs* Kone, der var 24 ældre end han, kom udensogns fra). Det har været *Hans Damkjærs* Mening at lægge de 2 Gaarde sammen, men det har ikke været saa godt. Markerne laa for spredt. Han køber saa *Vellinggaard* i 1839 og begynder saa at udparcellere sine Gaarde i *Vilstrup*, saaledes som det er fortalt under Gaard Nr. 5. Og i 1842 sælger han det, der er tilbage (og Bygningerne paa Nr. 12) til *Joh. H. Wied*, der fik Htk. 5.7.2.1⁵/₈. I 1846 sælger *Wied* denne Gaard til *Niels B. Dons* paa

Gaard gammel Nr. 8, der samme Aar udparcellerer den. Matr. Nr. 4i solgtes til Gaard Nr. 1 (se »Godthaab«); Peder Jensen fra Tranemosegaarden fik Matr. Nr. 6e, 6f og 6g ved Herslev Skel fra Niels Donses egen Gaard; P. Pedersen Buhl paa Gaard Nr. 14 fik Nr. 4h; Jeppe Ladegaard fik Nr. 4a (Toften til Gaard Nr. 12); Peder Haar Jensen fik Nr. 4x (se Otto Vesterholms Ejendom); Niels Nielsen Uth fik Nr. 4s (se Chr. Christensens Ejendom), og Nr. 4b beholdt Niels Dons selv. Dermed er Gaard Nr. 12, hvis Jorder ligesom Gaard Nr. 5s i 1844 fik Matr. Nr. 4, udslettet.

G a a r d N r. 13. Fik i 1844 Matr. Nr. 7. Fogedgaarden. Udstykket.

1682 fik *Mads Iversen* den i Fæste ved at ægte Formanden, Peder Iversens Enke. Han efterfulgtes i 1731 af sin Søn *Søren Madsen*, der blev Sognefoged. 1767 fik hans Søn *Poul Sørensen* Gaarden og købte den samme Aar til Selveje. Han var ogsaa Sognefoged. 1810 skødede han Gaarden til sin Søn *Søren Poulsen*, der efterfulgte ham som Sognefoged. Da *Søren Poulsen* i 1832 ægtede Enken paa Gaard Nr. 11, afstod han Gaard Nr. 13 til sin yngre Broder *Mads Poulsen*. Han frasolgte 1853 Nr. 7c til Hans Christensen (se Matr. Nr. 7c). Mads døde 1857, og hans Enke *Ane Jørgensen* fik Gaarden, som hun efterhaanden næsten udstykkede. 1857 solgte hun Nr. 7e til Mikkel Hansen (se *Søren Lunds Gaard*); 1866 Nr. 7i til Laurs Hansen paa Gaard gammel Nr. 6, og samme Aar Nr. 7h til Mikkel Hansen (se *Søren Lunds Gaard*). 1860 solgte hun Nr. 7f og 7m (i 1866) til Mads Pedersen (Hvid) (se *Henry Madsens Gaard*). 1873 solgte hun Nr. 7a og 7b til Kei Lind (se »Nørgaard«). Gaardens Toft — Nr. 7k — fik Jeppe Ladegaard i 1876. Gaard Nr. 7 er ogsaa udslettet. Alle de gamle Gaarde paa Østsiden af Bygaden med Undtagelse af Nr. 11 forsvinder efterhaanden, fordi de laa altfor daarligt for deres Marker.

G a a r d N r. 14. Fik i 1844 Matr. Nr. 12,

der kaldtes »Bjerget«, nu »Buhlsminde«, laa forhen godt 100 m sydligere end nu og var den nordligste Gaard i Vilstrup By. Fra ca. 1660 havde *Thomas Nielsen* den i Fæste, og 1683 og 88 hans Søn *Niels Thomsen*. 1705 fik *Jep Pedersen* fra Gaard Nr. 13 den ved at gifte sig med Niels Thomsens Datter. Efter hendes Død giftede Jep sig med *Dorothe Olufsdatter*. Dette Ægtepars Efterkommere har Gaarden i Dag (se Tavle for Gaard Nr. 14 i Sdr. Vilstrup).

1732 døde Jep Pedersen, og Dorothe giftede sig med *Søren Hansen*, og efter hans Død i 1745 indgik hun, 48 Aar gammel, i Ægteskab med den 28-aarige *Peder Hansen Buhl*, Søn af Hans Pedersen Buhl paa Gaard Nr. 8. Han døde allerede 1750, og Dorothe sad saa med Gaarden, til hendes Datter med Jep Pedersen, den 22-aarige *Anne Jepsdatter*, i 1753 blev gift med *Anders Pedersen* fra Gaard Nr. 9. Han og Anne fik 9 Børn, og Nr. 4

af disse, der siden fik Gaarden, blev døbt Peder efter den afdøde Peder Hansen Buhl og blev ofte kaldt Buhl, skønt han ikke var en Buhl.

Den næstældste af Jep Pedersens og Annes Børn, der fik Navnet *Jep* efter sin Morfader, er et Eksempel paa, hvordan en Bondesøn paa den Tid kunde arbejde sig frem til en helt anselig Embedsstilling, selv om han ikke naaede saa meget som Anders Hansen Donses Søn fra Gaard Nr. 2 i N. Stenderup, der blev Etatsraad og Godsejer. Jeg lader her vor Jeppe fra Bjerget fortæller derom.⁵⁰⁾

»Som barnefødt i Jylland, forrige Coldinghuus nu Vejle Amt, Bruscherred, Sønder Wilstrup Sogn og Bye, af Forældre simple Bønderfolk, Fader Anders Pedersen, da Fæstebonde paa Ryttergodset, og Moder Anne Jeppesdatter. Døbt i samme Sognekirke den 12. Oktober 1755, erholdt jeg min barnlige og ungdommelige Opdragelse hos bemeldte mine Forældre og efter den da stedfundne simple Undervisning i Religionen, nemlig at lære Morten Luthers liden Katekismus udenad og at kunne læse Epistlerne og Evangelierne i Bogen samt Pontoppidans Forklaring udenad uden mindste Udtydning. Blev jeg confirmeret i fornævnte Sogns Kirke ved Paaske 1770, altsaa da 14½ Aar gl. Foruden de forbemeldte Lærebøger kjendte jeg ved min Skolegangs Ophør alene noget til endeel af Kingos Psalmer og ligesaa noget til Søren Mathiasens Regnebog, men var i Grunden ikkun en maadelig Skriver.

Efter Confirmationen forblev jeg endvidere hos mine Forældre og maatte ved Arbejde efter Evne deltage i deres Bonde- og Landlige Sysler, indtil jeg i Foraaret 1772 ved den Lejlighed, at en Morbroder ved Navn Andreas, som havde været i Tjeneste hos forrige Statsminister, Johan Hartvig Ernst, Greve af Bernstorff, ved dennes dødelige Afgang i Hamborg paa sin Tilbagerejse til Kjøbenhavn kom til at opholde sig en kort Tid i hans Fødegaard hos mine Forældre, og som da overtalte dem til at lade mig følge med sig til Kjøbenhavn paa Lykke og Fromme og efter Omstændighederne igjen rejse tilbage.

Mandagen den 27. April s. A. forlod jeg altsaa mine Forældres Gaard uden noget Udstyr til at forblive i Kjøbenhavn, og gik tilfods til Colding, og var min hele Rejse-Kapital 4 Rdl.

Dagen derpaa gik jeg i Følge med min Morbroder til Sejls fra Colding med en Skipper fra Dragør og kom til Staden 8. Dagen derefter, Tirsdagen den 5. Maj; og da dette netop var 8. Dagen efter, at Greverne Struense og Brandt for Majestætsforbrydelse vare henrettede, og deres Levninger endnu laa paa Stejlen, og min Morbroder personligen nøje havde kjendt dem begge i levende Live, var Anskuelsen af disse Levninger det allerførste, som foregik.

Ved Ankomsten her til Staden fik jeg strakx ved min Morbrøders Foranstaltning Logie og Ophold udi en Kjelder hos en ham beslægtet Kjeldermand, barnefødt i Erritsøe. Dog varede det ikkun nogen Tid, da

jeg derefter fik Ophold hos min Morbroder paa det Bernstorffske Palai, som da formedelst Herskabets Fraværelse stod ledigt.

Uagtet virkeligen al anvendt Umage og Bestræbelser saavel af min Morbroder, som hans Maj. Kongens daværende Garderobe Betjent, Christian Wilhelm Brochmann, Søn af forrige Sogndegn til Eltang og Wilstrup Menigheder, om at faa mig anbragt enten hos en Hørkræmmer, Hose- eller Jernkræmmer, ja endogsaa uden at forkaste den ringeste givne Lejlighed, eller at foragte, hvad der maatte forekomme endog som simpel Oppasser, var det dog ikke muligt at erholde nogen Empliy, hvorfor det omsider blev besluttet, at jeg skulde i Snedkerlære og var virkeligen dertil antaget af en Mester; men da mine Forældre efter herom at være bleven underrettet, aldeles modsatte sig saadant, og min Morbroder herover blev harmelig og meget opbragt, blev det derover bestemt, at jeg strakx, som var noget efter Mikkelsdag s. A., skulde rejse tilbage til Jylland med en Skipper, og var jeg til den Ende efter Bestemmelse og gjort Aftale med Skipperen med mit Tøy paa Toldboden, men til Uhæld var Skipperen afsejlet, og jeg maatte da vende tilbage igen, og det virkeligen endog mod saavel min Morbroders som mod min egen Willie.

Ved bemeldte min Morbroders videre Bistand og Understøttelse og ved som tilforn at erholde adskillige Fødevarer tilsendt fra mine Forældre, forblev jeg altsaa end videre her i Staden Vinteren derpaa og blev da endeligen i Martij Maaned 1773 efter fornævnte Brochmanns Anbefaling antaget som Betjent hos Commerce Sekretair *Hammeleff* som ugiwt imod Ugeløn 3 Mark og ej videre. Kort derpaa blev min Morbroder beskikket til Toldbetjent eller Stempler i Bergen i Norge, hvorhen han da strakx afrejste, og jeg blev da af Sekretairen tilstaaet i Ugeløn 1 Rdl. og forblev saaledes i Tjeneste hos ham, som derefter i May Maaned s. A. blev udnævnt til Amtsforvalter over en Del af Kjøbenhavns Amt med Amager; imod den forbemeldte Løn indtil han ved Michelsdagstide 1775 givtede sig, og jeg da tillige med de øvrige Betjente fik Kosten i Huset samt da tilstaaet aarlig Løn 20 Rdl.

I Stedet for mit Døbenavn (Jep Andersen) maatte jeg efter min Principals Forlangende strakx lade mig kalde efter mit Fadernavn Anders — hvilket da saavel som nu er Skik og Brug iblandt den simple Klasse af Tjenestetyender her i Staden — og antog jeg da Binavnet Bierg, paa Grund af at min Fødegaard, som ligger for sig selv i Byen, fra ældre Tider har været kaldet Bierget.

Forbemeldte Sekretair — siden Justitsraad Hammeleff, tjente jeg som Skriver Dreng i 5 Aar til April 1778, da jeg blev antaget til Fuldmægtig, dog ikkun imod en aarlig Løn af 50 Rdl., og vedblev saaledes at tjene som Fuldmægtig, indtil han i April 1784 afgik som Amtsforvalter og blev Committeret i det kgl. Rentekammer Collegium.«

Jeppe Bierg fortsatte som Fuldmægtig hos den ny Amtsforvalter til

1. Januar 1786. Han havde imidlertid i sin Fritid forberedt sig til dansk juridisk Eksamen, som han tog i 1780 med bedste Karakter; og efter at have taget sin Afsked som Fuldmægtig ernærede han sig nogle Aar som Sagfører. Samtidig giftede han sig. 1788 blev han Regnskabsfører og Tilsynshavende med det kgl. Schäferi, og derefter faar han i 1790'erne det ene offentlige Embede efter det andet, og 1811 udnævntes han til virkelig Justitsraad. Han havde da siden 1804 været Amtsforvalter i Københavns Amt og fra 1805 ogsaa for Amager.

Ved den store Ildebrand i København i 1795 led han et ikke ubetydeligt Tab, men værre gik det for ham under Bombardementet i 1807, da alt brændte for ham. Ganske vist havde han assureret, men Assurancen dækkede ikke for Krigshandlinger.

1820, da han var i sit 65. Aar, tog han sin Afsked med Pension. Han lader tydelig forstaa, at det var, fordi han ikke kunde med den ny Amtmand og vilde gaa af, inden han blev svækket, saaledes at han selv kunde aflægge Regnskabet og svare til det, der havde været ham betroet.

Da han er 73 Aar gammel, og paa 56 Aarsdagen for sin Ankomst til København, opretter han et Legat til S. Vilstrup Skole paa 100 Speciedaler for saaledes »at bringe min Opkomst og temmelig hældige Fremgang i Verden i Erindring og til Opmuntring for Efterkommerne«. Den aarlige Rente af Legatet — nu 400 Kr. — skal efter Skolekommissionens Bestemmelse anvendes dels til Klæder til 2 trængende Konfirmander, dels til Skolebøger til fattige Børn.

Vi vender tilbage til Gaard Nr. 14, som Anders Pedersen købte til Selveje i 1767 og havde til sin Død i 1781, hvorefter hans Enke Anne Jepsdatter sad med den til 1790, da hun skødede den til Sønnen *Peder Andersen*, der faar Tilnavnet *Buhl*. Han blev gift med Cathrine Knudsdatter Buhl, en Sønnedatter af Hans Pedersen Buhl paa Gaard Nr. 8. Naar det er bleven fremstillet, som om de var i saa nær Familie, at de maatte have kgl. Bevilling for at blive gift, maa det pure afvises som en ren Misforstaaelse. P. Andersen Buhl skøder i 1822 til sin Søn *Anders Pedersen Buhl*, men da han dør i 1828, kun 33 Aar gammel, ægter hans Broder, *Peder Pedersen Buhl*, hans Enke Maren Jesdatter og overtager Gaarden. Maren Jesdatter dør i 1832, og P. P. Buhl ægter saa Anne Marie Hansdatter, Datter af Hans Madsen paa Gaard Nr. 4. Hun dør i 1836, og P. P. Buhl ægter saa hendes Søster Maren Hansdatter. Da der var Børn i alle disse 4 Ægteskaber, var der paa een Gang 4 Hold Børn paa Gaarden. P. Pedersen Buhl var Sognefoged og Medlem af Sogneforstanderskabet. Han døde 1872, og i 1874 fik hans Svigersøn *Laurits P. Justesen*, der indtil da havde haft sin Fødegaard Møsvraagaard, Skøde paa den gamle Nr. 14 Gaard i Vilstrup, der nu blev kaldt »Buhlsminde«. I 1893 fik L. P. Justesens Svigersøn *Anton Buck* fra Seest Skøde paa den, og i 1923 hans Svigersøn *Anker Juul* fra Bredstrup.

G a a r d N r. 15. Annexgaarden. Gl. Htk. 6.0.0.1 + 1⁹/₁₄. Matr. Nr. 2a.

Da Præsten *Niels Powelsen Griis* var død i 1583, flyttede hans Enke og Sønnen *Poul Nielsen Griis* over paa Annexgaarden i Vilstrup, hvis Bygninger den gamle Præst havde genopført og istandsat. Til Gengæld havde Kongen, Frederik d. 2., lovet, at Niels Griis's Enke og Sønnen Poul maatte beholde Gaarden i deres Levetid imod at svare dens Landgilde til Eltang-Vilstrup Præsteembede.⁵¹⁾

Poul Griis maa være død i 1621, det ses nemlig, at hans Søn *Niels Povlsen Griis* har faaet den i Fæste i dette Aar. Af en Indberetning fra Præsten Niels Bøgvad i 1649⁵²⁾ faar vi at vide, hvor meget Annexgaardens Fæster aarligt skulde yde til Præsten: 15 Skpr. Rug, 12 Skpr. Byg, 30 Skpr. Havre, 1 Brændsvin, 1 Lam, 1 Otting Smør, 1 Par Høns og 1 Rigsmark i Penge.

I 1688 har Niels Griis's Søn *Poul Nielsen Griis* faaet Fæstet efter sine gamle og skrøbelige Forældre. Gaardens Besætning er da: 3 Bæster, 3 Køer, 6 Faar, 2 Lam og 2 Svin. Og Poul er »endnu enlig«, altsaa ugift. Aaret efter dør gamle Niels Griis, og i 1691 ægter Pouls Søster, Mette, *Mourids Povlsen*, og Poul afstaar saa Fæstet til ham og ægter i 1693 Datteren paa Gaard 12, som han saa faar i Fæste.

Mourids Poulsen, kaldet Griis, døde 1715, og Mette ægter Aaret efter *Iver Madsen Smed*, der dør 1742. Derefter faar *Anders Povlsen*, gift med Anne Mouridsdatter, Fæstet. Han dør 1750. De følgende Fæstere var vistnok *Mads Hansen* og *Michel Hansen*. Den sidstes Enke ægtede i 1782 *Jacob Jessen* fra Stoustrup, der døde 1814. I 1816 fik Pastor Th. Flensburgs yngste Søn *Niels Thygesen Flensburg* Fæstebrev paa Gaarden af sin Fader.

Ved kgl. Reskript 2. Juni 1826 fik Pastor Th. Flensburg fuldkommen Ejendomsret til Annexgaarden, der hidtil havde hørt til Eltang-Vilstrup Sognekald, for 1000 Rbd. kontant og en aarlig Bygafgift paa 15 Tdr. 6 Skpr. efter Kapitelstakst. Samtidig blev Gaarden tiendepligtig. Alt, Bygninger, Besætning, Avl m. v. fulgte med ved Handelen. Og i December samme Aar skøder han den til Niels Th. Flensburg. Han boede paa den til 1835, da han flyttede til Ravnholt i Gjesten Sogn. Annexgaarden beholdt han. Om han havde Bestyrer eller Forpagter paa den er uklart. Det ser dog ud til, at hans Søn Andr. Vilh. Flensburg har været paa den c. 1850. Efter sin Bortrejse frasolgte N. Th. Flensburg flere Smaaparceller, men købte ogsaa lidt ind til den. Bl. a. solgte han Matr. Nr. 2f til Sigvartsminde og Nr. 2k ved Vilstrup Skov til Jens Sørensen Mai. I 1854 solgte han, med Undtagelse af 3 Smaaparceller, Annexgaarden til *Søren Jensen* fra Taulov, der i 1868 flyttede Bygningerne ud paa deres nuværende Plads.

Efter Søren Jensens Død i 1892 fik hans Sønner *Niels* og *Hans Jensen* og Datteren *Karen* Gaarden. Da Karen en Del Aar efter giftede sig og

flyttede til Møsvraa, havde Brødrene den til 1913, da Niels giftede sig og overtog den. Om Hans Jensen, der var en ejendommelig Mand, findes der et Stykke her i Bogen.

Efter Niels Jensens Død i 1932 skødede hans Enke i 1942 Gaarden til *Morten Nielsen*.

SKOVSGAARDE

Fire forlængst ned- og overpløjede Gravhøje, hvoraf mindst de to har haft Gravkamre samt Fund af Urner fra Jernalderen paa den nordlige Del af Matr. Nr. 18a og andre Fund, viser, at der i den yngre Stenalder saavel som i Bronze- og Jernaldertiden har boet Mennesker i Skovsgaarde Omraadet. Navnet Skovsgaarde (oprindeligt uden e, og saaledes udtales det endnu paa Egnen) stammer antagelig fra, at der ud fra Vilstrup By er bleven rejst een eller to Gaarde i Kanten af eller op under en siden bortryddet Skov. Maaske er denne Udflytning sket i Valdemars-tiden. Gaarden eller Gaardene har da faaet Navn efter Skoven. 1573 var der 2 Gaarde.

Skovsgaard Navnet træffes første Gang i et Vidne fra Brusk Herredsting 1. Maj 1484, hvor *Peder Olsøn* fra Skouffsgaard er en af de Mænd, for hvem der afgives Forklaring i en Strid om Degnejorden ved Eltang Kirke. I 1546, da Kristian d. 3. og Peder Ebbesen Galt til Tyrrestrup mageskifter en Del Gods, har Skovsgaarde 2 Gaarde: Skovsgaard og Damsgaard. Til den sidste har der været Fiskedamme. 1660 faar Præsten Niels Bøgvad i N. Stenderup begge Gaardene kvit og fri paa Livstid for sine store Fortjenester under Svenskekrigene. Der nævnes da 2 Fæstere, hvoraf den ene, Hans Olufsen, lige er død. Den anden hed Jørgen Jochumsen. Niels Bøgvad havde Skovsgaarde til sin Død 1681 og har haft Fæstere paa Gaardene. Derefter kom de igen tilbage under Kronen.

De Formodninger, der har været fremme om Skovsgaarde som en Borg med Volde og Grave, findes der ingen Holdepunkter for. De synes at stamme fra det samme Gadekær, som Agenten med den store Mape øste af, da han i en By her paa Egnen var ved at bilde hver Gaardmand ind, at hans Gaard var en gammel Hovedgaard, som der havde været Voldgrave omkring. Saa kunde han bedre sælge det Værk om »Danske Gaarde«, som han var ude med.

Ved den store Auktion i 1765 mødte Skovsgaarde Bønderne ogsaa frem og fik købt deres Gaarde. Der var da 4 Halvgaarde i Byen. Nr. 1A kostede 151, Nr. 1B 140, Nr. 2A 163 og Nr. 2B 165 Rdl., alt pr. Td. Htk. Men de »glemte« ligesom Bybønderne at betale den halve Købesum og blev saa sat til Auktion igen i 1767. De mødte ogsaa, men erklærede stædigt »ej at ville købe«, og blev saa solgte til Overauditør *Søren Seidelin* paa N. Stenderupgaard. Han fik hele Skovsgaarde med 15.7.0.2 Tdr. Htk.

for 107 Rdl. pr. Td. De 4 Skovsgaarde Bønder blev saa Fæstere under S. Seidelin. Men da de efter nogle Aars Forløb saa og hørte, hvordan det gik fremad for alle de ny Selvejere rundt om dem, maatte de til at søbe den Kaal, de havde spyttet i, og vilde nu gærne købe sig selv. Seidelin vilde godt sælge, for der var ikke stort ved at spille Herremand til 4 Halvgaarde, men han vilde have en god Fortjeneste. 1780 gik Købekontrakten i Orden, og Skovsgaarderne blev Selvejere.

Ved Udskiftningen 1772 blev Skovsgaarde favoriseret paa Vilstrup Bys Bekostning. Den fik Bymark rundt om Byen og bredte sig mod Øst helt ind til 5 af de Vilstrup Bygaarde, saadan at disse fik deres Bymark et Stykke fra Gaarden. Og Skovsgaarde fik sine Udmarker i eet samlet Stykke, der laa godt for den lille By. Denne Favorisering, der bidrog til at ødelægge Udskiftningen af Vilstrup Bys Jorder, har S. Seidelin selvfølgelig faaet ført igennem. Han vilde have sin Besiddelse gjort saa god, samlet og afrundet som muligt.

G a a r d N r. 1A. Htk. i 1688: 3.7.0.0½. Nedlagt.

I 1683 nævnes *Jens Bertelsen Høg* som Fæster af baade Gaard Nr. 1A og Gaard Nr. 1B. Han havde i mange Aar været Herredsfoged i Brusk Herred; men i 1687 fik han sammen med mange andre jydsk Herredsfogder og Skrivere sin Afsked paa graat Papir. Landsdommerne i Viborg indstillede ham til Afsked, da hans »Udygtighed og Malice (Ondskab og Lumskhed) noksom er bekendt«. Man skal ikke uden videre tro paa dette Udsagn. Det er muligt, at Jens Høg, der i sin Ungdom var oplært efter »Jydsk Lov«, og som i mange Aar havde brugt den, har haft svært ved at indrette sig efter den Retsorden, som Enevælden vilde fremtvinge, og som paa flere Maader brød med gammel Bonderet. Han har da søgt ved Bondesnedighed at knibe udenom. Det har mishaget de høje Landsdommere, der var udnævnt af Kongen og var hans underdanige Tjenestemænd. Jens Høg har ikke været dem føjelig nok.

Han havde en Tid boet i Herslev Sogn, og her havde han og hans Kone en Strid med Præsten, der viser, at han ikke var til Sinds uden videre at bøje sig for en Sognepave. Han kom til Skovsgaarde i 1669. Herfra foreligger der intet om hans »Malice«. Han førte en Fugl i sit Vaaben, sikkert en Høg. 1696 døde han, 78 Aar gammel.

Nogle Aar før havde hans Søn *Bertel Jensen Høg* faaet Gaard Nr. 1A i Fæste. 1709 søgte han ogsaa at faa fat i Nr. 1B, men det lykkedes ikke. 1728 afstod han Nr. 1A til sin Svigersøn *Laurits Christensen* fra Taulov Nebel. 1742 døde baade Laurits og hans Kone, efterladende sig 3 Børn i Alderen 5 til 12 Aar, en Dreng og to Piger. Da Boet er gjort op, er der 31 Rdl., en Skudvest med 36 Sølvknapper (den gamle Herredsfogeds?) og 3 Sølvskeer til Deling mellem Børnene. *Søren Bertelsen* fra Snoghøj vil gerne fæste Gaarden. Det kan han ogsaa, hvis han vil gifte sig med

den afdøde Kones Søster Malene Bertelsdatter og paatage sig at sørge for de 3 Børn, idet man formener, at de bedst kan opdrages under deres Mosters Varetægt. Saa forstaaende kunde Embedsmændene altsaa være. Det gaar Søren ind paa, men han venter, at man vil give ham nogen Moderation i Afgifterne for de Forsørgerpligter, han paatager sig.

Søren dør i 1747, og Malene ægter samme Aar *Michel Hansen* fra Møsvraa. Hornkvæget paa Gaarden er da lige død af Kvægepest, og Michel faar Gaarden uden at betale Indfæstning mod Løfte om selv at skaffe sig den manglende Besætning. Det er foreløbigt umuligt, da der ingen Kreaturer er at faa. Han skal sørge for de to Børn, som Søren Bertelsen har efterladt sig, samt for de to yngste af Laurits Christensens Børn, der ikke endnu kan klare sig selv. 1750 dør Malene, og Michel gifter sig ret hurtigt igen. Nu er der ingen Moster eller Moder til at tage sig af Børnene. De er blandt fremmede, en Skæbne, som saa mange Fæsteres Børn maatte friste.

1765 købte Michel Gaarden for 151 Rdl. pr. Td. Htk., men glemte at betale, og i 1767, da S. Seidelin købte Skovsgaarde, blev han Fæster under ham indtil 1780, da Michel købte af Seidelin. Michel maatte overtage Gælden til Kongen (den halve Købesum, der stod i 1. Prioritet), 53½ Rdl. pr. Td. Htk. og dertil give Seidelin en Obligation paa 374 Rdl. 2 Mk. 10½ Sk., d. v. s. 150 Rdl. pr. Td. Htk. Seidelin tjente 43 Rdl. pr. Td. Htk. paa denne Gaard.

Et Par Maaneder efter overdrog Michel Gaarden til sin Søn *Hans Michelsen*, der døde 1811. Hans Enke *Kirsten* ægtede samme Aar *Conrad Hansen* fra Almind. Han solgte lidt Udmarksjord fra. Efter hans Død i 1842 sad Kirsten med Gaarden i et Par Aar. I Matr. 1844 fik den Htk. 5.0.2.0½ *under Nr. 21a*. 1845 overdrager Kirsten Gaarden til sin Søn *Jens Konradsen*. Men da han saa ægter Niels Pedersens Datter paa Gaard Nr. 2B og i 1846 ogsaa faar denne Gaard, flytter han over paa den og nedlægger Gaard Nr. 1A. Se Gaard Nr. 2B.

G a a r d N r. 1B. Htk. i 1688: 3.7.0.0½.

Jens Bertelsen Høg havde den som nævnt foran sammen med Nr. 1A til sin Død i 1696, og hans Enke havde den vistnok derefter til 1709, da *Mads Sørensen* i Viv fæster den. Det ser ud til, at han boede i Viv og derfra har drevet Gaarden i Skovsgaarde. Det var vist ikke lovligt, og tilmed lod han Bygningerne paa Skovsgaarde Gaarden helt forfalde. Fæstebogen for 1716, det Aar, da Bertel Høgs Søn *Jens Bertelsen Høg*, fæster den, kalder den »fast øde«. Dens Salshus paa 4 Fag er ubrugeligt, og et andet af dens Huse, der er paa 13 Fag, og hvori der skal være Stald og Lade, duer heller ikke. Det staar paa Stolper, der er gravet ned i Jorden, og de synes at have været raadne. Der er heller ingen Besætning, saa Gaarden har været slem at tage til. Regimentsskriverens Tilsyn

har helt svigtet. Da der i de foregaaende Aar havde været Regiments-skrivere, der blev afsat for Misligheder, er det muligt, at Mads Sørensen har forstaaet at faa dem til at lukke Øjnene for Gaardens Forfald.

1747 afstaar Jens B. Høg Fæstet til sin Svigersøn *Jens Mogensen* og gaar sammen med sin Kone paa Aftægt hos ham. Fæsteoverdragelsen motiveres med Jens Høgs og hans Kones Alderdom. Men da Jens Høg kun er 53 Aar, føler man sig ikke overbevist med Hensyn til Alderdommen. Men det er muligt, at han nu, efter at have bragt den forsømte Gaard paa Fode, godt kunde fortjene at blive fri. Han havde ogsaa gjort det godt, for nu har Gaarden 4 Bæster, 2 Køer, 1 Kalv og 4 Faar, og der er 34 Fag Huse.

I 1764 indgaar Jens Mogensen paa et Fæstemageskifte med *Jens Thorsen* paa Gaard Nr. 5 i Vilstrup By. Jens Thorsen faar saa Nr. 1B i Skovsgaarde, hvor han i 1767 bliver Fæster under *S. Seidelin*. Af ham køber han i 1780 Gaarden til Selveje. Han overtager Gælden til Kongen, godt 207 Rdl., og udsteder endvidere som Skyldner en Obligation paa 150 Rdl. til Seidelin. Men han maa have lagt rede Penge ved Siden af. Der er ingen Grund til at tro, at han kunde købe sin Gaard billigere end Naboen Michel Hansen, der havde det samme Hartkorn.

1810 overdrager Jens Thorsen Gaarden til sin Søn *Rasmus Jensen*. I Matr. 1844 fik den Htk. 8.1.3.0 *under Nr. 20a*. 1843 fik Rasmus Jensens Sønner *Jens* og *Niels Rasmussen* Gaarden, som de har i Fællesskab til 1852, da de deler den. Jens Rasmussen faar Matr. Nr. 20a, og Niels Rasmussen faar Matr. Nr. 20c, som han bygger paa. (Om denne Gaard se nedenfor). 1892 skøder Jens Rasmussen sin Gaard Nr. 20a til Sønnen *Niels Jensen*. 1933 faar *Harald Roed* Gaarden og i 1951 hans Broder *Hans Roed*.

U d f l y t t e r g a a r d e n , M a t r . N r . 20c,

som Niels Rasmussen fik i 1852, havde han til sin Død 1884. Hans Enke *Jacobine Hansen* skødede den 1887 til *Peter Povlsen* fra Skovsgaarde (fra Gaard Matr. Nr. 18a, gammel Nr. 2A). Videre se Nr. 2A.

G a a r d N r . 2A.

1683: Hans Hansens Enke *Maren Hansdatter*. 1708 fæster *Bertel Sørensen* den. Efter hans Død i 1722 ægter Maren, hans Enke, i 1723 *Christen Povlsen Griis* fra Gaard Nr. 12 i Vilstrup. Maren dør 1727, og Christen gifter sig med Sidsel. Der er Børn fra alle 3 Ægteskaber, som Christen maa sørge for. Det kan ses, at han havde Gaarden i 1765 og 67: men det kan ikke ses, hvornaar han har afstaaet Fæstet til sin Søn *Poul Christensen*, men antagelig er det sket i 1778, da Poul gifter sig med Maren Sørensdatter. Poul er i hvert Fald dens Fæster, da S. Seidelin i

1780 sælger Gaardene i Skovsgaarde til Selveje. Poul Christensen maatte da overtage Gælden til Kongen, ca. 218 Rdl., og desuden give Seidelin en 2. Pants Obligation i Gaarden paa 392 Rdl. 3 Mk. 3¼ Sk. 1810 skøder han Gaarden til sin Søn *Christen Poulsen*. I 1844 fik den Htk. 6.3.1.0 *under Matr. Nr. 18*. 1845 fik hans Søn *Poul Christensen* den. Han frasolgte flere Parceller. De Skovsgaarde Udmarker laa daarligt for den lille By og blev efterhaanden solgt fra. Dog ikke saa meget fra Gaard Nr. 2A som fra de andre. Det er i Dag meget let at finde ud af, hvad der er gammel Skovsgaarde Jord, da det har Matr. Nr. 18, 19, 20 og 21.

1894 overtager *Peter Povlsen* sin Fødegaard efter sin Fader Povl Christensen. Udflyttergaarden, Matr. Nr. 20c, som han havde i Forvejen, bliver lagt ind under den. Fra 1939 *S. Christian A. Poulsen*.

Gaard gammel Nr. 2A har været i Slægtseje fra 1723.

G a a r d N r. 2B. Htk. i 1688: 4.0.2.0½.

1683 var *Søren Pedersen*, der stammede fra Tolstrup, dens Fæster. Hans Søn *Niels Sørensen* havde den fra 1704 til 1742, da hans Søn *Bertel Nielsen* fik den. Han købte den i 1780 til Selveje af S. Seidelin ved at overtage Gælden til Kongen og ved at give Seidelin et 2. Pants Gældsbevis paa 392 Rdl. 3 Mk. 3¼ Sk. Seidelin tjente ca. 175 Rdl. paa denne Gaard ligesom paa Nr. 2A.

1781 blev Bertel Nielsens Datter Maren gift med *Peder Jensen* fra Sellerup, og de overtog Gaarden. 1812 fik deres Søn *Niels Pedersen* den. Han frasolgte i 1832 to Parceller, der siden fik Matr. 19b og 19c. I 1844 fik Gaarden Htk. 5.2.3.2½ *under Matr. Nr. 19a*. 1846 skødede Niels Pedersen sin Gaard til *Jens Konradsen* paa Gaard Nr. 1A, der var blevet gift med hans Datter Maren. Jens Konradsen, der i 1845 havde faaet sin Fødegaard Nr. 1A, flytter nu over paa Gaard 2B og lægger Gaardene sammen under Nr. 2B. Bygningerne til Nr. 1A bliver taget ned, og Toften, den laa i, Matr. Nr. 21e, sælger han til Jens Rasmussen paa Matr. Nr. 20a. Den er i Dag en Del af Hans Roeds Have.

1880 faar Jens Konradsens Søn *Niels Konradsen* Gaarden. 1926 hans Søn *Erik Skov Konradsen*. Fra 1949 hans Enke *Jenny Konradsen*, født Kruse.

S k i b d r æ t M ø l l e. Mølleskyld 1688: 8.4.0.0. Ager og Engs Htk. 0.1.10.

Den er sikkert ældgammel, men der vides intet om dens ældste Historie. Efter Landgilden at dømmes, som den og Gudsø Mølle efter Jordebogen af 1573 skulde betale, har begge Møller på den Tid været ret betydelige. Det kan ses, at Skibdræt Mølle er brændt i 1622, og i 1647 meldes det igen, at den er brændt, maaske er det sket et Par Aar før under Torstenson Fejden. Efter Svenskekrigen 1657—60 meldes den øde og afbrændt. Overleveringen tilføjer, at Mølleren blev skudt.

Den laa derefter øde hen i lang Tid; men der er noget, der tyder paa, at Mølleren i Gudsø har haft den lagt ind under sig og har udnyttet dens Vandkraft ved at opstille et Maleværk paa Stedet. Jorden til Skibdræt Mølle blev saaledes endnu c. 1680 brugt under Gudsø Mølle. Men derefter synes den at være bleven selvstændig igen med *Christen Rasmussen* som dens Fæster. Saa vidt som det mangelfulde Materiale tillader at skønne, synes hans Efterslægt at have siddet paa Møllen i det følgende Hundrebaar, først som Fæstere under Kronen og tilsidst som Medejere af den.

Den 21. Februar 1699⁵³) faar Tolder og siden Borgmester i Kolding, *Hans Pedersen*, kgl. Skøde paa Møllen for 259 Rdl. 6 Sk., som hans salig Svigermoder havde tilgode hos Kongen. Det nævnes, at Møllen har en Jordskyld paa 0.1.1.0, og i Mølleskyld 8.4.0.0 Tdr. Htk., og at det bliver 30 Rdl. pr. Td. Htk., som i Henseende til, at Maleværket skal være ganske brøstfældigt og næsten øde, maa anses for at være en passende Pris. Dog forbeholder Kronen sig Jagtretten.

Hans Pedersen har saa Møllen til sin Død i 1724 med Christen Rasmussen og siden hans Sønner som Fæstere. Derefter faar Hans Pedersens Enke den. Hun skal have 40 Rdl. i Landgilde af den om Aaret. Hun dør kort efter, og nogle af hendes og Hans Pedersens Børn og Børnebørn er derefter dens Ejere. I 1760 sælger et af Hans Pedersens Børnebørn, der ejer det halve af Møllen, denne Halvpart til den daværende Fæster af Møllen, *Henrik Marcussen*, der, saa vidt det kan ses, havde giftet sig ind paa Møllen ved at ægte en Sønne- eller Datterdatter af Christen Rasmussen. Henrik Marcussen tjente gode Penge, og i 1773 købte han Gaard Nr. 3 i Eltang By med Htk. 3.4.1.1 og lagde al dens Jord med Undtagelse af Toften ind under Møllen. (Det er den saakaldte »Møllemark«, som Hans Sloth i 1915 købte fra Møllen.) Men en Maaned efter døde han, kun 53 Aar gammel. Skiftet efter ham viser, at han var velstaaende. Af Boets Sølvtning skal her noteres: 21 Sølv-Spiseskeer af diverse Former; 6 Sølv Tee Skeer, 1 Sølv Sukkertang, 1 ny Sølvbæger, hvorpaa er tegnet H. M. S. — A. M. I. D.; 1 mindre do., hvorpaa er tegnet Christen Rasmussen 1680; 1 lidet udbutlet do. med 3 runde Knopper under til Ben, betegnet med Peder Henriksen R. C. N. — B. P. D. 1661; m. m.

Aaret efter ægter Henrik Marcussens Enke, der var hans 2. Kone, *Jacob Fr. Taubner*, der havde været Borger i Fredericia, men som nu bliver Jacob Møller. Han frasælger i 1781 tre mindre Parceller, og i 1783 sælger han den Halvpart af Møllen, som Henrik Marcussen havde købt i 1760, samt Hovedparcellen af den tilkøbte Eltang Gaard til *Søren Jensen Enemærke* for 2900 Rdl.

Søren Enemærke stammede fra Gaard Nr. 1 i N. Stenderup (se Tavlen over Bøgvad Slægten fra N. Stenderup). Han havde i 1768 tilgiftet sig Gaard Nr. 6 i Bjært, som han i 1783 bortsolgte paa Auktion, og med ham

rykker en helt ny Slægt ind paa den gamle Mølle. Han køber, ogsaa i 1783, den anden Halvdel af Møllen og dens gamle Jordtilliggende, som en af den fornævnte Hans Pedersens Efterkommere ejede, og blev saaledes Eneejer af Møllen og al den Jord, der laa til den. Han havde ogsaa anspændt sig næsten over Evne. Det ses saaledes, at han laante en Arv paa 200 Rdl., der var tillagt hans umyndige Steddatter. Men han klarede sig godt. Det gav Penge at være Møller i de Dage.

I 1804 skødede han Møllen og Jorden til *Peder Pedersen Møller*, der i 1797 var bleven gift med hans Datter Kirsten Enemærke. Peder Pedersen døde allerede 1808, kun 45 Aar gammel. Ved Skiftet efter ham kommer Sølvstøjet frem. Der var en Sølvkande, som vejede 48 Lod $3\frac{1}{2}$ Kvint (godt $\frac{3}{4}$ kg) og 2 store Sølvskeer. Baade Kanden og Skeerne var mærket P. P. M. — K. E. M. 1797 og er altsaa fra Kirstens Bryllup med Peder Pedersen. Endvidere et Sølv Hovedvandsæg, et Par Sølvbøgspænder og en dobbelt Guldring, alt mærket K. E. M. Disse Ting skal, staar der i Skiftet, deles mellem Børnene, naar de bliver voksne eller drager fra Hjemmet. Indtil da skal deres Værger opbevare dem.

Aaret efter — det var nu blevet Skik, at der skulde gaa et Sørgeaar, inden man indgik i et nyt Ægteskab — giftede Kirsten sig med *Niels Jespersen*, Søn af Sognefoged Jesper Nielsen Griis paa Gaard Nr. 12 i Bjært. Han købte i 1834 den Mark, der paa Kortet har Matr. Nr. 14f fra Gaard Nr. 10. Den fik i Matr. 1844 Htk. 0.5.0.2 $\frac{1}{2}$. Den Eltang Jord, der hørte til Møllen, fik Matr. Nr. 11a og 16a med Htk. 5.6.1.2 $\frac{3}{4}$ og 2.2.2.0 $\frac{1}{4}$. Og den Jord, der oprindeligt hørte til Møllen, og hvis gamle Htk. var 0.1.1.0, fik nu Htk. 3.0.1.0 under Matr. Nr. 30a. Det var en meget stor Forhøjelse, der maa forklares med, at denne Jord i 1688 har været fævet og sumpet, men i 1844 har været opdyrket til god Eng.

Det er forøvrigt et Spørgsmaal, hvem der har Jagtretten paa Møllens gamle Jord: Ejerne af Jorden eller — Kongen. Da Kongen i 1699 solgte Skibdræt Mølle til Tolder Hans Pedersen, forbeholdt han Kronen Jagtretten, og der findes intet om, at denne Jagtret blev solgt til Ejerne af Møllen og Jorden i 1765, da Kongen ellers solgte alt, hvad Kronen ejede og havde her i det gamle Koldinghus Amt. Man synes at have glemt at sælge kgl. Maj.s »Jagt Herlighed« til den gamle Møllejord. Den maa i Dag være Kongens!

Niels Jespersen døde i 1865, 86 Aar gammel, men i 1857 havde hans og Kirsten Enemærkes Søn *Jesper Nielsen* faaet Møllen. Hans ældre Broder H. Peder J. Nielsen, kaldet Møller, havde i 1845 købt Maler Hentzes Gaard, som han derefter købte mere Jord ind til (se »Sigvartsminde«). Ogsaa i Jesper Niensens Tid havde Møllen stor Søgning, og Jesper var en ærlig Møller, der ikke misbrugte Toldkoppen. Han døde 1897, og hans Brodersøn *Søren J. V. Jespersen Møller* fik Møllen og Møllegaarden. Efter hans Død i 1900 arvede *H. Peder Jespersen Møller* paa

»Sigvartsminde« som eneste Arving Møllen og Gaarden, som han i 1902 solgte til *Marius N. Nielsen*, der i 1918 solgte Møllen og Gaarden til *Harald Juhl*, der straks frasolgte det meste af Jorden. *Mads Lund* i Odrsted fik Nr. 11c (Eltang Jord, der nu er under Gudsø Mølle). *Hans Sloth* i Vilstrup fik Nr. 11a (Møllemarken). *Iver A. Oxholm* fik det, der var tilbage af Møllegaarden (som hans Søn *Markus Oxholm* fik i 1925). Møllen fik *Jørgen Nielsen*, der i 1920 afhændede den til *Hans Aakjær* og *Jens Pedersen*. 1921 fik *Jacob Steffensen* den. Og i 1933 *M. S. Munch*, der omdannede den til et Ørred-Dambrug og købte flere Nr. 30 Parceller ind til dette.

Den gamle Mølles Saga er altsaa ude. Dens Idyl er borte. Tiden kræver noget andet.

L a n d e r u p g a a r d. Htk. i 1765: 6.3.0.1 + 1⁹/₁₄ i Skovsk. Matr. Nr. 5.

Som nævnt foran kom Landerupgaard ind under Kronen ved et Mageskifte i 1546. Dens Fæster maa da have været *Per Sørensen*. Men i 1549, altsaa 3 Aar efter, faar *Benedikt Simonsen*, ogsaa kaldet Bendit Dyrskytte, fordi han havde tjent paa Koldinghus som Skytte, Brev paa det halve af Landerupgaard paa Livstid, kvit og fri i 4 Aar, og derefter skal han betale Landgilde m. m.,⁵⁴) men han kan først overtage sin Halvdel af Gaarden, naar den nuværende Fæster *Per Sørensen* er død. Per maa antagelig have været saa gammel og svag, at man har ventet hans Afgang inden saa længe. Men Per vilde ikke dø, og da der er gaaet 3 Aar, maa Lensmanden paa Koldinghus til at skrive til Kongen om Skyttens halve Gaard, som han gaar og venter paa. Kongen svarer, at Per har faaet Landerup i Livsfæste, og indtil »kgl. Maj. selv did kommende vorder«, skal *Benedikt* have sit Underhold paa Koldinghus, men han skal bestille noget, naar Lensmanden har ham behov.⁵⁵) Det kan ikke ses, om Skytten nogensinde kom til Landerup.

1573 har *Niels Iversen* den i Fæste. Fra 1610 til c. 1630 *Villads Nielsen*. Derefter *Hans Pedersen*, der dog ikke fik Lov at beholde den ret længe. Fændrik ved Landeværnet *Peder Mund* skulde nemlig have en Gaard at bo paa. Først havde Lensmanden anvist ham en Gaard i Pjedsted, men der kunde *Peder Mund* ikke komme ind, fordi det var en Selvejergaard, og en saadan kunde man ikke tage fra Ejeren. Derimod kunde man tage en Fæstegaard fra dens Fæster, naar Kongen havde Brug for den til andet Formaal, og 14. Februar 1635 siger Kongen, at *Peder Mund* skal have Landerup, og 17. April 1636 faar han Livsbrev paa den.⁵⁶) *Hans Pedersen* kunde saa tøjle af.

Det viste sig snart, at *Peder Mund* ikke duede til at have en Gaard. Den 3. Maj 1639⁵⁷) fik *Søren Jensen* Livsbrev paa den, og der staar i dette, at han skal genopbygge og forbedre den, saa den bliver ustraffelig i alle Maader. Der staar ogsaa, at *Peder Mund* ikke »har kunnet komme

til Rette med den«, og at den er »fluks brøstfældig«, saa den har nok været ved at falde helt ned.

Søren Jensen blev Delefoged i Brusk Herred 1. Januar 1641.⁵⁸⁾ Han skulde som saadan varetage Kongens Interesser paa Herredstinget og havde desuden nogen Politimyndighed. Det fik han selvfølgelig Løn for og har haft Gaarden kvit og fri. Han maa være død c. 1651, for i 1652 siger Jordebogen, at *Else Sørensen*, der maa være hans Enke, har Gaarden. Hun nævnes ogsaa i 1653—54 med Tilføjelsen: i hendes Sted *Jens Sørensen Grøn*, der maa være hendes og Søren Jensens Søn, der nu faar Gaarden. Han blev ogsaa Delefoged.

Efter Krigen 1657—60 meldes Gaarden at være »afbrudt af de Svenske og haver ingen Sæd«, og der tilføjes: »afbrændt, nyligen antaget«. Det fortæller os, at Jens Sørensen Grøn har maattet flygte fra den, og den har ligget øde hen. Det ser ud til, at det er en *Jens Pedersen Søltoft*, der har antaget den i Fæste i 1661. Han nævnes ogsaa paa den i 1664, men i 1667 har Jordebogen igen Jens Sørensen Grøn. Hvordan det forholder sig, maa staa hen. Materialet er her som saa ofte fra den Tid saa tyndt, at Forholdet ikke kan klarlægges.

Op imod 1670, altsaa samtidig med, at Bønderne helt kom ind under militært Styre, rykkede Kaptajn *Lützow* ind paa Landerupgaard. Det var ham, der i 1667 skænkede Altertavle og Prædikestol til Vilstrup Kirke.⁵⁹⁾ Han nævnes sidste Gang paa Gaarden i 1681 og er vel flyttet derfra samtidig med Militærstyrets Ophævelse i 1680. Ved Siden af *Lützow* nævnes fra 1678 *Mads Madsen Bæck*, der vel har haft Landbruget, som Kaptajnen ikke har haft Tid til at tage sig af. Fra 1682 har Mads Bæck selv Gaarden i Fæste. Han var Søn af Selvejer Mads Madsen Bæck paa Gaard Nr. 2 i N. Stenderup, og det kunde synes at været et Skridt nedad at blive Fæster, men Landerupgaard var ikke blot en særlig god Gaard, men ogsaa en *Enstedgaard*.

Det vil ikke blot sige, at den laa ene paa Stedet, men den havde sin Jord for sig selv og var udenfor Landsbyfællesskabet. Dens Fæster kunde drive den, som han fandt bedst. Han skulde ikke spørge og være enig med sine Naboer og Grander om, hvornaar der skulde gærdes, pløjes, saas, høstes o. s. v. Han kunde raade og disponere, som han vilde og kunde. Var han en Mand, der vilde og kunde noget og havde det rette Initiativ, kunde han naa langt videre end nogen Bonde under Fællesskabet; men savnede han de rette Egenskaber og Interesser, kunde det let gaa ham ringere end under Fællesskabet, hvor han vilde blive trukket med af de andre. Frihed kræver altid noget af den, der faar den.

Landerupgaard var en god Gaard. Det vidste man i Samtiden god Besked med. I Jordebogen 1733 hedder det saaledes: »Denne Gaard er vel-signet med Græsning, Høehjærgning og god Agerland, dertil ligger den for sig selv og af alt profiterer. . . . « Dens Landgilde var da ogsaa 2 Rdl.

pr. Td. Htk. Kun et Sted til i Koldinghus Amt, i Taarup, Taulov Sogn, var man saa højt oppe. Fæsterne i Vilstrup By betalte 1½ Rdl., og i Lilballe kun 1 Rdl. pr. Td. Htk.

Spørger man saa, hvordan Mads Bæk klarede sig i Forhold til Fæsterne i Vilstrup By, kan man paa Grundlag af, hvad Jordebøgerne og andre Optegnelser fortæller om Gaardenes Udsæd, Avl og Besætning, faa nogenlunde Besked derom. Det viser sig da for Aaret 1686, at medens Fæsterne i Vilstrup avler 6 Fold Byg, 4 Fold Rug og 2½ Fold Havre, er Mads Bæk oppe paa henholdsvis 16—6 og 12½ Fold. Og hans Besætning er næsten dobbelt saa stor som Vilstrup Besætningerne i Gennemsnit. Og større blev hans Besætning i de følgende Aar. Mads Bæk havde kun c. ½ Td. Htk. mere end hver af de 14 Vilstrup Gaarde, der jo havde ens Htk.

Mads Bæk døde i 1698, og som Kirkeværge blev han begravet inde i Kirken. Ved Skiftet efter ham⁶⁰⁾ ses det, at Gaardens Besætning da var oppe paa: 7 Heste og 2 Føl, 11 Køer, 21 Stude og Ungnød, 25 Faar og 10 Lam, 17 Svin og 4 Bistader. Boet havde et Overskud paa 475 Slettedaler 1 Sk. og var efter Tiden velstaaende. Det er det, Mads Bæk har tjent i de Aar, han havde Gaarden, og det kunde han ikke have tjent som alm. Fæstebonde.

Hans Enke *Ellen Madsdatter* giftede sig sidst paa Aaret 1698 med *Peder Hansen Buhl* fra Gaard Nr. 9 i Eltang. Han sad med Gaarden, til han døde i 1721. Ved Skiftet efter ham ses det, at Besætningen er gaaet en Del tilbage, og Boet udviser et Underskud paa 96 Rdl., saa Kreditorerne maa gaa ind paa at faa noget afkortet i deres Tilgodehavender.⁶¹⁾ Det er altsaa gaaet tilbage for Peder Buhl til Trods for, at han kom godt ind paa en god, veldrevet Gaard og havde en god Arv med sig hjemme fra. De faldende Priser paa Landbrugsprodukter, der begyndte c. 1700 og naaede deres laveste Punkt først i 1730erne, kan undskylde ham noget, men langt fra helt.

Meget tyder paa, at han har dyrket andre Interesser. Bøgerne, der ved Skiftet stod paa hans Sengehylde, og hans skriftlige Arbejde viser det. Gaarden og dens Drift har han ikke brudt sig om. Han vilde som Bonde have staaet sig bedre ved at have været i Landsbyfællesskabet og bleven tvungen til at gaa i Takt med de andre Bønder — hvis han overhovedet skulde have været Bonde.

Ellen Madsdatter fik Lov til at beholde Gaarden, som hun havde til sin Død i 1740. Skiftet efter hende viser, at hun, uden at have Reserver at tære paa, maatte staa de sværeste Kriseaar igennem og dog har klaret sig bedre end Peder Buhl.⁶²⁾ Ganske vist er der Underskud i Boet efter hende, men dog ikke større, end at hendes Søn af 1. Ægteskab, *Bertel Madsen Beck*, tilbyder at betale det, hvis han maa faa Gaarden i Fæste. Og det fik han. Han var da 45 Aar gammel og ugift. Den 13. Maj 1745

bliver han trolovet med *Maria Nielsdatter* fra Skovhuset Luttergaul i Viv Sogn, og halvanden Maaned efter vies de i Viv Kirke. Han 50, hun 18 Aar gammel! Hun var Datter af en Skovfoged, og Luttergaul var da kun et Skovløberhus med lidt Jord til. Bortset fra Aldersforskellen var Partiet vist ikke saa ulige endda.*) Helt uden Midler kom Maria ikke paa Landerupgaard. Men de betyder intet mod den blændende Energi og Dygtighed, hun udfoldede. Det faar man et stærkt Indtryk af ved Skiftet efter Bertel Beck den 20. August 1751, 2 Mdr. efter, at han var død.⁶³⁾

Medens de allerfleste Skifter fra den Tid kun beretter om Fattigdom og ringe Kaar, saa er det oplivende at møde dette Skifte, der viser, at ikke alle Bønder var sunkne saa dybt, at de ikke, naar Mulighederne var der, kunde skabe sig en i hvert Fald i materiel Henseende menneskeværdig Tilværelse. Undersøelsen var altsaa ikke helt fuldbyrdet.

Med det foregaaende Skifte i 1740 in mente er det ganske forbløffende at se, hvad Bertel Beck og hans unge Kone har frembragt i de faa Aar, de havde været gift. Op af en blaamalet, beslaaet Egekiste tager Maria 40 Alen Lærred, 80 Alen hvidt, søgrønt, rødtribet, rødt, brunt og sribet Tosel samt 7 Alen brunt Vadmél, 1 Bordtæppe, 2 blaastribede Bolster Dynevaar og 1 rødtribet Olmerdugs Overdyne. Og i andre Kister findes der mange andre gode Ting. Den unge Husmoder har forstaaet at holde Pigerne til, og ved Aftensædet har Karlene ogsaa været i Sving.

Blandt »den salig Mands Gangklæder« var der bl. a. en brun Klædes Vest med 36 Sølvknapper og en sribet »Kalemankes Nattrøje« med 20 Sølvknapper. Paa Loftet laa der bl. a. 29 Tdr. Korn og 3 Tdr. Malt. Og der er en Rigdom af Tin-, Kobber- og Messingting. Øverstestuens Inventar vurderedes til 102 Rdl., d. v. s. det samme som 4 Heste og 10 Køer. Ude i Staldene var der 1 Hingst, 1 Hest og 7 Hopper, 22 Stude og Ungnød, 11 Køer og 4 Kvier, 26 Svin, 50 Faar, og udenfor staar der 23 Bistader. (Til Sammenligning tjener, at Besætningen paa Hans Pedersen Buhls Gaard Nr. 8 i Vilstrup ved Skiftet efter ham samme Aar var: 5 Heste og 2 Plage, 3 Køer og 2 Kvier, 2 Stude, 7 Svin, 5 Faar samt ½ Bistade.)

Boets Overskud var 522 Rdl. til lige Deling mellem Maria og hendes 3 Mdr. gamle Datter.

Aaret efter gifter hun sig med *Ebbe Olesen* fra Dollerup, der i 1765 køber Gaarden til Selveje. Han maatte give 310 Rdl. pr. Td. Htk., en ganske urimelig Pris. Det skal have været en svensk Baron, der bød den op til den Pris. Bagefter søgte Ebbe Olesen at faa Afslag paa Prisen, men uden Resultat. Udbetalingerne blev betalt til Tiden, og i 1767 fik han kgl. Skøde paa Gaarden, som han i 1793 tilskødede sin Søn *Bertel Ebbesen*, der blev gift med Maren Knudsdatter fra V. Nebel Mølle.

*) Hun stammede fra den førømtalte Rafn-Slægt i Velling, Smidstrup Sogn.

Blandt deres Børn skal nævnes Johan Bertelsen paa Egeland i Starup og *Mette Bertelsen*. Bertel Ebbesen døde i 1820. Hans Enke, Maren, sad derefter med Gaarden en halv Snes Aar, og saa fik ovennævnte Mette Bertelsen den. I 1834 købte hun og en anden en Parcel fra Gaard Nr. 10, Grønholt Skiftet (Matr. Nr. 25 paa Kortet), som i 1838 blev solgt til Hesselly (Fiskersminde) i Møsvraa. 1839 tilkøbte hun Kildemarken (Matr. Nr. 4e paa Kortet) fra Hans Damkjærs Gaarde. I Matr. 1844 fik Landerupgaard ialt 16.5.3.¾ Tdr. Htk. under *Matr. Nr. 5 og 4e*.

Mette paa Landerupgaard blev aldrig gift. Hun var en selvstændig og myndig Kvinde med Hjertet paa rette Sted. I hendes Tid skal der være bleven holdt gudelige Forsamlinger paa Gaarden. Sin Kirkegang søgte hun mest udensogns. Hun kom indirekte og uden at ane det til at gribe ind i dansk Politik. Derom har Chresten Bergs Datter Nanna, der var gift med Højskoleforstander Kristensen-Randers i Ollerup, fortalt mig følgende:

Hendes Broder Johan Bertelsens Datter *Maren* havde lært *Christen Berg* at kende, medens han var ung Lærer i Kolding. Da dette Bekendtskab syntes at optage Maren mere, end hendes Forældre syntes om, blev hun sendt over til Faster Mette paa Landerupgaard, der skulde bringe hende paa bedre Tanker. For saadan en Smule Lærer var dog ikke et passende Parti for en Storbondes Datter. Men da Mette fik Forstaaelsen af, at det med de to unge var andet og mere end et Sværmeri, sendte hun Bud efter Berg. Hun vilde se ham nærmere an. Derefter gav hun sit Minde til, at han maatte komme igen. Og det blev til mange Gange, at Berg om Søndagen gik de 1½ Mil fra Kolding til Landerupgaard.⁶⁴) En skønne Dag meddelte Mette sin Broder paa Egeland, at Maren og Berg skulde have hinanden. Det havde *hun* bestemt. Da Mettes Vilje var kendt for at være ubøjelig, maatte Familien give efter og godtage Berg, hvad den aldrig fik Anledning til at fortryde. Det siger sig selv, at Bergs Giftermaal med Maren siden hen, da han traadte frem som Politiker, bidrog stærkt til at give ham det solide Fodfæste, han fik paa Landet i Koldingkredsen.

Mette Marie Bertelsen døde 1862. Hendes Arvinger solgte i 1867 Gaarden til Opdragelsesanstalt (Filial) under Flakkebjerg, hvis Forstander, *Møller*, ogsaa blev Forstander for Landerupgaard. Lærer *Skaarup* skulde forestaa Undervisningen og sammen med *A. C. K. Møller*, en Søn af Forstander Møller, føre Tilsynet med Børnene. *A. C. K. Møller* ansattes som Avlsforvalter. I 1890 blev han Forstander, og Anstalten blev en selvstændig Institution.

1875 blev P. Jensens Gaard ved Tranemosen lagt ind under Landerupgaard.

A. C. K. Møller var en dygtig Landmand, der fik Gaarden sat i god Skik, men om han egnede sig som Børneopdrager, er tvivlsomt. 1909

traadte han tilbage. Den stærke Kritik, der i disse Aar rejstes mod den daværende Form for Børneforsorg, har vel belært ham om, at hans Tid var omme. Han efterfulgtes af *Søgaard Andersen*, der prøvede paa at tilpasse sig efter de nyere Synspunkter, men Kritikerne var ikke tilfredse. Det gav sig bl. a. Udslag i et Demonstrationstog, som Folketingsmand *Peter Sabroe* i Spidsen for en Flok unge Socialdemokrater fra Kolding foretog til Landerupgaard. Det endte i Almind, hvor P. Sabroe vilde tale med Provst *Hey*, idet Sabroe mente, at Provsten i Kraft af sin Indflydelse og Stilling i Anstaltens Ledelse var den, der hindrede de nye Synsmaader i at trænge rigtig igennem. Provsten unddrog sig for at forhandle med Sabroe, og saavidt endte Togtet uden dramatiske Optrin eller andre Resultater, men det vakte stor Opsigt, og det var det, Sabroe ønskede og havde Brug for. En af Deltagerne, der havde Sabroes Fortrolighed, har fortalt mig, at Sabroe slet ikke var glad for Ekspeditionen. Men hvis Sabroe skulde vinde Ørenlyd i Rigsdagen og faa Sagen taget op derinde, maatte han have »Uroligheder« ude i Landet at henvise til. Det viste sig forøvrigt ogsaa at være rigtigt.

1912 døde *Søgaard Andersen*, og Aaret efter blev *Boje Rasmussen* Forstander. Under ham skiftede Landerupgaard Navn fra Opdragelsesanstalt til Skolehjem. En Omtale af hans Indsats som Forstander hører ikke hjemme her; men der er god Grund til at sige ham Tak, fordi han saa pietetsfuld har værnet og fredet om de Minder, der knytter sig til Gaarden og Stedet.

UDFLYTTERGAARDE OG EJENDOMME I VILSTRUP SOGN

Den upraktiske Udskiftning i 1772 maatte med Tiden føre til en Nyordning af Jordfordelingen. Bortset fra enkelte Smaasalg af den længst borte liggende Udmarksjord varede det som nævnt foran meget længe, inden der rigtig skete noget. Den gamle Tilstand fra 1772 fastholdtes stort set helt til 1839, da Hans Damkjærs Salg af sine 2 Gaarde satte en ny Udvikling med Udstykning og Magelæg i Gang. Det var særlig *Udstykningen*, der kom til at præge den følgende Tid. Tallene viser det. I 1765 var der 27 Ejendomme med Jord (udover Havejord) i Sognet. I Dag er der 63.

Kristian Nielsens Gaard ved Vilstrup Skov. Grønholtgaard.

I 1806 købte *Valentin Hentze* en Parcel fra Gaard Nr. 2 og i 1808 en noget større Parcel fra Gaard Nr. 9. Denne Gaard solgte han i 1830 til *Jens Madsen*. I 1844 fik den Htk. 2.0.0.0½ *under Matr. Nr. 22*. 1856—61 *Niels Jensen*. 1861—95 *Offer Jensen*, der i 1895 afstod Gaarden til sin Svigersøn *H. P. J. Skovenborg*, der 1904 solgte den til *Niels L. N. Vinkel*. Fra 1940 *Kristian Nielsen*.

S. M. Damgaard's Gaard ved Vilstrup Skov. Agenshave.

Hans Nielsen paa Gaard gammel Nr. 1 købte i 1839 en Parcel fra Gaard gammel Nr. 14. Den fik i 1844 godt 1 Td. Htk. *under Matr. Nr. 12c*. Og i 1859 tilkøbte Hans Nielsens Søn Niels Hansen af N. Th. Flensburg den lille Parcel Nr. 2k, der ligger inde i Nr. 12c. Disse 2 Parceller solgte Niels Hansen i 1861 til

Jens Pedersen Thuesen, der byggede paa dem, og siden tilkøbte 3 Smaaparcerler. 1899 fik hans Søn *Ditlev Thuesen* denne Gaard. 1913 *Johs. Nielsen*, og 1923 *S. M. R. Damgaard*.

J ø r g e n J e n s e n s E j e n d o m ved Vilstrup Skov. Skovhøj.

I 1865 og 66 solgte *Anders P. Buhl* paa Vestermarken Matr. Nr. 8h samt et Hus til *Hans Nielsen Axel*. Efter ham fulgte 2 Ejere, inden *N. P. Iversen* i 1872 købte Stedet. Han tilkøbte Nr. 20. Hans Enke solgte i 1902 til *Hans Christoffersen*, der straks solgte til *Niels P. Madsen*. 1907 *Hans Nielsen Hansen* (Holbæk). 1928 *Jens P. Jensen*, hvis Søn *Jørgen H. Jensen* overtog Ejendommen i 1949.

H e n r y M a d s e n s G a a r d ved Vilstrup Skov. Hvidsminde.

Denne Gaard begynder i 1836, da *Jens Sørensen Mai* køber et Hus med Jord (Htk. 0.3.0.0½) af *Niels Th. Flensburg*. I 1844 fik denne Ejendom Htk. 0.5.0.2 under Matr. 2c. 1849 sælger *Jens S. Mai* den til *Mikkel Iversen* (senere Gaardmand paa Vestermarken), der i 1853 sælger den til *Peder Jensen Herslev*, der ogsaa faar Nr. 8e, som *Mikkel Iversen* havde faaet, da han fik Gaard paa Vestermarken (fra Gaard gammel Nr. 11). 1875 overdrog *P. J. Herslev* Gaarden til sin Søn *Jens Pedersen Herslev*. Dens Bygninger laa tæt oppe ved Vejen fra Møsvraa til Haastrup omtrent ud for Indkørslen til *Jørgen Jensen*.

Nabo til denne Gaard laa der en lille Gaard, der blev rejst, da *Mads Pedersen* (Hvid) i 1860 købte Matr. Nr. 7f af *Ane Jørgensen* paa Gaard gammel Nr. 7. Og i 1866 ogsaa Nr. 7m af samme. De to Naboer kom godt nok ud af det udover, at de absolut vilde købe hinandens Gaarde, men 2 Købere kan ikke handle, og det stod paa i mange Aar, indtil *Mads Pedersen* i 1875 solgte sin Gaard til den unge *Jens Herslev*, der saa flyttede ned paa *Mads Hvids Gaard*. Den anden Gaard blev saa brudt ned, og Gaardene samledes. 1880 mageskiftede *Jens Herslev* med *Chr. Friis*, der 1887 overdrog Gaarden til Sønnen *Gotfred Friis*. Han solgte den 1907 til *Jacob A. Madsen* fra Starup, der i 1938 samtidig med, at han flyttede ned paa Vestermarken, overdrog den til sin Søn, *Henry Madsen*.

J e n s D o n s ' G a a r d ved Vilstrup Skov. Skovgaard.

Da *Hans Damkjær* i 1812 var kommet i Besiddelse af Gaardene Nr. 5 og 12 udparcellerede han et Par Lodder oppe ved Vilstrup Skov med noget over 1 Td. Htk. og lod Bygninger sætte paa dem, hvorefter han solgte Gaarden til *Jens Hansen Dons*, der fik Skøde 1815. I Matr. Nr. 1844 fik denne Jord omtrent 2 Tdr. Htk. under Nr. 23. I 1840 tilkøbte *Jens H. Dons* en Parcel fra Gaard Nr. 6, der 1844 fik knap 1 Td. Htk. under Nr. 13d. Og i 1847 Nr. 11f fra Gaard gammel Nr. 1. Samme Aar skøder han Gaarden til Sønnen *Hans Jensen Dons*, der dør allerede 1848. Hans Enke ægter saa *Jens Mikkelsen* (Dons) fra Almind, der køber flere Parceller ind til Gaarden. 1883 tilskøder han Sønnen *Mikkel Dons Jensen* Gaarden. Og 1920 faar hans Søn *Jens Dons* den.

C l a u s S i m o n s e n s E j e n d o m. Matr. Nr. 23b og 13f.

I 1857 sælger *Jens Hansen Dons* paa »Skovgaard« Parcellerne Nr. 23b og 13f med Htk. 0.4.1.0¼ til *Niels Lorentzen Juhl* af Kongsted. I Skødet staar der, at *Niels L. Juhl* forpligter sig til at ægte *Jens H. Donses Datter Nielsine*, og at Ejendommen hedder *Haraldsminde*. 1861 fik *Jens Andersen* den. 1868 *Chr. Mogensen*. 1874 *N. Chr. Lauritsen*. 1883 *Conrad Møller*. 1896 *Claus Simonsen*. 1911 *Math. P. Simonsen*. Fra 1923 *Claus Simonsen*.

Jens Lunds Gaard paa Vestermarken. Damgaard.

Som nævnt under Gaard Nr. 10 købte *Jens Nielsen Lund* i 1834 Hovedparcellen af denne Gaard samt et Langskifte i Vilstrup Skov og byggede en Gaard paa Vestermarken. I Matr. 1844 fik den Htk. 3.6.1.0½ *under Nr. 14a*. 1871 overtog hans Søn *Steffen Peder Jensen Lund* Gaarden. Og i 1908 fik hans Søn *Jens Lund* den.

Foruden Gaarden ejer *Jens Lund* (fra 1915) Matr. Nr. 6d i Eltang og i Vilstrup Nr. 17u. Han og Jens Konradsen købte i 1923 »*Kobbelen*« af S. M. Knudsen og delte den. Jens Lund fik 17u og Jens Konradsen 17e. S. M. Knudsen havde i 1918 købt den af Niels Pedersen, der da havde Ladegaard. Paa Sognekortet 17a.

Aksel Høcks Gaard paa Vestermarken. Kærsgaard.

Laurus Hansen paa Gaard gammel Nr. 6 solgte i 1853 Parcel Nr. 13g med Htk. 4.2.1.1¼ samt en Tørveeng Nr. 13e, Hyldekær, til sin Svigersøn, *Peter Nielsen*, der samtidig byggede paa den. I Kriseaarene i 1880'erne gik han fra den. 1886 købte *Henrik Høck* fra Angel den og havde den til sin Død i 1924. Derefter havde hans Enke den, og 1939 overtog *Aksel Høck* den.

Peter Sloths Gaard paa Vestermarken. Højgaard.

1863 skøder Poul S. Sloth Parcel 15f til sin Broder *Andreas H. Sloth*, der byggede paa den. 1866 afhænder han den ny Gaard til Broderen, *Peter Chr. H. Sloth*, der 1868 tilkøber Parcellerne 16f, 16i og 16k af Jens P. Hansen. 1908 faar P. Sloths Søn, *Hans J. H. Sloth* Gaarden, som han 1943 overdrager til sin Søn, *Peter J. Sloth*.

H. P. Berthelsens Gaard paa Vestermarken. Ravnsbjerg.

Enken Anne Jensdatter paa Gaard gammel Nr. 11 delte 1851 sin Gaard mellem sine 2 Sønner *Mikkel* og Jens Iversen. Mikkel fik Matr. Nr. 8d m. fl. og byggede paa Nr. 8d. 1853 frasolgte han Nr. 8e ved Vilstrup Skov til Peder Jensen Herslev, og i Stedet købte han Aaret efter Kirkejorden Matr. Nr. 3, og en Eng Matr. Nr. 2i af N. Th. Flensburg. Efter hans Død 1860 ægtede hans Enke *Anders P. Buhl* fra Gaard Nr. 14. Han frasolgte 1866 Nr. 8h ved Vilstrup Skov. 1884 døde han. Enken kunde ikke blive ved Gaarden. Paa den 5. Auktion over den købte *Jens Bertelsen* fra Haastrup den i 1886. 1911 afstod han den til Sønnen *H. P. Berthelsen*. Samtidig udskiltes der et Stykke Jord fra Gaarden, som *J. Bertelsen* byggede paa. Denne Ejendom havde han til sin Død 1914, og derefter hans Enke til 1938. Samme Aar købte *Jacob Madsen*, før »Hvidsminde« ved Vilstrup Skov, den.

Herman Nielsens Ejendom paa Vestermarken. Matr. Nr. 16h.

1867 solgte Jens P. Hansen Parcellen 16h til *Niels P. Pedersen*, hvis Enke 1880 afhændede Ejendommen til *N. P. Nielsen*. 1888—96 *Jeppe Ebbesen*. 1898—1919 *Søren Sørensen*. 1919—20 *P. Sand*. 1920—22 *Jens Lund*. 1922—33 *P. Sand*. Fra 1933 *Hermann L. Nielsen*.

Søren Lunds Gaard. Bjerregaard.

Niels Hansen paa Gaard gammel Nr. 1 solgte i 1855 Parcel Nr. 11g med Htk. 3.6.2.2½ til sin Broder *Mikkel Hansen*, der byggede paa den. 1857 og 58 tilkøbte Mikkel 2 Parceller af Høllekær, Nr. 7e og 13i fra Gaardene gammel Nr. 13 og 6. Og i 1866 Matr. Nr. 7h fra Gaard gammel Nr. 13. Dertil Nr. 11b i Vilstrup Skov i 1876. Samme Aar døde Mikkel Hansen, og kort efter hans Kone,

og *Niels Jensen Holbæk* faar Gaarden. Efter hans Død i 1886 faar Hans Nielsen Hansen (Holbæk) og hans Søster *Ane Kirstine Hansen* den. Hun ægter i 1887 *Peter R. Kjøbmand*. De har Gaarden sammen til 1897, da *Søren Lund* køber den.

Otto Vesterholms Ejendom

hørte til den Del af Gaardene Nr. 5 og 12, som Hans Damkjær i 1842 solgte til J. H. Wied, og som denne i 1846 solgte til Niels B. Dons. Samme Aar solgte N. B. Dons Matr. Nr. 4x til *Peder Haar Jensen*, der i 1891 skøder til *Jens P. Dons*, kaldet Haar. 1943 faar *Søren Lund* paa Bjerregaard den. 1949 *Otto Vesterlund*.

Christen J. Christensens Ejendom

hørte ligeledes til den Del af Gaardene Nr. 5 og 12, som H. Damkjær solgte til J. H. Wied, og som denne solgte til Niels B. Dons i 1846. Aaret efter solgte N. B. Dons Matr. Nr. 4s til *Niels Nielsen Uth*, der 1878 overdrog Stedet til Christen J. N. Uth. 1935 fik *Andr. Pedersen* paa »Godthaab« Stedet og solgte det i 1946 til *Christen J. Christensen*.

Hans Emil Hansens Ejendom ved Ribevejen.

1846 solgte Jeppe Ladegaard paa Gaard gl. Nr. 2 en Parcel Nr. 17c til *Laurs Hansen*, der 1868 skøder den til *Chr. Nielsen*. Fra 1888 *N. P. Lauritsen*. 1897 *Nis Chr. Petersen*. 1898 *Chr. Hansen*, der 1929 afstaar til Sønnen *Hans Emil Hansen*.

Andreas Pedersens Gaard. »Godthaab«.

Den hørte ogsaa til den Del af Gaardene Nr. 5 og 12, som H. Damkjær i 1842 solgte til J. H. Wied, og som denne solgte til Niels B. Dons i 1846. N. B. Dons solgte samme Aar en Parcel, Nr. 4i m. fl., til Hans Nielsen paa Gaard gl. Nr. 1. Hans Nielsens Søn Niels Hansen havde 4i til sin Død 1872. Hans Eftermand, Lauge W. Christensen, solgte den i 1876 til *Hans Haurballe* fra Højrup, der satte Bygninger paa den. En Del af Materialerne var vist fra Gaard 1. Det fortælles, at Husene, da de var rejste, blæste om i et Stormvejr. Denne Gaard har haft mange Ejere, der alle havde mere eller mindre ondt ved at klare sig, og Gaarden fik Skyld for at være en daarlig Gaard. Men dens nuværende Ejer har givet Folk et andet Syn paa den. 1885—94 *Søren Nielsen*. 1894—95 *Niels Grunnet Jensen*. 1895—1907 *Palle Pedersen*. 1907—13 *Knud Hansen*. 1913—14 *Hans P. Jørgensen*. 1914—16 *Knud H. Knudsen*. 1916—24 *Jens M. Jensen*. Og fra 1925 *Andreas Pedersen*.

Sofie Sloths Gaard. »Nørsgaard«.

1873 solgte Enken, *Ane Jørgensen* paa Gaard gl. Nr. 13, Matr. Nr. 7a og 7b til *Kai H. Lind*. 1886 fik *Konrad Konradsen* Gaarden. 1923 *Anton Buck* og fra 1930 hans Enke *Anne Marie Justesen*. 1941 *Marius Kristensen*. 1943 *Hans Sloth* og fra 1950 *Sofie Sloth*.

Hans Vyffs Gaard. Gaasvadlund. Matr. Nr. 24 m. fl.

I 1804 købte *Laurs Hansen Dam* en Parcel med godt 5 Skpr. Htk. fra Gaard Nr. 9, og i 1812 en Parcel med knap 5 Skpr. Htk. fra Gaard Nr. 7. Han rejste Bygningerne nede ved Nedervejen ved Gaasvad og kaldte Gaarden »Gaasvadlund«. Siden er Bygningerne flyttet op paa deres nuværende Plads. 1817 skødede *Laurs Dam* Gaarden til sin Søn *Hans Laursen Dam*, der i 1827 og 34 tilkøbte et Par Smaaparceller fra Gaardene 14 og 10. Og i 1835 en Parcel med godt 5 Skpr. Htk. fra Gaard 8. I 1855 afstod han Gaarden med Htk. (nyt)

4.2.0.0½ til sin Svigersøn *Peder Ladegaard Hansen*, der 1875 solgte til *Mathis J. Ravn*, der frasolgte Kappitwon Lodderne. 1903 solgte han Gaarden til *Rasmus Chr. Jørgensen*, der i 1934 overdrog den til sin Svigersøn *Hans H. Vyff*.

Søren Møllers Gaard. »Sigvartsminde«.

I 1839 købte Maleren *Sigvald Hentze* to Parceller fra H. Damkjærs Gaarde Nr. 5 og 12. De fik i Matr. 1844 Nr. 4m og 4n med Htk. 1.1.2.2. Denne Gaard solgte Hentze i 1845 til *Peder Jesper Nielsen*, Søn af Møller Niels Jespersen, Skibdræt. Han tilkøbte i 1846 Matr. Nr. 10f og 10g med tilsammen godt 6 Skpr. Htk. fra Gaard gammel Nr. 4, og i de følgende Aar fortsætter han med megen Energi at tilkøbe forskellige Parceller. Gaarden samledes ved Sammenlægning af ca. 20 Matr. Nr., og da Peder Møller — som han alm. kaldtes — døde i 1884, havde han faaet en anselig Gaard ud af det. Hans Søn *Hans Peter Jespersen Møller*, kaldet Peter Møller, havde den til sin Død 1933, hvorefter hans Enke *Kirstine Møller* sad med den til 1941, da deres Søn *Søren Møller* fik den.

Johs. Larsens Gaard.

Denne Gaard er samlet gennem mange Handler, som det er altfor vidtløftigt at udrede. Her skal kun nævnes, at Væver *Mads Oxholm* i 1851 faar en Ejendom efter sin Moder, Skolelærer Oxholms Enke, *Karen Madsdatter*, med Htk. 0.2.2.1½, som han efterhaanden forstørrer og i 1892 overdrager til sin Søn *Iver A. Oxholm*. I 1925 faar Iver A. Oxholms Svigersøn, *Johs. Larsen*, den. Alle de gamle Kappitwon Lodder, der oprindelig hørte til flere forskellige Gaarde i Vilstrup By, er nu samlede i denne Gaard.

Svend Hansens Gaard.

Hans Madsen paa Gaard gammel Nr. 4 solgte i 1848 Matr. Nr. 10h til *Peder Hansen*, der 1850 solgte til *Hans Pedersen*. 1885 fik *H. P. Hansen* Ejendommen og tilkøbte i 1907 Matr. Nr. 14e af Kr. Olesen. Denne Parcel kom i 1834 ud fra Gaard gammel Nr. 10. 1933 fik *Svend* og *Ingrid Hansen*, H. P. Hansens Børn, Skøde paa Gaarden.

S. R. Meiers Ejendom.

1839 solgte Hans Damkjær en Parcel, der i 1844 fik Matr. Nr. 4o til *Rasmus Hansen*, der tilkøbte Nr. 71 fra Gaard gammel Nr. 13. 1873 fik *Lars Rasmussen* Ejendommen. 1886 *Chr. Jensen*. 1894 *Martinus Jakobsen*. 1943 hans Datter *Birgitte* og 1950 *Sv. R. Meier*.

Adolf Isaksens Gaard. Elmegaard.

I 1802 solgte Jep Jepsens Enke paa Gaard gammel Nr. 2 en Parcel til *Hans Lauritsen*, der straks solgte den til *Niels Nielsen*. Han tilkøbte i 1826 en Del af en Parcel, der hørte til Gaard Nr. 14. I 1831 fik *Bertel Nielsen* denne Ejendom, som han Aaret efter tilskøder Bødker *Peder Nielsen*. I 1844 fik Gaarden Htk. 1.2.1.1¼ under Matr. Nr. 31. I 1852 tilkøbte P. Nielsen af 13 Lødsjere (Bymænd) Nr. 39b (af Smedejorden). Hans Dattersøn fortæller, hvordan Pigen eller Datteren, naar Køerne var paa Græs paa denne Lod, om Middagen maatte gaa den lange Vej derned for at malke dem, hvorefter hun gik hjem igen med Mælkespanden med Mælken paa Hovedet, alt imens hun strikkede paa en Bindehose. Spanden stod paa en Tøjkran, hun havde paa Hovedet, og et Trælaag, der laa løst ovenpaa Mælken, hindrede denne i at skulpe over. Tiden maatte tages nøje i Agt i de Dage.

1878 solgte P. Nielsens Arvinger Gaarden, men ikke Nr. 39, til *Niels Jepsen*.

der 1890 solgte den til *Niels Jessen (Skov)* fra Starup. Han mageskiftede i 1895 med *Peter Isaksen*, der da havde Nr. 16c m. fl. 1918 fik P. Isaksens Sønner *Adolf* og *Holger Gaarden*, og fra 1925 har *Adolf Isaksen* haft den som Eneejer.

Nr. 39b fik P. Nielsens Søn *Niels Pedersen*, almindeligt kaldet *Niels Bødker*, *Holmsminde* i *Kolding* i 1878. 1915 solgte han den til *Iver A. Oxholm*.

Niels Skovs Ejendom. Matr. Nr. 2h. Bakkehjem.

1834 lejer *Niels Hansen* noget Jord af N. Th. *Flensburg*, og i 1845 køber han det. 1856 sælger han det i 2 Parceller Nr. 2e og 2h. Den sidste faar *Chr. Mikelsen*, og fra 1860 hans Enke. 1885 faar *Knud Olesen* denne Ejendom, som han i 1900 sælger til *Jens Chr. Pedersen*, der i 1928 afhænder den til Sønnen *Niels Chr. Skov*.

Ejnar Fevres Ejendom. Matr. Nr. 2e.

Som nævnt under *Niels Skovs Ejendom* sælger *Niels Hansen* i 1856 ogsaa Nr. 2e, som *Søren P. Lassen* fik. 1858 *Knud Gertsen*, der 1878 sælger til *Anders Thomsen*. *Søren Nielsen* havde den fra 1886 til 1887, da *Jens Madsen Thomsen* fik den. 1911 *Schak Fevre* og fra 1952 *Ejnar Kr. Fevre*.

Jens Pedersens Ejendom. Matr. Nr. 16c.

Joh. W. Madsen paa Gaard gammel Nr. 9 solgte omkring 1830 en Parcel til *Kristoffer Jørgensen*, der var Haandværker. 1836 solgte han denne Parcel til *Mads Madsen Buck* fra Viv. I Matr. Nr. 1844 fik Ejendommen Htk. 0.6.0.2¾ under Nr. 16c. 1845 frasolgte M. M. Buck en Parcel til Lærer *Oxholms Enke* (se *Johs. Larsens Gaard*), og i 1844 solgte han Hovedparcellen til *N. P. Dons* paa *Vilstrupgaard*, der 1851 solgte den til *Niels Povlsen Qvist*. 1877 fik *Peder Isaksen* den. Han mageskifter 1895 med *Niels Jessen Skov* paa Matr. Nr. 30a. 1915 afstaar *Niels J. Skov* til *Svigersonnen Jens Pedersen*.

Iver Oxholm Pedersens Ejendom. Matr. Nr. 8k.

1877 sælger *Jens Iversen* paa Gaard gammel Nr. 11 en Parcel af den Mark Nr. 8a, der paa Kortet gaar fra *Nedervejen* op mod *Vilstrup By*, til *Iver P. Oxholm*. Den fik da Nr. 8k. 1936 fik hans *Svigerson E. Lehrmann Pedersen* denne Ejendom, som han 1952 overdrager til sin Søn *Iver Oxholm Petersen*.

Aage Frandsens Gaard. Matr. Nr. 39a m. fl.

Nederst i *Vilstrup By* ser man paa Kortet Matr. Nr. 39a. Det er *Bysmedens Toft*. Oppe ved dens nordlige Hjørne er der en liden Toft, Nr. 40, som *Distrikts-Gjordemoderen* maatte bruge. Foran Nr. 39a, delvis paa *Gadejorden*, ses *Smedens* ikke helt smaa Huse. For han var ikke alene *Smed*, men ogsaa *Gaardbruger*. Foruden *Toften* havde han nemlig ogsaa Nr. 39b nede ved *Nedervejen* ind til *Taulov Sogneskel* og 39c nede ved *Skibdræt Mølle*. Disse 3 Nr. 39 Parceller blev i Matr. 1844 skyldsats for Htk. 1.1.1.0. *Smeden* var altsaa *Gaardbruger*, men ikke *Gaardmand*, for de *Vilstrup Bymænd* ejede denne Jord i *Fællesskab*, ligesom de ejede Nr. 41 (Part i *Holm Sø*) og Nr. 42 (*Bredmose*) og *Kirkegaarden*. Til den sidste havde alle *Sognets Folk* *Brugsret*, og den var ikke skyldsats i Htk. Disse her nævnte *Arealer* var blevet holdt udenfor *Udskiftningen* i 1772*).

*) Det var *Gadejorden* ogsaa. Men i 1839 blev al *Gadejorden* fra *Vilstrupgaard*, omtrent op til *Anker Juuls Have* og videre Øst paa til *Mejeriet* samt den gamle *Bagvej*, solgt til de tilstødende *Lodsejere*. Ialt godt 16.000 □ Alen for 181 Rdl. 31 Sk. *Gaard Nr. 1* fik *Triangelen*, men *Gaard Nr. 14* fik mest. *Skovsgaarde* *Bønderne* havde ogsaa Part i denne Jord. Det bestemtes da, at der ikke maatte bygges paa den. Men det er jo langt fra blevet overholdt.

Smeden var Bysmed. Han betegnes ligesom Byhyrden og Mark- eller Vangevogteren som »Bonde Embitzmand«, idet han var ansat af Bønderne. Hans Løn var Brugsretten til den Jord og de Huse, der hørte til Embedet. Hvordan det ellers var ordnet her i Vilstrup, om Bønderne ogsaa drev Jorden for ham, findes der intet om. Jærn og Kul hár Bønderne sikkert leveret til ham.

I Smedehuset boede i 1801 Smeden *Isak Bertelsen* med 2 Sønner. Den ældste blev Væver, og hans Kone »spinder og binder« for Folk. Den yngste *Jørgen Isaksen* arvede Faderens Embede.

Da Bønderne i Vilstrup i 1830'erne var ved at vokse ud af den Tilstand, som Udskiftningen havde hensat dem i, og begyndte at vende op og ned paa Jordejendomsforholdene, fik *Jørgen Isaksen* ogsaa Lyst til at være med. I 1834 sikrede han sig et Par Englodder ved Holm Sø, og i 1839 købte han den senere Matr. Nr. 41, der laa godt for ham. Denne Jord fik hans Søn *Isak Jørgensen* i 1842. Der var godt 5 Skpr. Htk. Isak køber mere Jord, og ved sin Død i 1857 havde han en Gaard med godt 1 Td. Htk. Hans Enke *Kirstine* ægtede saa *J. Backmann Andersen*, der var Smed og kunde fortsætte med Smedjen. Backmann var en materialistisk Mand. Hvordan Forholdet har været mellem ham og hans 11—12 Aar ældre Kone, kan man tænke sig til, naar man hører, at han ved hendes Død ikke havde andet at sige, end at hun jo ogsaa havde Alderen dertil. Han havde bygget sig et nyt Stuehus, men saa blev det Stormvejr, og baade Taget og Spærene blæste af det. Det tog han sig mere nær end Stines Død og gav Ordre til, at der skulde hentes et Læs gammelt Jærn i Kolding. Med det skulde han Fanden ta' mig nok tøjre Overet. Som Smed havde han selvfølgelig mere Tro til Jærn end til Træ. Men den Historie kunde han ikke godt glemme. Mange Aar efter var der en Indremissionær, der spurgte ham: »Hvad Grund bygger du saa paa, gamle Mand?« Hvortil Backmann svarede: »Æ Grund var miessæl gue nok, men det var ham, Las, der haad glemt aa sæt Ankere i.«

1896 solgte Backmann til *Jørgen Hansen*, der 1902 solgte til Indremissionær *Ole Hansen*, førhen Gudsø. Hans Enke solgte i 1921 til *A. Daugaard*. 1923 fik *Peter Lassen Knudsen* Gaarden, som han i 1923 solgte til *J. D. Gydesen*. Han sælger 1946 til *Aage Frandsen*.

Thomas Flensburgs Gaard. Dalsgaard.

I 1832 solgte *Niels Pedersen* paa Gaard Nr. 2B i Skovsgaarde en Parcel, der i 1844 fik Matr. Nr. 19c, til *Jørgen Jørgensen*, der 1870 solgte den til *Palle Hansen*. Han køber i 1874 Nr. 7g fra Gaard gammel Nr. 13, og i 1905 køber han Skolelodden Nr. 1b. 1913 faar hans Svigersøn *Rudolf Rudolfsen* Gaarden og i 1940 dennes Svigersøn *Thomas Flensburg*.

Jens Erik Hansens Ejendom. Matr. Nr 8p m. fl.

Da *Jens Iversen* paa Gaard gammel Nr.11 i 1877 solgte Marken Nr. 8a ved den gamle Vej fra Vilstrup til Nedervejen, fik *Jens Hansen* (Møllebygger) Matr. Nr. 8p, som hans Søn *Ole M. Hansen* overtog i 1906. Hans Søn *Jens E. Hansen* fik Ejendommen i 1933.

Emil Fevres Ejendom. Matr. Nr. 18b.

Poul Christensen paa Gaard Nr. 2A i Skovsgaarde solgte i 1852 Parcel Nr. 18b med Htk. 0.3.0.2 til *Hans Pedersen*, der i 1869 afstod den til *Peder Hansen*. 1881 fik *Niels Nielsen Green* den, og i 1889 *Johannes Pedersen*, der var Vægter paa Landerupgaard. Derefter fra 1912 hans Søn *Peder Pedersen*. En anden yngre Søn *Jens Pedersen* var i en Del Aar Stationsmester paa Eltang Station. 1939 solgte *P. Pedersen* Ejendommen til *Emil Fevre*.

Kirstine M. Koks Ejendom. Matr.Nr. 7c.

I 1853 solgte Mads Povlsen paa Fogedgaarden (gammel Nr.13) Parcel Nr. 7c med Htk. 0.4.2.0¼ til *Hans Christensen*, der 1855 skødede den til *Jens P. Andersen*. Hans Datter *Kirstine Marie Jensen* fik Ejendommen i 1899 og ægter *Hans Juul Østergaard*. Fra 1949 *Kirstine M. Kok*.

Peter Preuss Ejendom. Matr.Nr. 19g.

1851 solgte Jens Konradsen i Skovsgaarde Parcel Nr. 19g med godt 5 Skpr. Htk. til *P. Steffensen*, der i 1862 frasolgte Nr. 19h (se nedenfor). I 1883 solgte han Nr. 19g til *Niels Rasmussen*. Fra 1931 *Th. M. Hunderup*. 1942 *Søren P. Krog*. 1945 *Peter Sloth*. 1950 *H. B. Nielsen*. 1951 *A. Sørensen*, der samme Aar sælger til *P. Preuss*.

Hans Vilhelmsens Ejendom. Matr.Nr. 19h m. fl.

I 1862 købte *Poul Nielsen* den mindre Halvdel af *P. Steffensens Ejendom* (Nr. 19g). *Poul Nielsens Del* fik Matr. 19h med Htk. 0.2.1.0¼. 1897 overdrager han den til sin Datter *Karen Nielsen*, der i 1914 sælger den til *Kristian Tanggaard*, som sælger den til *Hans Vilhelmsen* i 1916. Han har efterhaanden tilkøbt mange Smaaparcer ned mod Holm Sø og har i Dag 17 Matr. Nr.

Johan Pedersen Dams Ejendom. Matr. Nr. 21b m. fl.

Det er gammel Skovsgaarde Jord. Alle Nr. 18, 19, 20 og 21 er paa Jord, der efter Udskiftningen 1772 har hørt til Skovsgaarde Gaardene. I 1875 solgte Jens P. Hansen, da paa Gaard gammel Nr. 9, en Parcel Matr. Nr. 21b til *Johan Pedersen Dam*, der i 1898 afstaar den til Sønnen *Peder Jensen Dam*. Fra 1936 hans Søn *Johan P. Dam*.

Kristian Mais Ejendom. Matr. Nr. 21h.

1849 solgte Jens Konradsen i Skovsgaarde en Parcel Nr. 21h med godt 4½ Skpr. Htk. til *Jens Sørensen Mai*, der før havde haft en Ejendom ved Vilstrup Skov. 1873—1925 hans Søn *Peder Jensen Mai*. 1925—50 *Jens J. Mai*. Fra 1950 *Kristian Mai*.

Peder Mortensens Ejendom. Matr. Nr. 7p og 19b.

1874 solgte Enken Ane Jørgensen paa Fogedgaarden (gammel Nr. 13), Parcel Nr. 7k til *Jens Chr. Krogs Enke*, hvis Søn *Peder Jensen Krog* fik Skøde paa den i 1891. 1917 fik *Jeppe Ebbesen* denne Ejendom, og fra 1929 *Peder Mortensen*, der ogsaa har Nr. 19b, der stammer fra Gaard Nr. 2B i Skovsgaarde. 19b har haft flere Ejere, bl. a. *Lars Jørgensen*, og derefter hans Enke fra 1863—1922. Derefter *Karl Nørup* og 1922—30 *Robert Sørensen*, og fra 1935 *Peder Mortensen*.

»Sønderskovhus«.

Oprindeligt omfattede »Sønderskovhus« alle de nuværende Matr. Nr. 29 ved den nederste Ende af den gamle Vilstrup-Gudsø Vej ned til Nedervejen. »Sønderskovhus« blev før 1800 solgt fra Gaard gammel Nr. 2, altsaa »Ladegaard«, og havde indtil 1820 flere Ejere, bl. a. Træsko- og Jordmodermand *Jørg. Jørgensen*. 1820 fik *Lorents Hansen* den. I Matr. 1844 forhøjedes dens Htk. fra 0.3.1.15/7 til 0.6.2.1¼ under Nr. 29. I 1848 solgte *Lorents Hansen* den til Lærer *Barsøe* i Vilstrup, der ikke gik af Vejen for en mindre Ejendomshandel. Han solgte i 1850 den nederste Halvdel (nu 29a og 29d) med Bygninger til *Johs.*

Seeback. Den øverste Del Nr. 29b, der laa op til Skoleloddén, beholdt Barsøe til 1857, da han solgte den til *Niels Poulsen Qvist*, der boede paa Matr. Nr. 16c (nu Jens Pedersens Ejendom) og godt vilde have mere Jord. 1865 solgte J. Seeback sin Del af »Sønderskovhus« til Jens Poulsens Enkes Dødsbo. Ejendommen bliver altsaa samlet igen, og samme Aar køber *Carl Ludvigsen* den. Siden deles den igen. I 1885 faar *Jørgen Hansen* Nr. 29a og efterfølges i 1894 af *Chr. Erbs*, der 1897 sælger til *Jens Chr. Hansen*. I 1903 faar Søren Nielsen Nr. 29a og 29d ved et Mageskifte med Jens Christensen Hansen, og 29a gaar ind under Søren Nielsens Ejendom, der 1923 overtages af *Hans Chr. Nielsen*, og fra 1934 af *Mikkel A. Christensen*, der i Dag har 8f, 17h, 18g, 19i, 19k, 39d, 29a, 29d med Htk. 1.0.1.0. Nr. 29b faar *Jens M. Poulsen* i 1903. Den har derefter flere Ejere, indtil *Arent Hansen* faar den i 1952. Han har desuden Nr. 18d og 30d.

J ø r g e n S ø r e n s e n s E j e n d o m. Matr. Nr. 18e m. fl.

1867 sælger *Hans Larsen Fevre* Nr. 18e til *H. L. Smidt*. 1870 *P. Madsen*. 1873 faar Hans L. Fevre den igen. Fra 1907 *Axel Jørgen Sørensen*, der har købt en Del Jord ind til Ejendommen, der i Dag har Htk. 0.6.2.2.

J o h s. K r o g s G a a r d. Matr. Nr. 21g m. fl.

I 1846 fik *Hans Konradsen* en Udmark fra sin Fødegaard Nr. 1A i Skovsgaarde. Den havde godt 1 Td. Htk. Efter hans Død i 1852 ægtede hans Enke *Niels Olesen*, der i 1892 overdrog Gaarden til sin Svigersøn *Palle Pedersen*, som i 1895 mageskifter med *Niels Grunnet Jensen* paa »Godthaab«. Han sælger Aaret efter Nr. 21g til *Jeppe Ebbesen*, der i 1918 sælger til *Peter Krog*. Fra 1938 *Johs. Krog*.

S k i b d r æ t M ø l l e g a a r d. Matr. Nr. 30a m. fl.

Da Gaardslagteren Harald Juhl i 1917 udstykkede Skibdræt Mølle, købte *Iver A. Oxholm* Møllegaardens Bygninger med Matr. Nr. 30a og 30h, som han i 1925 overdrog til sin Søn *Markus L. Oxholm*, der købte mere Jord ind til den. 1937 fik *Carl J. Müller* den, og fra 1946 *Emanuel Mikkelsen*. Den har nu godt 2 Tdr. Htk.

N e d l a g t e E j e n d o m m e m. m.

Det ovenstaaende omfatter selvfølgelig ikke saa nær alle de Jordhandeler, der er gjort i de næsten 200 Aar, siden Selvejets Tid begyndte. Det er kun et Forsøg paa at paavise, fra hvilke af de gamle Gaarde de nuværende Udflytterejendomme stammer, samt hvem der har ejet dem. Der har været flere Udflytterejendomme, som er bleven nedlagte. Paa Sognekortet ses saaledes en Ejendom ved Viv Vejen ved Vilstrup Skov. Det er »Landerup Skovhus«, som havde godt ½ Td. gl. Htk. Det er oprettet i 1801 af *Morten Ulriksen*. En af de følgende Ejere købte Jord ind til det. I Matr. 1844 fik det Htk. 0.7.2.2¼ under Nr. 26. I 1879 deltes denne Ejendom mellem »Luttergaul«, »Skovsgaarde« og »Fiskersminde« i Møsvraa.

En anden nedlagt Ejendom skal ogsaa nævnes. 1853 solgte Jens Rasmussen i Skovsgaarde en Parcel Nr. 20d til *Peder Jørgensen*, der var gift med Lærer Oxholms Datter. Han døde c. 1860, og hans Enke *Mette Kirstine Oxholm* solgte i 1877 Ejendommen til *Poul Christensen* i Skovsgaarde, der lagde den ind under sin Gaard.

AF FATTIGPROTOKOLLEN

Ved Forordning af 1708 indførte Frederik IV et ordnet Fattigvæsen her i Landet. Det tog dog nogen Tid, før det blev fuldt gennemført, navnlig i Landsognene. For Eltang Sogns Vedkommende er der ikke Beviser for, at det var helt i Orden før 1732—33. Sognepræsten var den selvskrevne Leder af dette Fattigvæsen, og han valgte selv de Medhjælpere, som han mente at have Brug for; de hjalp ham ogsaa med den Menighedstugt, der i Chr. VI's Dage var ret betydningsfuld. I Eltang var det i 1732 Hans Simonsen i Lilballe, Hans Buhl i Eltang, Jens Christensen i Bjært, Jørgen Lyng i Strandhuse og Hans Jespersen i Stenderup.

Bidragene til Fattigvæsenet kunde ydes som Naturalier eller som Penge; de var til en vis Grad tvungne, men den enkelte raadte selv for, hvor meget han vilde give. Som Prøve tager vi Bidragene fra Stenderup:

	Mel	Malt	Gryn	Penge
Sognepræsten	1 Td. 4 Skpr.	6 Skpr.	3 Skpr.	1 Rd. 2 Mk.
H. Jespersen	4 Skpr. 1 Fdk.	0	1 Skp.	1 Mk. 2 Sk.
Bertel Jespersen	2 Skpr. 1 Fdk.	1 Skp.	2 Skpr.	1 Mk.
Iver Damkær	2 Skpr. 1 Fdk.	2 Skpr.	2 Skpr.	14 Sk.
Søren Hansen	3 Skpr.	1 Skp.	2 Skpr.	1 Mk.

Anne Catharine Møllers i Skibdræt Mølle bidrager med 3 Skpr. Mel, 2 Skpr. Malt, 1 Skp. Gryn og 1 Mk. 8 Sk. Fra Gudsø er der 4 Boelsmænd, der giver hver 12 Sk., mens Jens Skovfoged giver 1 Mk.

I Eltang By nævnes de sædvanlige 10 Gaardmænd og hele 7 Husmænd; de sidste giver Penge, ialt 3 Mk. 10 Sk.

I Bjært nævnes 20 Gaardmænd og 8 Boelsmænd, 4 af de sidstnævnte giver Mel, 3½ Skpr., 2 giver Gryn, 3 Fdk., alle giver Penge, ialt 8 Mk. 6 Sk. »Niels Stenderup har et fattigt Hittebarn, som højlig behøver Skolegang, hvorfor han i nogle Uger i Stedet for hans Almisse det forskaffer.«

I Lilballe er der 8 Gaardmænd og 3 Husmænd, de sidste giver hver 6 Sk. I Strandhuse er der 27 Husmænd, som bidrager, først staar Jørgen Lyng med 1 Mk. 8 Sk., Skovløberens Børn yder 12 Sk.

Ialt er der 94 Ydere, som tilsammen udreder 14 Tdr. 3 Skpr. Mel, 7 Tdr. 2 Skpr. Malt, 3 Tdr. 1 Fdk. Gryn, 15 Rdl. 8 Sk. Penge.

I denne Optælling, som Præsten og hans Medhjælpere har foretaget, har vi sikkert den mest paalidelige Opgørelse af Sognets selvforsørgende Personer, som det er muligt at faa. Dertil kommer saa Nyderne, som Embedsmændene har været helt uden Interesse i, fordi der hos dem ingenting er, og altsaa selv Kongen har tabt sin Ret hos dem. Dem hører vi aldrig om, saa det kan vel forsvares for en Gangs Skyld at holde Mandtal over dem, da Sognepræsten har givet os en Liste over alle Sognets Almisselemmer:

Mads Vangmand i Strandhuse, 87 Aar gammel, kan for Alder og Skrøbelighed slet intet fortjene og derfor tillagt fuld Portion, netop det, som Præsten yder.

Kort i Eltang, blind, hans Hustru kan endnu lidet fortjene, derfor lidt mindre.

Tvende smaa fader- og moderløse Børn i Eltang, det ene 4, det andet 6 Aar, hvilke deres Salig Faders Søster tager til sig i Eltang paa de Vilkaar, at hun nyder for det 1ste til Føde for dem, for det 2. til Klæder til dem, da de er ganske nøgne. Børnene fik det samme af Mel, Malt og Gryn som Mads Vangmand, men 2 Rdl. 4 Mk. til Klæder.

Mads Svendsen og Hustru i Eltang er to gamle Folk, ca. 73, kan ganske intet fortjene til deres Ophold.

Maren Andersdatter i Lilballe, 80 Aar gammel, kan for Skrøbelighed intet fortjene. Maren Madses i Bjært, 80 Aar, kan endnu fortjene lidet. Anna Eriks i Lilballe, 79 Aar, kan ej fortjene sit Ophold. Peter Provst og Hustru i Lilballe, Manden er bruden og Konen gammel, kan dog tjene lidet til Ophold.

Maren Andersdatter i Lilballe, 65 Aar gammel, kan ganske intet fortjene. Else Nielsdatter i Bjært, 61 Aar, kan selv intet fortjene. Kirsten Jørgensdatter i Bjært, 69 Aar, for Alder og Skrøbelighed intet fortjene.

Anne Mikkels i Eltang, 40 Aar, noget vanvittig.

Maren Bertels i Eltang, 70 Aar, har endnu lidet til Underhold.

Anne Jokums i Gudsø, 70 Aar, paa Grund af Alder i maadelige Vilkaar.

Anne Willums i Eltang, har et Barn, 6 Aar gammelt.

Kirsten Pedersdatter, Strandhuse, 60 Aar gammel, formedelst vanskelige Vilkaar tillagt 2 Skpr. Mel, 2 Skpr. Malt, 2 Mark Penge.

Abelone Nielsdatter i Bjært har 2 smaa Børn, 6 Aar, 3 Aar.

Dorthe Hanses i Stenderup er lam og har et lidet Barn, til Husleje tillagt 1 Rdl.

Bertel Jensen fra Lilballe, som er et fattigt, faderløst Barn, 10 Aar gammelt, og efter Forespørgsel til Sognefolket ej af dem kunde forskaffes Tjeneste, desformedelst han højlig behøver at holdes i Skole, det Præsten og lover ham for det første Aar saa vel som Klæder og Føde; nyder Præsten derfor: Hvad Præsten skulde nyde, var nøjagtig det, han

havde tilbudt at yde; han tog altsaa for sin Part et af Sognets Almissemlemmer.

Som man ser, er der ikke saa faa af dem. Den talrigste Klasse er gamle Piger og Enker, ialt 9. Af yngre Kvinder er der en, som er vanvittig, en Pige, som har 2 Børn, og to gifte, men enlige Kvinder, som har hver et Barn, uden at det siges, om Børnene er ægtefødt. Det giver 13 enlige Kvinder. Tre gamle Ægtepar er 6 Personer; dertil kommer 4 forældreløse Børn og saa den gamle Vangmand, der har været en Slags Tjenestemand i en af Byerne. Ialt 24 Personer foruden de 4 Smaabørn, der nævnes sammen med Mødrene.

Antallet af Almissemlemmer maa kaldes stort, hvad der igen hænger sammen med det betydelige Antal af Smaafolk, som Sognet har. Her maa det dog siges, at den største Samling af Huse, den, der kaldes Strandhuse, kun har faa Almissemlemmer. Baade i 1732 og de følgende Aar viser Protokollerne, at det gennemgaaende kun er faa og smaa Portioner af Almisse, der er gaaet til Strandhuse.

»BYMÆNDENES FORENING INDBYRDES«⁶⁵⁾

1772 og 73 udskiftedes Bjært Bys Jorder, og en ny Tid begyndte. Men inden længe opdagede de Bjært Bønder, at nogle Smaanisser havde set deres Snit og var flyttet med ind i det nye Hus. Bl. a. var det galt med *Skovfreden*. Inde i Bjært Skov laa der som i mange andre Skove nogle aabne »Sletninger«, der blev brugt til Afgræsning. Naar Kreaturerne hen paa Sommeren kom paa Skovgræsning paa disse Sletninger, skete det jævnligt, at de gik ind i selve Skoven og gjorde Skade paa de unge Træer, ligesom Raadyrene gør det i Dag. Det var vel ikke fri for, at Ejerne af disse Sletninger gjerne saa, at deres Dyr paa denne Maade fik sig et ekstra Foder. Da det ogsaa var galt med Kreaturer fra de tilstødende Marker, der rendte ind i Skoven og gjorde Fortræd, besluttede nogle af Bjært Bønderne at prøve, om de ikke kunde faa Skovfred. De henholdt sig til nogle kongelige Forordninger, efter hvilke Lodsejerne kunde forene sig og træffe Foranstaltninger imod Skovens Ødelæggelse. Men der skulde være et Flertal derfor.

De interesserede opsatte Fredningsbestemmelserne i 8 Punkter, hvori det bl. a. bestemtes, at der skulde hegnes om Skoven ved at grave en 2 Alen dyb og 1½ Alen bred Grøft omkring den. Den opgravede Jord skulde lægges op paa Skovsiden som en Vold. Og »ingen maa græsse i Skoven løs (lade Kreaturerne gaa løse), til hvad Tid det end er«, medmindre han hegner sin Sletning ind. Der skulde føres et effektivt Tilsyn med, at Bestemmelserne blev overholdt. Efter Tur skulde Skovejerne en Uge ad Gangen — fra Søndag til Søndag — holde Opsyn med, om der var løsgaaende Kreaturer i Skoven, og om Hegnene om Sletningerne var i Orden. De skulde være gjort i Stand til den 21. juni og da staa for Syn. Var de ikke gode nok, skulde de straks gøres i Stand paa Vedkommendes Regning. Og vilde Synderen ikke betale, var han straks at pante. Punkt 8 lyder: »Til Skoven er kuns een Indkørsel ved Hesteholmen Nr. 7 med Led og Laas, og hver haver en Nøgel.«

Skovejerne skulde nu stemme for eller imod denne »Forening«. Der var 21 Skovejere; men deres Parceller var langt fra lige store. Ved Afstemningen raadede Ejeren af en normal Parcel over 10 Stemmer eller Points,

og de øvrige over Points i Forhold hertil. Ialt var der 186 Points at lægge i Vægtskaalen. Afstemningsopgørelsen, der sammen med de 8 Punkter skulde godkendes af Amtmanden, ser saaledes ud:

		<u>21</u> ^{198/186}
samtykker:	Ole Jensen	1 10
	Jens Christensen	1 5
	Claus Jensen	1 5
	Jep P. Henningsen	1 5
	Jørgen Jørgensen	1 10
	Hans Pedersen	1 5
	Niels Jensen	1 10
	Jesp. Griis Enke	1 10
	Jørgen Nielsen	1 10
	Wesenberg	1 25
	Ole Pedersen	1 10
	Hans Iversen	1 14
	Hans Hansen	1 7
	Jacob Jensen.....	} 2 8
	Laurids Hansen	
		<u>15</u> ¹³⁴ ₁₈₄
mødte ei:	Ole Hansen	1 10
	Bertel Skou	1 10
		<u>2</u> ²⁰ ₁₈₈
vilde ei samtykke:	Peder Hermandsen	1 10
	Hans Kaysen	1 10
	Hans Jensen	1 5
	Jens Jørgensen	1 7
		<u>4</u> ³² ₁₉₈

Dette Dokument er mig forevist, og da jeg ønsker Skovens Opfredning som en Sag, der stemmer overens med de kongelige Anordninger, og jeg erfarer, at de fleste Stemmer haver samtykket denne Forening, saa haver jeg intet imod samme at erindre, maa den blive herved efter Begæring ratificeret.

Fredericia, Maj 1792.

Hans de Hoffman.

SKOLEVÆSENET I VILSTRUP

Da der i 1721 blev oprettet Rytterskoler i Eltang og Bjært, blev Børnene fra Vilstrup henviste til at søge Rytterskolen i Eltang. Det var en lang Vej, og Vilstrup oprettede saa selv en Skole. Det kan ikke ses, hvornaar den er oprettet, og heller ikke om Vilstrupperne har baaret alle Udgifterne ved den, men de fleste af disse har de sikkert selv maattet udrede, og Skoleholderens Løn har været lille. Bønderne var fattige, og det nye, der her blev dem paatvunget, vilde de slippe fra billigst muligt. I 1768 var der i hvert Fald en privat Skole i Vilstrup. Provst Seidelin siger i en Indberetning 10. Februar 1768 til Biskop Bloch i Ribe, at Beboerne selv har bygget en Skole, som de holder vedlige, ligesom de lønner Skoleholderen. Præsten tilføjer, at Tiden ej anvendes ringere i Vilstrup Skole end i Pastoratets andre Skoler. Skoleholderens Navn nævner han ikke, men det har nok været *Christen Svenstrup*, der i Folketællingen 1787 opføres som Skoleholder i Vilstrup. Han var da 60 Aar og ugift. I Tællingen 1801 opføres han igen som Skoleholder, men er da Enkemand, saa han maa paa sine ældre Dage have vovet at gifte sig paa sin lille Løn. 1. Januar 1807 findes han opført i Fattigprotokollen. Han faar da 10 Rdl. til Seng, Husleje og Ildebrændsel. Han er da ikke længere Skoleholder og maa pensioneres af Fattigvæsenet Resten af sine Dage. Han døde i 1810, 83 Aar gammel. Sin Kiste havde han selv bekostet før sin Død, men Ligtøjet maatte Fattigvæsenet betale. Hans Eftermand nævnes ikke.

Med Skoleloven af 1814 fik Vilstrup en offentlig Skole, og 1. Oktober 1814 blev afskediget Underofficer *Iver Jørgensen Oxholm* konstitueret som Lærer i Vilstrup. Han var født 1781 i Toftlund i Sønderjylland, hvor hans Fader og Farfader havde været Degne. I 1805 søgte han Optagelse paa Biskop Boisens Seminarium i Vesterborg paa Lolland, men inden han fik det bekræftende Svar, blev han taget til Soldat. Han haabede dog at slippe fri ved at ansøge derom og rejste til Vesterborg. Men Ansøgningen blev afslaaet, og han maatte forlade Seminariet for at springe Soldat. I December 1807 blev han Skriver (og dermed Underofficer) ved Generalkommandoen i Fredericia. 1. Oktober 1814 fik han sin Afsked paa Grund af Brystsvaghed. Han havde da søgt og faaet Lærer-

embedet i Vilstrup, men kun som konstitueret, fordi der krævedes Eksamen til fast Ansættelse. Han maatte saa prøve at faa Eksamen. Efter at have gaaet til Undervisning hos Amtsprovst Købke i Egtved i 3 Mdr. mødte han til Prøve hos Bispen i Ribe, der som Medcensorer havde en Provst og en Præst, og bestod han i August 1815 Skolelærer-eksamen med Hovedkarakter godt. Derefter maatte han søge kgl. Bevilling om lige Ret med seminariueddannede og »rigtig« Eksamen forsynede Lærere. Den fik han i 1816.

Nu var alt saavidt i Orden, men Lærer Oxholm havde længe haft andre Planer. Allerede under Eksamenslæsningen hos Provst Købke havde han ansøgt Kongen om Lov til at søge de Embeder, som Kongen havde til veltjente Underofficerer. Han henviste til sit daarlige Helbred og ledsagede Ansøgningen med udmærkede Anbefalinger fra sine militære foresatte. Men Ansøgningen blev afslaaet. Der foreligger intet om, at han ingen Lyst havde til at undervise, men han var hurtigt bleven klar over, at det var fattige og strenge Kaar, han med sit svage Helbred var gaaet ind til, og vil saa prøve, om han kan faa noget bedre. Det var midt i den store Pengekrises Tid. Bønderne mærkede det indtil 1817—18 kun som en gylden Tid. De fik store Penge ind for deres Produkter, men Embedsmændene, de fastlønnede, var ilde stedt. Deres Pengeløn var saa at sige uden Værdi, fordi der næsten intet kunde købes for den. Og Lærerlønnen var lille. Der var god Grund til at søge en bedre Græsgang.

Det lykkedes ikke for Lærer Oxholm. Han maatte holde sig til det, han havde. 4. Juni 1818 blev han fast ansat (fik Kaldsbrev), og den 8. August samme Aar ægtede han *Karen Madsdatter*, yngste Datter af den da afdøde Gaardmand Mads Hansen paa Gaard 4 i Vilstrup, og de flyttede ind i den ny Skole, men til trange Kaar. Før 1817—18 var den Del af Oxholms Løn, som han fik i Penge, saa at sige intet værd, og i Aarene derefter var den Del, som han fik i Korn, kun lidt værd. Og Familien voksede. I 1822 prøver han, om han ikke kan faa alle Renterne af de Seidelinske Legater — lidt af dem fik han i Forvejen — imod at give Afkald paa 12 Tdr. Byg efter Kapitelstakst. Han kunde paa denne Maade faa et beskedent Løntillæg, men da det var imod Legatfundatserne, kunde det ikke lade sig gøre.

Den gamle Plan om at faa et Embede for veltjente Underofficerer havde han ikke opgivet, og det lykkedes ham omsider at faa Lov til at søge saadanne. Han vilde til Toldvæsenet. Det var sundere og bedre end at være Lærer. Han søger først større Told-Embeder, og da det ikke lykkes, mindre. 1837 prøvede han, om han kunde faa Kontrollørembedet i Drejens, men nej, han var bleven for gammel (55 Aar) og var tilmed svag. En saadan Mand duede ikke til at fange Smuglere. Haabet om til sidst at faa det lidt bedre økonomisk, som længe havde holdt ham oppe,

er dermed bristet for ham. Tung har den Gang været, han derefter maatte gaa, først til Sognet, der havde altfor mange fattige til at yde ham noget af Betydning, og derefter til Amtsfattigdirektionen. Han henviser til sin store Familie, deriblandt to aandssvage Børn. Det har været svært at holde Skole under disse Vilkaar. Den 5. Maj 1841 døde han, 59 Aar gammel.⁶⁶⁾

Derefter fulgte *Niels Christian Barsøe* 1842—79. Han havde et eget Tag paa at hævde sig baade opad og nedad. Han handlede med Jord og Smaaejendomme samt spekulerede i Høkerhandel. Efter ham kom *Broder Nissen Knudsen* 1879—1922. I hans Tid fik Vilstrup en Forskole. Fra 1922—34 *L. Jespersen*. Han syslede en Del med Sognets og Egnens Historie, men dette Arbejde blev afbrudt for tidligt ved hans pludselige Død. Fra 1. December 1934 *Niels Henrik Bruun*. Ved Forskolen, der oprettedes i 1897, har der været følgende Lærerinder: Frk. *Steffensen*, Frk. *Beck*, Frk. *Laursen*, Frk. *Vilstrup* og nu Frk. *Andersen*.

UDDRAG AF EN INDBERETNING OM VILSTRUP

Jørgen Bloch, Biskop i Ribe Stift 1764—73, udsendte i sin Bispetid en lang Spørgeliste til Stiftets Præster om Tilstanden i deres Sogne. Han spørger om næsten alt muligt. Nogle af Præsterne, der svarede lidt forsigtigt eller forbeholdent, fik nye mere nærgaaende og præcise Spørgsmaal. Bispen vilde vide Besked.

Her skal gengives lidt af det, som Præsten for Eltang-Vilstrup, Provst Jørg. Seidelin, havde at fortælle om Vilstrup Sogn den 10. Februar 1768.

Agerbrug er Sognets bedste Næring. Der avles Rug, Hvede, Byg, Boghvede, Havre, Ærter, Vikker, Hør og Hampefrø, men mest Havre. De avlede Produkter kan bedst afsættes i Fredericia.

Jorden bruges i 5 Aar og hviler (ligger i Græs) i 5 Aar. Sognet har Brændsel til Fornødenhed fra Skov og Moser, mest Bøg. En Del kunde afsættes pr. Skib til København og udføres ved Skærbæk, hvis de — altsaa Bønderne — »som uprivilegerede maatte sælge«. Her prøver Provsten at snakke sig udenom Salget af Træ til København via Skærbæk. Vilstrup Bybønder og Manden paa Landerupgaard var jo blevne Selvejere ogsaa af Skovene og kunde sælge af den. Det har de sikkert ogsaa gjort for at skaffe sig Penge til de stigende Udgifter i Aarene før Udskiftningen, hvor de maatte forrente de store Laan, de havde maattet stifte. Men det vil Provsten ikke sige rentud. Hvem ved, om det ikke kunde komme videre, og saa kunde der blive sat en Pind for. Skovene var man øm over.

Om Dyrebestanden siger han, at Ulve er sjældne,*) men der er stadig Ræve, Brokke, Maar, Odder, Ilder, Hjorte, Hinder, Raadyr og Harer. Af Fugle: Ørne, Høge, Glenter, Ravne, Krager og Ugler samt Vildgæs, Svaner, Ænder, Agerhøns og Kramsfugle.

Bygningerne er af Tømmer, Mur, Ler og Fjællvægge og er tækkede med Tag (Straa).

Der er 162 Beboere over 12 Aar. Gennemsnitligt fødes der 10 og dør 10 Personer om Aaret.

»Jorden er ej med den ufrugtbareste og Luften ej med den koldeste,« skriver han. Han praler altsaa ikke. Det gik sandelig ikke an at fortælle Autoriteterne, hvor godt det egentlig var. Det kunde man komme til at betale for. Paa dette Punkt var Provsten indforstaaet med sine Bønder: alt skulde gøres ringere, end det var.

Der findes i 1768 fire Fattiglemmer i Sognet, der nyder Korn og Penge, som er paalignet Sognet. Intet Fattighus.

*) I Vinteren 1763 havde det været rent galt med Ulve Syd for Kolding i Haderslev Amt. De kom ud af Skovene og gik paa som blinde og gale. De trængte paa Helligdagene ind i Kirkernes Vaabenhuse og kom ind paa Gaderne i Kolding.

EN SKITSE AF NR. BJÆRT,

SAALEDES SOM DET FREMSTILLER SIG FOR MIN ERINDRING

FRA 1845—48*)

Naar man færdedes ad Landevejen, der fører fra Kolding til Fredericia, laa godt $\frac{1}{2}$ Mil fra Kolding i nordøstlig Retning en stor Landsby, som førte Navnet Nørre Bjert. Den laa tæt sammenbygget og bestod i nævnte Tidsrum af 17, paa en enkelt Undtagelse nær, store Bøndergaarde, 9 Boelssteder og 12 Huse, 3 Smedeværksteder og en Skole af dem, Kong Frederik d. 4. lod opføre i sin Regeringstid. —

Storbyen blev Nr. Bjert kaldt, og Beboerne Storbønder, vel nærmest fordi alle, som sad inde med Gaardene, var velhavende, ja, nogle endog rige, — hvilket intet Under var, for det var fremadskridende Folk, og Jorderne til deres Ejendomme var gode og veldyrkede, Mergling og Gødskning bredte sig mere og mere. Arbejdskraften var billig. Skatter og Afgifter smaa i Sammenligning med Nutiden. Fornødenhederne og de Fordringer, der stilledes til Livet, var langtfra store.

Alle de avlede Produkter stege Aar for Aar i Pris, det skulde jo give Formue. Det avlede Korn blev solgt — Fedning af Kreaturer var ikke saa meget fremme i de Aar — og det blev leveret dels til Kjøbmændene i Kolding og dels paa Snoghøj; en Mand fra Gudsøe gik stadig om Vinteren omkring i Gaardene og opkjøbte Korn, som en bestemt Dag skulde leveres paa Snoghøj, og da der i Reglen kunde opnaas højere Pris end ved de Kolding Kjøbmænd, gik meget derved; det var en hel Karavane, naar et saadant Vogntog satte sig i Bevægelse, for de største Gaarde raadede over 4 Spand Heste, ellers 3, undtagelsesvis 2, og det blev mange. Skipperne fra Ærø kom ogsaa henad Foraarstiden og købte Favnetræ op; det blev saa enten leveret ved Kolding Havn eller roet ud med Baade nede paa Drejens, hvor Skibet, som skulde fragte, laa udenfor. Æg blev opkjøbt af unge Piger fra Strandhuse, der gik fra Gaard til Gaard med deres Kurv; det var ikke store Partier, de forlangte til Kjøbs, for det lød gerne: Kan jeg ikke købe $\frac{1}{2}$ Snes Æg i Dag? Men til Gjengjæld kom de ofte. Smør blev mest solgt i Pundevis, der præsteredes ikke ret

*) Skrevet af *Maren Petersen*, født 1835 i Bjært, Datter af Peder Andersen og Maren Bang paa Gaard gl.Nr.10 i Bjært, nu Banggaard. Hun blev i 1855 gift med Søren Johansen af Bjært, og de fik Gaard Nr.2B i N. Stenderup. Siden flyttede de til Hover.

meget ud over det daglige Behov, for der var mest Studehold paa Gaardene. Faareholdet var 8—10 Stkr. Lammene blev for det meste slagtet om Efteraaret, og af Ulden blev der lavet Klæder til Kvinder og Mænd, og Sengeklæder. Dette i Forening med Hørren — hver Gaard havde sin Hørager — som efter endt Tilberedning blev spundet, vævet, bleget og syet til Linned, et Arbejde, der næsten altsammen blev udført af Husmoderen og hendes Piger, alt imens den nødvendige Stoppen og Lappen ikke blev glemt. Ved at tænke tilbage paa slig Husflid kan man forstaa, at der sparede mange Penge, der maatte forøge Kapitalen.

Svineholdet var ikke stort, de fleste Steder kun til eget Brug; det var store, fede Svin, der slagtedes, og der lavedes en Masse Medisterpølser, sorte Pølser ikke at forglemme, de lavedes af Blodet baade fra Svin, Faar og den fede Ko, der blev slagtet sent i Efteraaret, efter at den havde ædt sig fed i Enggræsset. I nogle Gaarde var der Gaasehold, hvis Fjer gjorde udmærket Nytte i de hjemmelavede Vaar; Kjødet blev saltet og røget.

De 9 Boelssteder ejedes af Haandværkere; Udbyttet af deres Jord blev jo, som de forstod sig paa Landbrug og havde Lyst dertil, det var smaat nok med nogle af dem, men saa maatte Konen træde til. De havde i Reglen 2 Køer; kneb det med Græsningen, maatte Vejgrøfterne holde for. De 12 Huse beboedes af Arbejdsfolk, som Sommer og Vinter havde stadig Arbejde paa Gaardene, der om Vinteren mest bestod i Tærskning og Skovarbejde. Maskiner kjendtes ikke.

Naar jeg tænker tilbage paa de Kaar, hvorunder disse Arbejdere levede, og det, som nu ydes for udført Arbejde, saa maa man, selv om man tager Tidens Fremskridt i Betragtning, undres over, at de kunde leve og være saa glade og tilfredse, som de altid var. Paa min Fødegaard, den der nu ejes af Cecilius Sandager, arbejdede stadig 3 Husmænd, deres Dagløn var fra tidlig Morgen til mørk Aften — normal Arbejdsdag kjendtes ikke — 1 Mark (33 Øre) og Kosten. Naar de arbejdede i Skoven, havde de gjerne Akkordarbejde, hvordan husker jeg ikke. De havde Lov til hver Aften at tage en Gren med hjem, saa stor som de kunde bære den, og en lille i Haanden at støtte sig ved.

Om Sommeren var Daglønnen 1 Mark 8 Skilling, og saa megen Jord at dyrke, hvori de kunde saa $\frac{1}{4}$ Skp. Hørfrø og sætte 2 Skpr. Kartoffler. Naar disse Mænd trætte og svedige om Aftenen en Sommerdag tillige med Gaardens Folk kom hjem fra Arbejdet og satte sig ved Aftensbordet, som bestod af en stor Gryde grove Byg- eller Boghvedegrød med Kjerne- eller Tykmælk til Dyppeelse, skiftevis med Kartoffler og Meldyppeelse, og min gamle Faster bagefter kom med et Glas Gammeløl til hver, og gik det højt, og Dagen havde været travl, en Snaps Kornbrændevin,*) saa

*) man havde ogsaa dengang Kartoffelbrændevin.

var al Dagens Møje, Hede og Besvær til Ende, og Samtalen gik muntert og frit, sædvanlig om, hvad der skulde udrettes næste Dag, eller hvornaar det Korn kunde blive tjenlig til at køres ind, som var høstet den Dag. Om Søndagen kom de ofte om Eftermiddagen om i Gaarden og gik med »vor Faer« en Tur ud i Marken for at se til deres egen Hør- og Kartoffel-ager og til den Sæd, som var høstet i den forløbne Uge, og den, som skulde høstes i næste. Til denne Spadseretur var de iført Søndagsstadsen, som bestod af et Par halvblaa Vadmel- eller Lærredsbenklæder, Hvergarns-vest, en Bomuldstrøje, et Katuns Tørklæde bundet om Halsen, dertil glatragede, Søndagspipen i Munden og blanke Træsko, som havde sin Glans fra Grubekjedelen. Hver Søndag Formiddag kom de gjerne med deres Træsko for at faa dem pudset, de havde fri Adgang til Bryggehuset, hvor de tog en Klud, blødte den i Vand og gned saa paa Grubekjedlen, til Kluden blev sort, og smurte Træskoene med den, hvorefter de børstede dem blanke. De faste Karle var ofte misfornøjede, fordi de tog Sværten fra dem.

Mælk fik Husfolkene gratis hos Gaardmændene. Det var morsomt at se Konerne løbe omkring paa Gaarden med deres Mælkekar i Haanden Til at hente denne Mælk i havde nogle en lille, blank Messing-kjedel, andre en Træspand, og de, der boede lidt fra Byen, en Træbøtte, som de bar paa Hovedet, de havde en haard Krans, som de først lagde, og derpaa satte de Bøtten. De havde gjerne en Strikkestrømpe i Haanden og gik saa med saa megen Anstand som mulig.

For de flinke Huskoner gik Tiden, naar der ikke var Arbejde ude, og det var der ikke saa meget dengang udover Høst og Slet, gjerne ved Spinderokken. De spandt Hør og Blaar for Gaardkonerne. For dette Arbejde, som blev betalt i Pundevis, fik de 12 Skilling for Hør og 6 a 8 Skilling for Blaar, ligesom det skulde være fint til. Nogle gik ogsaa omkring i Gaardene og hjalp til med Ulden, for den skulde spindes før Jul, for det hed sig, hvem der ikke fik sit Uld spundet til Jul, skulde have det paa Ryggen, naar de gik til Kirke Juledag.

I Uldklippingstiden gik de Koner omkring, som havde det mest trangt i Hjemmet, og bad om en Tot Uld. De kunde ved den Lejlighed samle sig nogle Pund Uld til Strømper. Fra November til Jul samledes Pigerne fra Gaardene snart et Sted snart et andet til Kartegilde. De samledes efter Malletiden, gjerne Kl. 6, og kartede saa til Kl. 12 og derover, saa vankede der Kaffe og Pandekager. Og fik de saa hver et Par Stykker hvidt Sukker til, var der en Storhed. Der blev kartet en Masse Tøjer en saadan Aften. Naar Tøjekurven var fuld, blev den baaren op i Storstuen, og Tøjerne lagt i store Bunker for senere at spindes. Naar den Tid kom, lød der ikke altid Lovord om Arbejdet, da Tøjerne ikke altid havde faaet tilstrækkelig Karten. Men saa fik Karterne gjerne Skylden; de var for gamle og opslidte.

I Efteraaret gav det meget at bestille med Hørrrets Tilberedning. Det skulde ruskes, rødes, tørres og brydes. Naar det var tilende, kom den for Huskonerne meget yndede Dag, Skagedagen med Skagegilde.

I Almindelighed havde hver Gaard sin Humlehave. Der avledes Humle, ikke alene til eget Brug, men ogsaa til Salg. Humleplukningen var gjerne Indvielsesfest til Aftensædet. Den faldt sidst i September eller først i Oktober og varede gjerne 8—14 Dage, ligesom Avlen var stor eller lille. Store Kar blev stillet frem paa Gulvet, derom tog alle Plads, Karle, Piger og Børn. Mændene fra Husene var fritagne for dette Arbejde. Husfaderen, som om Dagen havde skaaret Humlen ned fra Stængerne, vedblev at være Forskjærer; han skar Humlerankerne i passende Længder. Om de var renplukkede blev eftersat ved Dagslyset. Humlen blev lagt til Tørring paa Loftet. Naar den var tilende, blev der vejet fra til Gaardens eget Forbrug og saa rigeligt, at der kunde være noget i Behold i Tilfælde af Misvækst i det kommende Aar; Resten blev solgt. Kommen blev ogsaa dyrket. Den blev solgt til Kjøbmændene og betaltes dyrt.

De tre Smedeværksteder, hvoraf det ene var rummeligt og Mesteren en dygtig Mand, havde sin Beliggenhed paa »Rosenvold«s Toft — nu N. Johansen, lige ved Indkjørslen fra Landevejen til Gaarden. I det modsatte Hjørne af Toften lige ind til Bagvejen laa en gammel, forfalden Smedie. Desuagtet afgav den foruden Værksted Beboelseslejlighed til to gamle Folk. Konen var en dygtig Kniplerske, men hendes Arbejde blev meget sort, vel en Følge af Røgen fra Essen, da der intet Skillerum var imellem denne og Stuen, kun et lille Rum hun tyede ind i, naar det blev for slemt. Alligevel havde hun rivende Afsætning, for det var jo i Hovedtøjets og Kappernes Tid. Hun agerede ogsaa Fæstemand, naar der manglede Folk i Gaardene, særlig Piger skaffede hun.

Den tredie Smedie laa ved Drejensvejen ved Indkjørslen til Nedergaard.

1847 gik Kornpriserne op til en utrolig Højde, 1 Specie for 1 Skp. Rug — nu 4 Kr. —! det var ikke nemt for en Arbejdsmand at brødføde sin Familie med sin lille Dagløn. Saa blev der indvarslet til Bystævne, hvor det blev vedtaget, at Husfolkene skulde have Indkjøbskorn. De fik udleveret en Seddel, som gav dem Ret til at hente hos Gaardmændene for en lavere Betaling. Disse høje Priser før Krigen 1848 blev betragtet som Forløbere for denne, hvilket jo ogsaa blev Tilfældet.

HANS JENSEN FRA ANNEXGAARDEN

I Aaret 1854 købte *Søren Jensen* fra Taulov den gamle Annexgaard i Vilstrup af Niels Thygesen Flensburg. Dens Bygninger laa da i Toften mellem Missionshuset og Telefoncentralen. I Folketællingen 1860 er Gdm. Søren Jensen 35 Aar gammel og ugift. Som Husholderske har han *Maren Iversen* fra Gjesten, der da var 23 Aar. De blev kort efter gift og fik flere Børn, bl. a. *Hans, Niels* og *Karen*. Det er om den førstnævnte, *Hans Peter Jensen*, født den 5. August 1864, der skal berettes i det følgende.

I 1868 flyttede Søren Jensen Gaardens Bygninger ud paa deres nuværende Plads, saadan at de kom til at ligge mere centralt for Gaardens Marker.

Søren Jensen var en særpræget Mand. Han sagde ikke »a« om sig selv, men »en anden«. Han handlede lidt og slagtede undertiden et Kreatur, hvis Kød han saa kørte rundt og solgte. Prisen for et Stykke Kød skulde altid være et ulige Tal, dog maatte det ikke ende paa 5. Hvad han mente med det, fik ingen at vide, men Forklaringen skal sikkert søges ud fra de ulige Tals fremtrædende Rolle i gammel Folketro.

Han var ogsaa noget af en Pædagog. Da hans unge Sønner, Hans og Niels, havde været til Marked for at prøve at handle paa egen Haand, indfandt Naboerne sig for at se, hvordan de var sluppen fra Opgaven. De syntes alle, at Hestene, der var købt, var baade gode og billige. Men Søren Jensen var ikke tilfreds. Han kritiserede utrættelig baade Pris og Kvalitet. Bagefter, da han var bleven ene med Naboerne, indrømmede han godt nok, at Sønnerne havde gjort gode Handeler, men det maatte de endelig ikke faa at vide, for saa kunde de let faa for store Tanker om deres Handelstalenter og komme til at bilde sig noget ind, og det var farligt.

Alle Søren Jensens Børn var høje og velvoksne, men i Sind og Væremåde var de ret forskellige, særlig da Hans og Niels. Medens Niels var proper og pertentlig, var Hans, særlig i sine yngre Aar, temmelig ligeglad med sit Udseende. Det kneb ogsaa lidt med Renligheden. Han kunde saaledes ikke lide at faa Vand i Ørerne eller bag dem, naar han vaskede sig. Det fik gaa derhjemme, men da han saa skulde ind som Soldat, var

Søren Jensen klar over, at det kunde blive galt. Det fortælles, at Hans den Morgen, da han rejste ind for at melde sig, skød Genvej ned over Marken. Her traf han sin Fader, der var ude at harve. »No rejser a,« sagde Hans. »Haar do faat dig vasket, dit Svin?« spurgte Faderen. »Hold Kjæft!« svarede Hans og gik videre. Galt blev det med ham som Soldat. Der sad stadig noget i og bag Ørerne. Da strenge Ord ikke bed paa ham, beordredes han tvangsvasket. Det foregik efter troværdige Kammeraters Beretning paa den Maade, at han blev klædt af og lagt i et stort Vandtrug, hvor der pumpedes Vand paa ham, alt mens han til Gavns blev skrubbet ren.

Den Omgang tog han sig meget nær. Han tabte Modet og blev saa tungsindig, at Kammeraterne frygtede for, hvad han kunde finde paa at gøre ved sig selv. Men hans sunde Bondenatur holdt ham oppe. Selvom Kuren var haard og kom for sent, havde han nu faaet at prøve, hvad det var at holde Lyset for andre og blive til Grin. Det var med til at forme ham, som han siden blev. For i sine Drengenaar og første Ungdom var han fuld af »Kunster« og vilde godt holde Folk for Nar.

I Vilstrup boede der en Bager, som hed *Uhre*. Han var falleret Købmand og skulde nu paa sine ældre Dage ernære sig som Landsbybager med en Svend til at gøre Arbejdet i Bageriet. Selv passede han Butikken. Fra sine »bedre« Dage medbragte han en særlig Facon paa aristokratisk Værdighed og Dannelse. Dertil var han meget tunghør. Drengene i Byen var meget interesserede i denne aparte Fremtoning, dels fordi han havde kulørte Sukkerstænger at sælge, dels fordi der ikke skulde ret meget til, før han udfoldede sin krænkede Værdighed i et helt Uvejr. Og saa fik han Øgenavnet *Uhrekok*.

En Dag fandt Drengene paa, at han skulde drilles. Hvem tør gaa ind og sige Uhrekok til ham? Hans Jensen meldte sig straks og lovede endda mod passende Belønning at faa ham til at sige ja dertil. Det var spændende. Hans træder rask ind i Butikken, efterladende Døren svagt paa Klem med de øvrige Knægte aandeløst lyttende udenfor. Uhre kommer frem til Disken, og Hans beder højt og pænt om et Brød, men da Uhre gaar hen til Brødhylden for at hente det, tilføjer Hans halvhøjt: »Uhrekok, do æ en Uhrekok!« Uhre, der kan høre, at Hans siger noget, vender sig og sætter Haanden bag Øret. Nu raaber Hans: »A sejer, det er noued hvalle godt Brø, De haar!« og tilføjer med lavere Stemme: »Uhrekok, Uhrekok!« »Ja, det siger jeg med,« gentager den smigrede Uhre en 2—3 Gange, mens han tager Brødet frem. Scenen gentages, da Hans købte de Sukkerstænger, han skulde have for Bedriften. Udenfor hører Drengene Hanses »Uhrekok«, efterfulgt af Uhres: Ja, det siger jeg med.

Efter Søren Jensens Død fik Hans, Niels og Karen Gaarden i Fællesskab, men saaledes, at hvis en af dem bestemte sig for noget andet, skulde Vedkommende have sin Arvepart udbetalt. De 3 Søskende havde

Gaarden i mange Aar. Niels passede særlig Handelen, Hans den daglige Drift, og Karen passede Husvæsenet. Alt gik støt og godt. Tjenestefolk havde de let ved at faa, for Hans var en fornuftig Arbejdsleder, og Karen lavede god Mad.

Hans var den første, der var oppe om Morgenen. Fra Bagdøren gik han over til Karlekammervinduet i Udhuset, hvor han stillede sig op og afleverede følgende Ramse: OP i Kongens Navn, herop, herud hver ægte Dannemand, hvem Gengæld Kongen skylder, han slaar til sidste Mand! Han raabte saa højt, at det i nogenlunde Vejr kunde høres i Nabo-gaardene. Derefter gik han over til Hestene, der efter almindelig Skik skulde fodres før nogen anden paa Gaarden.

Det kan ikke nægtes, at Hans Jensen i mange Aar havde visse Særheder, der mere eller mindre stred mod Takt og Tone. Han kunde saaledes m. H. t. visse naturlige Funktioner være ret lige til, for ikke at sige hensynsløs. Det var aldeles ikke for at krænke andre. Det var Vaner, han havde fra sine Drengedage, og de sad temmelig faste, fordi han hylkede den Lære, at naturlige Ting behøvede man ikke at skamme sig over. Han, der paa alle andre Omraader var til Bunden hensynsfuld, ja bange for at gaa andre for nær, var paa dette Punkt hensynsløs. Det var hans Inkonsekvens.

En anden Særhed var hans Maade at sidde paa. Han havde en mærkelig Lyst til at skyde Fodtøjet af Fødderne for saa at trække Benene op under sig paa Sædet. Det kunde han gøre ogsaa ude paa fremmede Steder til stor Forbavselse for Folk, der ikke kendte hans Manerer. Det var forøvrigt et Tegn paa, at han befandt sig godt og var vel en Vane fra hans Drengedage. Han var, som han var, og det morede ham, hvis Folk undrede sig eller tog Forargelse af hans Aparteheder. Paa hans ældre Dage ændredes hans Opførsel ikke saa lidt. Han lærte langsomt at tage Hensyn. Det mærkelige var, at han, der ellers paa alle andre Omraader var til Bunden hensynsfuld, ja bange for at gaa andre for nær, i mange Aar var hensynsløs med sine Vaner. Maaske var det, fordi han hadede at forstille sig. Han vilde ikke gaa udenfor sig selv. Som han var derhjemme, var han ogsaa ude, der var ikke noget med at gaa dobbelt. Det var Skaberi.

Saa var der det med at stoppe Ørerne ind. Han kunde stoppe sine Øren ind i Hovedet, saa de næsten forsvandt, for saa pludselig at lade den smække ud igen. En Kunst, han ogsaa øvede under Præstens Prædiken. Det var virkelig svært for lattermilde, unge Piger, der saa det, at lade være at le højt.

I sine yngre Dage var han glatbarberet, men saa blev han en Sommer saa plaget af Tandpine, at han om Natten for op af Sengen, tog Overdynen om sig og rendte rundt om Gaarden. Hans Michael Hansen gav ham saa det Raad at lade Skægget staa, og det fulgte han. Men i det

første Aar lignede han Vildmændene i det danske Vaaben, ja, noget endnu mere vildt, indtil han lærte at hæge sig lidt og atter kom til at ligne en ærlig, jydsk Bonde.

Tjenestedrengene paa Gaarden kunde godt lide ham. Han forstod at holde dem i Humør med en god Historie. Naar han og Drengen om Vinteren stod i Laden og tærskede med Plejl, kunde han pludselig smide Plejlen hen i en Krog og give Ordre til, at nu skulde de ud at skride paa Is ude paa Dammen. En saadan halv Times Istur livede svært op i det trivielle Tærskearbejde. Og Hans var ikke den mindst ivrige, for der sad stadig en herlig, munter Dreng i hans Ærme. Ja, han sad der endnu, da han fyldte de 80.

Hans Jensen kunde man stole paa. I Handel og Vandel tog han bestemt Afstand fra den gængse Handelsmoral. Det faldt ham ikke ind at prøve paa at købe noget til en Underpris. Det gjorde Broderen Niels, som de allerfleste gjorde det, om de da kunde. Men han vilde ogsaa have Dagens Pris, hvis han solgte noget. Handelen med Gaardens Dyr ordnede Niels. Det blandede Hans sig ikke i. Men Træet i Skoven var Hanses Handel, og det var til fast Pris uden Afslag eller Prutteri. Der var en Opkøber, der vilde købe en stor Gran. Hans forlangte 100 Kr. for den. Opkøberen vilde prutte, men Hans bed ham af: Den skal koste 100 Kr. Vil du have den, kan du tage den, ellers lader du den staa! Og saa gik Hans. Niels skumlede til Tider lidt over Hanses Handeler, men blev bidt skarpt af.

Han vilde ogsaa godt hjælpe Smaafolk til Rette med deres Handel, og en ærligere Hjælper kunde de ikke faa. Men det skulde gaa reelt til. Mærkede han Fiduser, gik han sin Vej.

Han var en god Fortæller. Ikke mindst, naar han skildrede de mange, sære Mennesker, som især Vilstrup synes at have haft saa mange af. Det var ikke altid, at han vilde, men blev han budt sammen med nogle helt unge Karle, var han let at faa i Gang. Helst i Tus- eller Halvmørke. Saa skubbede han Skoene af, trak Fødderne op under sig paa Sædet, strøg det genstridige, sorte Mundskæg til Side og tog fat. Han kunde da udfolde sig med Stemmeføring, Fagter og Ansigtsmimik, ikke for at agere, men han levede saadan i Historien, at han maatte give det Udtryk. Der var Historien om de to halvgamle, fordrukne Stabejsere, der holdt til i hver sin Ende i et af de nu forsvundne Smaahuse Nord for Høllekær. De holdt jævnlige fælles Drikkegilde. En Eftermiddag efter et saadant Orgie var den ene kravlet i Seng, hvor han faldt i Søvn. Den anden listede saa ind til sig selv, hvorfra han lavede et Hul i Lervæggen ind over den sovendes Seng, og efter at have sværtet sig i Ansigtet med Trækul stak han med et græsseligt Brøl Hovedet gennem Hullet ind over den sovende, og idet han rullede fælt med Øjnene, raabte han med Gravrøst: »Har du set Fanden fornylig?« Den sovende, der var vaagnet op ved Brølet,

for forærdet ud af Sengen og benede af ned til Byen til Sognefogden, der straks fandt ud af, at det nok var Dilerium og ikke Fanden, der havde været paa Spil. Han lejede saa en Mand, der hed Peder H. til at holde Vagt over Svirebrødrene. Peter fik Forskud paa Betalingen, og det var galt. Knap havde han overtaget Vagten, før han sendte den mest mobile af de to Fyre tværs over Markerne til Højrup Kro efter tvende Dunke Brændevin. Det blev til et stort Kalas, og næste Morgen fandt Sognefogden baade »Fangerne« og den, der Vagt skulde være, saa drukne, at der intet var at stille op med dem.

Han fortalte om »æ Landsmand« og »æ gro Mand« og deres forskellige Meriter. Med faa Ord ridsede han det op, og man saa det for sig. Han fortalte bl. a. ogsaa om en natlig Begravelse af en Selvmorder paa Vilstrup Kirkegaard. Den dødes berusede Staldbrødre slæbte Liget over Kirkegaardsmuren og slængte det ned i Graven, hvorefter en af dem i raa Ord tog Afsked med Stakkelen. Et uhyggefyldt Optrin, men foregaaet i Hans Jensens Levetid.

Han kunde godt bide fra sig.

En Aften var han til stort Besøg paa en Gaard i Vilstrup By. Blandt Gæsterne var der en Mand, der hed *Mikkel*, som fik Skyld for paa en lidt ræveagtig Maade at forstaa at holde Folk for Nar. Hans havde da lige været i Skagen, efter Sigende til Fods, og Mikkel fik da Lyst til at prøve, om han kunde narre Hans til at sige et eller andet om de næsten nøgne Badepiger, som Rygtet da fortalte om. Forsigtigt spurgte Mikkel: Naa, Hans, hvad saa du saa i Skagen? Hans strøg Mundskægget og raabte: A so en gammel rø Ræv! Under den følgende Lattersalve forsvandt Mikkel ind i en anden Stue. Hans skød Skoene af og trak Benene op under sig. Han følte sig godt tilpas.

Knap saa godt slap han fra det, da han var Brandfoged og Formand for Skorstenssynet.

Paa den Tid var *Karl Vilhelmsen*, som var noget af en alt mulig Mand, ogsaa Skorstensfejer og Tækkemand. Hans J. havde bestilt ham til noget Tækkearbejde paa Annexgaarden, men Karl, der aldrig kom, før det passede *ham* — og det kunde vare længe — indfandt sig stadig ikke. Hans J. besluttede saa at tage ham paa en særlig venlig Maade. Han spændte for Vognen og kørte ned for at hente Karl med samt hans Tækketøj. Men ak! Karl var ikke hjemme eller havde gemt sig — hvem vidste, hvad *han* kunde finde paa, for han havde det med, at naar andre vilde, saa vilde han ikke —, men Tækketøjet var hjemme, og det tog Hans J. med et lunt Smil med sig i Vognen hjem, idet han regnede med, at nu var Karl da nødt til at komme. Men det slog ikke til. Karl havde nemlig to Sæt Tækketøj og kom ikke til Annexgaarden, medens han med megen Flid tækkede alle andre Steder. Hans J. forstod, at han var ved at blive til Grin. Der maatte gøres et Modtræk, og da han var ude

paa Skorstenssyn, opdagede han, at Karls Skorstenspipe, som Karl selv havde muret op, knap og nap holdt de lovlige Maal, og kasserede den. Karl protesterede, og saa kom Politiet og Branddirektøren. De kravlede op til Piben og maalte op. Nej, den holdt ikke de helt foreskrevne Maal, men de havde forøvrigt aldrig set saa solid en Pibe, og Karl var jo en Smaamand, saa det endte med en Erklæring om en højst solid Skorsten, hvis Pibe manglede et Par Tommer i Højden og en Ubetydelighed i Vidden, og da Direktøren henstillede, at Karl fik Dispensation fra Bestemmelserne, haabede Karl, at han kunde redde baade Skorsten og Ære. Men saa blev han indkaldt for Herredsfoged *Ahlmann*, en stiv Paragraf-Jurist, der havde været Auditør i Hæren, og han var ikke til Sinds til at »benaade« en ureglementeret Skorsten. Karl, der var som en Fisk i Vandet, naar der var saadan noget paa Færde, studerede med megen Flid Lov og Paragraffer med dertil hørende Cirkulærer for at knibe ud. Det blev til flere Indkaldelser, og til sidst blev Ahlmann træt af den Skorsten og sagde, at naar Karl vilde betale en Bøde, kunde Skorstenen faa Lov til at staa. Det bad Karl om at maatte faa skriftligt, og det fik han. Bøden fik han Henstand med, til han kom til Penge.

Karl skyndte sig hjem og fattede Penneskafte. Han skrev lige og direkte til Justitsminister *Alberti* og forklarede Sagen, idet han vedlagde Ahlmanns Tilsagn om at lade Skorstenen staa mod en Bøde. Han spurgte Hans Excellence Justitsministeren, om en Ulovlighed saadan kunde fortsættes imod at erlægge en Bøde, i saa Fald vilde de velhavende gnide sig i Hænderne. Endvidere medsendte han en Ansøgning om at faa Lov til at lade Piben staa, imod at han forhøjede den en 3—4 Tommer, og vedlagde Branddirektørens Anbefaling for en saadan Dispensation.

Det var en lækker Bid for Alberti, der med Fryd kastede sig over alle de gamle, stivbenede Højre-Embedsmænd, han kunde naa. Over Amtet fik Ahlmann en kraftig Næse for sin Dumhed, og Karl fik Ansøgningen bevilget samt slap for Bøden. Han, der førhen havde været anset for en Tværing og Kværlant, blev en Tid en stor Mand i Sognet. Han havde jo ogsaa bevist, at Kværlanter kan være Retsvæsenets Salt. —

Men det, der prægede Hans Jensen meget mere end de foran nævnte Særheder og Ejendommeligheder, og som gjorde ham til noget andet og mere end en Original, var hans Syn paa Tiden og dens Foreteelser.

Han havde sin Rod i den gamle Almue- og Bondekultur og var en mærkelig senfødt Repræsentant for denne gamle nu næsten forsvundne Kultur. I flere Retninger for det bedste i den. Det var de gamles gennem Slægtled opsamlede Erfaringer og Livsvisdom, han levede i. Altsammen noget, der ikke var kommen af Bøger, men ud af Livets Virkelighed. Thorkild Gravlund har i en af sine Bøger tegnet *Nilavs*, den gamle, sjællandske Bonde. Hans Jensen var en jydsk Nilavs. Alt det nye, der var

brudt frem, Højskolen og de aandelige Bevægelser, der bar den, samt den frembrydende Teknik, stod han kritisk og skeptisk, ja fjendtligt overfor. Højskolens Elever var ham for virkelighedsfjærne, for fine, med nye Manner og forskruet Væremaade. Han kunde ikke rigtig se Bonden og hans Væsen i dem, de var forgjorte. De vilde ikke rigtig bestille noget, men sidde i Sofaen og lære Landbrug efter en Bog. Sofabønder foragtede han. En Dag, da han var ude at rense Roer, gik Hesten og dumlede saa sært mellem Rækkerne. »Hwa, æ do bleven taavele?« raabte han. »En skuld trow, do haad van o Højskuel!«

Den stigende Teknik var han imod. Han var i det hele, som de gamle Bønder havde været det, mistænkelig overfor noget nyt. Det gamle vidste man, hvad var. Det var dog ikke saadan, at han vilde eller troede, at alt skulde staa stille. Det kunne Verden ikke, men det gik for stærkt med det nye. Han syntes, at Folk var altfor rede til at hoppe paa det nye, og han havde sin Kritik parat, naar et eller andet »Fremskridt« viste sin Bagside frem. Den Reaktion mod Overtroen paa Fremskridt og Udvikling, som man nu om Dage træffer hos adskillige, traf jeg hos ham længe før end hos nogen anden. De tekniske Fremskridts Værdi tvivlede han paa. De slog for meget af det bedste i det gamle i Stykker. Det var det, han havde sin Rod i.

Saa var han vred paa »Mapmænd, Gikmænd og Agenter«. »Dem ska en vaaer sig for,« sagde han. De første var Folk, der medførte Mapper og vilde liste Folk til at tegne sig for et eller andet, der bagefter viste sig at være Humbug. Folk skulde ikke lade sig imponere af Mapper, fine Klæder, flot Optræden og et godt Snakketøj. »Gikmænd« var Folk, der kørte rundt i en Gig. De kunde være ude i det samme Ærinde som Mapmændene, men med Betegnelsen »Gikmænd« sigtede han dog mest til Folk af Bondestanden, der albuede sig frem til et »Ben« eller en Stilling offentlig eller privat, som de helt eller delvis kunde leve af. De vilde ikke bestille noget, det vil sige ikke gøre Bondearbejde, men gaa med hvid Flip. Her syntes han, at Højskolens Elever var Foregangsmænd. De var ham for emsige efter at være med saavel i Organisationernes som i det offentliges stigende Indgreb i det private Liv. De Bønder, der ærgærrigt stræbte efter at være med heri, led han ikke. De svigtede det, de var kommen af, for »Finhed og Skidt«. Det var sundere og bedre at blive bag Ploven. Han syntes, at det bar hen imod, at den ene Halvdel af Befolkningen skulde leve af at administrere og regere med den anden Halvdel.

Det gik godt i mange Aar for de tre Søskende paa Annexgaarden, lige til Hans og Niels fik opspurgt, at der skulde være Optræk til et Giftermaal mellem Karen og en Gaardmand i Nabobyen. Det kunde de ikke lide, for de vilde ikke af med Karen. Det maatte forhindres, og saa tog de fat paa at drille hende paa alle Maader. Men Karen var ikke Søren Jensens Datter for ingenting. Hun lod dem snakke og giftede sig med

Gaardmanden. Saa maatte Brødrene anskaffe sig en Husholderske. Men ak! hun duede slet ikke, for hun bar sig ikke altid ad, som Karen havde gjort, hendes Mad smagte dem ikke o. s. v. Det var helt forkert altsammen. Saa fik de en anden, der bedre forstod at tage dem paa den rigtige Maade. Hende syntes de om. Niels endda saa godt, at han vilde gifte sig med hende. Det blev Hans vred over. Først havde Karen svigtet, og nu svigtede Niels ogsaa. Hans følte sig helt ene og vilde jo blive helt tilovers, naar Niels nu ogsaa giftede sig. Alt gik ham imod, og forskellige tilstødende Omstændigheder hidrog til, at han forlangte at faa sin Arv og en Hest, der var hans. Han vilde rejse og rejste saa ned paa en Gaard i Byen som Bestyrer. Men det passede ham slet ikke. Han følte sig som i Udlændighed. Det var bleven saadan for ham, at han kun kunde leve paa Annexgaarden. Han kunde ikke plantes om. Og paa Annexgaarden savnede man ham haardt. Han vendte tilbage, og alt faldt i den gamle Gænge igen. Der blev han til sin Død i 1946. Han overlevede Niels og styrede derefter Gaarden en Tid for Enken. Saa fik Morten Nielsen Gaarden med Hans paa Aftægt. Hos ham havde han det frit og godt i sine sidste Aar og var glad og tilfreds. Det var, som Folk efterhaanden lærte bedre at forstaa ham og indsaa, at han paa sin Vis havde Ret i meget og var værd at lytte til.

Særpræget og oprindelig, med Roden dybt i den jydsk Muld. En Mand af gammel Dyd og Oprigtighed.

»Æ LANDSMAND«⁽⁶⁷⁾

eller *Niels Bjerre Thomsen*, som han hed, fødtes i 1808 i Huset »Tøndborg« paa Bakkedraget Vindelbjerre ved Gudsø Vig, hvor hans Fader boede som Indsidder og Daglejer. Hans Moder, der særlig tog sig af ham, forkælede ham og lod ham gøre, som han selv vilde. Skolen brød han sig ikke om. Den nærliggende Hovens Skov interesserede ham meget mere. I den strejfede han om og lærte at bruge sine Øjne og Øren. Det kom ham til Nytte siden hen.

Omkring 1820 flyttede Tøndborg Familien op i et Hus i Eltang By. Tilsyneladende var den skikkelig nok. Dog undrede det Folk, at den rendte saa meget ude om Natten; men da den aldrig blev taget i noget galt, blev der ikke talt højt derom. Folk var lidt bange for Konen. Der var noget mærkelig hekseagtigt ved hende. Det fik de bekræftet efter hendes Død. Ligsynsmændene fandt da en Klud, som der var syet noget ind i, paa hendes Bryst. Hun havde baaret det i en Snor om Halsen. Hvad det var, turde de ikke undersøge; de skyndte sig at kaste det hele i Ilden.

Efter sin Konfirmation blev Niels Tjenestedreng paa Stenderupgaard hos Pastor Flensburgs Søn Andreas Flensburg; men det gik ikke saa godt. Sidenhen paastod Niels, at Flensburg havde taget hans Samvittighed. Det skal vist forstaas saaledes, at Flensburg altid gav Niels Skylden, naar der forsvandt noget. Ogsaa naar andre havde været paa Spil. Nogen Uskyldighed har Niels næppe været; men man kan jo gøre et Skarn Uret. Det krænkede Niels og nedbrød den Smule Moral, han havde, og han ræsonnerede da som saa, at naar han altid skulde være Syndebuk, saa var der ingen Grund til at holde sig tilbage, ihvad saa Samvittigheden sagde.

Han kom saa hjem til sine Forældre, hvor han gav sig til at binde Koste og flette Kurve, som han tog rundt og solgte. Han kom efterhaanden vidt omkring og fik deraf Navnet »æ Landsmand«, det vil sige en, der strejfer rundt i Landet. Det blev nu mere og mere tydeligt, hvor det bar hen med ham; men hans Moder sagde, at saa længe hun levede, skulde han ikke komme i Forlegenhed. Det slog ogsaa til; men hun døde tidligt, og saa begyndte det at blive galt med ham. Han blev af og til

puttet ind, mistænkt for Tyveri og Indbrud. Han nægtede konsekvent, og da Datidens Politiundersøgelser var mangelfulde, maatte man hver Gang lade ham gaa paa Grund af mangelfulde Beviser. Han skulde tages paa fersk Gerning, og det var umuligt. Han var baade snild og forsigtig.

Soldatertjenesten aftjente han som Landsenér i Horsens. Den klarede han med Lethed, skønt den var stræng. Han var smidig og behændig, stor og stærk, og forstod at begaa sig. Kort efter blev han kendt med *Kristiane*, der tjente paa en Gaard i Erritsø, og de vilde giftes. Da hun havde været en dygtig Pige, vilde hendes Husbond gøre Brylluppet. Det var ellers ved at gaa i Vasken, for kort før det skulde staa, blev Niels puttet ind paa Mistanke. Men om Formiddagen paa Bryllupsdagen slap han ud med Attest for, at han var uskyldig. Ved Bryllupsbordet efter Vielsen læste han Attesten op og gav Rollen som den forfulgte Uskyldighed, der maatte lide for, hvad andre havde begaaet. Ret længe troede Erritsøfolkene dog ikke paa ham, for nogle Nætter efter blev der forsøgt Indbrud paa Gaarden; en Tavl var pillet ud af Bindingsværket ind til et Rum med mange rare Sager. Men længere naaede Tyven ikke. Gaardens Folk vaagnede og kom til. Tyven var da forsvundet. Man mente, at det var Niels med Kristiane som Anviser. Det viste sig nemlig, at hun passede godt til Niels ogsaa i den Retning.

Som ung Mand var Niels som mistænkt for et eller andet blevet stævnet til at møde til Forhør paa Raadstuen i Fredericia. Eltang hørte da til Fredericia Jurisdiktion. Da han kunde kræve at blive kørt derind, vilde han selvfølgelig ikke gaa, og Hans Dahl og Niels Kyed skulde saa befordre ham. Niels mødte hos Hans Dahl med et Par lange Knive, som Hans Dahl tog fra ham og satte op i Bjælken. Der kunde Niels hente dem, naar han kom tilbage. Niels Kyed kom med et Reb. Det var til at binde Niels i, hvis han blev for obsternasig. Eltangfolkene havde opdaget, at han yndede at stille sig truende an; de vilde vise ham, at det regnede de ikke. De var godt klare over, at han ikke hverken vilde eller turde bruge Vold. De to Mænd kørte saa med Niels bagi Vognen. Da de kom til Krybily Kro, holdt de ind der for at styrke sig med en Kaffepunch. Niels fulgte med ind i Krostuen. Døren stod aaben ud til Køkkenet, hvorfra det duftede dejligt af Kyllingesteg. Da Kokkepigen et Øjeblik var inde i Spisekammeret, saa Niels sit Snit til at snuppe en Kylling, som han puttede i Lommen, uden at nogen saa det. Da de to Eltang Gaardmænd igen var kommen til køren, opdagede de til deres Forbavselse, at Niels sad og delikaterede sig med en Kylling.

Fra Eltang By flyttede han over i et Hus i Lilballe. De kendte ham for godt i Eltang og regnede ham for lidt. Dertil laa Lilballe bedre for Landevejen og dens farende Folk, som han søgte Forbindelse med. Det er fra Lilballe, at han rigtig drev sit Spil og blev en frygtet Mand vidt og bredt. Han havde dog ikke glemt sine gamle Bysbørn i Eltang og søgte ved Lej-

lighed at sætte sig i Respekt ogsaa hos dem. En Aften sent kom han og bankede paa Vinduerne paa en Gaard i Eltang By. Han udgav sig for Degnens Søn i St. Andst og bad om Nattelogi. Men Stemmen røbede ham, og der blev ikke lukket op. Saa gik han over til Hans Kyed, hvor man ikke var gaaet i Seng. Her satte han sig og lagde en Kniv og en Pistol foran sig paa Bordet, alt mens han snakkede nok saa venligt. Sin Hund havde han taget med sig ind i Stuen. »Det er ellers en stor Hund, du har,« sagde Hans Kyed. »Ja,« svarede Niels, »den hedder Chilang, og den kan sønderrive hver levende Sjæl her i Huset«. Men saa mærkede Niels, at der kom Folk, rejste sig og gik. Hans Kyed havde i Stilhed faaet Bud efter Naboerne.

Det gik bedre udensogns. Saaledes hjemsøgte han et Par Gange den rige Jep Ladegaard i Vilstrup.

En Dag traadte han ind i Stuen til Jep. »Godaw, Jep! I Daw maa do hjælp mæ mæ noue Klejer. A trænger især haardt te en Kjouel (Frakke), aa den ka do nok læ mæ fo«. Jep bød Niels sidde ned, kaldte paa sin Kone Inger, og bad hende hente en gammel Frakke oppe paa Loftet. »Nej, Inger,« sagde Niels, »bliv do baare hier, for æ tykkes godt om den Kjouel, som Jep haar o, aa den vil han nok gi mæ.« Jep vred sig slemt, men Niels fortsatte: »Hør no Jep, læ vos no snak fornuftig. Do æ en rig Mand, aa en Kjouel fraa eller te spil ingen Rull faa dig. Hvissommensti Skaansfolk skuld gjør di Hæst og Kretur Faatræd, de var var', saa ku do gjæn bliv aa beklaw.«

Saa fik Niels Frakken. Han vilde gjerne være pæn i Tøj og Udseende og kunde, naar han kom i Stadstøj, gaa og gælde for en rigtig Gaardmand, hvis man ikke vidste bedre. Venlig og flink var han ogsaa og kom godt ud af det med sine Naboer. En klog Ræv bider ikke i den nærmeste Gaard.

Selvfølgelig fik han ligesom hos Flensburg ogsaa Skyld for noget, han ikke havde gjort. Folk troede altid, at det var ham, der havde været paa Spil. Da det et Par Gange havde vist sig, at han var uskyldig i noget, han var sigtet for, fandt han ud af, at det maatte udnyttes. En Dag traadte han ind til Herredsfogden. »Hvad vil De?« spurgte denne bøst. »Ja, De maa undskylde, Hr. Herredsfoged,« sagde Niels sørgmodigt, »De kender mæ vel nok. Men no kand a ett hold'et ud længer. Der er saa manne undskabsfuld Skurker, dæ gjør Ulykker aa Skaanstøkker baade de jen Stej aa de andt, aa nær ett saa ett bliver opdavet, saa skal A aaltdi haa æ Skyld. Diefor vild a gjan spør', om A ett ka bliw halshugget?«

Om Herredsfogden forstod Niels, vides ikke.

En Mand havde en Flok Gæs, der forsvandt en Nat. De blev fundet paa Nielses Loft. »Det har onde Mennesker gjort for at skade mig,« paa-stod Niels, »bare jeg havde vidst, at de var her i Huset, vilde jeg straks have meldt det.«

Som nævnt plejede han Omgang med Samfundets Udskud, der villigt bøjede sig ind under hans Førerskab. Men det blev en af disse Fyre, der forraadte ham, saadan at Øvrigheden endelig for Alvor kunde faa Ram paa ham.

Paa en eller anden Maade havde Niels faaet fat i en Nøgle, der gav Adgang til Bytingssalen paa Kolding Raadhus, hvor Byens Kæmnerkasse, en jærnbeslaaet Kiste med 3 Laase for, stod opbevaret. Den lærde Skoles Kasse stod der ogsaa. Niels gemte Nøglen et Par Aar, før han traf Anstalter til det store Kup, han agtede at gøre. Til Hjælpere valgte han Søren Stæck og Rasmus Bøll, og det blev bestemt, at de den 6. Februar 1846 skulde mødes i Lilballe, hvorfra de om Aftenen skulde tage til Kolding. Men et Par Dage før blev Rasmus Bøll arresteret i Vejle for et eller andet. Han lod sig da forstaa med, at han vidste en Del om et stort Indbrud, der var planlagt, men han vilde have noget for at fortælle derom. Herredsfogden lovede ham saa Benaadning for det, han sad for, samt for hans mulige Andel i det, han skulde fortælle om. Rasmus røbede saa hele Planen og blev derefter løsladt med Ordre til at slutte sig til Niels og Søren og iøvrigt følge Planen for Indbruddet. Derefter lod Herredsfogden spænde for og kørte til Kolding for at alarmere Borgmester Estrup, der fik travlt med at træffe Anstalter til Bandens Paagribelse paa fersk Gærning.

Niels, Søren og Rasmus mødtes efter Aftalen og gik til Kolding ud paa Aftenen, hvor de først skjulte sig ved Slotsruinen og derefter paa den gamle Kirkegaard ved Kirken, hvor de ventede, til Klokken var slaet 12, og Byvægterne havde forladt Torvet. Saa blev Rasmus sendt ind paa Raadhuset for at prøve Nøglen. Da han havde faaet laaset op, gik han ud til de andre og blev saa sat til at holde Udkig, medens de gik ind for at brække Kisten og Kassen op. De begyndte med at slæbe den store Kiste ud paa Gulvet, da en Lyd fik dem til at fare mod Udgangen. De var paa et hængende Haar sluppet bort i Mørket. Signalet til den i Skjul posterede Vagt om at gribe ind blev givet for sent; men det lykkedes dog efter et voldsomt Haandgemæng den 12 Mand store Vagt at gribe dem nede paa Trappen.

De nægtede alt. De havde bare ledt omkring ude ved Trappen efter en Kasse, tilhørende Rasmus Bøll, som skulde være sat der. Men Niels fandtes i Besiddelse af et Brækjern, et Centrumsbor, en Kniv og et Stykke Reb, og Vagtmændene svor paa at have hørt dem slæbe med Kisten inde i Tingsalen. Dertil kom den stjaalne Nøgle og Rasmus Bølls Stikkertilstaelse. Det var mere end nok. Søren fik 8, og Niels 10 Aars Tugthus. Folk aandede befriede op. Nu var de da fri for æ Landsmand saa længe. Men da han slap ud igen, fortsatte han som før, blot mere forsigtigt.

Som Voldsmand forsøgte han sig aldrig. Naar han truede med noget i den Retning, var det for at gøre Folk bange, saadan at de »frivilligt«

skulde give ham noget. Og det lykkedes ogsaa tit for ham undtagen i Eltang By.

Afdøde Gaardejer H. H. Frydendall i Lilballe har fortalt om, hvordan hans Svigerfader Jens Buhl paa Vesterkær kom afsted med æ Landsmand. Jens Buhl havde været i Haastrup, hvor han leverede nogle Stude, han havde solgt. Han snakkede for længe, saa det var blevet Aften, da han med Pengene i Lommen gik hjemefter. Da han kom til en Skov, som han skulde igennem, kom der pludselig en Mand frem og bød »God Aften, Jens Buhl!« »God Aften, Niels Bjerre,« svarede Jens Buhl og tilføjede saa: »Det var godt, jeg mødte dig, Niels, jeg har været i Haastrup med nogle Stude og gaar med mange Penge i Lommen, derfor er jeg ikke saa dristig ved at gaa nu her gennem Skoven, saa jeg er glad for at faa dit Følgeskab.« Hertil svarede Niels: »Du kan være ganske rolig, naar vi følges ad, kan der ikke ske noget«. Og Niels fulgte Jens Buhl helt hjem. Det maa staa hen, om Niels vidste noget og havde tænkt sig at prøve paa at true sig til nogle Penge, eller om det var et tilfældigt Møde; men Jens Buhl var inde paa, at det var den Tillid, som han viste Niels, der havde reddet ham fra Ubehageligheder. Niels vilde vise sig Tilliden værdig. Dette Møde mellem de to saa forskellige Mænd førte forøvrigt til, at de blev Venner. Jens Buhl besøgte af og til Niels Bjerre. Særlig i hans sidste Tid, da han laa syg. Disse Besøg var Niels glad for. Han vilde gerne tale med Jens Buhl, ogsaa om kristelige Ting.

Niels og Kristiane havde kun en Datter. Hun kom til at bo et Sted højt oppe i Jylland og slægtede slet ikke Forældrene paa, men var et i alle Henseender ordentligt Menneske. Kristiane døde ret tidligt, og Niels blev Enkemand. Det fortælles saa, at han, da han en Tid efter var blevet arresteret paa Mistanke, i Arresten gjorde Bekendtskab med en Pige, der afsonede sin Straf for at have ombragt sit Barn, der var født i Dølgemaal. Og da han slap ud, var han forlovet med hende. Hun hed *Kjesten*. Han maatte vente længe, før hun havde udstaaet sin Straf; men da hun kom ud, giftede de sig. Hun var meget yngre end han og overlevede ham i mange Aar. Børn havde de ikke. 1907 døde hun paa Eltang Fattiggaard. Forinden bad hun om at maatte faa et Billede af Niels og hende samt nogle Papirer med i Kisten.

Niels var god mod sine Koner, roste dem og gjorde alt for at behage dem. Han var aldrig brutal og drak heller ikke. Han klarede sig selv, til han var næsten 70 Aar, før han søgte Fattighjælp. 16. Januar 1883 døde han.

GALGEBANKEN

Fra Landevejen syner den ikke stort. De vejfarende ser den knap nok, naar de haster forbi, og aner ikke, hvilket betagende Rundskue den byder paa. En Bænk, der er anbragt ved en privat Vej, som fører hen tæt forbi dens kullede Top, giver kun Udsigt over Landevejen med dens rastløse, kilometerslugende Trafik. Paa den kan man sidde og undre sig over, hvorfor dog ikke de saa mange Steder nærværende Naturfredningsfolk har faaet rejst en Sten og en Bænk øverst oppe paa Banken, hvor Udsigten er — en af de smukkeste i vort Land.

Oldtidsfolkene var ikke helt forkert paa det, da de valgte deres Gravpladser her oppe paa Bakkedraget, der strækker sig fra Galgebanken til Gudsødalen. Her rejste de Gravhøj ved Gravhøj, der alle forlængst er jævnedes ud, kørt bort eller overpløjede. En Del af deres Stensætninger findes i Gudsø Bro. En ny Kultur har næsten udslettet en gammel.

Hvor Oldtidsfolkene havde deres Bopladser, ved Eltang, Skibdræt eller ved Gudsø Vig, maaske alle tre Steder, er der ingen, der ved. Men deres Døde gravfæstede de her oppe paa Bakkedraget, hvor der var Vidsyn og Udsyn. Et Fund, der nu findes paa Nationalmuseet⁶⁸) og en stor Brandplet ude paa Marken, fortæller om, hvordan Broncealderfolkene efter endt Baalfærd lagde en flad Sten ind i Østsiden af Galgebanken. Paa den satte de Urnen med Asken, Benresterne og Gravgodset og lagde en anden flad Sten ovenpaa den, hvorefter de nænsomt dækkede Graven til. En skønnere Gravplads kunde de ikke finde. Havde de, trods deres Primitivitet og Fattigdom, mere Sans for Landskabets Linjer og Ynde end vi, Teknikkens Børn og dens Trælle, har i Dag?

Tiderne gik. Mangt og meget blev anderledes, og en Dag blev Banken valgt til Rettersted. At man brød Gravfreden og nedtraadte gamle Minder, ænsede man ikke, man vidste eller forstod det næppe, ligesom man heller ikke saa, at man skændede Landskabets fredfyldte Skønhed med Retshandlinger, der, saaledes som de blev praktiserede, maatte virke forraaende. Man saa kun, ganske koldt og nøgternt, at dette højtliggende Sted lige ved Alfavej egnede sig godt for at bekendtgøre, hvordan det gik dem, der forbrød sig. Folk, der færdedes paa Vejen, kunde her se, hvordan det endte med Volds- og Ugærningsmænd. De onde til Skræk og Advarsel, de gode til Trøst og Beroligelse. Her saas de henrettede hængende i Galgen eller liggende paa Stejlen med det afhuggede Hoved paa en Stage ovenover, omsværmet af Ravne og Krager. Om Natten var Synet

endnu mere skrækindjagende, naar Blæsten bevægede de helt eller halvt afpillede Kroppe frem og tilbage i Galgen, og Maanen skinnede paa de stejlede. Det var et Sted, de fleste skyndte sig forbi.

Her kunde man ogsaa rigtig faa at se, hvordan det gik til, naar et Menneske blev henrettet. Det var der mange, der gærne vilde overvære. Det var et Skuespil af første Rang. Ogsaa for Børn. Her har der sikkert ogsaa — som det vides fra andre Henrettelser⁶⁹⁾ — været Folk, der fik travlt med at holde en Skaal under, efter at Hovedet var hugget af, for at fange noget af det Blod, der strømmede ud af Kroppen, for derefter at drikke det som et ufejlbart Middel mod kroniske Sygdomme.

— — —

Den 13. Februar 1753 fandt man i Staldgaardsporten i Kolding Liget af den 30aarige *Maren Sørensdatter*, der tjente hos en Slagter i Kolding. Det var tydeligt nok at se, at hun var blevet myrdet, og Mistanken faldt inden længe paa Amtmand v. Bülow's Kusk *Niels Pedersen*, der til sidst maatte gaa til Bekendelse. Han havde været gode Venner med Maren, men da det saa viste sig, at han havde besvangret hende, søgte han at trække sig tilbage. Maaske ogsaa, fordi Maren havde en 6aarig Datter, født udenfor Ægteskab, som han skulde forsørge, hvis han giftede sig med Maren.

Maren plagede ham stadig med Bønner om Ægteskab. Hun viste ham ogsaa sin Pung med 60 Daler, som hun havde sparet op. Det var mere end nok til at sætte Bo for. Men Niels slog det hen. Da Maren den 12. Februar paany opsøgte ham og bad om Ægteskab, fjede hun til, at ellers maatte han hellere slaa hende ihjel. Da for det onde i Niels. Han greb en Hampsnor, som han kvalte hende med, hvorefter han slog hende i Hovedet med en Bøgekæp. Derpaa bar han hende ud i Staldgaardsporten, hvor han lagde hende til Rette. Hendes Tøfler stillede han an bag hende. Det skulde se ud, som om hun var død af et Slagtilfælde. Hendes Pung, hvori der var knap 60 Daler, tog han til sig. Sporene søgte han at udslette, men paa en saadan Maade, at det kan ses, at han, hvad Forhørene da ogsaa bekræfter, maa have været lidt indskrænket.

Dommen blev haard, saaledes som Lov og Forordninger krævede. Christian d. 5. »Danske Lov« af 1683 var forholdsvis human; men da der i de følgende Aar blev begaaet flere bestialske Mord, indførtes der i 1697 haardere Straffe for grovere Mord, der yderligere skærpedes i 1749. En Morder af denne Kategori skulde før Henrettelsen knibes med gloende Tænger, og ved selve Henrettelsen skulde hans højre Haand først hugges af og derefter Hovedet. Kroppen skulde lægges paa Stejle paa Retterstedet, og Hovedet og Haanden skulde sættes paa en Stage ovenover. Disse Bestemmelser stod ved Magt til 1767.

Niels Pedersens Dom lød paa, at han paa Henrettelsesdagen skulde knibes 5 Gange med en gloende Tang. 1. Gang ved Gerningsstedet, 2. Gang

i Staldgaardsporten, 3. Gang paa Kolding Torv, 4. Gang ved Byens Port og 5. Gang paa Retterstedet, *Galgebanken*, hvor derefter først Haanden og saa Hovedet skulde hugges af ham.

Den ene af de to Tænger, der blev brugt til Knibningen, findes nu paa Nationalmuseet. Den er godt 1½ Alen lang og er forsynet med krumme Kløer, der griber ind i hinanden.

Henrettelsen fandt Sted den 5. August 1753 og begyndte med Niels Pedersens pinefulde Færd fra Fængslet til Galgebanken. Den skulde efter Dommen foregaa med sammenbundne Hænder paa Natmandens Sluffe, men skal efter kgl. Bevilling have fundet Sted paa en Bondevogn. En af Kolding Bys Præster var hele Tiden ved hans Side. Han skulde i Henhold til Forordningen af 1697, der motiverede Knibningen med Tængerne som »en retfærdig Forsoning«, før hver Knibning forklare Stakelen, at det var godt at lide for sine Synder i dette Liv for derved og ved Bod og Anger at skabe Forsoning.

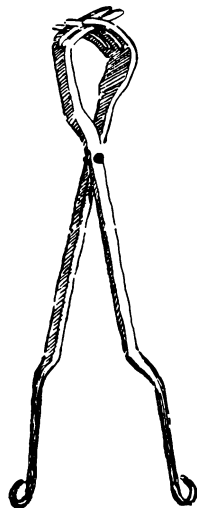
Om selve Henrettelsen er der intet bevaret, men den er selvfølgelig foregaaet efter Dommen og Forordningerne og under stor Tilstrømning af nysgerrige.

Faa Dage efter opdagedes det, at Niels Pedersens Lig var blevet gravet ned paa Galgebanken i Stedet for at ligge paa Stejlen. Hvem der havde gjort det, fik man ikke opdaget. Maaske har det været nogen af hans Slægt fra Rugsted, maaske har det været Folk fra Egnen, der har reageret imod at have ham liggende paa Stejlen. Men det vilde Øvrigheden ikke finde sig i. Den 13. August fik Skarpretteren Ordre til at opgrave Delinkventens Legeme og lægge det paa Stejlen samt fæste hans Hoved og Haand paa Stagen ovenover. Saa kunde Ravnene tage fat.

Det skal have været den sidste Henrettelse paa Galgebanken. 200 Aar er gaaet siden da. Navnet paa Stedet lever endnu. Men selvom Begivenheden maa have gjort et stærkt Indtryk, og Mindet om den har levet længe, er det kun faa af de nulevende, der har hørt om den. Men i Koldinghus Birketings Protokol fra disse Aar⁷⁰) findes den og er fremdraget her i al sin Uhygge som et Eksempel paa den Tids Retspleje.

— — —

Først Gravplads, saa fornedret til Rettersted, og i Dag gaar Ploven over Banken, men stadig ligger Landet lige fagert at skue fra Galgebankens kullede Top med Bælt, Fjord og Vig, med Skove og Agre, Bakker og Dale. Et storslaaet, yndefuldt Stykke dansk Natur, vekslende i Farver efter Aarstiderne og i Tone efter vort skiftende Vejr. Stedets Historie taler om svundne Tider og henfarne Slægters Færd, som vi, enten vi synes om det eller ikke, maa vedgaa Arv og Gæld til.

DEN GAMLE BONDE I DATIDENS LITTERATUR

Ændskønt langt den overvejende del af det danske folk i tiden før bondefrigørelsen hørte til bondestanden, findes der i den daværende skønlitteratur intet nævneværdigt om bønderne. De ansås for så lavtstående, at de litterært var ubrugelige. Kun Holberg, der i sine komedier henter mange af sine personer fra de socialt lavere stående lag, bryder med denne regel. Han er den eneste fra den tid, der virkelig har noget om bønder. I »Erasmus Montanus« og i »Jeppe på Bierget« træffer vi den sjællandske fæstebonde, som Holberg så ham. I den sidstnævnte komedie er han endog hovedpersonen. Denne komedie hører i dag til vor klassiske, danske litteratur. Dertil kan man føje, at den i ret høj grad er bleven folkeeje. Og de fleste vil mene, at Holberg i Jeppe har vist os den typiske fæstebonde, *sådan som han virkelig var*.

Men er det nu også rigtigt?

Holberg havde været meget ude i verden og havde lært at bruge sine øjne. Han så skarpt. Ikke mindst skavankerne og vildskuddene. Selvom han indså nødvendigheden af et forsvar, yndede han ikke krig, ja, man kan godt sige, at han afskyede den og hadede alt og alle, der prøvede at gøre den til noget stort og attråværdigt. Det var derfor ganske ligetil, at han fandt anledning til at tage sig af visse skrydende og stortalende officerer, som der på den tid var en del af. I »Jacob von Thyboe« klæder han en sådan pralhals helt af og viser, at der ikke er en eneste køn plet at finde på ham. Han er kun til latter.

Men han har også menige soldater, der skal vises frem. I »Jeppe på Bierget« har han to afdankede soldater: Jeppe og Jacob Skomager. De har begge ligget inde i mange år og har begge været med ved Wismar i 1712, og det var noget stort i de dage, for der sejrede vi jo. Men de var med på hver sin måde. Medens Jeppe som en ærlig mand blev på sin post, stak Jacob af som desertør. Ganske vist blev desertører hængte efter Wismarkrigen, som efter andre krige, men den snu Jacob slap udenom strikken. Det er der altid nogen, der gør. Og i komedien driver han en smugkro i læ af et skomagerskilt. Ved siden af ham står Jeppe som den ærlige soldat. For *soldat* er Jeppe stadig, selvom han er bleven aftakket med en fæstegård. Det mener han da også selv, da han tænker sig hr. Jesper

holde ligtaalen over ham: han levede som en soldat og døde som en soldat. Det er som sådan, at Holberg først og fremmest vil have ham opfattet. Jeppe har været soldat så længe og er bleven sådan præget deraf, at han bliver soldat livet ud. Han er vænnet af med at gøre noget på eget initiativ ud over at drikke brændevin, og det har han lært som soldat. Det, han skal gøre, skal han drives til. Han handler kun efter ordre. Nille er virkelig i sin gode ret, når hun med krabasken overtager kommandoen. Hendes kvindeinstinkt opfatter også Jeppe som soldat.

Det, der gør Jeppe sølle og latterlig, har han fået som soldat, og han beholder det, fordi han ikke kan gøre sig fri af soldaten. Men Holberg klæder ham ikke af for alt, som han klæder Jacob von Thyboe og Jacob Skomager af. Nej, der er hos Jeppe noget tilbage fra de fæstebønder, han er runden af, noget ægte og oprindeligt. Han holder af sine dyr, som en rigtig bonde gør det. Og af sine børn, som et rigtigt menneske gør det. Han har en rod tilbage i sin oprindelse, hvor de to Jacob'er er rodløse, og han ræsonnerer for det meste som en bonde, ofte skarpt, vittigt og virkelighedsnært, men også snusfornuftigt og rationalistisk. Et af hans bedste ræsonnementer er over hans hængning: »Havde I ikke selv hængt mig op, så skulde jeg gerne have takket jer, for I løste mig ner igen.«

Her er Jeppe ved sin gode, sunde bondefornuft. Det kan man ikke sige, at fæstebøndernes efterkommere var i 1901, da de havde travlt med at sende deputationer til Christian d. 9. for at takke ham for det systemskifte, som han da endelig var nødt til at gå med til. Han havde hængt bønderne op, og nu takkede de ham for at have skåret dem ned.

Bortset fra den rest af oprindelighed, som Jeppe har i behold, er det fæstebonden Jeppe forvandlet til soldat, som Holberg viser os.

Heldigvis har han i »Erasmus Montanus« i Erasmus' forældre og svigerforældre samt i hans broder Jacob givet os en anden bondetype. Med den kommer vi nærmere ind på livet af visse af datidens bønder, som de var, når de ikke var forgjorte.

Det er dog ikke de almindelige, sjællandske herremandsbønder, men universitetets bønder, der ligesom de fleste af kronens bønder havde det relativt godt.

Her møder vi Jacob Berg, der formår at bukke begge ender sammen på sin højlærde hr. broder, der er bleven helt forkvaklet af de ideologier, han har forslugt sig i. Det er, som Holberg her vil sige: Tag jer i agt, alle I kloge godtfolk, for de skjulte kræfter, der bor i bonden. Han ejer ofte en skarp forstand og en virkelighedssans, der, så længe han følger den, gør ham uovervindelig. Det er Jakob Knudsens tale, der føres her.

Til sidst mager Holberg det sådan, at Erasmus må stryge alt det til lærte af sig for at få sin Lisbeth og påny blive antaget som søn og sviger søn. Han bliver igen Rasmus Berg, bliver bonde, det vil sige realiteternes mand. For hvad har det til syvende og sidst at sige, om jorden er rund

eller flad som en pandekage, når bare den er til at være på sammen med Lisbeth og hans og hendes forældre. Sådan måtte den tids bønder tænke og handle i den situation. Og stort anderledes er de vel ikke blevne den dag i dag.

Der er lighedspunkter mellem Jeppe og Erasmus. Begge er de bleven forvandlede og er kommen bort fra deres oprindelse ud i noget fremmed. Men medens Jacob Skomager er helt fortabt, og Jeppe har fået en skade, han aldrig forsvinder, er det muligt for Erasmus gennem kærligheden til Lisbeth at blive Rasmus Berg igen.

Jeppe på Bierget er ikke typen på den gamle fæstebonde, men bonden, der har været i militarismens vold, den forvandlede bonde, og et eksempel på, hvordan det går, når sund forsvarsvilje drives ud i sin karrikatur. Jeppe er ikke noget enkeltstående eksempel herpå. Dansk bondehistorie har adskillige »Jepper« at opvise. Det er en sådan forvandlet bonde, Holberg viser os, og *ikke* bonden, sådan som han ellers var.

X.

NOGLE STED-, GAARD- OG EJENDOMSNAVNE⁷¹⁾

Eltang-Gudsø Omraadet:

Eltang nævnes første Gang i Kong Valdemar den 2. Jordebog 1231 som ælmtunga. Blandt senere Former træffes: Elmetang, Elntong og ca. 1550 *Eltang*. Forleddet er Trænavnet *Elm*; Efterleddet *Tunge*, som i det 15. Aarhundrede erstattedes med *Tange*. *Tunge* brugtes om Odder og Bakker, der skyder sig frem i et lavere Terræn, og *Tange* betyder topografisk noget nær det samme. *Eltang* er altsaa et Naturnavn: Landtunge eller *Tange*, bevokset med *Elm*. Selvom *Skibdræt* Navnet i *Dag* hører til *Vilstrup Omraadet*, maa det fremdrages her.

Skibdræt, hos Saxo Scypetorp, 1416 *Skibdrop*, 1524 *Skibdrette Mølle*, 1638 *Schibdrup Mølsted*. Forleddet er Navneordet *Skib*; Efterleddet oprindelig *Torp* = Gaard eller Landsby, men senere Navneordet *Dræt* = Dragning eller Træk (af *Baade* eller *Smaaskibe* op ad *Aaen*. I en *Proces* i 1655 tales der om »att thradtze« *Baade* op ad *Aaen*⁷²⁾). Denne *Dragning* eller trækken *Baade* op til den øverste af *Aaens* to *Møller* har været Oprindelsen til det nu brugte Efterled: *Dræt*. I 1916 optegnede *Henrik A. Ussing* *Udtaleformer* med det oprindelige *Torp*, og de er levende endnu i *Dag*. Det er forøvrigt et Spørgsmaal, om ikke *Scypetorp* har været en *Havn* og et *Handelssted* i oldgammel Tid. *Holmen Lodsholm*, der ligger i den Del af *Gudsø-Eltangdalen*, som nu hører til *Taulov Sogn*, men tæt ved *Sognegrænsen* til *Vilstrup*, har da været et *Lossested*. Maaske har der været *Forbindelse* med *Elbodalen* over den smalle *Landstrimmel*, der skiller den fra *Gudsø-Eltangdalen*.

Scypetorp har efter den Tids Forhold ligget passende naturlig beskyttet baade mod *Stormvejr* og *Overfald* og med gode *Vandveje* til flere *Sider* lige udenfor.

Hovens. Det maa antages, at det yderste af denne *Lokalitet* har heddet *Hovnæs*, og at der her har været et *Gudehov*.

Gudsø kaldtes i 1524 *Gutzwiig* (i en *Skatteliste*). 1638 *Gudsøe* (i en *Præsteindberetning*). Navnet *Gutzwiig* er da blevet forvansket. *Vigen* er *Guds Vig* og viser ligesom *Hovens* (*Hovnæs*) hen til et hedensk *Helligsted*, der laa passende nær ved *Scypetorp*, *Skibenes By* (*Torp*), hvor mange *Folk* havde *Ærinde*. De mange *Gravhøje*, der har ligget oppe paa

Bakkedraget fra Galgebakken til Gudsø, viser, at der i Oldtiden har været en ret stor Bebyggelse ved Vigén og Eltang-Gudsødalen.

Navnene paa 3 af disse Høje er bevarede, selvom de alle er overpløjede eller delvis sløjfede. »*Stenhøj*« laa paa Matr. Nr. 12. Den var omkranset med Sten. De blev ligesom Stenene fra andre af Sognets Gravhøje brugt til Gudsø Bro og til Landevejen. »*Baunhøj*« laa paa Matr. Nr. 14, og »*Galgebanken*« paa Nr. 5c. Paa den østlige Side af Gudsø-Eltangdalen op mod Eltang Kirke laa »*Lysestagen*« paa Matr. Nr. 4a, og »*Tørplinghøje*« Tvillinghøje paa Matr. Nr. 4f.

»*Thammeshoed*« er den Halvø, der fra Hovens skyder sig ud i Gudsø Vig. Engene, der paa Eltangside kranser Gudsø Vig, begynder med *Gudsø Eng* og fortsætter med *Elkrog Eng*, *Stokkebro* og *Hovens Enge*.

»*Rullebjerg*« og »*Vindelbjerg*« er Matr. Nr. 7p og 7b. »*Lods Ege*« paa Matr. Nr. 5c er det Sted, hvor Egestammer førhen indskibedes. »*Koldkær*«, Matr. Nr. 7e. »*Maskedal*« er en Dalsænkning, Matr. Nr. 7p og 5a, ned til Elkrog Enge. »*Sønderbierre*« er Bakkeskraanningen ned mod Elkrog. »*Størtom*« er Matr. Nr. 20a.

»*Skiden Eng*« er en Del af Birkemoseengen, Matr. Nr. 16a. 1801 nævnes ogsaa »*Skiden Mark*« i Eltang. »*Kohøj*« paa Matr. Nr. 9a. »*Slette-skoven*« sydvest for Eltang By med »*Sletbæk*«, der kommer fra »*Flesk Hule*«, »*Skævlingbjerg*« er Bakken fra Sletbæk efter Eltang Kirke. »*Katbæk*« er Bakken nedenfor Sandagergaard.

»*Sømholt*« er Navnet paa en nu nedlagt Gaard i Eltang By, Matr. Nr. 10a og 6c, gammel Nr. 8. Men oprindeligt er Sømholt vist Navnet paa nogle Marker N. Ø. for Eltang By, hvor der oprindeligt har været Skov. »*Bischofshave*« er Haven til et Hus, hvor der boede et Par Mænd, der hed Bischof. Den er nu den sydlige Spids af Østerholms Have. »*Bygholm*« ved Eltang Kirke, Matr. Nr. 22. »*Bøgebjerg*«, en Skov ved Nedervejen Vest for Eltang By. »*Nedervejen*« gaar fra Hvidsminde til Gudsø. »*Kraborre*«, Ø i Gudsø Vig.

N. Stenderup Omraadet:

Stenderup kaldtes i 1308 Stendorpmark, senere Stendrop. Forleddet er Navneordet *Sten*; Efterleddet det samme som Torp = Gaard eller Landsby.

»*Præstens Enemærke*« er den østlige Del af Matr. Nr. 2a. »*Birkemoseengen*« er Stenderup Enge i Gudsø-Eltangdalen. »*Flensborgs Bowslord*« er Folkeviddets Navn paa den vestlige Del af Dalen Syd for Stenderup. Dalen deler sig her og ender i 2 Dale.

Stenderup Hulskov er Skoven nord og nordøst for Stenderup By. En Del ligger paa Vilstrup Siden af Dalen og hører til Vilstrup. Det midterste af Stenderup Hulskov kaldes »*Nørreskoven*«. »*Sønderskoven*«, Matr. Nr. 2d, ligger Syd for Stenderup ned mod Nedervejen.

Strandhuse og Nyby Omraadet:

Strandhuse findes i 1436 skrevet som *Strandhwsze*, 1554 *Strandhusse*. *Nyby* nævnes i Matr. 1664. Fiskerhuse nævnes ogsaa, og det maa være de samme Lokaliteter.

»*Naffet*« er et Landfremspring, der indtil for en Menneskealder siden helt adskilte *Strandhuse* og *Nyby*. Der gik da kun en Sti over »*Naffet*« mellem de to Byer. »*Fuglevig*« er ved *Nyby*. »*Kaastpold*« er en Bakke. »*Kockenbjerg*«, »*Kockerborg Eng*« og »*Askekier Eng*«, der nævnes flere Gange i ældre Tid, kendes ikke mere og kan ligesom »*Rubidzhaug*«, et Bol, der nævnes i 1664 og saa sent som i 1765, ikke stedfæstes.

N. Bjært Omraadet:

Bjært nævnes i 1284 som *Bierthe*⁷³), 1440 som *Bierte*, senere *Biærte*, *Biert*. Forleddet er muligt det gammeldanske *Biargh* = *Bjerg* eller det gammeldanske *Tillægsord* *biart* = *lys*, *klar*, *skinnende*. Efterleddet kan ikke bestemmes, men *Bjært* Navnet er antagelig meget gammelt.

Drejens maa oprindeligt have heddet *Dræghnæs*. *Odden* kaldes i 1452 *drægness oddæ*. Navnet maa udledes af *at dreje*, idet *Sejlløbet* gennem *Kolding Fjord* gør en *Drejning* omkring *Drejens Odde*. *Bakkepartiet* ved *Odden* kaldes »*Drønsbjerg*«.

Eltangvig- og *Gudsø-Eltangdalene* mødes i »*Dyndmose*«.

Tydskbierre nævnes i 1793 under *Gaard gammel Nr. 2* (*Ole Ene-mærkes Gaard*). Senere er Navnet ændret til *Lynghjerre*, men *Berthel Bruun* i *Holmhus* husker, at hans *Bedsteforældre* brugte Navnet *Tydskbjerre* om de 3 *Høje*, der findes paa *Solbjergs Mark*, Matr. Nr. 5a, cirka 350 m Øst for *Nedervejen*, cirka 52 m høje.*)

»*Apotekerengen*« har faaet Navnet efter *Apoteker Eielskov* i *Kolding*, der i 1798 købte disse *Enge* fra *Gaard gammel Nr. 2*.

»*Kiøgskrog*« er en *Skov* ind til *Bramdrup Skel*. »*Hesteholmen*« er Matr. Nr. 31 m. m. »*Lyshøj*« er en *Bakke* i *Drejens*. »*Louisehøj*« er paa *Sanatoriets Omraade*. *Skoven* ved *Strandhusedalen* kaldes »*Kobbelskoven*«.

»*Æblemade*« strækker sig fra *Bjært* til *Eltangvig* (*made* = *eng*). »*Poghøj*« i *Drejens*. »*Refsholm*«, Matr. Nr. 35. »*Gravengaard*« eller »*Gravenhøj*« paa Matr. Nr. 4e, gammelt *Voldsted* eller snarere en *Gravhøj*. »*Svendsholm*«, Matr. Nr. 33. »*Svendsløkke*«, en *Mark*, Matr. Nr. 5d. »*Svendskobb*«, som *Hans Iversen* paa *Gaard gammel Nr. 16* i 1817 køber fra »*Nedergaard*«.

»*Gleihale*«, Matr. Nr. 31, er et *Marknavn*. »*Nedergaard*«, som *Weserbergerne* kaldte den *Gaard*, de samlede, har saavidt intet at gøre med de *Gaarde* i *Bjært*, der i 1559⁷⁴) nævnes som »*Nedergaarde*« udover, at

*) Navnet har intet med *Tyskere* at gøre, men siger, at *Højene* har været bevoksede af *tæt* — *tykt* — *Lavskov*.

Navnet »Nedergaard« maaske er udledet derfra. *Elvig* i »Elviggaard« og »Elvighøj« er en Forkortelse, Sammentrækning af Eltangvig. »*Shamrock*« betyder Hvidkløvergren, Irlands nationale Symbol. »*Banggaard*« Navnet er taget efter Hans Iversens Datter, Maren Hansdatter Bang. »*Milholt*« er et Stednavn. »*Bøgeløkke*« er det gamle Navn paa 2 Marker, Matr. Nr. 9a og Nr. 10a. »*Solbjerg*« og »*Hørholm*« er gamle Marknavne. »*Korshøj*« efter en Høj, hvori der skal være fundet et stensat Kors.

Lilballe Omraadet:

Lilballe skreves i 1459 *Lilbaly*, senere *Lildballe* og *Lilleballe*. Forleddet er Tillægsordet *lille*, og *Balle* kan være en jævnt, stigende Forhøjning i Terrænet eller en Del af en Landsby. *Lilballe* var i ældre Tid delt i *Østerby* og *Vesterby*.

»*Trindmose*« er det øverste af *Lilballe Mose*. Saa følger Mosen med *Bie Sø*. »*Stokvad*« er et gammelt Vadested nedenfor Mosen med *Bie Sø*. »*Ugelkærbjerg*« er en Bakke Syd for den østlige Del af *Lilballe Mose*, hvis østlige Del fra ældgammel Tid hed »*Ugelkier*«. »*Klodeviig*« er det gamle Navn for Matr. Nr. 12a. »*Gammelmose*«, Matr. Nr. 38. »*Holmhøj*« er en Jernalders Gravplads paa Matr. Nr. 14a. »*Hestehaven*«, »*Store Hede*«, »*Houlbjerg Hede*« og »*Store Kier*« kan ikke helt stedfæstes. Lige saa »*Hindbjærg*« og »*Kiel-* eller »*Heilbæk*«. »*Korshøj*« er en nu forsvunden Høj. Hvad »*Store Bentofte*« hentyder til, maa staa hen. »*Lærbhøj*« er en Høj lige Syd for »*Vesterkær*«.

De mange nye Ejendomme, der opstod i Tiden efter Udskiftningen, fik Navne. Det er praktisk med et Navn paa en Ejendom i Stedet for at nævne den som N. N. Ejendom. Ejerne skifter stadig, og da er det godt med et Ejendomsnavn, der staar fast. Men ikke alle de nye Navne, der dukker op i *Lilballe* og andre Steder, var lige gode. Man møder for ofte Endelserne: *-lund*, *-hus* og *-minde*. De gamle Stednavne kunde have været brugt noget mere og kunde paa den Maade været bevarede noget bedre.

Vilstrup Omraadet:

Vilstrup findes 1298 skrevet som *Wilstrup*, senere *wylstorp*, *wilstorp* og 1554 som *Vilstrup*. Forleddet er det gammeldanske Mandsnavn *Wil* eller maaske *Wivil*. Efterleddet *Torp* = Landsby eller Gaard.

Skovsgaarde. I 1484 *Skouffsgaard*, 1572 *Skoufsgaard*, 1683 *Skousgaard*, Matr. 1844 *Skovgaardene*.

Landerupgaard. I 1329 *Langhorpbyergh*, senere *Landerup*. Forleddet er Tillægsordet *lang*; Efterleddet *Torp* = Gaard eller Landsby.

Skibdræt, se Eltang Omraadet.

Kongernes Kilde og *Kongsbanke* er ved *Landerupgaard*. *Tranemose*, Matr. Nr. 9a. *Langmose* og *Bredmose* er mellem Kirken og *Landerupgaard*. *Vie Mose*, Matr. Nr. 17a og 17t. Det maa staa hen, om det er *Vidje*

Mose eller Vimose, et Helligsted. *Lierne*, en græsklædt Bakkeskraaning paa Matr. Nr. 8d og 15f ned mod Møsvraa Jorder. *Æ Bom*, hvor P. Sloths og Aksel Høcks Veje samles. Maaske endte Landsbyens Forte, ad hvilken Byens Kreaturer blev drevet ud til Græsning paa Udmarken her. *Murrekær* (Matr. Nr. 2i og 16f). *Gærdselsskifter* i Stenderup Skov og ned mod Holm Sø, hvorfra der hentes Gærdsel til at indgærde Kornvangene i Fællesskabstiden. *Hyldekær* (Nr. 13a). *Kæe Kjær*, Eng- og Markjord Syd for Nedervejen fra Gaasevad til Cappelwon.

Cappelwon gaar fra Kæe Kjær langs Nedervejen hen til Vejen ned til Skibdræt Mølle. *Kobbelen* (Matr. Nr. 17e og 17u), men flere Marker Nord for Vilstrup har Kobbels Navnet. *Høllekær*, Nord for Vilstrup. *Sparreflod* er det lave Stykke af Aalvejen mellem Matr. Nr. 12a og 14a. *Karethullet*, lille Mose paa Nr. 23a. *Blæsbjerg*, Bakkedrag (Matr. Nr. 23a, 23b og 13d). *Agernhave*, Nr. 8a og 8d i Vilstrup Skov, hvor der har været en indgrøftet og indgærdet Planteskole i Kronens Tid. *Over Landerup Skov*, gammelt Navn for Vilstrup Skov. *Kobbelskov*, den østlige Del af Vilstrup Skov. *Grønholt*, Skovparti med Græssletninger i Vilstrup Skov.

Æ Rødeled i Skovsgaarde er maaske det Led, der har været ind til det Enemærke, som Bønderne i Skovsgaarde havde for sig selv.

Over og Neder Sjøskov Vest for Holm Sø (Bønderne i Vilstrup lavede i 1756 en Kontrakt anlangendes Fædriften i Sjøskov). *Aalkjær Eng* nederfor Skibdræt Mølle. *Aalkjær* paa Matr. Nr. 19a. *Midtholm*, gammelt Marknavn. *Hørballe*, Navn paa flere Marker Nord for Vilstrup. *Ribevejen*, der i Øst-Vest gaar forbi Landerupgaard. *Aalvejen* fra Landerupgaard mod Syd skal have sit Navn fra den Tid, da der kørtes med Aal fra Ransfjord til Koldinghus.

Sultenrad, Spottenavn til en Mark. *Æ Loutsbrou*, Bro over et lille Vandløb Nordøst for Povl Povlsens Gaard. *Fiskerstien*, der gik fra Vilstrup By til Nedervejen, omtrent hvor den ny Vej nu gaar. *Gaasevad*, hvor Nedervejen passerer Bækken fra Stenderup Hulskov. *Ramsherred*, den nederste Ende af Vilstrup By.

Lykholm, der nævnes i 1329⁷⁵) og i Tiden mellem 1350—1400 (i »Ribe Oldemor«) og muligt har Forbindelse med det »Løcke Holms Fald«, der nævnes i Markbogen 1683, kan udmærket tænkes at have ligget paa Povl Povlsens Løkkemark, Matr. Nr. 13a. Paa det højeste Sted paa denne Mark er der fundet Rester af Munkesten. Muligt kan en Undersøgelse bringe et eller andet for Dagen. *Ravnshjerg*, en Bakke paa Matr. Nr. 8d. *Bierget*, det gamle Navn paa Anker Juuls Gaard. *Bagtvedvej* skal være Navnet paa den gamle Bagvej, der fra Skolen gik Vest for Byen og udmundede ovenfor den nu nedlagte Gaard gammel Nr. 1. *Rakkerkulen* paa Matr. Nr. 6a ved Vejen til Stenderup Skov.

SLÆGTERNE PAA DE GAMLE GAARDE

Gaard Nr. 4 i S. V.

Forkortelser:
 S. Vilstrup = S. V.
 Skovsgaarde = Skgd.
 N. Stenderup = N. St.
 Lilballe = Lbl.
 Eltang = Elt.
 N. Bjært = Bj.
 Strandhuse = Strhs.
 Gaard = Gd.

De fremhævede er Bærerne af Slægtslinjen paa Gd. De ikke fremhævede er de fremmede, der kommer ind paa Gd. Gaardnumrene fra Matr. 1688.

	1693	
<i>Frants Nielsen</i>	~	<i>Dorothe Jensdatter</i>
Gd. 4 fra 1693—1719		Enke paa Gd. 4, † 1724
	1725	
<i>Mogens Frandsen</i>	~	<i>Dorthe Jensdatter</i>
Gd. 4 fra 1719—45		fra Velling, † 1768
	1751	
<i>Jens Jensen</i>	~	<i>Dorothe Mogensdatter</i>
Gd. 4 fra 1751—77		
	1777	
<i>Mads Hansen</i>	~	<i>Else Jensdatter</i> ¹⁾
Gd. 4 fra 1777—99		
	1811	
<i>Hans Madsen</i>	~	<i>Mette Marie Jacobsdatter</i> ²⁾
Gd. 4 fra 1799—1856		* i Annexgd. S. V.
	1856	
<i>Jacob Hansen</i>	~	<i>Kirsten Marie Ladegaard</i>
Gd. 4 fra 1856—1904		* paa Gd. 2 i S. V.
<i>Hans Mich. Hansen</i>	~	<i>Dorthea Nielsen</i>
bestyrer Gd. 1904—07		
	1886	
<i>Niels Petersen</i>	~	<i>Marie Hansen</i> ³⁾
Gd. 4 fra 1907—24		Dt. af fornv. Jacob Hansen
	1945	
<i>Jacob Pedersen</i>	~	<i>Kirstine Lund</i>
Gd. 4 fra 1924—		* paa Bjerpegd. i S. V.

1) Mads Hansens og Elses Datter. *Karen*, ægtede i 1818 Lærer *Iver J. Oxholm*. Fra dem stammer den herværende Oxholm Slægt.

2) *Mette Marie Jacobsdt.* var Datter af *Jacob Jessen* fra Stoustrup, der blev Fæster paa Annexg. i S. V. ved at ægte Enken paa denne. Hans Madsens og Kirsten Maries Søn, *Mads Hansen*, giftede sig i 1849 ind paa Sandagergd. Fra ham stammer Sandager-slægten i Bjært. Se Bjært Tavle Nr. 4. Hans Madsens Døtre, *Anne Marie* og *Maren*, var gift med P. Pedersen Buhl paa Gd. 14 i S. V. Se Gd. 14 i S. V.

3) Deres Datter er gift med *Hans Sandager*, »Bøgeløkke« i Bjært. Se Bjært Tavle Nr. 4.

Gd. Nr. 7 i S. V.

1767
 Anders Jensen ~ Mette Hansdatter¹⁾
 Gd. 7 fra 1767—99 Enke paa Gd. 7

1799
 Jens Nielsen Herslef ~ Dorthe Andersdatter
 Gd. 7 fra 1799—1835

1837
 Hans Jensen Slott ~ Ane Johanne Poulsdt.²⁾
 Gd. 7 fra 1835—60²⁾ fra Sandagergd.

¹⁾ Datter af Hans Jensen og Kirsten Mikkelsdt. paa Gd. 6 i S. V.

²⁾ Deres Søn, Peter Sloth, fik »Højgaard« paa S. V. Vestermark og efterfølges af Sønnen, Hans Sloth, hvis Søn, Peter Sloth, nu har denne Gaard.

³⁾ hvis Moder var af Griis Slægten i N. Bj.

Gd. Nr. 8 i S. V.

1714
 Hans Pedersen Buhl ~ Karen Nielsdatter
 * i V. Nebel 1690
 Gd. 8 i S. V. 1713—50

1762
 Knud Hansen Buhl ~ Maren Pedersdatter
 fik Gd. i Knudsbøl Enke i Knudsbøl

Deres Datter, Cathr. Knudsdt. Buhl, ægtede 1794 Peder Andersen (Buhl) paa Gd. 14 i S. V. Se Gd. 14 i S. V.

Gd. Nr. 9 i S. V.

1686
 Hans Hansen Hørup ~ Mette Nielsdatter
 * i Højrup Enke paa Gd. 9
 Gd. 9 fra 1686—1715

1716
 Peder Madsen d. Æ. ~ Karen Hansdatter
 fra Gd. 13 i S. V.
 Gd. 9 fra 1716—53

Deres Søn, Anders Pedersen, gifter sig i 1753 ind paa Gd. 14 i S. V. Se Gd. 14.

Gd. Nr. 13 i S. V.

Peder Iversen ~ Anna Ibsdatter
 † ca. 1681 † 1701

1682
 Mads Iversen ~ Anna Ibsdatter
 Gd. 13 fra 1682—1731 Enke efter Peder Iversen

Anna Ibsdatters Søn af 1. Æ., Jep Pedersen, fik Gd. 14 i S. V. Og hendes Søn af 2. Æ., Peder Madsen, fik Gd. 9 i S. V. Se Gd. 14 og Gd. 9.

Gd. Nr. 14 i S. V. »Bierget«

1726
 Jep Pedersen ~ Dorthe Olufsdatter
 * paa Gd. 13 i S. V.
 Gd. 14 i S. V. 1705—32

1753
 Anders Pedersen ~ Anne Jepsdatter¹⁾
 * paa Gd. 9 i S. V.
 Gd. 14 fra 1753—81

1794
 Peder Andersen (Buhl) ~ Cathr. Knudsdt. Buhl
 Gd. 14 fra 1790—1822 * i Knudsbøl
 Dt. af Knud H. Buhl fra Gd. 8 i S. V.

1837
 Peder Pedersen Buhl ~ Maren Hansdatter
 Gd. 14 fra 1828—73 * paa Gd. 4 i S. V.

1871
 Laurits P. Justesen ~ Maren Pedersen Buhl²⁾
 Gd. 14 fra 1874—93

1893
 Anton Buck ~ Anne Marie Justesen
 Gd. 14 fra 1893—1923

1923
 Anker Juul ~ Elvira Buck
 Gd. 14 fra 1923

¹⁾ Deres næstældste Søn er Justitsråd Jeppe Berg.

²⁾ L. P. Justesen var først gift med Marens ældre Søster, Anne Marie. I dette ægteskab er:

1. afd. P. Justesen, Højrupgaard,
2. afd. Marie Justesen, Moder til Axel Dahl i Herslev.
3. Mette Justesen ~ Konrad Konradsen i S. V.
4. Cathrine Justesen, Moder til Eli Corydon i S. V.

Griis Slægten i S. V.

<i>Niels Powelsen Griis</i> Sognepr. til Elt. o. S.V. † 1583	
<i>Poul Nielsen Griis</i> Annexgd. i S. V.	
<i>Niels Povlsen Griis</i>	~ Mette
	1693
<i>Poul Nielsen Griis</i> Gd. 12 i S.V. 1690-1723	~ Maren Christensdt. * paa Gd. 12 i S. V.
<i>Christen Povlsen Griis</i> Gd. 2 A i Skgd. 1723-78	~ Sidsel Sørensd. t.
	1778
<i>Poul Christensen Griis</i> Gd. 2 A i Skgd. 1778-1810	~ Maren Sørensd. t.)
<i>Christen Poulsen</i> Gd. 2 A i Skgd. 1810-45	~ Dorthe Cathrine Sørensdatter
	1848
<i>Poul Christensen</i> Gd. 2 A i Skgd. 1845-94	~ Ane Kirstine Sørensd. Basse
	1886
<i>Peder Povlsen</i> Gd. 2 A i Skgd. 1894-1939	~ Ane Dorthea Mortensdt. 2)
	1930
<i>Kristian Povlsen</i> Gd. 2 A i Skgd. 1939	~ Ingeborg Thaysen Jørgensen

1) Dette Ægtepars yngste Son, *Mads Povlsen*, er Oldefader til *Jakob Madsen*, fhv. Gdr. i S.V. Skov, nu S. V. Vestermark.

2) P. Povlsens ældste Son, *Poul Poulsen*, ejer den gamle Nr. 6 Gd. i S. V.

Gd. Nr. 2 B i Skgd.

<i>Søren Pedersen</i> * i Tolstrup ca. 1650 Gd. 2 B i Skgd. 16..-1704	~ Kirsten Pedersdt.
	1713
<i>Niels Sørensen</i> Gd. 2 B i Skgd. 1704-42	~ Kirsten Henriksdt.
<i>Bertel Nielsen</i> Gd. 2 B i Skgd. 1742-81	~
	1781
<i>Peder Jensen</i> Gd. 2 B 1781-1812	~ Maren Bertelsdt.
<i>Niels Pedersen</i> Gd. 2 B 1812-45	~ Anne Kirstine Sørensd.
	1845
<i>Jens Konradsen</i> 1) paa Gd. 1 A i Skgd. og Gd. 2 B 1845 - 80	~ Maren Nielsdt.
	1880
<i>Niels Konradsen</i> Gd. 2 B og 1 A 1880-1926	~ Johanne Skov
	1926
<i>Erik Konradsen</i> Gd. 2 B og 1 A 1926-49	~ Jenny Kruse, der nu har Gd.

1) Jens Konradsens Fader, *Conrad Hansen* fra Almind, ægtede 1811 Enken *Kirstine Laursdatter* paa Gd. 1 A i Skgd. Kirsten var Datter af *Laurs Hansen*, Gd. 6 i S. V., som han havde faaet efter sin Fader, *Hans Jensen*.

Bøgvad Slægten fra N. St.

<i>Niels Bøgvad</i> Borgm. i Kolding	~	
<i>Niels Nielsen Bøgvad</i> Sognepr. i Elt. og S. V. 1638-81. Ejer af Gd. 1 i N. St. fra 1666	~	Karen Kristensdt. † ca. 1660
<i>Hans Nielsen Bøgvad</i> paa Gd. 1 i N. St. † 1685	~	Karen Sørensdt. Dt. af Søren Christensen Smid Gd. 1 i N. St. til 1663
<i>Søren Hansen</i> <i>Enemærke</i> Gd. 1 i N. St. 1709-33	~	Else Henriksdt. † 1748
	1742	
<i>Jens Jensen</i> Søn af Jens Christensen, Gd. 9 i Bj. Gd. 1 i N. St. 1742-59	~	Kirsten Sørensdt. † 1759
	1768	
<i>Søren Jensen</i> <i>Enemærke</i> Gd. 6 i Bj. 1768-83 og Skibdr. Mil. 1783-1804	~	Giertrud Pedersdt. Enke paa Gd. 6 i Bj.
	1809	
<i>Niels Jespersen</i> Skibdr. Mølle 1809-57, Søn af Jesper Nielsen Griis, Gd. 12 i Bj.	~	Kirsten Sørensdt. <i>Enemærke</i>
	1853	
<i>Peder Jespersen Nielsen</i> »Sigvartsminde«, S. V. 1845-84	~	Else Marie Hansen
	1899	
<i>H. Peder J. Møller</i> »Sigvartsminde« 1914-33	~	Kirstine Møller
<i>Søren Møller</i> »Sigvartsminde« fra 1941		

Gd. Nr. 3 i Lbl., »Hesselly«

<i>Hans Simonsen</i> * Donsgaard 1684 Gd. 3 i Lbl. 1707-42	~	<i>Kierstin Christensdt.</i> * Dons Mølle 1685
--	---	---

Sønner:

1. *Anders Hansen Dons*, se Gd. 2 A i N. St.
2. *Christen Hansen*, se Gd. 2 B i N. St.
3. *Simon Hansen* paa Gd. 3 i Lbl.

Flensburg Slægten fra N. St.

Borgm. <i>Andr. Flensburg køber</i> Gd. 1 i N. St. 1781		
	1781	
<i>Sognepr. Th. Flensburg</i> Gd. 1 i N. St. 1781- 1830.	~	Karen Thygesen fra Mattrup
	1816	
<i>Niels Th. Flensburg</i> Annexgd. i S. V. 1816-54 Gd. 1 i N. St. 1857-74	~	Helene Cathr. Thomsen
<i>Chr. August Flensburg</i> har Gd. 1874-93		ugift
	1860	
<i>Andreas V. Flensburg</i> Broder t. Chr. Aug. F. har Gd. 1893-99	~	Else Marie Müller
	1893	
<i>Niels Th. Flensburg</i> har Gd. i N. St. 1899-1933	~	Louise M. Harboe
Deres Sønner er <i>Andr. Flensburg</i> , »Uglkær« i N. St. og <i>Th. Flensburg</i> , Dalsgaard i S. V.		

Vesterkær Slægten, Lbl.

	1850	
<i>Jens Andersen Buhl</i> fra Gd. 2 A i N. St. Se den. Ejer af »Vesterkær«, Lbl. 1851-84	~	<i>Gertrud Pedersdt.</i> fra Gd. 1 i Elt.
	1888	
<i>H. H. Frydendall</i> »Højvang«, Lbl. 1887-1931	~	<i>Georgine Sorine</i> <i>Marie Buhl</i>
	1919	
<i>Hans Krab</i> »Højvang« 1931-36	~	<i>Dagmar Frydendall</i>
	1951	
<i>Hans Henrik Krab</i> »Højvang« 1952-	~	Marg. Klejs Pedersen

Gaard Nr. 2 i N. St.

<i>Thomas Jespersen</i> Jordebogen 1573	
<i>Jesper Thomsen</i>	
Mads Madsen Beck ~ Gd. 2 i N. St. fra ca. 1639 til ca. 1661	<i>Else Jespersdatter</i>
	1663
<i>Jesper Madsen Beck</i> ~ Gd. 2 i N. St. 1661-1711	<i>Anne Bertelsdatter</i> fra Gd. 7 i Elt.

Gaarden deles i 1711 i:

Gaard 2 A i N. St.

<i>Anders Hansen Dons</i> ~ fra Gd. 3 i Lbl. Gd. 2 A i N. St. 1733-76	<i>Inger Rasmusdt.</i>
	1777
<i>Rasmus Andersen</i> ~ Gd. 2 A 1776-95	<i>Anne Hansdt. Buhl</i> fra Gd. 7 i Elt.
	1808
<i>Hans Rasmussen Buhl</i> ~ Gd. 2 A i N. St., nu »Buhlseje«, 1809-57	<i>Else Marie Nielsdt.</i> fra Haastrup. Se Bj. Tavle Nr. 4

Af deres Sønner

gifter *Hans Hartvig Buhl* sig i 1850 ind paa Gd. 17 A i Bj. Se Bjært Tavle Nr. 2.*Jens Andersen Buhl* køber 1851 »Skovlund«, nu »Vesterkær«. Se Vesterkær Tavlen.*Andreas Buhl* faar Nr. 2 A i N. St. i 1857.*Niels H. Buhl* faar Nr. 1 og siden Nr. 9 i Elt.

Gaard 2 B i N. St.

	1724
<i>Bertel Jespersen Beck</i> ~ Gd. 2 B 1711-50	<i>Mette Sørensd. fra</i> Gd. 13 i Bj. Se Bj. Tvl. 2
	1750
<i>Christen Hansen</i> ~ fra Gd. 3 i Lbl. Gd. 2 B i N. St. 1750-86	<i>Maren Bertelsdt.</i>

Gaard Nr. 5 i Elt.

	1707
<i>Christen Sørensen</i> ~ Gd. 5 i Elt. 1734-54	<i>Ane Margr. Nielsdt.</i>
	1755
<i>Hans Christensen</i> ~ Søn af Maren Buhl fra Gd. 9 i Elt. Se denne Gd. 5 fra 1755-92	<i>Sidsel Christensdt.</i>
	1792
<i>Mads Christensen</i> ~ Dahl Gd. 5 fra 1792-1829	<i>Anne Margr. Hansdt.</i>
	1819
<i>Hans Madsen Dahl</i> ~ Gd. 5 i Elt. 1829-50	<i>Bodil Dahl</i> fra Herslev
	1851
<i>Christen M. H. Dahl</i> ~ »Dahlsgaard« i Elt. 1849-77	<i>Kirsten Marie</i> Pedersdt. fra Gd. 6 i Elt.
	1893
<i>Christian B. Dahl</i> ~ »Dahlsgaard« i Elt. 1877-1935	<i>Dorthea Johanne</i> Clausen
	1923
<i>Christen Dahl</i> ~ »Dahlsgaard« i Elt. 1935 -	<i>Marie Larsen</i>

Gaard Nr. 6 i Elt.

<i>Iver Hansen Beck</i>	~	<i>Mette</i> ¹⁾
Gd. 6 i Elt. ca. 1617—50		
<i>Hans Iversen Beck</i>	~	<i>Maren Jensdt.</i>
Gd. 6 i Elt. ca. 1660—94		
	1701	
<i>Iver Hansen Beck</i>	~	<i>Bodil Henriksdt.</i>
Gd. 6 i Elt. 1701—34		fra Højen
<i>Henrik Iversen Beck</i>	~	<i>Karen Jørgensdt.</i>
Gd. 6 i Elt. 1734—48		
	1769	
<i>Niels Jaarup</i>	~	<i>Maren Henriksdt.</i>
fra Jordrup		<i>Beck</i>
Gd. 6 fra 1771—1812		
	1812	
<i>P. Th. Bjerresgaard</i>	~	<i>Kirsten Nielsdt.</i> ²⁾
Gd. 6 fra 1812—52		
<i>Niels Th. Bjerresgaard</i>	~	<i>Mette Marie Nielsdt.</i>
Gd. 6 fra 1852—73		
	1875	
<i>Niels B. Bjerresgaard</i>	~	<i>Ane Kirstine</i>
Gd. 6, »Vangegaard«,		<i>Pedersen</i>
fra 1873—1928		
	1925	
<i>Karl Bjerresgaard</i>	~	<i>Ingeborg Marie</i>
Gd. 6 fra 1928—47		<i>Hansen</i>

¹⁾ Deres Dt., *Elsa*, ægtede 1664 Hans Hansen Buhl paa Gd. 9 i Elt. Se denne.

²⁾ Deres Dt., *Kirsten Marie*, ægtede 1851 Christen M. H. Dahl. Se Gd. 5 i Elt.

Gaard Nr. 7 i Elt.

<i>Hans Nielsen</i>		
nævnt 1545		
<i>Bertel Hansen</i>		
Herredsf. 1578—90		
	ca. 1590	
<i>Hans Bertelsen</i>	~	<i>Maren Hansdt.</i>
Herredsf. 1590—1610		
<i>Bertel Hansen</i>	~	<i>Maren Nielsdt. Rafn</i>
Gd. 7 fra 1610—55		fra L. Velling ¹⁾
	ca. 1674	
<i>Hans Bertelsen</i>	~	<i>Bodil Christiansdt.</i> ²⁾
Gd. 7 fra 1664—91		
	1748	
<i>Hans Hansen Buhl</i> ³⁾	~	<i>Anne Hansdt. Ravn</i> ⁴⁾
Gd. 7 fra 1722—61		
	1762	
<i>Søren Bertelsen Bonde</i> ⁵⁾	~	<i>Enken Anne Hansdt.</i>
Gd. 7 fra 1762—93		<i>Ravn</i> ⁶⁾

¹⁾ Deres Dt., *Anne Bertelsdt.*, ægter 1663 Jesper Mad- sen Beck. Gd. 2 i N. St. Se denne.

²⁾ Deres ældste Dt., *Karen Hansdt.*, ægter 1698 Hans Hansen Buhl d. Æ., Gd. 9 i Elt. Se denne.

³⁾ H. H. Buhl er Hans Bertelsens Dattersøn.

⁴⁾ Deres ældste Dt., *Anne Buhl*, ægter 1777 Rasmus Andersen. Gd. 2 A, N. St. Se denne.

⁵⁾ Søren B. Bonde var en Ætling af Bertel Hansen og Maren Nielsdt. Rafn.

⁶⁾ Anne Ravns og Søren Bondes Dt., *Maren*, ægtede 1792 Hans Iversen, Gd. 16 i Bj. Bjært Tavle Nr. 3.

Gaard Nr. 9 i Elt.

<i>Mads Nielsen</i>		
nævnt 1600—24		
<i>Hans Jørgensen Bull</i>	~ <i>Madsdt.</i>
Gd. 9 ca. 1624—31		
	1664	
<i>Hans Hansen Bull</i>	~	<i>Elsa Iversdt. Beck</i>
Gd. 9 fra 1661—95		fra Gd. 6, Elt.
	1698	
<i>Hans Hansen Bull d. Æ.</i>	~	<i>Karen Hansdt.</i>
Gd. 9 fra 1698—1708		fra Gd. 7 i Elt.

H. H. Bulls og Karens Søn, *Hans Hansen Buhl*, faar 1722 sin Moders Fødegd. Nr. 7 i Elt. Se Gd. 7 i Elt. Og en Datter, *Maren Buhl*, ægter 1726 Christen Han- sen i Bramdrup. Deres Søn, *Hans Christensen*, gif- ter sig 1755 ind paa Gd. 5 i Elt. Se Gd. 5 i Elt.

Bjært Tavle Nr. 1.

<i>Hans Jørgensen Rafn</i> Nr. 18 i Bj. ca. 1630		<i>Peder Hansen Griis</i> i Bj.		<i>Niels Jensen Brøndum</i> ~ <i>Kirsten</i> Gd. 4 i Bj. til 1684
<i>Oluf Hansen Rafn</i> Nr. 16 og 18 fra 1640—70				
<i>Hans Olufsen Rafn</i> ~ <i>Johanne Thomasdt.</i> Nr. 18 til 1681 Nr. 16 fra 1670—85				
<i>Jens Christensen</i> 1694 fra Stubberup ~ <i>Inger Hansdt. Rafn</i> ¹⁾ Gd. 9 i Bj. 1699—1739		<i>Jesper Pedersen Griis</i> 1684 Gd. 4 i Bj. 1684—1709		<i>Maren Nielsdt.</i>
<i>Christen Jensen</i> ~ <i>Kirstine Lausdt.</i> Gd. 6 A i Bj. 1737—54		<i>Peder Jespersen Griis</i> 1731 Gd. 10 i Bj. 1731—66		<i>Maren Hansdt.</i>
<i>Jens Christensen</i> 1765 Gd. 3 A i Bj. 1765—97 ~ <i>Marie Sørensd.</i>		<i>Niels Jensen</i> 1766 Gd. 10 i Bj. 1766—1801 ~ <i>Gjertrud Pedersdt. Griis</i>		
<i>Anne Cathrine Jensdt.</i> ~ <i>Peder Nielsen</i> Gd. 10 i Bj. 1801—25 »Korshøjgd.« 1825—38				
<i>Jens Pedersen</i> 1834 »Korshøjgd.« 1837—75 ~ <i>Mette Pedersen</i> fra Jordrup				
<i>Peder Jensen</i> 1875 »Heldbjerg« i N. St. 1875—1912 ~ <i>Maren Mortensen</i> ²⁾				
<i>Martin Jensen</i> 1928 »Heldbjerg« i N. St. fra 1913 ~ <i>Anne Korsholm</i>				

¹⁾ Deres Son, *Jens Jensen*, bliver 1742 gift ind paa Gd. 1 i N. St. Se Bøgvad Tavlen.

²⁾ Deres Datter, *Laura*, bliver 1908 gift m. Hans Sloth, S. V.

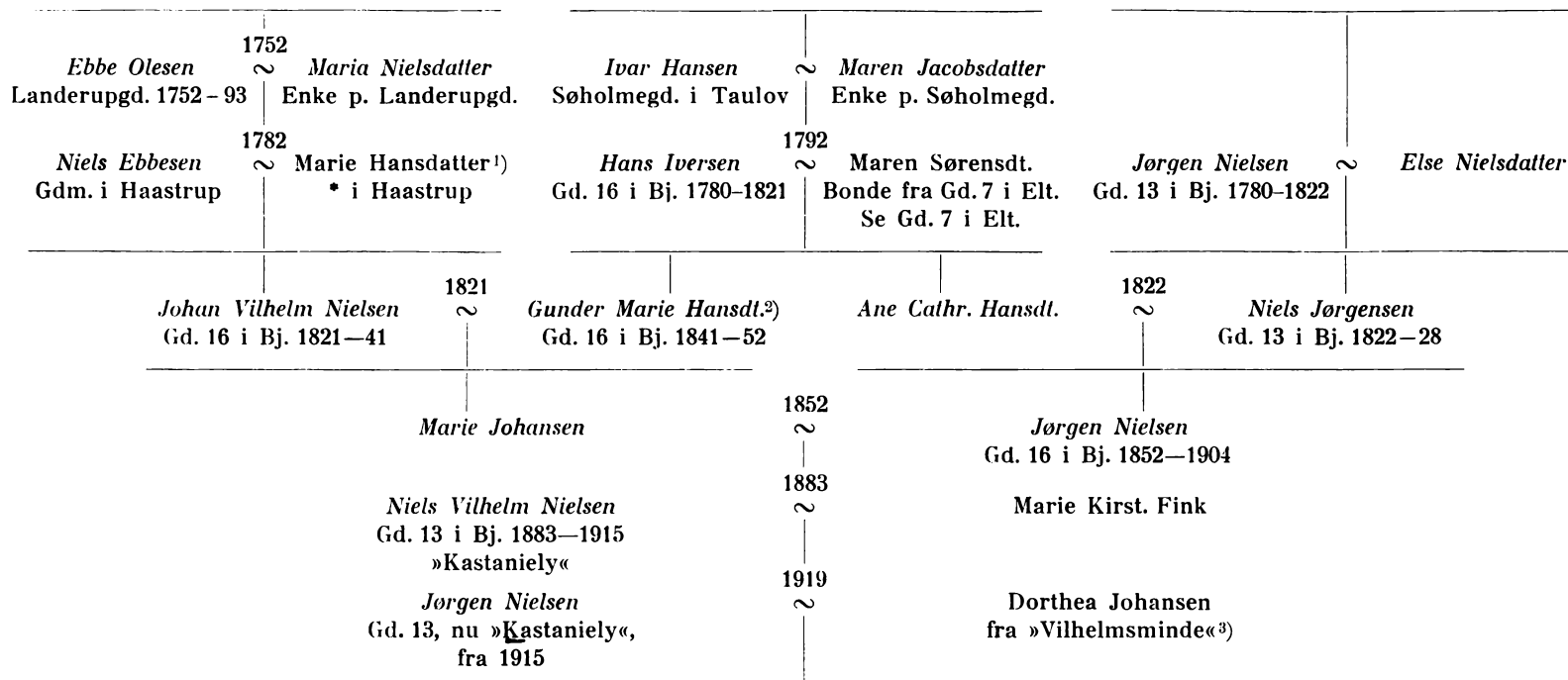
Bjært Tavle Nr. 2.

<i>Gamle Peder Pedersen Grundet</i> Gd. 13 i Bj. før 1660		
<i>Peder Pedersen Grundet</i> Gd. 13 i Bj. ca. 1660—84	~	Sidsel Jensdatter
	1692	
<i>Søren Hansen</i> Gd. 13 i Bj. 1692—1716	~	<i>Maren Pedersdatter Grundet</i> ¹⁾
	1716	
<i>Hans Hansen Sandmand</i> ²⁾ Gd. 13 i Bj. 1716—36	~	<i>Sidsel Sørensdatter</i>
<i>Søren Hansen</i> først et Boel og Kirkejorden, fra 1758—78 Gd. 17 A i Bj.	~	<i>Else Sørensdatter</i>
	1778	
<i>Jens Jørgensen</i> Gd. 17 A 1778—1813	~	<i>Johanne Sørensdatter</i>
	1812	
<i>Jens Christiansen Schelde</i> Gd. 17 A 1813—50	~	<i>Maren Jensdatter</i>
	1850	
<i>Hans Hartvig Buhl</i> fra Gd. 2 A i N. St. Se denne. Gd. 17 A 1850—91	~	<i>Johanne Jensdatter</i>
	1903	
<i>Hans Buhl</i> Gd. 17 A »Bøgehøjgd.« 1908 — 37.	~	Lucie Derlien
	1934	
<i>Henry H. Buhl</i> »Bøgehøjgd.« 1937—	~	Anne Oxenvad

¹⁾ Deres Dt., *Mette Sørensd.*, ægtede 1724 Bertel Jespersen Beck, Gd. 2 B i N. St. Se denne.

²⁾ Sandmand Slægten sad i lang Tid paa Gd. 16/17 i Bj.

Bjært Tavle Nr. 3.

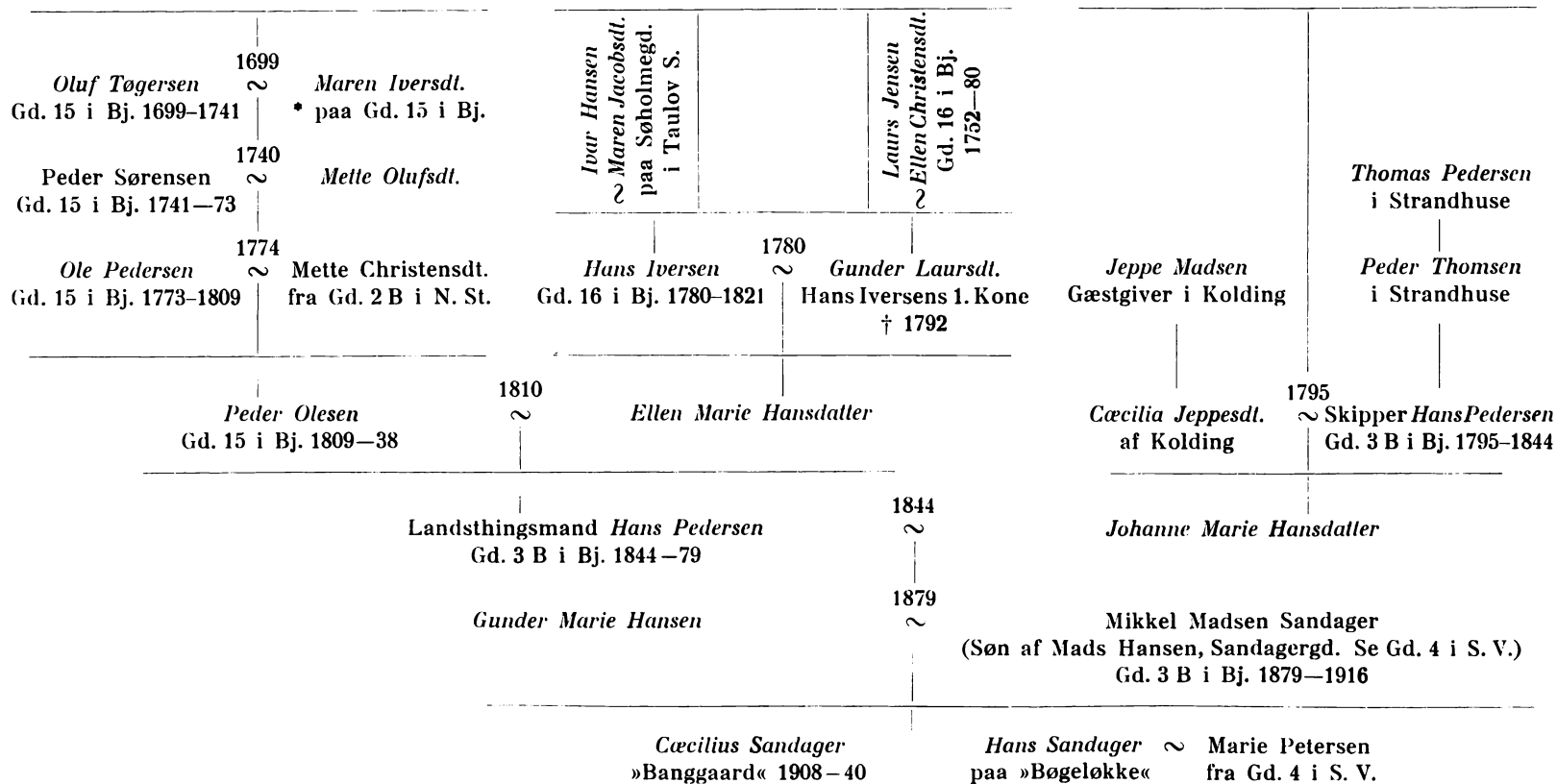
¹⁾ Deres Dt., *Else Marie Nielsdt.*, ægtede 1808
Hans Buhl, Gd. 2 A i N. St. Se denne.

²⁾ De havde følgende Børn:

1. *Hans Johansen*, der fik Gd. i Drejens.
2. *Niels Johansen*, der fik »Vilhelmsminde«.
3. *Hans Vilhelm Johansen*, der havde Gd. gl. Nr. 18,
nu »Milholt«. Hans Søn, *Teodor Vilhelm Johansen*,
fik i 1873 »Vilhelmsminde«.
4. *Søren Johansen*, der fik Gd. i N. St., siden i Hover.
5. *Maria Johansen* ~ *Jørg. Nielsen*. De fik »Solbjerg«.

³⁾ Deres Søn, *Niels Vilh. Nielsen*, har nu »Vilhelms-
minde«. Og Dorthea Johansens Anetavle kan føres
tilbage til den gl. Bertel Hansen Slægt paa »Eltang-
gd.« og til de gl. Bull'er paa »Østerholm«.

Bjært Tavle Nr. 4.

NOTER OG HENVISNINGER

Forkortelser: B. H. T. = Brusk Herreds Tingbog. D. L. = Danske Lov. J. R. = Jydske Registre. K. B. = Kancelliets Brevbøger. P. A. = Pontoppidans Atlas V. R. B., B. H. = Ribe Bispearkiv, Brusk Herred. K. S. = Kronens Skøder. R. D. R. D. M. = Repertorium Diplomaticum Regni Daniae Mediaevalis. J. T. = Jydske Tegnelser. R. A. = Rigsarkivet.

Fra Side 1—108.

1) Acta Pontificum Danica, Bd. 7, Nr. 6220. 2) R. B., B. H., Indberetning til Biskop Bloch 1766—69. 3) P. A. 4) Do. 5) Do. 6) R. B., B. H., Indberetning til Biskop Bloch 1766—69. 7) P. A. 8) J. T. 10, 357b. 9) R. B., B. H., Reg. 7, Cap. 3, 1417—1773. 10) Opt. 18/12-1708, læ. 17/4-1709, Viborg Landst. Skø.- og Pantebog, Nr. 34, Fol. 374. 14) Skø. 21/9-1715, læ. 24/3-1717, Viborg Landst. Skø.- og Pantebog, Nr. 35, Fol. 535b. 15) Skø. 10/11-1767, læ. 2/8-1769, Viborg Landst. Skø.- og Pantebg. Nr. 46A, Fol. 242. 16) Skø. 11/6-1769, læ. 2/8-1769, Viborg Landst. Skø.- og Pantebg. Nr. 46A, Fol. 243b. 17) Skø. 3/10-1771, Viborg Landst. Skø.- og Pantebg., Nr. 47, Fol. 39b. 18) Skø. 9/6-1777, Viborg Landst. Skø.- og Pantebg., Nr. 49, Fol. 384b. 19) Danmarks Riges Breve, Nr. 95. 20) R. B., B. H., Indberet. t. Biskop Bloch 1766—69. 21) R. B., B. H., Reg. 7, Cap. 3, 1417—1773. 22) R. D. R. D. M., Nr. 7154. 23) P. Eliassen: Kolding fra Middelalder til Nutid, S. 227. 24) Acta Pontificum Danica, Bd. 7, Nr. 6220. 25) R. D. R. D. M., Nr. 11111. 26) Acta Pontificum Danica, Bd. 6, Nr. 4684. 27) Ribe Bys Hist. indt. Reform., Kirkehist. Saml. og Biogr. Lek. 28) K. B. (J. R. 2, 387). 29) K. B. (J. R. 2, 649). 30) K. B. 26/2-1581. 31) K. B. (J. R. 3, 100). 32) K. B. (J. R. 3, 491). 33) K. B. (J. R. 4, 119 og J. T. 3, 62b). 34) Do. 35) E. Pontoppidan: Kirchen Historie des Reichs Dannemark. III. 36) R. B., B. H., Reg. 7, Cap. 3, 1417—1773. 37) Rørdam: Danske Kirkelove. 3. S. 193—94. 38) Ny kirkehist. Saml., Bd. 5, S. 121—22. J. R. 13, 186. 39) Do. 40) Do. 41) Besigtigelse paa Lenene i Skaane, Bleking og Jylland 1645—46 IV (Danske Kancelli B 112c). R. A. 42) B. H. T. 1662—63. 43) Do. 44) J. R. 1652—56, Fol. 155 f. under Nr. 47, herunder Indlæg: Sognevindne og Ansøgn. R. A. 45) Do. 46) Herredsbogen f. Brusk H. 1690. R. B. 47) Overlevering v. Andr. Flensburg, Uglkær, Eltang. 48) R. B., B. H., Reg. 7, Cap. 3, 1417—1773. 49) Do. 50) Herredsbogen f. Brusk H. 1649. R. B. 51) Mogens Seidelin: Den Seidelinske Slægtsbog I, S. 258 f. f. med Rettelser og nye Oplysn., som Forf. venligst har meddelt mig samt egne Undersøgelser i R. B. 52) Brusk H. Provsteretsprotokol 26/8-1729. R. B., B. H., Reg. 7, Cap. 3, 1417—1773. 53) Koldinghus Amts Kopibog 1739. 54) Vejle Amts Aarb. 1914, S. 158. 55) R. B., B. H., Reg. 7, Cap. 3, Pk. 3—12, 1417—1773. 56) Do. 57) J. R., Nr. 436, 1780. 58) Købekontr. 25/10-1780, Skø. 18/6-1781. Viborg Landst. Skø.- og Pantebg. 1776—92, Fol. 385. 59) R. B., Miscel. Reg. 7, Pk. 58 og Indberetn. 1789. 60) Repert. o. Legater og Stift. v. Hjort-Lorenzen og Salicath, 4. Bd., S. 347. 61) O. Jørgensen og H. Hjort-Nielsen: Slægten Flensburg fra Horsens. Enkelte Fejl i den rettede her i Bogen. 62) J. R., Nr. 437, 1780. 63) Overlevering i Flensburg Slægten. 64) Elbo-Brusk og Holmans H. Skø.- og Pantebg. 1786—94, Nr. 2, Fol. 295. I Skø. henviser Borgm. F. til et foregaaende Skø. 18/6 1781, som han har faaet af S. Seidelin, men i Pantebogs Registeret anmærkes, at Skø. af 18/6 1781 ikke findes tinglyst. 65) P. Eliassen: Kolding fra Middelalder til Nutid, S. 400—01. 66) M. Groshennig og Th. Hauck-Fausbøll: Danmarks Præstehistorie I, S. 222. 67) Haderslev Stifts Aarb. 1947. 68) Herreds. b. f. Brusk H. 1690. 69) Ryttergodsregnsk. f. Koldinghus. R. A. 70) R. B., Kopibog o. Bispe- og Stiftsøvrighedssager 1753—59, Fol. 415. 71) H. A. Brorsons Visitatsbog. 72) Optegnelser af Hjorth. 73) Eltang-Vilstrup Skoleprotokol, der forøvrigt er ufuldstændig. 74) Eltang-Vilstrup Sogneforstander Protokol. 75) Reskriptet 4/10 1737. 76) Koldinghus Birks Justitsprotokol 1737—48, Fol. 16b. 77) Bl. a. R. B. B. H., Reg. 7, Cap. 3, 1760—77. 78) Vejle Amts Aarbøger 1926, Side 24. 79) D. L. 6.3.1. 80) H. A.

Brorsons Visitatsbog. 81) Do. 82) D. L. 2.5.7. 83) D. L. 2.9-11 og 15. 84) Mogens Seidelin: Den Seidelinske Slægtsbog I, S. 149—54. 85) Forordn. 27/3 1629. 86) P. Eliassen: Kolding fra Middelalder til Nutid. S. 311. 87) »Judicium de excommunication«, 1537, trykt 1870. 88) R. D. R. D. M. Udat. Breve 502—05, S. 810. 89) K. S. I. 13/3 1554 og 10/11 1558. 90) K. S. I. 7/7 1556. 91) Arthur Pedersen: Jorddrot og Bonde. I. S. 256. 92) Forordning 27/3 1629. 93) Resolutionsprotk. for Koldinghus Rytterdistr. 1733—49, S. 19. 94) Mogens Lebeck: I et jydsk Rytterdistrikt. Saml. til jydsk Hist. og Top. 1925—27. IV. Rk., Bd. 5, S. 517—36. 95) B. H. T. 1661. 96) Se P. Eliassen: Hist. Strejftog. S. 61 ff. 97) Rentekam. Resolutionsprotk. 1737, Nr. 217. R. A. 98) Særlig E. Pontoppidans: »Danmarks og Norges økon. Magazin«. 99) Koldinghus Amts Beskrivelse. R. A. 100) P. B. Grandjean: »Skove, Moser, Vildtbaner i Skanderborg, Silkeborg og Koldinghus Amter Aar 1731« i Jydske Saml. f. Hist. og Top., 3. Rk., 4. Bd.

Fra Side 109—313.

1) Skøde- og Fæstebøger, Jorde- og Markbøger, Matriklerne, Lensregnskaber, Skattemandtal, Tingbøger, Kirkebøger, Skifteprotokoller, Folketælling m. v. samt enkelte mundtlige Meddelelser. 2) Rentekammerark.: Diverse Korrespondancer, Dokumenter og Akter Ryttergodset vedr. 1680—1774, IX. Læg 3. R. A. 3) Arkivar Hans Knudsen har i en Afhandl. om »Kolding Rytterdistrikts Selvejere« i »Jydske Saml.«, 4. Rk., 4. Bd., S. 319 ff. fejlagtigt henlagt Hans Bertelsens Gaard til Skærup og ydermere leveret *et helt forkert* Citat fra Indberetn. af 17/2 1691, S. 334, Lin. 10—16 f. o. 4) K. B. 5) Do. 6) Efter en Afskrift i B. H. T. 1665, Fol. 188. Originalen ant. brændt sammen med Gd. i 1730. 7) Jydske Saml., 4. Rk., 4. Bd., S. 391. 8) B. H. T. den 4/2 1661. 9) Do., 1664, Fol. 89. 10) Do., 1663, Fol. 185. 11) Landst. Dombøger C. 12) R. B., B. H., Reg. 7, Cap. 3, 1417—1773. 13) K. B. 14) B. H. T. 1661, Fol. 101b. 15) Do., 1664, Fol. 54. 16) Do., 1672, Fol. 25b og 26. 17) Skifteprotk. for det 2. jyd. Reg. Ryttergods 1695—98, Fol. 145b. 18) Sam. Skifteprotk. 19) Fæsteprotk. for det 2. jyd. Reg. Ryttergods 1695—98, Fol. 101. 20) Do., 1700—17, Fol. 470. 21) Do., 1700—17, Fol. 197 og 210b. 22) Skifteprotk. for det 2. jyd. Reg. Ryttergods 1700—16, Fol. 633b, 639b og 642b. 23) Elbo-Brusk H. Justitsprotk. 1713, Fol. 276. 24) Skifteprotk. for Koldinghus Rytterdistr. 1718—25, Fol. 335—37. Den 29/10 1722 faar han Husbondhold, efter Akkord for 13 Dl. 25) Seest Kbg. 3/8 1723. 26) Skanderup Kbg. 18/6 1748. 27) Koldinghus Rytterdistr. Skifteprotk. 1758—62, Vejle Amt, Fol. 664. 28) Anne Bertelsdatters og Jesper Madsen Becks Datter, Else, ægtede 1691 Thomas Hansen Bonde i Vinding. Deres Søn, Bertel Thomsen Bonde, var Fader til Søren Bertelsen Bonde. 29) Den kostede 1000 Rdl. og fik i 1844 Htk. 3.0.0.1¾ under Matr. Nr. 13. 30) Efter Nationalmus. Protk. 31) »Kolding Avis« 27/2 1852. 32) Se Note 1. 33) Birketingbogen 1737—48. 34) Rentekam. R. og Res. Prtk. 1741, Nr. 215. 35) Se Note 1. 36) Do. 37) Efter Papirer hos Knud Daugaard-Hansen, »Buhls-ejere«. 38) Se Note 1. 39) I 1815 sælges et 3 Fags Egebindingsværkshus i Strandhuse for 95 Rbdl. Gl. Strandhusefolk husker endnu saadanne Huse paa 3 Fag med 1 stor Stue. 40) J. T. 10, 357b. 41) Hvis en eller anden ikke kan se Fidusen, skal jeg gøre opmærksom paa, at 11 Hundrede og 11 er 1 Tusind 1 Hundrede og 11. Drengen skulde have lagt det ene Tusind til de 11 Tusinde og have skrevet 12111. Og Pigen skulde ligeledes have lagt 1 Tusinde til de 17 og have skrevet 18717. Men Læreren havde Ret: det var ikke en Maade at optræde paa for en Tilsynsmand. 42) Visitatsberetningen er efter C. Barsøe i Vejle Amts Aarb. 1929, S. 263. 43) Kolding Ørte Fiskeri var ansat til Htk. 7.5.2.2. Strandhuse Fiskerne betalte omkr. 1765 70 Rdl. i Landgilde deraf. 44) 23/8 1765. Rentekam. Res. Protokol, Nr. 160. 45) »Vejle Amts Stednavne« 1944, S. 148 og 135. 46) Danmarks Riges Breve, 3, Nr. 95. 47) K. S. 48) Do. I. 49) Et Par andre Gaarde, som Frederik d. 2. i 1579 erhverver i N. Vilstrup i Skibet S., opføres i J. J. Ravns Vilstrup-bog som liggende i Sdr. Vilstrup S. 50) Jeppe Biergs Selvbiografi i Statutterne for hans Legat til Vilstrup Skole. Eltang-Vilstr. Sogneraadsark. 51) K. B. (J. R. 2, 387). 52) Herreds-b. for Brusk H., R. B. 53) K. S. 54) K. B. 55-58) Do. 59) P. A. 60) Skifteprot. for det 2. jyd. Reg. Ryttergods 1695—98, Fol. 201b. 61) Do. 1716—18 og Koldinghus Rytterdistr. 1718—25, Fol. 303b og 311b. 62) Koldinghus Rytterdistr.s Skifteprotk. 1740—43, Fol. 136. 63) Do. 1751—53, Vejle Amt, Fol. 211. 64) Medd. af Fru Nanna Kristensen-Randers, f. Berg. 65) Elbo-Brusk-Holmans Herr. Skøde- og Pantebog 1786—94, S. 321b og 322. 66) Se iøvrigt Vejle Amts Aarb. 1925, S. 74 ff. 67) Efter Hans Jensen, Annex-gaarden og andre af de gamle Fortællinger. 68) Mus. Nr. B 4087—4091. 69) Bl. a. P. Eliassen: Historiske Strejftog, S. 292—93. 70) Se ogsaa P. Eliassens »Hist. Strejftog«, S. 192 ff. 71) Som usagkyndig har jeg næsten helt tulgt Stednavneudvalgets Tolkning af de gl. Bynavne i »Vejle Amts Stednavne« 1944. 72) Viborg Landstings Dombog C., Fol. 237b. 73) R. D. R. D. M., 161c, Bd. 1, S. 411. 74) K. B. 17/12 1559. 75) Danmarks Riges Breve, 3, Nr. 95.

ORDLISTE

Absolution. Eftergivelse af Syndeskyld, Syndestraf og Kirkestraf.

Bæster. Heste.

Contributioner. Afgifter, Skatter, Ydelser.

Delefoged. Kgl. Embedsmand i 1500- og 1600-Aarene. Særlig i Jylland og Fyn. Han varetog Kongens Interesser paa Herredstinget og havde en vis Politimyndighed. Kun en Delefoged i hvert Herred.

Hartkorn. Navnet stammer fra, at man oprindeligt kaldte Rug og Byg for hart (haardt) Korn i Modsætning til Havre. Allerede før 1660 omregnedes Jordegodsets Landgildeafgifter efter en bestemt Takst til Tdr. Htk. Ved Frederik d. 3. Matr. (1662—64) lagdes Landgilden ogsaa til Grund, men den var for uretfærdig, og Kristian d. 5. Matr. af 1688 byggede paa en Opmaaling og en Taksering. Agerjorden beregnedes i Tdr. Ld. (à 14.000 □ Alen). Der gik fra 2—20 Tdr. Ld. paa en Td. Htk., alt efter Boniteten. Enge, Overdrev og Skove takseredes efter Græsning og Svinsolden, der omregnedes i Htk. Ogsaa Tiender, Broafgifter, Fiskestadeafgifter m. v. omregnedes til Htk. Hartkornsskatterne lagdes paa Bondejorden. De adelige Sædegaarde var fri for denne Skat. Fra 1682 dog kun for de Hovedgaarde, der inden for 2 Mil havde mindst 200 Td. Htk. Bøndergods.

Husbondhold. Selvejerne skulde, naar de overtog deres Gaarde, yde Husbondhold til Kronen som en Anerkendelse af Kronens Herlighedsret i deres Gaarde. I Jylland var det oprindeligt en Okse, som i 1600 Aarene afløstes med Penge.

Initialer. Begyndelsesbogstaverne i et Navn.

Koldinghus Len bliver fra 1660 til Koldinghus Amt med Amtmanden boende paa Koldinghus. Fra 1795 Vejle Amt.

lovbyde. For at hindre, at den fra Slægten arvede Jord kom paa fremmede Hænder, foreskrev Landskabslovene, at naar saadan Jord var til Salg, skulde den, efter at Slægten ved edsvorne Mænd i god Tid havde faaet det at vide, paa 3 Tingdage *lovbydes* (tilbydes) Slægten. Fædrene Jord til fædrene Slægt, og mødrene Jord til mødrene Slægt. Vilde eller kunde ingen af Slægten købe den, maatte den sælges frit. Adelige fritoges derfor efter 1547.

Matrikel (af det latinske *matricula*, Register).

I det foranstaaende har jeg brugt Numrene fra *Matr. 1688* (lagt her i Sognene 1682—83) og fra *Matr. 1844*, der lagdes i Tiden 1804—27 (her i Sognene 1822), men først kom i Brug 1844. Da det godt kan volde Besvær med de 2 Hold Numre, skal jeg her anføre Gaardenes Nr. i *Matr. 1688* og det Nr. (eller Numre) de fik i 1844.

Gaardene i Eltang Byomraade:

Nr. i 1688:	fik i 1844 Nr.:	Nr. i 1688:	fik i 1844 Nr.:
1	6	6	8
2	udparc. 1773	7	3
3	11	8	10
4	7	9	4
5	5	10	9

Gaardene i Nr. Bjært By:

Nr. i 1688:	fik i 1844 Nr.:	Nr. i 1688:	fik i 1844 Nr.:
1	11	10	6
2	udparc. 1798	11	21-22-23 m. fl.
3 A	19	12	udparc. 1794
3 B	10	13	7
4	12	14	til Nedergd. 1773
5 A	20	15	8
5 B	13	16	5
6	udparc. 1783	17	15-16
7	9	18	14
8	18 og Halvd. t. Nedergd. 1774		
9	til Nedergd. 1781	Nedergd.	4

Gaardene i Nr. Stenderup:

Nr. i 1688:	fik i 1844 Nr.:	Nr. i 1688:	fik i 1844 Nr.:
1	2	3	2 til Stenderupgd. 1822
2	3-4	Præstegd.	1

Gaardene i Lilballe:

Nr. i 1688:	fik i 1844 Nr.:	Nr. i 1688:	fik i 1844 Nr.:
1 A	9-10	4	4
1 B	13-15 m. fl.	5	7 m. fl.
2	8-11-12-22	6	5
3	3	Kirkecott.	2

Gaardene i S. Vilstrup:

Nr. i 1688:	fik i 1844 Nr.:	Nr. i 1688:	fik i 1844 Nr.:
1	11	12	4
2	17	13	7
3	9	14	12
4	10	Skovsgd. 1 A	21a
5	4 under gl. Nr. 12 fra 1811	— 1 B	20a
6	13	— 2 A	18
7	15	— 2 B	19a
8	6	Kirkejorden	3
9	16	Landerupgd.	5
10	14	Skibdr. Ml.	30a
11	8	Skolejorden	1
		Annexgd.	2

De Parceller, der var solgt fra de gamle Gaarde indtil 1822, og som var blevet selvstændige Ejendomme, fik nye Matr.Nr. i Matr. 1844.

Missive. Kgl. Sendebrev til en eller flere bestemte Personer. De kaldtes »lukkede Breve« og begyndte med »vor Gunst tilforn« i Modsætning til »aabne Breve«, der rettedes til alle Undersaatter og indledes med »gøre alle vittterligt«.

Ordinanser. Mest større, kirkelige Love i ældre Tid.

Otting: Saavel et Herred som et Byomraade kan være delt i Otting, men naar f. Eks. Eltangaard i 1591 har $3\frac{3}{4}$ Otting Jord, betyder det ikke, at den havde næsten Halvdelen af Jorden til Eltang By. Det er bevisligt nok, at den havde knap en Fjerdedel. Det synes uklart, hvad en Otting var.

Penge. En Daler deltes oprindeligt efter lybsk Møntfod i 3 Mark à 16 Skilling, men ved de styrenæs Forringelse af Smaaomønten gik der efterhaanden under Frederik d. 2. 4 Mark og fra 1625 seks Mark paa en Daler in Specie. Den i 1618 indførte Krone, der senere fik Navnet *Stettedaler* (Sldl.), regnedes à 4 Mark. Under Christian d. 5. kom *Kurantdaleren* = c. $\frac{4}{5}$ Speciedaler. 1813 indførtes *Rigsbankdaleren* = $\frac{1}{2}$ Speciedaler = 6 Mark à 16 Skilling. Men da Pengenes Købeevne forhen trods de Fiksfakserier, der fandt Sted, var langt større end nu i vore Inflationstider, er det helt ved Siden af f. Eks. at sætte en Daler til 2 Kr., da den var *langt mere værd*.

Reces. En større Lov.

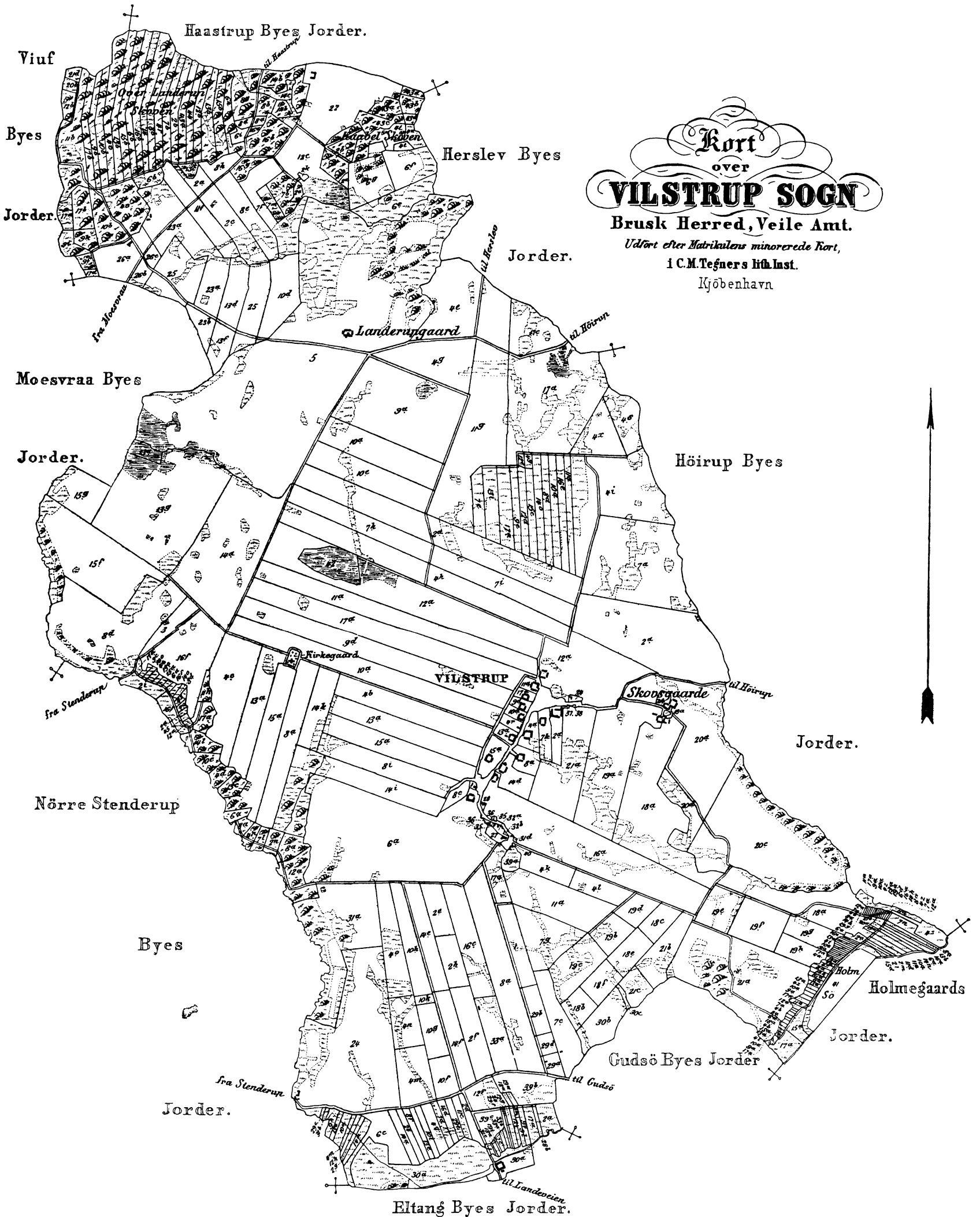
succedere, at efterfølge i et Embede eller Stilling.

Tingsvidner. Vidner, der førtes paa Tinget om, hvad der var foregaaet udenfor dette. *Et Tingsvidne* var en Erklæring fra Tingmændene om, hvad de havde overværet paa Tinget. Altsaa et Referat af, hvad de havde hørt og set ved Vidneførselen.

Ungnød. Ungkreaturer.

INDHOLD

	Side
Indledning	7
Kirke og Skole.	9
Eltang Kirke	9
Vilstrup Kirke	13
Præsterne i Eltang-Vilstrup.....	15
Nr. Bjært Kirke og dens Præster	44
Skolerne, Degnene, Skoleholderne, Lærerne	47
Det aandelige Livs Vilkaar og Tilstand.....	72
Bonde- og Landbostandens Historie i det gamle Eltang Sogn.....	81
Eltang Sogns Gaardhistorie. Fæstere og Ejere.....	109
Eltang Bys Gaarde	112
Udflyttergaarde og Ejendomme fra Eltang By.....	144
Gaardene i Nr. Bjært By	147
Nr. Bjært Udflyttergaarde og Ejendomme	178
Drejens Udflyttorejendomme	182
Gaardene i N. Stenderup (og Udflytterne).....	184
Gaardene i Lilballe By	194
Lilballe Udflyttorejendomme	209
Strandhuse og Nyby	216 ∞
S. Vilstrup Sogn	230
S. Vilstrup Udflyttorejendomme	268
Af Fattigprotokollen. Ved Karl Rasmussen, Askov.....	277
»Bymændenes Forening indbyrdes«	280
Skolevæsenet i Vilstrup	282
Uddrag af en Indberetning om Vilstrup.....	285
En Skitse af Nr. Bjært. Af Maren Petersen.....	286
Hans Jensen fra Annexgaarden	290
»Æ Landsmand«	298
Galgbanken	303
Den gamle Bonde i Datidens Litteratur. Af X.	306
Nogle Sted- og Gaardnavne	309
Slægterne paa de gamle Gaarde.....	315
Noter, Henvisninger m. m.	325
Ordliste	327
Bilag: Krongodssalgene og Bondefrigørelsen i Aarene 1765. 2 Sognekort.	

20000 af den virkelige Størrelse

Alminde Sogn.

Vilstrup Sogn.

Taulov

Gudlø Mølle.
til Sneghøvi.

Sogn.

Brandrup Sogn

Ellang Hul.

KOLDING FJORD.

ELTANG SOGN
1861

